

SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı

DİVAN-I HİKMET'TE MANEVÎ AYET İKTİBASLARI

Doktora Tezi

Alper AY

Sivas
Kasım 2019

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı

DİVAN-I HİKMET’TE MANEVÎ AYET İKTİBASLARI

Doktora Tezi

Alper AY

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Alim YILDIZ

Sivas
Kasım 2019

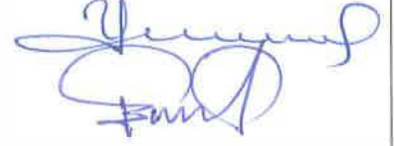
KABUL VE ONAY

Üniversite: : Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları
Tezin Başlığı : Divan-ı Hikmet'te Manevî Ayet İktibasları
Savunma Tarihi : 22.11.2019
Danışmanı : Prof. Dr. Alim YILDIZ

Unvanı - Adı Soyadı

İmza

Jüri Başkanı : Prof. Dr. Musa YILDIZ

Üye : Prof. Dr. Alim YILDIZ

Üye : Prof. Dr. Hakan YEKBAŞ

Üye : Doç. Dr. Yusuf YILDIRIM

Üye : Dr. Öğretim Üyesi Yılmaz ÖKSÜZ

Oy Birliği

Oy Çokluğu

Alper AY tarafından hazırlanan Divan-ı Hikmet'te Manevî Ayet İktibasları başlıklı tez, kabul edilmiştir./..../.....

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Doktora tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

26.11.2019

Alper AY

ÖNSÖZ

Türklerin İslam'a girmeleri İdil Bulgar devleti ve ardından Karahanlılar zamanına tekabül etmektedir. İslam dininin kabulüyle birlikte Türkler arasında bazı köklü değişiklikler olmuştur. Bunların başında edebiyat gelmektedir. Genellikle sözlü kültüre sahip Türkler, İslam'ın kabulü ile birlikte yazılı edebiyatta önemli eserler telif etmişler ve Osmanlı Türkçesi alfabesini Türkçeyi ifade etmek için ilk defa bu zamanda kullanmışlardır. Bu süreç ise yaklaşık bin yıl sürmüştür.

Bin yıllık zaman zarfında Türk milleti, İslam dini için mücadele etmiş, devletler kurmuş ve bir medeniyat inşa etmişlerdir. Oluşturulan bu medeniyette ise sanata ve bilhassa edebiyata ayrı bir önem verilmiş ve bu minvalde oldukça önemli eserler kaleme alınmıştır. Fakat İslam dini ile içli dışlı olup İslamı hayatlarının her aşamasına aksettiren Türkler arasında XIX. yüzyılın sonlarına kadar yaygın olarak okunmuş Türkçe bir meal/tefsir veya hadis kitabı tercümesi yoktur. X. asırda başlayıp sonraki asırlarda yazılmaya devam eden bazı satır arası mealleri ve Şihabüddin Sivasî'nin tefsirini biliyoruz. Fakat bu eserler toplumun her kesimine yayılmamış, çok kısıtlı bir düzeyde kalmıştır. Toplumda dinin temel kaynaklarına dair okunması gereken kitapların neredeyse tamamı da Arapçadır. Oysa matbaanın icadına kadar kitap bulmak, kitap bulunsa bile okuyabilenini bulmak özellikle kırsalda hayli müşkil bir durumdu. Şu halde Türkler, İslam dinini nasıl öğrendiler sorusuna verilebilecek en güzel cevap şiiirdir.

Hayata İslam penceresinden bakan şairlerin söylediği vezinli, kafiyeli, bestelenmeye müsait, ezberlenmesi kolay olan şiirler, hemen her kesimden insanın dikkatini çekmiş ve insanlar ne söyleyeceklerse şiirle söylemişlerdir. Bu sebeple Selçuklu ve Osmanlılarda şiir vazgeçilmezdir ve sanatın zirvesinde yer almaktadır. Binlerce beyit şiiri olan Mevlâna, "Ben nerede şiir söylemek nerede" derken şiiri esasında toplumla iletişim kurmak için kullandığını, Belh'te kalsa idi şiirle belki hiç iştigal etmeyeceğini kastetmektedir. Fakat Anadolu'da durum başkadır. Ne söylenecekse şiirle söylenmeli, din dahi şiirle anlatılmalıdır o yıllarda. Bu sebeple

Mevlâna'nın eserlerinde Kur'ân'ın etkisi tartışılmazdır. Bunu kendisi dahi ifade eder. Molla Câmî ise "Peygamber nîst velî dâred kitâb/peygamber değildir fakat kitabı vardır" derken Mevlâna'nın eserlerindeki vahyin etkisine işaret etmiştir.

Mevlâna'dan önce Türkistan'da yaşayan Hoca Ahmed Yesevî'nin de şairlik görevi Mevlâna ile aynıdır ve o, İslam ile yeni tanışmış milletine İslam'ın hakikatlerini tasavvuf dilinin sadeliği ve gönül dilinin incelikleri ile anlatmıştır. Hikmetlerinin tamamında Kur'ân'ın ruhu yaşamaktadır. Hoca Ahmed Yesevî, bir tasavvuf erbabıdır ve söylediği her şeyi yine şiirle söylemiş ve Türk edebiyatına yön vermiştir. Onunla başlayan seyirde şiir ile hem vahiy, hem hadis anlatılmıştır. Kısacası Hoca Ahmed Yesevî, din dilini kurmuş, dini şiirle, Türkçeye anlatmanın kapılarını aralamıştır.

Onun açtığı kapıdan giren Yunus Emre, Anadolu'da bu vadinin güzide yolcularındandır ve hemen hemen söylediği her beyitte bir ayete veya bir hadise göndermede bulunmuştur. "Yunus'un sözü şiirdendir amma aslı kitaptan"dır. Onun kaygısı da sanat ortaya koymak, şair payesi almak olmasa gerektir. Yunus da zamanının insanına inandığı dini en saf Türkçe ile söylemiştir. Tabi bunu yaparken de Kur'ân'ın ruhunu Türk diline aktarmak Yunus'un şairlik kabiliyetidir.

Şu halde denilebilir ki Türklerin İslam dinini öğrenmelerinde ve öğretmelerinde şiirin etkisi tartışılmazdır. Şiirle içli dışlı olan tasavvuf ve musikî de bu minvalde telakki edilebilir. Zira Anadolu'da din eğitiminin üç ayağını edebiyat, tasavvuf ve musikî oluşturmaktadır. Biz de bu düşüncelerle ilkin Hoca Ahmed Yesevî ile Yunus Emre'nin şiirlerindeki ayetleri tespit edebilmenin imkanlarını aradık. Lakin gördük ki Divan-ı Hikmet müstakil olarak bir çalışma yapmaya imkan tanımaktadır. Bu sebeple Yunus'u başka bir çalışmanın konusu yapmak üzere erteledik.

Hikmetlerin ayet kaynaklarını tespit etmek için ise öteden beri okuyageldiğimiz mealleri tekrar inceledik. Daha sonra hikmetleri muhtevasına göre tasnif ettik. Hikmetlerde zikredilen konularla ilgili ayetlere tekrar döndük. Bu seyir birkaç defa tekrarlandıktan sonra hikmetleri sırasıyla ilgili ayetlerle birlikte

değerlendirdik. Fakat elde ettiğimiz tespitleri hikmetlerin sıralamasını değiştirmeden mi vermeliydik yoksa Fatiha'dan Nâs'a göre mi bir tasnif yapmalıydık? Bugüne kadar yapılan divan incelemeleri genellikle "Din ve Tasavvuf" başlıklarıyla çerçevesizlenmekteydi. Fakat bu tarzda bir değerlendirme elde ettiğimiz tespitleri kuşatma noktasında kısıtlı kalmaktaydı. Din tasavvuftan ayrı mıydı? Tasavvuf başlığında incelenen konuların din ile ilişkisi ne orandaydı? Tasavvuf dinden başka bir şey miydi? Biz de bu tıkanıklığı açmak üzere Prof. Dr. Bilal Kemikli hocamızın tavsiyesi ile irfanî geleneğimizde Cibril hadisi olarak bilinen sistemi Divan-ı Hikmet'te uygulamaya karar verdik. Bizim bu çalışmada yaptığımız tasnifin ana gövdesini "İman-İslam-İhsan" başlıkları oluşturmaktadır. Bu üç başlığa dahil edemediğimiz başka konuları ise dördüncü bir başlık altında değerlendirdik. Çalışmamızın sonuna ise iki tablo ekledik. Bunlardan birisi Fatiha'dan Nâs'a kadar sûre ve ayet sıralamasına göre hikmet ve konu dağılımını, diğeri ise konu bazlı olarak hikmet ve ayet dağılımını göstermektedir.

Bize böyle bir çalışmayı yapma imkanını tanıyan hocam Prof. Dr. Alim Yıldız'a minnet borçluyum. Zira bu çalışmanın temelleri yüksek lisans ve doktora ders dönemlerinde her hafta okuduğumuz divanlarda kurulmuştur. Kıymetli hocam bize her hafta bir divan okumamızı söyler fakat divanda araştıracağımız konuyu bize bırakırdı. Bir sonraki hafta derste divanda nelerin dikkatimizi çektiğini sorardı. Bu süreçte okuduğum her divanda dikkatimi ayet mealleri celbederdi. Beyitlerin kenarına sure ve ayet numaraları düşerdim ve "acaba bu beyit filan ayetle mi ilgili, bu beyit o ayetin mealine ne kadar benziyor veya bu beyit şu ayeti kaynak olarak almış" gibi notlar alırdım. Nihayetinde böyle bir çalışma yapmanın gereğini hocamla görüştüğümde bana verdiği destek çok kıymetliydi. Bu sebeple hocama olan minnet ve şükranımı her fırsatta ikrar ederim. Çalışma süresince bizden desteğini esirgemeyen kıymetli bölüm hocalarıma, araştırma görevlisi arkadaşlarıma da ayrı ayrı teşekkür ederim. Eşime ve çocuklarıma ise fedakarlıklarından dolayı teşekkürü bir borç bilirim.

Alper AY

Kasım 2019

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	xix
ÖZET	xxi
ABSTRACT	xxiii
GİRİŞ.....	1
TÜRK İSLAM EDEBİYATI, KUR'ÂN-I KERÎM VE HOCA AHMED YESEVÎ.....	1
A. Türk İslam Edebiyatı Ve Kur'ân-ı Kerîm.....	1
Kur'ân-ı Kerîm Kaynaklı Edebi Türler	3
İktibas.....	8
1. Tam İktibas.....	8
2. Nakıs İktibas:	9
1. Müstahsen İktibas	9
a. Ahsen İktibas	9
b. Hasen İktibas:	9
2. Müstehcen İktibas:	10
1. Lafzî İktibas.....	10
2. Manevî İktibas	11
B. Hoca Ahmed Yesevî.....	15
Hayatı Ve Eserleri	15
Divan-ı Hikmet ve Kur'ân-ı Kerîm.....	21
BİRİNCİ BÖLÜM.....	25
1. DİVAN-I HİKMET'TE İMAN	25
1.1. Allah (cc).....	27
1.1.1. Allah'ın Varlığı ve Birliği/Tevhid	27
1.1.2. Allah'ın Eşyayı Yoktan Var Etmesi	33
1.1.3. Allah'ın Kuluna Yakınlığı/Her Yerde Olması.....	34
1.1.4. Kulun Allah'a Yakınlığı	37
1.1.5. Allah Âlemlerden Müstağnidir	38

1.1.6. Allah'ın Dualara İcabet Etmesi.....	39
1.1.7. Allah'ı Tekbir Etmek.....	40
1.1.8. Allah'a Boyun Eğmek.....	41
1.1.9. Allah Sinelerin Özünü Bilendir.....	43
1.1.10. Allah Hidayete Erdirendir.....	46
1.1.11. Dilediğini Bağışlayıp Dilediğine Azab Eder/Her şeye Kadirdir.....	48
1.1.12. Allah'ın Zatının Ululuğu.....	50
1.1.13. Allah'ı Sevmek.....	50
1.1.14. Allah'a Sığınmak/O'na Güvenip Dayanmak.....	53
1.1.15. Dini Yalnız Allah'a Has Kılmak.....	55
1.1.16. Allah'tan Korkmak.....	56
1.1.17. Allah'a Kul Olanların Mahzun Olmaması.....	58
1.1.18. Allah Bir Şeyin Olmasını Dilerse.....	59
1.1.19. Allah'ın Esmâ ve Sıfatları.....	60
1.1.19.1. Rezzâk.....	60
1.1.19.2. Settâr.....	61
1.1.19.3. Kakhâr.....	63
1.1.19.4. Rahmân.....	64
1.1.19.5. Rahîm.....	65
1.1.19.6. Kerîm.....	66
1.1.19.7. Hâlık.....	67
1.1.19.8. Samed.....	68
1.1.19.9. Bâkî.....	69
1.1.19.10. Gafûr.....	70
1.1.19.11. Zü'l-Celâl.....	72
1.1.19.12. Cebbâr.....	73
1.1.19.13. Tevvâb.....	73
1.1.19.14. Vehhâb.....	74
1.1.19.15. Hayy.....	75
1.1.19.16. Evvel Ahir Zahir Batın.....	76

1.2. Melekler.....	77
1.2.1. Dört Büyük Melek.....	78
1.2.1.1. Cebrail.....	78
1.2.1.2. Azrail.....	79
1.2.1.3. İsrail.....	81
1.2.1.4. Mikail.....	82
1.2.3. Kirâmen Kâtibîn.....	83
1.2.4. Diğer Melekler.....	85
1.2.5. Melekler Gökten Yere İner.....	87
1.2.6. Melekler İnsanların Bağışlanması İçin Dua Ederler.....	88
1.2.7. Melekler Hz. Âdem'e Secde Etiler.....	89
1.2.8. Melekler Günahkarları Zincire Vuracak.....	90
1.2.9. Meleklerin Laneti.....	90
1.3. Kitaplar.....	92
1.3.1. Kur'an-ı Kerîm.....	92
1.3.1.1. Kur'an Okunurken Onu Dinlemek.....	92
1.3.1.2. Kur'an'ı Anlamak.....	93
1.3.1.3. Kur'an Allah'ın Sözüdür.....	94
1.4. Peygamberler.....	95
1.4.1. Hz. Âdem.....	95
1.4.2. Hz. İdris ve Hz. Nuh.....	98
1.4.3. Hz. İbrahim ve Hz. İsmail.....	100
1.4.4. Hz. Yakub ve Hz. Yusuf.....	102
1.4.5. Hz. Yûnus.....	104
1.4.6. Hz. Şuayb.....	105
1.4.7. Hz. Mûsâ.....	106
1.4.8. Hz. Süleymân.....	109
1.4.9. Hz. Zekeriya, Hz. Yahyâ ve Hz. Eyyûb,.....	110
1.4.10. Hz. İsâ.....	111
1.4.11. Hz. Muhammed (SAV).....	112

1.4.11.1. Hz. Peygamber'in Ümmetine Düşkünlüğü	113
1.4.11.2. Hz. Peygamber Müslümanlara Canlarından Daha Kıymetlidir.....	114
1.4.11.3. Hz. Peygamber Son Peygamberdir	115
1.4.11.4. Hz. Peygamber Âlemlere Rahmettir.....	115
1.4.11.5. Hz. Peygamber'e Karşı Saygılı Olmak	117
1.4.11.6. Hz. Peygambere İtaat/Sünnetine Bağlılık	119
1.4.11.7. Salavat	121
1.4.11.8. Hz. Peygamber Kötülüğü İyilikle Savar	122
1.4.11.9. Hz. Peygamber'e Gece Namazı Farzdır	123
1.4.11.10. Hz. Peygamber'in Fakir Olması ve Ashabına Yumuşak Davranması	123
1.4.11.11. Hz. Peygamber'in Yetim Oluşu.....	124
1.4.11.12. Hz. Peygamber ve Onunla Olanlar Mahşer Günü Utandırılmayacak	125
1.5. Ahiret	126
1.5.1. Kıyamet.....	126
1.5.1.1. Kıyametin Yakınlığı	126
1.5.1.2. Kıyametin Alametleri.....	128
1.5.1.3. Kıyametin Şiddeti	129
1.5.1.4. Sûra Üfürülme ve Kabirden Kalkma	132
1.5.2. Mahşer.....	133
1.5.2.1. Mahşerde Sarhoşluk.....	133
1.5.2.2. Mahşer Günü Kör Olanlar.....	134
1.5.2.3. Mahşer Günü Yüzü Aydın Olanlar	135
1.5.2.4. Mahşer Günü Yüzü Kara Olanlar	136
1.5.2.5. Mahşerde Mahzun Olmayacak Kullar	137
1.5.2.6. Mahşerde Zincire Vurulanlar	139
1.5.2.7. Ahirete Azık Hazırlamak	139
1.5.2.8. Mahşerde Azalarının Kişiye Şahitlik Etmesi	142
1.5.2.9. Mahşerde Sağ ve Sol Ehli	143
1.5.2.10. Mahşer Günü Terazi Kurulması.....	145

1.5.2.11. Mahşer Günü Bütün İnsanların Bir Araya Toplanması.....	146
1.5.2.12. Ahirette Zaman	147
1.5.2.13. Mahşer Günü Hasret ve Pişmanlık İçinde Olmak.....	148
1.5.3. Cennet.....	151
1.5.3.1. Cennet Ehli.....	151
1.5.3.2. Rıdvân.....	160
1.5.3.3. Cennet İsimleri/Cennet Kapıları	161
1.5.3.3.1. Firdevs Cenneti.....	162
1.5.3.3.2. Adn Cenneti	162
1.5.3.3.3. Selam Cenneti	163
1.5.3.4. Cennet Nimetleri.....	164
1.5.3.4.1. Bitip Tükenmesi Mümkün Olmayan.....	164
1.5.3.4.2. Cennette Allah'ın Kulundan Rız Olması	166
1.5.3.4.3. Huriler ve Gılman	167
1.5.3.4.4. Cemalullah	168
1.5.3.5. Cennet Irmakları	171
1.5.3.6. Kevser Havuzu	173
1.5.3.7. Cennet Elbiseleri.....	174
1.5.4. Cehennem	176
1.5.4.1. Cehennemden Kişinin Kendini Koruması.....	176
1.5.4.2. Cehennem Ehli	177
1.5.4.3. Cehennem İçinde Devamlı Kalma.....	181
1.5.4.4. Cehennem Yiyecekleri.....	183
1.5.4.5. Cehennem Şiddeti.....	185
1.5.4.6. Cehennem Elbiseleri	189
1.5.4.7. Cehennem Yedi Kapısı.....	190
1.5.4.8. Sırat	191
1.5.4.9. Sekar Ateşi.....	192
1.5.4.10. Şeytanın İnsanı Cehennemde Yüzüstü Bırakması	192
1.5.4.11. Cehennemde Son Pişmanlık.....	193

1.6. Kader	194
İKİNCİ BÖLÜM	201
2. DİVAN-I HİKMET'TE İSLAM.....	201
2.1. İbadet.....	202
2.1.1. Allah İnsanları Kulluk/İbadet İçin Yarattı	203
2.1.2. İbadetle Kulun Allah'a Yakınlık Kazanması	204
2.1.3. Ölüm Gelinceye Kadar Kulluk/İbadet Edilmeli.....	205
2.1.4. İbadet Edenler Mahzun Olmayacak	206
2.1.5. İbadetin Boşa Gitmesi	207
2.1.6. Riya.....	209
2.1.7. İbadetsiz Geçen Ömrün Pişmanlığı	211
2.2. Namaz	212
2.2.1. Namazın Farz Oluşu	212
2.2.2. Namaza Hassasiyet Göztermek	213
2.2.3. Beş Vakit Namaz.....	214
2.2.4. Gece Namazı	215
2.3. Oruç.....	216
2.4. Zekat.....	218
2.5. Hac.....	219
2.6. Kelime-i Şehadet.....	221
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	225
3. DİVAN-I HİKMET'TE İHSAN.....	225
3.1. Tevbe	227
3.1.1. Ölüm Gelmeden Önce	227
3.1.2. Günaha Pişmanlık Duymak.....	229
3.1.3. Günah Dolayısıyla Ağlamak.....	230
3.1.4. Kabul Olmayan Tevbe	233
3.2. Zikir	234
3.2.1. Sabah Akşam Rabbini Zikret	235
3.2.2. Eşyanın Zikri	235

3.2.3. Gönüller Allah'ı Anmakla Huzura Kavuşur.....	237
3.2.4. Akl-ı Selim Sahiplerinin Zikri	238
3.2.5. Allah'ı Andığında Kalpleri Ürperenler.....	239
3.3. Nefis.....	241
3.3.1. Kur'an-ı Kerîm'de Nefis.....	241
3.3.2. Divan-ı Hikmet'te Nefis	243
3.4. Şeytan.....	248
3.4.1. Şeytan Kibirlendi ve Hz. Âdem'e Secde Etmedi	248
3.4.2. Şeytan'ın Lanetli Olması ve İhlaslı Kullara Tesirinin Olmaması	250
3.4.3. Şeytan İnsanı Doğru Yoldan Saptırır	251
3.4.4. Şeytan İnsanlara Vesvese Verir	253
3.4.5. Şeytan İnsanı Fakirlikle Korkutur.....	254
3.4.6. Şeytan İnsana Düşmandır.....	255
3.4.7. Şeytan Allah'ın Zikrinden Alıkoyar	256
3.4.8. Şeytan İnsanı Yüzüstü Bırakır.....	256
3.5. Mâsivâ.....	257
3.5.1. Kur'an-ı Kerîm'de Mâsivâ	258
3.5.2. Divan-ı Hikmet'te Mâsivâ.....	259
3.6. Seher/Gece İbadeti	262
3.6.1. Kur'an-ı Kerîm'de Seher/Gece İbadeti	262
3.6.2. Divan-ı Hikmet'te Seher/Gece İbadeti	264
3.7. Dünya Hayatı	269
3.7.1. Dünya Hayatının Faniliği	270
3.7.2. Dünya Hayatı Oyun ve Eğlencedir	274
3.7.3. Dünya Hayatı İçin Gam Çekmemek	275
3.7.4. Dünya Nimetleri	279
3.7.5. Dünyayı Ahirete Tercih Edenler.....	279
3.7.6. Ahireti Dünyaya Tercih Edenler.....	285
3.7.7. Dünya Malı Kazanmak İçin Rüşvet Vermek.....	287
3.7.8. Dünya Ahiret Dengesi.....	288

3.7.9. Dünya Hayatı Meşakkat ve İmtihan Yurdudur	289
3.7.10. Dünyada Ahiret İçin Azık Hazırlamak	293
3.7.11. Dünya Malına Heves Etmemek.....	294
3.7.12. Hz. Peygamber'in Dünya Malına Olan Mesafesi.....	295
3.7.13. Dünya Hayatı Bir Pazar Gibidir	296
3.8. Dua	298
3.8.1. Dualara Allah'ın İcabet Etmesi.....	299
3.8.2. Korku ve Ümit Arasında Olmak	300
3.8.3. Duayı Gizlice Etmek	302
3.8.4. Günah Dolayısıyla Ağlamak.....	303
3.8.5. Sabır ve Namaz İle Dua Etmek.....	305
3.8.6. Allah'ın Güzel İsimleri İle O'na Dua Etmek.....	308
3.9. Hikmet	309
3.10. Emri Bi'l-Ma'rûf Nehyi Ani'l-Münker.....	315
3.11. Erenler/Veliler	319
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	329
4. DİĞER KONULAR	329
4.1. İnsan	330
4.1.1. Kur'an-ı Kerîm'de İnsan	330
4.1.2. Divan-ı Hikmet'te İnsan	331
4.1.3. Topraktan Yaratılması	332
4.1.4. İnsanın Bir Damla Su Olması.....	333
4.1.5. İnsanın Yaratılış Gayesi	334
4.1.6. Mutlaka Ölecek Olması/Her Nefis Ölümü Tadacak	335
4.1.7. Bazı İnsanlar Hayvanlar Gibidir/Belhum Edal	340
4.1.8. İnsanların Farklı Farklı Olması.....	342
4.1.9. İnsan Nankördür	343
4.2. Hânümân	344
4.2.1. Kur'an-ı Kerîm'de Hânümân.....	344
4.2.2. Divan-ı Hikmet'te Hânümân	346

4.3. Cahiller	353
4.3.1. Kur'an-ı Kerim'de Cahiller	354
4.3.2. Divan-ı Hikmet'te Cahiller	356
4.4. Cimrilik ve Cömertlik.....	364
4.4.1. Kur'an-ı Kerim'de Cimrilik ve Cömertlik	364
4.4.2. Divan-ı Hikmet'te Cimrilik.....	366
4.4.3. Divan-ı Hikmet'te Cömertlik.....	368
4.5. Elest Bezmi	369
4.6. Âlim ve İlim	374
4.7. Kibir	378
4.7.1. Kur'an-ı Kerim'de Kibir	378
4.7.2. Divan-ı Hikmet'te Kibir	380
4.8. Diğer Başlıklar	384
4.8.1. Müslümanın Malını ve Canını Allah'a Satması.....	384
4.8.2. Cennet ile Cehennem veya Cennetliklerle Cehennemliklerin Ahirette Konuşması.....	385
4.8.3. Temizlik.....	387
4.8.4. Münafıklardan Yüz Çevirmek	388
4.8.5. Gıybet.....	389
4.8.6. Yeryüzünde Seyehat Etmek/Sefer.....	390
4.8.7. Mehir.....	393
4.8.8. İhtiyarlık/Erzel-i Ömür.....	394
4.8.9. Tevhid Ağacı.....	395
4.8.10. Sabır ve Şükür.....	398
4.8.11. Kul Hakkı	399
4.8.12. Dünyada Türlü Renkli Nimetler.....	399
4.8.13. Manen Sağır Olanlar	400
4.8.14. Hased	401
4.8.15. Harama Bakmamak	401
4.8.16. Yoksula Yedirmek.....	403
4.8.17. Kınayıcıların kınamasından korkmamak	404

4.8.18. Akl-ı Selim Sahipleri	405
4.8.19. Yüzlerinde Nişanı Olanlar	406
4.8.20. Şehitlik.....	407
4.8.21. Kalpleri Taşlaşanlar.....	409
4.9 Şahıslar	409
4.9.1. Ashab-ı Kehf.....	409
4.9.2. Hz. Ebubekir	411
4.9.3. Firavun ve Hâman.....	413
4.9.4. Karun.....	415
4.9.5. Samiri	417
4.10. DİVAN-I HİKMET'TE LAFZÎ İKTİBASLAR	419
FATİHA'DAN NÂS'A HİKMET VE KONU DAĞILIMI.....	437
1. Fatıha Suresi	437
2. Bakara Suresi.....	437
3. Âl-i İmran	439
4. Nisa Suresi.....	441
5. Mâide Suresi.....	441
6. En'am Suresi.....	442
7. A'raf Suresi	442
8. Enfâl Suresi.....	443
9. Tevbe Suresi	443
10. Yûnus Suresi.....	444
11. Hûd Suresi.....	444
12. Yusuf Suresi.....	445
13. Ra'd Suresi.....	445
14. İbrahim Suresi.....	445
15. Hicr Suresi	446
16. Nahl Suresi	446
17. İsra Suresi	447
18.Kehf Suresi.....	447

19. Meryem Suresi.....	448
20. Tâhâ Suresi.....	448
21. Enbiya Suresi.....	448
22. Hac Suresi.....	449
23. Mü'minûn Suresi.....	449
24. Nur Suresi.....	450
25. Furkan Suresi.....	450
26. Şuara Suresi.....	451
27. Naml Suresi.....	451
28. Kasas Suresi.....	451
29. Ankebût Suresi.....	451
30. Rum Suresi.....	452
31. Lokman Suresi.....	452
32. Secde Suresi.....	452
33. Ahzab Suresi.....	453
34. Sebe Suresi.....	454
35. Fâtır Suresi.....	454
36. Yasin Suresi.....	454
37. Saffat Suresi.....	454
38. Sa'd Suresi.....	455
39. Zümer Suresi.....	455
40. Mü'min Suresi.....	456
41. Fussilet Suresi.....	456
42. Şura Suresi.....	457
43. Zuhruf Suresi.....	457
44. Duhan Suresi.....	457
45. Câsiye Suresi.....	457
46. Ahkaf Suresi.....	458
47. Muhammed Suresi.....	458
48. Fetih Suresi.....	458

49. Hucurat Suresi	458
50. Kâf Suresi.....	458
51. Zâriyât Suresi	459
52. Tur Suresi.....	459
53. Necm Suresi.....	459
54. Kamer Suresi	459
55. Rahman Suresi	460
56. Vâkı'â Suresi.....	460
57. Hadîd Suresi.....	460
59. Haşr Suresi	461
60. Mümtehine Suresi	461
62. Cuma Suresi	461
63. Münafikun Suresi	461
64. Teğâbun Suresi.....	462
65. Talak Suresi	462
66. Tahrim Suresi.....	462
67. Mülk Suresi	462
68. Kalem Suresi.....	463
69. Hakka Suresi	463
70. Me'âric Suresi.....	463
71. Nuh Suresi	463
73. Müzzemmil Suresi.....	463
74. Müddessir Suresi.....	464
75. Kıyame Suresi	464
76. İnsan Suresi	464
77. Murselat Suresi	465
79. Naziat Suresi	465
80. Abese Suresi	465
81. Tekvir Suresi	465
82. İnfitar Suresi.....	465

83. Mutaffifin Suresi.....	466
84. İnşikak Suresi.....	466
85. Burûc Suresi.....	466
86. Tarık Suresi.....	466
87. A'lâ Suresi.....	466
89. Fecr Suresi.....	467
90. Beled Suresi.....	467
91. Şems Suresi.....	467
93. Duha Suresi.....	467
97. Kadir Suresi.....	467
98. Beyyine Suresi.....	467
104. Hümeze Suresi.....	468
107. Maûn Suresi.....	468
108. Kevser Suresi.....	468
110. Nasr Suresi.....	468
112. İhlas Suresi.....	468
113. Felak Suresi.....	468
114. Nas Suresi.....	469
KONULARINA GÖRE HİKMET VE AYET FİHRİSTİ.....	471
SONUÇ.....	483
KAYNAKÇA.....	489
ÖZ GEÇMİŞ.....	499

KISALTMALAR

age. : Adı geçen eser

agm. : Adı geçen makale

B. : Beyit

c. : cilt

D. : Dörtlük

DİA : Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı

H. : Hikmet

haz. : Hazırlayan

Ktp. : Kütüphanesi

No. : Numara

ö. : Ölümü

s. : Sayfa

Ter. : Tercüme

yy. : Yüzyıl

ÖZET

Hoca Ahmed Yesevî XI. yüzyılda yaşamış önemli bir mutasavvıf şairdir. Türk İslam Edebiyatının en önde gelen isimlerinden birisi olarak günümüze kadar tesirlerini sürdürmüştür. Şiirlerine “hikmet” adını vermiş ve bu sebeple divanı da “Divan-ı Hikmet” adıyla anılmıştır. Hikmetler muhtevası yönüyle dikkat çekmiş ve Türkistan’da İslam dininin öğrenilmesi ve yayılmasında çok etkili olmuştur.

Bu çalışmada Divan-ı Hikmet’teki ayet kaynaklı dörtlük ve beyitler incelenmiştir. 256 hikmet önce sırasıyla değerlendirilmiş ve ardından ilgili ayetlerle birlikte konularına göre tasnif edilmiştir. Çalışmamız giriş ile “Divan-ı Hikmet’te İman, Divan-ı Hikmet’te İslam, Divan-ı Hikmet’te İhsan ve Diğer Konular” olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Girişte Türk İslam Edebiyatı ile Kur’ân-ı Kerîm arasındaki bağ irdelenmiş, İktibas sanatına dair bilgiler sunulmuş ve ardından Hoca Ahmed Yesevî’nin hayatı ele alınmıştır. Giriş kısmında son olarak Divan-ı Hikmet ve Kur’ân-ı Kerîm başlığı altında hikmetlerde ayetlerin ne kadar etkili olduğu üzerinde durulmuştur.

Birinci bölüm “Divan-ı Hikmet’te İman” başlığı ile başlamış ve İslam inancında “amentü” olarak bilinen inanç esasları değerlendirilmiştir. Bu bağlamda değerlendirilen konular sırasıyla “Allah, melekler, kitaplar, peygamberler, ahiret ve kader” olmak üzere altı başlıktan oluşmaktadır. Her bir başlıkta konuyla ilgili alt başlıklar ve yer yer ayrıntılı değerlendirmeler mevcuttur. İkinci bölüm “Divan-ı Hikmet’te İslam” başlığını taşımakta ve “ibadet, namaz, oruç, zekat, hac ve kelime-i şهادet” başlıklarından oluşmaktadır. Üçüncü bölümde ise “Divan-ı Hikmet’te İhsan” başlığıyla “tevbe, zikir, nefis, şeytan, dünya hayatı, masiva, seher ibadeti, dua, hikmet, emri bi’l-ma’ruf nehyi ani’l-münker ve veliler” gibi tasavufi konular ele alınmıştır.

Bu üç konuya tekabül etmeyen fakat kaynağını vahiyden alan hikmetler de dördüncü bölümde “Diğer Konular” başlığı altında toplanmıştır. “Elest bezmi, insan, hânümân, cahiller, cimriler, cömertler, kibir, lafzî ayet iktibasları ve muhtelif diğer konular” dördüncü bölümde incelenmiştir. Bu bölümde son olarak

peygamberler haricinde ayetlerde ve hikmetlerde ismi geçen “Ashab-ı Kehf, Firavun, Haman, Karun ve Samirî” üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kur’an, Edebiyat, Ahmed Yesevî, Divan-ı Hikmet, İktibas.

ABSTRACT

Hoca Ahmed Yesevi is an important mystic poet, who lived in 11th century. As a prominent name, he maintains his influence until today. He entitled his poems “wisdom/hikmet” and so his divan is called as Divan-ı Hikmet. Wisdoms drew attention because of their inhlts and had an effect on learning and spreading o İslam in Turkistan.

In this work verses and couplets, which are originating from versicle of Koran, were analysed. Firstly 256 Wisdoms were evaluated respectively and then they were classified according to their topics and related versicles. Our work consists of an introduction and four chapters; Faith/ İman, Islam, Kindness/ İhsan and other topics. In introduction relationship between Turkish Islamic Literature and Qoran was studied and informations about quotation were presented. After that the life of Hoca Ahmet Yesevi was dealed. Endly effects of versicles on wisdoms were discoursed in the title of Divan-ı Hikmet and Qoran.

First chapter begins with the title “Faith/İman” and belief principals, which are known “amentü” in İslam, were considered. In this sense considered issues are five titels; God, Angels, Books, Prophets and Afterlife. In each title there are subtitles and partly detailed considerations. Second chapter is İslam and inhlts the titels; Worship, Pray, Fasting, Zakat, Haj. In the third chapter, which is titled Kindness/ İhsan, mystic issues were studied such as repentence, invocation, human soul/desire, devil, wordly goods, all else besides God, early morning worship, pray, wisdom, an injuction to act and speak kindly or righteously and prohibit the badness, saints.

Apart from these tree issues, there are some wisdoms which are sorce of revelation. They are entitled as “Other Issues” in the fourth chapter. They are Council of souls, Human, Family, Ignorants, Stingies, Generouses, Conceit, Literal versicle quotations and other issues. In this chapter lastly apart from prophets, Ashab-ı Kehf, Pharaoh, Haman, Karun and Samirî were discoursed.

Key Words: Qoran, Literature, Ahmed Yesevi, Divan-ı Hikmet, Quotation.

GİRİŞ

TÜRK İSLAM EDEBİYATI, KUR'ÂN-I KERÎM VE HOCA AHMED YESEVÎ

A. Türk İslam Edebiyatı Ve Kur'ân-ı Kerîm

Türk İslam Edebiyatı, Türklerin İslam dinini kabul etmeleri ile başlayıp günümüze kadar gelen süreçte oluşturdukları din merkezli bir edebiyattır. Edebiyat tarihi kaynakları da Türk Edebiyatını “İslam öncesi, İslam etkisi ve Batı etkisi” altında olmak üzere üç sınıfta telakki ederler.¹ Türk İslam Edebiyatı bu tasnifte daha çok İslam etkisi altındaki Türk Edebiyatına tekabül eder ve günümüze kadar devam eden din merkezli edebiyatı konu edinir.

İslam etkisi altında gelişen Türk İslam Edebiyatının birinci derece kaynağı Kur'ân-ı Kerîm'dir. Edebiyat tarihi araştırmacıları bu hususa dikkat çekerek edebi eserlerimizde vahyin ne denli etkili olduğuna işaret ederler. İslamî kaynaklı edebiyatımızda şeklinden muhtevasına ve bünyesinde neşv ü nema bulan bazı türlerine kadar Kur'ân etkili olmuştur.² Örneğin Agah Sırrı Levent, “Ümmet Çağı Türk Edebiyatı” olarak adlandırdığı bu din merkezli edebiyat ile Kur'ân-ı Kerîm arasındaki kavî bağı izah etmek için şöyle der: “Ümmet Çağı Türk Edebiyatı, İslam dininin ortaya koyduğu hükümlere dayanır. Eski metinlerde hemen hiçbir sayfa yoktur ki; içinde Kur'ân'dan bir ayet, Peygamber'in hadisinden bir cümle bulunmasın ve düşünceler bunlara bağlanmış olmasın”.³

¹ Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB Yayınları, İstanbul 1983, s. 81; Agah Sırrı Levent, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 1, TTK Yayınları, Ankara 2008, s. 25; Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 30.

² Mustafa Uzun, “Kur'an ve Türk Edebiyatı”, *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları II*, (Ed. Bedreddin Çetiner), Ensar Neşriyat, İstanbul 2001, s. 23.

³ Levent, *age*, s. 24.

Resimli Türk Edebiyatı Tarihi eserinde ise Nihat Sami Banarlı bu durumu şu ifadelerle tarif etmiştir: “*Bu edebiyatın ilim ve fikir kaynağı başlangıçta tamamıyla Kur’ân’dır.*”⁴

Görülüyor ki Kur’an-ı Kerîm, edebiyatımızın birinci derecede kaynağı olarak telakki edilmektedir⁵ ve bu sebeple de edebî eserlerimizde vahyin izlerini görmek mümkün olabilmektedir.

Türk İslam Edebiyatının ilk numunelerinden olan Kutadgu Bilig ve Atabetü'l-Hakâyık da yine kaynağını Kur’ân’dan alan eserlerdendir ve bu kitaplarda Kur’ân’dan bazı ayetler ilk defa Türkçe olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶

Türk İslam Edebiyatında Kur’ân’ın en yaygın şekliyle kullanıldığı başka bir alan ise ayetlerin lafız veya mana/telmih yolu ile beyitlerde kullanılmasıdır. Bu tip kullanımlar edebiyatımızda çok sık karşımıza çıkmaktadır.⁷ Öyle ki Hoca Ahmed Yesevî⁸ ile Yunus Emre⁹, eserlerini bizzat vahyin anlamı ile kaleme aldıklarını söylerler. Bunun yanında irfani geleneğimizde mutasavvıfların yazdığı şiirlere nutk-ı şerif, mağz-ı Kur’ân veya ilahi denmektedir. Bu isimlendirmeler hiç şüphesiz şiirlerin sahip olduğu Kur’ânî birikim ile ilişkilidir.¹⁰

Sezai Karakoç, *Yunus Emre* kitabında Yunus’un şiirlerindeki vahiy kaynaklı ifadelere temas ederek bazı tespitlerde bulunur. İnsanı bir İslam tablosuna benzeten Karakoç, Yunus’un şiirinde ayet ve hadislerin en yakın Türkçe karşılıklarını kullandığını, “Adı güzel kendi güzel Muhammed” mısraının salavatın Türkçe bir

⁴ Banarlı, *age*, s. 102.

⁵ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Uzun, “Kur’ân: Edebiyat”, *DİA*, C. XXVI, s. 414; Agah Sırrı Levent, “İslamî Edebiyatın Esasları ve Kaynakları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, TDK Yayınları, Ankara 1983; Zülfikar Güngör, “Türk İslam Edebiyatının Kaynağı Olarak Kur’ân-ı Kerîm”, *I. İslamî İlimler Dergisi I. Kur’ân Sempozyumu*, 2006; Hakan Yekbaş, “Divan Şiiri ve Kur’ân”, *İstem*, S. 16, 2010.

⁶ Uzun, “Kur’ân: Edebiyat”, XXVI, s. 415; Mehmet Kara, *Bir Başka Açıdan Kutadgu Bilig*, Birleşik Kitabevi, Ankara 1990.

⁷ İlgili örnekler “İktibas” başlığında verildiği için burada zikretmedik.

⁸ Bkz. Divan-ı Hikmet, Münâcât.

⁹ Alim Yıldız, “Yunus Avazı”, *Yunus’un Çağrısı Sempozyumu*, Ordu Belediyesi Yayınları, Ordu 2015, s. 109.

¹⁰ Uzun, “Kur’ân: Edebiyat”, XXVI, s. 416.

karşılığı olabileceğini vurgular.¹¹ Karakoç'a göre Yunus, bir ayetin veya hadisin mefhum itibarı ile Türkçe'deki karşılığını şiirinde kullanmaktadır.

Yunus'un Kur'an kaynaklı ifadelerini değerlendiren hocam Prof. Dr. Alim Yıldız ise konuyu şöyle değerlendirir: "*Yunus Emre, hemen her beyit ve dörtlüğünde ya bir ayetin tefsirini ya da bir hadisin şerhini yapar. Bunu yaparken ayet ve hadisin lafzî iktibasını yapmak yerine bunların anlamlarını verme yolunu tercih eder.*"¹² Bu durum Divan-ı Hikmet için de geçerlidir.

Türk Edebiyatında kendine has bir üslup geliştiren ve asırlar boyunca Yunus takipçisi diyebileceğimiz onlarca şair yetiştiren Yunus Emre'nin şiirlerindeki Kur'an'ın etkisi elbette takipçilerinde de göze çarpmaktadır. Zira onuncu asırda başlayan vahiy kaynaklı edebiyatın günümüzde de numuneleri mevcuttur. Örneğin Sezai Karakoç'un *Hızır'la Kırk Saat* kitabını sırasıyla İsrâ/17, Kehf/18 ve Meryem/19 surelerindeki kıssalar bilinmeden idrak edebilmek imkan dahilinde değildir.

Kur'an-ı Kerîm Kaynaklı Edebi Türler

Bu itibarla Edebiyatımızda Kur'an-ı Kerîm'in doğrudan etkili olduğu türleri de hatırlamak faydalı olacaktır. Son yapılan çalışmalarda Kur'an kaynaklı türler üç sınıfta telakki edilmiştir.¹³ Bu türlerin başında da Kısâs-ı Enbiyâlar gelmektedir. Edebiyatımızda manzum mensur Kısâs-ı Enbiyâlar telif-tercüme hayli bir yekün tutmaktadır. Manzum Kısâs-ı Enbiyâların içinde en çok dikkat çekici olanı Hindî Mahmud'un mesnevisidir.¹⁴

Kısâs-ı Enbiyalar bir bütün olarak ele alındığı gibi bir peygamberin veya aralarında somut bir bağlantı bulunan iki peygamberin kıssaları da müstakilen kaleme alınmıştır. Bunların başında Yusuf u Züleyhâlar¹⁵ gelmektedir. Kur'an-ı Kerîm'in 12. suresinde anlatılan ve Allah'ın ahsenü'l-kasâs diye nitelendirdiği sure bu türe kaynaklık etmiştir. Her ne kadar Yusuf aleyhisselam ile Züleyha arasında

¹¹ Sezai Karakoç, *Yunus Emre*, Diriliş Yayınları, İstanbul 2012, s. 53.

¹² Yıldız, *agm*, s. 109.

¹³ Fatih Ramazan Süer, *Livâyî'nin Manzum Yâsîn Sûresi Tefsiri*, Asitan Yayınları, İstanbul 2019.

¹⁴ Hindî Mahmud, *Kısâs-ı Enbiya* (Haz. Ahmet Karataş), Yazma Eserler Kurumu Yayınları, İstanbul 2013.

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hanife Koyuncu, "Yusuf ve Züleyha", *DİA*, C. XLIV, s. 38-40, İstanbul 2013.

cereyan eden macera anlatılsa da kıssanın başında Yakub peygamberden de kıssa gereği bahsedilmektedir. Dolayısıyla Yusuf u Züleyha mesnevilerinde doğal olarak Yakub peygamberin ve diğer oğullarının da kıssası bulunmaktadır. Agah Sırrı Levent'in ifade ettiğine göre edebiyatımızda 33 tane Yusuf u Züleyha yazılmıştır.¹⁶ Bunlardan ilki bir yesevî dervişi olan Ali'ye aittir ve eser 1232-1233 yıllarında telif edilmiştir.¹⁷ Anadolu sahasında ise ilk olarak XIV. yüzyılda Şeyyad Hamza (ö. 1348-49'dan sonra) Yusuf u Züleyhâ mesnevisini kaleme almıştır.¹⁸ Sonraki yüzyıllarda Süle Fakih, Erzurumlu Kadı Darir, Hamdullah Hamdî, Taşlıcalı Yahyâ, Kemal Paşazâde, Yusuf u Züleyha mesnevilerine hayat veren şairlerdendir.

Hz. İbrahim kıssasını anlatan edebî metinlere Halilnâme denilmektedir. Abdülvâsî Çelebi tarafından mesnevi nazım şekliyle telif edilen Halil-nâme'de Hz. İbrahim'in hayatı, Nemrut ile olan mücadelesi ele alınmaktadır.¹⁹

Hz. Süleyman'ın kıssasını anlatan manzumelere ise Süleyman-nâme veya Süleymaniyye adı verilmektedir. Kanunî Sultan Süleyman'dan bahseden eserler de Süleyman-nâme tabir edilmektedir. Manzum mensur kaleme alınan bu metinlerin kahir ekseriyeti Kanunî Sultan Süleyman'ın seferleri ile ilgilidir. Fakat Hz. Süleyman'ın kıssasını anlatan Süleyman-nâmeler de kaleme alınmıştır. Bunların başında manzum mensur karışık bir halde telif edilen Uzun Firdevsî'nin eseri gelmektedir.²⁰ 360 cilt olarak tasarlanan eserin kütüphane kayıtlarında 91 cildi mevcuttur.²¹ Edebiyatımızda manzum Süleyman-nâme olarak zikredebileceğimiz yegane eser ise Şemseddin Sivâsî'ye aittir.²² Bu mesnevi zamanla sonlarından tahrip olmuş ve yine Şemseddin Sivâsî'nin ahfadından olan Ahmed Sûzî tarafından

¹⁶ Agah Sırrı Levent, "Divan Edebiyatında Hikâye" *TDAY Belleten*, Ankara 1967, s. 71, 98-99.

¹⁷ Koyuncu, "Yusuf ve Zeliha", s. 38.

¹⁸ Tuncer Gülensoy, "Destân-ı Yusuf", *DİA*, C. IX, İstanbul 1994, s. 210.

¹⁹ Abdülvâsî Çelebi, *Halil-nâme* (Haz. Ayhan Gültaş), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.

²⁰ Orhan F. Köprülü, "Firdevsî, Uzun", *DİA*, C. XIII, İstanbul 1996, s. 127.

²¹ Alper Ay, "Edebiyatımızda Süleyman-nâmeler ve Şemseddin Sivâsî'nin Süleymaniyye'si", *Şemseddin Sivâsî Sempozyum Bildirileri Kitabı*, Sivas Belediyesi Yayınları, Sivas 2015.

²² Şemseddin Sivâsî, *Süleyman-nâme* (Haz. Hüseyin Akkaya), Sivas Belediyesi Yayınları, Sivas 2015.

tamamlanmıştır.²³ Kütüphane kataloglarında kayıtlı olup elimize ulaşamayan manzum Süleyman-nâmeler de söz konusudur.

Sabrın ve şükrün temsili olan Hz. Eyyub'un kıssası da manzum olarak ele alınan konular arasındadır. Kıssa-i Eyyub adıyla bilinen manzume "Ahmedî" mahlaslı bir şaire aittir ve 412 beyitten mürekkeptir.²⁴ Kehf Suresinde Hz. Musa'nın kendisinden ilim öğrenmek için yolculuğa çıktığı Hızır ile olan kıssası da müelliflerimizin üzerinde durduğu konulardandır. Eğirdirli Şeyh Mehmed Dede Sultan ve Muhyiddin Çelebi manzum Hızır-nâme kaleme alan şairlerimizdendir.²⁵ Şemseddin Sivâsî de mensur bir eserinde Hz. Musa ile Hızır'ın yolculuğunu konu edinmiştir.²⁶ Yine Kehf Suresinin sonunda bahsedildiği üzere Hz. Zülkarneyn kıssası da edebiyatımızda üzerinde durulan konulardandır. İskender-nâme türündeki eserlerde Zülkarneyn aleyhisselamın kıssasının anlatılıp anlatılmadığı da ihtilafli bir konudur.²⁷ Edebiyatımızda Ahmedî'nin *İskendernâmesi* alanında meşhur olmuş kayda değer bir mesnevidir.²⁸ Kur'ân-ı Kerîm kaynaklı olarak Ashab-ı Kehf²⁹ ve Lokman³⁰ aleyhisselamın kıssaları da mesnevilere konu edilmişlerdir.

Kur'ân-ı Kerîm'in yazısına ve söz varlığına dair eserler de telif edilmiştir. Bunların başında Besmele-nâmeler ve Kur'ân Falları³¹ gelmektedir. Kur'ân'ın okunması ile ilgili olarak Tecvidnâmeler de hatırlanması gereken bir diğer türdür.³²

²³ Alim Yıldız, *Ahmed Sûzî Hayatı ve Eserleri*, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 2011.

²⁴ Süer, *age*, s.

²⁵ Muhammet Ali Bulut, *Eğirdirli Şeyh Mehmet Dede Sultan'ın Hızırname'si*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2003; Zehra Alay, *Muhyiddin Çelebi'nin Hızır-nâmesi (İnceleme-Metin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2005.

²⁶ Şemseddin-i Sivâsî, *Nakdül-hâtır* (Haz. Recep Toparlı, Durmuş Arslan), Sivas Belediyesi Yayınları, Sivas 2015.

²⁷ İskender Pala, "İskender mi Zülkarneyn mi?" *Akademik Divan Şiiri Araştırmaları*, Kapı Yayınları, s. 335-374, İstanbul 2005.

²⁸ Ahmedî, *İskender-nâme*, (haz. Yaşar Akdoğan), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, (e-kitap).

²⁹ Hakan Yekbaş, *Divan Şiirinde Ashâb-ı Kehf ve Râşih'in Ashâb-ı Kehf Mesnevisi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013.

³⁰ İlyas Kayaokay, "Ahmed Râşid'in Pend-nâme-i Lokman Hekim Terceme-i Manzumesi Adlı Mesnevisi", *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi*, Bartın 2018,

³¹ Alim Yıldız, "Türk İslam Edebiyatında Kur'ân Falları", *Geleneğin İzinde*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013.

³² Oğuz Yılmaz, "Türk İslâm Edebiyatında Manzum Tecvîdler", *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı 1-5*, C. 3, Kütahya 2015.

Kur'ân surelerinin tertip esasını konu alan manzumeler de ayrıca dikkat çekmektedir. Tezkire sahasının öncü ismi Latîfî, *Esmâ-i Süveri'l-Kur'ân* adındaki bir manzumesinde Kur'ân surelerinin tertip sırasını zikreder.³³ 18. yüzyıl şairlerinden Şakir Ahmed Paşa da *Tertib-i Nefs* adlı mesnevisinde Kur'ân surelerini tanıtır. Surelerin sırasıyla kaçır ayetten oluştukları, Mekkede veya Medine nazil olduğu, cüz başlangıçları gibi konular 478 beyitte izah edilmiştir.³⁴ Sezai Karakoç'un *İslam'ın Şiir Anıtlarından* eserinde tercüme ettiği İbn Câbir'in *Güzellikler Kasidesi* de yine Kur'ân surelerinin tertip sırasını zikretmesi bakımından dikkate şayandır. Örnek olması bakımından söz konusu tercüme kasidenin ilk iki beyti şöyledir:

Fatihasında bütün değerli sözler

Bakarayla gönderilene öğer

Ta **İmran** ailesi zamanında bilinmişti de

Sorup durmuştu **kadınlar** ve erkekler O'ndan haber³⁵

Manzum ayet mealleri ve manzum tefsirler ise Kur'ân kaynaklı olarak değerlendirilebilecek bir diğer konudur. Karahanlılar zamanında başlayan mensur satır arası Kur'ân tercümeleri daha sonraki asırlarda yerini manzum tercüme ve tefsirlere bırakmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'in tamamının manzum bir tefsiri mevcut olmasa dahi muhtelif şairlerin seçtikleri bazı sure ve ayetleri manzum olarak tefsir ettikleri bilinmektedir. Bu vadede eser telif eden bazı şairler ve eserleri ise şöyledir: Okçuzâde Mehmed Şâhî/*en-Nazmu'l-Mübîn fi'l-âyeti'l-Erbâîn*, Merdümî/*Tuhfetü'l-İslâm*, Revâhî/*Tenvîrü'l-ebâr*, Kuloğlu Şeyh Hacı İlyas/*Bâğ-ı Behişt*. 17. yüzyılda telif edilen *Bâğ-ı Behişt*, bu sahadaki en hacimli eserdir. Kaside nazım şekliyle yazılan bu eserde 94 sureden 656 ayet seçilmiş ve tefsir edilmiştir.

Edebiyatımızda sadece bazı surelerin tefsir edildiği manzumeler de söz konusudur. Örneğin 15. yüzyıl şairlerimizden Hatiboğlu 3901 beyitten meydana

³³ Burhan Çonkor, "Latîfî'nin Esmâü Süveri'l-Kur'ân İsimli Manzûm Sûre Tertibi: Yazma Nüshaları, Metin ve Değerlendirme", *Karefad C. 6, S. 2*, 2018.

³⁴ Alim Yıldız, "Şakir Ahmed Paşa'nın Tertib-i Nefs Mesnevisi" *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 11, Sivas 2008.

³⁵ Sezai Karakoç, *İslam'ın Şiir Anıtlarından*, Diriliş Yayınları, s. 75, İstanbul 2011.

gelen *Letâiyfnâme* adlı mesnevisinde Mülk suresini tefsir etmektedir.³⁶ 16. yüzyıl şairlerinden Livâyî, 1633 beyitlik bir mesnevisinde Yâsîn suresini tefsir etmiştir.³⁷ 17. yüzyıl şairlerinden Şehsuvaroğlu Ali, *Riyâzü'l-Gufrân* adlı mesnevisinde yine Yâsîn suresini tefsir etmiştir.³⁸ Cumhuriyet devrinde de Kur'ân-ı Kerim'in manzum olarak ifade etme, manzum meal yazma çalışmaları devam etmekte ve bu sahada yeni eserler telif edilmektedir.³⁹

Şu halde Türk İslam Edebiyatında araştırma yapmak, bu edebiyatın sahip olduğu ilahi birikim hakkında değerlendirme yapmak hiç şüphesiz vahiy bilgisine bağlıdır diyebiliriz. Bu bilginin edebiyatımızdaki somut karşılıkları ise İktibas sanatı ile doğrudan ilgilidir.

³⁶ Hatiboğlu, *Letâiyfnâme* (Haz. Veysi Sevinçli), Töre Yayın Grubu, İstanbul 2007.

³⁷ Süer, *age*.

³⁸ Bünyamin Köse, *Şeyhî Ali Şehsüvaroğlu (Şeyhi Efendi) ve Riyâzü'l-Gufrân (Tefsir-i Yâsîn-i Şerif) Adlı Manzum Eserin Tenkitli Metni*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005.

³⁹ Enver Tuncalp, Doç. Dr. Bedri Noyan, Adil Ali Atalay, A. Adnan Sütmen, Behçet Kemal Çağlar, Rıza Çiloğlu ve Prof. Dr. Nusret Çam bu sahada eser veren şairlerdendir. Bkz. Alim Yıldız, "Prof. Dr. Nusret Çam'ın Şiir Diliyle Kur'an-ı Kerim Meali Münasebetiyle Kur'an'ın Şiirle Meali Üzerine," *Kur'ân Mealleri Sempozyumu*, DİB Yayınları 2003; Vehbi Ecer, "Kur'ân-ı Kerim'in Manzum Tercüme Denemeleri", *Hikmet Yurdu*, S. 3, 2009;

İktibas

Arap edebiyatında ortaya çıkıp İran ve Türk edebiyatlarına geçen iktibas terimi, sözlükte “ilim almak, ateş yakmak için bir yerden kor almak, öğrenmek”⁴⁰ anlamlarına gelir. Terim anlamı ise “ifadeyi süslemek ve manayı güçlendirmek için nasir veya şairin ayet veya hadisten alıntı yapması”dır.⁴¹ Ayet veya hadis dışında meşhur bir sözü, şiiri, cümleyi aktarmaya da iktibas adı verilmektedir.⁴² Fakat genel olarak kabul edilen yaklaşım şiirde ayet ve hadisin alıntı yapılmasıdır diyebiliriz. Zira diğer türlü iktibas sanatının sınırlarını belirlemek ve diğer edebi sanatlarla karışmasını engellemek imkan sınırları içerisinde değildir.

Kaynaklarda verilen bilgilere göre iktibas sanatı bazı alt başlıklar halinde değerlendirilmektedir. Söz konusu alt başlıklar iktibas edilen ayet veya hadisin tam olarak kullanılıp kullanılmamasına, söz konusu ayetin mefhumuna uygun kullanılıp kullanılmamasına ve son olarak da lafzen veya mealen kullanılmasına göre tasnif edilmiştir. Bu üç tasniften ilki tam ve nakıs iktibas olarak iki kısma ayrılır:

1. Tam İktibas: Ayet veya hadisin tam olarak iktibas edilmesine denir.⁴³ “Nefsini/kendini bilen Rabbini bilir”⁴⁴ anlamındaki hadis-i şerifi Yunus Emre şu beytinde tam iktibas etmiştir:

⁴⁰ *Lügat-ı Remzi (Tıpkıbasım)*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, İstanbul 2018, s. 96; *Müntahabât-ı Lüğât-ı Osmâniyye (Tıpkıbasım)*, TDK Yayınları, Ankara 2016, s. 51; Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995, s. 683.

⁴¹ İsmail Durmuş, “İktibas”, *DİA*, İstanbul 2010, XXII, s. 52; Mustafa Uzun, “İktibas: Türk Edebiyatı”, *DİA*, İstanbul 2010, XXII, s. 53; D. B. Macdonald, “İktibas”, *İA*, MEB Yayınları, İstanbul 1967, V/II, 959; Selami Ece, “İktibas”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 19; Naci Okçu, *Divan Şiirine Kaynaklık Eden Ayetler*, Doçentlik Tezi, Erzurum 1982; Ahmet Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniyye* (Haz. Turgut Karabey, Mehmet Atalay), Akçağ Yayınları, Ankara 2000, s. 118; Tâhirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lüğatı* (Haz. Kemal Edip Kürkçüoğlu), Enderun Kitebevi, İstanbul 1994, s. 61; M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2004, s. 246; Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Salkımsöğüt Yayınları, Konya 2015, s. 251; Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK Yayınları, Ankara 2016, s. 465; Numan Külekçi, *Açıklamalar ve Örneklerle Edebi Sanatlar*, Akçağ Yayınları, Ankara 1995, s. 205; Reyhan Keleş, *Divan Şiirinde Ayet ve Hadis İktibasları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2016, s. 27.

⁴² Keleş, *age*, s. 28.

⁴³ Bilgegil, *age*, s. 251; Keleş, *age*, s. 28.

⁴⁴ Suyûtî, *ed-Dürerü'l-müntesire fi'l-ehâdisi'l-müştehire*, hadis nr. 391.

Men arefe nefsehu fekad arefe Rabbehu

Bildüm bunu buldım anı inkar eden gelsün berü⁴⁵

2. **Nakıs İktibas:** İktibas edilen ayet veya hadis lafzının anlamına sadık kalmak kaydı ile bir kısmının kullanılmasına denir.⁴⁶ Yukarıdaki hadis-i şerifin bir kısmını Sun'ullah Gaybî şiirinde şöyle kullanmıştır:

Men aref nefseh olubdur cümle ilmin hasılı

Kendözini bilmez isen alimem dime sakın

Öz kitabın okuyandur ehl-i ilmin kâmili

Kendözini bilmez isen alimem dime sakın⁴⁷

Ayet veya hadisin esas anlamının şiirde kastedilip kastedilmemesine göre ise iktibas yine ikiye ayrılır.

1. **Müstahsen İktibas:** Şer'î sınırlar içerisinde kalmak kaydı ile şiir veya nesire alınan ayet veya hadisin okuyucuya yahut dinleyiciye zevk verecek yapıda kurgulanmasına denir. Bu tür iktibas da **ahsen** ve **hasen** olarak iki sınıfta telakki edilir:

a. **Ahsen İktibas:** En güzel iktibas manasına gelir ve ayet veya hadisin beyit veya cümle içinde içinde tam bir uyum halinde olmasına, anlamlı bir öğüt taşımaya ve okuyucuda edebi bir zevk uyandırmasına denir.⁴⁸ Aşağıdaki beyitte bu tür bir iktibas söz konusudur:

Katl ile zulm-i beşer eylemeden eyle hazer

“Beşşiri'l-kâtile bi'l-katli” didi Peygamber⁴⁹

b. **Hasen İktibas:** Şer'î sınırlar içerisinde olup öğüt veya nasihat özelliği olmayan beyit veya cümlelerde kullanılan ayet ve hadis iktibaslarına denir.⁵⁰ Hasen

⁴⁵ Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 292.

⁴⁶ Durmuş, “İktibas”, XXII s. 52; Uzun, “İktibas: Türk Edebiyatı”, XXII, s. 53.

⁴⁷ Bilal Kemikli, *Sun'ullah-ı Gaybî Divanı*, MEB Yayınları, İstanbul 2000, s. 347.

⁴⁸ Bilgegil, *age*, s. 251; Keleş, *age*, s. 29.

⁴⁹ Bilgegil, *age*, s. 251. Beyitte iktibas edilen hadis lafzının kaynağı için bkz.: Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *el-Mekâsidü'l-Hasene fi Beyâni Kesîrin mine'l-Ehâdisi'l-Müştehra ale'l-elsine*, thk. Muhammed Osman el-Huş, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut 1405/1985, s. 238; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, Kahire, 1351/1932, C. 1, s. 286.

iktibasın ahsen iktibastan ayrılan tek farkı, ilgili ibarenin öğüt verici nitelikte olmamasıdır.⁵¹ Namık Kemal'in şu beyiti hasen iktibasa örnek olarak verilebilir:

Mesâğ olaydı eğer "lâ şerike leh" derdim

Nazîri gelmedi âlemde hüsn ü ân olalı

Beyitte En'am suresi 163. ayette geçen "O'nun eşi ve benzeri yoktur" mealindeki lafız iktibas edilmiştir.

2. Müstehcen İktibas: Ayet veya hadisın şeriata aykırı olup İslam adabına da yakışmayan bir tarzda kullanılmasına müstehcen iktibas denir.⁵² Remzî'nin şu beyti buna örnek olarak verilebilir:

Ölürüz içmeyince bir dem mey

"Ve mine'l-mâi külle şey'in hay"⁵³

Beyitte Enbiya suresinin 30. ayetinden bir lafız iktibas edilmiştir (Biz her şeyi sudan yarattık). Oysa şair ayette su ile içkiyi birlikte düşünmüş ve İslamda haram olan içkiyi hayat kaynağı olarak telakki etmiştir.

Son olarak iktibas lafzen ve mealen olması yönü ile de ikiye ayrılmaktadır.

1. Lafzî İktibas: Ayet ve hadisın lafzının beyit veya cümlede kullanılmasına denir. Buraya kadar iktibas için verdiğimiz örneklerin tamamı lafzî iktibasın da birer örneğidir. Fakat başka bir örnek vermek iktiza ederse hat levhalarında da yerini bulmuş bir na't örneği hatırlanabilir:

Ol Resûl-i Müctebâ hem "**rahmeten li'l-âlemîn**"

Bende medfûndur diyü fahr ider eflâke zemîn

Ravzasın idüb ziyâret didi Cibrîl-i emîn

"**Hâzihî cennâtu adnin**" "**fedhulûhâ hâlidîn**"⁵⁴

⁵⁰ Uzun, "İktibas: Türk Edebiyatı", XXII, S. 53; Bilgegil, *age*, s. 252; Keleş, *age*, s. 29.

⁵¹ Uzun, "İktibas: Türk Edebiyatı", XXII, S. 53; Bilgegil, *age*, s. 252; Keleş, *age*, s. 30.

⁵² Uzun, "İktibas: Türk Edebiyatı", XXII, S. 53; Bilgegil, *age*, s. 252; Keleş, *age*, s. 30.

⁵³ Uzun, "İktibas: Türk Edebiyatı", XXII, S. 53;

⁵⁴ Süleymaniye Kütüphanesi, Hüseyin Şemsi F. Güneren Bölümü, n. 12, vr. 95b.

Dörtlüğün birinci satırında Enbiya suresi 107. ayet, son satırında ise Fatır suresi 33 ve Zümer suresi 73. ayetler iktibas edilmiştir.

2. Manevî İktibas: Ayet veya hadisin lafzının değil mealinin, manasının, anlamının şiirde veya nesirde kullanılmasıdır. Mealen iktibas olarak da adlandırılır.⁵⁵ Yunus Emre divanında çok bariz göze çarpan örneklerden birisi şöyledir:

Sen kim dedin yâ Rab bana **ben yakımın senden sana**
Çün yakınsın benden bana görklü yüzün göster bana⁵⁶

Yunus Emre, Kaf ve Bakara surelerinde geçen iki ayetin mefhumunu şiirinde nakletmiştir. Söz konusu ayetlerin mealleri ise şöyledir:

*“Kullarım sana beni soracak olurlarsa ben şüphesiz **onlara çok yakımm...**”⁵⁷*

*“...Biz **ona şahdamarından daha yakınız**”.*⁵⁸

Yunus divanından konuyla ilgili örneklerden dikkat çekici olanlarından birkaç örnek daha sıralayalım:

Nuh oldum **Tufan** için **çok dürişdüm din için**
Dinüme dönmeyeni suya gark idüb geldüm⁵⁹

Yunus'un ifadelerinde Hz. Nuh'un kıssasına bir telmih söz konusudur. Tufan olayı ile ilgili ayetler de hemen akla gelebilir ve bu ayetler beyitle doğrudan ilişkilendirilebilir.⁶⁰ Fakat Yunus, Hz. Nuh'un din için çok çalıştığını, çabaladığını söyleyerek bir ayeti daha şiirine taşımıştır. Hud suresinde zikredildiğine göre Hz. Nuh'u inkar eden kavmi ona şöyle demiştir:

*“Dediler ki: Ey Nuh! **Gerçekten bizimle (dinine davette) mücadele ettin. Üstelik bizimle mücadelende çok ileri gittin...**”⁶¹*

⁵⁵ Keleş, *age*, s. 31.

⁵⁶ Tatçı, *age*, s. 31.

⁵⁷ Bakara 2/186.

⁵⁸ Kaf 50/16.

⁵⁹ Tatçı, *age*, s. 202.

⁶⁰ Furkan 25/37, Ankebut 29/14.

⁶¹ Hud 11/32.

Yunus'un Hz. Nuh için "çok dürüştüm din için" demesi açıkça görüleceği üzere bu ayetin mefhumunun, mealinin veya anlamının şiire yansımış halidir.

Konuyla ilgili olarak Eşrefoğlu Rûmî'den (ö. 874/1469) de örnekler verilebilir. Tevbe konusunda müstesna bir numune teşkil eden bir nutk-ı şerifinde Eşrefoğlu, gözünün gördüğüne, kulağının duyduğuna ve gönlünün aktığına tevbe etmektedir. Bu üç organ Bakara suresinin hemen başlarında kafirler ve ardından münafıklar için de zikredilmiş ve iman etmeyen kafir ve münafıkların göz, kulak ve gönüllerinin mühürlü/kapalı/hastalıklı oldukları vurgulanmış, sağır, dilsiz ve kör oldukları haber verilmiştir.⁶² İsra suresinde ise yine bu üç kavram zikredilmiş ve insanoğlu gözüne, kulağına ve gönlüne mukayyed olması hususunda uyarılmıştır. Söz konusu ayet-i kerime ile Eşrefoğlu'nun ilgili beyiti şöyledir:

*"Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur."*⁶³

Gözümün bakduğuna **gönlümün** akduğuna
Kulağım çakduğuna estağfirullah tevbe⁶⁴

Beyitinde Eşrefoğlu Rûmî'nin gözü, kulağı ve gönlü için tevbe ettiğini ve yukarıdaki ayette Allah'ın bu husustaki uyarısını dikkate aldığını/gereğini yaptığı söylemek mümkündür. Fakat burada hem birkaç ayet söz konusudur hem de ayetlerin doğrudan meali veya anlaması değil de işaret ettiği mefhum şiire konu edilmiş, şiirde yer bulmuştur. Bu tip bir kullanıma *manevi ıktibas* denilebileceği gibi *telmihi ayet* de demek yine imkan dahilindedir.

Konuyu ihata edebilmek adına aynı nutk-ı şeriften başka bir örnek daha verilebilir. Şöyle ki yukarıda bahsi geçtiği üzere Bakara suresinin ilk on sekiz ayetinde iman edenler, kafirler ve münafıklar tanıtılmış ve kafirlerle münafıkların bazı hallerinden bahsedilmişti. Bu hallerinden olarak münafıkların ve kafirlerin

⁶² Bakara 2/7-18.

⁶³ İsra 17/36.

⁶⁴ Mustafa Güneş, *İznikli Eşrefoğlu Rûmî'nin Hayatı Eserleri ve Divanı*, Sahaflar Kitap Sarayı, İstanbul 2006, s. 356.

sağır, dilsiz ve kör oldukları zikredildikten sonra 18. ayet-i kerimede şöyle bir ifade söz konusudur:

“...Artık **onlar dönemezler**”.⁶⁵

Eşrefoğlu Rûmî ise bu ayete mukabil olarak şöyle der:

Bildim suçumu bildim **döndüm Çalabım döndüm**

Geldim kapuna geldim estağfirullah tevbe⁶⁶

Beyit ile ayet arasında kuvvetli bir bağ olduğu aşıkardır. Zira Eşrefoğlu kafir ve münafıkların dönmeyeceklerini veya dönemeyeceklerini bildiği için “döndüm Çalabım döndüm” demektedir. Bu beyitte yukarıdaki ayetin lafzının meali doğrudan yer almamıştır fakat ayette mevcut olan bir bilgi/mazmun beyitte yer almıştır. Bu tip kullanımları da yine manevi iktibaslar arasında değerlendirmek yerinde olacaktır. Zira bu örneklerin sayıları o kadar fazladır ki herhangi bir divan-ı ilahiyatta lafzen zikredilen ayetten fazla bu tarzda manen işaret edilen ayet karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan bakıldığında manevî iktibasın Türk Edebiyatında kullanım sahası/örneği en geniş olan iktibas türlerinden birisi olduğu söylenebilir. Zira lafzen iktibas edilen ayetlerin sayı itibarı ile bir istatistiği yapılabilmekte iken, mealen yapılan iktibasları tam olarak kestirebilmek imkan dahilinde değildir. Bunun temelinde de mutasavvıf şairlerin, şiirlerini vahyin öngördüğü çerçevede şekillendirmeleri etkili olmuştur denilebilir.

Bir ayetin manasının, özünün veya mazmunun şiirde kullanımı Divan Edebiyatında da karşımıza çıkar. Fuzûlî (ö.1556) ile Şeyh Galib’ten (1799) birkaç örnek vererek konuyu neticelendirebiliriz. Leyla vü Mecnûn mesnevisinde hikayenin sonunda Leyla çölleri aşarak Mecnûn’u bulur ve kavuşma kasdıyla kendisine geldiğini söyler. Leylâ’nın kavuşma talebini reddeden Mecnûn bir gazel söyler. Bu gazelin ilk beyiti şöyledir:

Hayâl ile tesellidir gönül meyl-i visâl etmez

Gönülden taşra bir yâr olduğun âşık hayâl etmez⁶⁷

⁶⁵ Bakara 2/18.

⁶⁶ Güneş, *age*, s. 356.

Gönülden taşra bir yâr olmaması esasında yere göğe sığmayanın mü'min kulun gönlüne sığmasıdır. Beyitte hadis-i kudînin doğrudan meali yoktur fakat bu hadisin özü, mazmunu beyite hayat vermiştir. Zira Fuzûlî bu eserinde hakikat talebiyle mecaz yolunu tutmuş, Mecnûn dilinden Allah'a yalvarmış, Leylâ bahanesi ile de O'nun vasıflarını anlatmıştı.⁶⁸

Fuzûlî, divanının üçüncü gazelinde ise Fatîha suresini oldukça ustalıkla dile getirir:

Yâ Rab hemîşe lütfunu et reh-nümâ bana

Gösterme ol tarîki ki yetmez sana bana

Kat' eyle **âşinâlığım** andan ki **gayrdır**

Ancak **öz âşinâların** et **âşinâ** bana

Bir yerde **sabit et kadem-i itibarımı**⁶⁹

Kim **rehber-i şeriat** ola muktedâ bana⁷⁰

Gayrdan alakanın kesilip ancak öz aşınalar ile aşına olma niyazı, "nimet verilenlerin yoluna ilet" duası ile aynı değil midir? Kadem-i itibarın bir yerde sabit olması ve şeriatın rehberlik etmesi sırat-ı müstakim üzere olan Hz. Peygamber ile birlikte "bizi doğru yola ilet" duasıyla özdeş değil midir?

Aynı hakikat Hüsn ü Aşk'ta da kendini gösterir. Sevgiliye kavuşmak için gönül şehrine giden Aşk'ın başına türlü haller, imtihanlar geldikten sonra bir dağda bayılır kalır. Uyandığında kendinden çok uzakta olan sevdiği Hüsn'ü başucunda bulur ve ona hayretle bakar. Nasıl olur da o kadar uzak yoldan gelebilmiştir. Verilen cevap ise şöyledir:

Sen yârini bî-haber mi sandın

Yoksa seni terkeder mi sandın⁷¹

⁶⁷ Fuzûlî, *Leylâ ve Mecnûn*, (Haz. Muhammed Nur Doğan), Yelkenli Yayınevi, İstanbul 2010, s. 510.

⁶⁸ Fuzûlî, *Leylâ ve Mecnûn*, s. 22.

⁶⁹ Bu satır, Âl-i İmran suresi 147. ayet ile birlikte de değerlendirilebilir.

⁷⁰ Fuzûlî, *Türkçe Divan* (Haz. İsmail Parlatur), Akçağ Yayınları, Ankara 2014, s. 195. Ayrıca şiirin şerhi için bkz. Alim Yıldız, *Üveys İle Gıydim Hırka*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2016, s. 25-34.

Duha suresinde Hz. Peygamber'e gelen müjde ise şöyleydi:

*"Rabbin seni terk etmedi ve darılmadı."*⁷²

Şeyh Galib'in söylediklerinin ilahî bir boyutunun olduğu düşünüldüğünde ayet ile beyit arasında mazmun ortaklığından bahsetmek mümkündür.

B. Hoca Ahmed Yesevî

Hayatı Ve Eserleri

Günümüzdeki bilgilere ve kaynakların kahir ekseriyetinin ittifak ettiği göre Hoca Ahmed Yesevî, Sayram kasabasında dünyaya gelmiştir.⁷³ Bu kasaba Batı Türkistandaki Çimkent şehrinin doğusunda, Şâhyâr nehrinin bir kolu olan Karasu ırmağı üzerindedir. İsficâb ve Akşehir olarak da bilinir. Hoca Ahmed Yesevî'nin doğduğu zamanlarda oldukça gelişmiş bir yerleşim yeridir.⁷⁴ Bazı kaynaklarda ise Hoca Ahmed Yesevî'nin Yesi'de bugünkü adıyla Türkistan'da doğduğu kayıtlıdır.⁷⁵

Ahmed Yesevî'nin doğum tarihi mevcut bilgilerimiz ekseninde kesin olarak bilinmemektedir. Lakin Yusuf Hamedânî'nin (ö. 535/1140-41) müridi olması nazar-ı dikkate alındığı zaman hicrî V. miladî XI. yüzyılın ikinci yarısında dünyaya geldiği söylenebilir.⁷⁶ Babası Sayram'ın tanınmış kişilerinden Şeyh İbrahim'dir. Annesi ise babasının halifelerinden Musa Şeyh'in kızı Ayşe Hatun'dur. Halk arasında Karaşaş Ana adıyla da bilinir. Şeyh İbrahim ile Ayşe Hatun'un Ahmed Yesevî'den önce Gevher Şehnaz adında bir kızları olmuştur.⁷⁷ Ahmed Yesevî'nin soyunun Hz. Ali'ye

⁷¹ Şeyh Galib, *Hüsn ü Aşk*, (Haz. Orhan Okay, Hüseyin Ayan), Dergah Yayınları, İstanbul 2010, s.292.

⁷² Duha 93/3.

⁷³ Hazîni, *Cevâhirü'l-Ebrâr min Emvâc-ı Bihâr* (Haz. Cihan Okuyucu, Mücahit Kaçar), Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul 2014, s. 84; Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2009, s. 85; Kemal Eraslan, *Ahmed-i Yesevî Divan-ı Hikmet Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, s. 6; Kemal Eraslan, "Ahmed Yesevî" *DİA*, C. II, İstanbul 1989; Fuad Köprülü, "Ahmed Yesevî", *İA*, MEB Yayınları, C. I, İstanbul 1965; Kemal Eraslan, *Yesevîlik Bilgisi*, MEB Yayınları, Ankara 2000, s. 100; M. Askeri Küçükaya, *Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî*, DİB Yayınları, Ankara 2017, s. 9.

⁷⁴ Enver Konukçu, "Sayram ve Yesi" *Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1993, s. 250.

⁷⁵ Eraslan, "Ahmed Yesevî", II, s. 159.

⁷⁶ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 86, Eraslan, *Ahmed-i Yesevî*, s. 7.

⁷⁷ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 86; Eraslan, "Ahmed Yesevî", II, s. 160.

dayandığı ve Hacegan silsilesinde yer aldığı için Hacı/Hoca ismini aldığı da yine kaynakların üzerinde durduğu bir diğer husustur.⁷⁸

Hoca Ahmed Yesevî, önce annesini ve ardından çocuk yaşta (yedi yaşında) babasını kaybetmiştir. Ablası Gevher Şehnaz ile Sayram'dan henüz bilemediğimiz bir sebeple devrin ünlü şehirlilerinden birisi olan Yesi'ye yerleşmiştir.⁷⁹ Hoca Ahmed Yesevî burada ilk hocası olan Arslan Baba ile tanışmış ve bu tanışıklığını hikmetlerinde sıklıkla dile getirmiştir. Hatta Arslan Baba ile olan tanışıklığının yedi yaşına tesadüf ettiğini de bizzat hikmetinde ifade etmiştir.⁸⁰

Arslan Baba'nın vefatından sonra devrin ünlü ilim merkezlerindne birisi olan Buhara'ya gitmiş ve orada mürşidi Yusuf Hemdânî ile tanışmış ve ona intisab etmiştir. Buhara'da seyr u sülûkunu tamamlayan Hoca Ahmed Yesevî, şeyhinden hilafet almış ve onun vefatına müteakip Abdullah Berkî ve Hasan Endâkî'den sonra posta oturmuştur. Fakat bir süre sonra postu Abdülhâlık Gucdüvânî'ye (ö. 575/1179) bırakarak Yesi'ye dönmüştür.⁸¹

Hikmetlerinde bizzat Hoca Ahmed Yesevî'nin ifade ettiği bir diğer bilgi ise Ahmed Yesevî'nin 63 yaşına geldiği vakit dergahının bahçesinde bir hücre kazdırdığı ve ömrünün geri kalanını bu hücrede geçirdiğidir. Buna sebep olarak ise Hoca Ahmed Yesevî, Hz. Peygamber'in 63 yaşında vefat ettiğini, bu sebeple kendisinin de 63 yaşından sonra yer altına girdiğini zikreder. Bu vakıa Hoca Ahmed Yesevî'nin Hz. Peygamber'e karşı müthiş bir bağlılığı olduğunu göstermesi bakımından manidardır.⁸²

63 yaşında yer altına giren Ahmed Yesevî'nin kaç yıl yaşadığı ve kaç yılında vefat ettiği de ihtilaflıdır. Bazı kaynaklarda 120-130 yaşına kadar yaşadığı kayıtlı iken, *Fakr-nâme* adlı eserindeki kayda göre 73 yıl yaşamıştır.⁸³ Bu bilgi ışığında 1166

⁷⁸ Eraslan, "Ahmed Yesevî", II, s. 160; Ahmet Yaşar Ocak, "Anadolu Türk Sûfiliğinde Ahmed-i Yesevî Geleneğinin Teşekkülü" *Millîterarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 75.

⁷⁹ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 86; Eraslan, *Ahmed-i Yesevî*, s. 8.

⁸⁰ Bkz. 18. Hikmet.

⁸¹ Eraslan, "Ahmed Yesevî", II, s. 159.

⁸² Bkz. 2. Hikmet.

⁸³ Kemal Eraslan, *Yesevî'nin Fakr-nâmesi*, Hoca Ahmed Yesevî Üniversitesi Yayınları, Ankara 2016, s. 42.

yılında vefat ettiği bilinen Hoca Ahmed Yesevî'nin 1093 yılında doğmuş olma ihtimali kuvvetlidir.

Hoca Ahmed Yesevî'nin çok fazla sayıda müridi olduğu da kaynaklarda zikredilen bir husustur. Rivayete göre 99 bin müridi ve onlarca da halifesi vardır. Mansur Ata, Said Ata, Süleyman Hakim Ata Bakırgânî meşhur halifelerindendir.⁸⁴

Hoca Ahmed Yesevî'nin tarihi şahsiyeti hakkında elimize ulaşan vesikalar oldukça sınırlı düzeydedir. Mevcut bilgilerin pek çoğu ise efsanevî hikayeler ile karışmış haldedir. Fakat her ne kadar menkabe ile gerçekler iç içe geçmiş halde olsalar dahi bu hikayelerin içerisinde Hoca Ahmed Yesevî'nin gerçek hayatına dair bazı ipuçları elde ederiz. Örneğin Ahmed Yesevî'nin ahşaptan kaşık yaptığı ve bunları öküzüne sattığı bir menkabe olarak anlatılır.⁸⁵ Bu efsanenin arkasındaki gerçek ise onun kazancını kendi el emeği ile sağladığı ve kaşık yaparak geçimini kazandığıdır diyebiliriz.

Hoca Ahmed Yesevî'nin yazdığı veya söylediği eserleri ise dört tanedir:

Divan-ı Hikmet: Ahmed Yesevî yazdığı şiirlere *hikmet* adını vermektedir. Bu hikmetlerin toplandığı mecmuaya ise *Divan-ı Hikmet* adı verilmiştir. Ahmed Yesevî'den sonra mürid ve halifeleri tarafından kayda geçirildiği tahmin edilen hikmetlerin elimize ulaşan nüshaları XVI ve XVII. yy.'dan kalmadır.⁸⁶ Kemal Eraslan Divan-ı Hikmet'ten 70 hikmet seçmiş ve bu hikmetleri hem kendi dili hem de günümüz Türkçesi ile yayımlamıştır. Divan-ı Hikmet nüshalarını inceleyen Eraslan, 250 civarında hikmetin varlığından bahseder.⁸⁷ Eraslan'dan sonra Divan-ı Hikmet'i tekrar yayımlayan Hayati Bice de ilk olarak 145, daha sonra 212 ve en son baskısında da 256 hikmet yayımlamıştır.⁸⁸ Hikmetlerin kahir ekseriyeti dörtlüklerden meydana gelmektedir fakat beyitlerden müteşekkil hikmetler de mevcuttur. Hoca Ahmed Yesevî Üniversitesi tarafından da bir Divan-ı Hikmet

⁸⁴ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 63.

⁸⁵ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 62.

⁸⁶ Kemal Eraslan, "Divan-ı Hikmet Nüshalarının Dili" *Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 13.

⁸⁷ Eraslan, *Ahmed-i Yesevî*, s. 35.

⁸⁸ Hayati Bice, *Hoca Ahmed Yesevî Divan-ı Hikmet*, TDV Yayınları, Ankara 2018.

yayımlanmış ve 254 hikmet bu esere eklenmiştir.⁸⁹ Bu Çalışmanın diğerlerinden farklı olan tarafı, bazı hikmetlerin hem Arap hem Latin harflerle birlikte yazılmış olmalarıdır. Fakat hikmetlerin tamamı bu şekilde değildir. Bu çalışmada hikmetlerin sadeleştirilmiş halleri Hayati Bice tarafından yapılmıştır.

Divan-ı Hikmet'te aşk, fakr, dört kapı kırk makam, nefse ve şeytana aldanmamak gerektiği, dünya hayatının geçiciliği, tevbe, zikir, ahiret ve Cenab-ı Hakk'a tam bir iman ve O'nun Resulü'ne de iman ve itaat gibi konular sıklıkla ele alınır. Kurucu bir metin olan Divan-ı Hikmet, bünyesinde hangi konuları barındırdı ise daha sonraki yüzyıllarda bu konu ve kavramların etkisini görmek mümkündür.

Fakrnâme: Divan-ı Hikmet nüshalarından Kazan ve Taşkent baskılarının başında yer almaktadır. Mensur bir eserdir. Ahmed Yesevî'ye izafe edilir. Eseri yayımlayan Eraslan'ın bu husustaki kanaati ise şöyledir: “*Müstakil bir risaleden çok Divan-ı Hikmet'in mensur bir mukaddimesi durumunda olan Fakr-nâme'nin Divan-ı Hikmet yazmalarının hiçbirinde bulunmaması, Ahmed Yesevî tarafından kaleme alınmadığını, daha sonra Divan-ı Hikmet'i tertib edenler tarafından yazılıp esere eklendiğini göstermektedir.*”⁹⁰

Elimizdeki en eski *Divan-ı Hikmet* nüshalarının Ahmed Yesevî'den dört yüzyıl sonrasına tekabül ettiği nazar-ı dikkate alınırsa, *Fakrnâme'nin* Yesevîlik kültürü içerisinde ve hikmetlerin etkisi altında muahhar zamanlarda ortaya çıktığı düşünülebilir. Fakat *Fakrnâme* bizzat Ahmed Yesevî tarafından yazılmasa dahi onun görüşleri ve hikmetleri çerçevesinde kaleme alınmış, onun kokusunu ve izini taşımaktadır diyebiliriz.

⁸⁹ *Divan-ı Hikmet Hoca Ahmed Yesevî*, (Ed. Mustafa Tatçı), Ahmed Yesevî Üniversitesi Yayınları, Ankara 2016. Yılmaz Öksüz tarafından hazırlanan bir çalışmada da hikmetlerden elli kadarı seçilmiş ve günümüz lise talebelerinin anlayacakları halde manzum olarak yeniden ifade edilmiştir. Ayrıca her bir hikmete dipnotta sözlük oluşturulmuştur. Bu bakımdan da çalışma dikkate aşıyandır. Bk. Yılmaz Öksüz, *Pîr-i Türkistan*, Ketebe yayınları, İstanbul 2018.

⁹⁰ Eraslan, “Ahmed Yesevî”, II, s. 159.

Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinden ve mensubu bulunduğu tasavvufî neşveden hareketle fakr anlayışı ile dört kapı kırk makam sisteminin yapısı *Fakrnâme'*de ayrıntılı olarak bulunmaktadır.⁹¹

Risâle der Âdâb-ı Tarikat: Allah'ı tanımak, tarikat adabı, makamlar, mürid mürşid ilişkileri gibi konuları ihtiva eden küçük bir Farsça risaledir. Taşkent'te yazmaları bulunmaktadır. Necdet Tosun tarafından yayımlanmıştır.⁹²

Risâle der Makâmât-ı Erbain: Hoca Ahmed Yesevî'ye nisbet edilen bu küçük risalede dört kapı kırk makam izah edilmiş; şeriat, tarikat, marifet ve hakikat makamları ve basamakları anlatılmıştır. Necdet Tosun tarafından yayımlanmıştır.⁹³

Bugüne kadar Hoca Ahmed Yesevî ile Divan-ı Hikmet hakkında hazırlanan müstakil kitap, makale ve tebliğlerle birlikte bazı yüksek lisans ve doktora tezleri de hazırlanmıştır. Hazırlanan bu çalışmalardan iki tanesi doktora diğerleri yüksek lisans tezidir. Doktora tezleri yazarları ve konuları ile birlikte şöyledir:

Dossay Kenzhetatayev: Hoca Ahmed Yesevî'nin Düşünce Sistemi/Tasavvuf/Anakara 2003.

Necip Fazıl Kurt: Tercüme-i Divan-ı Ahmed-i Yesevi'nin Metin Dilbilim Açısından İncelenmesi/Türk Dili ve Edebiyatı/Ankara 2018.

Yüksek lisans tezleri ise şöyledir:

Mustafa Erzen: Tarihsel Süreçte Yeseviyye Tarikatının Türk Mûsikîsine Etkileri Ve Ahmed Hatiboğlu'nun Mâhûr Form (Yeseviyye) Adlı Eserinin Analizi/Türk Din Musikisi/Ankara 2019.

⁹¹ Hoca Ahmed Yesevî'nin fakr ve dört kapı kırk makam anlayışı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kadir Özköse, "Ahmed Yesevî'nin Fakr Anlayışı", *Bozok Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016/10; Kadir Özköse, "Ahmed Yesevî'nin Hikmetlerine Dört Kapı Kırk Makam Anlayışı", *Akademi Dergisi*, 2017/2.

⁹² *Yesevî'nin Fakrnâmesi ve İki Farsça Risâlesi*, (Haz. Kemal Eraslan-Necdet Tosun), Hoca Ahmed Yesevî Üniversitesi Yayınları, Ankara 2016.

⁹³ *Yesevî'nin Fakrnâmesi ve İki Farsça Risâlesi*, (Haz. Kemal Eraslan-Necdet Tosun), Hoca Ahmed Yesevî Üniversitesi Yayınları, Ankara 2016.

Gauhar Imanzhanova: İslam Dinine Geçiş Sürecinde Ahmet Yesevi Ve Divan-I Hikmet'in Türk Devlet Geleneği Üzerindeki Etkisi/Kamu Yönetimi/Samsun 2019.

Muhammet Volkan Özkan: İlim, Hikmet, Aşk, Sadakat ve Liyakat Kavramları Çerçevesinde Ahmed Yesevî Düşüncesinde İnsan Olmanın İmkânı/Felsefe/Ankara 2019.

Hatice Kiraz Toprak: Ahmed Yesevi, Yesevilik ve XIII. yy. Anadolu'sundaki yeri/Tarih/Ankara 2008.

Mehmet Şimsek: Yesevilik ve Anadolu'nun Türkleşmesinde Yesevi Dervişlerin Rolü/Sosyoloji/Sakarya 2005.

Ebubekir Oğuz Utku: Hoca Ahmed Yesevi ve Türklerin Din Anlayışına Etkileri/Din Sosyolojisi/Isparta 2016.

Kemal Hakan Tekin: Ahmed Yesevî Türbesi/Sanat Tarihi/Ankara 2000.

Burhan Türkyılmaz: Ahmet Yesevî'nin Şahıslar Dünyası/Türk Dili ve Edebiyatı/Diyarbakır 1998.

Necmi Atik: Yesevilik ve Cevahirü'l-Ebrar Min Emvaci Bihar/Türk İslam Edebiyatı/Ankara 1997.

Şafak Baran: Ahmed Yesevi'nin Hayatı Eserleri Ve Eserlerindeki Bilgi Meselesi/Türk Dili ve Edebiyatı/Konya 1990.

Dossay Kenzhetayev: Divan-ı Hikmet'teki Ahlaki Unsurlar/Felsefe ve Din Bilimleri/Ankara 1999.

Nebahat Tokmak: Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler (İnceleme-Metin-
indeks)/Türk Dili ve Edebiyatı/Edirne 1994.

Divan-ı Hikmet ve Kur'ân-ı Kerîm

Hoca Ahmed Yesevî'nin Kur'ân müktesebatı, hikmetlerinde ayet kaynaklı ifadelerin varlığı hem Türk İslam Edebiyatı hem de Tefsir alanının araştırmacıları tarafından üzerinde durulan bir konudur. Öyle ki hikmetler, İslamı seçmiş Türk toplumunda bir din dilinin oluşmasına vesile olmuştur. Bu oluşumun temelinde ise hiç kuşkusuz Hoca Ahmed Yesevî'nin Kur'ân kaynaklı ifadeleri yatmaktadır.

İlim dilinin Arapça, edebiyat dilinin Farsça olduğu bir zamanda, devrinin ulemasının aksine Türkistan Piri, Farsçayı çok güzel kullanabilmekle birlikte ayet ve hadislerin Türkçe anlamlarının kullanılması gerektiğini savunur ve o devir ulemasının alışık olmadıkları hatta pek de hoş görmedikleri bir tavır takınarak hikmetlerinde ayetlerin anlamlarını verir. Zira Hoca Ahmed Yesevî, ayet ve hadisin anlamın Türkçe olması gerektiği, yani muhatabı tarafından anlaşılması gerektiği kanaatinde dir:

Huşlamaydur âlimler sizni aygan Türkini
Ariflerdin eşitseng açar köngil mülkini
Ayet hadis manası Türki bolsa müvafık
Manasına yetgenler yerge koyar börkini

Günümüz ifadesiyle;

Hoş görmemekte alimler sizin dediğiniz Türkçe'yi
Ariflerden işitsen açar gönül ülkesini
Ayet hadis anlamı Türkçe olsa uygundur
Anlamına yetenler yere koyar börkünü⁹⁴

Ulema arasında uzun yıllardır tartışma konusu olan ayet ve hadislerin meallerinin kullanılması meselesine Ahmed Yesevî cevaz vermiştir. Bundan öte bizzat kendisi ayetleri ve hadisleri Türkçe anlamları ile birlikte kullanmıştır.⁹⁵ Pek çok hikmette karşımıza çıkan ayetler ve hadisler hem Arapça hem de Türkçe olarak

⁹⁴ Bice, *age*, s. 181.

⁹⁵ İsmail Çalışkan, "Kur'ân'ın Türkçeye Tercümesi Tarihine Yesevî'den Bakmak", *Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî*, DİB Yayınları, Ankara 2017, s. 63.

kullanılmıştır. Birinci satırda bir ayet ya da hadis kullanılmışsa, ekseriyetle ikinci satırda onun meali karşımıza çıkmaktadır. Bunun dışında lafzın kullanılmayıp doğrudan mananın kullanıldığı hikmetler de hayli bir yekûn tutmaktadır. Hemen her hikmette bir veya birkaç ayete ve hadise tesadüf etmek mümkündür. Bu yoğunluğu bizzat Ahmed Yesevî'nin kendisi dile getirmektedir:

Meni hikmetlerim kân-ı hadisdür

Kişi boy eltmese bilgil habisdür

Meni hikmetlerim ferman-ı Sübhan

Okub bilseng heme mana-i Kur'ân

Günümüz ifadesiye;

Benim hikmetlerim hadis hazinesidir

Kişi pay götürmese bil habistir

Benim hikmetlerim Sübhan'ın fermanı

Okuyup bilsen hepsi Kur'ân anlamı⁹⁶

Açıkça görüldüğü üzere hikmetlerin ayet ve hadis kaynağı olduğu bizzat yazarı tarafından beyan edilmektedir. Bu ifadeler bir bakıma hikmetlerin kaynağını işaret ederken bir anlamda da hikmetlerin vahyi aktarmada bir din dili inşa ettiğinin de göstergesidir.

Hoca Ahmed Yesevî Kur'ân ayetlerinin anlaşılması gerektiği hususunda ısrarcıdır. Bu tutumuna da kendisi bizzat uyduğunu hikmetinde yine ifade eder:

İnnâ fetehnâ'nı okub mana sordum

Pertev saldı bî-hûd körüb dîdâr kördüm

Mullam urub üsküt dedi bakıp turdum

Yaşım saçıp muzdar bolub turdum mena

Günümüz ifadesiyle;

⁹⁶ Bice, *age*, s. 427.

İnnâ fetehnâ'yı okuyup anlam sordum

Işık saldı kendimden geçip cemâl gördüm

Hacem vurup sus dedi bakıp durdum

Yaşımı saçıp çaresiz olup durdum ben işte⁹⁷

Hikmetinde Türkistan Piri, Fetih suresini okuduğunu ve anlamaya çalıştığını, surenin anlamı üzerinde düşündüğünü söylemekte ve ayet ile birlikte anlamına verdiği öneme dikkat çekmektedir. Zira bir ayeti okuyup da anlamını, Türkçesini bilmeyenlere her ne kadar alim olsalar dahi Hoca Ahmed Yesevî zalim demektedir.⁹⁸

Hikmetlerde kullanılan ayetler üzerine bazı çalışmalar da yapılmıştır. Hem edebiyat hem de tefsir alanında yapılan bu yayınlar sempozyum bildirisi ve kitap bölümü mahiyetinde olup hikmetlerin tamamına dair fikir vermesi bakımından dikkate şayandır.

İlk olarak 1993 yılında Halil İbrahim Şener tarafından "Yesevi Hikmetlerinin Kaynağı Olarak Ayetler Üzerine Bir Değerlendirme"⁹⁹ başlığı altında bir bildiri hazırlanmıştır. Söz konusu bildiride lafzi iktibaslardan ziyade manevi iktibaslar üzerinde durulmuş ve beş hikmetten seçilen on üç dörtlük incelemeye tabi tutulmuştur. On üç dörtlükte yirmi sekiz ayetin varlığını tespit eden Halil İbrahim Şener, bu vadiye ilk adımları atan kişidir. Şener'den sonra tefsir alanı uzmanlarından İsmail Çalışkan'ın yayınlarını anmak yerinde olacaktır. Zira hikmetlerin ayetlerle olan ilişkisi üzerine günümüze kadar en doyurucu bilgileri bu yayınlarda bulmaktayız. Ayrıca Çalışkan'ın alanının tefsir olması ve konuya bu nazardan bakarak hikmetlerdeki ayet kullanımlarını değerlendirmesi de ayrıca kıymetli ve dikkate şayandır.¹⁰⁰

⁹⁷ Bice, *age*, s. 63.

⁹⁸ bkz. 83. Hikmet.

⁹⁹ Halil İbrahim Şener, "Yesevi Hikmetlerinin Kaynağı Olarak Ayetler Üzerine Bir Değerlendirme", *Ahmed-i Yesevi Hayatı Eserleri Tesirleri Sempozyum Bildiriler Kitabı*, (Ed. Mehmed Şeker- Necdet Yılmaz) Seha Neşriyat, İstanbul 1996.

¹⁰⁰ İsmail Çalışkan, "Kur'an'ın Türkçeye Tercümesi Tarihine Yesevî'den Bakmak"; İsmail Çalışkan, "Ahmed Yesevî Düşüncesinde Kur'an'ın Yeri; Bir Gönül Erinin Mısralarına Ruh Veren Ayetler", *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi Gönül Sultanları Buluşması*, Eskişehir 2013. Konuyla ilgili bir başka tebliğ için

Divan-ı Hikmet'in tamamına Kur'an'ın ruhunun yansıdığını, Hoca Ahmed Yesevî'nin vahyi aktarmada şiiri bir metot olarak kullandığı ve ayet manalarında isabetli olduğu Çalışkan'ın verdiği önemli bilgiler arasındadır.¹⁰¹

Hikmetlerde kullanılan ayetler üç sınıfta değerlendirilmiş ve ilk olarak lafzen zikredilen ayetler, daha sonra meali verilen ayetler ve son olarak da mazmunu veya özü kullanılan ayetlerdir.¹⁰² Hikmetlerde hem ayetlerin mealleri hem de mazmunları oldukça sık karşımıza çıkmaktadır. Fakat ayet meallerinden daha fazla ve hemen her hikmette karşımıza çıkan ayetlerin mazmunu, özü ve ruhudur.

Hikmetlerde kullanılan ayetleri konu konu kendi alt başlıkları ile değerlendirdiğimiz için burada ilgili örnekleri zikretmiyoruz.

bkz. Bilal Deliser, "Ahmed Yesevî'nin Divan-ı Hikmet'inde Ayet ve Hadislerin Kullanılış Üslubu", *I. Uluslararası Akdeniz Sanat Sempozyumu-Vuslatının 850. Yılında Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, (Ed. Ömer Zaimoğlu), Antalya 2016.

¹⁰¹ Çalışkan, "Ahmed Yesevî Düşüncesinde Kur'an'ın Yeri; Bir Gönül Erinin Mısralarına Ruh Veren Ayetler", s. 427.

¹⁰² Çalışkan, "Ahmed Yesevî Düşüncesinde Kur'an'ın Yeri; Bir Gönül Erinin Mısralarına Ruh Veren Ayetler", s. 421-422; Deliser, "Ahmed Yesevî'nin Divan-ı Hikmet'inde Ayet ve Hadislerin Kullanılış Üslubu", s. 104.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DİVAN-I HİKMET'TE İMAN

Bu bölüm, dinimizde *Amentü* olarak bilinen inanç esaslarının ana başlıklar halinde incelenmesinden meydana gelmektedir. Allah, melekler, kitaplar, peygamberler, ahiret ve kader bu bölümde ele aldığımız iman sahasına taalluk eden konulardır.

Cenab-ı Allah'ı konu aldığımız ilk başlıkta tevhid akidesini oluşturan ayet ve hikmetlerden örnekler vererek konuya başlandı. Allah'ın varlığı ve birliği konusu ele alındıktan sonra, Allah'ın eşyayı yoktan var etmesi, kuluna yakınlığı, kulun Allah'a yakınlık kazanması değerlendirildi. Allahu Teala'nın dualara icabet etmesi, alemlerden müstağni olması, hidayete erdirmesi, zatının ululuğu yine hikmetlerde karşımıza çıkan konular arasındadır. Bunlarla birlikte Hoca Ahmed Yesevî, Allah'ı sevmekten, O'na boyun eğmekten, O'nu tekbir etmekten ve O'ndan korkmaktan da bahsetmektedir. Hikmetlerde Allah'ın gücü ve kudreti de yine değinilen konular arasındadır. Son olarak Allah'ın esma ve sıfatları hikmetlerde vahiy kaynaklı kullanılan konulardan olarak bu başlıkta değerlendirildi ve Allah'ın hikmetlerde karşımıza çıkan her bir esma ve sıfatı teker teker ilgili ayetlerle birlikte ele alındı.

Bu bölümün ikinci başlığında ise melekler konusuna değinilmiştir. Bu hususta ilk olarak akla hemen dört büyük melek gelmektedir. Bu başlıkta dört büyük meleğe dair ayet ve hikmetler incelendi. Fakat ayet-i kerimelerde ve hikmetlerde meleklerle dair başka konular da vardır. Örneğin meleklerin Hz. Adem'e secde etmeleri, bir iş için gökten yere inmeleri, insanların bağışlanmaları için dua etmeleri, ahirette günahkarları zincirlere vurmaları gibi bilgiler vahiyden hikmetlere yansıyanlar arasındadır. Yine hem ayetlerde hem de hikmetlerde karşımıza çıkan kiramem katibin melekleri de bu bölümde üzerinde durulan konulardandır.

Amentü esaslarından üçüncüsü kitaplara iman etmektir. Divan-ı Hikmet'te bu konu Kur'ân-ı Kerîm ile birlikte değerlendirilmiş, Kur'ân'ın Allah kelamı olduğu üzerinde durulmuştur. Kur'ân okunurken onu dinlemek ve onu anlamaya çalışmak da yine hem ayetlerde hem de hikmetlerde karşımıza çıkan bilgilerdendir.

Bölümün dördüncü başlığı ise peygamberleri konu edinmektedir. Burada Kur'ân-ı Kerîm'de ismi zikredilen on beş peygamber başlıklar halinde değerlendirilmiştir. Sırasıyla Hz. Adem, Hz. Nuh, Hz. İdris, Hz. İbrahim, Hz. İsmail, Hz. Yakub, Hz. Yusuf, Hz. Yunus, Hz. Şuayb, Hz. Mûsâ, Hz. Zekeriya, Hz. Yahya, Hz. Eyyûb, Hz. İsâ ve Hz. Muhammed aleyhisselam hikmetlerde vahiy kaynaklı olarak zikredilen peygamberlerdendir. Bazı peygamberlerin kıssalarının iç içe oluşu ve aralarında baba oğul gibi bir akrabalık olması dolayısıyla bir başlık altında değerlendirilmişlerdir. Örneğin Hz. İbrahim ile Hz. İsmail, Hz. Yakub ile Hz. Yusuf tek başlıkta zikredilmiştir. Hoca Ahmed Yesevî, bazı peygamberleri ise ismen zikretmiş ve aynı dörtlükte birden fazla peygamberden bahsetmiştir. Bu bakımdan Hz. Nuh ile Hz. İdris, Hz. Zekerya ile Hz. Eyyûb aynı başlık altında ele alınmış, tekrara düşmemek adına ayrı ayrı başlıklar açılmamıştır. Hoca Ahmed Yesevî, bazı peygamberleri ismen zikrederken bazılarını da kıssalarına atıfta bulunarak anar. Fakat Hz. Muhammed aleyhisselam, hikmetlerde en fazla üzerinde durulan peygamberdir. Hoca Ahmed Yesevî, Hz. Peygamber'in alemlere rahmet olmasını, ümmetine düşkünlüğünü, son peygamberber oluşunu, yetim olmasını, kötülüğü iyilikle giderdiğini hikmetlerinde haber verir. Bu bilgiler Hz. Peygamber'in ayet-i kerimelerden bildiğimiz vasıflarıdır. Bunların dışında hikmetlerde Hz. Muhammed aleyhisselama salavat getirmek, sünnetine itaat etmek, kendisine saygılı olmak da yine ayetlerden hikmetlere yansıyan bilgilerden olarak karşımıza çıkar. Hz. Peygamber'e dair bu bilgiler ilgili başlıkta alt başlıklar halinde ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

İman bölümünün bir diğer başlığı ise ahirettir. Bu başlık kendi içinde kıyamet, mahşer, cennet ve cehennem olmak üzere dört konu üzerinden değerlendirilmiş ve her bir konuya ilgili alt başlıklar eklenmiştir. Kıyamet konusu,

kıyametin yakınlığı, alametleri, şiddeti ve sūra üfürülme gibi alt başlıklar halinde ele alındı. Mahşer konusu ise insanların mahşer yerinde sarhoş olmaları, bazı insanların kör olarak haşredilmeleri, hesap, mizan, terazi, azalarının kişiye şahitlik etmesi, bazı insanların yüzlerinin ak veya kara olması, yine bazı insanların sağ veya sol ehlinden olmaları ve günahkarların pişmanlık içinde olmaları gibi konular alt başlıklar olarak sıralanmış ve ilgili ayet ve hikmetler değerlendirilmiştir. Cennet başlığında ise cennet ehlinden, cennet isimlerinden, cennetin nimetlerinden, ırmaklarından, havuzlarından, elbiselerinden, huri ve gilmandan ayrı ayrı bahsedilmiştir. Cehennem başlığı ise cehennem ehli, cehennemden korunmak gerektiği, cehennemün yiyecekleri, şiddeti, elbiseleri, yedi kapısı gibi konularla ele alınmıştır. Şeytanın insanı cehennemde yüzüstü bırakması ve insanın cehennemde pişmanlık duyacak olması da bu başlık altında değerlendirilen bilgiler arasındadır.

İman bölümünün son başlığı ise kaderdir. Bu başlıkta İslam inancında kader olgusunu oluşturan ayet-i kerimeler hatırlatıldıktan sonra bu ayetlerin ihata ettiği hikmetler değerlendirilmiştir.

Konular değerlendirilirken genellikle ilgili ayet-i kerimeler önce zikredildi ve sonrasında ilgili hikmet örnekleri verildi. Fakat konunun yapısı ve akışı sırasında bazı hikmetler önce zikredildi ve sonrasında ilgili ayetler kaydedildi. Bu duruma hem konunun akışına bir katkı sunması hem de tekdüzeliği ortadan kaldırması bakımından müdahale edilmedi.

1.1. Allah (cc)

1.1.1. Allah'ın Varlığı ve Birliği/Tevhid

*Divan-ı Hikmet'*te işlenen konular dikkate alındığında en çok üzerinde durulan konunun Allah (cc) olduğu görülür. Allah'ın varlığı ve birliği, kudreti, eşyayı yoktan var etmesi, tek olması, esma ve sıfatları, kendisinden korkulması gerektiği ve yine kendisine sığınılmasının güzelliği ele alınan konulardandır. Bu ifadeler hikmetlerde sadece bir iki yerde ifade edilip geçilen konulardan da değildir. Hoca Ahmed Yesevî mütemadiyen konuyu Allah'a ve O'nun varlığı birliği

meselesine getirerek O'nun rızasını talep eder. Bu manada hikmetlerde en sık görülen ifade “bir ü bâr” yani “bir ve var”dır. Bu iki kelime esasında çok geniş muhtevaya sahiptir. Bu kelimelerle hem Allah'ın varlığı ifade edilmiş hem de bir olduğu, eşinin benzerinin, ortağının, çocuğunun olmadığı söylenmiş ve bozuk akideler reddedilmiştir.

Bu manada en bariz örnek *Divan-ı Hikmet*'in yedinci hikmetindedir. Bu hikmette Hoca Ahmed Yesevî'nin, lafzen hem İhlas suresinden hem de Haşr suresinden iktibas yaparak konuya giriş yaptığı görülmektedir. İhlas suresi, konu itibarı ile sadece tevhidden bahseden ve tevhid akidesini oluşturan bir suredir. Bununla birlikte Haşr suresinde aşr-ı şerif olarak da halen okunagelen 22-24. ayetler de yine tevhidi çerçeveleyen muhtevaya sahiptir. Burada Hoca Ahmed Yesevî'nin lafzen iktibas yaptığı her iki ayet de Allah'ın varlığı, birliği ve noksanlıktan münezze olmasına ilgilidir. İktibas edilen söz konusu ayetlerin mealleri ise şöyledir:

“De ki: O Allah, birdir. Allah Samed'dir. O, baba olmadı ve doğmadı da. Hiçbir şey O'na denk (ve benzer) değildir.”¹⁰³

“O öyle Allah'tır ki O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. Gizliyi de âşikârı da bilendir. O, Rahman'dır, Rahim'dir. O, öyle Allah'tır ki O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. Hükümrandır, mukaddestir, selamete erdirendir. İnanıp sığınana güven verendir, gözetip koruyandır, mutlak galiptir, cebbârdır. Büyüklük ve ululukta eşsizdir. Allah, ortak koştukları şeylerden münezzehtir. O, takdir edip yaratan, var eden, varlıklara suret veren Allah'tır. En güzel isimler O'nundur. Göklerde ve yerde olanlar O'nu tesbih (ve tenzih) eder. O, mutlak galiptir, hüküm ve hikmet sahibidir.”¹⁰⁴

Hoca Ahmed Yesevî bu ayetlerden iki lafız seçerek hikmete başlamış ve hemen ikinci satırda Allah'ın bir ve var olduğunu ifade etmiştir. Dahası bu iki lafız vird edinmeyi yani hiç dilinden düşürmemeyi de kendi kendine telkin etmektedir.

¹⁰³ İhlas 112/1. Ayet-i kerime mealleri için bkz. Hasan Tahsin Feyizli, *Feyzü'l-Furkan Tefsirli Kur'an-ı Kerim Meali*, Server İletişim, İstanbul 2017.

¹⁰⁴ Haşr 59/22-23.

Kul huvallah subhanallah vird eylesem

Bir ü bârım didarınıgı körer men mü

Başdın ayağ hasretingde dad eylesem

Bir ü bârım didarınıgı körer men mü

Günümüz ifadesiyle;

Kul huvallah, subhanallah'ı vird eylesem

Bir ve Vâr'ım cemalini görür müyüm

Baştan ayağa hasretinde feryat eylesem

Bir ve Vâr'ım cemalini görür müyüm¹⁰⁵

Bu dördlüğün ikinci ve dördüncü satırlarında ifade edilen "bir ü bâr" ifadesinde ise lafzen değil bilakis manen bir iktibas/telmih söz konusudur. Tam anlamıyla bir tevhid şiiri olan hikmetin her bir dördlüğünün sonunda "Bir ve Vâr'ım cemalini görür müyüm" mısrası tekrar edilmiş ve aynı noktaya vurgu yapılmıştır. Bu hikmet daha sonraki asırlarda şairler tarafından bir tür olarak yazılacak tevhid şiirlerinin de ilk örneklerinden birisi olarak addedilebilir.

Bu dördlükteki "bir" kavramını ise şu ayetlerle ilişkilendirmek mümkündür:

*"De ki: Bana **ilahınız** ancak **bir tek ilahtır** diye vahyolunuyor..."¹⁰⁶*

"De ki: O Allah birdir."¹⁰⁷

"... De ki: O benim Rabbimdir. O'ndan başka hiçbir ilah yoktur..."¹⁰⁸

Allah'ın bir tek ilah olduğuna dair ayetler Kur'an-ı Kerim'de değişik üsluplarla ve türlü misallerle tekrar tekrar ifade edilmiştir. Konuyla ilgili onlarca ayetten yukarıya aldığımız beş ayet yaklaşık olarak hikmetlerde bahsedilen

¹⁰⁵ Bice, *age*, s. 74.

¹⁰⁶ Enbiya 21/108.

¹⁰⁷ İhlas, 112/1.

¹⁰⁸ Ra'd 13/30.

meseleyi ihata etmektedir. Bununla birlikte diğer ayetler¹⁰⁹ de yine hikmetlerde üzerinde durulan konudan uzak değildir.

Aynı hikmette, Hoca Ahmed Yesevî'nin "bir ü bâr/bir ve var" diye tarif ettiği tevhidin "bir" olan kısmı yukarıdaki ayetlere taalluk etmektedir. "Bâr" kısmı için de yine muhtelif ayetler karşımıza çıkmaktadır. Bu durum daha çok yerin ve göğün yoktan var edilmesi, insanın yaratılması ve tekrar diriltilecek olması, gece ile gündüzün art arda gelişi, güneşin ve ayın durumu, yeşil ağaçtan ateşin çıkması, kurumuş toprağın su ile hayat bulması gibi misallerle örneklendirilmiş ve bu sayılanlar ile daha fazlası hem Allah'ın varlığına hem de kudretine delil olarak sıralanmıştır. Söz konusu ayetlerden bazıları şöyledir:

*"...Yeri de görürsün ki kupkurudur. Fakat biz ona su indirdiğimiz zaman harekete geçer, kabarır ve her güzel çiftten nebat bitirir. **Bu da Allah'ın gerçek(ten var) oluşudur.** Hiç şüphesiz ölüleri o diriltir ve her şeye hakkıyla kadir olan da O'dur."*¹¹⁰

*"Gece, gündüz, güneş ve ay O'nun alametlerindedir..."*¹¹¹

*"De ki: Size gökten ve yerden kim rızık veriyor? Kulak ve gözler(i yaratmay)a kimin gücü yeter? Ölüden diriyi diriden ölüyü kim çıkarıyor? İşleri kim düzen içinde yönetiyor? Duraksamadan hemen "Allah" diyecekler. O halde hala sakınmaz mısınız"*¹¹²

"Kitab'ın indirilmesi, mutlak galip, hüküm ve hikmet sahibi Allah'tandır. Şüphesiz göklerde ve yerde iman edenler için (Allah'ın varlığına ve kudretine) deliller/işaretler vardır. Sizi yaratmasında ve (yeryüzünde) yaydığı her bir canlıda kesin iman eden bir kavim için ayetler vardır. Gece ile gündüzün değişmesinde, Allah'ın gökten bir rızık indirip onunla ölümünden sonra yere can vermesinde, rüzgarları evirip çevirmesinde, aklı erip anlayan bir

¹⁰⁹ Konuyla ilgili diğer ayetlerden bazıları için bkz.: Bakara 2/163,255; Âl-i İmran 3/2, 6, 18, 62, 67; Nîsâ 4/48, 116, 171; En'am 6/12-24, 94, 100-103, 106; Yunus 10/18; İsrâ 17/22, 39, 42, 111; Meryem 19/35; Enbiya 21/22, 25; Hac 22/31, 34; Müminûn 23/91-92; Furkan 25/2; Neml 27/58-64; Kasas 28/68, 70-72, 88; Saffat 37/4-5; Zümer 39/4-6, 64-67; Mü'min 40/3; Fussilet 41/6; Duhân 44/8; Muhammed 47/19.

¹¹⁰ Hac 22/5-6.

¹¹¹ Fussilet 41/37.

¹¹² Yunus 10/31.

kavim için nice işaretler vardır. Bunlar hakkıyla oku(yup anlat)tığımız Allah'ın ayetleridir. Artık onlar Allah'ın ayetinden sonra hangi söze inanırlar”¹¹³

Konuyla ilgili daha fazla ayetten bahsetmek mümkündür fakat Divan-ı Hikmet'teki bakış açısı yakalanabilmesi için bu ayetler yeterli olacaktır.¹¹⁴ Hem Allah'ın bir olması hem de varlığının delillerine dair vahiy kaynaklı bilgilerden bir kısmı ifade edildi. Hoca Ahmed Yesevî'nin “Bir ü Bâr” olarak bir söz dizisi halinde özetlediği bu inanç esası hiç şüphesiz kaynağını vahiyden almış, vahiyle beslenmiş, vahiyle yoğrulup şekillenmiştir.

Bir hikmette Allah'ın kudretli ve hidayete erdirici olması varlığı ve birliği ile birlikte ele alınmıştır:

Hoş kudretliĝ Perverdigâr **Bir ü Bârım**
Kolum tutub yolga salgıl “Ente'l-Hâdî”
Zâtı ulu Rahmân igem hem Cabbârım
Kolum tutub yolga salgıl “Ente'l-Hâdî”

Günümüz ifadesiyle;

Hoş kudretli Allah, **Bir ve Var'ım**,
Elimi tutup yola koy “Ente'l-Hâdî”,
Zâtı yüce Rahmân Rabb'im hem Cebbâr'ım,
Elimi tutup yola koy “Ente'l-Hâdî”¹¹⁵

Hoca Ahmed Yesevî bu dörtlükte Cenab-ı Hakk'ın esmasından da bahsetmiş fakat bu bahsi biraz ileride ele alınacağı için burada üzerinde durulmadı. Bu dörtlükte Allah'ın varlığı ve birliği konusunun kaynağı olarak yukarıda zikredilen ayetler karşımıza çıkmaktadır.

¹¹³ Câsiye 45/2-6.

¹¹⁴ Konuyla ilgili diğer ayet-i kerimeler için bkz. Ankebut 29/63, Lokman 31/25, Zümer 39/38, Zuhruf 43/9-87; Yusuf 12/105, Ra'd 13/2-5, Nahl 16/10-17,65-69; Hac 22/5, Yasin 36/31-43, Şûra 42/29, 32-33; Vakıa 56/58-73, Câsiye 88/17-20.

¹¹⁵ Bice, *age*, s. 110; 64. Hikmetin 5. dörtlüğü de yine aynı konuyu ele almaktadır.

Bir diğerk hikmetinde ise Hoca Ahmed Yesevî, bir ve var olan Allah'ın yaratıcı sıfatını öne çıkarmış ve O'nun yolunu aramaktan, o yolda olmaktan, o yolu yürümekten bahsetmiş, Şeytan'ın yollarından ise hazer kılmayı telkin etmiştir.

Yaratkan Bir ü Bârım yolın izleb

Şeytan lain yollarıdın kaytın dostlar

İhlas birle muhabbetni câmin içüb

Cân u dilde Hayy zikrini aytın dostlar

Günümüz ifadesiyle;

Yaratan Bir ve Var'ımın yolunu arayıp

Lanetli şeytanın yollarından dökün dostlar

İhlas ile aşkın şarabını içip

Cân ve gönülde Hayy zikrini deyin dostlar.¹¹⁶

Yukarıda ifade edilen Allah'ın varlığına dair ayetler dikkate alındığında, O'nun varlığının delillerinden birisi olarak yaratıcı olması karşımıza çıkar. Bu hikmette de Hoca Ahmed Yesevî ayetlerdeki bu hakikate işaret etmiştir. "*Sizi yaratmasında ve (yeryüzünde) yaydığı her bir canlıda kesin iman eden bir kavim için ayetler vardır*"¹¹⁷ ayeti ile bu dörtlüğün ilk satırındaki "yaratan bir ve var" ifadesi birlikte değerlendirildiğinde hikmetteki ifadenin vahiy kaynaklı olduğu söylenebilir. Dörtlükte şeytanın lanetli olması ve zikir konusu da vahiy kaynaklıdır lakin bu konuları ilgili bölümde ele alındığı için burada tekrar edilmemiştir.

Bir diğerk hikmetinde Türkistan Piri, Allah'ın rahmetini istemiş ve O'nun dilediğini yapmaya gücünün yettiğini söylemiştir. Bir ve var olanın merhamet sahibi olması ve her şeye gücü yetmesi hikmette şöyle anlatılır:

Rahmet kılğay **Bir ü Bâr her ne kılsa erki bar**

Hoca Ahmed'ke mededkâr şîr-i Hudâ Ali'dür

Günümüz ifadesiyle;

¹¹⁶ Bice, *age*, s. 194.

¹¹⁷ Câsiye 45/4.

Rahmet eyleye **Bir ve Var, her ne kılssa gücü var**

Hoca Ahmed'e mededkâr Hakk arslanı Alî'dir¹¹⁸

Hikmette "bir ü bâr" bu sefer merhamet ve kudret ile ilişkilendirilmiştir. Kudretle ilgili kısmen de olsa yukarıda bazı ayetlere işaret edilmiştir. Fakat burada kudret meselesi biraz daha açık hale getirilmiş ve "dilediğini yapmaya gücü yeten" olarak belki Türkçe bir tanımla karşımıza çıkmıştır. Bu ifadenin de vahyin bir yansıması olduğunu kabul etmek için şu ayetleri hatırd tutmak yeterli olacaktır:

"...Bilin ki Allah da çok affedicidir, her şeye gücü yetendir"¹¹⁹

"...Şüphesiz Allah her şeye gücü yetendir."¹²⁰

Yukarıdaki ayetlerin ilkinde Cenab-ı Hak kendini affedici ve her şeye gücü yeten olarak tarif etmektedir. Hoca Ahmed Yesevî de hikmetinin birinci mısrasında Allah'tan merhamet dilemiş ve **O'nu her şeye gücü yeten** olarak tanımlamıştır. Ayetle hikmet arasındaki mefhum ortaklığı âşikâr olarak gözükmemektedir. Hoca Ahmed Yesevî bu hikmetinde Allah'ın merhameti ile gücünü birlikte ifade ederek vahiyle olan münasebetinin ne derece kavî olduğunu işaret etmiştir denilebilir.

1.1.2. Allah'ın Eşyayı Yoktan Var Etmesi

Divan-ı Hikmet'te Cenab-ı Hak ile ilgili verilen bilgilerden birisi de O'nun âlemleri yoktan yaratmasıdır. Tek dörtlükte ele alınan bu konu 142. hikmette zikredilmiştir. Dokuz dörtlükten oluşan bu hikmet, Hoca Ahmed Yesevî'nin Kur'ân-ı Kerîm kültürünün güzel bir örneğidir. Hikmetin yedi dörtlüğünde muhtelif ayetlere işaretler vardır. Birinci dörtlük ise Cenab-ı Hakk'ın her şeyi yoktan var ettiğini şöyle ifade eder:

Hikmet birle **Ol ademden bâr eyledi**

On sekiz mig kamu âlem hayran erür

Kalu bela degen kullar ulaş aldı

Sükut etken kullar dini veyran erür

¹¹⁸ Bice, *age*, s. 142.

¹¹⁹ Nisa 4/149

¹²⁰ Bakara 2/20.

Günümüz ifadesiyle;

Hikmet ile **O yokluktan var eyledi**

On sekiz bin cümle âlem hayrandır

Kalu bela diyen kullar pay aldı

Sükut eden kulların dini virandır¹²¹

Âlemin yoktan var olduğu ayetlerde şöyle zikredilir:

*“Gökleri ve yeri **yoktan var eden O’dur...**”¹²²*

*“Gökleri ve yeri **yoktan yaratan**; melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah’a hamd olsun...”¹²³*

Ayet-i kerimelerden rahatlıkla anlaşılıyor ki âlemleri yoktan var eyleyen Allah’tır. Dörtlüğün birinci mısraı, yukarıdaki ayetlerin bir kısmının meali mesabesinde değerlendirilebilir. Bu hakikati hikmetinde dile getiren Hoca Ahmed Yesevî, ayetleri şiirine ustaca yerleştirmiştir ve bir üslup oluşturmuştur. Zira kendisinden yaklaşık beş yüzyıl sonra dünyaya gelen Sivâsî sûfilerden Abdülehad Nûrî (ö. 1061/1651) şöyle söylemektedir:

‘Ademden âlemi ol var eden dost

Kamu zulumatı pür-envar eden dost

Cemalin aşığa iş’âr eden dost

Beni divane-i didar eden dost¹²⁴

1.1.3. Allah’ın Kuluna Yakınlığı/Her Yerde Olması

Hikmetlerde Allah’ın kullarına yakın olması, onları her an gözetleyip her hallerini bilmesi de yine vahiy kaynaklı olarak işlenen konulardandır. Hoca Ahmed

¹²¹ Bice, *age*, s. 301.

¹²² En’âm 6/101. Ayet-i kerimede geçen Bedî’ lafzının yoktan var etme anlamı için bkz. İsmail Karagöz, *Esmâ-i Hüsnâ*, DİB Yayınları, Ankara 2016, s. 194.

¹²³ Fâtır 35/1. Ayet-i kerimede geçen Fâtır lafzının yoktan var etme anlamı için bkz. Karagöz, *age*, s. 194. Konuyla ilgili diğer ayetler için bkz. En’âm 6/14, Şûrâ 42/11.

¹²⁴ Hüseyin Akkaya, *Abdülehad Nûrî Divanı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003, s.242.

Yesevî, gönlünü Allah'a veren insanın nerede olursa olsun Allah ile birlikte olacağını söyler. Bir anlamda kul ile Allah arasında çok yakın bir ilişkinin varlığını ve mesafenin olmadığını Türkistan Piri şöyle ifade eder:

Kim anıng köyide bolsa Hak anıng könglidedür
Her sarı barsa oşal yari birle pervaz eter

Günümüz ifadesiyle;

Kim O'nun yolunda olsa Hak onun gönlündedir
Her nereye gitse o yari ile kanatlanır¹²⁵

Beyitte Allah'ın kuluna yakınlığı iki kıstas ile ifade edilmiştir. İlk olarak kulun gönlünün Allah'ın yeri oluşu, ikinci olarak ise her nereye giderse gitsin kulun Allah ile birlikte olmasıdır. Her iki yaklaşımla ilgili ayetler şöyledir:

*"Kullarım sana beni soracak olurlarsa (bilsinler ki) ben, **şüphesiz onlara çok yakınum**. Bana dua edenin duasına icabet ederim. O halde onlar da benim davetimi kabul etsinler ve bana iman etsinler. Ta ki bu sayede doğru yola ulaşmış olsunlar."*¹²⁶

*"Ve hiç şüphesiz insanı (biz) yarattık ve nefsinin/duygusunun ona ne vesvese verdiğini biliriz. (Çünkü) **biz ona şah damarından daha yakınız**."*¹²⁷

İnsanın nereye giderse gitsin Allah ile birlikte olduğuna dair ayet-i kerime ise mutasavvıf şairlerin sıklıkla dile getirdiği "semme vechullah" ayetidir.

*"Doğu da batı da (her yer) yalnız Allah'ındır. **Hangi tarafa yönelirseniz Allah'ın yüzü oradadır**. Şüphesiz Allah, (rahmet ve nimeti) geniş olandır ve O her şeyi bilendir."*¹²⁸

Bu ayet-i kerime lafzen ve manen Türk Edebiyatında çok fazla zikredilir. Öyle ki vahdet-i vücud meselesi izah edilirken mutlaka başvuru yapılan ayetlerden birisi bu ayettir. Hikmetteki "her nereye gitse o yari ile" ifadesi ile ayetteki "hangi

¹²⁵ Bice, *age*, s. 258.

¹²⁶ Bakara 2/186.

¹²⁷ Kaf 50/16. Bu ayetin Yunus Emre'ye yansımaları daha aşikâr olarak kendini gösterir:

"Sen kim dedin ya Rab bana, **ben yakınum senden sana**

Çün yakınsın benden bana görklü yüzün göster bana" (Tatçı, *age*, s. 31)

¹²⁸ Bakara 2/115.

tarafa yönelirseniz Allah'ın yüzü oradadır" lafzı örtüşmektedir. Hikmetteki bu ifade bu ayetin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Hoca Ahmed Yesevî, başka bir hikmetinde yine aynı ayete (Semme vechullah) manen atıfta bulunarak konuyu aşk ile ilişkilendirmektedir:

Sırdın mana tuymaganlar biganedür
Ul âşıklar mekânları veyrânedür
Kayda barsa hemhanesi cânânedür
Tünler kobmay âşıkman deb yürse bolmas

Günümüz ifadesiyle;

Sırdan anlam duymayanlar yabancıdır
O âşıklar mekânı virânedir
Nereye gitse evdeşi sevgilidir
Geceleri kalkmayıp aşğım deyip yürüse olmaz¹²⁹

"Kayda barsa hemhanesi cananedir" ifadesi yine "hangi tarafa yönelirseniz Allah'ın yüzü oradadır" ayetinin hikmetlerdeki görüntüsü olarak telakki edilmelidir.

Başka bir dörtlükte ise Hoca Ahmed Yesevî, Allah'ın kulunu ortada bırakmayacağını, terk etmeyeceğini ifade etmektedir:

Kul Hacı Ahmed Allah değil yaşing akkay
Ötken ârif himmet kılıb kolung tutkay
Rahmı kelse rahim Mevlam rahim kılğay
Hacı kılın hergiz zayı koyman bolur

Günümüz ifadesiyle;

Kul Hoca Ahmed Allah de yaşın aka
Giden ârif himmet eyleyip elin tuta

¹²⁹ Bice, *age.*, s. 272.

Rahmeti gelse Rahim Mevlam rahmet eyleye

Allah kulunu asla kayıpta koymaz olur¹³⁰

Allah Teala hazretleri cümle eşyayı koruyup gözetendir ve merhamet ettiği bir kulunu da terk etmeyendir. Bu gerçeği Duha suresinde Hz. Peygamber'in şahsında bizzat görmekteyiz:

*"Rabbin seni terk etmedi ve (sana) darılmadı."*¹³¹

Bu ayetin 18. yüzyılda *Hüsn ü Aşk*'tan gelen sadası ise şöyle olmuştur:

"Sen yârini bîhaber mi sandın

*Yoksa seni terk eder mi sandın?"*¹³²

1.1.4. Kulun Allah'a Yakınlığı

Allah'ın kullarına olan yakınlığı yukarıda ele alındı. Bu başlıkta kulun Allah'a yakınlığı üzerinde durulacaktır. Kur'an-ı Kerim'de bazı kulların Allah'a yaklaştırıldığı, bazı kullara da Cennetin yaklaştırıldığı bilgisi vardır. Allah'a yaklaşmak, yakınlaşmak için de iman edip salih amel işlemek elzemdir. Bir kulun Allah'a **yakın** olması ile ilgili birkaç ayet şöyledir:

*"(İman, ibadet ve hayır) yarışlarında öne geçenler(e gelince): Onlar (ahirette mükafatta da) önde gidenlerdir. İşte onlar (Allah katında) yakınlığa erdirilmiş olanlardır."*¹³³

Hoca Ahmed Yesevî, hikmetinde bu ayette bahsedilen yakınlığı irdelemiş ve bunun yolunu işaret etmiştir:

Kul Hâce Ahmed kulmen deseng taat kıl

Kıyametni kelmeğini yakın bilgil

Hakka yavuk bolay deseng taat kılğıl

Taat kılğan Hakka yavuk bolur bolgay

¹³⁰ Bice, *age.*, s. 274.

¹³¹ Duha 93/2. Konuyla ilgili olarak Ra'd 13/33 ve Fecr 89/14. ayetlere de bakılabilir.

¹³² Muhammet Nur Doğan, *Hüsn ü Aşk*, Yelkenli Yayınları, İstanbul 2015, s. 334.

¹³³ Vâkr'a 56/10-11.

Günümüz ifadesiyle;

Kul Hâce Ahmed kulum desen ibadet eyle

Kıyametin geleceğini yakın bil

Hakk'a yakın olayım desen ibadet eyle

İbadet eyleyen Hakk'a yakın olur olmalı¹³⁴

Hikmette, Allah'a yakın olmanın şartı ibadete bağlanmış, ibadet edenin Hakk'a yakın olacağı ifade edilmiştir. Ayetlerle hikmet bir arada değerlendirildiği zaman fark edilebilir ki Hoca Ahmed Yesevî kişinin Allah'a yakın olmasını, bunu elde etmesi için çalışıp çabalaması gerektiğini beyhude söylemiyor. Bir kaynaktan beslenerek, vahiyden esinlenerek söylediğine şahit olunmaktadır.

1.1.5. Allah Âlemlerden Müstağnidir

Cenab-ı Hakk'ın âlemlerden müstağni olması da Divan-ı Hikmet'te kısa da olsa zikredilen konulardandır. Ayet-i kerimelerde konu şöyle zikredilmektedir:

*"...şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstağnidir."*¹³⁵

*"Çünkü Allah, elbette âlemlerden müstağnidir."*¹³⁶

Hoca Ahmed Yesevî de hikmetinde bu ayetleri ustaca dile getirmiştir:

Bu âlemdin süva kılğan Allah özi

Ey ümmetler Hak Mustafa aytgan sözi

Ruz-ı mahşer ruşen bolgay Hakka yüzi

Din dillay ruşen kılıb yürür bolgay

Günümüz ifadesiyle;

Bu âlemden ayrı eyleyen Allah özünü

Ey ümmetler Hak Mustafa'nın dediği sözü

¹³⁴ Bice, *age.*, s. 240.

¹³⁵ Âl-i İmran 3/97.

¹³⁶ Ankebut 29/6.

Mahşer günü aydın ola Hakk'a yüzü
Din yolunda aydın eyleyip yürür olmalı¹³⁷

Dörtlüğün birinci mısraındaki ifadeyle ayetler arasındaki anlam ortaklığı oldukça açıktır.

1.1.6. Allah'ın Dualara İcabet Etmesi

Divan-ı Hikmet'te Allah (cc) hakkında bahsedilen konulardan birisi de O'nun dualara icabet etmesidir. Hoca Ahmed Yesevî hikmetinde âşık kulların gece gündüz feryad ettiğini, bir saat bile Allah'ı anmaktan gafil bulunmadıklarını söylemektedir. Böyle âşık kulları da Hak Teala ortada koymayacak, amelleri zayi olmayacak ve bu kulların duaları da kabul edilecektir. Bu bakış açısı vahiy temellidir ve ayetlerde Allah'ın dua edenin duasına icâbet edeceği net bir şekilde izah edilmiştir:

*"...Bana dua edenin duasına icabet ederim. O halde onlar da benim davetimi kabul etsinler ve bana iman etsinler. Ta ki bu sayede doğru yola ulaşmış olsunlar."*¹³⁸

*"Rabbimiz buyurdu ki: "Bana dua edin, size karşılık vereyim..."*¹³⁹

Ayetlerdeki bu ifadeler neredeyse birebir hikmetlerde zikredilmiş ve Allah'ın dualara icâbet ettiği şöyle nazmedilmiştir:

Âşık kullar keçe küntüz hergiz tınmaz
Bir saati Hak yadından gafil bolmas
Andağ kulnu Sübhan İgem zâyi koymaz
Dua kılsa icâbetliği bolur ermiş

Günümüz ifadesiyle;

Âşık kullar gece gündüz asla dinmez
Bir saati Hak yadından gafil olmaz

¹³⁷ Bice, *age.*, s. 235.

¹³⁸ Bakara 2/186.

¹³⁹ Mü'min 40/60.

Öyle kulu Sübhan Melik'im ziyanda bırakmaz

Dua eylese icâbetli olur imiş¹⁴⁰

Ayetlerle dörtlük birlikte okunduğunda dörtlüğe ayetlerin ruhunun yansıdığı anlaşılacaktır.

1.1.7. Allah'ı Tekbir Etmek

Allah'ın büyüklüğünü, yüceliğini, kudretinin sonsuzluğunu, azametini anmak ve anlamak için Kur'an-ı Kerîm'de "tekbir" tavsiye edilmiştir. Muhtelif ayetlerde Allah'ın tekbir edilmesinin gerekliliğini okuruz.

*"Ey (örtüsüne) bürünen (Resul). Kalk, (insanları) uyar. **Rabbini tekbir et.**"*¹⁴¹

*"Hiçbir çocuk edinmeyen, mülkünde ortağı olmayan, acizliği olmadığından dolayı da bir yardımcıya ihtiyacı bulunmayan Allah'a hamdolsun de ve **O'na tekbir getir.**"*¹⁴²

*Divan-ı Hikmet'*te de ayetlerde mevcut olan bu yaklaşım söz konusudur. Hoca Ahmed Yesevî hikmetlerinde, sohbe tekbirle başladığını, durmadan tekbir söylemek gerektiğini muhtemelen ilgili ayetlerden hareketle tavsiye etmiştir diyebiliriz. *Divan-ı Hikmet'*teki örneklerden birisi şöyledir:

Kul Hâce Ahmed **tekbîr aytub** suhbet başla
Hây u heves men menlikni yırak taşla
Seherlerde çârzarb urub tınmay işle
Ol sebebdin Hakdın korkub gorga kirdim

Günümüz ifadesiyle;

Kul Hoca Ahmed **tekbîr deyip** sohbe başla
Hay u heves ben-benliği uzağa gönder
Seherlerde dört dövünüp dinmeden çalış
O sebepten Hak'tan korkup kabre girdim¹⁴³

¹⁴⁰ Bice, *age*, s. 248.

¹⁴¹ Müddessir 74/1-2-3.

¹⁴² İsrâ 17/111.

¹⁴³ Bice, *age*, s. 80.

1.1.8. Allah'a Boyun Eğmek

Kur'an-ı Kerim'de iman edenlerin Allah'a gönülden itaat etmeleri ve boyun eğmeleri emredilmiş ve bu, kulluğun bir nişanı olarak işaret edilmiştir. İman eden kuldandan beklenen bu tavır ayetlerde şöyle geçmektedir:

*"(Şu) muhakkak ki iman edip salih amel işleyenler ve **Rablerine gönülden boyun eğenler var ya**, işte onlar cennet ehlidirler. Onlar orada daimi kalacaklardır."*¹⁴⁴

Hikmetinde de Hoca Ahmed Yesevî bu ayetlerin etkisi ile olsa gerek her sabah Rabbine boyun sunduğunu/eğdiğini söylemektedir:

Her subh-dem **boynum kısıb Rabbi desem**

Rabbim meni muradımın berer mukin

Kanlar töküb közlerimdin zar ingresem

Tengrim meni hal-i dilim sorar mukin

Günümüz ifadesiyle

Her sabah vakti **boynumu büküp Rabbim desem**

Rabbim benim muradımı verir mi ki

Kanlar döküp gözlerimden ağlayıp inlesem

Tanrım benim gönlümün halini sorar mı ki¹⁴⁵

Hikmetteki ifadeyle ayetleri birlikte okuduğumuzda fark ederiz ki Hoca Ahmed Yesevî, bu ayetleri okumuş idrak etmiştir ve hikmetinde dile getirmiştir.

Başka bir hikmette ise Allah'a kulluk etmekten ve bu kulluk neticesinde âlemde bulunan varlık tarafından sevimekten bahsedilmiştir. Bu konu bazı ayetlerde ifade edilmektedir:

Kayı mahluk Halık'ıga muti' bolsa

Âlem halkı oşal kulnı süyer dostlar

Yâdın aytıb bağı pişib içi küyse

Dem urganda sansız uçkun uçar dostlar

¹⁴⁴ Hûd 11/23.

¹⁴⁵ Bice, *age*, s. 174.

Günümüz ifadesiyle;

Hangi mahluk Yaradan'ına itaatkar olsa

Âlem halkı o kulu sever dostlar

Zikrini deyip bağı pişip içi yansa

Dem vurduğunda sayısız uçkun uçar dostlar¹⁴⁶

Dörtlükte Hoca Ahmed Yesevî, Allah'a itaat etmekten bahsetmiş ve itaatkar kulu âlem halkının seveceğini haber vermiştir. Bu bakış açısının yakalanabilmesi için iki ayete bakılması gereklidir. İlk olarak Allah'a itaatla ilgili şu ayete bakalım:

*"Kim muhsin olarak özünü Allah'a teslim ederse onun mükafatı Rabbi katındadır, onlara korku yoktur, onlar üzülecek de değildir."*¹⁴⁷

Âlem halkının insanı sevmesi ile ilgili Meryem suresinde geçen ayet şu şekildedir:

*"İman edip salih amel işleyenler için **Rahman (yer ve göktekiler nezdinde, gönüllerde) bir sevgi yaratacaktır.**"*¹⁴⁸

Ayetten hareketle, âlem halkı arasında sevginin hasıl olmasının şartının iman edip salih amel işlemek olduğu söylenebilir. Dörtlükte Hoca Ahmed Yesevî de "Yaradan'ına itaat eden mahluku, bütün âlemin seveceğini" beyan etmiştir. Ayetle dörtlük arasındaki mana ilişkisinde sevginin kaynağı ve vesilesi ortakır.

Hoca Ahmed Yesevî bu konuyu başka hikmetlerinde de dile getirmiş ve Allah'a itaat edip boyun bükerek vasıl olmanın yollarını irdlemiştir. Bu minvalde ayet-i kerimede şöyle buyrulur:

*"Gönülden boyun eğerek tam teslimiyetle Allah'ın huzuruna durun."*¹⁴⁹

"(O takva sahipleri) "Ey Rabbimiz! Biz gerçekten iman ettik, artık bizim günahlarımızı bağışla ve bizi ateşin azabından koru" deyip sabredenler, doğruluk

¹⁴⁶ Bice, *age*, s. 211.

¹⁴⁷ Bakara 2/112.

¹⁴⁸ Meryem 19/96.

¹⁴⁹ Bakara 2/238.

gösterenler, *itaat ederek boyun eğenler, infak edenler ve seher vakitlerinde mağfiret dileyenlerdir.*"¹⁵⁰

Ayette Hak Tealâ takva sahibi kullarını itaat eden, boyun eğen olarak vasıflandırmıştır. Hoca Ahmed Yesevî de bu noktada şunu söyler:

Tınmayın hazretinge Allah disem
Zâr ingreben zârî bolub Rabbi disem
Kulı bolub kullığında boyun sunsam
Bu iş birle ya Rab seni tapkay mu men

Günümüz igfadesiyle;

Durmadan Hazretinde Allah desem
Ağlayıp inleyerek zâkir olup Rabb'im desem
Kulu olup kulluğunda boyun sunsam
Bu iş ile yâ Rab seni bulur muyum¹⁵¹

Hoca Ahmed Yesevî'nin kulluğu kabul edip boyun bükmesi, ayette bahsedilen muttaki kulların halleriyle örtüşmektedir diyebiliriz.

1.1.9. Allah Sinelerin Özünü Bilendir

Divan-ı Hikmet'te Cenab-ı Allah hakkında verilen bilgilerden bir tanesi de O'nun gönüllerde gizli âşikâr her şeyi bilip, bütün sırlara vâkıf olduğudur. Kur'an-ı Kerim'de de bu konuyla ilgili oldukça fazla ifade bulmak mümkündür. Bu ayetlerden bazıları şöyledir:

*"...Şüphesiz Allah gönüllerdekini hakkıyla bilendir."*¹⁵²

*"...Şüphesiz ki Allah gönüllerdekini hakkıyla bilendir."*¹⁵³

*"Muhakkak ki Rabbin, sinelerinin gizlediklerini de açığa vurduklarını da elbette bilir."*¹⁵⁴

¹⁵⁰ Âl-i İmran 3/16-17.

¹⁵¹ Bice, *age*, s. 160.

¹⁵² Âl-i İmran 3/119.

¹⁵³ Mâide 5/7.

“Sözünüzü (ister) gizleyin ister açığa vurun (aynıdır). Çünkü O, sinelerin özünü hakkıyla bilendir.”¹⁵⁴

“Şüphesiz ki Allah, göklerin ve yerin gaybını bilendir. Muhakkak O, gönüllerin özünü de hakkıyla bilendir.”¹⁵⁵

“(Onlar) bilmiyorlar mı ki, Allah onların gizlediklerini de açığa vurduklarını da bilmektedir.”¹⁵⁶

Ayetlerde verilen bilgilerden hareketle Allah'ın âleme ve insanlara dair bütün sırları bildiğini söylemek mümkündür. Hikmetinde bu bilgiyi açıkça söyleyen Hoca Ahmed Yesevî, yukarıdaki ayetlerde tarif edilen mefhumu çok başarılı bir şekilde izah etmiştir:

Eyâ bendem bu sözlerni barı yalğan
Könül sırrın mendin tutub bolmas pinhân
Zâhir bâtn her işündür mene isyân
Yığlap yürgil köz yaşını riyası yok
Hallerni bendelermin hûb bilürmen
Kayda bolsan sening bilen **hazırdurman**
Dilingdeki nek ü bedni men bilürmen
Yığlap yürgil köz yaşını riyası yok

Günümüz ifadesiyle;

Ey kulum bu sözlerin hepsi yalan
Gönül sırrını benden tutup olmaz pinhân
Zâhir bâtn her işindir bana isyân
Ağlayıp yürü göz yaşının riyâsı yok
Hâllerini bendelerimin iyi bilirim
Nerde olsan senin ile **hazırdırım**

¹⁵⁴ Neml 27/74.

¹⁵⁵ Mülk 67/13.

¹⁵⁶ Fâtır 35/38.

¹⁵⁷ Bakara 2/77. Konuyla ilgili diğer ayetlerden bazıları için bkz.: Hûd 11/10, Lokman 31/23, Hadîd 57/6.

Kalbindeki iyi kötüyü ben bilirim

Ağlayıp yürü, göz yaşının riyâsı yok¹⁵⁸

Bu hikmette Hoca Ahmed Yesevî'nin verdiği bilgileri belki yukarıdaki ayetlerin tamamına hamletmek mümkündür. Allah'ın bütün sırları bildiğini bildiren ayetlerle hikmet arasında bir anlam ortaklığı olduğunu söylemek elzemdir. Fakat bu hikmetteki "hazır" kavramının her an her şeye vakıf olan, her an her şeyi gözetleyen Allah anlamında düşünmek gereklidir. Zira konuyla ilgili ayetlere bakıldığı zaman hikmette kullanılan "hazır" kavramının ne denli yerli yerince kullanıldığı anlaşılacaktır:

"Sen her ne halde bulunsan, Kur'an'dan her ne okusan ve siz her ne iş yapsanız ona daldığınız an biz sizi görüyoruz. Ne yerde ne gökte zerre ağırlığınca bir şey Rabbinden gizli değildir..."¹⁵⁹

"Yere gireni de ondan çıkanı da, gökten ineni de oraya çıkanı da O bilir..."¹⁶⁰

Ayetler okunduğunda Hoca Ahmed Yesevî'nin Cenab-ı Hak için neden "hazır" kavramını kullandığı anlaşılabilir. Zira ayetlerde çizilen çerçeveyi hikmette görmek mümkündür.

Başka bir hikmetinde Hoca Ahmed Yesevî, Allah'ın bütün sırlarını çok iyi bildiğini söyleyerek meseleyi biraz daha genişletiyor. Yani Hak Tealâ sadece gönüllerde olana değil âlemde olan bütün sırlara vâkıftır.

Yâ Rabbenâ hob bilirsen cümle esrar

Köbtür munca cürm ü isyan kılma izhar

Kahr eyleme men asige İzim Cabbâr

Bağışlagıl ul hürmeti Furkan için

Günümüz ifadesiyle;

Ya Rabbenâ iyi bilirsin bütün sırları

Çoktur burada suç ve isyan etme izhar

¹⁵⁸ Bice, *age*, s. 332.

¹⁵⁹ Yunus 10/61.

¹⁶⁰ Sebe 34/2.

Kahreyleme ben asiye İzim Cabbar

Bağışla o Furkan hürmeti için¹⁶¹

Bu hikmetteki “Ya Rabbenâ hob bilirsin cümle esrar” ifadesi, “*Allah, göklerin ve yerin gaybını bilendir*” ayetinin Türkçe söylenişi olarak değerlendirilebilir.

1.1.10. Allah Hidayete Erdirendir

Allah’ın hidayete erdiren olması, kullarına doğru yolu göstermesi ve onları o yola iletmesi Divan-ı Hikmet’te vahiy kaynaklı olarak ele alınan konulardandır. Hoca Ahmed Yesevî, hak yoldan şaştığını/saptığını ve kendisini Hak Tealâ’nın yola koyduğunu söyler. Allah’ın kullarını doğru yola/kendi yoluna iletmesi ve dahi kendisinden başka hiçkimsenin de buna güç yetirememesi Kur’an’da üzerinde durulan konulardandır.

Ellig üçde vahdet meydin ruzi kıldı

Yolgan azgan gümrah edim yolga saldı

Allah dedim lebbeyk deben kolum aldı

Bir ü bârım didarınğı körermen mü

Günümüz ifadesiyle;

Elli üçte vahdet şarabından nasip eyledi

Yoldan azan günahkar idim yola saldı

Allah dedim lebbeyk diyerek elim aldı

Bir ve Var’ım cemalini görür müyüm?¹⁶²

Dörtlükte hem Allah’ın hidayeti üzerinde durulmuş hem de Allah diyen kula Allah’ın cevap vereceği ifade edilmiştir. İlgili ayetlerden bazıları şöyledir:

“...Allah kimi doğru yola iletirse artık o doğru yolu bulmuştur...”¹⁶³

“Allah kimi de doğru yola iletirse artık onu hiçbir saptıracak yoktur...”¹⁶⁴

¹⁶¹ Bice, *age*, s. 309.

¹⁶² Bice, *age*, s. 74.

¹⁶³ Kehf 18/17.

“Allah kime hidayet ederse, işte o, doğru yolu bulmuştur.”¹⁶⁵

“O halde beni zikredin ki ben de sizi anayım”¹⁶⁶

Ayet meallerini dörtlükle tekrar okuduğumuzda Ahmed Yesevî'nin Kur'an bilgisinin ne denli engin olduğuna bir kez daha şahitlik ederiz. Kanaatimizce verilmek istenen mesaj odur ki, kul günahı dolayısıyla ümitsizliğe kapılmamalı, doğru yolu araştırıp bulmalı ve Allah'ı da çokça zikretmelidir. Ancak bu yolla vahdete ulaşır ve cemalullahı kavuşulur.

Başka bir hikmette ise Cenab-ı Hakk'ın Hâdî ism-i şerifine yer verilmiştir.

Günahımı beyan kılsam yerge sığmas
Sendin özge kimge baray kolum almas
Hadiy özüng sensiz heç kim yolga salmas
Günahımdın senge yığlap keldim mena

Günümüz ifadesiyle;

Günahımı beyan eylesem yere sığmaz
Senden özge kime gideyim elimi almaz
Hâdî özün **sensiz hiç kimse yola koymaz**
Günahımdan sana ağlayıp geldim ben işte¹⁶⁷

Hidayete erdirenin sadece ve sadece Allah olduğu ve O'ndan başka hiç kimsenin insanı doğru yola hidayet edemeyeceği bilgisi dörtlüğün üçüncü mısraında görülmektedir. Bu mısra aşağıdaki ayetlerle birlikte değerlendirildiğinde esasında Hoca Ahmed Yesevî'yi hem daha iyi anlamış oluruz hem de hikmetin kaynağını fark etmiş oluruz:

“...Allah'ın sapıklıkta bıraktığını siz mi doğru yola getirmek istiyorsunuz. Allah kimi sapıklıkta bırakırsa artık onun için bir yol bulamazsın.”¹⁶⁸

¹⁶⁴ Zümer 39/37.

¹⁶⁵ A'râf 7/178.

¹⁶⁶ Bakara 2/152.

¹⁶⁷ Bice, *age*, s. 322.

¹⁶⁸ Nisâ 4/88.

“Allah kimi sapıklıkta bırakırsa artık onu doğru yola getirecek yoktur...”¹⁶⁹

“Allah kime hidayet ederse doğru yolda olan odur. Kimi de sapıklıkta bırakırsa artık sen onlar için O’ndan başka bir yardımcı asla bulamazsın...”¹⁷⁰

1.1.11. Dilediğini Bağışlayıp Dilediğine Azab Eder/Her şeye Kadirdir

Hoca Ahmed Yesevî, Allah’ın kudretinin sonsuz oluşunu, dilediğini yapmasını hikmetlerine konu edinmiş ve bu hususta hikmetlerinde bazı ayetlere işaret etmiştir:

Kul Hoca Ahmed yaşing yetti yigirmi bir

Ne kılğaysın günahların tağdın ağır

Kıyamet gün gazab kılrsa Rabbim kâdir

Eya dostlar neçük cevab aytgum mena

Günümüz ifadesiyle;

Kula Hoca Ahmed yaşın ulaştı yirmi bire

Neyleyeceksin günahların dağdan ağır

Kıyamet günü gazap eylese Rabbim kadir

Ey dostlar nasıl cevap söyleyim ben işte¹⁷¹

Dörtlükte genel olarak günahı dolayısıyla kulun Rabbine sığınıp af dilemesi ve Cenab-ı Hakk’ın zatının yanında kendisinin bir varlık iddiasında bulunmayıp kendini yok sayması söz konusudur. Başka bir ifadeyle Hoca Ahmed Yesevî, tevbe babından hikmetini kâleme alıyor ve dağlar kadar günahı olduğunu ve bu günahları ancak Rahman olan Allah’ın affedeceğini ve yine O’nun dilerse kullarına günahı dolayısıyla azap etmeye kadir olduğunu ifade ederek kıyamette ne cevap vereceğini kendi kendine soruyor. Konuyla ilgili yine pek çok ayet olması yanında birkaç ayet vermek suretiyle konuyu çerçevelemek istiyoruz:

¹⁶⁹ A’râf 7/186.

¹⁷⁰ İsra 17/97. Konuyla ilgili diğer ayetler için bkz.: Kehf 18/17, Zümer 39/36.

¹⁷¹ Bice, *age*, s. 66.

“O (niyet ve amellerine göre) dilediğini bağışlar, dilediğine de azap eder. Allah her şeye kâdirdir.”¹⁷²

“Bilmez misin ki göklerin ve yerin mülkü (ve hükümrânlığı) Allah’ındır. O dilediğine (günaha karşılık) azap eder, dilediğini de bağışlar. Allah her şeye kâdirdir.”¹⁷³

Bir diğer hikmette ise yazın ve kışın, Allah’ın kudretinin delili olduğu ifade edilerek bazı ayetlere işaret edilmiştir:

Kudret birle her ne kılssa erklig özi
Kudretidin malum durur kış u yazı
Ey nâinsaf Allah bile kılma bazi
Kahhâr İgem canlıqlarnı bîcân kılur

Günümüz ifadesiyle;

Kudret ile her ne eylese kadir özü
Kudretinden malumdur kış ve yazı
Ey insafsız! Allah ile eyleme iddia
Kahhâr Melik’im canlıları cansız eder¹⁷⁴

Dörtlüğün son mısraında canlıyı cansız edenin Allah olduğu ifade edilmiş ve ikinci mısrada da yaz ile kışın O’nun kudretine delil olduğu ileri sürülmüştür. Bu bilgiler bizi aşağıdaki ayet-i kerimelere götürmektedir:

“Ölüden diriyi, diriden ölüyü O çıkarır. Yeri ölümünden sonra O diriltiyor. İşte bunun gibi siz de (kabirlerinizden diriltilip) çıkarılacaksınız.”¹⁷⁵

“İşte şimdi bak Allah’ın rahmetinin eserlerine. Yeri ölümünden sonra O nasıl diriltiyor? Şüphesiz ki O, ölüleri de diriltecektir. O her şeye kadirdir.”¹⁷⁶

“Allah gökten yağmur indirdi. Onunla yere ölümünden sonra hayat verdi.”¹⁷⁷

¹⁷² Bakara 2/284.

¹⁷³ Maide 5/40.

¹⁷⁴ Bice, *age.*, s. 286.

¹⁷⁵ Rum 30/19.

¹⁷⁶ Rum 30/50.

1.1.12. Allah'ın Zatının Ululuğu

Cenab-ı Hakk'ın zâtının yüce olması da yine hikmetlerde vahiy kaynaklı olan konulardandır. İlgili ayetlerden bazıları şöyledir:

“O halde pek yüce Rabbinin adını tespih et.”¹⁷⁸

“Yalnız azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bakidir.”¹⁷⁹

“Yerin bitirdiği her şeyden, (insanların) kendilerinden ve daha bilemeyecekleri nice şeylerden çift çift yaratan (Allah')ın şânı pek yücedir.”¹⁸⁰

Hoca Ahmed Yesevî de bir hikmetinde Allah'ın zatının yüceliğinden bahsederek ayetlerdeki mefhumu hikmetinde taşımıştır:

Yâ İlâh'ım hamdın birle hikmet ayttım

Zâtı ulu hâcem sığınıp keldim sanga

Tevbe kılıp günahımdın korkup kayttım

Zâtı ulu hâcem sığınıp keldim sanga

Günümüz ifadesiyle;

Ya İlâh'ım hamdin ile hikmet söyledim

Zâtı ulu Rabbim sığınıp geldim sana

Tevbe kılıp günahımdan korkup döndüm

Zâtı ulu Rabbim sığınıp geldim sana¹⁸¹

1.1.13. Allah'ı Sevmek

Allah'ın kulunu sevmesi ve kulun da Allah'ı sevmesine dair ayetler söz konusudur. Bunlardan ilki Maide suresindeki ayettir ve söz konusu ayette Allah'ı seven ve Allah tarafından sevilen kulların vasıfları haber verilir.¹⁸² Bakara suresinde ise müşriklerin Allah yerine bağlandıkları şeylere karşı olan sevgileri

¹⁷⁷ Nahl 16/65.

¹⁷⁸ Vâkıa 56/74.

¹⁷⁹ Rahman 55/27.

¹⁸⁰ Yâsîn 36/36.

¹⁸¹ Bice, *age.*, s. 72.

¹⁸² Maide 5/54.

değerlendirilmiş ve Müslümanların Allah'a olan sevgilerinin müşrikleri bağlandıkları şeye olan sevgisinden daha güçlü olduğu kaydedilmiştir. Hoca Ahmed Yesevî de bu minvalde Allah'a olan sevgisini canından öte olarak hikmetinde zikretmiştir:

Rivayetni körüp Hak'la sözleştim men
Yüz ming türlüg melayikke yüzleştim men
Ol sebebdin Hak'nı sözleş izleştim men
Can u dilim anga feda kıldım mena

Günümüz ifadesiyle;

Rivayeti görüp Hak'la söyleştim ben
Yüz bin türlü meleklerle yüzleştim ben
O sebepten Hak'ı söyleyip izleştim ben
Can ve gönlümü O'na feda kıldım ben işte¹⁸³

Hoca Ahmed Yesevî, Cenab-ı Hak ile izleştiğini yani sadece O'nun yolunda olduğunu ve O'na canını feda ettiğini beyan ederek Allah'a olan sevgisinin hudutlarını çiziyor.

"Öyle insanlar vardır ki Allah'tan başkasını O'na denk hale getirirler, tıpkı Allah'ı sever gibi onları severler. İnanmışların Allah sevgisi ise daha kuvvetlidir..."¹⁸⁴

"Kimi insanlar da, Allah'ın rızasını kazanmak için canını feda eder, Allah da kullarına çok şefkatlidir."¹⁸⁵

Yukarıdaki hikmette Hoca Ahmed Yesevî'nin Allah'a can ve gönlünü feda etmek istemesi bu ayetler ekseninde değerlendirilebilir.

Başka bir hikmetinde ise Hoca Ahmed Yesevî, Allah'ı sevdiğini daha açık olarak zikreder:

¹⁸³ Bice, *age.*, s. 67.

¹⁸⁴ Bakara 2/165.

¹⁸⁵ Bakara 2/207.

Elveda deb yer astıga kadem koydum
Yaruğ dünya haram kılıb **Hak'nı süydüm**
Zikrin aytıb yalguz bolub yalguz küydüm
Mustafa'ga matem tutub kirdim mena

Günümüz ifadesiyle

Elveda deyip yer altına adım koydum
Aydın dünyayı haram kılıp **Hakk'ı sevdim**
Zikrini söyleyip yalnız olup yalnız yandım
Mustafa'ya matem tutup girdim ben işte¹⁸⁶

Bu dörtlükte Hoca Ahmed Yesevî, aydınlık dünyayı kendisine haram bildiğini, yalnızca Allah'ı sevip O'nun zikriyle iştiğal ettiğini ifade eder. Bu manayı ihtiva eden pek çok ayet vardır. Dünya hayatının değersizliği hatta bir oyun ve eğlence oluşu hakkında onlarca ayet söz konusudur. Allah'ı zikretmekle ilgili de onlarca ayetin varlığı malumdur. Burada üzerinde durmak istediğimiz konu Allah'ı sevmek ve O'nun tarafından sevmektir. Şimdi Kur'an'da Allah'ı seven ve O'nun tarafından sevilen kulların özelliklerini arayarak dörtlükte bu ayetlerin nasıl kullanıldığını tespit etmeye çalışalım:

"(Ey Resulüm) de ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın..."¹⁸⁷

"Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse o zaman Allah, (sizin yerinize) kendisinin onları, onların da kendisini sevdiği, müminlere karşı gayet alçak gönüllü/yumuşak, kâfirlere karşı da oldukça onurlu ve sert bir toplum getirir ki onlar (her türlü gücüyle) Allah yolunda cihad ederler, hiçbir kınayanın kınamasından korkmazlar..."¹⁸⁸

¹⁸⁶ Bice, *age.*, s. 76.

¹⁸⁷ Âl-i İmran 3/31.

¹⁸⁸ Mâide 5/54.

*“İman edip salih amel işleyenler için **Rahman** (yer ve göktekiler nezdinde, gönüllerde) bir **sevgi** yaratacaktır.”¹⁸⁹*

Bu ayetlerden Allah’ı seven ve O’nun tarafından sevilen kulların bazı özelliklerini öğreniyoruz. Bunların en başında Resulullah’a tabi olmak ve O’na uymak gelir. Bir diğeri ise iman edip salih amel işlemektir. Hoca Ahmed Yesevî, “Allah’ı sevdim” diyerek ayetlerde bahsedilen hallere ulaştığını veya ulaşmak istediğini işaret etmektedir denilebilir.

1.1.14. Allah’a Sığınmak/O’na Güvenip Dayanmak

Divan-ı Hikmet’te Allah Tealâ hakkındaki hikmetlerden bir kısmı da O’na sığınmak, güvenmek ve yine O’na dayanmak hakkındadır. Hoca Ahmed Yesevî hem kendisini hem de hikmetlerini okuyan herkesi Allah’a sığınmaya davet eder. Burada mefhumun muhalifinden yakalayabileceğimiz bir diğeri husus ise Allah’tan başka bir otorite tanımayıp O’ndan başka birine iltica etmemektir.

Sığındım Hazretin e ey İlâhi

Yaratgan cümle âlemni penâhi

Günümüz ifadesiyle;

Sığındım Zât’ına ey Allah’ım

Yaradan bütün âlemin penâhi¹⁹⁰

Beyitte Hoca Ahmed Yesevî, sığınmak kelimesinin her iki dildeki karşılığını kullanarak dikkatleri bu yöne çekiyor. Kendisinin ve bütün âlemin Yüce Allah’a sığındığını, her şeyi yaratanın O olduğunu söyleyerek O’ndan başka sığınacak merci olmadığına işaret ediyor. Bu manada karşımıza şu ayetler çıkmaktadır:

“Şüphesiz Allah kendisine güvenip dayananları sever.”¹⁹¹

“...İnanıp sığınana güven verendir...”¹⁹²

¹⁸⁹ Meryem 19/96.

¹⁹⁰ Bice, *age*, s. 121.

¹⁹¹ Al-i İmran 3/159.

¹⁹² Haşr 59/23.

Huş gayibdin kulagımga ilham keldi
Ol sebebdin **Hakka sığınıp keldim mena**
Barça burzug yığlıp kelip inâm bedri
Ol sebebdin Hakka sığınıp keldim mena

Günümüz ifadesiyle;

Hoş gaipten kulağıma ilham geldi
O sebepten **Hakk'a sığınıp geldim ben işte**
Bütün ulular gelip toplanıp armağan verdi
O sebepten Hakk'a sığınıp geldim ben işte¹⁹³

On iki dörtlükten oluşan bu hikmet baştan sona Hakk'a sığınmayı ve O'na güvenip dayanmayı işler. Her dörtlüğün sonunda Hoca Ahmed Yesevî Hakk'a sığınıp geldiğini beyan eder. Allah'a güvenmek, sığınmak ve her işte sadece O'na dayanmak iyi Müslümanın hasletlerindendir ve Kur'an'da övülmüşlerdir. Konuyu çok fazla dağıtmadan ilgili ayetlere bakmakta yarar vardır:

*“Şeytandan bir vesvese seni dürterse hemen Allah'a sığın.”*¹⁹⁴

*“Kur'an'ı oku(mak iste)diğin zaman, o kovulmuş/lanetlenmiş şeytandan Allah'a sığın.”*¹⁹⁵

*“(Resulüm) Rabbinin kitabından sana vahyedilenleri oku. O'nun sözlerini değiştirecek kimse yoktur. O'ndan başka da asla sığınılacak (bir mercî) bulamazsın.”*¹⁹⁶

Konuyla ilgili ayetlerin örneklerini artırmak mümkündür lakin genel itibariyle bu ayetler hikmetin anlaşılmasına yardımcı olur mahiyettedir. Hoca Ahmed Yesevî hikmetinde Allah'a sığınan ve O'na güvenip dayananların mükafatına ermek istemektedir. Hikmetin tamamı nazar-ı dikkate alındığında bu sonuçla karşılaşılacaktır.

¹⁹³ Bice, *age.*, s. 68.

¹⁹⁴ A'râf 7/200.

¹⁹⁵ Nahl 16/98.

¹⁹⁶ Kehf 18/27.

Başka bir hikmetinde ise Hoca Ahmed Yesevî bu konuyu farklı bir açıdan ele almış ve sıkıntı, zulüm zamanlarında Allah'a sığınmayı tavsiye etmiştir:

Zâlim eger zulm eylese **menge yığla**
Yaşing saçıb **menge sığınb belin bağla**
Haram şüphe terk edüben yürek tağla
Zâlimlerge yüz ming belâ berdim menâ

Günümüz ifadesiyle;

Zâlim eğer zulüm eylese **bana ağla**
Yaşını saçarak **bana sığınıp belini bağla**
Harâm şüphe terk ederek yürek dağla
Zâlimlere yüzbin belâ verdim ben işte¹⁹⁷

Hikmette sıkıntı zamanında Allah'a sığınmak, O'na yakarmak tavsiye edilmiştir. Bu hikmeti şu ayetle birlikte değerlendirmek mümkündür:

"...Size bir sıkıntı dokunduğu zaman da yalnız O'na sığınrsınız".¹⁹⁸

Allah'a sığınma, dayanma, güvenme konusu daha fazla hikmette değerlendirilmiştir. Fakat konuyu ihata etmek için bu hikmetler yeterli olur kanaatindeyiz.¹⁹⁹

1.1.15. Dini Yalnız Allah'a Has Kılmak

Kırk ikimde tâlip bolup yolga kirdim
İhlâs kılıp yalğuz Hakk'a köngil berdim
Arş u kürsi levhdin ötüp kâlem kezdim
Zâtı ulu hâcem sığınıp keldim sanga

Günümüz ifadesiyle;

Kırk ikimde istekli olup yola girdim
İhlas eyleyip yalnız Hakk'a gönül verdim

¹⁹⁷ Bice, *age*, s. 84.

¹⁹⁸ Nahl 16/53.

¹⁹⁹ Konuyla ilgili diğer hikmet ve dörtlük numaraları şöyledir: 6/1, 11/1, 139/1, 152/3, 177/5.

Arş kürsü levhden geçip kâlemi gezdim
Zâtı ulu Rabbim sığınıp geldim sana²⁰⁰

Dünya ve ahirete dair bilinen her şeyden vazgeçip sadece Allah'a yönelmek ve sadece O'nun rızasını talep etmek dörtlüğün ana temasıdır. Kur'an'ın ifadesiyle dini yalnız Allah'a has kılarak gönülden Allah'a kulluk etmek ancak ihlas ile mümkündür. Mutasavvıf şairlerin mâsivâ, ağyar gibi tabirlerle tarif ettikleri Allah'tan gayri her şeyi gönülden çıkarmak dörtlükte ihlas olarak karşımıza çıkmaktadır. Konuyla ilgili birkaç ayet ise şöyledir:

*"...dini yalnız Allah'a has kılarak O'na dua (ve ibadet) edin."*²⁰¹

*"O daima diridir. Hiçbir tanrı yoktur, ancak O (Allah) vardır. Dini yalnız ona has kılın ve ihlaslı kimseler olarak O'na yalvarın. Hamd sadece âlemlerin Rabbi olan Allah'adır."*²⁰²

1.1.16. Allah'tan Korkmak

Allah'ı sevmeyi, O'na sığınmayı, O'na güvenmeyi tavsiye eden Hoca Ahmed Yesevî O'ndan korkmak gerektiğini de söyler. Hikmetlerde tarif edilen korku, insanlar arasında bilinen korkudan farklıdır. Buradaki korku, Allah'ı tanıyan, bilen, marifete eren bir kulun Allah'a itaat ederek isyana düşmeme korkusudur. Ayetlerde bu konu şöyle kayıtlıdır:

*"...Allah'tan korkun ve bilin ki Allah yaptıklarınızı görmektedir."*²⁰³

*"...Allah'tan korkun ki kurtuluşa eresiniz."*²⁰⁴

*"...Kendisine iman ettiğiniz Allah'tan korkun."*²⁰⁵

Allah'tan korkulmasına dair bu mutlak emir, hikmetlerde yerini şöyle almıştır:

²⁰⁰ Bice, *age*, s. 72.

²⁰¹ Mü'min 40/14.

²⁰² Mü'min 40/65.

²⁰³ Bakara 2/233.

²⁰⁴ Âl-i İmran 3/200.

²⁰⁵ Mâide 5/88.

Kırk sekkizde aziz candın bîzâr boldum
Günah derdi kesel kıldı bîmâr boldum
O sebebdin **Hak'dın korkup** bîdâr boldum
Zâtı ulu hâcem sığnıp keldim sanga

Günümüz ifadesiyle;

Kırk sekizde aziz candan şikayetçi oldum
Günah dersi sakat kıldı hasta oldum
O sebepten **Hak'dan korkup** uyumaz oldum
Zâtı ulu Rabbim sığnıp geldim sana²⁰⁶

Ayetlerle dörtlük yeniden okunduğunda Hoca Ahmed Yesevî'nin kastı daha rahat anlaşılacaktır. Hikmetin tamamına bakılacak olursa hem Allah'ın rahmeti hem azabı haber verilerek korku ve ümit arasında itidalli bir yol tutulması tavsiye edilmiştir denilebilir.

Başka bir hikmette ise Hoca Ahmed Yesevî durumu biraz daha açık izah etmiştir:

Altmış birde **şermendemen günahımdın**
Eya dostlar **köp korkamen İlahımdın**
Candın keçip **penah tiley Hudayımdın**
Bir ü Bâr'ım didarınğı körermen mü

Günümüz ifadesiyle;

Altmış birde **pişmanım günahımdan**
Ey dostlar **çok korkuyorum ilahımdan**
Candan geçip **kurtuluş dileyim Allah'ımdan**
Bir ve Var'ım cemalini görür müyüm²⁰⁷

Ahmed Yesevî, günahından pişman olduğunu fakat günahları dolayısıyla da Allah'tan çok korktuğunu ama kurtuluşun da sadece Allah tarafından olabileceğini

²⁰⁶ Bice, *age*, s. 73.

²⁰⁷ Bice, *age*, s. 75.

bunun için de candan dahi geçmek gerektiğini ifade etmiştir. Bu manada Allah'tan korkmak ve kurtuluşa ermek ayet-i kerimede birlikte zikredilmiştir:

*"...Allah'tan korkun ki kurtuluşa eresiniz."*²⁰⁸

Görüldüğü üzere kurtuluş ancak Allah'ın rızasına ererek cennete girmekle mümkündür. Bunun yollarından birisi de Allah'tan korkmaktır. Kur'an'da bu konuyla ilgili daha başka ayetler de söz konusudur lakin Ahmed Yesevî'nin dörtlükte bahsettiği konuyu izah için bu ayetler tercih edildi. Hikmette Hoca Ahmed Yesevî, Allah'tan çok korktuğunu beyan etmiş ve kurtuluşun yine O'nda olduğunu ikrar etmiştir. Yukarıda örnek olarak verilen ayette de Allah'tan korkmak ve kurtuluşa ermek aynı anda zikredilmiştir. Bu da yine Ahmed Yesevî'nin ne derece Kur'an'a hakim olduğunun bir diğer göstergesidir.

1.1.17. Allah'a Kul Olanların Mahzun Olmaması

Hoca Ahmed Yesevî, hikmetinde Allah'ın kullarının mahzun olmayacağını ifade etmiş ve bu durumu bazı ayetlere telmihen işaret etmiştir. Zira Kur'an-ı Kerîm'de bazı insanlara korkunun olmayacağı ve onların mahzun da edilmeyecekleri kayıtlıdır:

*"Allah, kendisine saygı duyup emrine uygun yaşayanları, (bu) başarıları sayesinde (bütün sıkıntılardan) kurtarır. Artık onlara kötülük (azap) dokunmaz ve onlar mahzun da olmazlar."*²⁰⁹

*"Rabbimiz Allah'tır" deyip de sonra (kulluk görevlerinde ve işlerinde) dosdoğru olanlara hiçbir korku yoktur ve onlar mahzun da olmayacaklardır."*²¹⁰

Ayetlerde müjdelenen insanlar hikmette şöyle yer almıştır:

Ottuz ikki yaşda yetti Hak'dın fermân

Bendelikke kabul kıldım kılma armân

²⁰⁸ Âl-i İmran 3/200.

²⁰⁹ Zümer 39/61.

²¹⁰ Ahkaf 46/13.

Can berürde bergüm senge nûr-ı imân
Garip cânım şâdmân bolup küldi dostlar

Günümüz ifadesiyle;

Otuz iki yaşta ulaştı Hak'tan fermân
Kulluğa kabul eyledim olma mahzûn
Can verirken vereyim sana iman nûru
Garip cânım mutlu olup güldü dostlar²¹¹

Dörtlükte Allah'ın kulluğa kabul ettiği insanların ne güzel bir saadete kavuştukları, bu dünyadan iman nuruyla göç ettikleri ve asla mahzun olmayacakları dile getirilmiştir.

Ayetlerde açıkça görüldüğü üzere Allah'a hakkıyla kulluk edenlere veya Allah'ın kendisine kulluk etmeyi nasip ettiği kullara mahzun olmak asla söz konusu değildir. Esasen Hoca Ahmed Yesevî de doğrudan bunu söylemektedir.

1.1.18. Allah Bir Şeyin Olmasını Dilerse

Hikmetlerde vahiy kaynaklı olarak Allah hakkında bahsedilen konulardan birisi de Allah'a bütün işlerin kolay olması veya O'na zor bir şeyin olmamasıdır. Zira Allah, bir şeyin olmasını dilediği zamna sadece "ol" emrini vermesi kafidir. İlgili ayetlerden bazıları şöyledir:

*"(O) göklerin ve yerin örneksiz yaratandır. O, bir işin olmasını isterse ona sadece "ol" der, o da hemen oluverir."*²¹²

*"Allah, varlıkları yaratmaya nasıl başlıyor, görmediler mi? Sonra onu (mahşerde aynen diriltip) iade edecektir. Şüphesiz bu Allah'a göre kolaydır."*²¹³

*"Gerek yerde gerek kendi canlarınızda meydana gelen herhangi bir musibet, biz onu yaratmadan önce mutlaka bir kitapta (levh-i mahfuz'da) yazılmıştır. Şüphesiz bu Allah'a göre kolaydır."*²¹⁴

²¹¹ Bice, *age*, s. 70.

²¹² Bakara 2/117. "Ol" emriyle ilgili ayrıca bkz. Âl-i İmran 3/47, Meryem 19/35, Mü'min 40/68.

²¹³ Ankebût 29/19.

Hikmetinde de Hoca Ahmed Yesevî, bu ayetlerdeki mefhumu yerli yerince kullanmıştır:

Tevbe kılsam keçer mukin Kadir İlah
Yok erse netküm anda men rû-siyâh
Tangla barsam elk ayağ barça güvah
Hak kaşıda barça işler asan erür

Günümüz ifadesiyle;

Tevbe eylesem bağışlar mı Kadir İlah
Yok ise ne yaparım orada ben yüzü siyâh
Sabaha varsam el ve ayak bütün tanık
Hak önünde bütün işler kolaydır²¹⁵

Hakk'ın önünde bütün işlerin kolay olduğunu söyleyen Hoca Ahmed Yesevî'nin ifadeleri yukarıdaki ayetlerden beslenmektedir. Dörtlüğün son mısraı, ayetlerde tarif edilen mefhumun Türkçe söylenişi olarak kabul edilebilir.

1.1.19. Allah'ın Esmâ ve Sıfatları

1.1.19.1. Rezzâk

Divan-ı Hikmet'te Allah Tealâ'nın Rezzâk ism-i şerifi hem lafız olarak hem de aynı beyit içinde mana olarak zikredilmektedir. Hoca Ahmed Yesevî bu ismin hem Arapçasını hem de Türkçesini aynı mısradaki ifade etmektedir. Beyitte Rezzâk ismi rızık veren olarak tanımlanmıştır. Söz konusu beyit ve ilgili ayet-i kerimeler şöyledir:

Rezzâk deding berdi senge rızık u ferevan
Şeytan sözige bende kulak salmasa behrak

Günümüz ifadesiyle;

²¹⁴ Hadîd 57/22.

²¹⁵ Bice, *age*, s. 301.

Rezzâk dedin verdi sana rızık ve nasip

Şeytan sözüne kul kulak asmasa iyidir²¹⁶

“Şüphesiz ki O Allah, bizzat rızıkı veren kuvvet ve kudret sahibidir”²¹⁷

“Nice canlı vardır ki rızıkını taşıyamaz. Onlara da size de Allah rızık verir. O hakkıyla işitendir bilendir.”²¹⁸

“Yeryüzünde kımlıdayan hiçbir canlı yoktur ki rızıkı Allah’a ait olmasın...”²¹⁹

Rezzâk ism-i şerifi ile ilgili bir başka beyit ise şöyledir:

Beş yagaçka bağlduk ananı sütün emdük

Rızık bergen Perverdigâr sakladı bizni yana

Günümüz ifadesiyle;

Beş ağaçta bağladık ananın sütünü emdik

Rızık veren Rezzâk sakladı bizi yine²²⁰

1.1.19.2. Settâr

Hikmetlere yansıyan ism-i şeriflerden birisi de Settâr’dır ki “Ayb örtücü” şeklinde ifade edilmektedir:

Hacet tileb dergahığa yığlab keldim

Candın keçib belim mehkem bağlab keldim

Ayb yankuçı settârlıgıng anglab keldim

Kan yığlasam hacet reva bolgay mukin

Günümüz ifadesiyle;

Hacet dileyip dergâhına ağlayıp geldim

Candan geçip belimi sıkı bağlayıp geldim

²¹⁶ Bice, *age*, s. 260.

²¹⁷ Zâriyât 51/58.

²¹⁸ Ankebut 29/60.

²¹⁹ Hûd 11/6.

²²⁰ Bice, *age*, s. 450.

Ayıp örtücü Settâr'lığını anlayıp geldim

Kan ağlasam hacet hazır olur mu ki²²¹

Aynı mısradaki Allah'ın esmasından bir ismin hem Arapça hem de Türkçe olarak kullanılması üzerinde durulması gereken bir konudur. Zira bu noktada fark edilebilir ki bu şiirler dini öğretmek maksadıyla yazılmıştır. Örnekte görüldüğü üzere Hoca Ahmed Yesevî, Settâr ismini anlatmış ve manasını vermiştir. Bunu yaparken de bazı ayetleri şiirinde kullanmıştır:

*“Ey iman edenler! Eğer Allah'a saygı duyup emrine uygun yaşarsanız size iyiyi kötünden ayırt eden bir anlayış/bir nur verir. **Kötülüklerinizi örter** ve sizi bağışlar. Allah büyük lütuf sahibidir.”²²²*

*“İşte bu (hükümler), Allah'ın emridir ki onu size indirmiştir. Kim de Allah'ın emirlerine uygun yaşar/aykırı davranmaktan sakınırsa (O da) onun **kabahatlerini örter** ve onun mükâfatını büyütür/arttırır.”²²³*

Ayetlerde belirtildiği gibi insan, Allah'ın emirlerine uygun yaşadığı zaman Allah da onun günahlarını örtecektir. Hikmetin tamamına bakıldığında görülecektir ki Ahmed Yesevî de bunu söylemektedir.

Başka bir hikmette de Settâr ismini Hoca Ahmed Yesevî, günahından pişmanlık duyarak dile getirmiş ve yine bu ismin muhtevasına göre hikmetin kurgusunu örmüştür:

Günâhım köb yalbarayın dergâhinge

Yakam tutub yığlab baray bargâhinge

Settâr İgem yol körsetgil gümrâhinge

Rahmân İgem ara yolda kaldum menâ

Günümüz ifadesiyle;

Günâhım çok yalvarayım dergâhına

Yakamı tutup ağlayıp gideyim bargâhına

²²¹ Bice, *age.*, s. 175.

²²² Enfal 8/29.

²²³ Talak 65/5. Konuyla ilgili diğer ayetler için bkz. 5/12-65, 64/9, 66/8.

Settâr Melikim yol göstersen gümrâhına
Rahmân Melikim ara yolda kaldım ben işte²²⁴

1.1.19.3. Kakhâr

Hikmetlerde zikredilen isimlerden birisi de Kakhâr'dır. Hoca Ahmed Yesevî, bu ismi yukarıdaki örneklerde olduğu gibi hem lafzen hem de manen kullanmıştır. İki farklı hikmette karşımıza çıkan bu isim, hikmetin birinde Rahmân ismiyle birlikte kullanılmış ve korku ile ümit arasında bir çizgi çizilmiştir. İlgili ayetler ve hikmetler şöyledir:

*"...Bugün mülk (hükümranlık) kimindir? Tek ve **Kakhâr** olan Allah'ındır."*²²⁵

*"De ki: Ben ancak bir uyarıcıyım. Tek ve **kahredici** Allah'tan başka ilah yoktur"*²²⁶

Kakhâr atlıg kahrından korkup yığlar Hacı Ahmed

Rahmân atlıg rahmından ümit tutar Hacı Ahmed

Günümüz ifadesiyle;

Kakhâr adlı kahrından korkup ağlar Hoca Ahmed

Rahmân adlı rahmından ümit tutar Hoca Ahmed²²⁷

Diğer hikmette ise Kakhâr ism-i şerifi kıyamet ile ilişkilendirilmiştir:

Âşık bolsang yalğan da'va kılma zinhar

Yalğan da'va kılğarlardın Hudâ bîzâr

Kakhâr İgem kahr eylese atı Kakhâr

Kıyamet kün yüzi kara kobar ermiş

Günümüz ifadesiyle;

Âşık olsan yalan dava eyleme sakın

Yalan dava eyleyenlerden Allah bizar

²²⁴ Bice, *age*, s. 314.

²²⁵ Mü'min 40/16.

²²⁶ Sâd 38/65.

²²⁷ Bice, *age*, s. 118.

Kahhâr Melik'im kahr eylese adı Kahhâr

Kıyamet günü yüzü kara kalkar imiş²²⁸

1.1.19.4. Rahmân

Bütün yaratılmışlara merhamet nazarıyla bakan Allah'ın Rahmân ismi mana mefhumu ile birlikte Divan-ı Hikmet'te defalarca dile getirilmiştir. Hoca Ahmed Yesevî, bu ism-i şerifi merhamet, rahmet, ümit gibi kelimelerle birlikte zikretmiştir. Konuyla ilgili olarak hikmetlerde onlarca dörtlük karşımıza çıkabilir; fakat genel çerçeveyi yakalayabilmemiz için bir iki örnek yeter kanaatindeyiz:

Işık yolıda katre katre kanlar yutay

Rahmân atlıg rahmetingden ümid tutay

Câm-ı şarâb toya bersen cândın ötey

Hasretinde ikki közüm yaşlasam men

Günümüz ifadesiyle;

Aşk yolunda damla damla kanlar yutarım

Rahmân adlı rahmetinden ümit tutayım

Şarap kadehini doyasıya versen cândan geçeyim

Hasretinde iki gözümü yaşlasam ben²²⁹

Allah'ın rahmetinden ümidini kesmediğini söyleyen Hoca Ahmed Yesevî'nin bu tavrı, bir ayetin karşılığı, hikmette yer bulmasıdır:

"...Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin!"²³⁰

Bu ayet-i kerime ile dörtlüğün ikinci mısrasındaki ifade neredeyse örtüşmektedir. Bu örnek Hoca Ahmed Yesevî'nin vahiy ile olan münasebetini tespit edebilmek nâmına önemli bir misaldir. Yine hikmette Allah'ın bir isminin Rahmân olduğu zikredilmiş ve bazı ayetlere telmih yapılmıştır:

"(O) Rahmân'dır, Rahîm'dir"²³¹

²²⁸ Bice, *age*, s. 245.

²²⁹ Bice, *age*, s. 153.

²³⁰ Zümer 39/53.

*“Sizin ilahınız bir ilahtır. O’ndan başka hiçbir ilah yoktur. O **Rahmân’dır, Rahîm’dir.**”²³²*

Ayet-i kerimelerde Rahmân ismi genellikle Rahîm ismi ile birlikte zikredilmiştir. Bu durumun aynısı Divan-ı Hikmet’te de karşımıza çıkmaktadır. Hoca Ahmed Yesevî, Rahmân ve Rahîm isimlerini aynı mısradaki ayetlerde geçtiği üzere kullanmıştır. İlgili ayetler ve hikmet şöyledir:

*“(Bu Kur’an) **Rahmân ve Rahîm** (olan Allah) katından indirilmiştir.”²³³*

*“O, öyle Allah’tır ki O’ndan başka hiçbir ilah yoktur. Gizliyi de âşikârı da bilendir. O, **Rahmân’dır, Rahîm’dir.**”²³⁴*

Tevbe kılğan âşıklarga nûrı erür
Tüni küni saim bolsa könli yarur
Kaçan ölüb korga kirse gorı kenrür
Oğan İzim **Rahîm Rahmân** rahmeti bar

Günümüz ifadesiyle;

Tevbe eyleyen âşıklara nûru erer
Gece gündüz oruçlu olsa gönlü ıştır
Ne zaman ölüp kabre girse kabri genişler
Kâdir Rabb’im **Rahîm Rahmân** rahmeti var²³⁵

1.1.19.5. Rahîm

Ahirette sadece iman ehline merhamet edecek olan Allah Teala’nın Rahîm ismi hikmetlerde sık sık kullanılmıştır. Bir hikmetinde Ahmed Yesevî, cennet ve cemali ele almış ve bu nimetlerle birlikte Rahîm ism-i şerifini zikretmiştir:

Behişt uytur men artuk dîdâr körmek mende bar
Dîdârın körsetürge **Rahîm atlığ** Rahmân bar

²³¹ Fatıha 1/3.

²³² Bakara 2/163.

²³³ Fussilet 41/2.

²³⁴ Haşr 59/22.

²³⁵ Bice, *age*, s. 299.

Günümüz ifadesiyle;

Cennet der ki: “Ben üstünüm cemâl görmek bende var
Cemâlini göstermeye **Rahîm adlı** Rahmân var²³⁶

Bu hikmetteki ifadeleri yerli yerine koymak için yukarıda Rahmân başlığı altında zikredilen ayetlere bakmak kâfi olacaktır.

Hoca Ahmed Yesevî başka bir hikmetinde ise Cenab-ı Hakk'ın bazı isimlerini zikretmiş ve O'nun adının Rahîm, Kerîm, Hayy ve Kadîm olduğunu söylemiştir. Rahîm ismi ile günahından utandığını söyleyen Türkistan Pîri her bir ismi yerli yerinde ve anlamlarına muvafık halde kullanmıştır:

Günâhımdan uyatlığman **atın Rahîm**
Rahmetindin katre bersen atın Kerîm
Dergahinge yığlab keldim Hayy u kadîm
Rahmân İgem ara yolda kaldım menâ

Günümüz ifadesiyle;

Günâhımdan ayıplıyım **adın Rahîm**
Rahmetinden katre versen adın Kerîm
Dergâhına ağlayıp geldim Hayy u Kadîm
Rahmân Melikim ara yolda kaldım ben işte²³⁷

Bu hikmetteki Rahîm ismini Rahmân ismi için zikredilen ayetler ihata etmektedir. Zira belirtildiği üzere bu iki isim ayetlerde bir arada zikredilmektedir.

1.1.19.6. Kerîm

Cömert anlamına gelen Kerîm ismi Divan-ı Hikmet'te bir hikmette kullanılmıştır. Bu hikmette de yine isim, manasına uygun olarak ele alınmış ve cömert olan Allah'ın rahmetinden bir katre istenmiştir. Cenab-ı Hakk'ın zengin olması da yine hikmette işaret edilen bir diğer husustur. İlgili ayetler ve hikmet şu şekildedir:

²³⁶ Bice, *age*, s. 304.

²³⁷ Bice, *age*, s. 315.

“...şüphesiz ki **Rabbim zengindir, çok kerem sahibidir...**”²³⁸

“Ey insan! **Kerîm** Rabbine karşı seni aldatan nedir?”²³⁹

Günâhımdan uyatlığın atın Rahîm

Rahmetindin katre bersen atın Kerîm

Dergahinge yığlab keldim Hayy u Kadîm

Rahmân İgem ara yolda kaldım menâ

Günümüz ifadesiyle;

Günâhımdan ayıplıyım adın Rahîm

Rahmetinden katre versen adın Kerîm

Dergâhına ağlayıp geldim Hayy u Kadîm

Rahmân Melikim ara yolda kaldım ben işte²⁴⁰

1.1.19.7. Hâlık

Hoca Ahmed Yesevî “Yaratan” anlamındaki Hâlık ism-i şerifini hikmetlerinde hem lafzen hem de manen kullanmıştır. İlgili hikmetler ve ayet-i kerimeler şöyledir:

Yolsuz yolga kirdim dostlar halim harâb

Halkdın sorsam heç kim bermes mana cevâb

Hâlıkımsen yol körsetgil âli cenâb

Kolum tutub yolga salgıl Ente’l-Hâdî

Günümüz ifadesiyle;

Yolsuz yola girdim dostlar hâlim harâb

Halktan sorsam hiç kimse vermez bana cevâb

Hâlık’ımsın yol göster bana yüce Yaradan

Elimi tutup yola koy Ente’l-Hâdî²⁴¹

²³⁸ Neml 27/40.

²³⁹ İnfitar 82/6.

²⁴⁰ Bice, *age*, s. 315.

²⁴¹ Bice, *age*, s. 108.

*“Şüphesiz ki Rabbin hakkıyla **yaratana**, (her şeyi) pek iyi bilendir.”²⁴²*

*“Allah her şeyin **yaratandır**. O her şeye vekildir.”²⁴³*

Yaratkan Bir ü Bâr’ım yolın izleb
Şeytan lain yollarıdın kaytın dostlar
İhlas birle muhabbetni câmin içib
Cân u dilde Hayy zikrini aytın dostlar

Günümüz ifadesiyle;

Yaratana Bir ve Var’ımın yolunu arayıp
Lânetli şeytânın yollarından dökün dostlar
İhlâs ile aşkın şarâbını içip
Cân ve gönülde Hayy zikrini deyin dostlar²⁴⁴

*“İşte sizin Rabbiniz olan Allah böyledir. O’ndan başka hiçbir ilah yoktur. Her şeyi **yaratana** O’dur. O halde O’na kulluk edin. Her şeyin himayesi, yönetimi O’nun elindedir.”²⁴⁵*

Ayet-i kerimede Allah Tealâ’nın hem varlığı ile birliği hem de yaratıcı oluşu vurgulanmıştır. Hikmette de ayetteki yaklaşım görülmektedir. Hoca Ahmed Yesevî de yukarıdaki dörtlükte “Yaratkan Bir ü Bar” diyerek bu ayeti şiirine konu edinmiştir.

1.1.19.8. Samed

Her şeyin kendisine muhtaç olduğu fakat kendisinin hiçbir şeye ihtiyacı olmayan manasında kullanılan Samed ismini Hoca Ahmed Yesevî dua esnasında dile getirmiştir:

Kim ümmetidür hamd u senâ tınmay aytur
Peka **Samedâ** kıl meni rüsvâ-yı Muhammed

²⁴² Hicr 15/86.

²⁴³ Zümer 39/62.

²⁴⁴ Bice, *age*, s. 194.

²⁴⁵ En’âm 6/102.

Günümüz ifadesiyle;

Kim ümmeti ise durmadan hamd ve senâ söyler

Yâ **Samed** eyle beni nisva-ı Muhammed²⁴⁶

*“Allah Samed’dir”*²⁴⁷

Hoca Ahmed Yesevî'nin dua ederken Esmâü'l-Hüsna'dan bir isim tercih etmesi ve bu isimle duayı tamamlaması yine vahiy kaynaklıdır:

*“Esmâü'l-Hüsna ancak Allah'ındır. O halde O'na onlarla dua edin.”*²⁴⁸

1.1.19.9. Bâkî

Ebedî ve varlığının bir nihayeti olmayan Allah'ın Bâkî ism-i şerifi bir hikmette mefhumuna muvafık olarak zikredilmiştir. Hoca Ahmed Yesevî vahyin izini takip ederek her canlının yer koynuna/toprağa gireceğini, mutlaka öleceğini sadece Allah'ın zatının Bâkî kalacağını söyler. Bu bilgiler doğrudan ayetlere işaret eder:

*“(Yer) üzerinde bulunan her canlı fânîdir. (Yalnız) azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâkîdir.”*²⁴⁹

*“Her şey helak olacak ancak O'nun zâtı bâkî kalacaktır.”*²⁵⁰

Ayetlerde görülüyor ki bütün canlılar fanidir sadece Allah Bâkî'dir. Bu durum hikmette doğrudan şöyle zikredilmiştir:

Cümle canlar yer koynuğa ahir kirgey

Mengü Bâkî Oğan İzim özi kalgay

Zamâne ahir bolsa kök yarılğay

“İze's-semâun şakkat” dep ayıtmadu mı

Günümüz ifadesiyle;

²⁴⁶ Bice, *age*, s. 137.

²⁴⁷ İhlas 112/2.

²⁴⁸ A'râf 7/180.

²⁴⁹ Rahmân 55/27-28.

²⁵⁰ Kasas 28/88.

Cümle cânlar yer koynuna ahir girer

Mengü **Bâki** Kâdir İzim özü kalır

Zamâne âhir olsa gök yarılır

“İze’s-semâu’n şekkat” deyip söylemedi mi²⁵¹

Hikmetin ilk satırları, ayetlerin bazı kısımlarının meali mesabesinde değerlendirilebilir.

1.1.19.10. Gafûr

Affeden, bağışlayan anlamındaki bu sıfat Divan-ı Hikmet’te Cenab-ı Hakk’ın cemâlî isimleri ile birlikte zikredilmiştir. Rahmân, Rahîm, Settâr gibi isimlerle beraber dua muhtevalı hikmetlerde karşımıza çıkar.

Yol bergüci Rahmân u Rahîm **Gafûr** u Settâr

Kılma meni şermende-i gümrâh-ı Muhammed

Günümüz ifadesiyle;

Yol verici Rahmân Rahîm **Gafûr** ve Settâr

Kılma beni pişmân-ı gümrâh-ı Muhammed²⁵²

Kur’an-ı Kerîm’de de oldukça sık tekrarlanan bu sıfat genellikle başka esma ve sıfatlarla beraber kullanılmıştır. En fazla Rahîm ismi ile birlikte kullanılan bu sıfatın zikredildiği ayetlerden bazıları şöyledir:

“Gerçekten Allah, **Gafûrdur**, rahîmdir.”²⁵³

“Allah, **Gafûrdur**, halîmdir.”²⁵⁴

“Rabbin **Gafûrdur**, rahmet sahibidir.”²⁵⁵

Konuyla ilgili Divan-ı Hikmet’te başka bir dörtlük ise şöyledir:

²⁵¹ Bice, *age*, s. 388.

²⁵² Bice, *age*, s. 138.

²⁵³ Bakara 2/173.

²⁵⁴ Âl-i İmran 3/155. Aynı ifadeler Maide 5/101. ayette de zikredilir.

²⁵⁵ Kehf 18/58.

Miskin Ahmed sen bu yazuk zehridin
Kurtulung içsen şarabı mehridin
Gerçi köb korkgum ilahım kahrından
Ente Kâfi ente Âfi **yâ Gafûr**

Günümüz ifadesiyle;

Miskin Ahmed bu günah zehrinden
Kurtulursun içsen rıza şarabından
Lakin çok korkarım Allah'ım kahrından
Sensin Kâfi sensin Âfi **yâ Gafûr**²⁵⁶

Kur'an-ı Kerim'de çok bağışlayıcı anlamında Gafûr ile birlikte birkaç ayette Gaffâr da kullanılmıştır. Vahiydeki bu durumun aynısı Divan-ı Hikmet'te de mevcuttur. Hoca Ahmed Yesevî af talep ettiği hikmetlerinde Gafûr'u zikrettiği gibi Gaffâr'ı da zikreder. Yine ayetlerde olduğu gibi burada da diğer isim ve sıfatlar birlikte zikredilmiş ve Allah'a, O'nun isimleri ile dua edilmesine yönelik olan ayete²⁵⁷ bir telmih de söz konusu olduğu söylenebilir. İlgili ayetlerden bazıları şöyledir:

*"Bilin ki O, Azîzdir, Gaffârdır."*²⁵⁸

*"O Gaffârdır."*²⁵⁹

Hikmetlerinde ise Ahmed Yesevî şöyle der:

Âsî câfi kulung içre men günahkâr
Günahımın afv eylesen özün Gaffâr
Rahmet bilen aybım yabsang atıng Settâr
Ümid tutub dergahine kelmeyin mü

Günümüz ifadesiyle;

²⁵⁶ Bice, *age*, s. 112.

²⁵⁷ A'râf 7/180.

²⁵⁸ Sâd 38/66.

²⁵⁹ Nûh 71/10.

Âsî câfî kulun içre ben günâhkâr
Günahımı afv eylesen özün Gaffâr
Rahmet ile ayıbımı örtsen adın Settâr
Ümit tutup dergâhına gelmeyim mi²⁶⁰

Konuyla ilgili olarak başka bir ayette Cenab-ı Hak şöyle buyurmaktadır:

“Şüphesiz ben tevbe eden, iman edip salih amel işleyen, sonra da doğru yolda giden kimseyi elbette bağışlarım”²⁶¹

Ayette tevbe etmek, iman edip salih amel işlemek ve doğru yolda olmak bağışlanma için şart olarak zikredilmiştir.

1.1.19.11. Zü'l-Celâl

Allah Telaâ'nın azamet ve ululuğunu, şanının yüceliğini ve her şeyden üstün olduğunu anlatan bu sıfat, Kur'an-ı Kerim'de “zü'l-celali ve'l-ikram” terkibi ile iki yerde zikredilir. Divan-ı Hikmet'te ise “Zü'l-celâl” olarak yine iki hikmette karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu hikmetler ve ayetler şöyledir:

İcâbet Sendin ü mendin münâcât
Ey ilah-ı **Zü'l-celâl** cümle hâcât

Günümüz ifadesiyle;

İcâbet Sen'den ve başvurmak bendendir
Ey İlâh-ı **Zü'l-celâl** bütün hâcetlerde²⁶²

“(Yalnız) azamet ve ikram sahibi Rabbinin zatı bâkî kalacaktır.”²⁶³

Yolsuz yolga yol yürüdüm gafletde ömrüm ötdi
Ya Kadir-i **zü'l-celâl** yolga salgıl seherde

Günümüz ifadesiyle;

²⁶⁰ Bice, *age*, s. 385.

²⁶¹ Tâhâ 20/82.

²⁶² Bice, *age*, s. 121.

²⁶³ Rahmân 55/27.

Yolsuz yola yol yürüdüm gaflette ömrüm geçti
Ey Kâdir-i zü'l-celâl yola sal seherde²⁶⁴

Konuyla ilgili bir diğer ayet yine Rahmân Suresindedir:

“Azamet ve ikram sahibi Rabbinin ismi ne yücedir.”²⁶⁵

1.1.19.12. Cebbâr

Cebbâr lafzı Kur'an-ı Kerîm'de inatçı, kibirli ve azgın insanların bir vasfı olarak kullanıldığı gibi bir ayet-i kerimede Allah Tealâ'nın bir sıfatı olarak kullanılmıştır. Divan-ı Hikmet'te karşımıza çıkan bu sıfatla ilgili ayet ve bir hikmet şöyledir:

Işk yolıda fena bolay Hak Bir ü Bâr
Her ne kılsang âşık kılğıl Perverdigâr
Elkim açıp dua kılğay İzim **Cebbâr**
Her ne kılsang âşık kılğıl Perverdigâr

Günümüz ifadesiyle;

Aşk yolunda yok olayım Hakk Bir ve Var
Her ne eylesen âşık eyle ey Allah'ım
Elimi açıp dua kılayım Azîm **Cebbâr**
Her ne eylesen âşık eyle ey Allah'ım²⁶⁶

“O, öyle Allah'tır ki O'ndan başka hiçbir ilah yoktur...Mutlak galiptir, Cebbârdır...”²⁶⁷

1.1.19.13. Tevvâb

Tevbeleri çokça kabul eden demektir. Kur'ân-ı Kerim'de genel olarak Rahîm ismi ile birlikte zikredilir. Allah'ın tevbeleri kabul etmesi merhametli olması ile birlikte dile getirilmiştir. Hoca Ahmed Yesevî de bir hikmetinde tevbe ederken

²⁶⁴ Bice, *age*, s. 114.

²⁶⁵ Rahmân 55/78.

²⁶⁶ Bice, *age*, s. 123.

²⁶⁷ Haşr 59/23.

Gaffar ve Tevvâb diye yalvarmış ve bu isimlerle af talep etmiştir. Burada daha önce de ifade edildiği üzere Hoca Ahmed Yesevî, Allah'a O'nun güzel isimleri ile dua etmiş ve bir emri/tavsiyeyi yerine getirmiştir diyebiliriz.²⁶⁸

Hoca Ahmedni **yarlıkagay** Gaffâr **Tevvâb**

Zalimlerde tevfik bergey izim Vehhâb

Zidnâhüm azâbün fevka'l-azâb

Bu âyetni bilmes müsen eyâ zâlim

Günümüz ifadesiyle;

Kul Hoca Ahmed'i affeyle Gaffâr, **Tevvâb**

Zâlimlere tevfik verince Azîm Vehhâb

Zidnâhüm azâben fevka'l-azâb

Bu âyeti bilmez misin ey zâlim²⁶⁹

Allah'ın tevbeleri kabul etmesi ile ilgili ayet-i kerimelerden bir kısmı ise şöyledir:

*"Ben tevbeleri çok kabul eden, çok merhametli olanım."*²⁷⁰

*"Rabbini hamd ile tesbih et ve O'ndan mağfiret dile. Çünkü o tevbeleri kabul edendir."*²⁷¹

Hikmetteki "Kul Hoca Ahmed'ı affeyle" ifadesi, ayetteki "O'ndan mağfiret dile" kısmına işaret ettiği görülmektedir.

1.1.19.14. Vehhâb

Karşılık olmaksızın veren, bağışlayan, hibe eden anlamındaki Vehhâb sıfatı Kur'an-ı Kerîm'de Allah'ın zengin ve cömert olması ile ilgili olarak zikredilir. Hoca Ahmed Yesevî de Vehhâbı sarrâf ile ilişkilendirmiş ve Allah Tealâ'nın zengin olduğunu telmihen hatırlatmıştır:

²⁶⁸ A'râf 7/180.

²⁶⁹ Bice, *age*, s. 498.

²⁷⁰ Bakara 2/160.

²⁷¹ Nasr 110/3.

Meni hikmetlerni sarrâfğa ayting
Hudâyım bâ-kerem **Vehhâba** ayting

Günümüz ifadesiyle;

Benim hikmetimi **sarrâfa** söyleyin
Allah'ım Kerem sâhibi **Vehhâba** söyleyin²⁷²

*“Yoksa Aziz, **Vehhâb** olan Rabbinin rahmet **hazinelere** onların yanında mı?”²⁷³*

*“Rabbimiz! Bizi doğru yola ilettikten sonra kalbimizi eğritme, bize katından bir rahmet ver, çünkü sen **Vehhâb'sın**.”²⁷⁴*

1.1.19.15. Hayy

Daima diri olan Allah'ın bu sıfatı Divan-ı Hikmet'te ele alınan kavramlardandır. Hoca Ahmed Yesevî, Cenâb-ı Hakk'ın vasıflarını zikrettiği bir hikmetinde Allah'ın Rahîm, Kerîm, Hayy ve Kadîm olduğunu söylemiştir. Allah'ı esma ve sıfatlarıyla tanıtan Ahmed Yesevî'nin bu hususta hassas olduğunu ve hikmetlerini okuyanlarda doğru bir itikadın oluşmasını hedeflediğini ifade edebiliriz.

Günâhımdan uyatlığın atın Rahîm
Rahmetindin katre bersen atın Kerîm
Dergahinge yığlab keldim **Hayy** u Kadîm
Rahmân İgem ara yolda kaldım menâ

Günümüz ifadesiyle;

Günâhımdan ayıplıyım adın Rahîm
Rahmetinden katre versen adın Kerîm
Dergâhına ağlayıp geldim **Hayy** u Kadîm
Rahmân Melikim ara yolda kaldım ben işte²⁷⁵

²⁷² Bice, *age*, s. 514.

²⁷³ Sâd 38/9. Aynı surenin 35. ayeti de yine konuyla ilgilidir.

²⁷⁴ Âl-i İmran 3/8.

²⁷⁵ Bice, *age*, s. 315.

“(Bütün) yüzler Hayy ve Kayyûm olan (Allah’a) boyun eğmiştir...”²⁷⁶

“Allah ki kendisinden başka hiçbir ilah yoktur. O, Hayy ve Kayyûm’dur.”²⁷⁷

Hoca Ahmed Yesevî 79. hikmetini ise Hayy zikri üzerine bina etmiştir. Her bir dörtlüğün sonunda “Can u gönülden Hayy zikrini söyleyin dostlar” diyerek hem zikre hem de Hayy sıfatına dikkatleri çekmiştir. Zikre dair verileri ilgili başlıkta değerlendirildiği için burada tekrar üzerinde durulmadı.

Yaratkan Bir ü Bar’ım yolın izlep
Şeytan lain yollarıdın kaytng dostlar
İhlas birle muhabbetni camın içip
Can u dilde **Hayy** zikrini aytng dostlar

Günümüz ifadesiyle;

Yaratan Bir ve Var’ımın yolunu arayıp
Lanetli Şeytanın yollarından dönün dostlar
İhlâs ile aşkın şarabını içip
Can ve gönülde **Hayy** zikrini deyin dostlar²⁷⁸

1.1.19.16. Evvel Ahir Zahir Batın

Cenab-ı Hakk’ın bu sıfatları Türk Edebiyatında genellikle birlikte zikredilmiştir. Hak Tealâ hem Evvel ve Ahir hem de Zâhir ve Bâtın’dır. Bu bilgi bize Hadîd suresi ile ulaşır. Ayet-i kerimede Cenab-ı Hak kendini tanıtırken bu dört kavramı birlikte şöyle zikretmektedir:

“O (Allah); (hem) *Evvel’dir* (hem) *Ahir’dir*; (hem) *Zâhir’dir*, (hem) *Bâtın’dır*. O, her şeyi bilendir.”²⁷⁹

Evvel hû **Âhir** hû deb bihud bolgıl
Hakk cemalin görsetmese damen bolay

²⁷⁶ Tâhâ 20/111.

²⁷⁷ Âl-i İmrân 3/2. Konuyla ilgili bir diğer ayet için bkz.: Bakara 2/255.

²⁷⁸ Bice, *age*, s. 194.

²⁷⁹ Hadîd 57/3.

Zâhir hû **Bâtın** hû deb yolga kirkil
Hakk cemalin görsetmese damen bolay

Günümüz ifadesiyle;

Evvel hû **Âhir** hû deyip perişân ol
Hak cemalini göstermezse ben ne olayım
Zâhir hû **Bâtın** hû deyip yola gir
Hak cemalini göstermezse ben ne olayım²⁸⁰

Dörtlükte Cenab-ı Hakk'ın dört sıfatı bir arada ve belli bir sıraya göre kullanılmıştır. Hoca Ahmed Yesevî hem ayette geçtiği üzere dört sıfatı bir arada kullanmış hem de dördünün de sıralamasını ayet ile muvafık tutmuştur. Bütün bunlar Hoca Ahmed Yesevî'nin bu hikmetini yazarken ayetten haberdâr olduğunun bir işaretidir diyebiliriz.

1.2. Melekler

Kur'an-ı Kerim'de insanın topraktan,²⁸¹ cinlerin ise ateşten²⁸² yaratıldıkları haber verilir. Meleklerin yaratılış maddesine dair bir ayet ise söz konusu değildir. Fakat meleklerin nurdan yaratıldıklarına dair verileri Hz. Peygamber'den öğrenmekteyiz.²⁸³ Melekler Allah'a kayıtsız şartsız itaat eden varlıklardır.²⁸⁴ Mütemadiyen Allah'a ibadet ederler ve bundan kibirlenmezler.²⁸⁵ Allah'ı tesbih ederler,²⁸⁶ müminler için af dilerler.²⁸⁷ Kendi aralarında bir düzene ve sisteme sahiplerdir.²⁸⁸ Bu bakımdan aralarında insanlarda olduğu gibi derece farkı vardır.

Bazı meleklerin isimleri ve münhasıran yaptıkları görevlerini ayetlerden biliyoruz. Halk arasında daha çok "dört büyük melek" olarak bilinen nurdan

²⁸⁰ Bice, *age*, s. 221.

²⁸¹ Âl-i İmran 3/59.

²⁸² Hicr 15/27, Sâd 38/76, Rahmân 55/15.

²⁸³ Müslim, *Zühd*, 61.

²⁸⁴ Enbiya 21/26-27, Tahrim 66/6.

²⁸⁵ A'râf 7/206.

²⁸⁶ Şura 42/5, A'râf 7/206.

²⁸⁷ Ahzab 33/43, Şura 42/5.

²⁸⁸ Saffat 37/164-166.

varlıklar; Cebrail, Mikail, İsrail ve Azrail'dir. Bunlardan üçünün ismi ayetlerde zikrolunmakta fakat Azrail'in ismi Kur'an'da geçmemektedir. Ayetlerde "melekül-mevt/ölüm meleği" olarak işaret edilir. Bunların dışında yine vahiy kanalıyla bildiğimiz kiramen katibin melekleri de vardır ve insanın yapıp ettiği her şeyi yazarlar. İnsanı koruyan hafaza melekleri de yine ayetlerde karşımıza çıkar.

Meleklerle dair Kur'an-ı Kerim'de bulunan hemen her verinin hikmetlerde karşımıza çıktığını gördük. Şimdi sırasıyla dört büyük melekten başlamak üzere meleklerle dair verileri hem ayetlerden hem de hikmetlerden bir araya getirmeye çalışalım.

1.2.1. Dört Büyük Melek

1.2.1.1. Cebrail

Ayetlerde Ruhül-Kuds olarak da geçer. Vahiy meleğidir. Hikmetlerde de vahiy getirmesi ile zikredilmiştir:

Cebrail vahiy keltürdi Hak Resulge

Ayet keldi zikr etgin dep cüz ü küllge
Hızr Babam saldı meni uşbu yolga
Andın sonra derya bolub taştım dostlar

Günümüz ifadesiyle;

Cebrail vahiy getirdi Hak Resul'e

Ayet geldi zikr edesin diye parça ve bütüne
Hızır Babam koydu beni işte bu yola
Ondan sonra derya olup taştım dostlar²⁸⁹

Dörtlükte Hoca Ahmed Yesevi iki ayrı ayeti işlemiştir. Bunlardan birincisi vahyin Peygamber Efendimize Cebrail tarafından getirilmesi, Vahiy meleği ile ilgili olan söz konusu ayet ise şöyledir:

²⁸⁹ Bice, *age*, s. 105.

“De ki “Onu (Kur’ân’ı) Rûhu’l-Kuds (Cebrail), inananları (imanda) sağlamaştırmak, Müslümanlara doğru yolu göstermek ve onlara müjde vermek üzere hak olarak Rabbinin katından indirdi.” ²⁹⁰

“Kim Cebrail’e düşman ise (bilsin ki) hem senden evvelkileri aslen tasdik edici hem de mü’minler için yol gösterici olarak onu (Kur’an’ı) Allah’ın izniyle senin kalbine o indirmiştir.” ²⁹¹

1.2.1.2. Azrail

Dört büyük melekten birisidir. İnsanların canlarını almakla görevlidir. Ölüm temasının işlendiği hemen her hikmette ismi zikredilir. İsmi zikredilmediği yerde “ölüm meleği,” “melekü’l-mevt” ve “can alıcı” gibi Türkçe ve Arapça kavramlarla yâd edilir. İlgili hikmetlerden bazıları şöyledir:

Kudret birle fermân kıldı Mevlâm bizge
Yerde kökde canlık mahluk kalmas ermiş
Kâbız kıldı Azrail’ni âlem üzre
Aziz cânı almağunça koymas ermiş

Günümüz ifadesiyle;

Kudret ile fermân eyledi Mevlâm bize
Yerde gökde canlı mahluk kalmaz imiş
Can alıcı eyledi Azrail’i âlem üzerinde
Aziz canı almadıkça koymaz imiş²⁹²

Dörtlülükte birlikte düşünmemiz gereken ayetler ise şöyledir:

De ki: “Üzerinize vekil kılınan ölüm meleği canınızı alacak, sonra da Rabbinize döndürüleceksiniz.” ²⁹³

²⁹⁰ Nahl 16/102.

²⁹¹ Bakara 2/97. Şuarâ suresi 192 ve 193. ayetler de konuyla ilgilidir.

²⁹² Bice, *age*, s. 245.

²⁹³ Secde 32/11.

Konuyla ilgili başka bir hikmette Hoca Ahmed Yesevî, hem Azrail'in bir gün canı alacağını hem de bir an bile ertelemeyeceğini söyler. Her iki durum da vahiy kaynaklıdır:

Azrail bir kün kelse can algalı

Ul haletde mecal bolmas söz aygalı

Azrail koymas seni dem urgalı

Dem urolmay ölüp ketsem netgüm mena

Günümüz ifadesiyle;

Azrail bir gün gelse can almaya

O halette mecâl olmaz söz demeye

Azrail komaz seni dem vurmaya

Dem vurmadañ ölüp gitsem neylerim ben işte²⁹⁴

Bu dörtlükte hem "ölüm meleği canınızı alacak" ayeti işlenmiş hem de ölümün ertelenemeyeceği işaret edilmiştir. İlgili ayet ise şöyledir:

*"O, kulları üzerine mutlak galiptir. Size bekçi (melek)ler gönderir. Nihayet birinize ölüm gelince, elçilerimiz eksik ve fazla yapmaksızın onun canını alırlar."*²⁹⁵

Bu ayette vurgulanan hakikat başka bir hikmette daha net olarak şöyle dile getirilir:

Ölüm elçisi keldi yerağın nege kılmassan

Saçun sakalun agarub yerağın nege kılmassan

Bu tendin canın almakka melek keldi ayırmakka

Seni koymas dem urmakka yerağın nege kılmassan

Günümüz ifadesiyle;

Ölüm elçisi geldi hazırlığını niye yapmazsın

Sakal saçın ağarmış hazırlığını niye yapmazsın

²⁹⁴ Bice, *age*, s. 314.

²⁹⁵ En'âm 6/61. Konuyla ilgili bir diğer ayet için bkz.: Mü'minûn 23/43.

Bu tenden cânın almağa, melek geldi ayırmağa

Seni koymaz dem vurmağa, hazırlığını niye yapmazsın²⁹⁶

Bu hikmette hem ölüm meleğinden, hem de ölüm meleğinin ölümü ne öne alacağı ne de erteleyeceğinden bahsedilmiştir. “Elçilerimiz eksik ve fazla yapmaksızın onun canını alırlar” ayeti bu hikmette çok açık bir şekilde müşahede edilebilir.

Başka bir hikmetinde ise Hoca Ahmed Yesevî “melekü'l-mevt” diye Azrail’e işaret eder ve ölüm için azık hazırlamak gerektiğini zira yolun uzak olduğunu şöyle söylemektedir:

Can alğanı bir kün kelir melekü'l-mevt

Ölmes burun ölüm birle bolgıl ülfet

Uzak yolğa azık algıl tart riyazet

İzzet rahatın satıp harlık almas Mûsân

Günümüz ifadesiyle;

Cân almağa bir gün gelir melekü'l-mevt

Ölmeden önce ölüm ile ol ülfet

Uzak yola azık al çek riyâzet

İzzet râhatını satıp horluk almaz mısın²⁹⁷

Bu hikmetinde de Hoca Ahmed Yesevî her fırsatta yaptığı üzere vahye dayalı Arapça bir ifadeyi zikretmiş ve aynı dörtlük içinde Arapça lafzın Türkçe karşılığını da zikretmiştir.

1.2.1.3. İsrâfil

Dört büyük melekten birisidir ve kıyamette sûra üflemele görevlidir. Hikmetlerde de bu yönüyle zikredilmiştir:

Küllü men aleyha fan ayetinde

Bir Huda’dın özge mahluk öler ermiş

²⁹⁶ Bice, *age*, s. 387

²⁹⁷ Bice, *age*, s. 394.

İsrafil surın alıb hurganında

Gordın yengi tircüzüben küyer ermiş

Günümüz ifadesiyle;

Küllü men aleyha fan ayetinde

Bir Allah'tan başka mahluk ölür imiş

İsrafil sûrı alıp üflediğinde

Kabirden yeni deri giydirilerek yanar imiş²⁹⁸

Dörtlüğün ikinci mısraı ayet-i kerimeleri çok güzel özetlemektedir. Dörtlüğün üçüncü satırında da İsrafil'in kıyamet günü sûra üfleyecek olması şu ayetten hareketle şiirde işlenmiştir:

“(İsrafil tarafından sûra üfürülüş) yalnız korkunç bir sestten başka bir şey değildir. Bunun üzerine onların hepsi (derhal) huzurumuza getirilirler.”²⁹⁹

“Sûra (İsrafil) tarafından üfürüldüğü zaman...”³⁰⁰

1.2.1.4. Mikail

Dört büyük melekten birisi olup bir ayette sadece ismen zikredilmiştir. Hikmetlerde de ayette olduğu gibi diğer meleklerle sadece ismen zikredilmiştir.

Babam aydı ey balam melayikler yığlgay

Cebrâil imam bolub özgeler tabi bolgay

Mikâil u İsrâfil köterib korga koygay

Arslan Baba'm sözlerin işittiniz teberrük

Günümüz ifadesiyle;

Babam dedi ey yavrum, melekler toplanacak

Cebrâil imam olup diğerleri tabi olacak

²⁹⁸ Bice, *age*, s. 248.

²⁹⁹ Yasin 36/53.

³⁰⁰ Mü'minûn 23/101. Konuyla ilgili diğer ayetler için bkz. Yasin 36/53, Zümer 39/68, Kaf 50/41, Kamer 54/6.

Mikâil ve İsrâfil kaldırıp kabre koyacak
Arslan Baba'm sözlerini işitiniz teberrük³⁰¹

Mikâil'in diğer meleklerle birlikte isminin geçtiği ayet ise şöyledir:

*"Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mikail'e düşman olursa Allah da kafirlerin düşmanıdır."*³⁰²

Ayette de hikmette de Mikâil (as) sadece ismen zikredilmiştir. Bu bakımdan da hikmetle vahiy arasında bir uyum söz konusudur.

1.2.3. Kirâmen Kâtibîn

Kur'an-ı Kerim'den vazifesini bildiğimiz diğer melekler ise kiramen katibin melekleridir. Kişinin sağında ve solunda olup yaptığı hemen her şeyi zapteden/kaydeden meleklerdir. Hikmetlerde ise ayette olduğu üzere meleklerin her şeyi kaydetmesi üzerinde durulmuştur:

Kirâmen kâtibîn atlığ ferişte
Biyâbân kumlarıdın köp günâhı

Günümüz ifadesiyle;

Kirâmen kâtibîn adlı melek
Çöl kumlarından çok günâhı³⁰³

Beyitte insanın her yapıp ettiğini yazan meleklerden bahsedilmekte ve dahi kulun günahı çöl kumları gibi olsa da o meleklerin bunları yazacağı anlatılmaktadır. Konuyla ilgili ayet ise şöyledir:

*"Hâlbuki sizin üzerinizde elbette (yaptıklarımızı) hifzeden, şerefli kâtipler vardır (ki) onlar yaptıklarımızı bilirler."*³⁰⁴

*"Unutma ki (insanın) sağında ve solunda oturan iki kaydedici kaydedip duruyor."*³⁰⁵

³⁰¹ Bice, *age*, s. 103.

³⁰² Bakara 2/98.

³⁰³ Bice, *age.*, s. 125.

³⁰⁴ İnfitar 82/10-12.

³⁰⁵ Kaf 50/17.

Kaydedilen amellerin ahirette sahibine bir defter olarak verileceği ve defterini okuyan insanın ise çok şaşıracağı ayette şöyle geçer:

“(Amelleri yazılı) kitap (önlerine) konulmuştur. Artık o günahkârları görürsün ki onun içindeki (yazılı) şeylerden korkarak: “Eyvah bize, bu kitap da ne acayip, küçük büyük hiçbir şey bırakmayı onları sayıp dökmüş.” derler. Onlar (bütün) yaptıklarını (o kitabın içinde) hazır bulmuşlardır. Rabbin hiç kimseye zulmetmez.”³⁰⁶

Ayetlerde katip meleklerden ve onların yazdığı kitaptan ve o kitabın özelliklerinden bahsedilmektedir. Beyitte ifade edilen çöl kumları kadar çok günahın dahi yazılı olduğu kitap ayette tarif edilen kitaptır diyebiliriz.

Başka bir hikmetinde ise Hoca Ahmed Yesevî, günahına pişmanlık duyup Cenab-ı Hak'tan af diler. İnsanın her yaptığı şeyi yazıp kayda geçiren ve dolayısıyla da kişinin her günahına şahitlik eden katip meleklerden de bahsedilen hikmette ilgili ayetler başarılı bir şekilde işlenmiştir:

Günâhımdın tağ u tüzler hazer kıldı
Ne yer ketey yazuklarım melek bildi
Kâtipleri şahit bolup hatga aldı
Rahman İgem ara yolda kaldım mena

Günümüz ifadesiyle;

Günâhımdan dağ ve düzler korkuya düştü
Hangi yere gideyim günâhımı melek bildi
Kâtipleri şahit olup yazıya geçirdi
Rahman Melik'im ara yolda kaldım ben işte³⁰⁷

Bu hikmette ilk olarak akla “şerefli katipler vardır” ayeti gelmektedir. Elbette dörtlüğün üçüncü mısraı bu ayetle doğrudan bağlantılıdır; fakat konuyla ilgili bir ayet daha vardır ki hikmet aynı zamanda bu ayete de işaret etmektedir:

³⁰⁶ Kehf 18/49.

³⁰⁷ Bice, *age*, s. 314.

“...Her ümmet kitabına çağrılır. Bugün yapmış olduklarınızın karşılığı verilecektir. Bu, size gerçeği söyleyen kitabınızdır. Çünkü ne yapıyor idiyse biz (meleklerle) yazdırıyorduk (denilir).”³⁰⁸

1.2.4. Diğer Melekler

Ayet-i kerimelerde melekler gök ile birlikte zikredilmiş ve bazı meleklerin gökte oldukları, bazılarının arşı taşıdıkları, bazılarının cennette bazılarının ise cehennemde görevli oldukları ifade edilmiştir. Hoca Ahmed Yesevî de bir hikmetinde melekleri gök ile birlikte düşünmüştür:

Altı yaşta turmay kaçdım halayıkdın
Kökke çıkıp ders örgendim melayıkdın
Damen kesib hemme ehl-i alâyıkdın
Ol sebebden altmış üçde kirdim yerge

Günümüz ifadesiyle;

Altı yaşta durmadan kaçtım insanlardan
Göğe çıkıp ders öğrendim meleklerden
İlgimi kesip bütün tanıdık bağlardan
O nedenle altmış üçte girdim yere³⁰⁹

Meleklerin gök ile ilişkilendirilmesinin arka planında şu ayetin olduğu kanaatindeyiz:

“Böylece onları **yedi kat gök** olarak iki günde var etti ve (meleklerle) her gökte (kendisine ait) işi vahyetti...”³¹⁰

Hikmette gök yüzünde meleklerden ders okuduğunu söyleyen Türkistan Piri, meleklerin bilgisini ve bir kısım meleğin de gökte olduğunu bu ayetten biliyordur diyebiliriz. Bu bilgi başka bir hikmette daha açık olarak izhar edilmiştir:

³⁰⁸ Câsiye 45/28-29.

³⁰⁹ Bice, *age*, s. 64.

³¹⁰ Fussilet 41/12.

Eşitib âşık raks u semâ urgay
Yeddi kökdin melayikler yığlıb kelgey
Arş u kürsi levh ü kâlem dâd eylegey
Yer tebrenib Hakk'a zâri kılar ermiş

Günümüz ifadesiyle;

İşitince âşık raks ve semâ edince
Yedi gökten melekler yığılıp gelince
Arş Kürsi Levh-i Mahfûz kâlem feryâd eyleyince
Yer hareketlenip Hakk'a ağlar imiş³¹¹

Bu hikmet yukarıda zikrettiğimiz ayette bahsedilen “yedi gök” ve “melekler” mefhumunu ihata etmektedir diyebiliriz. Bunun dışında hikmette bir de melekler arş ve kürs ile ilişkilendirilmiş. Meleklerin arşı kuşatmaları, arşın etrafında olmaları ayette şöyle geçmektedir:

“Melekleri görürsün ki arşın etrafını kuşatmış olarak Rablerini hamd ile tesbih ederler...”³¹²

“Arşı taşıyanlar ve onun etrafındaki (melek)ler Rablerini hamd ile tesbih ederler...”³¹³

Her iki ayette de melekler, arşı taşıyan ve arşın etrafında duran olarak tarif edilmiştir. Hikmetinde de Hoca Ahmed Yesevî melekleri arş ile birlikte zikrederek ayetlerdeki mefhumu işaret etmiştir diyebiliriz. Bu yaklaşım ve bilgiyi başka bir hikmette daha açık görebiliriz:

Tüni küni uhlamay hu zikrini aytganlar
Melayikler hemrâhı arşını üstide kördüm

Günümüz ifadesiyle;

³¹¹ Bice, *age*, s. 256.

³¹² Zümer 39/75.

³¹³ Mü'min 40/7.

Gece gündüz uyumadan Hû zikrini söyleyenler

Melekler yoldaşı, **Arş'ın** üstünde gördüm³¹⁴

Bu beyitin ikinci satırı, “melekleri görürsün ki arşın etrafını kuşatmış” ayetinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

1.2.5. Melekler Gökten Yere İner

Meleklerle dair ayetlerde meleklerin gökten yere indiklerine dair bazı bilgiler vardır.

“O gün gök, beyaz bulutlarla parçalanacak ve melekler indirildikçe indirilecek.”³¹⁵

“Biz (görevli melekler) ancak Rabbinin emri ile ineriz...”³¹⁶

“Melekler ve Ruh onda Rablerinin izniyle her iş için iner de iner.”³¹⁷

Üç ayette de meleklerin gökten yere ineceği bilgisi vardır. Bu noktada Hoca Ahmed Yesevî, hikmetinde şöyle der:

Asmândağı ferîşteler yerge indi

Peygambeni nûrı birle âlem toldı

Babam deyu Fatıma giryâan kıldı

Babasıdın yetim bolub kalmak için

Günümüz ifadesiyle;

Göklerdeki melekler yere indi

Peygamberin nûru ile âlem doldu

Babam diye Fâtıma ağladı

Babasından yetim olup kalmak için³¹⁸

³¹⁴ Bice, *age*, s. 156.

³¹⁵ Furkan 25/25.

³¹⁶ Meryem 19/64.

³¹⁷ Kadir 97/4.

³¹⁸ Bice, *age*, s. 143.

Hikmetin birinci mısra ile yukarıdaki ayetlerde mefhum örtüşmektedir. Hem ayetlerde hem de hikmette meleklerin gökten yere ineceği ifade edilmektedir. Hoca Ahmed Yesevî'nin meleklerle dair bu husustaki bilgisinin vahiy kaynaklı olduğunu söylemek mümkündür.

1.2.6. Melekler İnsanların Bağışlanması İçin Dua Ederler

Meleklerle dair ayetlerin bazılarında ise meleklerin insanlar için dua ettikleri zikredilir. Bu yaklaşım da yine hikmetlerde yerini almıştır. İlgili ayetler ve hikmet şöyledir:

“Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için üzerinize rahmetini gönderen O'dur ve (sizin için) bağışlama dileyen de melekleridir...”³¹⁹

“...Melekler Rablerini hamd ile tesbih ederler ve yerdeki (mümin)ler için mağfiret dilerler...”³²⁰

Meleklerin insanlar için mağfiret dilemeleri ayet temelli olarak hikmete şöyle yansımıştır:

Ey âsiler tevbe kılığın Hak eşitsün
Nâlenizdin yer ü kökler nâle kılsun
Melâyikler Hak'dın tileb ülüş bersün
Ülüş algan kulnu gamı bolar mukin

Günümüz ifadesiyle;

Ey âsiler tevbe eyleyin Hak işitsin
Feryâdınızdan yer ve gökler feryâd eylesin
Melekler Hak'tan dileyip pay versin
Pay alan kulun gamı olur mu ki³²¹

³¹⁹ Ahzab 33/43.

³²⁰ Şura 42/5. Mü'min suresi 40/7-9. ayetler de aynı konuyu işler ve bu ayetlerde meleklerin insanlar için yaptıkları dua ayrıntılı olarak zikredilir.

³²¹ Bice, *age*, s. 173.

Hikmette, meleklerin Allah'tan insanlar, bilhassa tevbe edenler için bir dileğinin olacağı ifade edilmiştir. Bu bilgi *“bağışlama dileyen de melekleridir”* ayetinin hikmete yansması olarak değerlendirilmelidir.

1.2.7. Melekler Hz. Âdem'e Secde Ettiler

Meleklerin Hz. Âdem'e Allah'ın emrine itaat ederek secde ettikleri, şeytanın ise emre itaat etmeyip secde etmediği ayetlerde sık sık zikredilir. Bu vakıa melekler hususunda hikmetlerde de yerini alır:

Tekebbür Azazilga neler kıldı

Tekebbürdin tavk-ı lanet ana saldı

Ferişteler körüb anda secde kıldı

Secde kılıb eman boldu dostlarım a

Günümüz ifadesiyle;

Büyüklenme şeytana neler eyledi

Büyüklendiğinden lanet arzusunu ona saldı

Melekler görüp orada secde eyledi

Secde eyleyip âmîn oldu dostlarım ey³²²

Meleklerin yaptıkları bu secde ile ilgili ayetlerden bazıları şöyledir:

*“Hani biz meleklerle Âdem'e secde edin demiştik de iblis hariç hepsi hemen secde ettiler. O ise direndi büyüklük tasladı ve kafirlerden oldu.”*³²³

*“Hani vaktiyle meleklerle; Âdem'e secde edin demiştik de hemen secde ettiler, yalnız şeytan etmedi. Ben, çamurdan yarattığım kimseye hiç secde eder miyim, dedi.”*³²⁴

Dörtlüğün üçüncü mısraı bu ayetlerin bir kısmının meali mesabesindedir ve hikmet ile ayetler arasında âşikâr bir bağ vardır.

³²² Bice, *age*, s. 204.

³²³ Bakara 2/34.

³²⁴ İsrâ 17/61.

1.2.8. Melekler Günahkarları Zincire Vuracak

Meleklerden bazılarının cehennemde görevli oldukları ve cehennem ehlini zincire vuracakları Kur'an-ı Kerîm'de bahsedilen konulardandır. Hikmetlerde de meleklerin insanı ahirette zincire vuracağı zikredilmiştir:

Nidâ kelgey melâikge zincir salgıl
Zencir salıp mahşerhagda alıp yürgil
Dîdâr üçün küygenlerim ma'lum kılğıl
Âşıkları bî-hûd bolub yürer ermiş

Günümüz ifadesiyle;

Nidâ gelince meleklerle zincir vur
Zincir vurup mahşer yerine alıp yürü
Cemâl için yananlarımı belli eyle
Âşıkları kendinden geçip yürür imiş³²⁵

Meleklerin mahşer günü zincir vurmaları ile ilgili ayetler ise şu şekildedir:

*“O vakit, boyunlarında demir halkalar ve **zincirler** vardır...”³²⁶*

*“(Allah, görevli zebanilere şöyle buyurur:) “Tutun onu (ellerini boynuna) bağlayın. Sonra onu, o dehşetli ateşe yaslayın, sonra, uzunluğu yetmiş arşın olan bir **zincire bağlayın.**”³²⁷*

1.2.9. Meleklerin Laneti

İnsanlar için mağfiret dileyen meleklerin bazı kişilere de lanet ettikleri yine ayetlerde yer almaktadır. Hoca Ahmed Yesevî de meleklerin yalancı insana lanet edeceğini söyler:

El-kezzâbu lâ ümmeti dedi Ahmed
Can u dilde dürud aytıb bolğıl ümmet

³²⁵ Bice, *age*, s. 257.

³²⁶ Mü'min 40/71-72.

³²⁷ Hâkka 69/30-32. Konuyla ilgili diğer ayet için bkz. İnsan 76/4.

Yalgañçığa ferîşteler aytur lanet

Duzah içre kattığ azab vahşeti bar

Günümüz ifadesiyle;

El-kezzâbu lâ ümmeti dedi Ahmed

Can ve gönülde salât söyleyip ol ümmet

Yalancıya **melekler söyler lânet**

Cehennem içinde sert azap vahşeti var³²⁸

Meleklerin lanet etmesi ve bilhassa yalancıya/inkarcıya lanet etmesi iki ayette şöyle geçmektedir:

*“Şüphesiz ki küfre sapıp kafir olarak ölenler (var ya), işte Allah'ın, **meleklerin** ve bütün insanların **laneti** onların üstünedir.”³²⁹*

*“İşte böyle kimsenin cezası, muhakkak ki Allah'ın, **meleklerin** ve bütün insanların **lanet(nin)** onların üzerlerine (olması)dır...”³³⁰*

Görülüyor ki Divan-ı Hikmet'te meleklerle dair söylenen hemen her mefhum ayetlerden alınmış, ayetlerden beslenmiştir. Hoca Ahmed Yesevî'nin meleklerle dair verdiği bilgilerin büyük bir çoğunluğunun vahiy kaynaklı olduğunu söylemek mümkündür. Hem ismi bilinen dört büyük melek hem de Kur'an-ı Kerim'de bahsedilen kirâmen kâtibîn melekleri, arşı taşıyan melekler, insana dua eden melekler hem hikmetlerde hem ayetlerde mevcuttur. Hz. Âdem'e meleklerin secde etmesi de yine ayetlerden hikmetlere yansıyan verilerdendir.

³²⁸ Bice, *age*, s. 477.

³²⁹ Bakara 2/161.

³³⁰ Âl-i İmran 3/87.

1.3. Kitaplar

1.3.1. Kur'an-ı Kerim

1.3.1.1. Kur'an Okunurken Onu Dinlemek

Kur'an okunurken onu dinlemek vahyin insan üzerine yüklediği sorumluluklardan bir tanesidir. Kulun vahye karşı edebinin bir nişanesi olarak Kur'an okunduğunda susması ve onu dinlemesi gereklidir. Kul bu sayede rahmete kavuşabilir.

Türkistan Piri bir hikmetinde bu hakikate işaret ederek ayet söylendiğinde dinlenmesi gerektiğini hatırlatmıştır:

Ümmet bolsang gariblere tabi bolgıl
Ayet hadis her kim aytsa sami bolgıl
Rızk u ruzi her ne berse kani bolgıl
Kani bolup şevk şarabın içtim mena

Günümüz ifadesiyle:

Ümmet olsan gariplere uyar ol
Ayet ve hadisi her kim dese duyar ol
Rızk nasip her ne verse tok gözlü ol
Tok gözlü olup şevk şarabını içtim ben işte³³¹

Kur'an'ı dinlememizi telkin eden ayet ise şöyledir:

*"Kur'an okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ki merhamete eresiniz."*³³²

Hikmette ayet ve hadise karşı kulun dikkatli olması gerektiği vurgulanmış bunlar okunduğu vakit susmak ve dahi dinlemek gerektiği işaret edilmiştir.

³³¹ Bice, *age*, s. 59.

³³² A'râf 7/204.

1.3.1.2. Kur'an'ı Anlamak

Konuyla ilişkilendirebileceğimiz bir başka hikmetinde de Hoca Ahmed Yesevî Kur'an'ı dinlemekten değil anlamamaktan bahsediyor. Anlamanın ilk adımı olarak dinlemeyi düşünürsek bu hikmeti yukarıdaki ayete hamledebiliriz fakat bazı ayet-i kerimelerde bilhassa iman etmeyenlerin ve münafıkların Kur'an'ı anlamadıkları vurgulanmıştır.

Mü'min ermes hikmet eştip yığlamaydur

Erenleri aytkan sözün tınglamaydur

Ayet hadis guya Kur'an anlamaydur

Bul rivayet arş üstide kördüm mena

Günümüz ifadesiyle

Mü'min değil hikmet işitip ağlamıyor

Erenlerin söylediği sözü dinlemiyor

Ayet hadis Kur'an'ı anlamıyor

Bu rivayeti arş üstünde gördüm ben işte³³³

Dörtlükte mümin olmayan bazı insan tipleri tarif edilmiş ve en önemli özelliklerinden biri olarak Kur'an'ı anlamadıkları beyan edilmiştir. Bu hakikati Hoca Ahmed Yesevi diğer dörtlüklerde olduğu gibi Kur'an'dan almıştır. Muhtelif ayetlerde münafık ve kafirlerin Kur'an'ı anlamadıkları ve sanki kalplerinde bir kilit olduğu vurgulanmıştır.

“Böyle iken onlara ne oluyor da sanki aslandan ürküüp kaçan yaban eşekleri gibi (hala Kur'an'daki) öğütten yüz çeviriyorlar?”³³⁴

“Onlar Kur'an(ın söyledikleri) üzerine düşünmezler mi? Yoksa kalpler(inin) üzerinde kilitler mi var.”³³⁵

“Bu, onların (dilleriyle) iman edip sonra (kalpleriyle) inkar etmelerindedir. Bu yüzden kalplerinin üzerine mühür vuruldu. Artık onlar (gerçeği) anlamazlar.”³³⁶

³³³ Bice, *age*, s. 67.

³³⁴ Müddessir 74/49-51.

³³⁵ Muhammed 47/24.

Münafık ve kafirlerin Kur'an'ı anlama hususundaki ahvalini bu ayetlerden çıkarmak mümkündür. Hikmetinde de Türkistan Piri, Kur'an'ı anlamayanın mü'min olmadığını söyleyerek bir anlamda bu ayetlere işaret ediyor diyebiliriz. Hoca Ahmed Yesevî'nin vahiyle olan münasebeti ve yakınlığı da yine bu ayetler ekseninde değerlendirilebilir. Zira Pir-i Türkistan sık sık hikmetlerinin Kur'an muhtevalı olduğunu ifade ediyor.

1.3.1.3. Kur'an Allah'ın Sözüdür

Kur'an'ı Kerîm'in Allah katından indirildiği, O'nun kelamı olduğu ayet-i kerimlerde açıkça ortaya konulmuştur:

"(Bu Kur'an) yeri ve yüce gökleri yaratan tarafından indirilmedir."³³⁷

"İçinde hiç şüphe olmayan Kitab'ın indirilmesi âlemlerin Rabbi (taraf)ındandır."³³⁸

"Kitab'ın indirilmesi, mutlak galip, hüküm ve hikmet sahibi Allah (taraf)ındandır."³³⁹

"Şüphesiz o (Kur'an) hakikaten çok şerefli bir elçinin (Allah'tan getirdiği) sözüdür. O bir şair sözü değildir. Siz ne de az inanıyorsunuz. O bir kahin sözü de değildir. Siz pek az düşünüyorsunuz. (O), âlemlerin Rabbinden indirilmedir. Eğer (peygamber) sözlerin bir kısmını bizim adımıza uydursaydı, onu kuvvetle yakalar, sonra da onun can damarını keserdik. Sizden hiçbiriniz de buna engel olamazdı."³⁴⁰

Ayetlerde açıkça fark ediliyor ki Kur'an, Peygamber sözü değil bilakis Allah'tan inen bir kitaptır, Allah'ın kelamıdır.

Kur'an-ı Kerîm'in Allah kelamı olması Divan-ı Hikmet'te de dile getirilmiştir. Hoca Ahmed Yesevî bu hususta şöyle söyler:

Dedi alim **Kur'an oşal Tengri sözi**

Kul könlüne saldı nazar hak kendüzi

³³⁶ Münafıkun 63/3.

³³⁷ Taha 20/4.

³³⁸ Secde 32/2.

³³⁹ Zümer 39/1.

³⁴⁰ Hâkka 69/40-47.

Ol makamı her dem körer gönül közi
Közüm kördü könlüm ikrar kılmayın mı

Günümüz ifadesiyle;

Dedi alim **Kur'an şu ki Allah sözü**
Kul gönlüne saldı nazar Hak kendisi
O makamı her dem görür gönül gözü
Gözüm gördü gönlüm ikrar kılmayım mı³⁴¹

Hikmetteki "Kur'an Tengri sözü" ifadesi, ayetlerin bir yansımasıdır denilebilir.

1.4. Peygamberler

1.4.1. Hz. Âdem

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Âdem'in yaratılışı, meleklerin kendisine secde edip şeytanın bunu reddetmesi, yasak meyveyi yiyerek cennetten çıkarılıp dünyaya gönderilişi anlatılır. Hz. Âdem'in ilk insan ve ilk peygamber olduğu da yine vahyin bize öğrettikleri arasındadır. Divan-ı Hikmet'te de Âdem (as)'ın kıssasından bazı kesitler görmek mümkündür. İlk olarak Hz. Âdem'in topraktan yaratılması ve şeytanın kendisine bu sebeple secde etmek istemeyişi hikmetlerde göze çarpar:

Aslım tufrak neslim tufrak barçadın har
Basıb ötseng murdan cismin kılğusu ar
Kim ar etse şeytan kavmi hevası bar
İşitip okup yerge kirdi Kul Hâce Ahmed

Günümüz ifadesiyle

Aslım toprak neslim toprak her şeyden aciz
Basıp geçsen kirli cismin kılacağı ar

³⁴¹ Bice, *age*, s. 383.

Kim ar etse şeytan kavmi havası var

İşitip okuyup yere girdi Kul Hoca Ahmed³⁴²

Yukarıdaki hikmette hem insanın aslının yani Hz. Âdem'in topraktan yaratıldığı hem de şeytanın Hz. Âdem'e karşı kibirlendiği bilgisi vardır. Her iki konuyla ilgili ayetlerden bazıları şöyledir:

*"Muhakkak Allah katında İsâ'nın (babasız dünyaya gelişinin) durumu tıpkı Âdem'in durumu gibidir. Onu topraktan yarattı. Sonra "ol" dedi, o da derhal oluverdi."*³⁴³

*"Sizi topraktan yaratması O'nun ayetlerinden (kudretinin delillerinden)dir. Sonra da siz çoğalıp (yeryüzüne) yayılmış insanlarsınız."*³⁴⁴

Hoca Ahmed Yesevî'nin aslının ve neslinin toprak olduğunu söylemesi bu ayetlere dayanmaktadır diyebiliriz. Hikmette Hz. Âdem kıssasının bir diğer kısmı olan şeytanın secde hususunda kibirlenmesi hakkındaki ayetler ise şöyledir:

*"Hani biz meleklerle Âdem'e secde edin demiştik de iblis hariç hepsi hemen secde ettiler. O ise direndi büyüklük tasladı ve kafirlerden oldu."*³⁴⁵

*"Hani vaktiyle meleklerle; Âdem'e secde edin demiştik de hemen secde ettiler, yalnız şeytan etmedi. Ben çamurdan yarattığın kimseye hiç secde eder miyim, dedi."*³⁴⁶

Bu ayetlerde anlatılan kıssa başka bir hikmette yine dile getirilmiş ve meleklerin Hz. Âdem'e secde etmeleri fakat şeytanın kibirlenmesi şöyle ifade edilmiştir:

Tekebbür Azazil'ga neler kıldı

Tekebbürdin tavrı-ı lanet ana saldı

Ferişterler körüb anda secde kıldı

Secde kılıb eman boldu dostlarım a

³⁴² Bice, *age*, s. 82.

³⁴³ Âl-i İmran 3/59.

³⁴⁴ Rum 30/20.

³⁴⁵ Bakara 2/34.

³⁴⁶ İsra 17/61.

Günümüz ifadesiyle;

Büyüklenme şeytana neler eyledi

Büyüklendiğinden lanet arzusunu ona saldı

Melekler görüp orada secde eyledi

Secde eyleyip âmîn oldu dostlarım ey³⁴⁷

Hz. Âdem, yasak meyveyi yedikten sonra cennetten çıkarılmış ve yeryüzüne gönderilmişti. Burada Allah'a içtenlikle tevbe etmiş ve Allah da onun tevbesi kabul etmişti. Bu tevbe ile ilgili ayet şöyledir:

“Bunun üzerine Âdem, Rabbinden aldığı birtakım kelimeleri belledi (onlarla O'na tevbe etti). O da onun tevbesini kabul etti. Şüphesiz O, tevbeyle çokça kabul edendir, çok acıyandır.”³⁴⁸

Ayetten Hz. Âdem'in tevbe ettiğini, Allah'ın da onun tevbesini kabul etmesini ve Allah'ın çok merhametli olduğunu öğreniyoruz. Hoca Ahmed Yesevî bu ayeti hikmetine şöyle konu etmiştir:

Neçe yıllar yığlab ötti Âdem ata

Andın sonra rahm eyledi bakıp Allah

Közde yaşın kurutmadı Hak Mustafa

Yığlab yürgil köz yaşını riyası yok

Günümüz ifadesiyle;

Nice yıllar ağlayıp geçti Âdem ata

Ondan sonra rahmeyledi bakıp Allah

Gözde yaşını kurutmadı Hak Mustafa

Ağlayıp yürü göz yaşının riyası yok³⁴⁹

Hikmetinde Türkistan Piri, ayeti çok başarılı bir şekilde işlemiştir. Zira bu ayette bahsedilen hemen her şey hikmette yer almıştır. Hem Hz. Âdem'in tevbesi hem de bu tevbeyle Allah'ın kabul etmesi ayetten hikmete yansıyan verilerdendir.

³⁴⁷ Bice, *age*, s. 204.

³⁴⁸ Bakara 2/37.

³⁴⁹ Bice, *age*, s. 331.

1.4.2. Hz. İdris ve Hz. Nuh

Kur'an-ı Kerim'de ismi geçen peygamberlerdendir. İdris peygamber hakkında ayetlerde fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Sadece ismi ve yüksek bir makama yükseltildiği ayetlerde kayıtlıdır. Nuh peygamber hakkında ise hayli bir malumat bulunmaktadır. 950 sene kavmine tebliğde bulunduğu fakat kavminin doğru yola gelmediği ve sonunda tufan ile helak oldukları Nuh aleyhisselamın kıssasından öğrendiklerimiz arasındadır.

Divan-ı Hikmet'te, vahiyde olduğu üzere İdris peygamberin ismi çok sık geçmez. Bir hikmette ayetteki gibi sadece ismen zikredilir:

Âdem safiy bu dünyadan yığlab ötti
Şit ü **İdris** bu âlemde matem tuttu
Nuh nebi yığlay yığlay kanlar yuttu
Mustafa'ga ümmet bolsan yığlamay mu

Günümüz ifadesiyle;

Âdem safi bu dünyadan ağlayıp geçti
Şit ve **İdris** bu âlemde matem tuttu
Nuh Nebi ağlaya ağlaya kanlar yuttu
Mustafa'ya ümmet olsam ağlamayım mı³⁵⁰

Hikmette hem İdris peygamber hem de Nuh peygamber bir arada zikredilmiştir. İdris (as) hakkındaki ayetler şöyledir:

*"Kitapta **İdris'i de an.** Çünkü o çok doğru bir peygamberdi. Biz onu pek yüce bir yere yükselttik."*³⁵¹

*"İsmail'i, **İdris'i** ve Zülkifl'i de (hatırla). Her biri sabredenlerdendi."*³⁵²

³⁵⁰ Bice, *age*, s. 489.

³⁵¹ Meryem 19/56-57.

³⁵² Enbiya 21/85.

İdris peygamber hakkında vahiyden bildiklerimiz bu iki ayettir. Hikmette de Hoca Ahmed Yesevî “*kitapta İdris’i de an*” emrinin bir tezahürü olarak İdris peygamberi anmıştır.

Hikmette bahis konusu edilen bir diğer peygamber ise Hz. Nuh’tur. Hoca Ahmed Yesevî, hikmetinde Nuh (as) peygamber/nebi olduğunu söylemiştir:

*“Andolsun ki Nuh’u kavmine (peygamber olarak) gönderdik...”*³⁵³

*“Nuh’a vahyolundu ki; kavminden iman etmiş kimselerden başkası inanmayacak. O halde sen onların yaptıklarına üzülme.”*³⁵⁴

Başka bir hikmette Hoca Ahmed Yesevî, Nuh peygamberi tufan hadisesi ile birlikte anar ve Nuh kavminin tufanda helak olmalarını hatırlatır:

Sertaseri cihânga baksa bela-yı tufan

Ey kavm-i Nuh korkın Hak kistiban imes mü

Günümüz ifadesiyle;

Baştanbaşa cihâna, baksa **tufan belası**

Ey Nuh kavmi korkun Hak yöneten değil mi³⁵⁵

Hikmette Türkistan Piri’nin bahsettiği kıssa hakkındaki ayet şöyledir:

*“Andolsun ki biz Nûh’u kavmine (peygamber olarak) gönderdik de içlerinde bin seneden elli yıl eksik kaldı. Nihayet onlar zulme devam ederlerken tufan kendilerini yakalayverdi.”*³⁵⁶

Divan-ı Hikmet’te Hz. Nûh’un peygamber olması ve kavminin tufan ile helak edilmesine dair veriler mevcuttur ve Hoca Ahmed Yesevî, hikmetlerinde ifade ettiği bu bilgileri konuyla ilgili ayetlerden elde etmiştir denilebilir.

³⁵³ A’râf 7/59.

³⁵⁴ Hûd 11/36.

³⁵⁵ Bice, *age*, s. 428.

³⁵⁶ Ankebut 29/14.

1.4.3. Hz. İbrahim ve Hz. İsmail

Baba oğul peygamberlerden Hz. İbrahim ve Hz. ismail ayetlerde çeşitli yönleri ile ele alınırlar. Hz. İbrahim putlarla mücadele etmiş, Nemrut ve adamları tarafından ateşe atılmış, çeşitli imtihanlardan sonra Allah'a yakınlık kazanmış bir peygamberdir. Lakabı Halilullah'tır. Hikmetlerde Nemrut ile olan mücadelesi ve oğlunu kurban etme hadisesi yönü ile ele alınır.

Hz. İsmail, babası İbrahim (as) tarafından kurban edilmek üzere sunak yerine götürülmüş ve Allah'ın emrine-ölüm dahi olsa-kayıtsız itaat etmiştir. Bu minvalde itaatin simgesi olarak gösterilir. Hikmetlerde bu yönü ile zikredilmiştir.

İlk olarak hikmetlerde Hz. İbrahim'in Nemrut tarafından ateşe atılması zikredilir. Ateş, İbrahim peygamberi yakmamış bilakis kendisine serin ve selamet üzere olmuştur:

Allah deben otka kirdi Halilullah

Oşal otu bostan kıltı körün Allah

Boynun kısib yığlab ayttı şey'en lillah

Fakir miskin unda ne dep heva kılsun

Günümüz ifadesiyle;

Allah diyerek ateşe girdi Halilullah

O ateşi bostan kıldı görün Allah

Boyun büküp ağlayıp dedi şey'en lillah

Fakir miskin orada ne diye heva eylesin³⁵⁷

Dörtlükte Hz. İbrahim'in ateşe girdiği fakat o ateşi Allah'ın Halilullah'a bostan eylediği bilgisi vardır. Bu konuyla ilgili ayet-i kerime şöyledir:

"(Nemrut'un adamları bunun üzerine) eğer bir iş yapacaksanız yakın onu da ilahlara yardım etmiş olun dediler. Biz de: "Ey ateş! İbrahim'e karşı serin ve selamet üzere ol" dedik.³⁵⁸

³⁵⁷ Bice, *age*, s. 292.

³⁵⁸ Enbiya 21/68-69.

“Kavminin (İbrahim’e) cevabı “Onu öldürün veya onu yakın” demelerinden başka bir şey olmadı. (Kavmi onu ateşe atınca) Allah da onu ateşten korudu. Şüphesiz bunda iman eden bir toplum için ibretler vardır.”³⁵⁹

Aynı kıssa başka bir hikmette ise şöyle dile getirilmektedir:

İbrahimga şek kılğan ot yakıb gül açılğan

İnanmasang kelib bak körüb bilib aytdı ya

Günümüz ifadesiyle;

İbrahim’den şüphe eden ateş yakınca gül açılan

İnanmazsan gelip bak görüp bilip dedi ya³⁶⁰

Her iki hikmette de Hz. İbrahim’in ateşe atıldığı fakat ateşin Hz. İbrahim’i yakmadığı bilgisi vardır. Hoca Ahmed Yesevî’nin İbrahim aleyhisselama dair söylediği bu verilerin vahiy kaynaklı olduğunu söylemek mümkündür.

İbrahim peygamberle ilişkili olarak anlatılan bir diğer kıssa ise Hz. İsmail’in kurban edilme vakiasıdır. Söz konusu olay ayetlerde ve hikmetlerde şöyle geçmektedir:

“Kitapta İsmail’i de an. Çünkü o, sözüne sâdıktı.”³⁶¹

“Artık o (İsmail) beraberinde (işe) koşma çağına erişince (babası): “Ey yavrucuğum! Doğrusu ben rüyamda seni boğazladığımı görüyorum; artık (düşün) bak, ne dersin?” dedi. (oğlu:) “Ey babacığım! Emredildiğin şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın.” dedi.”³⁶²

Ellig tört vücutlarım nâlân kıldım

Marifetni meydanıda cevlân kıldım

İsmail dek aziz canım kurbân kıldım

Bir ü Bârım didarınıgı körermen mü

Günümüz ifadesiyle

³⁵⁹ Ankebut 29/24. Konuyla alakalı bir diğer ayet için bkz. Saffat 37/97-98.

³⁶⁰ Bice, *age*, s. 259.

³⁶¹ Meryem 19/54.

³⁶² Saffat 37/102.

Elli dörtte bedenlerimi ağlar eyledim

Marifetin meydanında dolandım

İsmail gibi aziz canımı kurban eyledim

Bir ve Vâr'ım cemalini görür müyüm³⁶³

İbrahim peygamber gördüğü rüya üzerine oğlu İsmail peygamberi Allah'a kurban etmek istemiş ve bu durum üzerine de İsmail peygamber babasına "emredildiğin şeyi yap" diyerek sadakatini ortaya koymuştur. Hoca Ahmed Yesevî de "İsmail gibi aziz canı kurban eyledim" diyerek bu kıssaya atıfta bulunmuştur.

1.4.4. Hz. Yakub ve Hz. Yusuf

Baba oğul peygamberlerdendir. Hz. Yakub, Hz. İbrahim'in torunu, Hz. İshak'ın oğludur. Hz. Yusuf da Hz. Yakub'un oğludur. Kur'an-ı Kerîm'de Yusuf suresinde her iki peygamberin kıssası bir arada bütün olarak anlatılır. Vahyin haber verdiği göre en güzel kıssa Yusuf aleyhisselamın kıssasıdır. Hz. Yakub'un diğer çocukları Yusuf peygamberi kıskanırlar ve onu bir kuyuya atarlar ve ardından da bir kervana az bir pahaya satarlar. Babalarına da Yusuf'u bir kurdun yediğini söylerler. Bu yalana inanmayan Yakub peygamber oğlunun hasretinden dolayı ahvah eder. Divan-ı Hikmet'te Hz. Yakub ve Hz. Yusuf'a dair bu anlatılanlar vahiy kaynaklı olarak zikredilmiştir.

Bir hikmette Yusuf aleyhisselamın kuyuya atıldığı ve Yakub peygamberin de evlat hasreti ile feryat ettiği anlatılır:

Yûnus dek deryâ içre balık bolsam

Yûsuf dek kuduk içre dün kün bolsam

Yakûb dek Yûsuf için zâr ingresem

Bu iş birle yâ Rab seni tapkay mu men

Günümüz ifadesiyle

Yûnus gibi deniz içinde balık olsam

Yûsuf gibi kuyu içinde gece gündüz olsam

³⁶³ Bice, *age*, s. 74.

Yakûp gibi Yûsuf için ağlayıp inlesem

Bu iş ile yâ Râb seni bulur muyum?³⁶⁴

Bu dörtlüğün ikinci ve üçüncü mısralarında sırasıyla şu iki ayet manen iktibas edilmiştir:

“İçlerinden biri: “Yûsuf’u öldürmeyin, bir kuyunun dibine bırakın da yolcu kafilesinden biri onu bulup götürsün, eğer yaparsanız (böyle yapın)” dedi.”³⁶⁵

“Ve (Yakup) onlardan yüz çevirdi de “ah Yusuf’um ah” diye sızlandı ve kederinden (ağlayarak) iki gözüne ak düştü (perde indi). (Bununla beraber) o, (kederinin oğullarına belli etmiyor) içine atıyordu.”³⁶⁶

Ayette Hz. Yakub’un oğlu için feryad ettiği kayıtlıdır. Hoca Ahmed Yesevî bu feryadı hikmetinde “zar ingre” diye tarif etmiştir. Ayette bu ağlama neticesinde Hz. Yakub’un gözlerine ak düştüğü de ifade edilmiştir. Yakub peygamberin gözlerine ak düştüğünü Türkistan Piri başka bir hikmetinde şöyle dile getirir:

Yûsuf için Yakûb yığlab eda boldı

Yığlay yığlay közleridin cüda boldı

Eyyûb sâbir kirm ilkida fenâ boldı

Munda yığlab ahiretde külmes müsên

Günümüz ifadesiyle;

Yûsuf için Yakûb ağlayıp eda oldu

Ağlaya ağlaya gözlerinde cüdâ oldu

Eyyûb sâbir kurt elinden fena oldu

Burada ağlayıp ahirette gülmez misin³⁶⁷

Bu dörtlüğün ilk iki satırında ayette haber verilen bilgileri Türkçe olarak okuyoruz. Hem Yakub aleyhisselamın oğlu için ağlayıp inlemesini hem de bu

³⁶⁴ Bice, *age*, s. 160.

³⁶⁵ Yusuf 12/10.

³⁶⁶ Yusuf 12/84.

³⁶⁷ Bice, *age*, s. 484.

ağlama neticesinde gözlerine ak düşmesini ayetten hikmete yansımış bilgiler olarak değerlendirebiliriz.

Başka bir himette de Türkistan Piri, Hz. Yusuf'u kardeşlerinin köle olarak sattıklarını haber verir:

Âdem olur fakir bolub yerde yatsa
Tufrak-sıfat âlem anı basıp ötse
Yûsuf-sıfat biraderi kul dep satsa
Kulnı kulu ol kün ne dep heva kılsun

Günümüz ifadesiyle;

İnsan odur fakir olup yerde yatsa
Toprak gibi âlem ona basıp geçse
Yûsuf gibi kardeşi köle diye satsa
Kulun kulu o gün ne diye heva eylesin³⁶⁸

*"Onu düşük bir fiyata, sayılı (birkaç) dirheme sattılar. Ona değer verenlerden değildiler."*³⁶⁹

Hoca Ahmed Yesevî'nin Hz. Yakûb ve Hz. Yûsuf'un kıssalarını bildiğini, hikmetlerinde bu kıssalara yer verdiğini ve konuyla ilgili ayetlere de vakıf olduğunu söylemek mümkündür.

1.4.5. Hz. Yûnus

Kavmine kızarak bulunduğu yerden ayrılan ve Allah'ın emri ile balık tarafından yutulan peygamber Hz. Yunus'tur. Kıssa, hikmetlerde bu yönü ile geçmektedir:

Yûnus dek derya içre balık bolsam
Yûsuf dek kuduk içre dün kün bolsam
Yakûb dek Yûsuf için zâr ingresem
Bu iş birle yâ Rab seni tapkay mu men

³⁶⁸ Bice, *age*, s. 296.

³⁶⁹ Yusuf 12/20.

Günümüz ifadesiyle

Yûnus gibi deniz içinde balık olsam

Yûsuf gibi kuyu içinde gece gündüz olsam

Yakûp gibi Yûsuf için ağlayıp inlesem

Bu iş ile yâ Râb seni bulur muyum?³⁷⁰

Hz. Yûnus'u bir balığın yuttuğunu şu ayetten öğreniyoruz:

*“(O, “Sahibinden izinsiz kaçan benim” diye kusurunu itiraf ederek) kendisini kına(yıp denize at)müşken (emrim üzerine) **balık hemen onu yuttu.**”³⁷¹*

Hoca Ahmed Yesevî, hikmetinde hem Yûnus hem de balık kavramlarını bir arada kullanarak bu kıssaya ve dolayısıyla da bu ayete telmihte bulunmuştur.

1.4.6. Hz. Şuayb

Hz. Mûsâ'nın kayınpederidir. Medyen ve Eyke halkına gönderilmiş bir peygamberdir. Hikmetlerde sadece ismen zikredilmiştir:

Yahyâ **Şuayb** yığlay yığlay didar kördi

Heç külmeti hakdın korkub matem kurdu

Tün uykunı haram kılub hazır turdu

Didar için közdin öter dostlarım a

Günümüz ifadesiyle;

Yahyâ **Şuayb** ağlayı ağlayı didar gördü

Hiç gülmedi Hakk'tan korkup, matem kurdu

Gece uykusunu haram kılıp hazır durdu

Didar için gözden geçer dostlarım ha³⁷²

Şuayb aleyhisselamın zikredildiği ayetlerden bazıları şöyledir:

³⁷⁰ Bice, *age*, s. 160.

³⁷¹ Saffât 37/142. Yunus (as) ile balık hakkındaki diğer ayetler için bkz. Enbiya 21/87, Kâlem 68/48.

³⁷² Bice, *age*, s. 443.

“Medyen’e de kardeşleri Şuayb’ı (gönderdik)...”³⁷³

“Şuayb’ı yalanlayanlar sanki orada hiç oturmamış gibi oldular. Şuayb’ı yalanlayanlar var ya, asıl zarara uğrayanlar onlar oldu.”³⁷⁴

1.4.7. Hz. Mûsâ

İsrailoğullarına gönderilen ulü'l-azm peygamberlerden biridir. Dört büyük kitaptan Tevrat kendisine indirilmiştir. Mısır’da Firavun ile mücadele etmiş, Kızıldenizi ikiye yarararak kavmini Firavun’un zulmünden kurtarmıştır. Tur Dağında Allah ile konuşmuş bu sebeple “Kelimullah” lakabını almıştır. Hızır ile yaptığı yolculuk Kehf suresinde anlatılmaktadır. Şuayb aleyhisselamın damadıdır. Kur’an-ı Kerîm’de ismi en fazla zikredilen peygamberdir.

Divan-ı Hikmet’te de Hz. Mûsâ çeşitli yönleri ile zikredilmiştir. Tur dağında Allah ile konuşması, Firavun ile mücadele edip ona öğüt vermesi, Firavun’un karşısına çıkmadan önce okuduğu dua, Samiri’nin kavmini azdırması gibi konular Mûsâ aleyhisselam ile ilgili olarak hikmetlerde göze çarpar.

Hz. Mûsâ, eşi ile meşakkatli bir yolculuk yaparken Tuva vadisinde gece vakti bir ateş görür ve ailesini orada bırakarak ateşe doğru gider. Ateşin yandığı yere gelince de kendisine “inni enAllah” diye seslenilir. Hz. Mûsâ burada ilk defa Allah ile konuşmuş ve peygamber olarak görevlendirilmiştir. Bu kıssa Taha ve Kasas surelerinde zikredilmektedir. Hoca Ahmed Yesevî, bir hikmetinde Allah’ın Mûsâ peygambere seslenişini ayetten lafzen iktibas etmiş ve ilgili kıssayı hikmetine taşımıştır:

Könlümde ışk **Tur’ı** düştü **tecelli** nuru

Her bir atın zuhuru şem-i cehan imes mü

Eman **dırahtıdın** kim **Mûsâga ot köründü**

“**İnni enAllah**” aytur esrâr-ı can imes mü

Günümüz ifadesiyle;

³⁷³ A’râf 7/85.

³⁷⁴ A’râf 7/92.

Gönlümde aşk Tur'u düştü tecelli nuru
Her bir adın zuhuru cihan mumu değil mi
Eman ağacından ki Mûsâ'ya ateş göründü
"İnni enAllah" söyler esrâr-ı can değil mi³⁷⁵

Hoca Ahmed Yesevî'nin bahsettiği bu kıssa ile ilgili ayetler şöyledir:

"Mûsâ, müddeti bitirip ailesiyle yola çıkınca Tur'un (sağ) tarafından bir ateş fark etti. Ailesine; siz durup bekleyin, çünkü ben bir ateş gördüm. Belki oradan size bir haber veya ısınırız diye bir parça kor getiririm, dedi. Derken oraya varınca, o mübarek bölgedeki vadinin sağ kıyısındaki ağaçtan şöyle seslenildi: "Ey Mûsâ, şüphesiz âlemlerin Rabbi Allah benim, ben."³⁷⁶

Hikmette anlatılan bilgiler bu kıssadan alınmıştır. Hoca Ahmed Yesevî, ilgili ayetin bir kısmını lafzen, genelini de manen iktibas etmiştir. Bu iktibas edilen kıssa Taha suresinde şöyle geçmektedir:

"Mûsâ'nın haber artık sana geldi. Hani vaktiyle o bir ateş görmüştü de ailesine; siz durun, çünkü ben bir ateş gördüm. Belki size ondan bir kor getirir yahut ateşin yanında bir yol gösteren bulurum, demişti. Ona gelince kendisine seslenildi; Ey Mûsâ! Haberin olsun senin Rabbin benim ben. Haydi papuçlarını çıkar. Çünkü sen kutsal vadide, Tuva'dasın."³⁷⁷

Ayetler göz önünde tutulduğunda hikmetinde Hoca Ahmed Yesevî'nin kıssayı dile getirdiği rahatlığa fark edilmektedir ve Türkistan Piri'nin bu kıssayı vahiy kaynaklı olmak üzere çok iyi bildiği anlaşılmaktadır.

Hz. Mûsâ, Allah ile ilk defa konuştuğundan sonra Tevrat levhalarını almak üzere Tur dağında tekrar Allah ile sözleşmiş ve bu 40 gün sürmüştür. Bu defa Mûsâ aleyhisselam Allah'ı görmek istemiş fakat Allah, bunun mümkün olmadığını söylemiştir. Hoca Ahmed Yesevî, hikmetinde Hz. Mûsâ'nın Tur dağında Allah ile

³⁷⁵ Bice, *age*, s. 428.

³⁷⁶ Kasas 28/29-30.

³⁷⁷ Taha 20/9-14.

konuşmasını ve bu talebini hatırlatmış, ilgili ayetten de yine bir lafzî iktibas yapmıştır:

Erenler barça barıp boldı mezar
Kattıġlanıb ey dostlarım bolgıl bidar
Mûsâ-sıfat Tur daġıda körüb didar
Rabbi enzur ileyk deb aygum kelür

Günümüz ifadesiyle;

Erenlerin hepsi gidip oldu mezar
Hüzünlenip ey dostlarım olun uykusuz
Mûsâ gibi Tur daġında görüp cemal
Rabbi enzur ileyk deyip söyleyesim gelir³⁷⁸

Hikmette bir kısmı anlatılan kıssa hakkındaki ayetler şöyledir:

*“Mûsâ ile otuz gece sözleştik ve onu bir on (gece) ile tamamladık. Böylece Rabbinin tayin ettiġi vakit kırk gece olarak tamamlandı. Mûsâ ayrılırken kardeşi Harun’a; Kavmimin içinde benim yerime geç/vekilim ol, ıslaha çalış, bozguncuların yoluna gitme, demişti. Mûsâ (ibadet için) tayin ettiġimiz vakitte gelip Rabbi ona konuşunca, (Mûsâ); **Rabbim, bana (kendini) göster, sana bakayım, dedi. (Allah); Beni asla göremezsin. Fakat şu daġa bak, eğer o yerinde kalırsa sen de beni göreceksin, buyurdu. Rabbi o daġa tecelli edince onu yerle bir ediverdi ve Mûsâ baygın olarak yere düştü...**”³⁷⁹*

Hikmette Hoca Ahmed Yesevî’nin lafzen iktibas ettiġi lafzı, ayetteki “Rabbim bana (kendini) göster” kısmıdır. Mûsâ peygamberin Tur daġında 40 gün ibadet etmiş ve kendisine burada Tevrat levhaları verilmiştir. Bu levhalara ait veriler yukarıdaki ayetlerin hemen devamında A’râf suresinde zikredilir.

Hoca Ahmed Yesevî, Mûsâ aleyhisselamın Tur daġındaki kıssasını başka hikmetlerinde de dile getirmiş ve Allah’a olan niyazını Tur daġında Mûsâ peygamberin dualarıyla nitelemiştir:

³⁷⁸ Bice, *age*, s. 151.

³⁷⁹ A’râf 7/142-143.

Her kün yüz min kolum açıb amin desem
Mûsâ-sıfat Tur dağında razın aytsam
Toksan tokkuz razın aytıb canım bersem
Dostlar hacem meni bendem degey mukin

Günümüz ifadesiyle;

Her gün yüz bin elimi açıp amin desem
Mûsâ gibi Tur dağında niyâzını desem
Doksan dokuz niyazını deyip canımı versem
Dostlar Hocam bana bağlım der mi ki³⁸⁰

Dörtlüğün ikinci mısraı yukarıda ifade ettiğimiz ayetin manen bir iktibası olarak değerlendirilebilir.

1.4.8. Hz. Süleymân

Hz. Davud'un oğludur. Hem hükümdar hem peygamber idi. Mescid-i Aksa'yı bina etmiştir. Bir mucize olarak kuş dilini bilir, cinlere ve rüzgara hükmederdi. Süleymân peygamberin karınca ve Saba melikesi Belkıs ile olan kıssası Neml suresinde anlatılmaktadır. Oldukça geniş bir hükümdarlığı olan Süleymân peygamberin devleti, taht kavramı ile de ifade edilmektedir. Hoca Ahmed Yesevî bir hikmetinde "taht-ı Süleymân" terkiibini kullanarak Hz. Süleymân'ın devletini, kudretini, hükümranlığını işaret etmiştir:

Mûsâ İmran kalmadı **taht-ı Süleymân** kalmadı
Mın yaşlığ Lokman kalmadı dünya salıb keterem

Günümüz ifadesiyle;

Mûsâ İmran kalmadı **taht-ı Süleymân** kalmadı
Bin yaşlı Lokman kalmadı dünyayı bırakıp giderim³⁸¹

Taht-ı Süleymân terkiibinin işaret ettiği gücün ve kudretin şu ayetlerle ilişkili olduğu düşünülebilir:

³⁸⁰ Bice, *age*, s. 169.

³⁸¹ Bice, *age*, s. 181.

“Süleymân, Davud’a mirasçı oldu. Dedi ki; Ey insanlar, bize kuşların dili öğretildi ve bize her şeyden bolca verildi. Şüphesiz ki bu apaçık lütfun ta kendisidir. Süleymân’ın cinler, insanlar ve kuşlardan askerleri toplandı. İşte bunlar (onun tarafından) sevk ve idare olunuyordu.”³⁸²

“Süleymân’ın hizmetine şiddetli esen rüzgarı (verdik). Onun emriyle o, içine bereketler verdiğimiz yere giderdi...”³⁸³

Süleymân peygamberin Sebe melikesi Belkıs’ın tahtını getirtmesi de yine Neml suresinde anlatılan kıssanın bir bölümüdür. Süleymân peygamberin isminin anıldığı yerde taht kavramı her ne kadar Belkıs’ın tahtını³⁸⁴ akıllara getirse de hikmette bu manada kullanılmamıştır.

1.4.9. Hz. Zekeriya, Hz. Yahyâ ve Hz. Eyyûb,

Hz. Zekeriya ve Hz. Yahyâ baba oğul peygamberlerden olup İsrailoğullarına gönderilmişlerdir. Her ikisi de kavimleri tarafından şehid edilmiştir. Hz. Eyyûb ise Allah’ın dert ve hastalıklarla imtihan ettiği peygamberidir. Divan-ı Hikmet’te bu üç peygamberin ismi beraber zikredilmiştir. Hz. Zekeriya’nın şehid edilişi ile Hz. Eyyûb’ün hastalıklara düşer olması işaret edilirken, Hz. Yahya ismen zikredilmiştir. İlgili hikmetler ve ayetler şöyledir:

Zekeriya dek bu başıma erre koysam

Eyyûb dek bu tenimge kurtu koysam

Günümüz ifadesiyle;

Zekeriya gibi bu başıma bıçkı koysam

Eyyûb gibi bu bedenime kurtu koysam³⁸⁵

“Bu (musibet), hem Allah’ın ayetlerini inkar etmeleri ve hakları olmadığı halde peygamberleri(nden Hz. Zekeriya, Hz. Yahya’yı) haksızlık yaparak öldürmelerinden hem de isyan edip aşırı gitmelerindedir.”³⁸⁶

³⁸² Neml 27/16-17.

³⁸³ Enbiya 21/81. Konuyla ilgili diğer ayetler için bkz. Sebe’ 34/12, Sad 38/36.

³⁸⁴ Belkıs’ın tahtı ile ilgili ayetler için bkz. Neml 27/23-44.

³⁸⁵ Bice, age, s. 160.

“Allah’ın ayetlerini tanımayanlar, haksızlık yaparak peygamberleri öldürenler...”³⁸⁷

“Eyyûb’ü de (hatırla). Hani o Rabbine; Hakikaten bana dert geldi, sen ise merhametlilerin en merhametlisisin, diye yalvarmıştı.”³⁸⁸

Başka bir hikmette ise Hz. Eyyûb ile Hz. Yahya birlikte anılmıştır:

Eyyûb-sıfat kurt rencige sabir bolsam

Yahya sıfat közlerimdin kan yaş töksem

Günümüz ifadesiyle;

Eyyub gibi kurt eziyetine sâbir olsam

Yahyâ gibi gözlerimden kan yaş döksem³⁸⁹

“Zekeriya’ya, Yahya’ya, Îsâ ve İlyas’a da (peygamberlik verdik). Hepsi de iyilerdendi.”³⁹⁰

1.4.10. Hz. Îsâ

İsrailoğullarına gönderilen ulü’l-azm peygamberlerdendir. Dünyaya babasız gelmiştir. Hz. Meryem’in oğludur. Kendisine dört büyük kitaptan birisi olan İncil verilmiştir. İsrailoğulları Hz. Îsâ’yı öldürmek istemişler fakat buna muvaffak olamamışlardır. İlgili ayette Hz. Îsâ’yı öldürmedikleri kayıtlıdır.³⁹¹ İsrailoğulları tarafından öldürülemeyen Îsâ (as) Allah katına yükseltilmiştir:

“O vakit Allah buyurdu ki: Ey Îsâ, şüphesiz ki seni ben (içlerinden) alıp kendi katıma yükselteceğim...”³⁹²

Divan-ı Hikmet’te de Hoca Ahmed Yesevî Hz. Îsâ’nın göğe yükseltildiğini söyler:

³⁸⁶ Bakara 2/61.

³⁸⁷ Âl-i İmran 3/21.

³⁸⁸ Enbiya 21/83.

³⁸⁹ Bice, *age*, s. 369.

³⁹⁰ En’âm 6/85.

³⁹¹ Nisâ 4/156-157.

³⁹² Âl-i İmran 3/55.

Er ol bolur ölmesburun malın berse
Kârun turur oşal kişi gafil tursa
Yalguzgına şumlugıdun **oşal Îsâ**
Törtinci kökte yalguz kalmadı mu

Günümüz ifadesiyle;

Er o olur ölmeden önce mâlını verse
Kârundur işte şu kişi gafil dursa
Yalnızca şumluğundan işte **şu Îsâ**
Dördüncü gökte yalnız kalmadı mı³⁹³

Başka bir hikmette Hz. Îsâ'nın göğe yükselişi şöyle geçer:

Îsâ-yı ruh-perver terk-i taalluk eyler
Kök sahnıda kalender **yehşi mekan** imes mü

Günümüz ifadesiyle;

Îsâ-yı ruh-perver terk-i taalluk eyler
Gök kürede kalender **güzel mekan** değil mi³⁹⁴

Her iki hikmette de Hz. Îsâ'nın gökte olduğu ayetteki bilgilerden hareketle ifade edilmiştir diyebiliriz.

1.4.11. Hz. Muhammed (SAV)

Divan-ı Hikmet'te isminden en çok bahsedilen peygamber Hz. Muhammed'dir. Hoca Ahmed Yesevî, hikmetlerinde Hz. Peygamber'e karşı son derece saygılı, muhabbetli bir tavır takınmıştır. Hz. Peygamber'e dair hemen her hikmette muhabbet, saygı, edep ve itaat çizgisi hâkimdir. Türkistan Piri'nin Hz. Peygamber'e dair bu algısının elbette vahiyle irtibatı söz konusudur. Zira Kur'an-ı Kerîm'de Hz. Peygamber'in âlemlere rahmet olduğu,³⁹⁵ ümmetine karşı çok düşkün,

³⁹³ Bice, *age*, s. 390.

³⁹⁴ Bice, *age*, s. 428.

³⁹⁵ Enbiya 21/107.

çok şefkatli olduğu zikredilirken,³⁹⁶ Müslümanların da Hz. Peygamber'i canlarından daha çok sevdikleri/sevmeleri gerektiği ihtar edilir.³⁹⁷ Şu halde denilebilir ki Hz. Peygamber ile ümmeti arasında vahye göre candan öte bir sevgi bağı vardır. Bu bağı Hoca Ahmed Yesevî'nin Hz. Peygamber'e dair yazdığı hemen her hikmette görmek mümkündür. Bununla beraber edebiyatımızdaki na'tların çerçevesi dahi bu bakış açıсыyladır diyebiliriz.

Vahyin Hz. Peygamber'e dair söylediği bir diğer husus ise edeptir. Kul, peygamberine karşı edebini her daim muhafaza edecektir. Konuşurken herhangi birinden bahseder gibi ondan bahsetmeyecek, onun yanında sesini kısacaktır.³⁹⁸ Hz. Peygamber'in bizim için en güzel örnek olduğu da yine vahyin bize söyledikleri arasındadır.³⁹⁹

Divan-ı Hikmet'te Hz. Peygamber'e dair oldukça fazla bilgi söz konusudur ve bu bilgilerin pek çoğu vahiy temellidir. Bunlardan bir kısmı başlıklar halinde şöyle sıralanabilir:

1.4.11.1. Hz. Peygamber'in Ümmetine Düşkünlüğü

Yukarıda Hz. Peygamber'in ümmetine ne denli düşkün olduğu ifade edilmişti. İlgili ayet-i kerime Tevbe suresinde şöyle geçmektedir:

*"(Ey insanlar!) Andolsun ki size kendinizde öyle bir peygamber geldi ki sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. Size çok düşkün, mü'minlere karşı çok şefkatli, çok merhametlidir."*⁴⁰⁰

Bu ayetin Divan-ı Hikmet'teki sedası ise şöyledir:

Ümmet için Resul daim kaygu yedi

Tilep ümmet günahını Hak'dın aldı

Keçe kündüz kaim turdı Temgrim bildi

Tilde ümmetmen der dilde yalgam erür

³⁹⁶ Tevbe 9/128.

³⁹⁷ Ahzab 33/6.

³⁹⁸ Hucurat 49/1-3.

³⁹⁹ Ahzab 33/21.

⁴⁰⁰ Tevbe 9/128.

Günümüz ifadesiyle;

Ümmet için Resul daima kaygı çekti

Dileyip ümmet günahını Hak'tan aldı

Gece gündüz namazda durdu Tanrım bildi

Dilde ümmetimin der gönülde yalandır⁴⁰¹

Birinci mısrada Hz. Peygamber'in ümmeti için kaygı çektiği, endişelendiği ifade edilmiştir. Bu ifadeyi yukarıdaki ayetlerle birlikte okunduğunda Hoca Ahmed Yesevî'nin ayeti nasıl özümseyip şiirinde kullandığına şahit olunur.

Hz. Peygamber'in ümmet için kaygı çekmesi, bizim sıkıntıya düşmemizin ona çok ağır gelmesinden, bize çok düşkün olmasından kaynaklanır diyebiliriz. Hikmetteki ifade ayetteki ifadeden berî değildir demek mümkündür.

1.4.11.2. Hz. Peygamber Müslümanlara Canlarından Daha Kıymetlidir

Yukarıda ifade ettiğimiz üzere Hz. Peygamber, ümmetine candan daha kıymetlidir. İlgili ayet-i kerime Ahzab suresinde şöyle geçmektedir:

“O peygamber mü'minlere kendi canlarından daha evladır (yakındır). O'nun zevceleri de (mü'minlerin) anneleridir.”⁴⁰²

Bu ayetin hikmetlerdeki karşılığı ise çok bariz bir haldedir:

Ümmet bolsan iştib canın bermes misen

Mustafa'ga canın kurban kılmas mısan

Can ne bolgay imanın bermes misen

İştib okub yerge kirdi Kul Hoca Ahmed

Günümüz ifadesiyle;

Ümmet olsan iştip cânını vermez misin

Mustafa'ya cânını kurban eylemez misin

⁴⁰¹ Bice, *age*, s. 301.

⁴⁰² Ahzab 33/6.

Cân ne olacak, imanını vermez misin

İşitip okuyup yere girdi Kul Hoca Ahmed⁴⁰³

Hikmette Hz. Peygamber'e cânı feda etmekten, onun söz konusu olduğu yerde cânın kıymetinin olmayacağından bahsedilmiştir. Bu ifadeler sıradan bir sevgi sözü olmaktan ötededir. Zira bu emir yukarıdaki ayette olduğu üzere bizzat Allah'ın mü'minlere yüklediği bir sorumluluktur. Bir kulun Hz. Peygamber'i cânından çok sevdiğini söylemesi sıradan bir sevgi alameti değil bilakis vahyin işaret ettiği bir çizgidir. Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetindeki ifadelerini de bu açıdan değerlendirmek mümkündür.

1.4.11.3. Hz. Peygamber Son Peygamberdir

Hz. Peygamber'in son peygamber olduğu ayet-i kerimede açıkça beyan edilmiştir. Bu beyan hikmette de bir hitab olarak yerini alır ve Hoca Ahmed Yesevî Hz. Peygamber'in son peygamber olduğunu ifade eder. İlgili ayet ve hikmet şöyledir:

"Muhammed, adamlarımızdan hiçbirinin babası değildir; Fakat o Allah'ın resulü ve peygamberlerin sonuncusudur..."⁴⁰⁴

Ya seyyide'l-murselîn ya **hâteme'n-nebiyyîn**

Ya hadiye'l-müzillîn ya Mustafa Muhammed

Günümüz ifadesiyle;

Ya Rasuller Efendisi, ya **Nebilerin sonuncusu**

Ya sapıtmışların doğrultucusu ya Mustafa Muhammed.⁴⁰⁵

1.4.11.4. Hz. Peygamber Âlemlere Rahmettir

Hz. Peygamber'in âlemler için bir rahmet olduğu Enbiya suresinde kayıtlıdır. Hoca Ahmed Yesevî, hikmetinde Efendimizin âlemlere rahmet olduğunu ayetteki lafızla birlikte söyler:

⁴⁰³ Bice, *age*, s. 82.

⁴⁰⁴ Ahzab 33/40.

⁴⁰⁵ Bice, *age*, s. 133.

“(Ey Muhammed!) Biz seni âlemlere ancak bir rahmet olarak gönderdik.”⁴⁰⁶

Eyâ dostlar beyân eyley **Hak Resul’ dın**
Ümmet bolsang iştib dürud aytın dostlar
O rahmeten li’l-âlemin cüz ü küldin
Ümmet bolsang iştib dürud aytın dostlar

Günümüz ifadesiyle

Ey dostlar bildireyim **Hak Resulü’nden**
Ümmet olsan iştip salât selam söyleyin dostlar
O büyük ve küçük âlemler için rahmettir
Ümmet olsan iştip salât selam söyleyin dostlar⁴⁰⁷

Hoca Ahmed Yesevî’nin konuyla ilgili olarak söylediği “On sekkiz min âlemge server bolgan Muhammed”⁴⁰⁸ hikmeti de yine bu ayetle birlikte değerlendirilmedir kanaatindeyiz. Yukarıdaki hikmette lafzen zikredilen ayet, başka bir hikmette de manen kullanılmıştır:

Resul aydı oşal üzük garib erür
Gayib bolgan üzügünüz Ahmed erür
Aranızda bu Muhammed rahmet erür
Hazır dostlar kıldı anda efgânını

Günümüz ifadesiyle;

Rasul dedi o şu yüzük gariptir
Kaybolan yüzügünüz Ahmed’dir
Aranızda bu Muhammed rahmettir
Hazır dostlar kıldı orada figânını⁴⁰⁹

Hz. Peygamber’in insanlar arasında rahmet olması, “seni âlemlere ancak bir rahmet olarak gönderdik” ayetinin yansımasıdır diyebiliriz.

⁴⁰⁶ Enbiya 21/107.

⁴⁰⁷ Bice, *age*, s. 196.

⁴⁰⁸ Bice, *age*, s. 135.

⁴⁰⁹ Bice, *age*, s. 500.

1.4.11.5. Hz. Peygamber'e Karşı Saygılı Olmak

Ayet-i kerimelerde Müslümanların Hz. Peygamber'e karşı saygılı olmaları, edeb kurallarını ihmal etmemeleri vurgulanır. Örneğin bir kişinin sesi Hz. Peygamber'in sesinin üstüne çıkarması ayette nehyedilmiştir. İnsanların birbirini çağırdıkları gibi Hz. Peygamber'e hitab etmek de yine vahyin hoş görmediği bir harekettir. Hz. Peygamber ile birlikteyken o müsaade etmeden yanından kalkmamak gerektiği, Efendimizin bizi çağırmasının diğer insanların çağırmasından farklı olduğu da ayetlerde zikredilir. Bir kulun Hz. Peygamber'in önüne geçmemesi de yine vahyin hassasiyetlerindedir. Bütün bu bilgiler bize, Hz. Peygamber husunda edepli, saygılı olmayı öğretir. İlgili ayetlerden birkaçı şöyledir.

"Gerçek mü'minler ancak, Allah'a ve Resulü'ne (tam) inananlar ve o (Resul) ile beraber topluca (veya topluma ait) bir iş için buldukları zaman, ondan izin alıncaya kadar gitmeyenlerdir..."⁴¹⁰

"Peygamber'in (sizi) çağırmasını birinizin diğerini çağırması gibi tutmayın (hemen koşun)..."⁴¹¹

"Ey iman edenler! (işlerinizde söz ve hükümlerinizde) Allah'ın ve Resulü'nün önüne geçmeyin...Ey iman edenler! Seslerinizi peygamberin sesinin üstüne yükseltmeyin, konuşurken birbirinize bağırdığınız gibi ona bağırmayın, siz farkına varmadan amelleriniz boşa giderir. Doğrusu Allah'ın Resulü yanında seslerini kısıyanlar var ya! İşte onlar, Allah'ın gönüllerini takva için imtihan ettiği kimselerdir. Onlar için mağfiret ve büyük bir mükafat vardır."⁴¹²

Ayetlerde çizilen çerçeve, Hz. Peygamber'e karşı edebi ve saygıyı ortaya koymaktadır. Hoca Ahmed Yesevî de hemen her hikmetinde bu ayetlerdeki öğütleri yerine getirmeye gayret gösterir.

Pir-i mugân Hak Mustafa bî-şek biling

Kayda barsang vasfın ayıp tazim kiling

⁴¹⁰ Nur 24/62.

⁴¹¹ Nur 24/63.

⁴¹² Hucurat 49/1-3.

Dürud aytıp Mustafaga ümmet boling
Ol sebebdin altmış üçde kirdim yerge

Günümüz ifadesiyle;

Pir-i kamil Hak Mustafa şüphesiz bilin
Nereye varsan vasfın söyleyip saygı gösterin
Salat selam deyip Mustafa'ya ümmet olun
O sebepten altmış üçte girdim yere⁴¹³

Ayetlerde net bir şekilde ortaya konulan meseleyi Ahmed Yesevî de şiirde ustaca işlemiştir. Peygambere saygılı olmak bu ayetleri nazar-ı dikkate almadan idrak edebileceğimiz bir konu değildir. Bu noktada şunu ifade etmek gerekir ki Ahmed Yesevî bu dörtlüğü dile getirirken pek çok ayeti dikkate almış ve hepsinin manasını bir araya getirecek şekilde şiirini kurgulamıştır.

Bu başlıkta bakmamız gereken başka bir yer de mefhumun muhalifidir. Yani Hz. Peygamber'e saygılı olmak emredilirken saygısızlık yapmak da değişik misallerle engellenmiştir. Bu hususta peygamberlerine en çok eziyet veren, peygamberleri ile dalga geçen İsrailoğulları hatıra gelir. Cenab-ı Hak iki ayette Müslümanları peygamberleri hususunda İsrailoğullarına benzememeye davet eder. Bu ayetlerden birisi Bakara diğeri de Ahzab suresindedir:

“Ey iman edenler! (Resul'e karşı tıpkı) Mûsâ'yı incitenler gibi olmayın...”⁴¹⁴

“Yoksa (ey Müslümanlar), vaktiyle Mûsâ'yı sorguya çektikleri gibi (siz de) peygamberinizi sorguya mı çekmek isityorsunuz. Kim imanı küfre değişirse, muhakkak dosdoğru yoldan sapmış olur.”⁴¹⁵

İki ayette de yaklaşık olarak aynı şey söylenmekte ve Müslümanların peygamberleri hususunda Mûsâ (as)'ın kavmi gibi olmamaları öğütlenmektedir. Zira İsrailoğulları savaş emredilince Mûsâ (as)'a “*Sen Rabbinle git, ikiniz harbedin, biz*

⁴¹³ Bice, *age*, s. 65.

⁴¹⁴ Ahzab 33/69.

⁴¹⁵ Bakara 2/108.

burada oturacağız” dediler.⁴¹⁶ Bunun dışında yine edepsizliklerinden “Ey Mûsâ! Biz Allah’ı açıkça görmedikçe sana asla inanmayacağız” demişlerdi.⁴¹⁷ Bu iki ayet Mûsâ peygamberin kavminin peygamberlerine olan yaklaşımlarını gösterir mahiyettedir. Bu bakış açısı mefhumun muhalifinden bize bir yaklaşım sunar. Yukarıdaki ayetlerde de Allah, Müslümanları, Hz. Peygamber konusunda İsrailoğullarına benzememeyi telkin ediyor. Hikmetlerde Hz. Peygamber’e karşı edebi ve saygıyı işaret eden ifadeler bu bakış açısıyla da ilgili olabilir. Yani Hoca Ahmed Yesevî, Hz. Peygamber konusunda dikkatli davranmayı, vahyin çizdiği sınırları ihlal etmemeyi, bizden önceki kavimlerin peygamberine yaptıkları edepsizliği yapmamayı göz önünde bulundurmuştur diyebiliriz.

1.4.11.6. Hz. Peygambere İtaat/Sünnetine Bağlılık

Kur’an-ı Kerîm, Hz. Peygamber’in emirlerine itaat etmeyi emreder. Hatta o bir meselede hüküm verdikten sonra da bizim kendimize göre başka bir tercihimizin olmasını da yasaklar. Konuyla ilgili iki ayet şöyledir:

“...Peygamber size neyi verdiyse onu alın, size neyi yasak ettiyse ondan da vazgeçin...”⁴¹⁸

“Allah ve Resulü bir meselede hüküm verdiği zaman, inanan bir erkek ve kadına artık o işte kendilerine göre tercih hakkı yoktur...”⁴¹⁹

Bu iki ayet, hikmetlerde Hz. Peygamber’e itaat etmek, onun sözleri/hadisleri ile amel etmek olarak karşımıza çıkar:

Ümmet bolsang Mustafa’ga peyrev bolgıl
Aytganları can u dilde sen hem kılğıl
Keçe kaim kündüzleri saim bolgıl
Çın ümmetni rengi misl-i saman erür

⁴¹⁶ Maide 5/24.

⁴¹⁷ Bakara 2/55.

⁴¹⁸ Haşr 59/7. Konuyla ilgili diğer ayetlerden bazıları için bkz., Âl-i İmran 3/31, A’râf 7/157.

⁴¹⁹ Ahzab 33/36.

Sünnetlerin mehkem tutup ümmet bolgıl

Keçe kündüz dürud eytıp ülfet bolgıl

Nefsini tefip mihnet yetse rahat bolgıl

Andağ âşık ikki közi giryân erür

Günümüz ifadesiyle;

Ümmet olsan Mustafa'ya bağlı ol

Dediklerini can u gönülde sen de eyle

Gece namazda gündüzleri oruçlu ol

Gerçek ümmetin rengi tıpkı samandır

Sünnetlerini sıkı tutup ümmet ol

Gece gündüz salat selam söyleyip yakın ol

Nefsi tepip mihnet yetse rahat ol

Öyle âşık iki gözü giryândır⁴²⁰

Hz. Peygamber'e bağlı olmak, dediklerini can u gönülden yapmak, sünnetine sıkı sıkıya sarılmak hikmette vurgulanan konulardır. Bu bakış açısını yukarıdaki iki ayetin hikmete yansımaları olarak değerlendirmek mümkündür.

Başka bir hikmette Hz.Peygamber'in sözleri ile amel etme konusu ele alınmış ve aynı ayetler yeniden gündeme getirilmiştir:

Kul Hacı Ahmed tefrid tecrid ümid kılğıl

Mustafanı sözlerige amel kılğıl

Tevbe deban tünler körüb zar ingregil

Zar yığlamay didarnı körse bolmas

Günümüz ifadesiyle;

Kul Hoca Ahmed tecrid tefrid ümid eyle

Mustafa'nın sözleriyle amel eyle

⁴²⁰ Bice, *age*, s. 302.

Tevbe diyerek geceleri görüp ağlayıp inle
Ağlayıp inlemeden cemalini görse olmaz⁴²¹

Dörtlükte, Hz. Peygamber'in sözleriyle amel etmemiz telkin edilerek sünnete olan bağlılık izhar edilmiştir. Şu halde Hoca Ahmed Yesevî'nin, Hz. Peygamber'in sünnetine sıkı sıkıya bağlı olduğu söylenebilir.

1.4.11.7. Salavat

Ahzab suresinde Allah'ın ve meleklerin Hz. Peygamber'e salat ettikleri ve Müslümanların da bunu yapmaları emredilmiştir:

“Şüphesiz ki Allah ve melekleri peygambere salat ederler. Ey iman edenler! Siz de ona salat u selam edin.”⁴²²

Bu ayette emredilen fiilin karşılığını şu hikmette temaşa etmek mümkündür:

Hak Teala iman atâ kıldı bizge
Ol Mustafa Hak Resulü idi bizge
Dürud aytsang kuvvet berür dinimizge
Yok erse men kılğanlarım yalğan erür

Günümüz ifadesiyle;

Hak Teala iman armağan eyledi bize
O Mustafa Hak Resulü idi bize
Salat selam söylesen kuvvet verir dinimize
Yok ise benim yaptıklarım yalandır⁴²³

Dörtlükte imanın kullara Allah'ın bir ihsanı olduğu ifade edilmiş ve Hz. Peygambere tabi olup salavat getirmenin dinimizi kuvvetlendireceği haber verilmiştir. Hikmetteki “salat selam söylesen” ifadesi ile ayetteki “siz de ona salat u selam edin” lafzı örtüşmektedir.

⁴²¹ Bice, *age*, s. 268.

⁴²² Ahzab 33/56.

⁴²³ Bice, *age*, s. 301.

Hz. Peygambere salat u selam emri başka bir hikmette de şöyle karşımıza çıkar:

Bizdin dürud-ı bisyar ya Mustafa Muhammed

Tahiyyat-ı bî-şumâr ya Mustafa Muhammed

Günümüz ifadesiyle;

Bizden sonsuz selam ya Mustafa Muhammed

Tahiyyat-ı bî-şumar ya Mustafa Muhammed⁴²⁴

Bu hikmet Ahzab suresinden zikrettiğimiz ayetin tam anlamıyla ete kemiğe bürünmüş hali, emrin yerine getirilmesidir diyebiliriz.

1.4.11.8. Hz. Peygamber Kötülüğü İyilikle Savar

Hz. Peygamber'in kötülüğe iyilik ile mukabele ettiği blinen bir gerçektir. Bu durum vahye dayanan bir emirdir. Allah, Hz. Peygamber'in kötülüğü iyilik ile savmasını ister:

*"(Fakat yine de sen) kötülüğü en güzel olan şeyle sav..."*⁴²⁵

*"İyilik de eşit değildir kötülük de. Sen (kötülüğü) en güzel olanla sav..."*⁴²⁶

Bu iki ayetin yansımaları bir hikmette görülmektedir:

Duaları müstecab icabetli **Muhammed**

Yamanlıkka yahşılık kerametli **Muhammed**

Günümüz ifadesiyle;

Duaları müstecab icabetli **Muhammed**

Kötülüğe iyilik kerametli **Muhammed**⁴²⁷

⁴²⁴ Bice, *age*, s. 133.

⁴²⁵ Mü'minûn 23/96.

⁴²⁶ Fussilet 41/34.

⁴²⁷ Bice, *age*, s. 135.

Bu hikmette tarif edilen kötülüğe iyilik ayette tarif edilen davranış ile aynıdır. Ayetlerin sıyakları dikkate alındığında söz konusu emrin Hz. Peygamber'e olduğu âşikârdır.

1.4.11.9. Hz. Peygamber'e Gece Namazı Farzdır

Hz. Peygamber'in gece namaz kıldığı, geceleri uzun vakitler ayakta kaldığı, gece namazının sadece kendisine farz olduğu vahyin bize bildirdikleri arasındadır:

*"Gecenin bir kısmında sana mahsus bir ilave olarak gece namazı kıl..."*⁴²⁸

*"(Resulüm) Şüphesiz Rabbin biliyor ki sen, gecenin üçte ikisine yakınını, yarısını ve üçte birini ayakta dur(up ibadetle geçir)iyorsun ve seninle beraber olanlardan bir topluluk da (böyle yapıyor)..."*⁴²⁹

Ayetlerde görülüyor ki Hz. Peygamber gece namazlarını hiç ihmal etmiyor ve ümmetinden de onun yolundan giden bir kesim de böyle yapıyor. Hoca Ahmed Yesevî de hikmetlerinde Hz. Peygamber'in geceleri ayakta/uyanık olduğunu söyleyerek bu ayetlere atıfta bulunuyor:

Tünler yatıb uyumas tilavetliĝ Muhammed

Garib birle yetimĝa mürüvvetliĝ Muhammed

Günümüz ifadesiyle;

Geceleri yatıp uyumaz tilavetli Muhammed

Garib ile yetime mürüvvetli Muhammed⁴³⁰

1.4.11.10. Hz. Peygamber'in Fakir Olması ve Ashabına Yumuşak

Davranması

Ayet-i kerimede Hz. Peygamber'in fakirliği ile ashabına yumuşak davrandığı, sert ve kaba sözler söylemediği zikredilir:

*"Seni fakirken seçip de zengin etmedi mi?"*⁴³¹

⁴²⁸ İsra 17/79.

⁴²⁹ Müzzemmil 73/20.

⁴³⁰ Bice, *age*, s. 135.

“(Resulüm), Allah’tan bir rahmet ile onlara **yumuşak davrandın**. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın elbette onlar etrafından dağılıverirlerdi...”⁴³²

Bu ayet Uhut gazvesi özelinde nazil olmuştur ve Hz. Peygamber’in yumuşak olup kaba olmadığını haber verir. Hikmetinde de Hoca Ahmed Yesevî hem Hz. Peygamber’in fakir olduğunu hem de halka kaba söz söylemediğini zikrederek bu iki ayeti işaret eder:

Seccadega kim oltursa fakir bolsun

Muhammed-dek fakir bolub hakir bolsun

Riyazetde reng-ı ruyu zahir bolsun

Hak Mustafa halka kattıg aytganı yok

Günümüz ifadesiyle;

Seccadeye kim otursa fakir olsun

Muhammed gibi fakir olup hakir olsun

Riyazette yüzünün rengi sarı olsun

Hakk Mustafa halka sert söz dediği yok⁴³³

1.4.11.11. Hz. Peygamber’in Yetim Oluşu

Hz. Peygamber’e dair vahiy kaynaklı bildiklerimizden bir tanesi de onun yetim oluşudur. Hoca Ahmed Yesevi bu bilgiyi hikmetlerinde zikreder. İlgili ayet ve hikmet şöyledir:

“O seni **yetimken** seçip barındırmadı mı?”⁴³⁴

Yetim kaldı atadın hem mehriban anadın

Takdir boldı Huda’dın ya **Mustafa Muhammed**

Günümüz ifadesiyle;

⁴³¹ Duha 93/8.

⁴³² Âl-i İmran 3/159.

⁴³³ Bice, *age*, s. 437.

⁴³⁴ Duha 93/6.

Yetim kaldı atadan hem şefkatli anadan

Takdir oldu Huda'dan ya **Mustafa Muhammed**⁴³⁵

1.4.11.12. Hz. Peygamber ve Onunla Olanlar Mahşer Günü

Utandırılmayacak

Tahrim suresinde Hz. Peygamber ve onunla beraber olanların mahşer günü utanç duymayacakları, Allah'ın onları mahzun etmeyecekleri kayıtlıdır. Bir hikmetinde de Hoca Ahmed Yesevî, Hz. Peygamberin ümmetinden olmayanların, onun yolundan gitmeyenlerin mahşer yerinde rezil olacaklarını söyler. Söz konusu ayet ve hikmet şöyledir:

*"...O gün Allah, Peygamberi ve onunla beraber olan mü'minleri utandırmayacaktır..."*⁴³⁶

Müşküldür asi bende ümmet demese anda

Resva bolur mahşerde ümmet demes Muhammed

Günümüz ifadesiyle;

Müşküldür asi kul ümmet demese orada

Rezil olur mahşerde ümmet demez Muhammed⁴³⁷

Hikmette mahşer yerinde ümmet olmayanın yani Hz. Peygamber ile birlikte olmayanın rezil olacakları bilgisi vardır. Bu bilgi ayetteki ifadenin mefhumunun muhalifidir. Hz. Peygamber ve onunla beraber olanlar utandırılmayacaksa, onunla beraber olmayanlar rezil olacaklardır sonucuna varmak mümkündür.

Görülüyor ki Hoca Ahmed Yesevî, vahiyde Hz. Peygamber'e dair bulunan yaklaşık olarak bütün bilgilere vâkıftır ve bunları hikmetlerinde oldukça sık kullanmıştır. Bunun ötesinde Türkistan Piri'nin Peygamber Efendimize karşı müthiş bir saygı ve sevgi beslemektedir. Ayetteki lafız ile söyleyecek olursak, Hoca Ahmed Yesevî, Hz. Peygamber'i cânından öte sevmektedir. Onun sünnetine sıkı sıkıya

⁴³⁵ Bice, *age*, s. 411.

⁴³⁶ Tahrim 66/8.

⁴³⁷ Bice, *age*, s. 131.

bağlılık göstermektedir. Ona salat u selam getirmeyi bir emir olarak yerine getirmiş, onun ümmetinden olmak için canla başla gayret göstermiştir denilebilir.

Hz. Peygamber'e dair bu kavî sevgi ve bağlılığın vahiy kaynaklı olduğunu fark ediyoruz. Hem Hoca Ahmed Yesevî'nin hem de diğer mutasavvıf şairlerin Hz. Peygamber ile olan ilişkilerini, muhabbetlerini, bağlılıklarının hududunu vahyin çizgilerinin belirlediğini ifade etmek mümkündür.

1.5. Ahiret

1.5.1. Kıyamet

Kıyametin kopması ve mahşer günü yaşanacak olaylara dair Kur'ân-ı Kerîm'de muhtelif ayetler söz konusudur. Kıyametin mutlaka kopacak olması, kıyametin kopacağı zamanın yakınlığı, kıyametin şiddeti, mahşer günü yaşanacak bazı olaylar, insanların amellerini taracak teraziler Kur'an-ı Kerim'de konuyla ilgili yer alan başlıklardandır. Bu konular vahiyde nasıl yer aldı idiyse öylece hikmetlerde de karşımıza çıkmaktadır.

1.5.1.1. Kıyametin Yakınlığı

Hoca Ahmed Yesevî, hikmetlerinde kıyamet saatinin yakın olduğunu beyan ederek konuyla ilgili bazı ayetlere telmihte bulunmuştur:

*"İnsanlar sana (kıyamet) saat(in)i sorarlar. De ki: "Onun ilmi ancak Allah katındadır." Ne bilirsin belki de o saat yakındır."*⁴³⁸

*"Hak olarak Kitab'ı ve mizanı indiren Allah'tır. Ne bilirsin belki de (kıyamet) saat(i) yakındır."*⁴³⁹

*"O yaklaşan (kıyamet) yaklaştı."*⁴⁴⁰

Kul Hâce Ahmed kulmen deseng taat kıl

Kıyametni kelmeğini yakın bilgil

⁴³⁸ Ahzab 33/63.

⁴³⁹ Şûrâ 42/17.

⁴⁴⁰ Necm 53/57.

Hakka yavuk bolay deseng taat kılğıl
Taata kılğan Hakka yavuk bolur bolğay

Günümüz ifadesiyle;

Kul Hacı Ahmed kulum desen ibadet eyle
Kıyametin geleceğini yakın bil
Hakk'a yakın olayım desen ibadet eyle
İbadet eyleyen Hakk'a yakın olur olmalı⁴⁴¹

Hikmetinde "kıyametin geleceğini yakın bil" diyen Hoca Ahmed Yesevî'nin söylediği bu haberi yukarıdaki ayetlerden aldığı söylemek mümkündür. Bu ayetlerin Türkistan Pirine ne denli tesir ettiğini veya onun bu ayetleri ne denli iyi bildiğini başka bir hikmette şöyle görülmektedir:

Evliyalar aygan vade keldi bolğay
Kıyametni küni yavuk boldı dostlar
Akıl kullar bolğanını bikti bolğay
Halk u eldin mehr şefkat ketdi dostlar
Kıyamet kün yavuk yetti kalğanı yok
Kul Ahmed'ni aytgan sözi yalğanı yok
Öz özige bir nasihat kılğanı yok
Nasihatnı halkğa aytıb ketti dostlar

Günümüz ifadesiyle;

Evliyaların dediği vade gelmiş oldu
Kıyametin günü yakın oldu dostlar
Akıllı kullar olduğunu bilmiş oldu
Halk ve elden sevgi ve şefkat gitti dostlar
Kıyamet günü yaklaştı kaldığı yok
Kul Ahmed'in dediği sözün yalanı yok

⁴⁴¹ Bice, *age*, s. 240.

Kendi kendine bir nasihat eylediği yok
Nasihati halka söyleyip gitti dostlar⁴⁴²

Aynı hikmetin iki farklı dörtlüğünde kıyametin yakın olduğunu vurgulayan Pir-i Türkistan'ın ifadeleri hiç şüphesiz “**ne bilirsin belki de o saat yakındır**” gibi ayetlerin yansımasıdır.

1.5.1.2. Kıyametin Alametleri

Hoca Ahmed Yesevî, bir hikmetinde kıyamet alametlerinden bahseder ve konuyla ilgili bir ayeti lafzen ve manen iktibas eder:

“**Gök Rabbini dinleyip itaat ederek yarıldığı zaman.**”⁴⁴³

“Gök yarıldığında.”⁴⁴⁴

“Yıldızlar giderildiğinde, gök yarıldığı, dağlar sökülüp savrulduğunda...”⁴⁴⁵

“Gök o (günü dehşeti)nden dolayı yarılmış...”⁴⁴⁶

Cümle cânlar yer koynuga ahir kirgey
Mengü Baki Oğan İzim özi kalgay
Zamâne âhir bolsa **kök yarılğay**
İze's-semâun şekkat dep ayıtmadı mu

Günümüz ifadesiyle;

Cümle cânlar yer koynuna ahir girer
Mengü, Bâki, Kâdir İzim özü kalır
Zamâne âhir olsa, **gök yarılr**
İze's-semâun şekkat deyip söylemedi mi⁴⁴⁷

Dörtlükte kıyamet alametlerinden olarak göğün yarılacak olması ifade edilmiştir. Hoca Ahmed Yesevî de ayetin lafzının bir kısmını zikretmiş ve aynı

⁴⁴² Bice, *age*, s. 214.

⁴⁴³ İnşikak 84/1-2.

⁴⁴⁴ İnfitar 82/1.

⁴⁴⁵ Mürselat 77/8-10.

⁴⁴⁶ Müzzemmil 73/18.

⁴⁴⁷ Bice, *age*, s. 388.

hikmet içinde lafzen zikrettiği ayetin mealini de vermiştir. Bu yaklaşım Hoca Ahmed Yesevî'nin hem vahiy kültürünü hem de konuya bakış açısını göstermesi bakımından dikkate şayandır.

Kur'an-ı Kerîm'de kıyamet sahnelerinden olarak yerin sarsılması ve dağların yerinden sökülmesi de zikredilir. Bu bilgiler hikmetlerde lafzen ve manen yerini almıştır:

*"O gün yeri şiddetli bir sarsıntı sarsacak."*⁴⁴⁸

*"Güneş dürüldüğünde, yıldızlar döküldüğünde, dağlar yürütül(üp yok ol)duğunda."*⁴⁴⁹

*"Yıldızlar giderildiğinde, gök yarıldığı, dağlar sökülüp savrulduğunda..."*⁴⁵⁰

Kıyametnin alameti bisyâr keçgey

Kelamullah mana ketib hatı açgay

Bulut kükreb yer deprenib tağlar kaçgay

Yevme tercufu'r-râcifeh dep aytmadı mu

Günümüz ifadesiyle;

Kıyametin alameti sayısızca geçer

Kelamullah mana yazı yazı açar

Bulut kükreyip yer teprenip dağlar kaçar

Yevme tercufu'r-râcifeh diye söylemedi mi⁴⁵¹

Hikmetteki yerin sarsılıp dağların yok olacağı, kaçacağı, sökülüp atılacağına dair bilgilere yukarıdaki ayetlerin kaynaklık ettiği söylenebilir.

1.5.1.3. Kıyametin Şiddeti

Kıyametin kopması, insanların kıyametin şiddetinden sarhoş olmaları, o günün dehşetli bir gün olacak olması konuya dair ayet-i kerimlerden elde ettiğimiz

⁴⁴⁸ Nazi'ât 79/6.

⁴⁴⁹ Tekvir 81/1-3.

⁴⁵⁰ Mürselât 77/8-10.

⁴⁵¹ Bice, *age*, s. 388.

bilgilerdendir. Hoca Ahmed Yesevî de hikmetlerinde kıyametten bahsederken söz konusu ayetlerden istifade etmiştir.

Kıyametni şiddetidin aklım hayrân

Könglüm korkgan canım hurgan hane veyrân

Sırat atlığ köfrügidin dilim lerzân

Aklım ketip bî-hûş bolup kaldım dostlar

Günümüz ifadesiyle

Kıyametin şiddetinden aklım şaşkın

Gönlüm korkmuş canım yorgun evim yıkık

Sırat adlı köprüsünden gönlüm paramparça

Aklım gidip deli olup kaldım dostlar⁴⁵²

Dörtlükte kıyametin dehşetinden bahsedilerek insanlar o güne karşı hem korkutulmuş hem de o gün için hazırlık yapmaya teşvik edilmiştir. Bu konuyu işleyen pek çok ayet olmakla birlikte dörtlüğü anlamamıza yardımcı olacak ayet şöyledir:

"...Onlar, (dehşetinden) kalplerin ve gözlerin halden hale geçeceği bir günden korkarlar."⁴⁵³

"Kulakları sağır eden o ses geldiği (kıyamet koptuğu) zaman; (işte) o gün, kişi kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve oğullarından kaçacak. O gün, onlardan herkesin kendisine yetecek bir işi (derdi) vardır."⁴⁵⁴

"Fakat insan önündeki (kıyamet günü)nü yalan saymak ister. Kıyamet günü ne zaman diye sorar. Ama göz (dehşetten) kamaştığı, ay tutulduğu, güneş ve ay bir araya getirildiği zaman, (işte) o gün insan, kaçacak yer neresi, der."⁴⁵⁵

Görmedikleri halde Allah'a iman eden takva sahiplerinin de kıyamet saatinden titredikleri de yine ayetlerde kayıtlıdır:

⁴⁵² Bice, *age*, s. 71.

⁴⁵³ Nur 24/37.

⁴⁵⁴ Abese 80/33-37.

⁴⁵⁵ Kıyâme 75/5-9.

“...*Onlar kıyamet saatinden de titrerler.*”⁴⁵⁶

Ayet-i kerimlerden kıyametin şiddetine dair bazı bilgiler elde ediyoruz. Kıyamet günü insanların kalplerinin ve gözlerinin halden hale geçeceği, kişinin aile efradından dahi uzaklaşıp kaçacağı, hâsılı herkesin kendi derdine düşeceği bir gün olarak tasvir edilmektedir. Hoca Ahmed Yesevî de bu minvalde kıyametin şiddetinden aklının şaşığı zikrederek ayetlerde tarif edilen müşkil gündeki ahvali dile getirmiştir.

Başka bir hikmette ise kıyamet şiddeti tekrar işlenmiş ve dehşetli gün dolayısıyla Hoca Ahmed Yesevî kaygılandığını, matem tutulması gerektiğini söylemektedir:

Kul Hace Ahmed bende bolsang yığlab yürgil

Muhabbetni meclisige özüng urgıl

Kıyametni şiddetisin matem kurgıl

Matem kurgan sırdın haber alar dostlar

Günümüz ifadesiyle;

Kul Hoca Ahmed kul olsan ağlayıp yürü

Muhabbetin meclisine kendini vur

Kıyametin şiddetinden matem kur

Matem kuran sırdan haber alır dostlar⁴⁵⁷

Kıyamet dolayısıyla matem kurulmasını tavsiye eden Türkistan Piri, o günün dehşetini ayetlerden bildiği için hikmetinde bu güne dair kaygı duymaktadır. Zira ayetten takva sahiplerinin kıyamet saatinden titrediklerini okuyoruz. Şu halde Hoca Ahmed Yesevî'nin kıyamet hususunda matem kurması, kaygı çekmesi vahye uygunluktan, takva sahiplerinin halleriyle hallenmekten ibarettir denilebilir.

⁴⁵⁶ Enbiya 21/49.

⁴⁵⁷ Bice, *age*, s. 203.

1.5.1.4. Sûra Üfürülme ve Kabirden Kalkma

Kıyamet gününü inkar edenler, öldükten sonra un ufak olmuş kemiklerin ve yok olmuş derilerin dirilmesi hususunda itiraz ederek bunun mümkün olmayacağını akıllarınca öne sürerler. Kur'an-ı Kerîm ise bu iddiayı kesin bir şekilde redderek sûra üfürüldüğü gün insanı ilk defa yaratanın ikinci defa da yaratmaya kadir olduğunu ifade eder. Bu minvalde ayet-i kerimelerden Allah'ın insanın kemiklerini bir araya toplayacağını ve onu parmak uçlarına varıncaya kadar dirilteceğini öğreniyoruz.

Bir hikmetinde Hoca Ahmed Yesevî bu konuyu değerlendirmiş ve İsrâfil'in sûra üflediği gün insanın yeniden dirileceğini, yeni deri giyeceğini haber vermiştir:

Kullü men aleyhâ fân ayetide

Bir Huda'dın özge mahluk öler ermiş

İsrâfil sûrun alıb hurganında

Gordın yengi tîrgüzüben küyer ermiş

Günümüz ifadesiyle;

Kullü men aleyhâ fân ayetinde

Bir Allah'dan başka mahlûk ölür imiş

İsrâfil sûru alıp üflediğinde

Kabirden yeni deri giydirilerek kopar imiş⁴⁵⁸

Hikmetin üçüncü satırında İsrâfil'in sûra üflemesi zikredilmiştir. İlgili ayetlerden bir tanesi şöyledir:

*"Sûra (İsrâfil) tarafından üfürüldüğü zaman..."*⁴⁵⁹

Hikmetin son mısraında ise öldükten sonra insanın parmak uçlarına/derilerine kadar yeniden yaratılacağı/dirileceği zikredilmiştir. İlgili ayetlerden birisi şöyledir:

⁴⁵⁸ Bice, *age*, s. 252.

⁴⁵⁹ Mü'minûn 23/101. Konuyla ilgili diğer ayetler için bkz. Yasin 36/53, Kaf 50/41, Kamer 54/6.

“İnsan, kendisinin kemiklerini bir araya toplayamayacağımızı mı sanıyor? Evet, onun parmak uçlarını bile düzenlemeye kadiriz. Fakat insan önündeki (kıyamet günü)nü yalan saymak ister.”⁴⁶⁰

Ayet-i kerimede insanın kıyamet günü parmak uçlarına varıncaya kadar ete kemiğe bürünüp dirileceği bilgisi vardır. Hoca Ahmed Yesevî de hikmetinde bu ayetten hareketle olsa gerek İsrâfil sura üflediğinde/kıyamet koptuğunda insanların kabirlerinden yeni deri giydirilerek kalkacaklarını söyler.

1.5.2. Mahşer

1.5.2.1. Mahşerde Sarhoşluk

Kıyamet koptuğu gün tekrar dirilen insanın, kıyametin şiddetinden ve dahi o gün gördüğü şeylerden dolayı sarhoş gibi olacağı ayet-i kerimelerde zikredilir.

Hikmetlerde ise mahşer yerinde bazı insanların sarhoş olacağı bilgisi vahiy kaynaklı olarak şöyle karşımıza çıkmaktadır:

İşksızlarını kördüm dostlar hayran yürür

Müminmen deb imanları veyran yürür

Ruz-ı mahşer didar körmey **sersan yürür**

Pir-i mugan nazar kılmay körse bolmas

Günümüz ifadesiyle;

Aşksızları gördüm dostlar şaşkın yürür

Müminim deyip imanları viran yürür

Mahşer günü cemal görmeyip **sersem yürür**

Pir-i kamil nazar eylemeden görse olmaz⁴⁶¹

Aşağıdaki ayet-i kerimeler dörtlüğün üçüncü mısrasında zikredilen bilginin kaynağı olabilir:

⁴⁶⁰ Kıyame 75/3-5. Konuyla ilgili diğer ayetler için bkz. İsrâ 17/49-51, Yasin 36/78-79, Nâziât 79/10-11.

⁴⁶¹ Bice, *age*, s. 267.

“Ey insanlar! Rabbinizin emrine uygun yaşayın. Gerçekten (kıyamet) saati(ni)n sarsıntısı çok büyük bir şeydir. Onu gördüğünüz gün her emzikli emzirdiğini unutup terk eder, her gebe yükünü düşürür. Sen insanları sarhoş (imiş gibi) görürsün, halbuki onlar sarhoş değildir. Fakat Allah’ın azabı pek şiddetlidir.”⁴⁶²

1.5.2.2. Mahşer Günü Kör Olanlar

Taha suresinin bir ayetinde Allah’ın kitabına karşı kör olanların ahirette de kör olarak haşredileceği bilgisi vardır. Hoca Ahmed Yesevî de hikmetinde mahşer günü şaşılardan Allah’a sığınmaktadır.

Eya dostlar yaşım yetti yigirme üç
Yalğan da’va tatlarım barçası bûç
Kıyamet gün ne kılğaymın berehne lüç
Ol sebebdin Hakk’a sığnıp keldim mena

Günümüz ifadesiyle

Ey dostlar yaşım yetti yirmi üç
Yalan dava ibadetlerimin tamamı boş
Kıyamet günü neyleyim çıplak şaşıl
O sebepten hakka sığnıp geldim ben işte⁴⁶³

Dörtlükte mahşer günü meydana gelecek bazı kötü durumlardan Allah’a sığınan Ahmed Yesevî, bazı ayetlere işaret etmiştir. İlk başta göze çarpan konu ibadetlerin boşa gidivermesidir. Mahşer günü kulun başına gelebilecek şeylerin en kötülerinden birisi belki yaptığı ibadetlerin boşa gitmesi, Cenab-ı Hakk’ın nazarında bir kıymetinin olmamasıdır. İşte Ahmed Yesevî, bu kötü durumdan Allah’a sığınıyor. Bir diğer konu ise mahşer yerinde insanların çıplak ve kör/şaşıl olmasıdır. Konuyla ilişkilendirebileceğimiz ayet-i kerimeler ise şöyledir:

⁴⁶² Hac 22/1-2. Konuyla ilgili diğer ayetler için bkz., Saffat 37/19, Mü’min 40/73-74, Rahman 55/43-44.

⁴⁶³ Bice, *age*, s. 68.

“Bundan böyle kim zikrim (Kur’an ve hükümlerin)den yüz çevirirse (hevâsına/nefsine hoş gelene uyarırsa) şüphesiz ki onun için dar bir geçim/sıkıntılı bir hayat vardır. Kıyamet günü de onu kör olarak haşrederiz (toplarız).”⁴⁶⁴

1.5.2.3. Mahşer Günü Yüzü Aydın Olanlar

Mahşer günü bazı insanların yüzünün ak bazılarının ise kara olacak olması yine vahiy kaynaklı olarak bildiklerimizdendir. Bu konu da hikmetlerde Hoca Ahmed Yesevî'nin dikkat çektiği konular arasındadır. Türkistan Piri mahşer günü Allah'a karşı yüzünün ak/aydın olmasını dilemektedir:

Bu âlemdin süva kılğan Allah özi
Ey ümmetler Hak Mustafa aytgan sözi
Ruz-ı mahşer Ruşen bolgay Hakka yüzi
Din dillay Ruşen kılıb yürür bolgay

Günümüz ifadesiyle;

Bu âlemden ayrı eyleyen Allah özünü
Ey ümmetler Hak Mustafa'nın dediği sözü
Mahşer günü aydın ola Hakk'a yüzü
Din yolunda aydın eyleyip yürür olmalı⁴⁶⁵

Mahşer günü yüzü ak olanları müjdeleyen ayetler ise şöyledir:

“O günde birtakım yüzler ağaracak, birtakım yüzler kararacak. Yüzleri karararlara gelince (onlara): “İman ettikten sonra (Allah'ın emirlerini tanımayıp) inkar/küfre saptınız ha! İşte küfre sapmanıza/inkar etmenize karşılık azabı tadın.” (denilecek). Yüzleri ağaranlar ise Allah'ın rahmeti içinde (cennette)dirler. Onlar orada ebedi kalacaklardır.”⁴⁶⁶

⁴⁶⁴ Tâhâ 20/124.

⁴⁶⁵ Bice, *age*, s. 235.

⁴⁶⁶ Âl-i İmran 3/106.

“Birtakım yüzler o gün parıl parıl parlayacak, gülecek (ve) sevinecektir. Birtakım yüzlerin de o gün üzeri tozlidir. Üstelik onları bir karanlık bürüyecek.”⁴⁶⁷

Ayetlerden çok açık bir şekilde anlaşıldığı üzere insanlardan bazılarının mahşer günü yüzleri aydın olacak bazılarının ise kararacak. Hikmetinde de Hoca Ahmed Yesevî, yüzü aydın olanlardan bahsetmiş ve bu ayetleri şiirinde ustaca işlemiştir.

1.5.2.4. Mahşer Günü Yüzü Kara Olanlar

Mahşer günü yüzleri aydın olanlarla beraber yüzleri kararan insanlar da olacaktır. Bu konu da yine ayetlerde zikredildiği üzere hikmetlerde üzerinde durulan konulardandır. İlgili hikmet ve işaret edilen ayetler şöyledir:

Âşık bolsan yalğan da’va kılma zinhar
Yalğan da’va kılğanlardın Hudâ bizar
Kahhar İgem kahr eylese atı Kahhar
Kıyamet kün yüzi kara kobar ermiş

Günümüz ifadesiyle;

Âşık olsan yalan dava eyleme sakın
Yalan dava eyleyenlerden Allah bizar
Kahhar Melik’im kahr eylese adı Kahhar
Kıyamet günü yüzü kara kalkar imiş⁴⁶⁸

Dörtlükte ayet temelli iki konu izah edilmiştir. Birincisi Allah’ın yalan dava sahiplerinden şikayetçi oluşu ve bu zümrenin kıyamet günü yüzlerinin kara olması,

“Allah’a karşı yalan uyduranları kıyamet gününde yüzleri kapkara bir halde görürsün. (Allah’a karşı) kibirlenenler için cehennemde yer mi yok?”⁴⁶⁹

“O günde birtakım yüzler ağaracak, birtakım yüzler kararacak. Yüzleri kararanlara gelince (onlara): “İman ettikten sonra (Allah’ın emirlerini tanımayıp)

⁴⁶⁷ Abese 80/38-41.

⁴⁶⁸ Bice, *age*, s. 245.

⁴⁶⁹ Zümer 39/60. Konuyla ilgili diğer ayet için bkz.: Yunus 10/27.

inkara/küfre saptınız ha! İşte küfre sapmanıza/inkar etmenize karşılık azabı tadın.” (denilecek). Yüzleri ağaranlar ise Allah’ın rahmeti içinde (cennette)dirler. Onlar orada ebedi kalacaklardır.”⁴⁷⁰

*“Birtakım yüzler o gün parıl parıl parlayacak, gülecek (ve) sevinecektir. **Birtakım yüzlerin de o gün üzeri tozudur. Üstelik onları bir karanlık bürüyecek.**”⁴⁷¹*

Görülüyor ki Hoca Ahmed Yesevî, hem yüzleri ak olanları hem de kara olanları hikmetlerinde vahye dayanarak zikretmektedir. Konuyla ilgili Türkistan Piri’nin ifadeleri ilgili ayetlerin hikmetlere yansımaları olarak değerlendirilmelidir.

1.5.2.5. Mahşerde Mahzun Olmayacak Kullar

Kur’an-ı Kerîm’de bazı kulların mahşer günü kaygı çekmeyecekleri, üzülmecekleri, mahzun olmayacakları haber verilir. İlgili ayetlerde bu kulların hangi amellerinden dolayı mahzun olmayacakları da zikredilmiştir. Hikmetlerde de Hoca Ahmed Yesevî aynı şekilde bazı insanların mahşer yerinde mahzun olmayacaklarını söyler. İlgili hikmetler ve ayetler şöyledir:

Nefsdin keçip kanaatnı peşe kılğan
Her kim tepse razı bolub boyun sungan
Yahşılarga hizmet kılıp dua alğan
Andağ âşık mahşer günü armanı yok
Rahat taşlab can mihnetin hoşlaganlar
Seherlerde canın kıylap işlegenler
Hay u heves mau meni taşlaganlar
Çın âşıkdur hergiz anı yalganı yok

Günümüz ifadesiyle;

Nefsten geçip kanaatı huy edinen
Her kim tepse razı olup boyun sunan

⁴⁷⁰ Âl-i İmran 3/106.

⁴⁷¹ Abese 80/38-41.

İyilere hizmet eyleyip dua alan
Öyle aşığın mahşer günü üzüntüsü yok

Rahatı bırakıp can sıkıntısını hoşlayanlar
Seherlerde canını incitip çalışanlar
Hay u heves ben benliği terk edenler
Gerçek âşıktır asla onun yalanı yok⁴⁷²

Her iki dörtlük birlikte değerlendirildiğinde anlaşılıyor ki âşık kullar nefisini terbiye etmiş, halktan gelen eziyete sabretmiş, rahatlık peşinde koşmamış ve bunlarla birlikte iyilere hizmet edip dua almışlar, seherlerde çalışmışlar, benliklerini terk etmişlerdir. Bütün bunların neticesinde de mahşer günü korku duymayacakları ifade edilmiştir. Bu yaklaşımı aşağıdaki ayetlerle birlikte değerlendirmek dörtlükteki bu ifadelerin kaynağını fark etmemize yardımcı olacaktır:

*"...Kim muhsin olarak (iyilik ederek, işini güzel yaparak) özünü Allah'a teslim ederse onun mükafatı Rabbi katındadır, **onlara korku yoktur, onlar üzülecek de değillerdir.**"⁴⁷³*

*"Allah yolunda mallarını harcıyıp da, ardından başa kakıp gönül kırmayanların mükafatları Rableri katındadır. **Onlara hiçbir korku yoktur, onlar mahzun da olmayacaklardır.**"⁴⁷⁴*

"O (takva sahibi) olanlar, bollukta ve darlıkta (Allah rızası için) sarf ederler, öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah iyilik yapanları sever."⁴⁷⁵

Ayetlerden anlaşılıyor ki iyilik edip Allah'a sığınan, dünya malını gönlüne koymayıp Allah yolunda malını sarf eden, insanları affeden, öfkelerini yutan ve gönül kırmayan insanlara korku yoktur. Gerek bu iki dörtlükte gerekse bütün bir tasavvufî şiir vadisinde âşığın vasıfları arasında bu özellikler mutlaka vardır. İslamî gelenekle yoğrulmuş şiirimizde âşık, dünyaya meyl etmez, Allah'a sığınır ve gönül kırmaktan uzak durur. Öfkesini yutar ve affeder. Edebiyatımızdaki âşığın özellikleri

⁴⁷² Bice, *age*, s. 297.

⁴⁷³ Bakara 2/112.

⁴⁷⁴ Bakara 2/162. Aynı surenin 277. ayeti de konuyla alakalı olarak değerlendirilebilir.

⁴⁷⁵ Âl-i İmran 3/134.

bu ve benzeri ayetler ışığında değerlendirilirse, sūfî şairlerin “âşık” derken has halis Müslümanı, müttaki bir kulu tarif ettikleri anlaşılacaktır.

1.5.2.6. Mahşerde Zincire Vurulanlar

Meleklerin mahşer yerinde âsî kulları zincire vuracakları Kur’an-ı Kerim’den öğrendiklerimiz arasındadır. Vahiye bulunan bu bilgiler hikmetlerde zikredilmiş ve ilgili ayetler doğrudan işaret edilmiştir:

Nida kelgey melaikge zincir salgıl

Zencir salıp mahşerhagda alıp yürgil

Didar üçün küygenlerim ma’lum kılğıl

Âşıkları bi-hud bolub yürer ermiş

Günümüz ifadesiyle;

Nida gelince meleklerle zincir vur

Zincir vurup mahşer yerine alıp yürü

Cemal için yananlarımı belli eyle

Âşıkları kendinden geçip yürür imiş⁴⁷⁶

Meleklerin mahşer günü zincir vurmaları ile ilgili ayetler ise şu şekildedir:

*“O vakit, boyunlarında demir halkalar ve **zincirler** vardır...”⁴⁷⁷*

*“(Allah, görevli zebanilere şöyle buyurur:) “Tutun onu (ellerini boynuna) bağlayın. Sonra onu, o dehşetli ateşe yaslayın, sonra, uzunluğu yetmiş arşın olan bir **zincire** bağlayın.”⁴⁷⁸*

Dörtlüğün ilk iki satırı bu iki ayete dayanmaktadır diyebiliriz.

1.5.2.7. Ahirete Azık Hazırlamak

Kur’an-ı Kerim’de ahirette hüsrana uğrayanlar anlatılırken, onların yapmadıkları salih amellere pişmanlık duydukları zikredilir. Bu vecheden

⁴⁷⁶ Bice, *age*, s. 257.

⁴⁷⁷ Mü’min 40/71-72.

⁴⁷⁸ Hâkka 69/30-32. Konuyla ilgili diğer ayet için bkz. İnsan 76/4.

bakıldığında ahirette pişman olmamak bu dünyada kulun yaptığı amele/hazırlığa bağlıdır diyebiliriz. Bu durum hikmetlerde sıklıkla dile getirilmiş ve Hoca Ahmed Yesevî, ahirette pişman olmamak için bu dünyada azık hazırlamayı tavsiye etmiştir:

Men yigirmi dörtke kirdim Hak'dın yırak
Ahiretka barur bolsam kanı yerağ
Ölgenimde yığlıp urung yüz ming tayak
Ol sebebdin Hakk'a sığnıp keldim mena

Günümüz ifadesiyle

Ben yirmi dörde girdim Hak'dan uzak
Ahirete varır olsam hani hazırlık
Öldüğümde toplanıp vurun yüz bin sopa
O sebepten Hakk'a sığınıp geldim ben işte⁴⁷⁹

Mahşer günü için hazırlık yapmak Kur'an'da tüm insanlara tavsiye edilen başlıca konulardan birisidir.

"Gök yarıldığında, yıldızlar dağılıp döküldüğünde, denizler fıskırtıldığında, kabirler alt üst edil(ip ölüler diriltildiğinde, (her) nefis (yapıp) öne sürdüğünü, (yapmayıp) geride bıraktığını bilecek."⁴⁸⁰

*"Günahkarların, Rablerinin huzurunda başlarını öne eğerek; Ey Rabbimiz, gördük, işittik, **bizi (dünyaya) geri gönder de salih amel işleyelim.** Çünkü artık biz kesin inananlardanız, (dediklerini) bir görsen."⁴⁸¹*

*"Yahut azabı gördüğü zaman; **keşke benim için (dünyaya) geri dönüş olsaydı da güzel hareket edenden olsaydım, diyecek.**"⁴⁸²*

*"Birinize ölüm gelip de; **Ey Rabbim, beni yakın bir vakte kadar ertelesen de sadaka versem ve iyilerden olsam, demeden önce size rızık olarak verdiğimiz şeylerden harcayın.**"⁴⁸³*

⁴⁷⁹ Bice, *age*, s. 68.

⁴⁸⁰ İnfitar 82/1-5.

⁴⁸¹ Secde 32/12.

⁴⁸² Zümer 39/58.

Bu ayetlerin dörtlükte Ahmed Yesevî'nin murad ettiği şeyi çerçeveleyeceği kanaatindeyiz. Zira ayetlerde hazırlıksız ahirete giden insanın pişmanlığını okumaktayız. Hikmette de bu duruma karşı bir uyarı söz konusudur.

Konuyla ilgili başka bir ayet-i kerimede Allah, hac ibadeti özelinde sefer için azık hazırlamamızı, azığın en hayırlısını da takva olduğunu söyler. Bu manada Hoca Ahmed Yesevî de hikmetinde dünyayı bırakıp ahirete azık hazırlamak gerektiğini, azık hazırlayanın yolda kalmayacağını ikrar eder:

Tevfik tileb erenlerge yavuklangıl
Könül üzüb taallukdın sovuklangıl
Dünyâ koyub âhirete azıklangıl
Azık alan ara yolda kalmas ermiş

Günümüz ifadesiyle;

Başarı dileyip erenlere yakınlaş
Gönül çözüp alâkadan soğuklaş
Dünyâyı bırakıp âhirete azıklan
Azık alan ara yolda kalmazmış⁴⁸⁴

Hikmette dünyayı bırakmaya yönelik tavsiye yukarıda ifade ettiğimiz dünya hayatının geçici, aldatıcı ve değersiz oluşu ile ilgilidir. Fakat hikmette ikinci bir tavsiye olarak ahiret için azık hazırlamak önerilmiş ve azık hazırlayanın yolda kalmayacağı vurgulanmıştır. Hikmetteki bu yaklaşımı şu ayetle birlikte değerlendirmek mümkündür:

"...Bir de (yol için) kendinize azık edinin. (Bilin ki) azığın en hayırlısı takvadır..."⁴⁸⁵

Hikmette ve ayette benzer bir tavsiye olarak azık hazırlanılması söz konusudur. Ayetin devamında ise takva azığından bahsedilerek meselenin sadece

⁴⁸³ Münâfikûn 63/10.

⁴⁸⁴ Bice, *age*, s. 310.

⁴⁸⁵ Bakara 2/197.

dünya yolculuğu ile alâlakı olmadığı da işaret edilmiştir. Hoca Ahmed Yesevî'nin ahiret azığı dediği şeyi takva azığı olarak düşünmek de mümkündür.

1.5.2.8. Mahşerde Azalarının Kişiyi Şahitlik Etmesi

Mahşer günü günahkâr insanın günahına, kendi organlarının/elinin ayağının dahi şahitlik edeceği ayetlerde kayıtlıdır. Söz konusu ayetler hikmetlerde manevi olarak iktibas edilmiştir:

*"O gün (kıyamette) dilleri, elleri ve ayakları (dünyada) yapmış olduklarına şahitlik edecektir."*⁴⁸⁶

*"O gün onların ağızlarını (kapatır) mühürleriz, yaptıkları şeyleri elleri bize söyler, ayakları da şahitlik eder."*⁴⁸⁷

*"Nihayet oraya geldikleri zaman (dünyada) yaptıkları şey hakkında kulakları, gözleri ve derileri onların aleyhine şahitlik edecektir."*⁴⁸⁸

Ki men dernem bu işni kılğanım yok

Tamam azalarım bolgay güvahi

Günümüz ifadesiyle

Ki ben derim bu işi yaptığım yok

Bütün organlarım olacaktır şahit⁴⁸⁹

Beyitte ahirette günahını inkâr eden insana kendi uzuvlarının aleyhinde şahitlik edeceği haber verilmektedir. Yukarıdaki üç ayette de anlatılan hakikat beyitte özetlenmiş haliyle karşımıza çıkmaktadır. Konuya başka bir açıdan bakacak olursak bir beyitte üç ayeti ihtiva edecek şekilde anlam örgüsünü oturtmak, oldukça iyi bir vahiy bilgisi gerektirmektedir.

Hoca Ahmed Yesevî'nin bu ayetleri çok iyi özümlediği başka bir hikmetinden daha anlaşılmaktadır:

⁴⁸⁶ Nûr 24/24.

⁴⁸⁷ Yâsîn 36/65.

⁴⁸⁸ Fussilet 41/20.

⁴⁸⁹ Bice, *age*, s. 125.

Tevbe kılsam keçer mukin Kadir İlah
Yok erse netküm anda men rû-siyâh
Tangla barsam elk ayağ barça güvah
Hak kaşıda barça işler asan erür

Günümüz ifadesiyle;

Tevbe eyleşem bağışlar mı Kadir İlah
Yok ise ne yaparım orada ben yüzü siyâh
Sabaha varsam el ve ayak bütün tanık
Hak önünde bütün işler kolaydır⁴⁹⁰

Ayet-i kerimelerle hikmetin üçüncü mısraı arasındaki bağlantı çok açıktır.

1.5.2.9. Mahşerde Sağ ve Sol Ehli

Mahşer günü insanların sağ ve sol ehli olmak üzere iki grup olacakları, kitabı sağından verilenlerin sağ ehli olup mutlu olacakları ve kitabı solundan verilenlerin ise sol ehli olup azaba düşer olacakları Kur'an-ı Kerim'de haber verilen konular arasındadır. İlgili ayetlere bakıldığında mü'minlerin sağ ehli, kafirlerin ise sol ehli oldukları görülür. Hikmetlerde de sağ ve sol ehlinden bahsedilmiş ve kafirler sol, Müslümanlar sağ ehli olarak tarif edilmiştir:

Cümle ruhga şul saatde fermân yetdi
Fermân bolgaçdem ötmeyin saf kuruldı
Kâfir çapta mü'min bende ongda turdı
Kaysı taraf turganımnı bilelmesmen

Günümüz ifadesiyle;

Bütün ruhlara o saatte fermân ulaştı
Fermân olunca an geçmeden saf kuruldu

⁴⁹⁰ Bice, *age*, s. 301.

Kâfir solda Müslüman kullar sağda durdu

Hangi tarafta durduğumu bilemezdim⁴⁹¹

Dörtlükte ayetlerle bağlantısı olan iki konu vardır. Birincisi, ikinci satırda ifade edilen safların derhal kurulması, ikincisi ise bu saflarda insanların sağ ve sol ehli olmak üzere iki sınıfa ayrılmasıdır. Hakk'ın fermanı diye hikmette tarif edilen İsrâfil'in sûra üflemesi olabilir. Yani İsrâfil sûra haşır için üflediğinde bir an bile geçmeden insanlar saf olacaklardır. Hikmette anlatılan bu bilginin kaynağı ise şu ayettir:

“(İyi bilin ki o zor değildir.) Ancak o (Sûr'a son üfürülüş, yine) bir tek çıçlıktır. Bir de (bakarsın ki) onlar hemen uyan(ıp toplan)ırlar.”⁴⁹²

Dörtlüğün ikinci satırıyla bu ayeti yan yana koyduğumuzda neredeyse aynı mefhumu söyledikleri gayet açıktır. “Ferman olunca an geçmeden saf kuruldu” ifadesiyle ayetteki ifadeler neredeyse örtüşmektedir. Dörtlüğün üçüncü satırında bildirilen sağ ve sol ehli ile ilgili ayet ise şöyledir:

“İşte bunlar bahtiyar olan (amel defteri sağından verilen) kimselerdir. Ayetlerimizi inkar edenler ise sol ehli olan (amel defteri solundan verilmiş olan)ların ta kendileridir. Onların üzerlerine (kapakları) kapatılacak bir ateş vardır.”⁴⁹³

Amel defterlerinin sağ ve soldan verilmesine dair başka bir hikmette ise Hoca Ahmed Yesevî konuyu mizan ile birlikte değerlendirir:

Kıyamet kün uluğ sıfat yazılıgı

Mizan atlığ terazi hem kurulgı

Ondın soldın nameler berülgüsi

Siyasetliğ uluğ künde ne kılğay men

Günümüz ifadesiyle;

Kıyamet gün büyük sıfat yazılısı

Mizan adlı terazi hem kurulası

⁴⁹¹ Bice, *age.*, s. 144.

⁴⁹² Nâzi'ât 79/13-14.

⁴⁹³ Beled 90/18-20. Konuyla ilgili diğer ayetler için bkz. Vâkıâ 56/35-41, Hâkka 69/25.

Sağdan soldan nameleri verilesi

Siyasetli büyük günde ne eyleyim⁴⁹⁴

Sağdan ve soldan verilen nağmelerin ayette bahsedilen amel defteri olduğu ifade edilebilir.

1.5.2.10. Mahşer Günü Terazi Kurulması

İnsanların amellerinin tartılması için mahşer günü mizan adında adaletli terazilerin kurulacağı ayet-i kerimlerde zikredilmiştir. Aynı bilgi hikmetlerde de yer alır:

Kul Hoca Ahmed tevbe kılğıl ölmes burun

Hak Teala soroğ seval kılmas burun

Ruz-ı mahşer terazisün kurmas burun

Amel kılmay ölüb ketsem netgüm mena

Günümüz ifadesiyle;

Kul Hoca Ahmed tevbe eyle ölmeden önce

Hak Teala sorgu sual kılmadan önce

Mahşer günü terazisini kurmadan önce

Amel kılmadan ölüp gitsem neylerim ben işte⁴⁹⁵

Mahşer günü kurulacak terazi ile ilgili ayet şöyledir:

*“Kıyamet günü için **adaletle tartan teraziler** koyarız. Artık hiç kimse hiçbir şekilde haksızlığa uğratılmaz. (Yapılan şey) bir hardal tanesi ağırlığıınca da olsa onu getiririz. Hesap görücü olarak biz yeteriz.”⁴⁹⁶*

Mahşer günü Allah'ın adaletle hükmedecek olması da yine hem ayetlerde hem de hikmetlerde yer alan konulardandır:

Muhabbetni şevki birle yâr istegil

Roza namaz Oğanımnı farzı bolgay

⁴⁹⁴ Bice, *age*, s. 457.

⁴⁹⁵ Bice, *age*, s. 319.

⁴⁹⁶ Enbiya 21/47. Konuyla ilgili bir diğer ayet için bkz. Yunus 10/4.

Mahşergahda adli birle sorar bolsa

Âşıklarnı bir Hudayga arzı bolgay

Günümüz ifadesiyle;

Muhabbetin şevki ile yâr iste

Oruç namaz Rabb'imın farzı olur

Mahşer yerinde adaleti ile sorar olsa

Âşıkların bir Allah'a arzı olur⁴⁹⁷

*"Yer Rabbinin nuruyla parlayacak, kitap (amel defteri ortaya) konulacak, peygamberler ve şahitler getirilecek, onlar haksızlığa uğratılmaksızın aralarında adaletle hükmedilecektir."*⁴⁹⁸

*"Allah, adaletle hükmeder..."*⁴⁹⁹

Mahşer günü Allah'ın adaletiyle hükmedecek olması hikmetlere ayetlerden yansıyan bilgilerdendir.

1.5.2.11. Mahşer Günü Bütün İnsanların Bir Araya Toplanması

Kur'an-ı Kerîm'de kıyamet kooptuğu zaman bütün insanların zaman ve mekan farkı olmaksızın bir araya toplanacak olması haber verilir. Türkistan Piri de hikmetinde "evvel ahir bütün insanların hazır edileceğini" söyleyerek ilgili ayetlere işaret eder:

Oşal vaktde malmelaikke ferman bolgay

Evvel ahir barça halknı hazır bolgay

Birbirini yahşi yaman halin sorgay

Yığlap yürgil köz yaşını riyası yok

Günümüz ifadesiyle;

İşte o vakitte melaike ferman olur

Evvel ahir bütün halkı hazır kılar

⁴⁹⁷ Bice, *age*, s. 234.

⁴⁹⁸ Zümer 39/69.

⁴⁹⁹ Mü'min 40/20.

Birbirinin yahşi yaman halin sorar

Ağlayıp yürü gözyaşının riyası yok⁵⁰⁰

Dörtlüğün ikinci satırı aşağıdaki ayetlerle ilişkilidir:

“Bu ayırt edip hüküm verme günüdür ki sizi de evvelki (ümmet)leri de bir araya toplarız.”⁵⁰¹

“... O (kıyamet günü) bütün insanların bir araya toplanacağı bir gündür...”⁵⁰²

Dörtlüğün üçüncü satırında ise ahirette insanların birbirleriyle olan konuşmaları ele alınmıştır.

“Cennetlikler, cehennemliklere (şöyle) seslenirler: “Rabbimizin bize vaat ettiğini biz gerçek olarak gördük. Siz de Rabbinizin size (azap) vaadini gerçek olarak gördünüz mü?” (Onlar da:) “Evet” derler. O sırada aralarında bir görevli şöyle seslenir: “Allah’ın laneti zalimlerin üzerine olsun.”⁵⁰³

Görülüyor ki Hoca Ahmed Yesevî'nin mahşer günü bütün insanların bir araya toplanacağına dair olan söylediği ifade vahiy kaynaklıdır.

1.5.2.12. Ahirette Zaman

Dünya hayatındaki zaman ile ahiretteki zamanın birbirinden farklı oldukları bazı ayetlerde zikredilmiştir. İzafi bir konu olan zaman hakkında Kur’an-ı Kerîm’de bazı yaklaşımlar mevcuttur. Örneğin yüz yıl uykuda kalan bir kişi bir gün veya daha kısa bir zaman uyuduğunu zannetmiştir.⁵⁰⁴ 300 yıl uyuyan Ashab-ı Kehf de yine bir gün veya bir günden daha az uyuduklarını zannetmiş idiler.⁵⁰⁵ Ahirette azaba düşen insanın da dünyada yine bir gün veya daha az bir zaman kaldığını ifade etmesi⁵⁰⁶ zaman konusunun dünya ve ahiret açısından farklılık arzettiğini gösterir.

⁵⁰⁰ Bice, *age*, s. 331.

⁵⁰¹ Mürselât 77/38.

⁵⁰² Hûd 11/103. Konuyla ilgili bir diğer ayet için bkz.: Sebe’ 34/26.

⁵⁰³ A’râf 7/44. Konuyla ilgili bir diğer ayet için bkz.: Hadîd 57/14.

⁵⁰⁴ Bakara 2/259.

⁵⁰⁵ Kehf 18/19.

⁵⁰⁶ Mü’minûn 23/112-113.

Zamanın dünya ve ahiret dengesine dair Meâric suresinde dikkat çekici bir ifade söz konusudur. Bu surede Allah, ahiretteki bir günün bu dünyadaki günlerden elli bin yıl kadar olduğunu haber verir. Aynı bilgi hikmette şöyle zikredilmiştir:

Kıyametni bir küni elli ming yılça bolur

Bu dünyanı sanıça bil neçe bolur

Kıyamet kün yetmiş ming yıl otta kalur

Tevbe kılğan kullar küymez mühleti bar

Günümüz ifadesiyle;

Kıyametin bir günü elli bin yıl kadar olur

Bu dünyanın sayısı ile bil nice olur

Kıyamet günü yetmiş bin yıl ateşte kalır

Tevbe eyleyen kullar yanmaz mühleti var⁵⁰⁷

“Bir kişi incek azabı sordu. (O) kafirlere mahsustur ki onu hiçbir savacak yoktur. (O azap bütün) derecelerin sahibi Allah tarafından. Melekler ve ruh (cebrail) miktarı (sizce) elli bin yıl olan bir gün içinde O’na ulaşır.”⁵⁰⁸

Görülüyor ki Türkistan Piri, Kur’an-ı Kerîm’e hemen her alanda vukufiyet göstermekte, nadiren gündeme gelen konulardaki ayetleri dahi hikmetlerinde ustaca işlemektedir.

1.5.2.13. Mahşer Günü Hasret ve Pişmanlık İçinde Olmak

Mahşer günü günahkar kişinin düştüğü durum dolayısıyla dünya hayatına hasret duyması, yapmadığı salih ameller dolayısıyla da nedametler içinde bulunması ayetlerde haber verilmiştir. Hikmetlerde de mahşer günü günahkar insanın müthiş bir pişmanlık ve hasret içinde olduğu ifade edilmiştir:

Duzâh içre vâ-veyletâ nedâmet a

Nâle bolğan kaçan bolgay kıyamet a

⁵⁰⁷ Bice, *age*, s. 300.

⁵⁰⁸ Me’âric 70/1-4. Konuyla alakalı diğer ayetler için bkz. Hac 22/47, Secde 32/5.

Hakk'a kulluk kılmadım dep nedâmet a

Eştib ukub hizmet kılınğ dostlarım a

Günümüz ifadesiyle;

Cehennem içre vahlar olsun nedâmet ey

Feryâd eyleyin nasıl olur kıyamet ey

Hakk'a kulluk kılmadım deyip nedâmet ey

İşitip okuyup hizmet eyleyin dostlarım ey⁵⁰⁹

Hikmette üzerinde durulan pişmanlığın ne derece yürek yakıcı, can acıtıcı olduğunu şu ayetlerle birlikte daha iyi anlayabiliriz:

*"Ateş karşısında durdurulunca onların: Keşke biz geri döndürülseydik, Rabbimizin ayetlerini yalanlamaz ve inananlardan olurduk, demelerini bir görsen."*⁵¹⁰

*"O gün onların yüzleri ateşte evirilip çevrilirken; Ah keşke biz Allah'a itaat etseydik, Peygambere de itaat etseydik, diyecekler."*⁵¹¹

*"Yahut azabı gördüğü zaman, keşke benim için (dünyaya) dönüş olsaydı da güzel hareket edenlerden olsaydım, diyecektir."*⁵¹²

Hoca Ahmed Yesevî başka bir hikmetinde de ahiret yurdunu pişmanlık yeri olarak niteler ve bu ayetlere işaret eder:

Dünya işi(dür) bir sarı, nefsüm erür (düşman) barı

Ukba erür hasret yeri men yığlamay kim yığlasun

Günümüz ifadesiyle;

Dünyâ işidir bir taraf nefsimdir düşman hepsi

Ahirettir hasret yeri ben ağlamayayım kim ağlasın⁵¹³

⁵⁰⁹ Bice, *age*, s.362.

⁵¹⁰ En'âm 6/27.

⁵¹¹ Ahzâb 33/66.

⁵¹² Zümer 39/58.

⁵¹³ Bice, *age*, s. 433.

Ahiretin hasret yeri olduğunu hem yukarıdaki ayetlerden çıkarmak mümkündür hem de Furkan suresinde zikredilen şu ayetlerle anlamak imkan dahilindedir:

“O gün o zalim ellerini ısıtıp, keşke ben peygamberle beraber kurtuluş yolunu tutsaydım, diyecek. Yazıklar olsun bana, keşke falanı dost edinmeseydim...”⁵¹⁴

Başka hikmetlerde ise sahte şeyhlerin kıyamette hasretler içinde olacağı zikredilmiş ve mahşer günün hasret ve pişmanlıklar günü olduğu bilgisi tekrarlanmıştır. İlgili hikmetlerin günümüz ifadesiyle olan halleri şöyledir:

Böyle şeyhin aklına deyin ahmak

Körlükle şeyhlik eylermiş mutlak

Bâtın içre ona değer dâim tokmak

Kıyâmette hasret kılıp yürür imiş⁵¹⁵

* * * * *

Yarın olsa **kıyâmet günü** ey dostlar

Peydâ olur türlü-türlü alâmetler

Yüz bin kaygı **dağ u hasret, nedametler**

Ağlayıp yürü göz yaşının riyası yok⁵¹⁶

Görülüyor ki Hoca Ahmed Yesevî kıyamet ve mahşer gününe dair pek çok konuyu dile getirmiştir. Hikmetlerde ele alınan konuların Kur'an'da zikredilen konulardan olması ayrıca dikkat çeken bir husustur. Kıyamet saatinin yakın olması ve kıyametin mutlaka kopacak olması, kıyametin şiddeti, mahşer günü insanların dirilmeleri, hesaba çekilmeleri, insana kendi organlarının şahitlik etmesi, sağ ve sol ehli, mizan-terazi, ahiret yurdunun günahkarlar için pişmanlık yurdu olması gibi konular ayetlerden hareketle hikmetlere yansıyan konulardandır. İlgili hikmet ve ayetlere bakıldığı zaman Hoca Ahmed Yesevî'nin konuyla ilgili hemen her ayeti iyi derecede bildiği, özümsemiği ve hikmetinde dile getirdiği fark ediliyor.

⁵¹⁴ Furkan 25/27-28.

⁵¹⁵ Bice, *age*, s. 313.

⁵¹⁶ Bice, *age*, s. 331.

1.5.3. Cennet

Divan-ı Hikmet'te cennet hakkındaki ifadeler tasnif edildiği vakit, Hoca Ahmed Yesevî'nin cennete dair hayli bilgisinin olduğu görülür. Cennet sözcüğü yerine aynı anlamı taşıyan Behişt ve Uçmağ gibi kavramlar da hikmetlerde göze çarpar. Verilen bilgiler de genellikle Kur'an-ı Kerîm ile uyum içerisindedir. Cennete dair Kur'an'da olan pek çok bilgi neredeyse birebir Divan-ı Hikmet'te de karşımıza çıkar. Cennet ehli, kimlerin cenneti hak edeceği/cennete gireceği, cennet nimetleri, cennet kıyafetleri, cennetteki ırmaklar, pınarlar, kevser havuzu, huriler, gılmanlar, cennet bahçeleri gibi bilgiler Divan-ı Hikmet'te kendini izhar eder. Hoca Ahmed Yesevî'nin cennete dair verdiği bilgilerin büyük çoğunluğunun vahiy kaynaklı olduğunu müşahede etmekteyiz.

1.5.3.1. Cennet Ehli

Hoca Ahmed Yesevî, hikmetlerinde **iman edenlerin** cennet ehli olduklarını söyler. İnsan eğer mü'min ise cennete girebilecektir. Cennet ehlinin de burada ebedi bir hayat sürecekleri hikmetlerde vahiyden kaynaklı olarak yer almıştır:

Hudâ kılğay anı duzâhdın âzâd

Behişt-i câvidânda eylegey şâd

Günümüz ifadesiyle;

Allah eyleye onu cehennemden âzad

Ebedî cennetinde eyleye şâd⁵¹⁷

İnsanın cennette ebedî bir hayatının olacağına dair ayet-i kerimelerden bazıları şöyledir:

*"İman eden, bir de salih amellerde bulunanlara kendileri için alt tarafından ırmaklar akan cennetleri müjdele... Onlar orada sürekli kalacaklardır."*⁵¹⁸

*"İman edip salih amel işleyen kimseler ise cennet ehlidirler. İşte onlar orada ebedî kalacaklardır."*⁵¹⁹

⁵¹⁷ Bice, *age*, s. 516.

⁵¹⁸ Bakara 2/25.

*“Yüzleri ağaranlar ise Allah’ın rahmeti içindedirler. Onlar orada ebedî kalacaklardır.”*⁵²⁰

Hoca Ahmed Yesevî, yukarıda ifade ettiğimiz üzere cenneti iman edenlerin hak edeceğini söyler. Mü’min kullar cennet içinde saadet bulacaklardır. İlgili hikmetler ve ayetlerden örnekler şöyledir:

Behişt aytur men artuk **mü’min** kullar mende bar
Mü’minlerni aldıda **türlüg nimet elvân** bar

Günümüz ifadesiyle;

Cennet der ben üstünüm **mü’min** kullar bende var
Müminlerin önünde **türlü nimet elvân** var⁵²¹

*“İman edip salih amel işleyenlere gelince, Rableri imanları sebebiyle onları alt tarafından ırmaklar akan nimet dolu cennetlerine eriştirir.”*⁵²²

Hoca Ahmed Yesevî, hikmetini **iman-cennet-nimet** kavramları üzerine bina etmiştir. Bu binanın temelinde yukarıdaki ayetin olduğunu söyleyebiliriz.

Başka bir hikmetinde ise Hoca Ahmed Yesevî, imanlı kulun ölünce cennete gireceği müjdesini verir:

İmanlı kul ölüb barsa cennet kirgey
Cennet kirip hûrlar bilen işret kılğay
Her yanıdın Rıdvân kelib selam kılğay
Cevab aytmay ölüb ketsem netgüm menâ

Günümüz ifadesiyle;

İmanlı kul ölüp gitse cennete girince
Cennet girip hûriler ile işret kılınca

⁵¹⁹ Bakara 2/82.

⁵²⁰ Âl-i İmran 3/107. İlgili diğer ayetler için bkz. Nisâ 4/57-122, Mâide 5/85-119, A’râf 7/42, Tevbe 9/89, Yunus 10/26, Hûd 11/108, Tâhâ 20/75-76, Mü’minûn 10-11, Furkan 25/16-76, Nakebut 29/58-59, Zümer 39/73, Mü’min 40/76, Zuhruf 43/71-73, Ahkâf 46/14, Fetih 48/5, Kâf 50/32-34, Hadîd 57/12.

⁵²¹ Bice, *age*, s. 303.

⁵²² Yunus 10/9.

Her yanından Rıdvân gelip selâm edince
Cevab diyemedem ölüp gitsem neyerim ben işte⁵²³

Her iki hikmette de cennet ve iman birlikte ele alınan iki kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayet-i kerimelerde de benzer bir yapı söz konusudur:

“İman edip salih amel işleyen kimseler ise cennet ehlidirler...”⁵²⁴

“...İman edip de salim ameller işleyenler nimeti bol olan cennettedirler.”⁵²⁵

Ayetlerde iman cennet ilişkisinde bir de salih amel şartı vardır. Hiç kuşkusuz bu şart da yine hikmetlerde yerini almıştır. Hoca Ahmed Yesevî, Allah'ı çokça zikredenleri, namazı titizlikle kılanların, tevbe edenlerin cennet ehli olduklarını söyler. Bu filler salih amel çerçevesinde değerlendirilebilir. Şimdi sırasıyla bu hikmetleri değerlendirelim.

İlk olarak Hoca Ahmed Yesevî muhtelif hikmetlerinde, Allah'ı çok zikreden kulların cennete vasıl olabileceğini haber verir.

Allah degen bendeni câyın cennette kördüm
Hûr u gılmân cümlesin karşı hizmetde kördüm

Fezkürûnî zikrini aytgan kullar daima
Cümlesin hemrâh behişt-i Adn'da kördüm

Günümüz ifadesiyle;

Allah diyen kulun yerini cennette gördüm
Hûri gılmân hepsini karşısında hizmette gördüm

Fezkürûnî zikrini söyleyen kulların dâimâ
Tamamını yoldaş olup Adn cennetinde gördüm⁵²⁶

Hoca Ahmed Yesevî, hikmetinde zikir ve cennet konusunu birlikte işlemiş, zikri cennet ile ilişkilendirmiş ve bu manada zikre dair bir ayeti⁵²⁷ de lafzen iktibas

⁵²³ Bice, *age*, s. 319.

⁵²⁴ Bakara 2/82.

⁵²⁵ Hac 22/56.

⁵²⁶ Bice, *age*, s. 156.

etmiştir. Başka bir hikmette de konu aynı minvalde, zikir cennet birlikteliği ile ele alınmış ve yine aynı ayetten fakat daha uzun bir lafzî iktibas yapılmıştır. Bu durum, Hoca Ahmed Yesevî'nin konuya verdiği önem ve ilgi ile alakalı olabilir kanaatindeyiz.

Zâkirlerge Hudâ özi va'de kıldı
Fezkürûnî ezkurküm ayet keldi
Firdevs atlıg cennetidin mazhar keldi
Keling yığlıng zâkir kullar zikir aytaylık

Günümüz ifadesiyle;

Zâkirlere Allah özü vaad eyledi
Fezkürûnî ezkurküm diye âyet geldi
Firdevs adlı cennetinden mazhar geldi
Gelin yığılın zâkir kullar zikir söyleyelim⁵²⁸

Hoca Ahmed Yesevî iki hikmetinde de zâkir kulun cennet ehli olduğunu söylemiştir. Konuyla ilgili olarak iki sureden şu ayetler değerlendirilebilir:

“Ey iman edenler! Allah'ı çok anın (zikredin). O'nu sabah akşam tesbih edin...(Mü'minler) O'na kavuştukları gün (Allah'ın) onlara yönelik iltifatı “selam”dır. Onlara şerefli bir mükafat hazırlanmıştır.”⁵²⁹

“O (akl-ı selîm sahibi) kimseler ayaktayken, otururken ve yan taraflarına yaslanarak yatarken Allah'ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında düşünürler (ve derler ki:) Ey Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın. Seni tenzih ederiz, bizi ateş azabından koru...Bunun üzerine Rableri onların dualarına icabet buyurdu: Ben elbette ... onları alt tarafından ırmaklar akan cennetlere koyacağım...”⁵³⁰

⁵²⁷ Bakara 2/152.

⁵²⁸ Bice, *age*, s. 165.

⁵²⁹ Ahzâb 33/41-44. İbn Kesir ve Elmalılı, bu ayetin tefsirinde şerefli mükafatın “cennet” olduğunu söyler. (İbn Kesir, C. 12, s. 6556; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, Akçağ Yayınları, Ankara 2015, C. 6, s. 538.) Meryem Suresi 19/60-62. ayetler de buranın cennet olduğunu haber verir.

⁵³⁰ Âl-i İmran 3/191-195.

Her iki ayette de Allah'ı zikredenin nihayetinde varacağı yerin cennet olacağı işaret edilmiş, haber verilmiştir. Hikmetler bu ayetlerde bildirilen haberler üzerine inşa edilmiştir diyebiliriz.

Hoca Ahmed Yesevî, zakir kullardan başka takva sahibi olanların da cennet ehli olduğunu söyler. Bu defa hikmetlerde cennet ile takva birlikte değerlendirilmiştir.

Zâhid kullar **takva** kılıb namaz okur
Nasîb kılsa nada barıb **Hûrlar** kuçar
Âşık kullar Mansûr-yanlıĝ cândın keçer
Kurbân bolur dâr üstüde cânân için

Günümüz ifadesiyle;

Zâhid kullar **takvâ** eyleyip namâz kılar
Nasîb eylese orada varıp **Hûriler** kucaklar
Âşık kullar Mansûr gibi cândan geçer
Kurbân olur dâraĝacı üstünde cânân için⁵³¹

“Rabbimizin baĝışlamasına ve takvâ sahipleri için hazırlanmış, genişliĝi gökler ve yer kadar olan cennete koşusun.”⁵³²

“Takvâ sahipleri ise cennetlerde ve pınar (baş)larındadır...”⁵³³

“Cennet, takvâ sahiplerine yaklaştırılır.”⁵³⁴

Hoca Ahmed Yesevî, bu hikmetinde takva sahipleri ile birlikte namaz kılanların cennet ehli olduğunu söylüyor. Namaz ve cennet ilişkisi ile ilgili başka bir hikmette namazına titiz olan, hassasiyet gösteren kulların cenneti ümid edebilecekleri vurgulanır:

⁵³¹ Bice, *age*, s. 309.

⁵³² Âl-i İmran 3/133.

⁵³³ Hicr 15/45-46.

⁵³⁴ Ankebut 29/90. Konuyla ilgili diĝer ayetler için bkz.: Ra'd 13/35, Meryem 19/63, Kamer 54/54-55, Nebe 78/31-34.

Şeriatda mürşid bolgan garib kullar
Şeriatdın olar menzil alır bolgay
Namazığa şuru bolgan mü'min kullar
Uçmağ üyin ümîd tutub turur bolgay

Günümüz ifadesiyle;

Şeriatta mürşid olan garîb kullar
Şeriattan onlar menzil alır olmalı
Namazına titiz olan mümin kullar
Cennet evini ümîd edip durur olmalı⁵³⁵

Hoca Ahmed Yesevî, mü'min kulların namazlarına titizlikle devam ettiğini ve bu sayede cenneti arzuladıklarını ifade eder. Mü'minlerin vasıflarının anlatıldığı Mü'minûn suresinde de iman edenlerin namazlarında hassas oldukları cenneti kazanacakları bilgisi vardır:

*"Mü'minler muhakkak felah bulmuştur. Onlar **namazlarında** huşû içindedirler... Onlar ki **namazlarına devam ederler**. İşte onlar varis olanların ta kendileridir. Onlar **Firdevs'e vâris olacaklardır**..."⁵³⁶*

Hikmetlerde tevbe edenlerin de cennet mülkünü kazanacağı veya cennete gitmek isteyen kulun tevbe etmesi gerektiği yine vahiy kaynaklı olarak karşımıza çıkan konulardandır:

Tevbe kılıp Hakk'a yangan âşıklarga
Uçmağ içre tört arığda şerbeti bar
Tevbe kılmay Hakk'a yabmağan gafillerge
Tar lahedde katığ azab hasreti bar
Ol arığlar kimge turur bil anı
Tevbe kılğan âşıklarga içürür anı

⁵³⁵ Bice, *age*, s. 239.

⁵³⁶ Mü'minûn 23/1-11.

Tevbesizler ol arığdan içmes barı
Anga içürür zehir zakkum şerbeti bar

Günümüz ifadesiyle;

Tevbe eyleyip Hakk'a yanan âşıklara
Cennet içinde dört pınarda şerbeti var
Tevbe kılmayıp Hakk'a yanmayan gafillere
Dar kabirde sert azap hasreti var
O pınarlar kimedir bil onu
Tevbe kılan âşıklara içirir onu
Tevbesizler o pınardan içmez suyu
Ona içirir zehir zakkum şerbeti var⁵³⁷

Hikmette tevbe, cennete girebilmek için şart olarak zikredilmiştir. Konuyla ilgili olarak şu ayete bakılabilir:

*"Ancak **tevbe edenler**, iman edenler ve salih amelde bulunanlar hariçtir. İşte bunlar hiçbir şekilde haksızlığa uğratılmayacak ve **cennette** Rahmân'ın kullarına giyaben vaadettiği **And cennetlerine** (girecekler)dir..."⁵³⁸*

Ayette görülüyor ki tevbe eden, iman eden ve salih amelde bulunan kul cennet ehli olabilmektedir. Divan-ı Hikmet'ten cennete dair buraya kadar sıraladığımız örnekler ve bunlardan sonra sıralayacağımız örneklerin hepsi dahi bu ayet-i kerime ekseninde değerlendirilebilir.

Hoca Ahmed Yesevî, malını Allah yolunda sarf edenlerin/cömertlerin de cennet ehli olduğunu söyler. İlgili hikmetler ve ayet-i kerime şöyledir:

Mü'min kullar sâdıklar sıdkı birle turganlar
Dünyâlığın sarf idüb uçmağ hûrun kuçmuşlar

Günümüz ifadesiyle;

⁵³⁷ Bice, *age*, s. 295.

⁵³⁸ Meryem 19/60-61.

Mümin kullar sâdıklar sıdkı ile duranlar

Dünyâlığını sarf edip cennet hûrîsini kucaklamışlar⁵³⁹

Yine aynı çizgide başka bir hikmette Hoca Ahmed Yesevî, cömertlerin cennet ehli olduklarını söyler:

Kul Hoca Ahmed bende bolsan sahi bolgıl

Sahi bolub miskinlerge taam bergil

Tanla barsan cennet içre güller dergil

Vallâh sahi Hak didârın körer ermiş

Günümüz ifadesiyle;

Kul Hoca Ahmed, kulu olsan, cömert ol

Cömert olup miskinlere yemek ver

Tanla varsan **cennet** içinde güller der

Vallâhi cömert Hakk didârını görür imiş⁵⁴⁰

*“Muhakkak ki Allah’ın kitabını okuyanlar, namazı dosdoğru kılanlar ve kendilerine rızık olmak üzere verdiğimiz şeylerden gizli ve açık olarak sarf edenler, asla durgunluğa uğramayacak bir ticaret umabilirler... (Mükafatları) And cennetleridir...”*⁵⁴¹

Konuyu mefhumun muhalifinden de değerlendirmek mümkündür. Yoksula yedirmeyen cimrilerin cehennem ehli oldukları da yine ayetlerde var olan bilgilerdendir:

*“(Onlar) cennettedirler. Onlar suçlulara: sizi kavurucu ateşe sokan nedir (diye sorarlar). (Günahkarlar) derler ki: Biz namaz kılanlardan değildik, yoksula da yedirmezdik...”*⁵⁴²

Ayetten anlaşılıyor ki insanı azaba götüren şeylerden birisi namaz kılmamak, öteki de yoksula ikram etmemek, cimrilik yapmaktır. Hikmet’te Hoca

⁵³⁹ Bice, *age*, s. 229.

⁵⁴⁰ Bice, *age*, s. 436.

⁵⁴¹ Fâtır 35/29-33.

⁵⁴² Müddessir 74/40-45.

Ahmed Yesevî'nin miskinlere yemek verin diye ısrar etmesi bu ayetlerden hareketledir denilebilir.

Hikmetlerde cennete girme ile ilgili son olarak değerlendirebileceğimiz özel bir ifade vardır. Hoca Ahmed Yesevî Allah'ın "gir cennetime" diye nida ettiğini/edeceğini söyler. Bu ifade Kur'an-ı Hakîm'de birkaç farklı yerde tekrar edilir. İlki Habib-i Neccâr'ın şehit edilmesinden hemen sonra Yasin Suresinin ikinci sayfasının sonunda ifade edilir.⁵⁴³ Bir diğeri Fecr suresinin son ayetlerinde mutmain olmuş nefse hitab edilir ve bu lafız yine tekrar edilir. Son olarak da yine cennet ehlinin cennete girişleri ile ilgili zikredilir.

Saffen saffen âşıklarga nidâ kelgey

Yüz yigirme ming âşık tigin safı bolgay

Cennet kir dep İlahımdın nidâ kelgey

Cennet kirmey didarını körer ermiş

Günümüz ifadesiyle;

Saf saf dizilen âşıklara nidâ gelince

Yüz yirmi bin âşık tek saf olunca

Cennetime gir deyip Allah'ımdan nidâ gelince

Cennete girmeden cemâlini görür imiş⁵⁴⁴

Hikmetteki kurguya bakılınca ilk olarak karşımıza Fecr suresindeki ayetler çıkar. Zira bu surede hem "saffen saffen" lafzı meleklerin saf saf dizildiklerini ifade etmek için kullanılmış hem de "cennetime gir" ifadesi yer almıştır:

*"Melekler sıra sıra iken Rabbin(in emri) geldiği zaman... Ey huzura eren nefis! (Rabbini) hoşnud etmiş ve hoşnud edilmiş olarak Rabbine dön. Haydi kullarımın içine katıl ve cennetime gir."*⁵⁴⁵

Hikmette "saffen saffen" lafzı sıra sıra dizilen âşıklar olarak yer almıştır. Burada hem Hoca Ahmed Yesevî'nin melekleri Rablerine bağlı/sadık/âşık kullar

⁵⁴³ Yasin 36/26-27.

⁵⁴⁴ Bice, *age*, s. 257.

⁵⁴⁵ Fecr 89/21 ve 27-30.

olarak tarif ettiği sonucuna varılabilir hem de Rabbine sevdalı/âşık insanın melekler gibi saf ve temiz olacağı sonucu elde edilebilir.

Bir diğer yaklaşım da Yasin suresinde anlatılır:

*“(Şehirliler tarafından taşlanan o kimseye ölümü sırasında) “**gir cennete**” denildi. (O da) Keşke kavmim, Rabbimin beni başışladığı(nı) ve beni ikram edilenlerden kıldığını bilseydi, dedi.”⁵⁴⁶*

Dörtlüğün son satırında bu hitaba mazhar olanın cennete girmeden cemale, lutfu, ihsana ereceği ifade edilmişti. Bu ifadeyle de yukarıdaki ayet örtüşmektedir diyebiliriz.

Son olarak Allahu Tealâ cennet ehlinin cennete girişleri için bu kavramı Zuhruf suresinde kullanır:

“Ey ayetlerimize inanan ve müslüman olup hükümlerimize boyun eğen kullarım! Bugün size hiçbir korku yoktur, siz üzülecek de değilsiniz. Siz ve eşleriniz nimet ve sevince kavuşturulmuş olarak girin cennete”⁵⁴⁷

1.5.3.2. Rıdvân

Rıdvân meleği, cennet kapısının bekçisidir ve cennete girmeyi hak eden mü'minleri selamlayarak karşılar. Cennette insanlara hizmet eden meleklerin başkanıdır.⁵⁴⁸ Hikmetlerde cenneti hak eden insanların cennete girişleri sırasında Rıdvân meleği tarafından selamla karşılandıkları bilgisi vardır. İlgili hikmet ve bu bilgiye kaynaklık eden ayetler şöyledir:

İmanlı kul ölüb barsa **cennet kirgey**

Cennet kirip hûrlar bilen işret kılgay

Her yanının **Rıdvân** kelib **selam kılgay**

Cevâb aytmay ölüb ketsem netgüm menâ

Günümüz ifadesiyle;

⁵⁴⁶ Yâsîn 36/26-27.

⁵⁴⁷ Zuhruf 43/68-70.

⁵⁴⁸ Karagöz, *age*, s. 553.

İmanlı kul ölüp gitse **cennete girince**

Cennet girip hûriler ile işret kılınca

Her yanından **Rıdvân** gelip **selam edince**

Cevâb diyemedenden ölüp gitsem neylerim ben işte⁵⁴⁹

“Rablerine saygı duyup emrine uygun yaşayanlar ise bölük bölük cennete sevk edilecekler. Nihayet oraya gelip de kapılar açılınca (cennetin) bekçileri onlara: Size selam olsun, tertemizsiniz. Artık ebedî olarak buraya girin, diyecek.”⁵⁵⁰

“Adn cennetleridir ki oraya babalarından, eşlerinden ve nesillerinden salih olanlar beraber girerler. Melekler de her bir kapıdan onların yanlarına girerler. (Melekler:) sabretmenizden dolayı size selam olsun, (dünya) yurdu(nun) sonucu ne güzel, (derler).”⁵⁵¹

1.5.3.3. Cennet İsimleri/Cennet Kapıları

Hikmetlerde cennet ile ilgili olarak sekiz rakamı tekrar edilir. Cehenneme dair de yedi rakamı kullanılır. Cehennem ile ilgili yedi lafzı ayette zikredildiği üzere tespiti kolaydır.⁵⁵² Cennet ile ilgili olarak ise sekiz lafzı Kur’an-ı Kerim’de zikredilmemekle beraber, cennet için kullanılan kavramların toplamı sekize tekabül etmektedir. Bu kavramlar kısaca şöyledir: Firdevs, Adn, Me’vâ, Naîm, Selâm, Dârü’l-Huld, Dârü’l-Mukâme, Makâmu’l-Emîn.⁵⁵³

Lutf eylese müşğil işler bolur âsân

Oğan İzim bendem dese kalmas ermân

Nimet berür dünya içre türlü elvan

Bina kıldı **sekkiz behişt** mihmân için

Günümüz ifadesiyle;

Lutf eylese müşkül işler olur kolay

Kâdir İzim kulum dese kalmaz emel

⁵⁴⁹ Bice, *age*, s. 319.

⁵⁵⁰ Zümer 39/73.

⁵⁵¹ R’ad 13/23-24.

⁵⁵² Hicr 15/44.

⁵⁵³ *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ed. İsmail Karagöz), DİB Yayınları, Ankara 2007, s. 96.

Nimet verir dünyâ içre türlü renkli
Binâ eyledi **sekiz cennet** konuklar için⁵⁵⁴

1.5.3.3.1. Firdevs Cenneti

Hikmetlerde Firdevs kavramı bir cennet adı olarak vahiyde belirtilen manası ile göze çarpar. Hoca Ahmed Yesevî zikir ehli için “firdevs adlı cenneti” müjdeler. İlgili hikmet ve Firdes’e dair ayetler şöyledir:

Zakirlerge Hüda özi va’de kıldı
Fezkurûnî ezkürkum ayet keldi
Firdevs adlı cennetidin mazhar keldi
Keling yığlıng zâkir kullar zikir aytaylık

Günümüz ifadesiyle

Zakirlere Allah özü vaat eyledi
Fezkurûnî ezkürkum diye ayet geldi
Firdevs adlı cennetinden mazhar geldi
Gelin yığılın zâkir kullar zikir söyleyelim⁵⁵⁵

“Hakikaten iman edip de salih ameller işleyenler(e gelince) onlara da konak olarak Firdevs cennetleri vardır. Orada sürekli kalacaklardır. Oradan başka yere gitmek istemezler.”⁵⁵⁶

“İşte onlar varis olanların ta kendileridir. Onlar Firdevs’e varis olacaklardır ki bu mirasçılar orada ebedi kalacaklardır.”⁵⁵⁷

1.5.3.3.2. Adn Cenneti

Adn cenneti, Kur’an-ı Kerim’de 12 defa zikredilmiştir. Divan-ı Hikmet’te ise bir hikmette ele alınmıştır. Yine Firdevs cennetinde olduğu gibi zâkir kulların da Adn cennetinde oldukları hikmette verilen bilgiler arasındadır:

⁵⁵⁴ Bice, *age*, s. 309.

⁵⁵⁵ Bice, *age*, s. 165.

⁵⁵⁶ Kehf 18/107-108.

⁵⁵⁷ Mü’minûn 23/10-11.

Fezkürûnî zikrini aytgan kullar dâimâ
Cümlesin hemrâh Behişt-i Adn' da kördüm

Günümüz ifadesiyle;

Fezkûrunî zikrini söyleyen kulların dâimâ
Tamamını yoldaş olup Adn cennetinde gördüm⁵⁵⁸

*"İşte bu kimseler için, alt tarafından ırmaklar akan Adn cennetleri vardır."*⁵⁵⁹

*"Adn cennetleridir ki oraya babalarından, eşlerinden ve nesillerinden salih olanlar beraber girerler. Melekler de her bir kapıdan onların yanlarına girerler."*⁵⁶⁰

1.5.3.3.3. Selam Cenneti

Hikmette Selam cenneti lafızda olduğu üzere Dâru's-Selâm olarak zikredilmiştir:

Kul Hâce Ahmed Hak sözünü söyler müdâm
Hakk'dan özge sözler bârı ermiş harâm
Ruzi kılsa ornung bolar **Dâru's-Selâm**
Mağfiretni deryasıga battı bolgay

Günümüz fadesiyle

Kul Hoca Ahmed, Hak sözünü söyler daima
Hak'tan baka sözler hepsi imiş harâm
Razı olsa yerin olur **Dâru's-Selâm**
Mağfiretin deryasına battı olmalı⁵⁶¹

Dörtlükte bahsedilen Selam cennetiyle ilgi ayet şöyledir:

⁵⁵⁸ Bice, *age*, s. 156.

⁵⁵⁹ Kehf 18/31. Cennet ehlinin kıyafetleri ile ilgili diğer ayetler için bkz.; Hac 22/23, Fatır 35/33, Duhan 44/53, İnsan 76/11-12-21.

⁵⁶⁰ Ra'd 13/23-24.

⁵⁶¹ Bice, *age*, s. 164.

“O (öğüt alıp yerine getiren)lere Rableri katında “*selam*” (denen cennet) *yurdu* vardır. O, yapmakta oldukları (hayırlı işleri)nden dolayı onların dostudur.”⁵⁶²

1.5.3.4. Cennet Nimetleri

Cennet nimetlerine dair hikmetlerde oldukça fazla bilgi mevcuttur. Kur’an-ı Kerîm’de cennet nimetlerine dair zikredilen hemen her konu hikmetlerde yerini almıştır. Cennet nimetlerinin sonsuz oluşu, tükenmeyişi, hûri, gılman, cennet ırmakları, cennet bahçeleri, kevser havuzu ve hepsinden öte cemelullah hikmetlerde sıklıkla dile getirilen ayet kaynaklı bilgilerdendir.

1.5.3.4.1. Bitip Tükenmesi Mümkün Olmayan

Hoca Ahmed Yesevî, hikmetlerinde cennet nimetlerinin bitip tükenmeyeceğini, nihayetinin olmayacağını söyler. Cennet nimetlerine dair bu sonsuz oluş ayet-i kerimlerde haber verilmiştir. İlgili hikmetler ve ayetler şöyledir:

Sekkiz uçmağ Firdevs atlığ cennetlerni

Yeb tukanmas hergiz anda nimetlerni

Hûrlar kiyer yetmiş türlü hil’atlarını

Ol Muhammed Habîbullah Resûl için

Günümüz ifadesiyle;

Sekiz uçmak firdevs adlı cennetleri

Yenip tükenmez asla orada nimetleri

Hûriler giyer yetmiş türlü hil’atleri

O Muhammed Habîbullah Rasûl için⁵⁶³

Bu hikmette Hoca Ahmed Yesevî, bize cennete dair derli toplu bilgiler sunar. Hem sekiz cennet, hem Firdevs cenneti, hem huriler ve dahi onların kıyafetleri vahiy kaynaklı olarak dörtlükte yerini almıştır. Fakat dörtlüğün ikinci mısraı neredeyse ayet-i kerime meali mesabesindedir. Cennette tükenmez nimetlerin var oluşu elbette Naîm cennetlerini hatıra getirmektedir ve bu ifadeler nimeti bol olan

⁵⁶² En’âm 6/127.

⁵⁶³ Bice, *age*, s. 496.

Naîm cennetine hamledilebilir. Fakat cennet nimetlerine dair ayetlerde daha özel ifadeler söz konusudur. İlgili ayetleri söylemeden önce aynı hakikati daha açık bir sada ile dile getiren başka bir hikmete daha bakmak faydalı olabilir:

Tevbe kılıb gâfil bolmang mü'min kullar
Tevbe üzre barsa anda izzeti bar
Atâ kılsa Hak cemâlin mahşer küni
Uçmağ içre yeb tukanmas nimeti bar

Günümüz ifadesiyle;

Tevbe edip gâfil olmayın mü'min kullar
Tevbe üzere varsa orada izzeti var
Armağan kılsa Hakk cemâlini mahşer günü
Cennet içinde yeyip tükenmez nimeti var⁵⁶⁴

Bu hikmetinde de Hoca Ahmed Yesevî tevbeyi işlemiş ve tevbe ile giden kulun kurtuluşa ereceği müjdesini vermiştir. Dörtlüğün son satırında ise bir önceki hikmette üzerinde durulan mefhum daha açık hale getirilmiştir. Cennet için yenilmekle bitmeyecek, asla tükenmeyecek nimetler vardır. Bu hakikati öğrendiğimiz ayetler şunlardır:

*"Şüphesiz bu (cennetliklere) bizim (ihسان ettiğimiz) rızkıımızdır ki onun bitip tükenmesi mümkün değildir."*⁵⁶⁵

*"Rableri onlara, katından bir rahmet, hoşnutluk ve içinde dâimî (bitmez tükenmez) nimet bulunan cennetleri müjdeler."*⁵⁶⁶

*"Şüphesiz muttakiler için, Rableri katında nimetleri tükenmez cennetler vardır."*⁵⁶⁷

Şu halde Hoca Ahmed Yesevî'nin cennet nimetinin tükenmeyeceğine dair olan bilgisinin bu ayetlerden kaynaklı olduğu söylenebilir.

⁵⁶⁴ Bice, *age*, s. 477.

⁵⁶⁵ Sâd 38/54.

⁵⁶⁶ Tevbe 9/21.

⁵⁶⁷ Kalem 68/34. Enfal 8/4. ayet de konuyla ilgilidir.

1.5.3.4.2. Cennette Allah'ın Kulundan Razı Olması

Hoca Ahmed Yesevî, cennet nimetlerini ifade ederken bunlara kıymet atfeder fakat söz konusu Allah'ın kulundan hoşnud olması olunca cennet nimetlerinin hepsi gölgede kalır. Zira o nimetleri yaratan yarattığından daha güzeldir. Hoca Ahmed Yesevî, mahluk yerine Hâlık'ı tercih ettiğini net olarak söyler. Bu bakış açısı Tevbe suresinde cennet nimetleri anlatılırken çerçevelenmiştir. Hak Tealâ, kendisinin kuldan razı olmasını diğer cennet nimetlerinden üstün tutmuştur. Konuyu daha iyi kavrayabilmek için ilgili hikmet ve ayete bakalım:

Âlem barı uçmah bolsa cümle hûrlar karşı kelse

Allah mene rûzi kılsa mene sen ok kereksen

Uçmağ kirem cevlân kılâm ne hûrlarga nazar kılâm

Anı munı men ne kılâm mence sen ok kereksen

Günümüz ifadesiyle;

Âlem bütün cennet olsa bütün hûrîler karşılamaya gelse

Allah bana nasîp eylese bana sen gereksin

Cennete gireyim cevlân eyleyim ne hûrîlere nazar eyleyim

Onu bunu ben ne eyleyim bana sen gereksin⁵⁶⁸

“Allah, inanan erkek ve inanan kadınlara, içinde dâimî kalacakları, alt tarafından ırmaklar akan cennetler ve Adn cennetlerinde güzel meskenler vaadetmiştir. Allah'ın onlardan razı olması (hepsinden) daha büyüktür. İşte bu en büyük kurtuluştur.”⁵⁶⁹

Yunus Emre'nin “Bana seni gerek seni” şiirinde de benzer bir yaklaşım söz konusudur ve bu ayet-i kerime ile birlikte Yunus'un neyi kastettiği daha rahat anlaşılabilir.

⁵⁶⁸ Bice, *age*, s. 126.

⁵⁶⁹ Tevbe 9/72.

1.5.3.4.3. Huriler ve Gılman

Huri ve gılmanlar cennet ehline hizmet etmek üzere yaratılmış genç hizmetçilerdir. Cennet ehlinin etrafında dolaşırlar ve hizmetlerini görürler. Hikmetlerde hurilere sıklıkla atıf yapılmıştır. Birkaç örnek şöyledir:

Allah degen bendeni câyın cennette kördüm

Hûr u gılmân cümlesin karşı hizmetde kördüm

Günümüz ifadesiyle;

Allah diyen kulun yerini cennette gördüm

Huri gılmân hepsini karşısında hizmette gördüm⁵⁷⁰

Başka bir hikmette yine hurilerin hizmetinden bahsedilmiştir:

Âşık kullar hülle kiyip Burak miner

Hur u kusur ongu sofu feriştelere

Ul burakğa bakıp anda hayran kalar

Âşık bolmay ol Burakğa minib bolmas

Günümüz ifadesiyle;

Âşık kullar kaftan giyip Burak biner

Huri ve hizmetçiler sağ ve solu melekler

O Buraka bakıp orada hayran kalır

Âşık olmadan o Buraka binip olmaz⁵⁷¹

Dörtlüğün ilk mısraında cennet ehlinin kıyafetinden, ikinci mısraında ise hizmetçi meleklerden ve hurilerden haber verilmiştir. Konuyla ilgili ayetler şu şekildedir:

⁵⁷⁰ Bice, *age*, s. 156.

⁵⁷¹ Bice, *age*, s. 270.

“Ölümsüz gençler, başları ağrıtmayan, akılları gidermeyen kaynağından doldurulmuş kaseler, ibrik ve kadehlerle, hem de seçecekleri bir meyve ve canlarının çektiği (her çeşit) kuş etiyle onların etrafında (hizmet için) dolanırlar.”⁵⁷²

Hurilerin cennetlik olanlara sadık birer eş olmaları da ayetlerde söz konusudur. Bu minvalde Hoca Ahmed Yesevî, hurilerden bahsederken bu manaya da atıfta bulunmuştur.

Zâhid kullar takva kılıb namaz okur
Nasîb kılsa nada barıb **Hûrlar kuçar**
Âşık kullar Mansûr-yanlıĝ cândın keçer
Kurbân bolur dâr üstüde cânân için

Günümüz ifadesiyle;

Zâhid kullar takvâ eyleyip namâz kılar
Nasîb eylese orada varıp **Hûriler kucaklar**
Âşık kullar Mansûr gibi cândan geçer
Kurbân olur dâraĝacı üstünde cânân için⁵⁷³

“İşte böyledir. Hem de onlara iri gözlü hurileri eş yaptık.”⁵⁷⁴

“Yaptıklarınıza karşılık sıra sıra dizilmiş koltuklara yaslanmış olarak afiyetle yiyin, için. Ayrıca biz onlara güzel iri gözlü hurileri eş yaptık.”⁵⁷⁵

1.5.3.4.4. Cemalullah

Hem Divan-ı Hikmet'te hem de tasavvufî şiirlerin neredeyse tamamında ideal amaç olarak, ulaşılabilecek en büyük hedef olarak cemalullah gösterilir. Hoca Ahmed Yesevî, hikmetlerinde iki yüze yakın yerde cemalullah konusuna temas etmiş ve bu konuyu tekrar tekrar ele almıştır. Hikmetlerde cemal konusunun bu kadar sık ele alınması hiç şüphesiz Hoca Ahmed Yesevî'nin konuya verdiği önemin de bir nişanıdır. Hikmetlerde gah “dîdâr” gah “cemal” lafzı ile ifade edilen bu konu

⁵⁷² Vâkı'â 56/17-21.

⁵⁷³ Bice, *age*, s. 309.

⁵⁷⁴ Duhan 44/54.

⁵⁷⁵ Tûr 52/19-20.

hakkında Kur'an-ı Kerîm'de birkaç ayet karşımıza çıkmaktadır. Bu ayetlerden ilki Kıyâme suresinde, bir diğeri ise Mutaffifîn suresindedir. İlk ayette, kurtuluşa erip mutlu olacaklar ve Rablerine bakacaklar anlatılırken, bir diğeri ayette de cehennem ehlinin bundan mahrum olacak bilgisi vardır. İlgili ayet-i kerimeler şöyledir:

*"Birtakım yüzler o gün Rabbine bakıp parlayacak."*⁵⁷⁶

*"Hayır, muhakkak ki onlar, Rablerin(i görmek)ten elbette mahrumdurlar."*⁵⁷⁷

Ayetlerde bazı kulların Rablerine bakacağı, bazılarının ise bundan mahrum kalacağı bilgisi vardır. Buradan hareketle mutasavvıf şairler Allah'ın cemalini görmenin gerçekten olacağına inanırlar.

Yukarıdaki ayetlerden ilkinde verilen müjde, ikinci ayetle mefhumun muhalifinden pekiştirilmiş ve cemal görmek hususu daha net ve kesin hale gelmiştir. İbn Kesir, Mevdûdî, ve İbn Acîbe tefsirlerinde buna işaret etmişlerdir.⁵⁷⁸

Hikmetlerinde Hoca Ahmed Yesevî cemal konusu ele alırken, bazen kulu cemale götüren amelleri sıralamış, bazen de kulu bundan mahrum bırakacak olanları zikretmiştir. Ayetlerde de benzer bir yaklaşım ile cemale vasıl olacaklarla beraber ondan mahrum kalacaklar da ifade edilmiştir.

Bir hikmetinde Hoca Ahmed Yesevî cennette Allah'ın cemalini halis kullarına göstereceğini yemin ederek söyler ve bu husustaki görüşünün kat'î olduğuna işaret eder:

Bendem degey küygenlerni süyüb Allah

Hak körsetkey didarını vallah billah

Kayda barsa tesbihleri şey'en lillah

Her ne tapsa Hak yolında ihsan kılur

Günümüz ifadesiyle;

⁵⁷⁶ Kıyâme 75/22-23.

⁵⁷⁷ Mutaffifîn 83/15.

⁵⁷⁸ İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medîd Fi Tefsîri'l-Kur'ani'l-Mecîd* (ter. Dilaver Selvi), Semerkand Yayınları, İstanbul 2014, C. 10, s. 457. Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'an* (ter. kurul), İnsan Yayınları, İstanbul 1996, C. 7, s. 67. İbn Kesir, C. 15, s. 8358.

Kulum diyerek yananları sevip Allah
Hak gösterecek cemalini vallah billah
Nerede gitse tesbihleri şey'en lillah
Her ne bulsa Hak yolunda ihsan eyler⁵⁷⁹

Başka bir hikmette ise cemale kavuşmak isteyenlere yol gösterilmiştir:

Sözni aydım her kim bolsa **dîdâr** talep
Cannı canga peyvend kılıp rengi avlap
Garip yetim fakirlerni köngli sıylap
Köngli bütün halayıktan kaçtım menâ

Günümüz ifadesiyle;

Sözü söyledim her kim olsa **cemale** talip
Canı cana bağlayıp damarı ekleyip
Garip yetim fakirlerin gönlünü okşayıp
Gönlü kırık olmayan kişilerden kaçtım ben işte⁵⁸⁰

Hikmetinde Hoca Ahmed Yesevî, cemal dileyenlerin yapması gerekenleri sıralamıştır. Bu ve benzeri hikmetler “birtakim yüzler o gün Rablerine bakıp parlayacaklar” ayeti ile ilişkilendirilebilir.

Hikmetlerde ayetlerde olduğu gibi cemalden mahrum kalacaklardan da bahsedilir:

Çın âşıkı Allah süyüb bendem didi
Ara yolda kalmasın deb gamın yidi
Yalgancılar didârımni körmes didi
İşk bâbıda mehkem bolub turdum menâ

Günümüz ifadesiyle;

Sağlam âşıkı Allah sevip kulum dedi
Ara yolda kalmasın deyip tasesini çekti

⁵⁷⁹ Bice, *age*, s. 283.

⁵⁸⁰ Bice, *age*, s. 63.

Yalancılar cemâlimi görmez dedi

Aşk kapısında sağlam olup durdum ben işte⁵⁸¹

Hikmetin üçüncü mısraında Hoca Ahmed Yesevî, Allah'ın cemalini yalancıların, aşkında sadık olmayanların göremeyeceğini söylüyor ve bunu Allah'ın söylediğini iddia ediyor. Bu bakış açısı “muhakkak ki onlar Rablerinden mahrumdur” ayetinin bir tecellisi olarak yorumlanabilir.

Divan-ı Hikmet'teki cemal ile ilgili dörtlüklere genel olarak bakıldığında görülüyor ki Hoca Ahmed Yesevî, ibadet edenlerin, Allah'ı çokça zikredenlerin, geceleri ibadetle uykusuz kalanların ve aşkında sadık olanların cemale ereceğini ve gafillerin, münkirlerin, kafirlerin, aşkında sadık olmayanların da cemalden mahrum kalacaklarını söyler.

1.5.3.5. Cennet Irmakları

Hikmetlerde cennet pınarlarından bahsedilmiş ve bu pınarların tevbe edenlere ait olduğu vurgulanmıştır:

Tevbe kılıp Hakk'a yangan âşıklarga

Uçmağ içre tört arığda şerbeti bar

Tevbe kılmay Hakk'a yabmağan gafillerge

Tar lahedde katığ azab hasreti bar

Günümüz ifadesiyle;

Tevbe eyleyip Hakk'a yanan âşıklara

Cennet içinde dört pınarda şerbeti var

Tevbe kılmayıp Hakk'a yanmayan gafillere

Dar kabirde sert azap hasreti var⁵⁸²

Dörtlüklerde ilk olarak görülen ayet-i kerime Şener'in de ifade ettiği üzere Muhammed suresinde geçen dört cennet ırmağıdır:

⁵⁸¹ Bice, *age*, s. 94.

⁵⁸² Bice, *age*, s. 299.

“Muttakilere vaat edilen cennetin sıfatı (şudur): İçinde bozulmayan sudan ırmaklar, tadı hiç değişmeyen sütten ırmaklar, içenlere lezzet veren şaraptan ırmaklar ve süzme baldan ırmaklar vardır. Ayrıca meyvelerin hepsi ve bir de Rablerinden mağfiret onlar içindir. Hiç bunlar, o ateşte ebedi kalan ve bağırsaklarını parça parça kesen kaynar sudan içirilen kimseler gibi midir?”⁵⁸³

Muhtemelen dörtlükteki “cennete içinde dört pınar” lafzından hareketle bu ayet akla gelir fakat ayet-i kerimede bahsedilen dört pınar değil dört ırmaktır ve Kur’an-ı Kerim’de cennetteki pınarlarla alakalı muhtelif ayetler söz konusudur:

“İçlerinde durmayıp fışkıran iki pınar vardır.”⁵⁸⁴

“Doğrusu iyiler (cennette) karışımı kafur olan bir kadehten içerler. (O kafur) bir pınardır ki Allah’ın (iyi) kulları ondan içer ve istedikleri yere akittikçe akıtırlar. Orada karışımında zencefil olan kadehlerde (cennet şarabı) içirilir. (O zencefil) orada bir pınardır ki ona “selsebil” adı verilir.”⁵⁸⁵

“Takva sahipleri ise cennetlerde ve pınar (baş)larındadır...”⁵⁸⁶

Bu ayetlerle birlikte dörtlükteki “pınar” ifadesi daha rahat anlaşılmaktadır. Birinci dörtlükte kullanılan “tevbe, kabir azabı ve hasret” ifadelerini de yine ayet-i kerimeler ekseninde düşünülmesi gereklidir.

Başka bir hikmetinde ise Hoca Ahmed Yesevî cennet ırmakları ile ilgili yukarıda zikredilen ayetten lafzî bir iktibas yaparak saf baldan ırmakları hatırlatır:

Didar tilep terk eyleseng mâsivânı
Ölmez burun vücudungı eyle fani
Ve enhârun min aselin musaffâ'nı
Uçmağın has kulığa ihsan kılur

Günümüz ifadesiyle;

⁵⁸³ Muhammed 47/15.

⁵⁸⁴ Rahman 55/66.

⁵⁸⁵ İnsan 76/5-6,17-18.

⁵⁸⁶ Hicr 15/45-46. Konuyla ilgili diğer ayetler için bkz. Duhan 44/51-52, Zariyât 51/15-16, Mürselât 77/41-42.

Cemal dileyip terk eylesen mâsivâsı
Ölmeden önce vücudunu eyle fani
Ve enhârun min aselin musaffâ'nı
Cennetini has kuluna ihsan eyler⁵⁸⁷

1.5.3.6. Kevser Havuzu

Cennet nimetlerinden birisi de Kevser havuzu veya Kevser ırmağıdır. Kur'an-ı Kerîm'de Kevser suresinde ismen bahsedilir. Hikmetlerde de benzer bir kullanım söz konusudur:

Havz-ı Kevser şarabından mihmân kılğıl

Tahûrâ' dın alıb berib ihsân kılğıl
Hulkbâr kılıb özlerine cânân kılğıl
Munda yığlab ahiretde külmes müsen

Günümüz ifadesiyle;

Kevser Havuzu şarâbından mihmân eyle

Tahûrâ' dan alıp verip ihsân eyle
Ahlaklı kılıp özlerine cânân eyle
Burada ağlayıp ahirette gülmez misin⁵⁸⁸

Hikmette iki ayete işaret vardır. Birincisi ilk satırda bahsedilen kevser havuzudur. İkincisi ise ikinci satırda bahsedilen tahura lafzıdır ki İnsan suresinde zikredilmiştir. Cennet ehline temiz bir içecek/şarap ihsan edilecektir. Ayet bu konuyla ilgilidir.

“Şüphesiz biz sana Kevser'i verdik.”⁵⁸⁹

“Rableri onlara gayet temiz bir şarab içirir.”⁵⁹⁰

⁵⁸⁷ Bice, *age*, s. 289.

⁵⁸⁸ Bice, *age*, s. 485.

⁵⁸⁹ Kevser 108/1.

⁵⁹⁰ İnsan 76/21.

1.5.3.7. Cennet Elbiseleri

Hikmetlerde cennet ehlinin giyecekleri kıyafetler de tarif edilmiştir. Buna göre cennetlikler, rengarenk ipekten elbiseler, kaftanlar giyeceklerdir. İlgili hikmetler ve ayetler şöyledir:

Sübhan İgem bir katre mey kılsa inam
Zıkr-i sını ayta ayta kılsam tamam
Hûr u gılmân cümle melek ana gulam
Uçmah içre harir tonlar biçer dostlar

Günümüz ifadesiyle;

Sübhân Rabb'im bir katre mey eylese armağan
Sır zikrini diye diye eylesem tamâm
Hûrî gılmân bütün melekler ona köle
Cennet içinde ipek giysiler biçer dostlar⁵⁹¹

Başka bir hikmette ise renkli kaftanlardan bahsedilmiştir:

Uçmağ mülkin uman kullar tevbe kılsun
Tevbe kılıb hazretige yavuk bolsun
Hur u kusur gılman vildan hadîm bolsun
Elvân elvân kiyer teşrif hilati bar

Günümüz ifadesiyle;

Cennet mülkünü uman kullar tevbe eylesin
Tevbe eyleyip Hazret'ine yakın olsun
Hûrî gılmân vildân hizmetçi olsun
Rengârenk giyer şeref kaftanı var⁵⁹²

⁵⁹¹ Bice, *age*, s. 106.

⁵⁹² Bice, *age*, s. 299.

“İşte bu kimseler için, alt tarafından ırmaklar akan Adn cennetleri vardır. Orada altın bileziklerle bezeneceler, *ince ipekten, kalın ipekten yeşil elbiseler giyecekler.* Tahtlar üzerine yaslanacaklardır. O ne güzel mükafat, ne güzel yaslanacak yerdir.”⁵⁹³

“Üstelerinde *yeşil ipekten ince ve kalın elbiseler vardır...*”⁵⁹⁴

“*Orada elbiseleri de ipektir.*”⁵⁹⁵

“*İnce ipekten ve parlak atlastan (elbiseler) giyecekler.*”⁵⁹⁶

Son olarak hikmetlerde lafzen bahsedilen bir cenneti değerlendirmek istiyoruz. Hoca Ahmed Yesevî, “illiyîn” kavramını lafzen zikretmiş ve bunu cennet ile ilişkilendirmiştir:

Cenazesin okub yerdin köterdiler
Bir fursatta uçmah içre yetkürdiler
Ruhun alıb *illiyînge* kirgizdiler
Ol sebebdin altmış üçde kirdim yere

Günümüz ifadesiyle;

Namâzını kılıp yerden kaldırdılar
Bir anda cennet içine ulaştırdılar
Rûhunu alıp *illiyînin* cennetine girdirdiler
O nedenle altmış üçte girdim yere⁵⁹⁷

İlliyîn lafzı, Mutaffifîn suresinde iyi kulların gideceği cennet için kullanılmıştır:

“*Dikkat edin, iyilerin kitabı illiyîn'dedir. İlliyînin ne olduğunu sen nereden bileceksin? Yazılmış bir kitaptır.*”⁵⁹⁸

⁵⁹³ Kehf 18/31.

⁵⁹⁴ İnsan 76/21.

⁵⁹⁵ Hac 22/23.

⁵⁹⁶ Duhan 44/54.

⁵⁹⁷ Bice, *age*, s. 64.

⁵⁹⁸ Mutaffifîn 83/18-20.

1.5.4. Cehennem

Divan-ı Hikmet'te cehennem konusuna sıklıkla değinilmiştir. Duzah, cahîm ve tamu bu manada cehennem ile aynı manada kullanılan kavramlardandır. Onlarca dörtlükte Hoca Ahmed Yesevî gah cehennemden korunmayı öğütlemiş gah cehennem azabını hatırlatarak insanları günahattan, isyandan uzaklaştırmaya çalışmıştır. Bazen cehennem ateşinin çılgınlığı, azabın şiddeti hatırlatılmış, bazen azabın devamlı olacağı veya kimi insanların kurtulacağı müjdesi verilmiştir. Cehennem ehlinin yiyecekleri, giyecekleri, sırat köprüsü ve yine cehenneme giren insanların pişmanlıkları hikmetlerde vahiy temelli olarak ele alınmıştır. Hatta öyle ki cehenneme dair Kur'an'da bulunan bilgiler ile Divan-ı Hikmet'teki bilgiler yaklaşık olarak örtüşmektedir. Başka bir ifadeyle, Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinde cehenneme dair kullandığı bilgilerin neredeyse tamamı vahiy kaynaklıdır. Şimdi alt başlıklar halinde Divan-ı Hikmet'te ve Kur'an-ı Kerim'de bu konunun nasıl değerlendirildiğini inceleyelim.

1.5.4.1. Cehennemden Kişinin Kendini Koruması

Cehennem söz konusu olunca belki ilk olarak üzerinde durulması gereken konunun ondan korunmak olduğu söylenebilir. Bu nedenle biz de ilk önce cehennemden korunmak hususunda Hoca Ahmed Yesevî'nin ifadelerini değerlendirmeyi uygun bulduk.

Ârif âşık öz canını otka yakmas

Biderdlerge çakmakın yakıp çakmas

Dünya kelip cilve kılsa kıya bakmas

Aşksız kişi behayındın beter dostlar

Günümüz ifadesiyle;

Ârif âşık öz canını ateşe yakmaz

Dertsizlere çakmağını yakıp çakmaz

Dünya gelip cilve eylese dönüp bakmaz

Aşksız kişi hayvandan beter dostlar⁵⁹⁹

İlk satırda kendini bilen kişinin, arif aşğın kendinin ateşe atmayacağı veya atmaması gerektiği ifade edilmiştir. Bu bir emir olarak Kur'an-ı Kerim'de şu şekildedir:

*“Ey iman edenler! Kendinizi ve çoluk çocuğunuzu yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun...”*⁶⁰⁰

1.5.4.2. Cehennem Ehli

Divan-ı Hikmet'te cehennem bahsi anlatılırken cehenneme kimin gireceği üzerinde de durulmuştur. Hoca Ahmed Yesevî, hikmetlerinde iman etmeyen kafirlerin ve münafıkların cehennem ehli olduğunu, orada devamlı kalacaklarını, iman edenlerden cehenneme giren olursa cezasını çekip tekrar çıkacağını söyler. Konuyla ilgili hikmetler ve ayetler mefhum itibarı ile örtüşmektedir:

Münafıklar duzah içre küyüb yanay

İman etken halis bolub yanıp çıkkay

İmansızlar evvel ahir küyüb yanay

Oğanımdın iman tileb yürdüm menâ

Günümüz ifadesiyler;

Münâfıklar cehennem içinde tutuşup yanınca

İmân eden Hâlis olup yanıp çıkınca

İmânsızlar evvel ahir tutuşup yanınca

Allahımdan imân dileyip yürüdüm ben işte⁶⁰¹

Hikmette Hoca Ahmed Yesevî, cehennem ehlini sıralıyor. Münafık ve kafirlerin cehennem içinde öncesiz ve sonrasız bir yanışla yanacağını, iman

⁵⁹⁹ Bice, *age*, s. 203.

⁶⁰⁰ Tahrîm 66/6.

⁶⁰¹ Bice, *age*, s. 95.

edenlerin ise cezalarını çektikten sonra azad edileceğini haber veriyor. Bize bu çerçeveyi çizen ayetlerden bazıları şöyledir:

*“Allah; **münafık** erkeklere, **münafık** kadınlara ve kafirlere içinde **daimî kalacakları cehennem ateşini vaadetti**. O, onlara yeter. Allah onları rahmetinden uzaklaştırmıştır. **Onlar için devamlı bir azap vardır.**”⁶⁰²*

*“Ey peygamber! **Kafirler, münafıklar** ile cihadda bulun ve onlara karşı sert davran. Onların varacakları yer **cehennemdir**. O ne kötü bir dönüş yeridir.”⁶⁰³*

Hoca Ahmed Yesevî bunlardan başka da kibirli insanın cehennemde halinin perişan olduğunu söyler. İlgili hikmet ve ayetler şöyledir:

Bîdârlarga Hak rahmeti bolur yavuk
Bîdârlarnı könli sınuk közi yaşlık
Men menlikni cezasın bergey tamuğ
Tekebbürni duzah içre hali düşvar

Günümüz ifadesiyle;

Uykusuzlara Hak rahmeti olur yakın
Uykusuzların gönlü kırık gözü yaşlı
Ben benliğin cezâsını verecek **cehennem**
Kibirlinin cehennem içinde hâli perişân⁶⁰⁴

*“...**kibirlenenler için cehennemde yer mi yok**”⁶⁰⁵*

*“Girin içinde temelli kalacağımız **cehennem**in kapılarından. İşte **kibirlenenlerin yeri ne kötüdür...**”⁶⁰⁶*

*“Rabbimiz buyurdu ki; Bana dua edin size karşılık vereyim. Çünkü bana ibadet/kulluk etmeye karşı **kibirlenip tenezzül etmeyenler, aşağılıklar** olarak **cehenneme girecekler.**”⁶⁰⁷*

⁶⁰² Tevbe 9/68. Konuyla ilgili diğer ayetler için bkz.: Mâide 5/80, Beyyine 98/6.

⁶⁰³ Tevbe 9/73.

⁶⁰⁴ Bice, *age*, s. 216.

⁶⁰⁵ Zümer 39/60.

⁶⁰⁶ Zümer 39/72.

Hoca Ahmed Yesevî, kibirli kişinin cehennemde halinin perişan olduğunu söylüyor. Ayetlere bakıldığı zaman da kibirli insanın aşağılık olarak cehenneme atılması halinin ne derece perişan olduğunu gösterir. Bu misaller Hoca Ahmed Yesevî'nin vahye olan vukufiyetinin başka bir göstergesidir diyebiliriz.

Hikmetlerde, yanlış fetva verip bu yolla dünyalık devşirenlerin, akı kara diye gösterenlerin de cehennem ehli oldukları zikredilir. Bu bilgi daha çok İsrailoğullarının uleması hakkında nazil olan ayetlerde karşımıza çıkar.

Molla müfti bolganlaryalğan fetva bergenler

Aknı kara kılğanlar ol tamugga kirmişler

Günümüz ifadesiyle;

Molla müftü olanlar yanlış fetvâ verenler

Akı kara eyleyenler o cehenneme girmişler⁶⁰⁸

"Kitabı elleriyle yazıp da sonra az bir değer satabilmek için bu Allah katındandır diyenlerin vay haline..."⁶⁰⁹

Hoca Ahmed Yesevî **cimri** kulların da cehennem içinde olacaklarını ve azab çekeceklerini haber verir. Hatta azapları bizzat biriktirdikleri ile olacaktır.

Duzah aytur men artuk bâhil kullar mende bar

Bâhillerni boynuda otluğ zencir kişen bar

Günümüz ifadesiyle;

Cehennem der ben üstünüm cimri kullar bende var

Cimrilerin boynunda ateşli zincir kelepçe var⁶¹⁰

"...Altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda sarfetmeyenler var ya, işte onlara acıklı bir azabı müjdele. O gün (bu paralar) cehennem ateşinde kızdırılacak da onların

⁶⁰⁷ Mü'min 40/60

⁶⁰⁸ Bice, *age*, s. 229

⁶⁰⁹ Bakara 2/79.

⁶¹⁰ Bice, *age*, s. 303.

alınları, yanları ve sırtları bunlarla dağlanacak. İşte bu kendiniz için biriktirip yığdıklarınız. Haydi biriktirip istif ettiğiniz şeyleri tadın.”⁶¹¹

Cimri kulların cehennem içinde olduklarını ve acı çektiklerini başka bir hikmetinde Hoca Ahmed Yesevî şöyle ifade eder:

Nâcins **bâhil** sahîlerni gıybet kılgay
Tanla barsa **duzah içre canı küygey**
İçmiş yemiş libâsları oddın bolgay
Hasret bilen zehri **zakkum** tatar ermiş

Günümüz ifadesiyle;

Soysuz **cimri** cömertleri gıybet kılacak
Tanla varsa **cehennem içre canı yanacak**
İçmiş yemiş libâsları ateşten olacak
Hasret ile zehir ve zakkum tadar imiş⁶¹²

*“Onlar hem **cimrilik** ederler hem de insanlara **cimriliği** emrederler ve Allah’ın nimetinden kendilerine bol bol verdiği gizlerler. Biz de nankörlere rezil edici ve alçaltıcı bir azap hazırladık.”⁶¹³*

Bu hikmette hem cimrilerin cehennem ehli oldukları hem de orada canlarının yanacağı bilgisi vardır. Canlarının yanması yukarıdaki ayette olduğu üzere kendi biriktirdikleri ile ilişkilendirilebilir. Dörtlükte ayrıca cehennem ehlinin elbiselerinden, yiyeceklerinden de bahsedilmiş fakat bunlar ilgili başlıkta değerlendirildiği için bu bahiste üzerinde durulmadı.

Divan-ı Hikmet’te namaz kılmayanların da cehennemde oldukları söylenir. Bu bilgi de yine hikmetlere Kur’an’dan yansımıştır.

Duzah aytur men artuk **bî-namazlar mende bar**
Bî-namazlar boynuda yılan birle çıyan bar

⁶¹¹ Tevbe 9/34-35.

⁶¹² Bice, *age*, s. 435.

⁶¹³ Nisâ 4/37.

Günümüz ifadesiyle;

Cehennem der ben üstünüm **namâzsızlar bende var**

Namâzsızlar boynunda yılan ile çıyan var⁶¹⁴

“Onlar suçlulara; Sizi kavurucu ateşe sokan nedir (diye soracaklar). (Günahkarlar) derler ki: Biz namaz kılanlardan değildik...”⁶¹⁵

1.5.4.3. Cehennem İçinde Devamlı Kalma

Hikmetlerde bazı insanların cehennem azabında devamlı kalacakları bilgisi mevcuttur. Bu kişilerin aşkı olmayan imansızlar olduğu da yine hikmetlerde verilen bilgiler arasındadır. Konuyla ilgili dikkat çekici birkaç örnek şöyledir:

Keling yığlıng zâkir kullar zikir aytaylık

Zâkirlerni Hudâ bî-şek süyer ermiş

Işksızlarını **imanı yok** iy yaranlar

Duzah içre tınmay daim küyer ermiş

Günümüz ifadesiyle;

Gelin toplanın zâkir kullar zikir söyleyelim

Zâkirleri Allah şüphesiz sever imiş

Aşksızların **imanı yok** ey arkadaşlar

Cehennem içinde dinmeden devamlı yanar imiş⁶¹⁶

*“O küfre sapanlar ve ayetlerimizi yalanlayanlar var ya, işte onlar **cehennemlik** olanlardır. Onlar **orada sürekli kalacaklardır.**”⁶¹⁷*

“Kim bir kötülük işler de günahı kendini çepeçevre kuşatırsa işte onlar ateş ehlidirler. Orada devamlı kalacaklardır.”⁶¹⁸

⁶¹⁴ Bice, *age*, s. 304.

⁶¹⁵ Müddessir 74/40-44. Bu ayetin Yunus divanında da izlerini görmek mümkündür. Yunus Emre bu hususta şöyle der:

Gönlünde ikilik tutan ol metai bunda satan

Yarın cehennemde yatan bunda namaz kılmayıdır. (Tatçı, *age*, s. 111)

Yunus'un cehennemde yatanın bu dünyada namaz kılmayanlar olduğunu söylemesi kendinden değil ayet-i kerimeden kaynaklanmaktadır diyebiliriz.

⁶¹⁶ Bice, *age*, s. 245.

⁶¹⁷ Bakara 2/39.

“... Allah onları rahmetinden uzaklaştırmıştır. Onlar için devamlı bir azap vardır.”⁶¹⁹

Ten âlimi zâlimlerge ohşar ermiş
Beraetni ayetide çün buyurmuş
Duzah içre tınmay daim küyer ermiş
Zehri zakkum içib daim dostlarım a

Günümüz ifadesiyle;

Beden âlimi zâlimlere benzermiş
Beraetin ayetinde çünkü buyurmuş
Cehennem içinde dinmeden devamlı yanarmış
Zakkum zehri içip devamlı dostlarım ey⁶²⁰

Bu hikmetinde Hoca Ahmed Yesevî hem cehennemin daimi olarak yakıcı olduğunu hem de cehennem azaplarından zakkumu birlikte ele almış. Zakkum ile ilgili veriler bir sonraki başlıkta değerlendirildiği için burada tekrar etmiyoruz. Fakat bu hikmette bir de ayet referansı olarak “Berâet” ayeti diye bir bahis var. Bu lafız Tevbe suresinin ilk ayetinde zikrolunmakla birlikte burada “ilişik kesme”⁶²¹ anlamında kullanılmıştır. Oysa hikmetin mefhumu cehennem ile ilgilidir. Bu minvalde aynı kavram mefhuma muvafık olarak Kamer suresi 43. ayette zikrolunur:

“Sizin kafirleriniz bunlardan daha mı hayırlı? Yoksa kitaplarda sizin için bir **berâet** mi var?...O gün yüzleri üstü **ateşe** sürüklenecekler. Tadın **cehennem**in dokunuşunu.”⁶²²

Görülüyor ki Hoca Ahmed Yesevî verdiği bilgilere kaynak olarak vahyi göstermiştir. Bu hususta da oldukça başarılı olduğu söylenebilir.

⁶¹⁸ Bakara 2/81.

⁶¹⁹ Tevbe 9/68. Konuyla ilgili diğer ayetler için bkz.: Mâide 5/80, Beyyine 98/6.

⁶²⁰ Bice, *age*, s. 203.

⁶²¹ İsfehânî, *Müfredât* (ter. Abdülbaki Güneş, Mehmed Yolcu), Çıra Yay., İstanbul 2012, s. 138.

⁶²² Kamer 54/43-48.

1.5.4.4. Cehennem Yiyecekleri

Hikmetlerde cehenneme dair verilen bilgilerden bir kısmı da buradaki yiyecek ve içecekler hakkındadır. Ayetlerde ifade edilen zakkum ağacı hikmetlerde sıklıkla dile getirilmiştir.

Ten âlimi zâlimlerge ohşar ermiş
Beraetni ayetide çün buyurmuş
Duzah içre tınmay daim küyer ermiş
Zehri zakkum içib daim dostlarım a

Günümüz ifadesiyle;

Beden âlimi zâlimlere benzermiş
Beraetin ayetinde çünkü buyurmuş
Cehennem içinde dinmeden devamlı yanarmış
Zakkum zehri içip devamlı dostlarım ey⁶²³

İlmin zahirinde kalan âlimlere zâlim diyen Hoca Ahmed Yesevî böyle zâlimlerin yerinin cehennem olacağını ve devamlı zakkum zehri içeceğini haber vermektedir. Bu manada bazı ayetler karşımıza çıkmaktadır.

*“Şüphesiz o zakkum ağacı günahkarların yiyeceğidir.”*⁶²⁴

Hikmetin neredeyse tamamında gerçek âlimin kim olduğunu veya kim olmadığını anlatan Hoca Ahmed Yesevî ilmiyle amel etmeyenleri de ağır bir şekilde eleştirmiştir. Bu noktada İsrailoğulları hakkında nazil olan bir ayeti hatırlamak belki hikmetin tamamının daha iyi idrak edilmesine yardımcı olacaktır. Hoca Ahmed Yesevî'nin “ten âlimi” diye vasıflandırdıkları ile aşağıdaki ayette tarif edilen kişiler benzerlik göstermektedir:

*“Kendilerine Tevrat(ın emirlerini yerine getirme görevi) yüklenip de sonra taşımayan (onunla amel etmeyen)lerin durumu, tıpkı (bilinçsizce) ciltlerle kitap taşıyan eşeğin durumu gibidir...”*⁶²⁵

⁶²³ Bice, *age*, s. 205.

⁶²⁴ Duhân 44/43. Konuyla ilgili diğer ayetler için bkz.:Saffât 37/62-64, İsrâ 17/60, Vâkıâ 56/52.

Âşıkları heybetidin melek kaçgay
Korkub barıb duzah içre otlar saçgay
Vehm birle zeher **zakkum** toya içgey
Kutretiğe hayran bolub kalar ermiş

Günümüz ifadesiyle;

Âşıkların heybetinden melek kaçınca
Korkup gidip cehennem içine ateş saçınca
Vehim ile **zakkum zehrini doyasıya** içince
Kudretine hayran olup kalır imiş⁶²⁶

Zakkum ile alakalı diğer ayetlerden bazıları şunlardır:

*“Sonra hakikaten siz ey sapıklar (ve dirilmeyi) yalanlayanlar. Elbette **zakkum** ağacından yiyeceksiniz. Karınları(nızı) hep onunla dolduracaksınız. Üstüne de o kaynar sudan içeceksiniz. Susuzluk hastalığına tutulmuş develerin içtiği gibi içeceksiniz.”⁶²⁷*

“Şüphesiz o (zakkum) çılğın ateşin dibinden çıkan bir ağaçtır.”⁶²⁸

“Elbette zakkum ağacından yiyeceksiniz”⁶²⁹

Konuyla ilgili şu ayet de oldukça dikkat çekicidir:

“(Bunun) ardından da (onlara) cehennem vardır. (orada onlara) irinli su içirilir. Onu zorla yutmaya çalışacak fakat boğazından geçiremeyecek ve her taraftan ona ölüm gelecek...”⁶³⁰

Nâcins bâhil sahîlerni gıybet kılgay
Tanla barsa **duzah içre canı küygey**
İçmiş yemiş libâsları oddın bolgay
Hasret bilen zehri **zakkum** tatar ermiş

⁶²⁵ Cuma 62/5.

⁶²⁶ Bice, *age.*, s. 257.

⁶²⁷ Vâkıâ 56/51-55.

⁶²⁸ Saffat 37/64.

⁶²⁹ Vâkıâ 56/52.

⁶³⁰ İbrahim 14/16-17.

Günümüz ifadesiyle;

Soysuz cimri cömertleri gıybet kılacak
Tanla varsa **cehennem içre canı yanacak**
İçmiş yemiş libâsları ateşten olacak
Hasret ile **zehir** ve **zakkum** tadar imiş⁶³¹

Hikmette cehennem ehlinin bazı özelliklerine değinilmiştir. Bu başlıkla ilgili olarak cehennemliklerin zakkum yemeleri hatırlatılmıştır. Bunun ötesinde azab çekenlerin hasret içinde olacakları ve ateşten elbise giyecekleri de vahiy kaynaklı bilgilerdendir. Aşağıdaki başlıklarda konuya dair örnekler verilecektir.

1.5.4.5. Cehennemin Şiddeti

Hikmetin dördüncü dörtlüğünde ise mahşer yerinde cehennemlik olanların halleri izah edilmiş, cehennemi görecekleri ve feryat edecekleri ayetlerden hareketle izah edilmiştir:

Hisâb eyleb yürütgeyler mahşer sarı
Halayıklar kadem urgay naçar barı
Mu'ayene anda görey duzah narı
El-aman dep okruşuban turar ermiş

Günümüz ifadesiyle;

Hesabı yapıp yürütünce mahşere doğru
Ahali adım atınca çaresiz hepsi
Apaçık orada görünce cehennem ateşini
Aman diye çığırşarak durur imiş⁶³²

Cehennem ateşinin görülmesi ve kıyamette insanların feryat edecek olması ile ilgili ayetler şöyledir:

⁶³¹ Bice, *age*, s. 435.

⁶³² Bice, *age*, s. 252.

“Cehennem de azgınlar için açığa çıkar(ıp gösteril)ir.”⁶³³

“Rablerini inkar edenler için cehennem azabı vardır. O ne kötü bir gidilecek yerdir. Oraya atıldıkları sırada onun kaynarkenki gürlmesini işitirler. (Cehennem) öfkesinden neredeyse parçalanacak...”⁶³⁴

*Külli men aleyna fan ayetinde
Bir Hudadın özge mahluk öler ermiş
İsrafil sûrın alıb hurganında
Gordın yengi tircüzüben küyer ermiş*

Günümüz ifadesiyle;

*Külli men aleyna fan ayetinde
Bir Allah'tan başka mahluk ölür imiş
İsrafil Sur'ı alıp üflediğinde
Kabirden yeni deri giydirilerek yanar imiş⁶³⁵*

“Ayetlerimizi inkâr edenler var ya, hiç şüphesiz, onları ateşe atacağız, derileri piştikçe azabı tatmaları için onları başka derilerle değiştireceğiz. Şüphesiz ki Allah, mutlak galip, mutlak hüküm ve hikmet sahibidir.”⁶³⁶

Ayetlerde cehennem için çok kötü bir dönüş yeri olduğu, zalimler için elem verici bir yatak/döşek olduğu da haber verilir. Bu konu da yine Divan-ı Hikmet'e vahiyden yansıyan bilgilerdendir.

*Aşkına boyun sunmagannı hali harâb
Tanla barsa Hudayığa tabmas cevâb
Kahhâr İgem kahr eylese kılğay itâb
Cahîm içre küyib yatar dostlarım a*

Günümüz ifadesiyle;

⁶³³ Suarâ 26/91.

⁶³⁴ Mülk 67/6-8.

⁶³⁵ Bice, *age*, s. 248.

⁶³⁶ Nisâ 4/56.

Aşkına boyun eğmeyenin hâli harâb
Tanla varsa Hüdâ'sına bulmaz cevâb
Kahhâr Melik'im kahr eylese kılarak itâb
Cehennem içinde **yanıp yatar** dostlarım ha⁶³⁷

"...Artık böylesinin *hakkından cehennem* gelir. (Orası) *ne kötü bir yataktır.*"⁶³⁸

"...Varacakları yer *cehennemdir*. O *ne kötü bir yataktır.*"⁶³⁹

"...Toplanıp *cehenneme* sürüleceksiniz. Orası *ne kötü bir döşektir.*"⁶⁴⁰

"Onlara *cehennem* (ateşin)den bir *döşek* ve üstlerinde de (yine ateşten) *örtüler* vardır. İşte zalimleri böyle cezalandırırız."⁶⁴¹

Ayet-i kerimelerde cehennem ile ilgili yatak ve döşek ifadelerine yer verilmiştir. Yukarıdaki hikmette de Hoca Ahmed Yesevî yatmak fiilini kullanarak bu kavramlara işaret etmiştir denilebilir.

Hikmetlerde cehennem azabından olarak zincire vurulma da üzerinde durulan konulardandır. Ayet-i kerimelerde de cehennem azabı için benzer örnekler sıralanır.

Âşıkları Hak boynuga güller salgay
Melaikler **zincir** salıp alıp yürgey
Bir âh ursa arşdın ötüb **duzâh** küygey
Dudı çıksa ayı küni tutar ermiş

Günümüz ifadesiyle;

Âşıkların boynuna Hak güller salınca
Melekler zincir salıp alıp yürüyünce

⁶³⁷ Bice, *age*, s. 443.

⁶³⁸ Bakara 2/206.

⁶³⁹ Ra'd 13/18.

⁶⁴⁰ Âl-i İmran 3/12.

⁶⁴¹ A'râf 7/41.

Bir âh vursa Arş'dan geçip **Cehennem** yanınca

Dumanı çıksa ay ve güneşi tutar imiş⁶⁴²

"...Biz de o inkar edenlerin boyunlarına (ateşten) demir halkalar takarız."⁶⁴³

"O vakit **boyunlarında demir halkalar ve zincirler vardır. Sürüklenecekler, kaynar suda sonra ateşte yakılacaklar.**"⁶⁴⁴

"Hiç şüphesiz biz kafirler için **zincirler, bukağular ve aevli bir ateş hazırladık.**"⁶⁴⁵

Bu ayetler bize cehennem ehlinin boyunlarına bir halka geçirilip zincire vurulacaklarını söylüyor. Başka bir hikmetinde Hoca Ahmed Yesevî bu bilgiyi şöyle izhar ediyor:

Duzah aytur men artuk münafıklar mende bar

Münâfıklar boynuda oddın işkel kişen bar

Günümüz ifadesiyle;

Cehennem der ben üstünüm, münâfıklar bende var

Münâfıklar **boynunda ateşten tasma kelepçe** var⁶⁴⁶

Hoca Ahmed Yesevî aynı hikmetinde cehennem ehlinin inlemelerinden de bahsetmiştir:

Duzah aytur men artuk tersa cuhûd mende bar

Cuhûd tersa adlıda türlüğ azab suzan bar

Günümüz ifadesiyle;

Cehennem der ben üstün tersa cuhud bende var

Cuhûd tersa önünde türlü **azab inleme** var⁶⁴⁷

"Onlar orada **inim inim inlerler** ve orada artık (cehennemden uğultusundan dolayı hiçbir şey) işitmezler."⁶⁴⁸

⁶⁴² Bice, *age*, s. 435.

⁶⁴³ Sebe' 34/33.

⁶⁴⁴ Mü'min 40/71-72.

⁶⁴⁵ İnsan 76/4.

⁶⁴⁶ Bice, *age*, s. 303.

⁶⁴⁷ Bice, *age*, s. 303.

1.5.4.6. Cehennem Elbiseleri

Hikmetlerde cehennem ehlinin giyeceği elbiseler hakkında da bilgi bulunmaktadır. Mevcut bu bilgiler de diğerlerinde olduğu gibi vahye dayanmaktadır. Hoca Ahmed Yesevî cehennem ehlinin ateşten elbiseler giyeceğini söyler:

Nâcins bâhil sahîlerni gıybet kılgay
Tanla barsa **duzah** içre canı küygey
İçmiş yemiş **libasları oddın bolgay**
Hasret bilen zehri zakkum tatar ermiş

Günümüz ifadesiyle;

Soysuz cimri cömertleri gıybet kılacak
Tanla varsa **cehennem** içre canı yanacak
İçmiş yemiş **libâsları ateşten olacak**
Hasret ile zehir ve zakkum tadar imiş⁶⁴⁹

*"...İnkâr edenler için ateşten albiseler biçilmiştir. Bu kimselerin başlarının üstünden kaynar su dökülecektir. Onunla karınlarının içindeki her şey hatta derileri bile eritilir. (Bir de) onlara demirden topuzlar vardır."*⁶⁵⁰

*"Onların gömlekleri katrandandır. Yüzlerini de ateş bürüyecektir."*⁶⁵¹

Ayetlerdeki cehenneme atılan insanın ateşten elbise giyeceği bilgisi hikmetlere yansımıştır.⁶⁵²

⁶⁴⁸ Enbiya 21/100.

⁶⁴⁹ Bice, *age*, s. 435.

⁶⁵⁰ Hac 22/19-21.

⁶⁵¹ İbrahim 14/50.

⁶⁵² Bu yaklaşım 18. yüzyılın büyük şairlerinden Şeyh Galib'in Hüsn ü Aşk'ında dahi kendini nahif bir şekilde gösterir. Şeyh Galib eserinde ateşten elbise giydiğini şöyle ifade eder:

Sen de bir âfete düş olursun

Âhım gibi **şûle-pûş** olursun (Doğan, *age*, s. 218.)

Şûle-pûş olmak, ateş giymek demektir. Tabi burada Şeyh Galib sevgiliden ayrı kalmanın verdiği ızdırabı anlatmakta fakat bunu yaparken de en büyük ızdırabın yani cehennem azabının verilerinden de istifade etmektedir.

1.5.4.7. Cehennem'in Yedi Kapısı

Hikmetlerde cehennemle ilgili olarak “yedi cehennem” lafzı tekrar eder. Burada bahsedilen cehennem'in yedi kapısı olsa gerektir. Söz konusu hikmetler ve ilgili ayet-i kerime şöyledir:

Tarikatnı yollarıdır turfa uluğ
Ruzi kılğan bendesige bolgay yavuğ
Uçkunige takat kılmas **yetti tamuğ**
Ey yârânlar aziz candın toydum menâ

Günümüz ifadesiyle;

Tarîkatın yollarıdır sonsuz yüce
Nasîb kılan kuluna oldu yakın
Zerresine dayanamaz **yedi cehennem**
Ey dostlar azîz Cândan doydum ben işte⁶⁵³

*“Şüphesiz **cehennem** onların hepsinin vaadolunan yeridir. **Yedi kapısı** vardır ki her bir kapıya onlardan bir grup ayrılmıştır.”⁶⁵⁴*

Hoca Ahmed Yesevî başka bir hikmetinde cehennem'in kapılarından misal vermektedir. Her iki hikmetteki verileri birleştirence ayette bahsedilen cehennem'in yedi kapısı bilgisine ulaşmak mümkün olabilir:

Kul Hoca Ahmed ışksızlarını işi düşvar
Tanla barsa Hak körsetmes ana didar
Arş u kürsi levh ü kalem hemme bîzâr
Işksızlarga **duzah babın** açar dostlar

Günümüz ifadesiyle

Kul Hoca Ahmed, aşksızların işi kötü
Sabâha varsa Hak göstermez ona Cemâl

⁶⁵³ Bice, *age*, s. 87.

⁶⁵⁴ Hicr 15/43-44.

Arş ve Kürsü Levh ve Kalem hepsi bîzâr
Aşksızlara **cehennem kapısını** açar dostlar⁶⁵⁵

1.5.4.8. Sırat

Hikmetlerde cehenneme dair üzerinde durulan konulardan birisi de Sırat köprüsüdür. Hoca Ahmed Yesevî, Sırat'ı cehennem üzerinde kurulu bir köprü olarak sunar. İlgili hikmetler ve ayetler şöyledir:

Cehennem üstide tartığ **sıratı**
Körüb bende urar efsûs u ahı

Günümüz ifadesiyle;

Cehennem üstüne kurulu **sıratı**
Görüp kullar eyler fîgân-âhı⁶⁵⁶

“Sizden (sıratı geçebilmek için) cehenneme gitmeyecek kimse yoktur.”⁶⁵⁷

Cahîm üzre tartığlığdur **pûl-ı sırat**
Yalğan âşık bolub yürme anda uyat
Lutf eyleben Hak Teala bergey necat
Lutf etmese kotgik azab vahşeti bar

Günümüz ifadesiyle;

Cehennem üzerine çekilecektir **sırat köprüsü**
Yalan âşık olup yürüme orada ayıplı
Lutfeyleyip Hakk Teâlâ verecek necât
Lutfetmese, sert azap, vahşeti var⁶⁵⁸

⁶⁵⁵ Bice, *age*, s. 107.

⁶⁵⁶ Bice, *age*, s. 125.

⁶⁵⁷ Meryem 19/71.

⁶⁵⁸ Bice, *age*, s. 477.

1.5.4.9. Sekar Ateşi

Divan-ı Hikmet'te cehennem ile ilgili olarak yine Kur'an-ı Kerim'de vurgulanan bazı özel kavramlardan da bahsedir. Bunlardan biri "sekar" ateşidir. Müddessir suresinde bahsedilen bu ateş hikmetlerde şöyle zikredilmiştir:

Nâdân birle ötken ömrin **nâr-ı sakar**
Nâdân bolsa **duzâh** andın kılğay hazer
Nâdân birle **duzâh** sarı kılman sefer
Nâdân içre hazân yanlığ soldum menâ

Günümüz ifadesiyle;

Câhil ile geçen ömrün **sakar** ateşinde
Câhil olsan **cehennem** ondan çekinir
Câhil ile **cehenneme** doğru kılmayın sefer
Câhiller içinde yaprak gibi soldum ben işte⁶⁵⁹

*"...Onu sekara atacağım. Sen biliyor musun sekar nedir? O ne geri bırakır ne de vazgeçer. O derileri yakıp kavurandır."*⁶⁶⁰

1.5.4.10. Şeytanın İnsanı Cehennemde Yüzüstü Bırakması

Divan-ı Hikmet'te cehennem ve şeytan ile ilgili olarak çok özel ifadeler de vardır. Hoca Ahmed Yesevî, şeytanın insanı hidayete erdireceğini söyleyerek kandırdığını ve cehenneme götürdüğünü, oraya gidince de götürdüğü insanı yüzüstü bırakacağını söylüyor.

Hâdî men dep şeytan lain yolga başlar
İt suretlık bolup anı kapıp tişler
Heybet kılıb **duzâh içre eltip taşlar**
Eştib ukub hizmet kılınğ dostlarım a

Günümüz ifadesiyle;

⁶⁵⁹ Bice, *age*, s. 91.

⁶⁶⁰ Müddessir 74/19-29. Kamer suresi 28. ayette de yine "sekar" lafzı zikredilmiş ve "cehennem ateşi" anlamında kullanılmıştır.

Hâdî' yim deyip lanetli şeytân yola başlar
İt suratlı olup onu ısırp dışlar
Heybet kılıp **cehennem içre götürüp dışlar**
İşitip okuyup hizmet eyleyin dostlarım ey⁶⁶¹

Bu ifadeler bize telmihen bazı ayetleri hatırlatmaktadır. Bilhassa şeytanın insanı cehennemde dışlaması, yüzüstü bırakması bazı ayetlerden iktibastır:

*"İş bitirilince şeytan (cehennemdekilere): Doğrusu Allah size gerçeği vaadetmişti, ben de size vaadetmişim. **Sonra sözümden caydım.** Benim sizin üzerinizde hiçbir hakimiyetim/baskı gücüm yoktu. Ben sizi sadece çağırdım, siz de bana uyup geldiniz..."⁶⁶²*

"...Şeytanın hali gibidir. Çünkü o, insana inkar et der. (İnsan) inkar edince de, hakikaten ben senden uzağım. Çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım, der."⁶⁶³

Ayetlerde şeytanın insanı önce saptırıp sonra nasıl dışladığı açıkça görülmektedir. Hoca Ahmed Yesevî'nin de şeytanın insanı cehenneme götürüp dışlayacağını söylemesi bu ayetlerden hareketledir diyebiliriz.

1.5.4.11. Cehennemde Son Pişmanlık

Şeytanın aldatıcılığından sonra aynı hikmette Hoca Ahmed Yesevî, cehenneme düşen insanın müthiş bir pişmanlık/nedamet duyacağını söyler. Artık insan ah-vah eder ama iş işten geçmiştir. Allah'a kulluk edemedim/etmedim diye feryat etmesi, pişmanlık duyması bir fayda sağlamayacaktır.

Duzâh içre vâ-veyletâ nedâmet a
Nâle bolgan kaçan bolgay kıyâmet a
Hakk'a kulluk kılmadım dep nedâmet a
Eştib ukub hizmet kılıng dostlarım a

Günümüz ifadesiyle;

⁶⁶¹ Bice, *age*, s.362.

⁶⁶² İbrahim, 14/22.

⁶⁶³ Haşr 59/16.

Cehennem içre vahlar olsun nedâmet ey

Feryâd eyleyin nasıl olur kıyâmet ey

Hak'a kulluk kılmadım deyip nedâmet ey

İşitip okuyup hizmet eyleyin dostlarım ey⁶⁶⁴

Hikmette üzerinde durulan pişmanlığın ne derece yürek yakıcı, can acıtıcı olduğunu şu ayetlerle birlikte daha iyi anlaşılabilir:

*"Ateş karşısında durdurulunca onların: Keşke biz geri döndürülseydik, Rabbimizin ayetlerini yalanlamaz ve inananlardan olurduk, demelerini bir görsen."*⁶⁶⁵

*"O gün onların yüzleri ateşte evirilip çevirilirken; Ah keşke biz Allah'a itaat etseydik, Peygamber'e de itaat etseydik, diyecekler."*⁶⁶⁶

*"Yahut azabı gördüğü zaman, keşke benim için (dünyaya) dönüş olsaydı da güzel hareket edenlerden olsaydım, diyecektir."*⁶⁶⁷

Ayetlerde görülüyor ki cehennem ehli gördükleri azap dolayısıyla müthiş bir pişmanlık içerisindeyler. Hoca Ahmed Yesevî de hikmetinde bu pişmanlığı son derece etkili bir şekilde dile getirmiş. Ayetlerle bu hikmet arasında kavî bir ilişkinin, manevi bir iktibasın olduğunu söylemek mümkündür.

1.6. Kader

Allah'ın nesnelere ve olayları, özellikle sorumluluk doğuran beşerî fiileri ezelde planlayıp zamanı gelince yaratmasına kader denilmektedir.⁶⁶⁸ Kur'ân-ı Kerîm'de haber verildiğine göre Allah her şeyi bir ölçüye göre yaratmıştır. Her şeyin neye gebe olduğunu Allah bilmektedir.⁶⁶⁹ Zira Allah her şeyi bir kaderle yaratmıştır ve O'nun buyruğu bir kaderdir. Yeryüzünde yaş kuru her şey O'nun

⁶⁶⁴ Bice, *age*, s. 362.

⁶⁶⁵ En'âm 6/27.

⁶⁶⁶ Ahzâb 33/66.

⁶⁶⁷ Zümer 39/58.

⁶⁶⁸ Yusuf Şevki Yavuz, "Kader", *DİA*, C. XXIV, İstanbul 2001, s. 58.

⁶⁶⁹ Ra'd 13/8.

bilgisi dahilinde kayıtlıdır.⁶⁷⁰ Meydana gelen herhangi bir olay daha yaratılmadan önce bir kitapta kayıtlıdır.⁶⁷¹ İlgili ayetlerden birkaçının meali şöyledir:

*“Allah’ın buyruğu düzenlenmiş bir **kaderdir**.”⁶⁷²*

*“Şüphesiz biz her şeyi bir **kaderle** yarattık.”⁶⁷³*

“Gerek yerde gerek kendi canlarınızda meydana gelen herhangi bir musibet, biz onu yaratmadan önce mutlaka bir kitapta (levh-i mahfuzda) yazılmıştır...”⁶⁷⁴

“Gaybın anahtarları da O’nun katındadır, onları O’ndan başkası bilmez. Karada ve denizde olan (her) şeyi O bilir. Bir yaprak düşmez ki (Allah) onu bilmesin. Ne yerin karanlıkları içindeki bir tane, ne yaş ne kuru hiçbir şey yoktur ki apaçık bir kitapta (levh-i mahfuzda) olmasın.”⁶⁷⁵

Ayet-i kerîmlerde ihata edilen kader anlayışı Divan-ı Hikmet’te de yer bulmuştur. Hoca Ahmed Yesevî, Hz. Peygamber’in yetim oluşunu kader inancı ile izah etmektedir:

Yetim kaldı atadın hem mehriban anadın
Takdir boldu Hüda’dın ya Mustafa Muhammed

Günümüz ifadesiyle;

Yetim kaldı atadan hem şefkatli anadan
Takdir oldu Hüda’dan ya Mustafa Muhammed⁶⁷⁶

Hikmetteki kader inancı yukarıdaki dört ayetin hepsine de hamledilebilir. Başka bir hikmetinde ise Hoca Ahmed Yesevî başa gelen her şeyin Allah’tan geldiğini söyleyerek razı olmak gerektiğini izah eder:

Yolga kirgen erenlerdin yolnu sormay
Her ne kelse razı bolup Hak’dın körmey

⁶⁷⁰ En’âm 6/59.

⁶⁷¹ Hadîd 57/22.

⁶⁷² Ahzab 33/38.

⁶⁷³ Kamer 54/49.

⁶⁷⁴ Hadîd 57/22.

⁶⁷⁵ En’âm 6/59.

⁶⁷⁶ Bice, *age*, s. 411.

İcazetsiz yolga kadem koyub yürgey
Işk dükkanın yazıb anda kurmak kerek

Günümüz ifadesiyle;

Yola giren erenlerden yolu sormadan
Her ne gelse razı olup Hakk'tan görmeden
İcazetsiz yola kadem koyup yürür
Aşk tezgahını yayıp orada kurmak gerek⁶⁷⁷

Başka bir hikmette ise Allah'ın fermanına/takdirine boyun eğmek gerektiği
yukarıdaki ayetlerden mülhem olarak şöyle zikredilmiştir:

Oğan İzim uşbu câna kıldı fermân
Boyun sunmay takdirge ana nedür derman
Akşam tüşüb seher bolsa köçer kervân
Ol kervânı sonın olub köçerbiz a

Günümüz ifadesiyle;

Kâdir İzim işbu câna kıldı fermân
Boyun eğmeden takdîre ona nedir derman
Akşam düşüp seher olsa göçer kervân
O kervânın sonu olup göçeriz biz⁶⁷⁸

Hoca Ahmed Yesevî eşyada olan biten her şeyi kader telakkisi ile birlikte
değerlendirmiş ve Allah'ın takdir ettiğine boyun eğmeyi telkin etmiştir.

⁶⁷⁷ Bice, *age*, s. 420.

⁶⁷⁸ Bice, *age*, s. 425.

DEĞERLENDİRME

İman bölümünde ele alınan konular değerlendirildiği zaman görülmektedir ki Hoca Ahmed Yesevî İslam dininde iman edilmesi gereken bütün hususları ayrıntılarıyla bilmektedir ve onun bu bilgileri ayet-i kerimelere dayanmaktadır. Amentü olarak bilinen inanç esasları hakkında hikmetlerde karşımıza ayrıntılı denecek oranda bilgi göze çarpmaktadır. Bu durum Hoca Ahmed Yesevî'nin iman konusunda vahiyden beslendiğini ve verdiği bilgilerin güvenilir olduğunu göstermesi bakımından manidardır.

Allah'a iman husunda ayrıntılı bilgiler edindiğimiz hikmetlerde hem Allah'ın esma ve sıfatlarını öğrenmekteyiz hem de Kur'an-ı Kerim'de haber verilen diğer bilgileri görmekteyiz. Allah'ın var ve bir olduğu hem hikmetlerde hem de ayetlerde sıklıkla vurgulanan bir husus olarak göze çarpmaktadır. Yine Allah'ın kudreti, eşyayı yoktan var etmesi, kuluna yakın olması, dualara icabet etmesi, alemlerden müstağni olması, sinelerin özünü bilmesi, hidayete erdirmesi, zatının ulu olması, dilediğini bağışlayıp dilediğine azap etmesi ayet-i kerimelerde vurgulanan ve hikmetlerde de sıklıkla üzerinde durulan ortak konulardandır. Vahiyde Cenab-ı Hak, zatını nasıl tanıtmış ise hikmetlerde de bu bilgileri görmek mümkündür. Hoca Ahmed Yesevî bu bakımdan Allah'ı hakkıyla tanıyan, bilen birisi olarak değerlendirilebilir. Öte yandan Allah'ın esma ve sıfatları da ayetlerden hikmetlere yansıyan bilgiler arasındadır. Bu noktada bir hususun üzerinde durmakta yarar vardır ki Hoca Ahmed Yesevî örneğin Rezzâk ism-i şerifini zikrederken "rızik bergen Rezzâk" diye tarif eder. Bu ifade tarzı Türkistan Piri'nin Rezzâk ismininin manasını bilmeyenleri de göz önünde bulundurduğunu gösterir. Hikmetlerdeki bu ifade tarzı İslam dinini yeni benimsemiş Türkler arasında Allah inancının yerleşmesine katkı sunmuştur, vesile olmuştur denilebilir.

Melekler konusunda da hikmetlerde ayrıntılı bilgilere ulaştığımızı söyleyebiliriz. Hem dört büyük melek hem de kiramen katibin melekleri Hoca Ahmed Yesevî'nin ifadelerinde yer bulunmuştur. Bunun dışında meleklerin bazı vazifeleri, Hz. Adem'e secde etmeleri de hikmetlerde vahiy kaynaklı olarak göze

çarpan bilgiler arasındadır. Kur'ân-ı Kerîm'in melekler hakkında neredeyse verdiği bütün bilgileri hikmetlerde görmek mümkündür. Bu bakımdan meleklerle iman konusunda hikmetlerin doyurucu ve güvenilir bilgiler verdiğini söyleyebiliriz.

Kitaplara iman noktasında ise hikmetlerde sadece Kur'ân-ı Kerîm'in ismi zikredilmektedir ve Kur'ân'ın Allah kelamı olduğu, okunurken dinlemek gerektiği ve onu anlamının lüzumu üzerinde durulur.

Peygamberler başlığında ise Kur'ân-ı Kerîm'de ismi geçen on beş peygamber zikredilmiş ve hikmetlerde bazı peygamberlerin kıssalarına da işaret edilmiştir. Hoca Ahmed Yesevî'nin peygamberlere iman konusunda bilgilerinin yeterli ve doyurucu mahiyette olduğunu söylemek mümkündür. Hikmetlerdeki bakış açısına göre Hoca Ahmed Yesevî bazı peygamberleri ayetlerde olduğu üzere sadece ismen zikretmiştir. Örneğin İdris aleyhisselam böyledir. Fakat Hz. Musa aleyhisselam ayetlerde ismi en fazla geçen peygamberdir ve kıssası pek çok surede ele alınır. Bu vechile hikmetlerde de Hz. Musa kıssasıyla birlikte izah edilmiştir. Fakat Hoca Ahmed Yesevî hikmetlerinde en fazla Hz. Peygamber'den bahsetmiş, onun ümmetine düşkünlüğünü, ümmetinin onu canından çok sevdiğini, alemlere rahmet olduğunu sıklıkla vurgulamıştır. Öyle ki Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber'e dair hemen her ayetin hikmetlerde bir yansımasının olduğunu gördük. Bu husus hem Hoca Ahmed Yesevî'nin vahiy bilgisinin sağlamlığını hem de Hz. Peygamber'e olan muhabbet ve bağlılığını göstermesi bakımından dikkate şayandır. Hikmetlerde peygamberlere dair bahsedilen bilgilerin hemen hepsinin Kur'ân kaynaklı olması ve Kur'ân'da olmayan bir bilginin hikmetlerde bu hususta göze çarpmaması ve dahası Hoca Ahmed Yesevî'nin peygamber kıssaları noktasında İsrailiyata hiç müracat etmemesi hikmetlerin güvenilir ve sağlam olduğunu işaret eder.

Ahirete iman konusunda da diğer başlıklarda olduğu gibi Kur'ân-ı Kerîm'in etkisi oldukça kavidir. Ayetlerde mahşer günü, cennet ve cehenneme dair verilen bilgiler yaklaşık olarak hikmetlerde de yer almaktadır. Fakat ayet-i kerimelerde haber verilen kıyametin kopuş sahneleri hikmetlerde diğer ahiret başlıklarına göre biraz daha az zikredilmiştir. Bununla beraber cennet ve cehenneme, mahşere dair

de hemen her ayetin bir hikmette yansımaları görmek de mümkündür. Bu durum yine Hoca Ahmed Yesevî'nin bu hususta verdiği bilgilerin sahicliğini işaret eder ve onun ahirete iman konusunda yeteri kadar bilgisi olduğunu gösterir.

Son olarak amentünün en son halkası olan kader inancı da hikmetlerde yerini almış vaziyettedir. Hoca Ahmed Yesevî'nin olan biten her şeyin bir kader ekseninde cereyan ettiğini, her şeyin Allah'ın takdiri ile olduğunu söylemesi, onun kader inancını şekillendiren bilgilerdir.

İman bölümünde Hoca Ahmed Yesevî'nin verdiği bilgiler ayet-i kerimeler ile birlikte değerlendirildiğinde hikmetlerin amentü esaslarını ihata ettiğini, verilen bilgilerin de ayet kaynaklı olup güvenilir olduğunu, hikmetlerdeki samimi üslubun iman noktasındaki samimiyetten kaynaklanabileceğini söylemek mümkündür.

İKİNCİ BÖLÜM

2. DİVAN-I HİKMET'TE İSLAM

Bu bölümde İslamın şartlarından olan namaz, oruç, zekat, hac ve kelime-i şehadet üzerinde durduk. Hikmetlerde ibadet etmekten, salih amelden, Allah'ın insanı kulluk için yarattığından, bu sebeple ölüm gelinceye kadar Allah'a ibadet etmek gerektiğinden, ömrünü ibadetle geçirenin mahzun olmayacağından da bahsedilmektedir. İbadetsiz geçen ömrün verdiği pişmanlık, riya ve yapılan ibadetlerin boşa gitmesi de yine ayet kaynaklı hikmetler arasındadır. İbadete dair bu konular İslam başlığı altında bir alt başlık olarak incelendi.

Divan-ı Hikmet'te namaza dair bilgiler incelendiği zaman görülür ki Hoca Ahmed Yesevî, namazın farz olduğunu, beş vakit kılındığını, namaza hassas/titiz olmak gerektiğini, gece namazının ehemmiyetini, kıymetini bilmekte ve bu bilgileri hikmetlerine ayetlerden hareketle yansıtmaktadır.

Oruç ve zekat başlıklarında ise çok fazla örnek söz konusu değildir. Hoca Ahmed Yesevî orucun namaz gibi farz olduğunu ifade eder. Zekat konusunda ise dikkatli olmak, fakirin hakkını vermek gerektiğini söyler. İlgili ayetlere ve hikmetlere kısaca bu başlıkta yer verdik.

Hac başlığında ise iki hikmet değerlendirilmiştir. Hoca Ahmed Yesevî, hac için Kabe'ye doğru gittiğini anlattığı bir hikmetinde konuya dair birtakım bilgiler izah etmektedir. Bu bilgilerden ayetlere taalluk edebilecek olanlara da bu başlıkta temas edildi.

İslamın şartlarından olan kelime-i şehadet ise iki hikmetin örneğinde değerlendirildi. Örnek olarak verilen hikmetin birinde Allah'tan başka ilah olmadığı ifade edilirken diğer hikmette Hz. Peygamber'in O'nun rasûlü olduğu zikredilmektedir. Bu iki hikmet kelime-i şehadeti çerçevelemiştir.

İslam başlığı altında incelediğimiz namaz, oruç, zekat ve hac konuları kısa kısa izah edildi. Fakat burada dikkatimizi çeken en önemli husus bu konuların

vahiye de kısaca ele alınması idi. Ayet-i kerimelerde de namaz, oruç, zekat ve hac bir emir olarak mevcuttur. Allah, namazı kılmamızı, zekatı vermezi ve orucu tutmamızı emreder. Fakat bu ayetlerde söz konusu ibadetler için ayrıntılı bilgi söz konusu değildir. Yani kısaca ifade etmek gerekirse namaz, oruç, zekat ve hac Kur'ân'da nasıl geçiyorsa hikmetlerde de öylece zikredilmektedir.

2.1. İbadet

İbadeti, iman iddiasının ispatı mahiyetinde olarak salih amel diye tarif edebiliriz. Kişinin iman ettiği Rabbe kulluk etmesidir de denilebilir. Zira Hak Teala Zariyat suresinde insanların ve dahi cinlerin yaratılış gayesi olarak kulluğu işaret eder.⁶⁷⁹ Bunun haricinde onlarca ayette iman etmek salih amelle birlikte zikredilerek iman ve amel arasında kavi bir bağ kurulmuştur. Bunun mukabilinde iman etmeyenlerin de amellerinin boşa gideceği ihtar edilmiştir.⁶⁸⁰ İman edip salih ameller işleyenlerin günahları örtülecek ve mükafatların en güzeline kavuşacaklardır. Hatta iman edip salih amel işleyenlerin işledikleri kötülükler iyiliğe tebdil edilecektir.⁶⁸¹ Fakat iman edip salih amel işleyenlerin amelleri için bir hususa özellikle dikkat çekilmiştir. Müslümanların Hz. Peygamber ile olan münasebetleri bunun başında gelir. Sesini Hz. Peygamber'in sesinin üstüne yükselten, konuşurken herhangi birine seslendiği gibi Hz. Peygambere seslenen kişiyi ameli boşa gidebilir.⁶⁸² Bu ihtar bize Hz. Peygambere karşı edepli olmayı, Onu herhangi biri gibi düşünmemeyi öğütler.

Bunun dışında Kur'an-ı Kerîm'de ibadet için bazı zamanlara da işaret edilmiştir. Seher/gece vaktinde yapılan ibadetler bunun başında gelir. Namaz, oruç, zikir gibi ibadetler de ayetlerde vurgulanmakla beraber bu konuları müstakil birer başlık olarak değerlendirdiğimiz için burada tekrar ele almıyoruz.

⁶⁷⁹ Zariyat 51/56.

⁶⁸⁰ Bakara 2/217, Nîsâ 4/167, Maide 5/5, A'râf 7/147, Tevbe 9/17-69, Kehf 18/105, Muhammed 47/1-8.

⁶⁸¹ Furkan 25/70, Zümer 39/55.

⁶⁸² Hucurat 49/2.

Divan-ı Hikmet'te de Hoca Ahmed Yesevî, taat/ibadet kavramı ile konuyu sıklıkla dile getirmiştir. hemen her hikmette salih amel tavsiye edilmiş ve ön plana çıkarılmıştır. Bununla birlikte ibadeti bekleyen en büyük tehdit olarak da riyaya dikkat çekilmiştir. Hikmetlerde ibadet ısrarla tavsiye edilir, ibadet olmadan Allah'a yakınlık kazanılmayacağı üzerinde durulur fakat riya ile yapılan ibadetin kulu bir yere götürmeyeceği de ihtar edilir.

Hikmetlerde konuyla ilgili ifadeler birkaç başlık halinde değerlendirilebilir. Bunlardan ilki insanın yaratılış gayesi olan kulluktur. İbadetle kulun Allah'a yakınlık kazanması, bazı insanların amellerinin boşa gitmesi, riya gibi başlıklar hikmetlerde göze çarpar. İbadete dair bu konular ise tamamen vahiy kaynaklıdır.

2.1.1. Allah İnsanları Kulluk/İbadet İçin Yarattı

İbadet konusunda ilk olarak dikkat çekmek istediğimiz mesele insanın yaratılış gayesidir. Hoca Ahmed Yesevî bir hikmetinde insanın yaratılış gayesine şöyle işaret eder:

Sizni bizni Hak yaratdı taat için

Ey bul aceb içmek yemek rahat için

Kâlû belâ didi ruhum mihnet için

Edhem bolup yer astığa kirdim mena

Günümüz ifadesiyle;

Sizi bizi Hak yarattı ibadet için

Ey acaip içmek yemek rahat için

Kâlû belâ dedi ruhum sıkıntı için

Edhem olup yer altına girdim ben işte⁶⁸³

Dörtlüğün ilk mısraındaki Allah'ın insanları yaratmasındaki maksadın ibadet olduğu zikredilmiştir. Konuyla ilgili Zariyat suresindeki ayet ise şöyledir:

⁶⁸³ Bice, *age*, s. 89.

“Ben cinleri ve insanları ancak bana (ibadet ve itattle) kulluk etsinler diye yarattım.”⁶⁸⁴

Ayetteki ifadelerle hikmetteki ifadeler birebir örtüşmektedir diyebiliriz. Hikmette “sizi bizi” diye başlayan ifade ayetteki cin ve insanı işaret etmektedir de diyebiliriz. Hoca Ahmed Yesevî “siz” derken cinleri, “biz” derken de insanları kastetmiş olabilir.

2.1.2. İbadetle Kulun Allah’a Yakınlık Kazanması

Bu başlıkta kulun Allah’a yakınlığı üzerinde duracağız. Kur’an-ı Kerim’de bazı kulların Allah’a yaklaştırıldığını okuyoruz. İlgili ayetlerde Allah’a yaklaşmak, yakınlaşmak için de iman edip salih amel işlemek şart olarak öne sürülmüştür.

Kul Hâce Ahmed **kulmen deseng taat kıl**

Kıyametni kelmeğini yakın bilgil

Hakka yavuk bolay deseng taat kılğıl

Taat kılğan Hakka yavuk bolur bolğay

Günümüz ifadesiyle;

Kul Hâce Ahmed **kulum desen ibadet eyle**

Kıyametin geleceğini yakın bil

Hakk’a yakın olayım desen ibadet eyle

İbadet eyleyen Hakk’a yakın olur olmalı⁶⁸⁵

Hikmette Allah’a yakın olmanın şartı ibadete bağlanmış, ibadet edenin Hakk’a yakın olacağı ifade edilmiştir. Bu manada telmihen işaret edilen ayet-i kerime şu şekildedir:

“(İman, ibadet ve hayır) yarışlarında öne geçenler(e gelince): Onlar (ahirette mükafatta da) önde gidenlerdir. İşte onlar (Allah katında) **yakınlığa erdirilmiş olanlardır.**”⁶⁸⁶

⁶⁸⁴ Zariyat 51/56.

⁶⁸⁵ Bice, *age.*, s. 238.

⁶⁸⁶ Vâkı’ a 56/10-11.

Konuyla ilgili başkaca ayetler de mevcuttur ki bazıları Hz. İ̇sâ ve Hz. Mûsâ hakkındadır:

*“O vakit melekler demişti ki: Ey Meryem! Allah kendisinden bir kelime ile sana müjde veriyor ki adı Meryemoğlu İ̇sâ Mesih’tir; dünyada ve ahirette itibarlı ve (Allah’a) **yakın** olanlardandır”⁶⁸⁷*

Ahirette de Allah’a **yakınlık** kazananlara bir korku olmayacağı ve bu kişilerin nimetlere kavuşacağı da yine ayetlerden öğrendiğimiz bilgilerdendir:

*“Onun karışımı Tesnîm’denir. (O kıymetli) bir kaynaktır ki ondan (Allah’a) **yakın** olanlar içerler”⁶⁸⁸*

*“Eğer (ölen kişi Allah’a) **yakınlık** kazanmışlardan ise artık (ona) rahatlık, hoş kokulu güzel rızık ve Naîm cenneti vardır”⁶⁸⁹*

Görülüyor ki Hoca Ahmed Yesevî, kişinin Allah’a yakın olmasını, bunu elde etmesi için çalışıp çabalaması gerektiğini boş yere/rastgele söylemiyor. Allah’a yakınlık/kurbiyet kazanmayı hem ayetler hem de hikmetler ibadete bağlıyor. Hikmetteki bu bakış açısının ayetlerin bir yansıması olduğunu düşünmek mümkündür.

2.1.3. Ölüm Gelinceye Kadar Kulluk/İbadet Edilmeli

Ayet-i kerimede ibadetin çerçevesi çizilirken bir zaman sınırlaması getirilmemiştir. Kul, ömrü olduğu kadar, ölüm gelene kadar, gücü yettiğince ibadetle mükellef kılınmıştır. Bu noktada Hoca Ahmed Yesevî de hikmetinde bize ölene kadar ibadeti tavsiye ediyor:

Emr-i ma’ruf nehy-i münker bilip kılsa

Yatsa kobsa bir Hudanı hazır bilse

Ta ölgünce hacesige hizmet kılsa

Kuvvet berür anı ne dep dü-ta kılson

⁶⁸⁷ Âl-i İmran 3/45.

⁶⁸⁸ Mutaffifîn 83/27-28.

⁶⁸⁹ Vakıa 56/88-89.

Günümüz ifadesiyle;

Emr-i maruf nehy-i münker bilip eylese

Yatsa kalksa bir Allah'ı hazır bilse

Ölene kadar Rabbine hizmet eylese

Kuvvet verir onu ne diye iki büklüm eylesin⁶⁹⁰

Dörtlüğün üçüncü mısraında zikredilen ifadenin vahiyde karşılığı şöyledir:

*"Sana (gelmesi) kesin olan (ölüm) gelinceye kadar Rabbine ibadet et."*⁶⁹¹

2.1.4. İbadet Edenler Mahzun Olmayacak

İman edip salih amel işleyen kulların mahzun olmayacağı, bilakis neşe içinde bulunacakları ayetlerden öğrendiğimiz bilgiler arasındadır. Hoca Ahmed Yesevî de bir hikmetinde ibadet edenlerin Allah'ın huzurunda mutlu olacaklarını söyler:

Ottuz tokkuz yaşka kirdim kıldım hasret

Vâ deriga ötti ömrüm kanı taat

Taatlikler Hak kaşıda huş saadet

Kızıl yüzüm taat kılmay soldı dostlar

Günümüz ifadesiyle

Otuz dokuz yaşa girdim kıldım hasret

Vah ne yazık geçti ömrüm hani ibadet

İbadet edenler Hak karşısında hoş mutlulukta

Kızıl yüzüm ibadet eylemeyip soldu dostlar⁶⁹²

Dörtlükte söz konusu edilen mutluluk cennettir ve kulun bu dünyada yaptığı ibadetlerin mükafatını alacağı demdir. Hikmette kısaca ömrün boşa geçirilmeyip ibadet ile doldurulması gerektiği, ibadet etmeyenlerin hüsrana

⁶⁹⁰ Bice, *age*, s. 292.

⁶⁹¹ Hicr 15/99.

⁶⁹² Bice, *age*, s. 71.

uğrayacağı, ibadet edenlerin ise Allah'ın huzurunda saadete kavuşacağı anlatılmıştır. Konuyla ilgili birkaç ayet şöyledir:

*“İman edip salih amel işleyenlere gelince, onlar (cennet bahçelerinden) bir bahçede neşelendirilirler.”*⁶⁹³

*“Doğrusu iman edip de salih ameller işleyenlere gelince, alt tarafından ırmaklar akan cennetler onlarıdır. Büyük kurtuluş ve saadet budur.”*⁶⁹⁴

*“Allah, kendisine saygı duyup emrine uygun yaşayanları, (bu) başarıları sayesinde kurtarır. Artık onlara kötülük dokunmaz ve onlar mahzun da olmazlar.”*⁶⁹⁵

Ayetlerde verilen müjdeleri Hoca Ahmed Yesevî başka bir hikmetinde şöyle işaret eder:

Hakka yanıp mü'min bolsan taat kılığın

Taat kılğan Hak didarın körer dostlar

Yüz min belâ başka düşse ingrenmegil

Andın sonra aşk sırrını bilir dostlar

Günümüz ifadesiyle;

Hakk'a yanıp mü'min olsan ibâdet eyle

İbâdet eyleyen Hakk cemâlini görür dostlar

Yüz bin belâ başa düşse inleme

Ondan sonra aşk sırrını bilir dostlar⁶⁹⁶

İbadet edenin Allah'ın cemalini görecektir olması yukarıdaki ayetlerin hikmete yansımaları olarak değerlendirilebilir.

2.1.5. İbadetin Boşa Gitmesi

Ayetlerde iman etmeyenlerin amellerinin boşa gideceğini okuruz. Allah'a iman etmeden, O'nun emrine itaat etmeden, O'nun buyruğuna girmeden yapılacak

⁶⁹³ Rum 30/15.

⁶⁹⁴ Bürûc 85/11.

⁶⁹⁵ Zümer 39/61.

⁶⁹⁶ Bice, *age*, s. 202.

ibadetlerin bir hükmünün olmayacağı bu ayetlerde izah edilmiştir. Hoca Ahmed Yesevî de hikmetinde “yalan dava kıla insanların amellerinin hepsi boş” diyerek bu hakikate işaret etmiştir:

Eya dostlar yaşım yetti yigirme üç
Yalغان da’va tatlarım barçası bûç
Kıyamet gün ne kılğaymın berehne lüç
Ol sebebdin Hakk’a sığnıp keldim mena

Günümüz ifadesiyle;

Ey dostlar yaşım yetti yirmi üçe
Yalan dava ibadetlerimin tamamı boş
Kıyamet günü neyleyim çıplak şaşu
O sebepten Hakka sığnıp geldim ben işte⁶⁹⁷

Dörtlükte mahşer günü meydana gelecek bazı kötü durumlardan Allah’a sığınılmıştır. Zira mahşer günü kulun başına gelebilecek şeylerin en kötülerinden birisi belki yaptığı ibadetlerin boşa gitmesi, Cenab-ı Hakk’ın nazarında bunların bir kıymetinin olmamasıdır. İşte Yesevî hazret bu kötü durumdan Allah’a sığınıyor.

*“Allah’ın ayetlerini tanımayanlar, haksızlık yaparak peygamberleri öldürenler ve adaleti emreden insanların canlarına kıyanlar var ya, sen onlara acıklı bir azabı haber ver. İşte onlar dünya ve **ahirette amelleri boşa giden kimselerdir**. Onların (azaplarına engel olacak) hiçbir yardımcısı yoktur.”⁶⁹⁸*

*“Şüphesiz ki o küfre sapanlar (halkı) Allah yolundan alıkoyanlar ve kendilerine doğru yol belli olduktan sonra peygambere karşı gelenler (ve onu dışlayanlar) Allah’a asla hiçbir şeyle zarar veremezler. O, bunların **amellerini boşa çıkaracaktır**. Ey iman edenler! (bütün işlerinizde) Allah’a itaat edin, peygambere de itaat edin ve **amellerinizi boşa çıkarmayın**.”⁶⁹⁹*

⁶⁹⁷ Bice, *age*, s. 68.

⁶⁹⁸ Âl-i İmran 3/21-22.

⁶⁹⁹ Muhammed 47/32-33.

“Ey iman edenler! Seslerinizi peygamberin sesinin üstüne yükseltmeyin, konuşurken birbirinize bağırdığınız gibi (çağırarak için) ona bağırmayın; (yoksa) siz farkına varmadan amelleriniz boşa gidiverir.”⁷⁰⁰

Ayetlerde görülüyor ki iman etmeyenler için ibadet diye bir şey söz konusu değildir. Bir de iman edenlerin amellerinin boşa gitmesi tehlikesi vardır ki o da ayette okuduğumuz üzere kulun Hz. Peygamber ile münasebetine bağlıdır. Hoca Ahmed Yesevî hikmetinde böyle tehlikelere karşı Allah’a sığındığını ifade ediyor.

2.1.6. Riya

Kur’an-ı Kerim’de insanlar riyaya karşı uyarılmışlardır. Zira riya yapılan ibadeti etkisiz kılmakta, yok etmektedir. Bu manada gösteriş yapılarak verilen sadakalar, kılınan namazlar riya için Kur’an’da verilen örnekler arasındadır. Divan-ı Hikmet’te de ayetlerde olduğu gibi riya konusunda bir uyarı söz konusudur. Hoca Ahmed Yesevî hikmetlerinde riyayı şiddetle eleştirmiş ve sadece sahte şeyhlerin, dünya heveslilerinin gösteriş peşinde koştuklarını beyan etmiştir.

Kur’an-ı Kerim’de riyaya dair ayetlerden bazıları şöyledir:

*“Vah haline (şöyle) **namaz kılanların ki onlar, namazlarından gafildirler. Hem de onlar gösterişçidirler.**”⁷⁰¹*

*“Ey iman edenler! Allah’a ve ahiret gününe inanmadığı halde **insanlara gösteriş için malını sarf eden adam** gibi siz de sadakalarınızı başa kakarak ve inciterek **boşa çıkarmayın...**”⁷⁰²*

*“Üstelik onlar Allah’a ve ahiret gününe inanmadıkları halde **insanlara gösteriş olsun diye mallarını sarf ederler...**”⁷⁰³*

Hoca Ahmed Yesevî bir hikmetinde ayette olduğu üzere riya ile kılınan namazdan bahsetmiştir:

⁷⁰⁰ Hucurat 49/2.

⁷⁰¹ Mâ’un 107/4-6.

⁷⁰² Bakara 2/264.

⁷⁰³ Nisâ 4/38.

Bu yollarda harlık zarlık der-kâr ermiş
Tesbih tehliil roze namaz bî-kâr ermiş
Yalğançıdın Hudâ Resul bî-zâr ermiş
Yalğan namaz riyalarını taşlasam men

Günümüz ifadesiyle;

Bu yollarda horlanma-ağlama kârlı imiş
Tesbih tehliil oruç namaz kâr etmezmiş
Yalancıdan Allah Rasulü şikayetçi imiş
Yalan namaz riyalarını bıraksam ben⁷⁰⁴

Hikmetin dördüncü mısramda gösterişle namaz kılanlar yerilmiş ve Maun suresindeki ilgili ayet telmihen hatırlatılmıştır.

Başka bir hikmette ise Hoca Ahmed Yesevî, riya ile olan ibadetin boşa gideceğini şöyle zikreder:

Kul Hoca Ahmed bendemen deb urma laf
Riya birle kılğan taat barça gezaf
Şeriatda tarikatda kârın hilaf
Ahiretde kezzâblarnı üryân kılur

Günümüz ifadesiyle;

Kul Hoca Ahmed kulum deyip vurma lâf
Riya ile eylediğin ibadetin hepsi boş
Şeriatte tarikatte kazancın şüpheli
Ahirette yalancıları üryân eyler⁷⁰⁵

Hikmette riya ile yapılan ibadet boşa gideceği bilgisi “*İnsanlara gösteriş için malını sarf eden adam gibi siz de ...boşa çıkarmayın*” ayetinin yansımasıdır.

⁷⁰⁴ Bice, *age*, s. 153.

⁷⁰⁵ Bice, *age*, s. 286.

2.1.7. İbadetsiz Geçen Ömrün Pişmanlığı

Kur'an-ı Kerim'de ölüm gelince ve bilhassa ahiret hayatı başladığında azaba düçar olanların dünya hayatında yapmadıkları salih ameller yüzünden müthiş bir pişmanlığa gark olacakları haber verilir. İlgili ayetlerden bazıları şöyledir:

*"Günahkarların, Rablerinin huzurunda başlarını öne eğerek; Ey Rabbimiz, gördük, işittik, bizi (dünyaya) geri gönder de salih amel işleyelim. Çünkü artık biz kesin inananlardanız, (dediklerini) bir görsen."*⁷⁰⁶

*"Nihayet onlardan birine ölüm geldiği zaman diyecek ki; Rabbim beni geri döndürünüz, ta ki ben terk ed(ip geldiğim o) yerde artık iyi/sevaplı iş yapayım. Hayır, Bu onun söylediği (boş) laftan ibarettir..."*⁷⁰⁷

*"Yahud azabı gördüğü zaman; keşke benim için (dünyaya) geri dönüş olsaydı da güzel hareket edenden olsaydım, diyecek."*⁷⁰⁸

*"Birinize ölüm gelip de; Ey Rabbim, beni yakın bir vakte kadar ertelesen de sadaka versem ve iyilerden olsam, demeden önce size rızık olarak verdiğimiz şeylerden harcayın."*⁷⁰⁹

Bu dört ayette de salih amel/güzel ibadet işlemeyen kişinin ölüm anında veya öldükten sonra göreceği pişmanlığı fark ediyoruz. Bu manada Hoca Ahmed Yesevî de bir hikmetinde ömrünün ibadetsiz geçtiğini beyan ederek pişmanlık duymaktadır:

Vâ diriğa eşsiz ömrüm berdim yelge
İbadetdin heç nime yok baksam kolga
Kulluk kurım keç bağladım emdi belge
Himmet kılub pir hizmetün kılğum kelür

Günümüz ifadesiyle;

⁷⁰⁶ Secde 32/12.

⁷⁰⁷ Mü'minûn 23/99-100.

⁷⁰⁸ Zümer 39/58.

⁷⁰⁹ Münâfikûn 63/10.

Vah ne yazık sâhipsiz ömrümü verdim yele

İbâdetten hiçbir şey yok baksam ele

Kulluk kemerini geç bağladım şimdi bele

Himmet kılıp Pîr hizmetini yapasım gelir⁷¹⁰

Hoca Ahmed Yesevî, ömrünün yele gitiğini, boşa harcadığını, ibadetten yana da elde bir şey olmadığını söylüyor. Hikmette tarif edilen pişmanlık ile ayetlerde çerçevlenen pişmanlık yaklaşık olarak aynıdır. Hem ayetlerde hem de hikmette dünyada ibadet etmemenin nedameti vardır. Hoca Ahmed Yesevî, daha dünyada iken bu ayetleri hatırlatarak, fırsat elde iken ibadeti tavsiye ve teşvik ediyor, ayetlerde bahsedilen pişmanlığa düşmemek için uyarıda bulunuyor diyebiliriz.

2.2. Namaz

2.2.1. Namazın Farz Oluşu

Kur'an-ı Kerîm'de namaza dair kesin hükümler vardır. Bunların başında namazın farz olması gelir. İlgili ayetlerde şöyle buyrulur:

*"Rabbin için namaz kıl..."*⁷¹¹

*"Ailene (ve ümmetine) namaz kılmayı emret ve sen de ona sabırla devam et..."*⁷¹²

*"Doğrusu hem temizlenen hem de Rabbinin adını anıp namaz kılan mutluluğa/kurtuluşa ermiştir."*⁷¹³

Konuya mefhumun muhalifinden de bakmak mümkündür. Ahirette namaz kılmayanların itirafları şöyledir:

*"(Günahkarlar) derler ki; Biz namaz kılanlardan değildik..."*⁷¹⁴

⁷¹⁰ Bice, *age*, s. 151.

⁷¹¹ Kevser 108/2.

⁷¹² Taha 20/132.

⁷¹³ A'lâ 87/14-15.

⁷¹⁴ Müddessir 74/43.

Ayetin siyakından bu itirafı yapanların cehennem ehli oldukları anlaşılmaktadır.

Hoca Ahmed Yesevî de, hikmetlerinde namaz konusuna yer vermiş ve evvela namazın farz olduğunu ikrar etmiştir:

Muhabbetni şevki birle yâr istegil
Roza **namaz Oğanımnı farzı bolgay**
Mahşergâhda adli birle sorar bolsa
Âşıklarnı bir hudayga arzı bolgay

Günümüz ifadesiyle;

Muhabbetin şevki ile yâr iste
Oruç **namaz Rabb'imin farzı olur**
Mahşer yerinde adaleti ile sorar olsa
Âşıkların bir Allah'a arzı olur⁷¹⁵

Dörtlükte hem oruç ve namazın Rabbimizden gelen bir farz olması hem de Allah Teala'nın mahşer yerinde kullarından adaletle amellerini soracak olması vahiy kaynaklı konulardır. Hikmetteki namaz ile ilgili ifade "Rabbin için namaz kıl" ayeti ve ilgili diğer ayetlerin bir yansıması olarak düşünmek mümkündür.

2.2.2. Namaza Hassasiyet Göztermek

Ayet-i kerimelerde namazın farz olması zikredildiği gibi namaza titiz olmak, namazı dosdoğru kılmak, namazda huşu içinde olmak da tavsiye edilir. Hoca Ahmed Yesevî de namaz konusunda titiz olunması gerektiğini hatırlatır:

Şeriatda mürşid bolgan garib kullar
Şeriatdın alar menzil alur bolgay
Namazığa şuru kılğan mümin kullar
Uçmağ üyin ümid tutub turur bolgay

Günümüz ifadesiyle;

⁷¹⁵ Bice, *age*, s. 236.

Şeriatta mürşit olan garip kullar
Şeriattan onlar menzil alır olmalı
Namazına titiz olan mümin kullar
Cennet evini ümit edip durur olmalı⁷¹⁶

Bir önceki hikmette namazın farz oluşunu hatırlatan Hoca Ahmed Yesevî, burada da namaza başka bir açıdan yaklaşarak ve önemine binaen titiz olmak gerektiğini ifade eder. Namaza titizlenmek, namaz konusunda hassas olmak bazı ayetleri hatıra getirmektedir:

*“Onlar namazlarını muhafaza edenlerdir. İşte bunlar cennetlerde ikram olunurlar.”*⁷¹⁷

*“Mü’minler muhakkak felah bulmuştur. Onlar, namazlarında huşu içindedirler...Onlar, namazlarına devam ederler.”*⁷¹⁸

Mâ’ûn suresi ise namazına hassas olmayanları şöyle eleştirir:

*“Vay haline, (şöyle) namaz kılanların ki onlar namazlarından (öneminden, gayesinden ve vaktinin geçtiğinden) gafilidirler.”*⁷¹⁹

Ayetlerden, müminlerin namazlarında huşu içinde oldukları, namaza devam ettikleri yani namazlarını muhafaza ettikleri bu sebeple de cennete girecekleri bilgisine ulaşmak mümkündür. Dörtlükte Hoca Ahmed Yesevî'nin de söylediği bundan başka bir şey değildir. Zira hikmette, namazına titiz olan müminler cenneti umabilir denmektedir.

2.2.3. Beş Vakit Namaz

Kur'an-ı Kerîm'de namazın beş vakitte kılınacağı şu ayetlerde tarif edilmektedir:

⁷¹⁶ Bice, *age*, s. 239.

⁷¹⁷ Me'âric 70/34-35.

⁷¹⁸ Mü'minûn 23/1-2, 9.

⁷¹⁹ Mâ'ûn 107/4-6.

“Güneşin (tepe noktasına gelip) kaymasından, gecenin kararmasına kadar (öğlen, ikindi, akşam ve yatsı vakitlerinde) **namaz kıl**. Sabah namazını da (öylece kıl). Çünkü sabah namazı şahitlik eder.”⁷²⁰

“Gündüzün iki tarafında ve gecenin yakın vaktinde **dosdoğru namaz kıl**...”⁷²¹

“O halde akşama girdiğiniz zaman (akşam ve yatsıda), sabaha erdiğiniz zaman da (sabahta) Allah’ı tesbih edin (namaz kılın). Göklerde ve yer hamd O’na mahsustur. Yine siz gündüzün sonunda (ikindide) ve öğlen vaktine girdiğinizde (namaz kılıp Allah’ı tesbih edin).”⁷²²

Namazın beş vakitte kılınması gerektiğini çerçeveleyen ayetler böyledir. Hoca Ahmed Yesevî de iki hikmetinde namazın beş vakit olduğunu ikrar ederek bu ayetlere atıfta bulunur:

Munda özün bilmegen nasihatını almagan

Beş vakt namaz kılmagan anda resva bolgusu

Günümüz ifadesiyle;

Burada özünü bilmeyen nasihatı almayan

Beş vakt namaz kılmayan orada rüsva olası⁷²³

2.2.4. Gece Namazı

Sadece Hz. Peygambere farz olan bir namazdır. Bir diğer ismi teheccüd namazıdır. Mü’minler için farz değildir fakat muttaki kullar ve Hz. Peygamberle beraber olan bir topluluk da gece namazlarına devam ederler. İlgili ayetler şöyledir:

“ *Gecenin bir kısmında sana mahsus bir ilave olarak gece namazı kıl*...”⁷²⁴

“(Resulüm) Şüphesiz Rabbin biliyor ki sen, gecenin üçte ikisine yakını, yarısı ve üçte birini ayakta dur(up ibadetle geçir)iyorsun ve seninle beraber olanlardan bir topluluk da (böyle yapıyor).”⁷²⁵

⁷²⁰ İsra 17/78.

⁷²¹ Hûd 11/114.

⁷²² Rum 30/17-18.

⁷²³ Bice, *age*, s. 403. Beş vakit namaz ile ilgili bir diğer hikmet ve beyit numarası şöyledir: Mü’min 40/11.

⁷²⁴ İsra 17/79.

“Onlar ki gecelerini Rablerine secde ederek ve kıyamda durarak geçirirler.”⁷²⁶

Ayetlerden anlaşılıyor ki gece namazı farz değildir fakat Hz. Peygamber ile birlikte olan muttaki kullar da gece namazı kılarlar. Bu sebeple mutasavvıflar gece namazlarına önem vermişlerdir. Hoca Ahmed Yesevî bir hikmetinde gece namazını şöyle anar:

Tâhâ okub tün keçeler kaim boldum
Keçe namaz kündüzler saim boldum
Bu hal birle yer astıda daim boldum
Mustafa’ga matem tutub kirdim mena

Günümüz ifadesiyle;

Tâhâ okuyup akşam ve geceler kaim oldum
Gece namaz gündüzleri oruçlu oldum
Bu hâl ile yer altında daim oldum
Mustafa’ya matem tutup girdim ben işte⁷²⁷

2.3. Oruç

Namaz gibi her Müslümana farz olan ibadetlerden birisidir. Kur’an-ı Kerîm’de oruç hakkında bazı bilgiler vardır. Orucun farz olması ve kulun oruç ile takvaya erecek olması bunlardan birisidir;

“Ey iman edenler! Sizden öncekilere yazıldığı gibi sizin üzerinize de oruç tutmak yazıldı (farz kılındı). Olur ki bu sayede takvaya erersiniz.”⁷²⁸

Bu ayetin hikmete yansıması çok net olmuştur. Hoca Ahmed Yesevî orucun namaz gibi Allah’ın farzı olduğunu doğrudan söyler:

Muhabbetni şevki birle yâr istegil
Roza namaz Oğanımnı farzı bolgay

⁷²⁵ Müzzemmil 73/20.

⁷²⁶ Furkan 25/64.

⁷²⁷ Bice, *age*, s. 76.

⁷²⁸ Bakara 2/183.

Mahşergâhda adli birle sorar bolsa
Âşıklarnı bir Hudayga arzı bolgay

Günümüz ifadesiyle;

Muhabetin şevki ile yâr iste
Oruç namaz Rabb'imın farzı olur
Mahşer yerinde adaleti ile sorar olsa
Âşıkların bir Allah'a arzı olur⁷²⁹

Oruca dair bazı ayetler de namaz ve tevbe ile birlikte gelir. Yani aynı ayette hem tevbe etmek hem namaz kılmak hem de oruç tutmak birlikte zikredilmiştir:

“(O mü'minler), tevbe edenler, ibadet edenler, hamd edenler, oruç tutanlar, rüku edenler, secde edenler, iyiliği emredip kötülükten vazgeçirmeye çalışanlar ve Allah'ın sınırlarını koruyanlardır. Mü'minlere (cenneti) müjdele.”⁷³⁰

Bu ayette mü'minlerin bazı vasıfları sıralanmış ve tevbe ettikleri, namaz kılıp oruç tuttıkları haber verilmiştir. Ayette zikrolunan bu üç ibadet iki hikmette bir arada şöyle geçmektedir:

Roze tutb namaz okub tevbe kılğan
Seher turub Allah deyu kulluk kılğan
Meşayihlar hidmetini tamam kılğan
Andağ kullar Hak didarnı körer ermiş

Günümüz ifadesiyle;

Oruç tutup namaz kılıp tevbe eyleyen
Seherlerde kalkıp Allah diye kulluk eyleyen

⁷²⁹ Bice, *age.*, s. 236.

⁷³⁰ Tevbe 9/112. Mealdeki “oruç tutanlar” kısmı lafza göre bazı tefsirlerde “seyehat edenler” olarak zikredilmiştir. (Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, C. III, s. 28; İbn Kesîr, C. VII, s. 3669). Bazı tefsirlerde ise ayetteki lafza “oruç tutanlar” manası verilmiştir: (Letaifü'l-İşârât, C. II, s. 420; Hak Dini Kur'an Dili, C. V, s. 13; Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, C. XII, s. 10-15.)

Şeyhlerin hizmetini tamam eyleyen
Öyle kullar Hakk cemalini görür imiş⁷³¹

Hem ayette hem de hikmette namaz, oruç ve tevbe ortak mefhumlardır.

2.4. Zekat

İslam'ın şartlarından birisi olan zekat zengin Müslüman için farzdır. Ayetlerde zekatın verilmesi gerektiği emredilmiş fakat zekat hakkında ayrıntılı bilgiler verilmemiştir. Ayetlerde genellikle namaz ile birlikte zikredilmiştir. Divan-ı Hikmet'te de üç defa zekat kavramı zikredilmiş ve bunların ikisinde vahiy kaynaklı olarak zekat verilmesi gerektiği işaret edilmiş ve diğerinde de zekat vermeyenler eleştirilmiştir.

Zekata dair ayetlerden bazıları şöyledir:

"Namazı dosdoğru kılın, zekatı verin..."⁷³²

"Namazı dosdoğru kılın, zekatı verin..."⁷³³

"...Namazı dosdoğru kılıp zekatı verenlerin Rableri katında mükafatları vardır..."⁷³⁴

"Namazı dosdoğru kılın, zekatı verin ve Peygamber'e itaat edin ki rahmete kavuşturulasınız."⁷³⁵

Bu ayetlerdeki namaz ve zekat emri hikmetlerde de olduğu gibi zikredilir:

Roze tutun **namaz okun zekat berin**

Cehennemdin özün azad kılmak için

Günümüz ifadesiyle;

Oruç tutun **namaz kılın zekat verin**

Cehennemden özünü azad eylemek için⁷³⁶

⁷³¹ Bice, *age*, s. 254. Konuyla ilgili bir diğer hikmet için bkz. 141/5.

⁷³² Bakara 2/43.

⁷³³ Bakara 2/110.

⁷³⁴ Bakara 2/277.

⁷³⁵ Nur 24/56.

Hikmetteki ifadelerle ayetteki ifadeler örtüşmektedir.

Başka bir hikmette ise zekat vermeyenler eleştirilmiş ve böylelerinin hayvanlar gibi yiyip içip gezdikleri ifade edilmiştir:

Köb kişiler da'va kılur nefis közetib
Yeb içib hayvan kibi tünler yatıb
Roza tutmas **zekat bermes** hem uyatıb
Hak Teala kadrini kaçan bilir

Günümüz ifadesiyle;

Çok kişiler iddia eder nefsin gözetip
Yeyip içip hayvan gibi geceleri yatıp
Oruç tutmaz **zekat vermez** hem utanıp
Hak Teala'nın değerini ne zaman bilir⁷³⁷

Hikmette zekat vermeyenlere yönelik bir eleştiri mevcuttur. Fussilet suresinde zekatı vermeyenlerin ahirete iman etmedikleri, Allah'a ortak koştukları kayıtlıdır:

*"Onlar zekatı vermezler. Ahireti inkar edenler de onlardır."*⁷³⁸

2.5. Hac

Zekat gibi zengin Müslümanlara farz olan İslam'ın şartlarından birisidir. Uzak ve yakından imkanı olan her Müslümanın belirli zamanda Kabe'ye gitmesi, onu tavaf etmesi hacın rükünlerindedir. Hac suresinde bu ibadet için şöyle buyrulur:

"(Resulüm), insanlar içinde haccı ilan et. Gerek yaya gerekse uzak yoldan zayıf develer üzerinde sana gelsinler. Gelsinler de böylece kendileri için birtakım faydalara şahit

⁷³⁶ Bice, *age*, s. 143.

⁷³⁷ Bice, *age*, s. 291.

⁷³⁸ Fussilet 41/7. Mâ'un suresinin son ayeti de yine zekat ve sadaka gibi yardıma engel olanları eleştirir.

olsunlar... Sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler. Beyt-i Atik'i (Kabe'yi) tavaf etsinler."⁷³⁹

Ayetteki bu emir, hikmette kendini çok bariz bir şekilde gösterir ve Hoca Ahmed Yesevî ayetteki emre itaat ettiğini izhar eder:

Niyet kıldık Kabege rıza bolun dostlarım
Ya ölgeymiz kelgeymiz rıza bolun dostlarım
Niyet kıldık Kabege Hak Musta ravzaga
Nasib kılğay barçaga rıza bolun dostlarım

Günümüz ifadesiyle;

Niyet eyledik Kabe'ye razı olun dostlarım
Ya ölürüz geliriz razı olun dostlarım
Niyet kıldık Kabe'ye Hakk Mustafa ravzasına
Nasip kıla herkese razı olun dostlarım⁷⁴⁰

Hikmet, ayetteki "**sana gelsinler**" emrine bir itaat olarak durmaktadır. Başka bir hikmette ise ayette hacca dair ifade edilen mefhumlar daha bariz kendini göstermektedir:

Kabe sarı kanat tokub kuş-dek uçsam
Hayal kılmay yolda konmay barıb tüşsem
Ab-ı zezem suvlarındın şayed içsem
Teşnelikni muradını bersem dermen
Dergâhıda kılğan **Haccım kabul bolsa**
Evvel âhir günâhlarım otun bolsa
Şeytan lain anı körüp zebun bolsa
Andın ötüb Medinege barsam dermen

Günümüz ifadesiyle;

⁷³⁹ Hac 22/27-29.

⁷⁴⁰ Bice, *age*, s. 178.

Kabe yönüne kanat çırpıp kuş gibi uçsam
Hayal kılmayıp yolda konmayıp varıp düşsem
Zemzem Suyu sularından eğer içsem
Heveslenenin muradını versem derim

Dergahında kıldığım **haccım kabul olsa**
Evvel ahir günahlarım odun olsa
Lanetli şeytan onu görüp zebun olsa
Ondan geçip Medine'ye varsam derim⁷⁴¹

Hikmette Kabeye gitmekten ve hacetmekten, haccın kabulünden bahsedilmiş ve bu konular için ilgili ayetler bir kaynak olarak kullanılmıştır denilebilir.

2.6. Kelime-i Şehadet

İslam dinine girmenin şartıdır ve Allah'tan başka ilah olmadığını, Hz. Peygamber'in de O'nun kulu ve rasûlü olduğunu ikrar etmektir.

*"Allah'tan başka ilah yoktur."*⁷⁴²

*"Muhammed Allah'ın Rasûlü'dür..."*⁷⁴³

Ayet-i kerimelerde haber verilen kelime-i şehadet, hikmetlerde lafzen ve manen şöyle zikredilmiştir:

Allah'ımnı izlermen izin alıb ketermen
Dâim seni ayturmen **lâ ilâhe illallah**

Günümüz ifadesiyle;

Allah'ımı ararım izine düşüp giderim
Daima seni söylerim **lâ ilâhe illallah**⁷⁴⁴

⁷⁴¹ Bice, *age*, s. 481-482.

⁷⁴² Muhammed 47/19; Sâffât 37/35.

⁷⁴³ Fetih 48/29.

⁷⁴⁴ Bice, *age*, s. 161.

Hz. Peygamber'in Allah'ın Rasûlü olduğu ise hikmette şöyle ifade edilmiştir:

Hak Teala iman atâ kıldı bizge

Ol Mustafa Hak Rasûlü idi bizge

Dürud aytsan kuvvet berür dinimizge

Yok erse men kılğanlarım yalğan erür

Günümüz ifadesiyle;

Hak Teala iman armağan eyledi bize

O Mustafa Hak Rasûlü idi bize

Salat selam söylesem kuvvet verir dinimize

Yok ise benim yaptıklarım yalandır⁷⁴⁵

Hikmetlerdeki bilgiler ile ayetler bir arada düşünöldüğünde kelime-i şehatedin *Divan-ı Hikmet* içerisine dercedildiğini söylemek mümkün olacaktır.

⁷⁴⁵ Bice, age, s. 301.

DEĞERLENDİRME

İslam dininin beş şartı ile birlikte genel olarak İslamın ibadet konusundaki yaklaşımlarını hikmetlerle birlikte değerlendirdik. Namaz kılmak, oruç tutmak, zekat vermek, hacca gitmek ve bunların hepsinden önce İslam dairesi girmek için kelime-i şهادet getirmek hikmetlerde vahiyde zikredildiği üzere karşımıza çıkmaktadır. Yani namaz konusunda vahiy ne diyorsa Hoca Ahmed Yesevî de bunu hikmetlerinde ifade ediyor. Namazın farz olup beş vakit olması, namaza titiz olmak gerektiği, vahyin ifadesiyle namazı dosdoğru kılmak gerektiği, namazsızların cehennem ehlinde olduğu, gece namazının kıymeti ve ehemmiyeti hikmetlerde göze çarpan unsurlar oldu. Bu bilgiler Hoca Ahmed Yesevî'nin namaz ibadeti konusundaki bilgilerinin vahye dayandığını göstermektedir. Divan-ı Hikmet bu hususta vahiyyle tam bir uyum içerisindedir. Zira ayet-i kerimelerde de namaz hakkında yukarıda zikrettiğimiz hususlar vurgulanmakta, namazın kılınma şekliyle ilgili teferruatlara yer verilmemektedir. Bu noktada hikmetlerde de namaz genel bir emir olarak telakki edilmiş ve Kur'ân'ın üzerinde durduğu vechile hikmetlerde dile getirilmiştir.

Zekat, oruç ve hac ibadetleri de yine ayetlerde ve hikmetlerde namazda olduğu gibi genel bir emir olarak yer almıştır. Ayet-i kerimelerde “zekatı verin” kabilinden genel bir emir olarak zikredilen bu ibadet, hikmetlerde de bu tarz bir yaklaşımla değerlendirilmiştir. Yine namaz ibadetinde olduğu gibi zekat konusunda da hem hikmetlerde hem de ayetlerde zekatın uygulama biçimiyle alakalı tefarruata taalluk eden bir bilgi göze çarpmamaktadır. Oruç ve hac için de benzer bir yaklaşım görülmektedir. Kelime-i şهادet noktasında ise hikmetlerde parça parça bilgiler mevcuttur. Fakat parçaları yerli yerine koyunca hikmetlerde Allah'tan başka ilah olmadığı ve Hz. Peygamber'in O'nun rasûlü olduğu sonucuna ulaşmak oldukça kolaydır.

Bu bakımdan İslam dininin beş şartının beşinin de hikmetlerde mevcut olduğunu ve verilen bilgilerin de vahiyyle uyum içerisinde bulunduğunu söylemek mümkün hale gelmiştir.

İslam'ın beş şartının dışında genel olarak ibadet hakkında da bir değerlendirme yapılmıştı. İnsanoğlunun ibadet/kulluk için yaratıldığı, insanın Allah'a ibadetlerle yakınlık kazandığı, bu sebeple ölüm gelinceye kadar ibadet edilmesi gerektiği, zira ibadet edenlerin mahzun olmayacağı hikmetlerde sıklıkla tekrarlanan konulardandır. İlgili ayet-i kerimler nazar-ı dikkate alındığında görülmektedir ki Hoca Ahmed Yesevî vahyin öngördüğü üzere hikmetlerinde ibadeti tavsiye etmektedir. Bununla beraber riyadan, ibadetlerin boşa gitmesinden, ibadetsiz geçen ömrün sonunda duyulacak pişmanlıktan da bahsedilmiş ve vahyin bu husustaki uyarıları dikkate alınmıştır denilebilir.

Kısaca söylemek gerekirse temel ilmihal bilgilerinin dışında ibadet konusunda vahyin ifade ettiği, emrettiği, üzerinde durduğu, tavsiye ettiği, yasakladığı, sakındırdığı tüm hususlar hikmetlerde görülebilmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. DİVAN-I HİKMET'TE İHSAN

Divan-ı Hikmet'te bir insanın gönül yolculuğunda karşısına çıkan konular İhsan başlığı altında incelendi. Bu başlık tevbe konusu ile başlayıp, zikir, nefis, şeytan, masiva, seher ibadeti, dünya hayatı, dua, hikmet, emri bi'l-maruf nehyi ani'l-münker ve son olarak veliler başlığı ile son bulmaktadır.

Tevbe başlığında değerlendirilen hikmetler ve ayetler tevbenin gereğini ortaya koymaktadır. Günaha pişmanlık duymak ve günah dolayısıyla gözyaşı dökmek, ölüm gelmeden önce tevbe etmek, ölüm anında yapılan tevbenin fayda getirmeyeceği gibi bilgiler ayetler ekseninde hikmetlerde karşımıza çıkan konulardır.

Zikir konusu ise Divan-ı Hikmet'te en fazla üzerinde durulan konulardan birisidir denilebilir. Ayet kaynaklı olarak hikmetlerde sabah akşam Allah'ı zikretmek üzerinde ısrarla durulur. Eşyanı zikri, gönlün ancak zikirle huzura ermesi, zikirle kalpleri ürperenler hikmetlerde karşımıza çıkan konu başlıklarıdır.

Nefis başlığında ise önce Kur'ân-ı Kerîm'de nefse dair ayetler derli toplu olarak değerlendirildi ardından Divan-ı Hikmet'te bu konunun nasıl işlendiği üzerinde duruldu. Nefsin kötülüğü emredici olması, bu bakımdan ıslah edimesi gerektiği, nefisini ıslah edenlerin kurtuluşa ereceği ve nefis mertebeleri ayetlerle birlikte bu başlıkta değerlendirildi.

İnsanın gönül yolculuğunda nefsiyle birlikte mücadele ettiği veya insana nefisle birlikte kötülüğü emreden bir diğer varlık ise şeytandır. Bu bakımdan şeytana ait bilgiler İhsan başlığı altında değerlendirildi. Şeytanın Hz. Adem'e secde etmemesi, bu sebeple ilahi huzurdan kovulup lanetlenmesi, insanı doğru yoldan saptırması, vesvese vermesi, fakirlikle korkutması, insana düşman olması, insanı Allah'ın zikrinden alıkoyması ve götüreceği cehennemde insanı yüzüstü bırakması

hikmetlerde karşımıza çıkan konulardandır. Her bir konu kendi başlığı ile birlikte ilgili ayet ve hikmetlerle birlikte ele alındı.

İhsan bölümünün diğer iki başlığı olan masiva ve seher ibadeti ise benzer şekilde değerlendirildi. Aynı ayrı başlıklar halinde önce Kur'ân-ı Kerîm'de masiva ve ardından hikmetlerde masiva konusu incelendi. Aynı şekilde seher konusu da önce ayetlerde ardından hikmetlerde olacak şekilde iki başlığa ayrıldı.

Hikmetlerde sıklıkla üzerinde durulan konulardan birisi de dünya hayatıdır. Hoca Ahmed Yesevî, dünya hayatı konusunda ayetlerde mevcut olan hemen her bilgiyi hikmetlerinde kullanmıştır. Dünya hayatının faniliği, bir oyun ve eğlence olması, bu sebeple dünya için gam çekmemek gerektiği, dünya nimetleri, dünya hayatının bir imtihan ve meşakkat yurdu olması ayrı ayrı başlıklar olarak ele alındı. Dünyayı ahirete tercih edenler, ahireti dünyaya tercih edenler, dünya malı kazanmak için rüşvet verenler de ilgili ayetlerle birlikte başlıklar halinde incelendi. Dünya malına heves etmemek gerektiği, zira Hz. Peygamber'in dünya malına heves etmediği, dünyanın bir pazara benzediği de yine ayetlerden hikmetlere yansıyan bilgilerdendir ve her biri ayrı başlıklar halinde değerlendirildi.

İhsan bölümünün bir diğer konusu ise duadır. Hikmetlerde Hoca Ahmed Yesevî'nin üzerinde durduğu, ehemmiyet verdiği bir konu olarak karşımıza çıkar. Ayetlerden hareketle hikmetlerde duaya Allah'ın icabet edeceği, dua eden kişinin korku ve ümit arasında olması gerektiği, duanın gizlice, sabır ve namaz ile yapılmasının önemi ve son olarak Allah'a O'nun güzel isimleri ile dua edilmesi gerektiği üzerinde durulur. Bu konular kendi içinde başlıklar halinde değerlendirildi.

İhsan bölümünde hikmetten, iyiliği emredip kötülüğü emretmekten ve Allah'ın sevdiği veli kullardan da bahsedildi. Her biri kendi içinde başlıklar halinde, ilgili ayet ve hikmetlerle birlikte ele alındı.

3.1. Tevbe

Kulun işlediği gûnahtan dolayı pişmanlık duyup Allah'tan bağışlanma dilemesine tevbe diyebiliriz. İnsanlık tarihi boyunca tevbe, Hz. Âdem'den beri kul olanın her zaman çaldığı bir kapıdır. Ayet-i kerimelerde tevbe etmek insana yüklenen bir sorumluluk olarak karşımıza çıkar. İlgili ayetlerde tevbe, günah işlendikten sonra hemen pişman olmak ve bu hal ile af dilemek olarak tarif edilir. İşlenen gûnaha bir daha dönmemeye çalışmak, tam ve kesin bir tevbe yani "nasuh tevbesi" yapmak yine Tahrim suresi 8. ayette işaret edilmiştir. Ölüm gelmeden tevbe etmek gerektiği, ölüm geldiği vakit yapılan tevbenin makbul olmayacağı da hakeza ayetlerde konuya dair işaret edilen mefhumlardandır. Divan-ı Hikmet'te de tevbeye dair oldukça fazla bilgi karşımıza çıkar. Hikmetlerde tevbeye dair verilen bilgileri tasnif ettiğimizde vahyin tevbe için çizdiği sınırları görmüş oluruz.

3.1.1. Ölüm Gelmeden Önce

Zümer suresi, tevbeyi ölüm gelmeden önce yapmak gerektiğini söyler. Ölümün ne zaman geleceği belli olmadığı cihetiyle de kulun her daim tevbe kapısında durması manen işaret edilmiştir. Tevbeye dair bu yaklaşım hikmetlerde kendini çok açık hissettirir. Hoca Ahmed Yesevî, ecel gelmeden tevbe edilmesi gerektiği hususunda ısrarcıdır:

Bir kün seni ömrüng bergi bolgay hazân
Ecel gelmeden tevbe kılğıl eyâ nâdân
Şayet senge rahmet eylegey İzim Yezdân
Ol sebeddin Hakdın korkub gorga kirdim

Günümüz ifadesiyle;

Bir gün senin ömrünün yaprağı sararınca
Ecel gelmeden tevbe eyle ey câhil

Meğer sana rahmet eyleye Azim Yezdân

O sebepten Hak'tan korkup kabre girdim⁷⁴⁶

Dörtlükte Ahmed Yesevî ömür yaprağının bir gün sararıp solacağını, bu nedenle akıllı Müslümanın ecel gelmeden önce tevbe edip kulluk etmesi gerektiğini, son nefeste yapılan tevbenin bir kıymetinin olmayacağını ifade ediyor. Dörtlükte ifade edilen bu konuların kaynağı genel olarak ayetlerdir ve hemen her satırla ilgili ayet söz konusudur. Lakin biz burada ikinci ve üçüncü mısraları gündeme alıp ilgili ayetleri sıralayalım. İkinci satırda ecel gelmeden kulun kendine çeki düzen vermesinden bahsedilir:

*"Siz farkında bile değilken ansızın size azap gelip çatmadan önce Rabbinizden size indirilen o en güzel (Kur'an)a uyun.(Bundan böyle) size azap gelmeden önce Rabbinize dön(üp tevbe ed)in ve O'na (gönülden) teslim olun. Sonra yardım olunmazsınız."*⁷⁴⁷

Ayetlerde net olarak anlaşıldığı üzere Cenab-ı Hak kullarından ecel veya azap gelmeden önce kulluk etmelerini istemektedir. Ahmed Yesevî'nin söz konusu hikmette tavsiye ettiği şey de bundan başka bir şey değildir. Hikmetin üçüncü satırında ise tevbe edenin rahmete nail olacağına işaret edilmiştir. Bu yukarıdaki ayetlerin hemen devamındaki ayette işaret edilir:

*"De ki (Allah şöyle buyuruyor): Ey nefislerine karşı (günah işleyip) aşırı giden kullarım. Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Çünkü Allah (şirk koşan ve inkar edenler dışında, dilediği kimseler için) bütün günahları bağışlar. Şüphesiz O çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir."*⁷⁴⁸

Ayetlere ve numaralarına baktığımızda bir sıralama söz konusudur. Yani dörtlükteki bütün konu esasında Zümer suresinin 53, 54 ve 55. ayetlerinde işlenir. Dörtlükteki ifadelere baktığımız zaman önce 55 ve 54. ayetin ve daha sonra 53. Ayetin işlendiğini, konunun sarmal olarak ayet sıralaması da dikkate alınarak verildiği karşımıza çıkar. Bu noktada bir defa daha ifade etmek gerekir ki Ahmed

⁷⁴⁶ Bice, *age*, s. 83.

⁷⁴⁷ Zümer 39/54-55.

⁷⁴⁸ Zümer 39/53.

Yesevî'nin hakikaten Kur'an bilgisi çok kuvvetlidir ve şiirlerinde bu bilgiyi çok iyi kullanır.

Ölmeden önce tevbe etmek gerektiği hakikati başka bir hikmette şöyle karşımıza çıkar:

Kul Hâce Ahmed **tevbe kılığ olmesburun**
Kızıl yüzün gorda yatıp solmasburun
Yılan çıyan goring içre tolmasburun
Kaza kılsa rıza bolub turmak kerek

Günümüz ifadesiyle;

Kul Hâce Ahmed **tevbe eyle ölmeden önce**
Al yanağın kabirde yatıp solmadan önce
Yılan çıyan kabrinin içine dolmadan önce
Kaza kılsa razı olup durmak gerek⁷⁴⁹

3.1.2. Günaha Pişmanlık Duymak

Tevbenin ön şartlarında birisi işlenen günaha kulun pişman olmasıdır. Mü'min suresinde kabul edilecek makbul ola tevbe bu şekilde tarif edilir. Hikmetlerde de günaha pişmanlık duymak ve tevbe etmek üzerinde durulan bir konudur. İlgili ayet ve hikmet şöyledir:

*"Allah katında (makbul) tevbe ancak cahillikle bir kötülük işleyip de sonra hemen (pişman olup) teobe edenlerin teobesidir. İşte Allah bunların teobesini kabul eder. Allah her şeyi hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."*⁷⁵⁰

Eya mü'min kirgil yolga murad isteb
Can bahridin ötgün Rahim Rahman için
Günahinge püşeyman bol sıdkıng birle
Tevbe kılığ rahm etgüvçi Gufran için

Günümüz ifadesiyle;

⁷⁴⁹ Bice, *age*, s. 239.

⁷⁵⁰ Nisâ 4/17.

Ey mü'min gir yola murad isteyip
Can denizinden geç Rahim Rahman için
Günahına pişman ol sıdkın ile
Tevbe eyle rahm edici Gufran için⁷⁵¹

3.1.3. Günah Dolayısıyla Ağlamak

Tevbenin şartlarından birisi, işlenen günaha pişman olmaktır. Bu pişmanlığın nişanesi ise gözyaşdır. İki ayette Allah, günah dolayısıyla ağlamaya ve bu vesile ile tevbeyle varmaya işaret eder. Bu ayetlerden bir tanesi Tevbe suresindedir. Hoca Ahmed Yesevî, bu suredeki ilgili ayeti hem lafzen hem de manen iktibas etmiştir:

Haber berür *fe'l-yedhakû kalîlen* dep
Yene aytur *ve'l-yebkû kesîran* dep
Bu ayetni manasige amel kıl dep
Bu dünyada hiç külmeyin yürdüm mena

Günümüz ifadesiyle

Haber verir *fe'l-yedhakû kalîlen* diye
Yine der *ve'l-yebkû kesîran* diye
Bu ayetin anlamına göre amel eyle diye
Bu dünyada hiç gülmeden yürüdüm ben işte⁷⁵²

Söz konusu ayetin mealı şu şekildedir:

*"Artık kazandıkları (günahları)nın cezası olarak az gülsünler çok ağlasınlar."*⁷⁵³

Tebük seferine katılmayan sahabeler hakkında nazil olan bu ayet-i kerime temelde kulun günahı yüzünden gülmeyip ağlaması gerektiğini ifade ederek aslında günahkar olan kula affedilme yolunu göstermektedir. Yunus Emre'nin meşhur dolap şiirinde şöyle bir satır vardır ki doğrudan bu konuyu işlemektedir:

⁷⁵¹ Bice, *age*, s. 309.

⁷⁵² Bice, *age*, s. 96.

⁷⁵³ Tevbe 9/82.

“Âşık Yunus eder âhı/Gözyaşı siler günahı.” Bu hakikat neticesinde de Hoca Ahmed Yesevî, ayetin manası gereği bu dünyada hiç gülmeden yürüdüğünü ifade etmektedir. Hatta hikmetin birinci dörtlüğünde kendisinin ağlayarak Allah’ı zikrettiğini ifade edip beşinci dörtlükte ise amelsizlerin gülerek şen yürümesini eleştirir. Bu ayetin manası gereği gülmediğini söyleyen Türkistan Piri, bunu söylerken konuyla ilgili diğer ayeti de işaret eder:

“Siz gülüyorsunuz da (günahkâr halinize) ağlamıyorsunuz.”⁷⁵⁴

Bu ayette de gülme yerilmiş ağlamak ön plana çıkarılmıştır. Her iki ayet birlikte değerlendirildiğinde dörtlükteki mefhumun kaynağı oldukları âşikâr olacaktır.

Günah dolayısıyla ağlamak konusu başka bir hikmette bir soru cümlesi ile karşımıza çıkar ve Hoca Ahmed Yesevî çok ağlamakla günahların dökülebileceğine işaret eder:

Kul Hacı Ahmed köngül közi açılğay mu
Tillerimdin dürr gevher saçılğay mu
Köp yığlasam günahlarım dökülgey mü
Oşal vakti menge atâ kılur mukin

Günümüz ifadesiyle

Kul Hoca Ahmed gönül gözü açılır mı
Dillerimden inci mücevher saçılır mı
Çok ağlasam günahlarım dökülür mü
O vakti bana armağan eyler mi ki⁷⁵⁵

Dörtlüğün üçüncü satırında ağlamakla tevbe arasında bağlantı kurulmuş ve gözyaşının günahı sileceğine dair bir kapı aralanmıştır. Ya da başka bir ifadeyle günahı olanın gülmeyip ağlaması gerektiği ifade edilmiştir. Bu dörtlüğü “az

⁷⁵⁴ Necm 53/60.

⁷⁵⁵ Bice, *age*, s. 175.

gülsünler çok ağlasınlar” ve “gülüyorsunuz da ağlamıyorsunuz” ayetleri ile birlikte düşünmek pekala mümkündür.

Hoca Ahmed Yesevî'nin bu ayetleri çok iyi özümlediğini ve çok fazla önemseydiğini söylemek mümkündür. Zira aşağıdaki hikmette yine hem ayetlerin lafızlarını hem de mallerini zikretmiş ve bu konuyu ne derece önemseydiğini izhar etmiştir:

Âlim uldur hişt yastanıb tahsil kılrsa

Keçe küntüz Tengri'sige zâri kılrsa

Fe'l-yedhakû ayetini tefsir kılrsa

Andağ âlim âlim bolur dostlarım a

Ve'l-yebkû kesîran deb Tengri aydı

Ma'na okgan alim tınmay yığlab erdi

Yığlay yığlay közleri a'ma boldu

Andağ âlim âlim bolur dostlarım a

Günümüz ifadesiyle;

Âlim odur hişt yastanıp tahsil eylese

Gece gündüz Rabbine ağlasa

Fe'l-yedhakû ayetini tefsir eylese

Öyle âlim gerçek âlim olur dostlarım ey

Ve'l-yebkû kesîran diye Allah söyledi

Anlamını anlayan alim dinmeden ağladı

Ağlaya ağlaya gözleri kör oldu

Öyle âlim gerçek âlim olur dostlarım ey⁷⁵⁶

Dörtlüklerde ayetin “az gülsünler çok ağlasınlar” kısmı kullanılmış ve bu ayeti tefsir eden âlimin çok ağlaması gerektiği vurgulanmıştır. Hikmetin başında Hoca Ahmed Yesevî bir âlimin okuduğunu anlaması gerektiğini, eğer anlamıyorsa âlim değil zâlim olacağını beyan etmiş ve bu iki dörtlükte bu konuyu

⁷⁵⁶ Bice, *age*, s. 202.

örneklendirmiştir. Türkistan Piri, bir ayetin hem lafzını hem de mealini aynı yerde işlemiş ve ayetlerin manasına verdiği önemi vurgulamıştır denilebilir.

3.1.4. Kabul Olmayan Tevbe

Tevbeye dair ayetlere nazar edildiği zaman görülür ki günah ile ömrü harcayıp da ölüm hali gelince yapılan tevbe makbul değildir. Makbul tevbe yukarıdaki ayette işaret edildiği üzere günahattan hemen sonra yapılanıdır. Nisâ suresinde kabul edilmeyen tevbe şöyle izah edilir:

“Kötülükleri işleyip işleyip de nihayet onlardan birine ölüm gelince: Hakikaten ben şimdi tevbe ettim” diyenlerle kafir olarak ölenlerin tevbesi artık kabul edilmez. İşte onlar için elem verici bir azap vardır.”⁷⁵⁷

Hoca Ahmed Yesevî, bu ayetin mealini hikmetinde ifade etmiştir:

Kabız kelip aziz canı koymay algay
Dünyaperest nacins Âdem gafil kalgay
Canın kelip kabz eterde tevbe kılğay
Tevbesini Hacem kabul kılğanı yok

Günümüz ifadesiyle;

Azrail gelip aziz canı bırakmayıp alır
Dünyaperest soysuz Âdem gafil kalır
Canı gelip kabz ederken tevbe kılır
Tevbesini Hacem kabul kıldığı yok⁷⁵⁸

Azrailin gelip canı alacağı sırada yapılan tevbenin kabul edilmediği ayetten hareketle hikmette izah edilmiştir. Hoca Ahmed Yesevî'nin bu hikmeti söylerken

⁷⁵⁷ Nisâ 4/18. Konuyla ilgili bir diğer ayet için bkz. Mü'min 40/84-85. Firavun'un Kızıldeniz'den geçerken boğulacağını anlaması üzerine yaptığı tevbe de konuyla alakalı olarak değerlendirilebilir:

“İsrailoğullarını denizden geçirdik. Firavun ve askerleri de saldırmak ve zulmetmek için onların arkalarına düştü. Nihayet boğulma durumuna gelince (Firavun şöyle) dedi: “Ben, İsrailoğulları'nın inandığından başka hiçbir ilah olmadığına inandım, artık ben teslim olanlardanım.” Şimdi mi (iman ediyorsun)? Halbuki sen bundan önce fesatçılardan olmuştun.” (Yunus 10/90-91.)

⁷⁵⁸ Bice, age, s. 337.

yukarıdaki ayetten haberdar olmaması ihtimal dahilinde değildir. Zira hikmetteki ifadeler ayetin meali mesabesinde dir.

Dörtlükte dikkat çeken bir diğer husus ise ikinci mısradaki bahsedilen dünyaperest insanlardır. Hoca Ahmed Yesevî, Azrail'in canı almasından sonra yani ahiret hayatında dünyaperest soysuz kişilerin gafil kalacaklarını ifade etmiştir. Bu yaklaşım aşağıdaki ayet-i kerime ile ilgili olabilir:

“İnsanlardan kimi, “Ey Rabbimiz! Bize (vereceğini) dünyada ver” der. Artık o kimseye ahirette hiçbir nasip yoktur.”⁷⁵⁹

3.2. Zikir

Kur'an-ı Kerim'de zikir çok geniş bir kavram olarak karşımıza çıkar. Namaz, kitap anlamlarında kullanıldığı gibi ilk anlamı olan anmak, hatırlamak anlamlarında da kullanılır. Divan-ı Himet'te doğrudan anmak, hatırlamak anlamlarında kullanıldığı için konuyla ilgili ayetleri bu manada değerlendiriyoruz.

Ayet-i kerimelerde zikre dair tarif edilen çizgi, kulun Rabbini sürekli anması, hiç hatırlanmadan çıkarmaması, Allah'ı çokça zikretmesidir. Bu manada çok fazla ayet konuyu ihata eder. Allah, kendini zikreden kulu bizatihi kendisinin de anacağını müjdelir.⁷⁶⁰ Bir kul için bu müstesna bir müjdedir.

Zikir konusundaki ayetlere bakıldığı zaman yine fark edilebilir ki kul Allah'ı zikrederken korku ve ümit arasında ince bir çizgide durmalı ve sabah akşam, gece gündüz daima Allah'ı zikretmelidir. Bunlarla beraber doğrudan “Allah'ı çok zikredin”⁷⁶¹ kabilinden ayetler de söz konusudur. Buna mukabil münafıkların Allah'ı pek az zikrettikleri de yine vahyin bize haber verdikleri arasındadır.⁷⁶²

Bu çerçevede vahyin işaret ettiği doğrultuda bir kulun Rabbini zikretmemesi düşünülemez. Hoca Ahmed Yesevî de hikmetlerinde zikre son derece fazla önem

⁷⁵⁹ Bakara 2/200.

⁷⁶⁰ Bakara 2/152.

⁷⁶¹ Ahzab 33/41.

⁷⁶² Nîsâ 4/142.

vermiş, hemen her fırsatta Allah'ı yad etmekten bahsetmiştir. Allah'ın zikrinden gafil olanları eleştirmiş ve konuyla ilgili en çok bilinen bazı ayetleri de lafzen iktibas etmiştir.

3.2.1. Sabah Akşam Rabbini Zikret

A'râf suresinde zikrin önemine, kıymetine işaret edilmiş ve bu zikrin sabah akşam, sürekli olması gerektiği, aksi taktirde kişinin gafillerden olacağı ihtar edilmiştir:

*"Rabbini, içinden yalvararak, korkarak, yüksek olmayan (hafif) bir sesle **sabah ve akşam zikret/an**, gafillerden olma."*⁷⁶³

Her kişi körse cemaling dünya işin berbad eter

Keçe kündüz tınabilmes Hüdayını yad eter

Günümüz ifadesiyle;

Her kişi görse cemalin dünya işini berbat eder

Gece gündüz dinebilmeden Allah'ını yad eder⁷⁶⁴

Ayetteki "sabah ve akşam" lafızları hikmete "gece gündüz" olarak yansımıştır. Zikrin hikmetlerdeki genel ifadesi "Allah yadı"dır. Konuyla ilgili bir başka ayet de yine hikmetteki ifadeyi kuşatır:

*"Ve **sabah akşam Rabbinin ismini an**."*⁷⁶⁵

*"Ey iman edenler, Allah'ı çok anın (zikredin). **O'nu sabah akşam tesbih edin**."*⁷⁶⁶

3.2.2. Eşyanın Zikri

Zikre dair bazı ayetlerde bütün eşyanın, yerde ve gökte olan her şeyin bizzat Allah'ı tesbih ettikleri, yerdekiler ve göktekilerin Allah'a secde ettikleri kayıtlıdır. Hoca Ahmed Yesevî de bu noktada bütün mevcudatın Allah'ı yad ettiklerini söyler. İlgili hikmet ve ayetler şöyledir:

⁷⁶³ A'râf 7/205.

⁷⁶⁴ Bice, *age*, s. 258.

⁷⁶⁵ İnsan 76/25.

⁷⁶⁶ Ahzab 33/41-42.

Ârif âşık cân mülkide elem tartsa
On sekiz ming kamu âlem gülgül olur
Köngil kuşu şevk kanatın tokup uçsa
Cümle vücud yâdın sayrar bülbül olur

Günümüz ifadesiyle;

Arif âşık cân yurdunda elem çekse
On sekiz bin kamu âlem gül bahçesi olur
Gönül kuşu şevk kanadını çırpıp uçsa
Bütün varlık yâdını söyler bülbül olur⁷⁶⁷

*“Göklerde olanlar ve yerde bulunanlar(ın hepsi) Allah’ı tesbih eder. Hükümranlık ancak O’nundur, hamd ancak O’nadır. O her şeye kadirdir.”*⁷⁶⁸

*“Görmez misin ki göklerde ve yerdekiler ve havada kanat çırparak uçan kuşlar, bizzat Allah’ı tesbih ederler. Her biri duasını da tesbihini de kesin şekilde bilir. Allah onların yaptıklarını hakkıyla bilendir.”*⁷⁶⁹

*“Görmüyor musun ki göklerdeki, yerdekiler, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanlardan birçoğu şüphesiz bizzat Allah’a secde ediyor...”*⁷⁷⁰

Hikmette bütün varlığın Hak yadında olduğunu söyleyen Hoca Ahmed Yesevî, hikmetinde bu ayetleri kaynak olarak kullanmıştır. Hatta hikmetteki ifade ayetlerin bazı lafızlarının meali mesabesinde. Konuyla ilgili başka bir hikmet hem ayetlerin ne derece iyi bilindiğini hem de Hoca Ahmed Yesevî’nin konuya ne derece önem verdiğini göstermesi bakımından dikkate şayandır:

Pir kelgen on sekkin min âlem mukırr
Yetti kat yer yetti kat kök tesbih okur
Zaif kulman özüm munluğ miskin fakir
Boldum ahir dünya arka salmayın mu

⁷⁶⁷ Bice, *age*, s. 294.

⁷⁶⁸ Teğabün 64/1.

⁷⁶⁹ Nur 24/41.

⁷⁷⁰ Hac 22/18. Konuyla ilgili diğer ayetler için bkz. İsrâ 17/44, Saff 61/1.

Günümüz ifadesiyle;

Pir geldikten sonra on sekiz bin âlem sâkin

Yedi kat yer yedi kat gök tesbih okur

Aciz kulum özüm mahzun miskin fakir

Oldum ahir dünyayı arkaya salmayım mı⁷⁷¹

Dörtlükteki “*yedi kat yer yedi kat gök tesbih okur*” ifadesi “*göklerde olanlar ve yerde bulunanlar Allah’ı tesbih eder*” ayetinin anlamını muhtevidir. Türkistan Piri, hikmetinde bu ayetleri çok iyi bildiğini ortaya koyar ve zikir husunda gafil olmamayı öğütler denilebilir.

3.2.3. Gönüller Allah’ı Anmakla Huzura Kavuşur

Ra’d suresinde zikir ve gönül ilişkisine dair bir ayet söz konusudur. Zikre dair ilk olarak hemen herkesin aklına gelen ayet şöyledir:

“Onlar, iman eden ve Allah’ı anmakla kalpleri huzura kavuşan kimselerdir. Şunu iyi bilin ki gönüller Allah’ı anmakla huzura kavuşur.”⁷⁷²

Gönlün Allah’ı anmakla huzura ereceği ayetten hikmete şöyle yansımıştır:

Allah yâdı gönülleri kıldı hurrem

Belh mülkini taşlab gilem keydi Edhem

Gilem keyib hidayetge urdı kadem

Hidayetge andan kadem urgum kelür

Günümüz ifadesiyle;

Allah yâdı gönülleri kıldı sevinçli

Belh ülkesini terkedip aba giydi Edhem

Aba giyip hidayete bastı ayak

Hidayete onun gibi ayak basasım gelir⁷⁷³

⁷⁷¹ Bice, *age*, s. 383.

⁷⁷² Ra’d 13/28.

⁷⁷³ Bice, *age*, s. 147.

“Allah yadı gönülleri kıldı hurrem” ifadesi “gönüller Allah’ı anmakla huzura kavuşur” ayetinin meali mesabesinde. Aynı ayet başka bir hikmette de gündeme gelir. Hoca Ahmed Yesevî, zikri **can rahatı** olarak tanımlar:

Kul Hoca Ahmed saati bir zerre yok taati
Zikri canını rahatı seher vakti bolganda

Günümüz ifadesiyle;

Kul Hoca Ahmed saati bir zerre yok ibadeti
Zikri canın rahatı seher vakti olanda⁷⁷⁴

Zikrin can rahatı olması, kalplerin Allah’ı anmakla huzura ereceğini söyleyen ayetin bir gölgesidir, yansımasıdır, meali gibidir diyebiliriz.

3.2.4. Akl-ı Selim Sahiplerinin Zikri

Âl-i İmran suresinin sonunda akl-ı selim sahibi kulların bazı vasıflarından bahsedilir ve böylesi kulların ayaktayken, otururken ve yatarken Allah’ı tesbih ettikleri haber verilir. Hoca Ahmed Yesevî de bir hikmetinde cemal görmek isteyen kulların yürürken, dururken, yatarken ve kalkarken Allah’ı zikrettiğini söyler.

Didâr körey degen kullar bidâr bolur
Yürse tursa yatsa kobsa zikrin aytur
İçi taşı andağ kulnu nurga tolur
Allah nurın andağ kulga saçar dostlar

Günümüz ifadesiyle;

Cemal göreyim diyen kullar uykusuz olur
Yürüse dursa yatsa kalksa zikrini söyler
İçi dışı öyle kulun nûra dolar
Allah nûrunu öyle kula saçar dostlar⁷⁷⁵

⁷⁷⁴ Bice, *age*, s. 219.

⁷⁷⁵ Bice, *age*, s. 203.

“(İşte) o (akl-ı selim sahibi) kimseler ayaktayken, otururken ve yan taraflarına yaslanarak yatarken Allah’ı anarlar...”⁷⁷⁶

Hikmetteki ifadelerin kaynağının bu ayet olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.5. Allah’ı Andığında Kalpleri Ürperenler

Kur’an-ı Kerîm’de zikrin bazı kullar üzerinde nasıl etki oluşturduğu ile ilgili olarak bazı bilgiler vardır. İlk olarak Enfal suresinden biliyoruz ki Allah’ın adı anıldığı vakit iman edenlerin kalpleri ürperir. Yine aynı mefhum Hac suresinde de zikredilir ve Allah anıldığı vakit kalpleri titreyenlerden bahsedilir. Zümer suresinde kalbi ve bedeni Allah’ın zikri için yumuşayanlar haber verilir. İlgili ayetler şöyledir:

“(Gerçek anlamda) inananlar ancak o kimselerdir ki, Allah’ın adı anıldığı zaman yürekleri titrer, O’nun ayetleri kendilerine okunduğu zaman imanlarını artırır. Ve ancak Rablerine güvenirlir.”⁷⁷⁷

“Rableri katında onların mükafatları, içinde devamlı kalacakları, alt tarafından ırmaklar akan Adn cennetleridir. Allah onlardan razı olmuş, onlar da O’ndan razı olmuşlardır. Bu, Rabbine içi ürpererek saygı gösteren kimselere mahsustur.”⁷⁷⁸

“Allah sözün en güzelini, hem aynı benzerlikte, hem de tekrarlı bir kitap olarak indirdi. Rablerinden korkanların, ondan (ayetlerini dinlemekten dolayı) tenleri ürperir sonra da bedenleri ve kalpleri Allah’ın zikri için yumuşar...”⁷⁷⁹

“(Onlar ki) Allah anıldığı zaman kalpleri titreyen, başlarına gelenlere sabreden, namazı dosdoğru kılan ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden (hayır için) harcayanlardır.”⁷⁸⁰

Ayetlerden görülüyor ki Allah’ın zikrinin kulun gönlüne ve bedenine etkisi söz konusudur. Bu etki hikmetlere şöyle yansımıştır:

⁷⁷⁶ Âl-i İmran 3/191.

⁷⁷⁷ Enfal 8/2.

⁷⁷⁸ Beyyine 98/8.

⁷⁷⁹ Zümer 39/23.

⁷⁸⁰ Hac 22/35.

Işk bağını mihnet tartıp kökertmeseng
Harlık tartsa şum nefsingni öldürmeseng
Allah deban içke nurnı tolturmasang
Vallah billah sende ışknı nişanı yok
Hakk zikrini mağzı candın çıkarmasang
Üç yüz altmış temurlarınğ tepretmeseng
Tört yüz kırk dört süngelering kul kılmasang
Yalğançıdur Hak âşık bolğanı yok

Günümüz ifadesiyle;

Aşk bağını sıkıntı çekip yeşertmesen
Hor görülse kötü nefsinı öldürmesen
Allah diyerek içe nûru doldurmasan
Vallah billah sende aşkın eseri yok
Hak zikrini can içinde çıkarmasan
Üç yüz altmış damarlarını kımıldatmasan
Dört yüz kırk dört kemiklerini kul eylemesen
Yalancıdır Hak'a âşık olduğu yok⁷⁸¹

Zikrin gerekliliği ve çokça Allah'ın anılması ise ikinci hikmette ele alındı. Hoca Ahmed Yesevî'nin ifadelerine baktığımızda Allah'ı zikreden bir kulun içinin nurla dolması ve buna mukabil olarak kulun damarlarının ve kemiklerinin de bu zikre iştirak etmesi gerekmektedir. Zikrin can evinden yapılması ve hem ruhun hem de bedenın ürpermesi gerektiği hikmette işaret edilen diğer mefhumlardır. Yukarıdaki ayetlerde zikre dair üzerinde durulan konularla bu hikmette işaret edilenler arasında bir ortaklık olduğunu söylemek mümkündür. Ayetteki "kalpleri ürperenler" ve "kalpleri titreyenler" lafızlarını hikmette olduğu üzere damarların kımıldayıp kemiklerin kulluk etmesi şeklinde düşünebiliriz. Yine ayette bahsedilen "bedenin ürpermesi" de bu ifadeler üzerinde etkili olmuştur denilebilir.

⁷⁸¹ Bice, *age*, s. 293.

3.3. Nefis

Can, benlik, ruh, aşağı duygular anlamlarına gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'de çok farklı manalarda kullanılmıştır.⁷⁸² Tasavvufta kulun kötü huyları ve çirkin vasıflarının kaynağı olarak gösterilir ve riyazet ile terbiye edilmesi gerekir.⁷⁸³

Nefsin yedi merhalesi/tabakası vardır. Bunlardan ilki kötülüğü emreden emmare nefstir. Yusuf suresinde geçmektedir. İkinci nefis mertebesi ise levvâme nefstir. Kendini ayıplayan nefse lavvame nefis denir. Kıyame suresinin baş taraflarında zikredilir. Üçüncü mertebe ise nefis-i mülhemedir. İlham edilen nefis anlamındadır. Şems suresinin yine baş ayetlerinde geçer. Dördüncüsü nefis-i mutmainnedir. Tatmin olmuş, huzura ermiş demektir. Fecr suresinin son ayetlerinde geçer. Beşincisi nefis-i râziyye, altıncısı nefis-i merziyye ve yedincisi ise nefis-i kâmilemdir.

3.3.1. Kur'an-ı Kerim'de Nefis

Kur'an-ı Kerim'de nefsin kötülüğü emrettiği/emmere yönü vurgulanır ve terbiye edilmesi gerektiği, terbiye edilip huzura kavuşunca da cennete vasıl olacağı müjdelendir. İlgili ayetlerden bazıları şöyledir:

Nefis-i Emmâre

*"Yine de ben nefsimi temize çıkarmak istemem. Çünkü Rabbimin esirgemesi olmadıkça nefis her daim kötülüğü emreder. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir."*⁷⁸⁴

*"Nihayet nefsi ona kardeşini öldürmeyi kabullendirdi. Böylece onu öldürdü de ziyana uğrayanlardan oluverdi."*⁷⁸⁵

*"Bir de gömleğinin üstüne sahte bir kan getirdiler. (Yakub) hayır, dedi. Nefisleriniz sizi aldatıp (böyle kötü) bir işe sürükledi..."*⁷⁸⁶

⁷⁸² Ayrıntılı bilgi için bkz. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları İstanbul 2004, s. 472.

⁷⁸³ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yayınları, İstanbul 2001, s. 274.

⁷⁸⁴ Yusuf 12/53.

⁷⁸⁵ Maide 5/30.

Nefs-i Levvâme;

“Yemin ederim kendini çokça ayıplayan nefse.”⁷⁸⁷

Nefs-i Mülheme;

“...her bir nefse ve onu (insan şeklinde) düzenleyene, sonra da ona hem kötülüğü hem de ondan sakınmayı/korunmayı ilham edene andolsun ki.”⁷⁸⁸

Nefs-i Mutmainne;

“Ey huzura eren nefis! (Rabbini) hoşnut etmiş ve hoşnut edilmiş olarak Rabbine dön. Haydi iyi kullarımın içine katıl ve cennetime gir.”⁷⁸⁹

Diğer üç nefis mertebesi için de bu ayet örnek gösterilmektedir.

Bu ayetlerin dışında nefsin cimriliği emrettiği de yine ayet-i kerimelerde kayıtlıdır ve nefsin cimriliğinden korunmak gerekir:

“Kim nefsinin hırs ve cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluş ve saadete erenlerin ta kendileridir.”⁷⁹⁰

“Kim de nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar kurtuluş ve saadete erenlerin ta kendileridir.”⁷⁹¹

Nefsi terbiye etmek de yine vahyin bir tavsiyesidir:

“Fakat kim de Rabbinin (huzurunda duracağı) makamdan korkup (gereğini yapar) nefsinin de kötü hevesten men ederse işte muhakkak ki cennet onun varacağı tek yerdir.”⁷⁹²

“O (nefsi)ni (günahlardan) tertemiz yapan, muhakkak kurtulup umduğuna ermiştir. Onu (günahlarla) örtüp gömen de elbette ziyana uğramıştır.”⁷⁹³

⁷⁸⁶ Yusuf 12/18.

⁷⁸⁷ Kıyame 75/2. Âl-i İmran suresi 135. ayette de günah işleyip hemen pişman olarak tevbe edenlerden bahsedilmiştir. Bu ayette de lavvame nefsin bir özelliği olarak pişmanlık geçmektedir.

⁷⁸⁸ Şems 91/6-8.

⁷⁸⁹ Fecr 89/27-30.

⁷⁹⁰ Haşr 59/9.

⁷⁹¹ Teğabün 64/16.

⁷⁹² Nâzi'ât 79/40-41.

⁷⁹³ Şems 91/9-10.

3.3.2. Divan-ı Hikmet'te Nefis

Görülüyor ki nefsin çeşitli basamakları var ve nefis insana kötülüğü emrettiğinden terbiye edilmelidir. Bu noktada mutsavvıflar riyazeti tavsiye ederler. Divan-ı Hikmet'te de riyazete dair onlarca dörtlük söz konusudur ve bu hikmetlerinde Hoca Ahmed Yesevî riyazetle nefsi terbiye etmenin yollarını arar. Yoksa nefsin insanı yoldan çıkaracağını söyler:

Nefsim meni yoldan urup har eyledi

Telmürtürüp halayıkka zar eyledi

Zikr eyutturmay şeytan birle yâr eyledi

Hazırsın dep nefis başını samçtim mena

Günümüz ifadesiyle

Nefsim beni yoldan çıkarıp hakir eyledi

Çırpındırıp halka ağlamaklı eyledi

Zikir söyletmeyip şeytanla dost eyledi

Hazırsın deyip nefis başını deldim ben işte⁷⁹⁴

Hikmetinde Türkistan Piri hem nefsin kötü şeyi emrettiğini söylüyor, hem de nefsin terbiye edilmesi gerektiğini işaret ediyor.

Başka bir hikmette ise nefsin yine emmare boyutuna işaret edilerek kendi başına bırakılmaması gerektiği söylenmiştir:

Nefsingni sen öz re'yige koyma zinhar

Yemey içmey tâat birle bolgıl bidâr

Ahir bir kün körsetgüsi sende didâr

Bidâr bolgan anda didâr körer dostlar

Günümüz ifadesiyle;

Nefsini sen kendi arzusuna bırakma sakın

Yemeyip içmeyip ibadet ile ol uykusuz

⁷⁹⁴ Bice, *age*, s. 61.

Sonunda bir gün gösterecek sana cemal

Uykusuz olan orada cemal görür dostlar⁷⁹⁵

Nefsin tek başına/kendi iradesine bırakılmamasından kasıt onu terbiye/tezkiye etmek olsa gerektir. Bunun elbette gerekçeleri vardır. Zira nefis başıboş bırakılır, gözetim altında tutulmazsa sahibini hüsrana götürür. Bu manada “o (nefsini) tertemiz yapan muhakkak kurtulup umduğuna ermiştir” ayetini bu hikmette okumak mümkündür. Bunun dışında “*nefsini de kötü hevesten men ederse*” ayetini de hikmette görmek mümkündür. Nefse dair yukarıda sıraladığımız ayetlerin pek çoğunu bir araya getirdiğimizde nefsin kendi arzusuna bırakılamayacağı sonucuna ulaşırız ki Hoca Ahmed Yesevî de bize bunu söylemektedir.

Başka bir hikmette ise Türkistan Piri, ayetlerden hareketle olsa gerek nefsi teptiğini söylüyor:

Kul Hâce Ahmed **nefsni teftim nefsi teftim**

Andın keyin cananımnu izlep taptım

Ölmes burun can bermekni derdin tattım

Bir ü Bar’ım didarınğı körermen mü

Günümüz ifadesiyle

Kul Hoca Ahmed **nefsi teptim nefsi teptim**

Ondan sonra cananımı arayıp buldum

Ölmeden önce can vermenin derdini çektim

Bir ve Var’ım cemalini görür müyüm?⁷⁹⁶

Dörtlükte nefsi terbiye ederek sevgiliye kavuşmaktan bahsedilmiş ve bunun için de ölmeden önce ölüm derdini çekmek gerektiği vurgulanmıştır. Kim ki nefsini terbiye ederse kurtuluşa erecektir, inancı bizde bir Kur’an öğretisidir ve Cenab-ı Hakk’ın kullarına tavsiyesidir. Hikmetinde Hoca Ahmed Yesevî’nin ısrarla nefsi tepmesi zannediyoruz bu ayetlerden hareketledir.

⁷⁹⁵ Bice, *age*, s. 202.

⁷⁹⁶ Bice, *age*, s. 75.

Bir başka hikmette ise nefsin kötü oluşu dile getirilmiştir:

Ellig sekkiz yaşga kirdim men bî-haber
Kahhâr Melikim nefsimni kıl zir ü zeber
Himmet bersen **şum nefsimge** ursam teber
Bir ü barım didarını köermeñ mü

Günümüz ifadesiyle;

Elli sekiz yaşa girdim ben habersiz
Kahhâr Melik'im nefsimi eyle zir ü zeber
Himmet versen **kötü nefsim** vursam teber
Bir ve Var'ım cemalini görür müyüm⁷⁹⁷

Hikmetteki “kötü nefis” ifadesini “nefis her daim kötülüğü emreder” ayetinin bir parçası olarak değerlendirmek mümkündür.

Başka bir hikmette nefis-i levvamenin tezahürleri karşımıza çıkar ve Hoca Ahmed Yesevî kendini ayıplar:

Könlüm kattıg tilim açığı özüm zâlim
Kur'an okub amel kılmay yalğan âlim
Garib canım sarf eyleyim yokdur malım
Hakdın korkub otka düşmey piştim mena

Günümüz ifadesiyle;

Gönlüm katı dilim acı özüm zâlim
Kur'an okuyup amel kılmıyor sahte âlim
Garip canımı harcayayım yoktur malım
Hak'tan korkup ateşe düşmeden piştim işte⁷⁹⁸

Bu hikmetin ilk mısraındaki ifadeleri “*yemin ederim kendini çokça ayıplayan nefse*” ayeti ile birlikte değerlendirmek gereklidir. Hoca Ahmed Yesevî'nin “gönlüm

⁷⁹⁷ Bice, *age*, s. 75.

⁷⁹⁸ Bice, *age*, s. 60.

katı dilim acı özüm zalim” demesi levvame nefsin bir özelliği olarak kendini kınamasından/ayıplamasından ileri gelmektedir.

Başka bir hikmette ise nefs-i mutmainne konu edilmiş ve huzura eren nefse ilahi hitabın nasıl geleceğinden bahsedilmiştir:

Saffen saffen âşıklarga nidâ kelgey
Yüz yigirme ming âşık tigin safı bolgay
Cennet kir dep İlahımdın nide kelgey
Cennet kirmey didarını körer ermiş

Günümüz ifadesiyle;

Saf saf dizilen âşıklara nidâ gelince
Yüz yirmi bin âşık tek saf olunca
Cennetime gir deyip Allah’ımdan nidâ gelince
Cennete girmeden cemalini görür imiş⁷⁹⁹

Dörtlüğün üçüncü mısraında cennete girme nidasının Allah’tan geleceği bilgisi verilmiştir. Bu dörtlük Fecr suresinin son üç ayetinde haber verilen müjdeyi konu edinmektedir. “*Ey huzura eren nefis! (Rabbini) hoşnut etmiş ve hoşnut edilmiş olarak Rabbine dön. Haydi iyi kullarımın içine katıl ve cennetime gir*” ayetini dörtlükle beraber düşünmek mümkündür.

Başka bir hikmette ise nefsi terbiye etmeyen rezil olacağı söylenmiştir:

Nefs yoluga kirgen kişi resvâ bolur
Yoldın azıb tayıb tozub gümrâh bolur
Yatsa kopsa şeytan birle hemrâh bolur
Nefsni tepgil nefsnı tepgil ey bed-kirdar

Günümüz ifadesiyle;

Nefs yoluna giren kişi rezil olur
Yoldan çıkıp kayıp tozup **günâhkâr** olur

⁷⁹⁹ Bice, *age*, s. 253.

Yatsa kalksa şeytan ile yoldaş olur

Nefsi tep nefsi tep ey kötülükler işleyen

Hikmette nefsin peşinden koşan, bu sebeple de günahkar olan kişinin rezil olacağı söylenmiştir. Bu bilgi “Onu (günahlarla) örtüp gömen de elbette ziyana uğramıştır” ayetinin şiire yansımış halidir. Aynı zamanda nefsin insanı kötü olana çağırıldığı hakikatini de hikmette görmek mümkündür.

Son olarak bir hikmetinde Hoca Ahmed Yesevî nefis elinden perişan olduğunu, insan için nefisten büyük bela olmayacağını söyler:

Eya dostlar **nefs elkindin ermândemen**

İsyan yüki düta kıldı dermândemen

Aciz kulun her ne kılsan fermândemen

Kolum tutub yolga salgıl ente’l-hâdi

Kul Hoca Ahmed **nefsdin uluğ bela bolmas**

Yol üstide tufrak bolsam kafir bolmas

Yer ü kökdin taam bersem hergiz toymas

Kolum tutub yolga salgıl ente’l-hâdi

Günümüz ifadesiyle;

Ey dostlar **nefs elinden perişanım**

İsyan yükü belimi büktü dertliyim

Aciz kulunum ne eylesen emrindeyim

Elimi tutup yola koy ente’l-hâdi

Kul Hoca Ahmed **nefsden büyük bela olmaz**

Yol üstünde toprak olsam kâfir olmaz

Yer ve gökten yemek versem asla doymaz

Elimi tutup yola koy ente’l-hâdi⁸⁰⁰

Nefsten büyük belanın olmaması nefsin insanı kötü olana çağırmasından hareketledir denilebilir. Sahibini kötülüğe götüren nefis elinden de perişan

⁸⁰⁰ Bice, *age*, s. 111.

olmamak elde değildir. Görülüyor ki Hoca Ahmed Yesevî'nin nefsi kötülemesi, nefisten kaçması, nefis konusunda insanları uyarması kendinden değil bilakis bahse olan vukufiyetindedir. Zira hikmetlerde nefse dair söylenen hemen her mefhumla ilgili bir ayete tefadûf etmek mümkündür.

3.4. Şeytan

Hz. Âdem'in yaratılış kıssası ile birlikte Kur'an-ı Kerîm'de anlatılan şeytan, meleklerin secde ettikleri Hz. Âdem'e secde etmeyip kibirlenmiş⁸⁰¹ ve ilahi huzurdan lanetlenip kovulmuştur.⁸⁰² Esasında cinlerden olup⁸⁰³ ateşten yaratılmıştır⁸⁰⁴ ve bu sebeple topraktan yaratılana karşı kibirlenmiştir. Bu yönü ile de kibrin sembolüdür. Ayet-i kerimelerde insan için apaçık bir düşman olduğu kayıtlıdır.⁸⁰⁵ İlahi huzurdan kovulduktan sonra kıyamete kadar mühlet istemiş ve insanları doğru yoldan saptıracağına dair and içmiştir.⁸⁰⁶ Şu halde şeytan insanlık serüveni boyunca Âdemoğlunun en büyük düşmanı konumundadır. *Divan-ı Hikmet'te* Hoca Ahmed Yesevî bu düşman hususunda uyarılardan bulunmuş ve ayetlerde şeytana dair verilen bilgileri kaynak olarak kullanmıştır.

3.4.1. Şeytan Kibirlendi ve Hz. Âdem'e Secde Etmedi

Konuyla ilgili ayetlerden ikisi şöyledir:

*"Hani biz meleklere (kudretim için) Âdem'e secde edin demiştik de İblis hariç hepsi hemen secde ettiler. O ise direndi (secde etmedi) büyüklük tasladı ve kafirlerden oldu."*⁸⁰⁷

"(Allah:) " Ey iblis! Sen niçin secde edenlerle beraber olmuyorsun?" dedi. (İblis:) "Ben kuru bir çamurdan, şekillenmiş bir balçıktan yarattığın insana secde etmek için (var)

⁸⁰¹ İsra 17/61.

⁸⁰² Hicr 15/34-35.

⁸⁰³ Kehf 18/50.

⁸⁰⁴ A'râf 7/12.

⁸⁰⁵ Bakara 2/168.

⁸⁰⁶ Nisâ 4/118-119.

⁸⁰⁷ Bakara 2/34.

olmadım” dedi. (Cenab-ı Hak:) “Öyleyse çık oradan. Çünkü artık sen (rahmetimden) kovuldun. Muhakkak ki hesap gününe kadar lanet senin üzerine (olacaktır)” buyurdu.”⁸⁰⁸

Ayetlerden meleklerin secde edip kurtulduklarını, şeytanın ise kibirlenip bunu reddettiğini ve bu sebeple de küfre düşüp lanetlendiğini öğreniyoruz. Bu bilgiler hikmetlere şöyle yansımıştır:

Tekebbür Azazilga neler kıldı

Tekebbürdin tavrı la’net anga saldı

Ferîsteler körüb anda secde kıldı

Secde kılıb eman boldu dostlarım a

Günümüz ifadesiyle;

Büyükleme şeytana neler eyledi

Büyüklemeğinden lanet tavrı ona saldı

Melekler görüp orada secde eyledi

Secde eyleyip eman buldu dostlarım ey⁸⁰⁹

Hikmetinde Hoca Ahmed Yesevî meleklerin secdesinden, şeytanın kibri dolayısıyla küfre düşüp lanetlenmesinden bahsetmiş ve yukarıdaki ayetlerin bazı yerlerinin neredeyse mealini söylemiştir.

Konuyla ilgili başka bir hikmette ise Hoca Ahmed Yesevî, insanın topraktan yaratıldığını ve kibirlenenin şeytan kavminden olduğunu söyler:

Aslım toprak neslim toprak barçadın har

Basıb ötseng murdan cismin kılğusu ar

Kim ar etse şeytan kavmi hevası bar

İşitip okup yerge kirdi Kul Hacı Ahmed

Günümüz ifadesiyle;

Aslım toprak neslim toprak her şeyden aciz

Basıp geçsen kirli cismin kılacağı ar

⁸⁰⁸ Hicr 15/32-35. Konuyla ilgili diğer ayetler için bkz.; 7/12, 18/50, 20/116, 38/74-75.

⁸⁰⁹ Bice, *age*, s. 202.

Kim ar etse şeytan kavmi havası var

İşitip okuyup yere girdi Kul Hoca Ahmed⁸¹⁰

İnsanın aslının toprak olması da vahiy kaynaklı bir mefhumdur; fakat bu konuyu ilgili başlıkta ele alındığı için burada tekrar etmiyoruz.⁸¹¹ Hikmette toprak ve kibir kavramları bir arada kullanılmış ve şeytanın adı zikredilerek onun topraktan yaratılana kibirlenmesi ve bu sebeple lanetlenmesi hatırlatılmıştır. İlgili ayetlerden ikisi şöyledir:

“Hani vaktiyle meleklere: Âdem’e secde edin demiştik de hemen secde ettiler yalnız şeytan etmedi. “Ben çamurdan yarattığım kimseye hiç secde eder miyim” dedi.”⁸¹²

“(Allah, İblis’e), sana emrettiğim zaman secde etmekten seni men eden nedir, dedi. (İblis de), ben ondan hayırlıyım, beni ateşten onu ise çamurdan yarattın, dedi.”⁸¹³

3.4.2. Şeytan’ın Lanetli Olması ve İhlaslı Kullara Tesirinin Olmaması

İnsanoğlunu doğru yolundan saptırmaya and içen şeytanın, Allah’ın ihlaslı kullarına bir etki gücünün olmadığı İsra suresinde kayıtlıdır. Yine onun lanete uğradığı da vahyin öğretileri arasındadır. Bu iki bilgi hikmetlerde yer almıştır. İlgili ayet ve hikmet şöyledir:

“(o şeytan) ki; Allah ona lanet etti...”⁸¹⁴

“(İblis:) Ey Rabbim, beni (rahmet ve cennetinden kovup) azgın bırakmandan dolayı, andolsun ki ben de onlara yeryüzün(de günahlar)ı süsleyeceğim ve onların hepsini muhakkak azdıracam. Ancak onlardan ihlaslı kulların hariç.”⁸¹⁵

“(İblis) dedi: Senin yüceliğine andolsun ki ihlaslı ve itaatli kulların hariç o (insan)ların hepsini mutlaka azdıracam.”⁸¹⁶

⁸¹⁰ Bice, *age*, s. 86.

⁸¹¹ “İnsan” başlığına bakınız.

⁸¹² İsra 17/61.

⁸¹³ A’râf 7/12

⁸¹⁴ Nisâ 4/118.

⁸¹⁵ Hicr 15/39-40.

⁸¹⁶ Sad 38/82-83.

İmanıma çengel urup kıldı gamnâk
Pir-i mugan hâzır bol dep saçtı teryâk
Şeytan-lain mendin kaçıp ketti bî-pâk
Bihamdillah nur-ı iman açtım mena

Günümüz ifadesiyle;

İmanıma çengel vurup kıldı gamlı
Mürşid-i kamil hazır ol deyip saçtı koku
Lanetli şeytan benden kaçıp korkusuz gitti kirli
Allah'a hamd olsun iman nuru açtım ben işte⁸¹⁷

Ayetlerden de anlaşıldığı üzere şeytan bazı insanları yoldan saptıramayacağını peşinen kabul ediyor. Ahmed Yesevî ise dörtlükte şeytanın kendisinden kaçtığı kulların hasletlerine işaret ediyor. Hem ayetlerde hem de hikmette hem şeytanın lanetli oluşu hem de bazı Müslümanlara etki gücünün olmadığı âşikârdır.

3.4.3. Şeytan İnsanı Doğru Yoldan Saptırır

Hoca Ahmed Yesevî, şeytanın yolundan gidilmemesi gerektiğini, Hakk'ın yolunun aranıp bulunması ve o yolda yürünmesi gerektiğini vurgulamış ve bazı ayetlere telmihen işaret etmiştir:

Yaratkan Bir ü Bar'ım yolın izlep
Şeytan lain yollarıdın kaytıng dostlar
İhlas birle muhabbetni camın içip
Can u dilde Hayy zikrini aytıng dostlar

Günümüz ifadesiyle

Yaratan Bir ve Var'ımın yolunu arayıp
Lanetli şeytanın yollarından dönün dostlar

⁸¹⁷ Bice, *age*, s. 60.

İhlâs ile aşkın şarabını içip

Can ve gönülde Hayy zikrini deyin dostlar⁸¹⁸

Hoca Ahmed Yesevî hikmetinde iki yol çizmektedir. Birincisi aranıp bulunup yürünmesi gereken Hakk'ın yolu, diğeri ise yürünmeyip dönülmesi gereken şeytanın yoludur. Kur'ân'da da yol kavramına bakıldığı zaman bu tarif karşımıza çıkacaktır. İki yol vardır ki birisi Hakk'ın yolu diğeri ise Hak'tan gayrı ne kadar yol varsa hepsinin içinde olduğu Şeytanın yoludur. Bu manada Allah'ın yolunun izlenmesi gerektiği ve şeytanın adımlarının izlenmemesi gerektiğine dair pek çok ayet söz konusudur. Dörtlükte telmihen işaret edildiğini düşündüğümüz ayetlerden bazıları şunlardır:

*"Bizi doğru yola (İslam'a) ilet."*⁸¹⁹

*"Şüphesiz ki Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir. Öyleyse O'na kulluk edin. İşte doğru yol budur."*⁸²⁰

Şeytanın yolunun izlenmemesi konusundaki ayetlerden bazıları ise şöyledir:

*"Ey insanlar! Yeryüzündeki helal ve temiz şeylerden yiyeğin. Şeytanın adımlarını izlemeyin. Çünkü o(nlar) sizin için apaçık düşmandır."*⁸²¹

*"...Ey Âdemoğulları! Ben size; "Şeytana kulluk etmeyin/tapmayın, çünkü o sizin apaçık düşmanınızdır. Bana kulluk edin, işte doğru yol budur" diye bildir(ip emret)medim mi?"*⁸²²

*"...Şeytan kendilerine (kötü) işlerini süslü gösterip onları doğru yoldan çevirdi."*⁸²³

Ayetler ile hikmetteki ifadeler arasında yakın bir ilişki olduğu kolayca anlaşılmaktadır. Hoca Ahmed Yesevî'nin "Şeytanın yolundan dönün" dedikten sonra ihlası işaret etmesi, bir önceki başlıkta zikredilen konuyu akla getirmektedir.

⁸¹⁸ Bice, *age*, s. 194.

⁸¹⁹ Fatiha 1/6.

⁸²⁰ Âl-i İmrân 3/51.

⁸²¹ Bakara 2/168.

⁸²² Yasin 36/59-61.

⁸²³ Ankebut 29/38.

Zira şeytanın ihlâslı kulları kandıramayacağı sabittir. Türkistan Piri de bu hakikatten hareketle olsa gerek şeytanın yolundan kaçmayı ihlas ile birlikte telakki etmiştir.

3.4.4. Şeytan İnsanlara Vesvese Verir

Şeytanın insanı doğru yoldan saptırdığı ve bunu yaparken de insana vesvese verdiği vahiy kaynaklı bildiklerimizdendir. Allah, şeytanın vesvesesinden kendisine sığınmamızı emreder. Hoca Ahmed Yesevî de bir hikmetinde şeytanın vesvesesinden ve insanı saptırmasından bahseder:

O makamın yollarını rehzeni bar
Kılavuzsuz yolga kirse yoldın azar
Vesvas eylep şeytan-ı lain dinin buzar
Öz yoluga salıp anı hayran kılur

Günümüz ifadesiyle;

O makamın yollarının rehzeni var
Kılavuzsuz yola girse yoldan şaşar
Vesvese eyleyip lanetli şeytan dinin bozar
Kendi yoluna koyup onu şaşkın eyler⁸²⁴

“Şeytandan bir vesvese seni dürterse hemen Allah’a sığın. Çünkü O, hakkıyla işitendir, bilendir.”⁸²⁵

“Ve de ki: “Ey Rabbim! Şeytanların vesveselerinden sana sığınırım. Ey Rabbim! Onların yanımda bulunmalarından sana sığınırım.”⁸²⁶

“De ki: İnsanların gönüllerine vesvese veren o sinsî vesvese verici insan ve cin (şeytanlar)ın şerrinden insanların Rabbine, insanların Melikine, insanların İlahına sığınırım.”⁸²⁷

⁸²⁴ Bice, *age*, s. 285.

⁸²⁵ A’raf 7/200.

⁸²⁶ Mü’minûn 23/97-98. Konuyla ilgili diğer ayetler için bkz., Hac 22/52, A’raf 7/16-17, Nas 114/1-6.

⁸²⁷ Nas 114/1-6.

Şeytanın lanetli olup kişiyi saptırması/dinin bozması ve şaşkın bir hale getirmesiyle ilgili ayet-i kerimelerden bazıları ise şöyledir:

“(O şeytan) ki; Allah ona lanet etti. O da şöyle dedi: “Elbette senin kullarından belirli bir pay (ve intikam) alacağım. Onları elbette saptıracağım. Mutlaka boş umutlara düşüreceğim. Onlara mutlaka emredeceğim (onlar da putlar için ayıracakları kurbanlık hayvanların kulaklarını yaracaklar. Yine Allah’ın yarattığını değiştirmelerini emredeceğim ve onlar da bunu yapacaklar.” (İyi bilin ki) kim Allah’ı bırakıp şeytanı dost edinirse gerçekten o apaçık bir ziyana uğramıştır. (Şeytan) onlara söz verir ve onları boş umutlara düşürür. Şeytanın onlara söz verdiği hususlar, bir aldatmacadan başka bir şey değildir. İşte onların varacakları yer cehennemdir. Oradan kaçacak bir yer de bulamazlar.”⁸²⁸

Ayetlerden anlaşılıyor ki lanetli şeytan insanlara vesvese verip dinlerini ifsad ediyor. Hoca Ahmed Yesevî'nin dörtlükte ifade ettiği de budur ve bu ayetlerin bir özeti mahiyetinde şiirinde kullanılmıştır.

3.4.5. Şeytan İnsanı Fakirlikle Korkutur

Bakara suresinde şeytanın insan üzerindeki aldatmacalarından birisi olarak onun insanı fakirlikle korkuttuğu zikredilir:

“Şeytan sizi fakirlikle korkutur...”⁸²⁹

Hoca Ahmed Yesevî de bir hikmetinde rızkı verenin Allah olduğunu, bu hususta şeytana kulak asmamak gerektiğini söyler:

Rezzâk deding berdi senge rızk u fervan

Şeytan sözige bende kulak salmasa behrak

Günümüz ifadesiyle;

Rezzâk dedin verdi sana rızık ve nasip

Şeytan sözüne kul kulak asmasa iyidir⁸³⁰

⁸²⁸ Nisâ 4/118-121.

⁸²⁹ Bakara 2/268.

⁸³⁰ Bice, *age*, s. 264.

Ayet ile hikmet birlikte okunduğunda öyle anlaşılıyor ki Hoca Ahmed Yesevî hikmetinde insanı, şeytanın fakirlikle aldatacak olmasına karşı uyarılmaktadır.

3.4.6. Şeytan İnsana Düşmandır

Şeytanın insana düşman olduğunu buraya kadar örnek olarak zikredilen ayetlerde okumuştuk. Bu ayetlerden bazıları şöyledir:

*"...Çünkü o (şeytan) sizin için apaçık bir düşmandır."*⁸³¹

*"...Şeytanın izinden gitmeyin. Çünkü o size apaçık bir düşmandır."*⁸³²

*"...Şeytanın adımlarını izlemeyin. Çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır."*⁸³³

Ayetlerde şeytanın insan için açık bir düşman olduğu âşikârdır. Hoca Ahmed Yesevî bu âşikâr bilgiyi hikmetinde doğrudan kullanmıştır:

Şeytan lain sizge düşman hazır bolun
Keçe Allah küntüz Allah aytıb ölün
Tar lahedge kirer vaktıda nurga tolun
Melayikler Allah nurın saçar dostlar

Günümüz ifadesiyle;

Lanetli şeytan size düşman hazır olun
Gece Allah gündüz Allah deyip ölün
Dar kabre gireceğiniz vakit nura dolun
Melekler Allah nurunu saçar dostlar⁸³⁴

Dörtlüğün birinci mısraı yukarıdaki ayetlerin meali mesabesinde telakki edilebilir.

⁸³¹ Bakara 2/168.

⁸³² Bakara 2/208.

⁸³³ En'am 6/142.

⁸³⁴ Bice, *age*, s. 191.

3.4.7. Şeytan Allah'ın Zikrinden Alıkoyar

Zuhruf suresinde Allah'ın zikrini terk edenlere şeytanın arkadaş/dost olacağı haber verilir. Bu bilgi bir hikmette ayette geçtiği üzere net bir şekilde karşımıza çıkar. İlgili ayet ve hikmet şöyledir:

*“Kim de **Rahman'ın zikrini** görmezlikten gelirse biz de ona bir **şeytanı** musallat ederiz ki artık o, onun arkadaşısı olur.”⁸³⁵*

Nefsim meni yoldan urup hâr eyledi

Telmürtürüp halayıkka zâr eyledi

Zikr eyutturmay şeytan birle yâr eyledi

Hazırsın dep nefs başını samçtım mena

Günümüz ifadesiyle

Nefsim beni yoldan çıkarıp hakir eyledi

Çırpındırıp halka ağlamaklı eyledi

Zikir söyletmeyip şeytanla dost eyledi

Hazırsın deyip nefs başını deldim ben işte⁸³⁶

Ayette Allah'ın zikrinden uzaklaşmanın şeytanın arkadaşısı olacağı kayıtlı. Hikmette de Allah'ı zikretmeyenin şeytanın dostu/yârî olduğu ifade edilmiş. Hikmetteki ifadenin kaynağının Zuhruf suresindeki ayet olduğu âşikârdır.

3.4.8. Şeytan İnsanı Yüzüstü Bırakır

Şeytanın insanı doğru yoldan saptırdığı ve cehenneme sürüklediği, cehenneme düşünce de saptırdığı insanı yüzüstü bırakacak olması ayet-i kerimelerde kayıtlıdır. Türkistan Piri de şeytanın insanı kandırıp cehenneme götüreceği ve orada dışlayacağını söyler. İlgili ayet ve hikmet şöyledir:

*“İş bitirilince (kullara ait ilahi hüküm verilince) **şeytan** (cehennemdekilere): “Doğrusu Allah size gerçeği vaat etmişti, **ben de size (istediğiniz gibi yaşayın, korkmayın, ahiret yoktur diye) vaat etmişim. Sonra sözümünden caydım. Benim sizin***

⁸³⁵ Zuhruf 43/36.

⁸³⁶ Bice, *age*, s. 61.

üzerinizde hiçbir hakimiyetim/baskı gücüm yoktu. Ben sizi sadece çağırdım, siz de hemen bana uyup geldiniz. O halde beni kınamayın, kendinizi kınayın. Artık ben sizi kurtaramam, siz de beni kurtaramazsınız...⁸³⁷

Hâdî men dep şeytan lain yolga başlar

İt suretlık bolup anı kapıp tişler

Heybet kılıb **duzâh içre eltip taşlar**

Şitib okub hizmet kılınğ dostlarım a

Günümüz ifadesiyle;

Hâdî'yim deyip lanetli şeytan yola başlar

İt suratlı olup onu ısırıp dişler

Heybet kılıp **cehennem içre götürüp dışlar**

İşitip okuyup hizmet eyleyin dostlarım ey⁸³⁸

Hikmetteki ifadelerin kaynağı yukarıdaki ayettir diyebiliriz.

Görülüyor ki hikmetlerde şeytana dair oldukça fazla bilgi mevcuttur ve Hoca Ahmed Yesevî'nin bu konudaki ifadelerinin kaynağı da Kur'an-ı Kerîm'dir. Türkistan Piri, Kur'an'da şeytana dair bahsedilen hemen her konuyu iyi derecede bilmektedir ve vahyin öngördüğü çizgide bu bilgileri hikmetlerinde işlemiştir diyebiliriz.

3.5. Mâsivâ

Sözlükte şey anlamına gelen “mâ” ile başka/gayr anlamına gelen “sivâ” kelimelerinden türemiştir.⁸³⁹ Tasavvufta, Allah'tan gayrı her şey, diye tarif edilir.⁸⁴⁰ Edebiyatta ağyâr, gayr kavramları da aynı şeyi ifade etmektedir. Cemal-i mutlak olan yegâne güzel Allah'tan başka yaratılmış her ne varsa tamamının sevgisine mâsivâ denilebilir. Başka bir ifadeyle tarif edecek olursak, kulu Allah'tan alıkoyan

⁸³⁷ İbrahim 14/22. Konuyla ilgili diğer ayetler için bkz., Bakara 2/168, Nisâ 4/38.

⁸³⁸ Bice, *age*, s.362.

⁸³⁹ Süleymân Uludağ, “Masivâ”, *DİA*, C. 28, s. 76.

⁸⁴⁰ Cebecioğlu, *age*, s. 414.

her şey mâsivâdır diyebiliriz. Burada bir sevginin mâsivâ olup olmayacağına karar verecek olan miyar, o sevginin kulu Allah'tan alıkoyup koymaması ile ilgilidir.

3.5.1. Kur'an-ı Kerîm'de Mâsivâ

Konuyla ilgili en dikkat çekici ayette Cenab-ı Hak, Hz. Peygamber'in şahsında bütün iman edenlere şöyle buyurur:

*"(Gece gündüz) Rabbinin ismini an ve (ibadet için) her şeyden (mâsivâdan/dünya sevgisinden) kesilerek O'na dön."*⁸⁴¹

Kur'an-ı Kerîm'deki bu müstesna emir, tasavvuf ve edebiyat ıstılahında mâsivâ, ağyar diye isimlendirilen mefhumu ihata etmektedir. Ayette hem Allah'a dönmek/yönelmek hem de O'ndan başka her şeyden uzaklaşmak söz konudur. Bu bakış açısı bize başka ayetlerin kapısını açar. Zira Allah bir bedende iki kalp yaratmamıştır:

*"Allah hiçbir insanın içinde iki kalp yaratmadı..."*⁸⁴²

Bu sebeple insan bir olan gönlüne ancak bir sevgi koyabilir/koymalıdır. Bu da yâr veya ağyar olarak karşımıza çıkıyor. Hakiki iman sahiplerinin, gönüllerinde Allah'ın sevgisi olanların ve dahi mâsivâyı terk eden gerçek erlerin Allah'ı anma hususundaki başarıları ise şu ayetle sabittir:

*"(İşte) nice adamlar (var)dır ki onları ne ticaret ne de alışveriş, Allah'ı anmaktan, namazı dosdoğru/gereğine uygun kılmaktan, zekatı vermekten alıkoyar. Onlar (dehşetinden) kalplerin ve gözlerin halden hale geçeceği bir günden korkarlar."*⁸⁴³

Bu ayette gösterilen başarı hususunda gafil olan insanlar da uyarılmaktadır:

*"Ey iman edenler! Mallarınız ve evlatlarınız sizi Allah'ın zikrinden oyalayıp alıkoymasın. Kim bunu yaparsa işte onlar, hüsrana uğrayanların ta kendileridir."*⁸⁴⁴

⁸⁴¹ Müzzemmil 73/8.

⁸⁴² Ahzab 33/4.

⁸⁴³ Nûr 24/37. Konuyla ilgili diğer ayetler için bkz. 18/46.

⁸⁴⁴ Münâfikûn 63/9.

Görülüyor ki Allah bir insana bir gönül vermiş ve o gönlün de kendi zikrinden alıkoyan şeylerden arındırılmasını emretmiştir. Şu halde “Allah’a kaçın”⁸⁴⁵ ayetini de mâsivâ bağlamında bu ayetlerle birlikte düşünmek yerinde olacaktır.

Buraya kadar çerçevesini çizmeye çalıştığımız duruma göre insan Allah’tan gayrıdan kesilmeli/kaçmalı ve Allah’a dönmeli, Allah’ı anma hususunda ise mâsivâyâ dalıp gaflete düşmemelidir. Kur’an-ı Kerîm’de bunu yapmayanlardan da bahsedilmiş ve böylesi insanların nefislerini/arzu ve heveslerini ilahlaştırdıkları zikredilmiştir. Zira kulun gönlünde ne varsa, insan neyin peşinden koşuyorsa onun ilahı bir anlamda o oluyor:

“Hevalarımı/arzu ve heveslerini kendisine ilah edineni gördün mü?..”⁸⁴⁶

“Arzu ve heveslerini ilah edinmiş... kişiyi gördün mü?..”⁸⁴⁷

Ayetlerde bahsedilen insanların bu hale gelmeleri nefsinin arzu ve hevesini ilah edinmelerinden kaynaklıdır. Yani bu insanlar gönüllerinde Allah’tan gayrı sevgiler beslemişler, gönüllerini mâsivâ ile doldurmuşlar diyebiliriz.

3.5.2. Divan-ı Hikmet’te Mâsivâ

Kur’an-ı Kerim’de üzerinde durulan, yapılması tavsive/emr edilen ve tasavvuf ile irtibatlı bir konunun hikmetlerde sıklıkla yer alması beklenen bir husustur. Hoca Ahmed Yesevî hemen her fırsatta mâsivâ konusunda uyarıda bulunmuş ve ayetlerde çizilen çerçeveye işaret etmiştir.

Bir hikmette hem Hoca Ahmed Yesevî’nin Kur’ân-ı Kerim ile arasındaki kuvvetli ilişki hem de konuyla ilgili bir ayet karşımıza çıkar. Hikmetin birinci mısraında ayet lafzı kullanılmış, ikinci mısraında ise mezkur ayetin mealine işaret edilmiştir:

Ricâlin lâ tülhîhim dep aytdı Hudâ

Oşal merdan masivadan bolur cüda

⁸⁴⁵ Zâriyât 51/50.

⁸⁴⁶ Furkan 25/43.

⁸⁴⁷ Câsiye 45/23.

Zikrin aytb her nefesde olsa reva
Tapar her dem gavsü'l-gıyas celaletin

Günümüz ifadesiyle;

Ricâlin lâ tülhîhim deyip Allah söyledi
O yiğit masivadan olur ayrı
Zikrini deyip her nefeste olsa hazır
Bulur her zaman gavslar gavsı celaletini⁸⁴⁸

Dörtlükte lafzen ve manen iktibas edilen ayet-i kerime “nice adamlar” ayetidir. Aynı ayet diğer hikmetlerde de yine manası ile birlikte karşımıza çıkar:

Erenleri Hak yadından gafil bolmas
Ricâlin lâ tülhîhim der Hâlikü'n-nâs
Eren yolın tutkan hergiz yolda kalmas
O hazretde sır esrarı makbul bolur

Günümüz ifadesiyle;

Erenleri Hak yadından gafil olmaz
Ricâlin lâ tülhîhim der Hâlikü'n-nâs
Eren yolunu tutan asla yolda kalmaz
O hazrette sır esrarı makbul olur⁸⁴⁹

Hikmette söz konusu edilen ayette Allah'ın zikrinden gafil olmayan erler/yiğitler övülmüştür. Dörtlükte Hoca Ahmed Yesevî'nin zikrettiği “eren” kavramı ile ayetteki “adamlar” kavramı birebir örtüşmektedir. Öyle anlaşılıyor ki şiirimizde kullanılan “eren” ifadesiyle kastedilen kişi, Allah'ın zikrinden bir an bile gafil kalmayan yiğit kişidir, hüsrana uğramayacak olan kişidir.

Bu iki hikmette lafzen ve manen söz konusu edilen ayet, başka bir hikmette mefhum olarak yerini şöyle almaktadır:

⁸⁴⁸ Bice, *age*, s. 279.

⁸⁴⁹ Bice, *age*, s. 294.

Uşbu yolga ey birader pirsiz kirme
Hak yâdının lahza gafil bolub yürme
Mâsivâga akil erseng köngül berme
Şeytan lain öz yolıga salar ermiş

Günümüz ifadesiyle;

İşbu yola ey kardeş pirsiz girme
Hak yadından bir an gafil olup yürüme
Mâsivâyâ akıllı isen gönül verme
Lanetli şeytan kendi yoluna salar imiş⁸⁵⁰

Hikmette “Hak yadından bir an bile ayrılmamak” gerektiği vurgulanmış, bu dünyada Allah’ı hatırlamadan bir adım bile atmamak gerektiği üzerinde durulmuştur. “Nice adamlar” ayetinde övülen ve “mal ve oğullar sizi Allah’ı anmaktan alıkoymasın” ayetinde uyarılan durum ile hikmette tarif edilen durum benzeşmektedir.

Konuyla ilgili bir diğer hikmetinde ise Hoca Ahmed Yesevî, yukarıda ilk olarak zikrettiğimiz ayeti mealen ifade eder:

Âşık küyer candın küyer **Hakk’ını süyer**
Allah için dünya ukbın talak koyar
Bağrın teşib başdın ayağ hanga boyar
Âşık uruban yekta kılıb yürür bolgay

Günümüz ifadesiyle;

Âşık yanar candan yanar **Hakk’ı sever**
Allah için dünya kaygısını boşlar
Bağrını deşip baştan ayağa kana boyar
Âşık olup tek eyleyip yürür olmalı⁸⁵¹

⁸⁵⁰ Bice, *age*, s. 244.

⁸⁵¹ Bice, *age*, s. 233.

Hakk'ı seven âşığın bu aşkı sayesinde, Allah için dünya hayatına dair bir kaygı taşımadığını veya dünya hayatının meşgalesinin o âşığı Allah'ı anmaktan alıkoyamayacağını ifade eden Hoca Ahmed Yesevî, hem “nice adamlar” ayetini işlemiş hem de “her şeyden kesilerek O'na dön” ayetine işaret etmiştir. Dörtlüğün ikinci satırı ile bu ayetler ilişkilendirilebilir. Bunun dışında hikmette âşığın Allah'ı sevdiği de kayıtlıdır. Bu durum da yine “bir bedende iki kalp yaratmadı” ayeti ile “Allah'a kaçın” ayetinin bir tezahürü olarak düşünülebilir.

3.6. Seher/Gece İbadeti

3.6.1. Kur'an-ı Kerîm'de Seher/Gece İbadeti

Ayet-i kerimelerde gece ibadetinin sadece Hz. Peygamber'e farz olduğu kayıtlıdır. Fakat vahiyden biliyoruz ki Hz. Peygamber ile birlikte olan bir topluluk da ona bu hususta uymakta, gece ibadetlerini aksatmamaktadır. Yine vahyin bize öğrettiklerinden olarak muttaki kulların seher vakitlerinde ayakta olduklarını, istiğfar ettiklerini, Allah'ı zikrettiklerini biliyoruz. Şu halde gece ibadeti biz Müslümanlara farz değildir fakat has halis/muttaki kullar da gece ibadetini ihmal etmezler. İlgili ayetlerde Hz. Peygamber ve onunla beraber olanların halleri şöyle anlatılır:

“Gecenin bir kısmında sana mahsus bir ilave olarak gece namazı kıl...”⁸⁵²

“(Resulüm) Şüphesiz Rabbin biliyor ki sen, gecenin üçte ikisine yakınıni, yarısını ve üçte birini ayakta dur(up ibadetle geçir)iyorsun ve seninle beraber olanlardan bir topluluk da (böyle yapıyor)...”⁸⁵³

Başka ayetlerde ise takva sahibi kulların seher vakitlerinde istiğfar ettiklerini okuruz:

“(O takva sahipleri) “Ey Rabbimiz, biz gerçekten iman ettik, artık bizim günahlarımızı bağışla ve bizi ateşin azabından koru” deyip sabredenler, (imanlarında, söz niyet ve işlerinde) doğruluk gösterenler, (Allah'a) itaat ederek boyun eğenler, infak

⁸⁵² İsra 17/79.

⁸⁵³ Müzzemmil 73/20.

eden(O'nun rızası için mallarını sarf eden)ler ve **seher vakitlerinde (dua edip) mağfaret dileyenlerdir.**"⁸⁵⁴

*"Hiç şüphesiz muttakiler (Allah'ın emrine uygun yaşayanlar ve karşı gelmekten sakınanlar), Rablerinin kendilerine verdiğini al(ıp razı ol)muş olarak cennetlerde ve pınarlar(ın başların)dadırlar. Çünkü onlar bundan önce güzel hareket ederlerdi. (onlar ibadet etmek için, ancak) gecenin az bir kısmında uyurlar, seherlerde (dua edip) istiğfar ederlerdi."*⁸⁵⁵

Bu iki ayette ise kurtuluşa eren Müslümanların yaptığı amellere dikkat çekilmiş ve onları cennete götüren ibadetlerden birisi olarak seher vaktinde istiğfar etmek zikredilmiştir.

*"Onlar (gece namazı için) yataklarından kalkarlar, korkarak ve umarak Rablerine yalvarırlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan da (hayır yolunda) harcarlar. Artık yaptıklarına bir karşılık olarak onlar için gözler aydınlığı nice (nimetler) saklandığını hiç kimse bilmez."*⁸⁵⁶

Bu ayette ise gece ibadetinin kıymeti ve bu ibadet için verilen mükafatın değerinden bahsedilmekte, Müslümanlar gece ibadetine teşvik edilmektedir. Konuyla ilgili diğer ayetlerde de muttaki kulların gecelerini uyanık geçirdiklerini okuruz:

*"Onlar ki gecelerini Rablerine secde ederek ve kıyamda durarak geçirirler."*⁸⁵⁷

*"Yoksa o, hiç ahiretten korkan ve Rabbinin rahmetini uman, gece saatlerinde secde edip ayakta durarak taat ve ibadet eden kimse (gibi) midir? De ki: "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" Ancak (bunları) temiz akıl sahipleri düşünür."*⁸⁵⁸

*"Gecenin bir kısmında O'na secde et ve geceleyin uzun uzadıya O'nu tesbih et."*⁸⁵⁹

⁸⁵⁴ Âl-i İmran 3/16-17.

⁸⁵⁵ Zariyat 51/15-18.

⁸⁵⁶ Secde 32/16-17.

⁸⁵⁷ Furkan 25/64.

⁸⁵⁸ Zümer 39/9.

⁸⁵⁹ İnsan 76/26.

Ayetler okunduğunda iyi bir Müslümanın bu ayetleri dikkate almaması, geceleri namaz kılp istiğfar edip zikir ile iştilal etmemesi veya bunları yapmak istememesi tahayyül edilemez. Gece ibadeti husunda vahiy çok ince bir çizgi çizer: farz değildir fakat kurtuluşa eren takva sahipleri geceleri uyumazlar. Şu halde Hoca Ahmed Yesevî'nin bu ince çizgide nasıl durduğuna bakalım.

3.6.2. Divan-ı Hikmet'te Seher/Gece İbadeti

Ayetlerden kolayca anlaşılacağı üzere takva sahibi muttaki kulların kurtuluşa ermelerine vesile olan amellerinden birisi seher vakitlerinde istiğfar etmeleridir. Buradan hareketle olsa gerektir mutasavvıf şairlerin divanları incelendiğinde seher vaktini anlatan ifadelerin hayli bir yekûn tutması Hoca Ahmed Yesevî'nin bu konuya değer vermesiyle ve işlemesiyle yakından ilgilidir diyebiliriz. Bunun dışında divan şiirinde seher vakitlerinde esen saba yelinin sevgilinin kokusunu taşıdığına dair inancın bu ayetlerle ilgili olduğu kanaatindeyiz. Veya bülbülün seher vakti uykuda olması dolayısı ile vuslata erememesi de bu ayetler ekseninde yeniden değerlendirilebilir.

Seher vakitlerinde ibadet etmek, namaz kılmak, istiğfar etmek Divan-ı Hikmet'te en çok üzerinde durulan konulardandır. Yüzlerce beyit ve dörtlükte seher vakitlerinden bahsedilir. Buna mukabil yine hikmetlerde bîdâr/uyanık veya uykusuz olmak üzerinde de ısrarla durulur. Konuyla ilgili örneklerden bazıları şöyledir:

Ottuz yetti yaşka kirdim uyanmadım

İnsaf kılp Allah sarı tolganmadım

Seher vaktde zâri kılp ingrenmedim

Tevbe kıldım hacem kabul kıldı dostlar

Günümüz ifadesiyle

Ottuz yedi yaşa girdim uyanmadım

İnsaf kılp Allah'a doğru yola koyulmadım

Seher vakti ağlayarak inlemedim

Tevbe ettim Rabbim kabul etti dostlar⁸⁶⁰

Dörtlükte hem seher vakti ağlamaktan hem de tevbe etmekten bahsedilmiştir. Seher vakitlerinde istiğfar etmenin muttaki kulların vasıflarından olduğunu yukarıdaki ayetlerde okumuştuk. Dörtlüğün üçüncü ve dördüncü mısraı *“gecenin az bir kısmında uyurlar, seherlerde (dua edip) istiğfar ederlerdi”* ayetinin yansıması olarak değerlendirilebilir.

Bazı hikmetlerde de uykusuz olmak Allah'ın cemalini görmeye vesile edilmiştir. Bu manada geceleri uyanık olmak hikmette şöyle dile getirilir:

Dîdârını taleb kılsang ey zâkirler
Cândın keçip halka içre körüng dîdâr
Şevking birle Allah aytıb râstga kaytıp
Tün uykusun haram eylep bolgıl bîdâr
Bidârlarga Hak rahmeti bolur yavuk
Bidârlarnı köngli sinuk közi yaşlık
Men menlikni cezâsını bergey tamuğ
Tekebbürni duzah içre hâli düşvâr

Günümüz ifadesiyle;

Cemalini talep eyleseniz ey zakirler
Candan geçip halka içinde görün cemal
Şevkin ile Allah deyip doğruya dönüp
Gece uykusunu haram eyleyip olun uykusuz
Uykusuzlara Hak rahmeti olur yakın
Uykusuzların gönlü kırık gözü yaşlı
Ben-benliğin cezasını verecek cehennem
Kibirlinin cehennem içinde hali perişan⁸⁶¹

⁸⁶⁰ Bice, *age*, s. 75.

⁸⁶¹ Bice, *age*, s. 216.

Her iki dörtlükte de Hoca Ahmed Yesevî, Allah'ın cemalini talep edenlerin gece uykusunu terk edeceğini vurgulamıştır. Bu bakış açısı “*Onlar (gece namazı için) yataklarından kalkarlar, korkarak ve umarak Rablerine yalvarırlar*” ayeti ile birlikte değerlendirilmelidir. Bunun dışında “*Rabbinin rahmetini uman, gece saatlerinde secde edip ayakta durarak taat ve ibadet eden kimse*” ayeti de hikmete konu edilmiştir denilebilir.

Başka bir hikmetinde ise Türkistan Piri, âşık olanların vasıflarından bahsediyor ve âşık kişinin geceleri hiç yatmadığını, ibadet ettiğini söylüyor:

Âşık bolsang keçe küntüz aşk istegil

Tâat kılğıl keçe kobup hiç yatmagıl

Âkil bolsang nadanlarga sır aytmagıl

Çın dervişler tâatların pinhan kılur

Günümüz ifadesiyle;

Âşık olsan gece gündüz aşk iste

İbadet eyle gece kalkıp hiç yatma

Akıllı olsan cahillere sır söyleme

Gerçek dervişler ibadetlerini gizli eyler⁸⁶²

Şener, dörtlüğün ikinci satırının “*Gecenin bir kısmında O'na secde et ve geceleyin uzun uzadıya O'nu tesbih et*” ayetinin tercümesi gibi olduğunu söyler.⁸⁶³ Konuyla ilgili diğer ayetlerde de muttakilerin gecenin az bir kısmında uyudukları, geceleri yataklarından kalkıp isitğfar ettikleri de kayıtlı idi. Bu hikmeti bu ayetlerle de değerlendirmek mümkündür.

Hoca Ahmed Yesevî, gece ibadetini nefsi terbiye etmenin bir merhalesi olarak işaret eder:

Nefsingni sen öz re'yige koyma zinhâr

Yemey içmey tâat birle bolğıl bîdâr

⁸⁶² Bice, *age*, s. 283.

⁸⁶³ Şener, *agm*, s. 369.

Ahir bir kün körsetgüsi sende dîdâr
Bidâr bolgan anda didâr körer dostlar

Günümüz ifadesiyle;

Nefsini sen kendi arzusuna bırakma sakın
Yemeyip içmeyip **ibadet ile ol uykusuz**
Sonunda bir gün gösterecek sana cemal
Uykusuz olan orada cemal görür dostlar⁸⁶⁴

Dörtlüğün ikinci mısraında ise ibadet ile uykusuz olunması gerektiği vurgulanmış ve bunu yapanın da cennete gireceği ve Allah'ın cemalini göreceği müjdelenmiştir. Gece ibadetleri ile ilgili ayetlerin birisinde “*Onlar (gece namazı için) yataklarından kalkarlar, korkarak ve umarak Rablerine yalvarırlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan da (hayır yolunda) harcarlar. Artık yaptıklarına bir karşılık olarak onlar için gözler aydınlığı nice (nimetler) saklandığını hiç kimse bilmez*” buyrulmaktadır. Bu ayet gece ibadet eden kişi için müthiş bir müjde vermektedir. Hikmette de ibadet ederek uykusuz olanların cennete gireceği cemale kavuşacağı ifade edilmiş ve bu ayet kaynak olarak kullanılmıştır denilebilir.

Divan-ı Hikmet'in 93. hikmeti “seher vakti bolganda” rediflidir ve bu hikmet 11 beyitten müteşekkildir. Hoca Ahmed Yesevî bu hikmette seher vakitlerinin kıymetinden bahsetmiş, seher vakitlerinde “Hû” demenin baldan tatlı olduğunu, bu vakitte uyanık olana çok devletler verileceğini izah ederek bu vakte dikkat çekmiştir. Yukarıdaki konuyla ilgili ayetlerin neredeyse tamamını bu hikmette görmek mümkündür. Başka bir ifadeyle, Türkistan Piri seher vaktine dair müstakil bir hikmet kâleme almış ve bu hikmetinde de konuyla ilgili hemen her ayeti kaynak olarak kullanmış ve bu ayetlere telmihte bulunmuştur. Hikmetten birkaç beyit şöyledir:

Ne huş tatlık Hak yâdı seher vakti bolganda
Baldın suçuk hû atı **seher vakti bolganda**

⁸⁶⁴ Bice, *age*, s. 202.

Bidar olgıl ey mü'min seher vakti bolganda

Kutkar özünni otdın **seher vakti bolganda**

Seher vakti huş saat turganga bolgay rahat

Tengrine kıl ibadet seher vakti bolganda

Her kün küyer bu canım kulluksuz yok dermanım

Sen keçürgil günahım seher vakti bolganda

İman şemin yandursan ruh kuşını küydürsen

Hüdayınga sığınsan seher vakti bolganda

Günümüz ifadesiyle;

Ne hoş tatlı Hak yadı seher vakti olanda

Baldan tatlı hû adı **seher vakti olanda**

Uykuyu bırak ey mü'min seher vakti olanda

Kurtar özünü oddan **seher vakti olanda**

Seher vakti hoş saat kalkana olur rahat

Rabbine kıl ibadet seher vakti olanda

Her gün yanar bu canım kulluksuz yok dermanım

Sen bağışla günahım seher vakti olanda

İman mumunu yandırsan ruh kuşunu tutuştursan

Allah'ına sığınsan seher vakti olanda⁸⁶⁵

Bu hikmetin ilk beyitinde seher vaktinde Allah'ı zikretmekten bahsedilmiş ve *“geceleyin uzun uzadıya O'nu tesbih et”* ayeti şiirde telmihen kullanılmıştır. İkinci beyitte, seher vaktinde uyumamak gerektiği söylenerek *“Onlar (gece namazı için) yataklarından kalkarlar”* ayeti hikmete konu edilmiştir. Üçüncü beyitte ise seher vaktinde Allah'a ibadet etmek tavsiye edilmiş ve *“gece saatlerinde secde edip ayakta durarak taat ve ibadet eden kimse”* ayeti manen iktibas edilmiştir. Dördüncü beyitte de seher vaktinde bağışlanma talep edilmiş ve *“gecenin az bir*

⁸⁶⁵ Bice, *age*, s. 219.

kısmında uyurlar, seherlerde (dua edip) istiğfar ederlerdi” ayeti kaynak olarak kullanılmıştır. Son beyitte ise yine seher vaktinde Allah’a sığınmak gerektiği ifade edilmiş ve *“yataklarından kalkarlar, korkarak ve umarak Rablerine yalvarırlar”* ayeti hikmete yansıdığı görülmektedir.

Görülüyor ki Hoca Ahmed Yesevî seher vakitlerinde ibadet etmeyi, Allah’ı zikretmeyi ve Allah’tan bağışlanma dilemeyi oldukça sık dile getiriyor ve bu söylemlerinin neredeyse tamamında vahiyden besleniyor veya konuyla ilgili sözlerinin hemen her birinde vahye dayanıyor. Sonuç olarak denilebilir ki Hoca Ahmed Yesevî seher/gece ibadetine dair hemen her ayeti oldukça iyi derecede bilmektedir ve hikmetlerinde oldukça sık ve başarılı bir biçimde kullanmaktadır. Hoca Ahmed Yesevî’den sonra dünyaya gelmiş ve tasavvufi şiir vadisinde adından bahsettirmiş hemen her şair mutlaka seher vaktine dair bir şeyler söylemiştir ve bu vakte dair söylemlerin arka planında konuyla ilgili ayetleri düşünmek mümkündür.

3.7. Dünya Hayatı

Mutasavvıf şairlerin şiirlerinde dünya hayatına dair oldukça fazla ifade bulunur. Mutavavıflar, dünya hayatını mutlaka sonlanacak geçici bir nimet olarak algırlar ve dünyaya dair hemen her şeye mesafeli dururlar. Bu yaklaşım ilk mutavavıflarımızdan Hoca Ahmed Yesevî’nin hikmetlerinde kendini çok baskın olarak göster. Hikmetlerde dünya hayatına belki yüzlerce beyit ve dörtlükte temas edilmiş, dünya hayatına dair oldukça fazla görüş ileri sürülmüştür.

Hoca Ahmed Yesevî, dünya nimetlerini, dünyanın geçiciliğini/faniliğini, dünyanın oyun ve eğlenceden ibaret bir imtihan yurdu olduğunu, bu bakımdan da dünyaya meyil vermemek gerektiğini defalarca söylemiştir. Hikmetlerde dünya ile ahiret hayatını kıyaslamış ve ahiret yanında dünyanın hiçbir hükmünün olamayacağını ileri sürmüştür. Hakiki âşğın dünyaya gönül vermeyeceği, dünya malına kıymet atfetmeyeceği, bunların peşinden koşanların ise âşık değil gâfil olacağı yine hikmetlerde üzerinde durulan konulardandır.

Kur'an-ı Kerîm'e de bakıldığı zaman görülür ki hikmetlerde ve diğer mutasavvıf şairlerin şiirlerinde dünya hayatına dair sarfedilen cümlelerin pek çoğu vahiy kaynaklıdır. Ayetlerde, dünya malının pek az bir değer olduğu, ahiret yurdunun ise bunun yanında pek kıymetli olduğu vurgulanmıştır. Dünyanın faniliği, bir oyun ve eğlence oluşu da yine ayetlerde geçen konular arasındadır.⁸⁶⁶ Dünya hayatı ahiret hayatının yanında geçici bir faydalanmadan iberettir.⁸⁶⁷ Yağmurla büyüyüp sonra çer çöp olan bitki gibi geçicidir.⁸⁶⁸ Dünya hayatı sadece gafil ve kafirlere eğlencelidir.⁸⁶⁹ Aldatıcı bir metadan iberettir.⁸⁷⁰ Bütün bunların neticesinde dünya hayatını ahirete tercih edenin sonu elbet hüsrana olacaktır.⁸⁷¹

Dünya hayatına dair ayet-i kerimelerdeki net bilgiler, mutasavvıf şairlerin dünyadan uzaklaşmalarına, ondan el etek çekmelerine vesile olmuştur diyebiliriz.

3.7.1. Dünya Hayatının Faniliği

Dünya hayatının gelip geçici olması, bir gün mutlak surette son bulacağı, bunun mukarrer ve mukadder olduğu hikmetlerde ayetlerden hareketle değinilen konulardandır. Buna kısaca dünyanın faniliği diyebiliriz. Halk arasındaki “yalan dünya” yaklaşımı da belki bu bakış açısı ile irtibatlandırılabilir.

Hoca Ahmed Yesevî, hikmetlerinde dünya hayatının geçici olduğunu geç farketdiği için Allah'tan af dilemektedir:

Şum dünyaga könül bağlab kahil boldum

İşret birle vâderiga câhil boldum

Bu dünyanı öterini emdi bildim

Ya İlahi afv kılıgıl günahımnu

Günümüz ifadesiyle;

⁸⁶⁶ Ankebut 29/64, Hadîd 57/20.

⁸⁶⁷ Ra'd 13/26, Ankebut 29/64, Mü'min 40/39, Zuhruf 43/35, Hadîd 57/20, Kıyâme 75/20-21, Nâzi'ât 79/46.

⁸⁶⁸ Kehf 18/45, Hadîd 57/20.

⁸⁶⁹ En'âm 6/32, Ankebut 29/64, Mü'min 40/39.

⁸⁷⁰ Bakara 2/212, Âl-i İmran 3/14, En'âm 6/32, Yunus 10/7, Ra'd 13/26, İbrahim 14/3, Nahl 16/107, Kehf 18/28, Tâhâ 20/31, Kasas 28/60, Ankebut 29/64, Rûm 30/7, Fatır 35/5, Mu'min 40/39, Şurâ 42/20, Zuhruf 43/32, Ahkaf 46/20, Muhammed 47/36, Hadîd 57/20.

⁸⁷¹ İbrahim 14/3, Nâzi'ât 79/37-39.

Kötü dünyaya gönül bağlayıp ergin oldum

Eğlence ile vah yazık câhil oldum

Bu dünyânın geçiciliğini şimdi bildim

Ya Allah'ım affeyle günâhımı⁸⁷²

Hoca Ahmed Yesevî, ileri yaşlarına kadar dünyaya gönül verdiğini, dünyayı gönlünde taşıdığını, dünyanın eğlencesi ile cahillik ettiğini fakat dünyanın geçici olduğunu geç de olsa fark ettiğini söylüyor ve bu geç kalmışlık için af diliyor. Hikmetin kurgusu dünyanın geçiciliği üzerinedir. Bu manada hikmete kaynaklık etmesi bakımından bazı ayetlere bakabiliriz:

"...Ey insanlar! Dünya hayatının geçici menfaati için (yaptığınız) taşkınlığımız ancak kendi aleyhinizedir..."⁸⁷³

"...Halbuki dünya hayatı ahiretin yanında geçici bir faydalanmadan başka bir şey değildir."⁸⁷⁴

"Ey kavmim! Bu dünya hayatı geçici bir faydalanmadan ibarettir..."⁸⁷⁵

"...Dünya hayatı aldatıcı bir faydalanmadan başka bir şey değildir."⁸⁷⁶

Ayet-i kerimelerde dünya hayatının geçici/fani olduğu net bir şekilde ortaya konulmuştur. Hikmetinde Hoca Ahmed Yesevî'nin dünyanın geçiciliğine dair verdiği bilginin kaynağının bu ayetler olduğunu söyleyebiliriz.

Konuyla ilgili başka bir hikmetinde Hoca Ahmed Yesevî, dünyanın bir gün mutlaka yok olacağını söyler. Hikmetteki yaklaşım hem dünyanın geçiciliğine hem de kıyametin kopacağına hamledilebilir. Fakat her iki durumda da dünyanın bir gün mutlaka son bulacağı sonucuna varırız. Yukarıdaki hikmette insanın kendi iç âleminde bir sondan, bu hikmette de içinde yaşadığımız âlemin sonundan bahsedilmektedir:

⁸⁷² Bice, *age*, s. 119.

⁸⁷³ Yunus 10/23.

⁸⁷⁴ Ra'd 13/26.

⁸⁷⁵ Mü'min 40/39.

⁸⁷⁶ Hadîd 57/20.

Körgil uşbu **dünya** için köb cefalar eyleseng
Ahiri heç uşbu dünya yer birle yeksân eter

Günümüz ifadesiyle;

Gör bu **dünya** için çok cefa eylesen
Sonu hiç bu dünya yer ile yeksân eder⁸⁷⁷

Dünya hayatının geçici oluşu ile ilgili ayetlerden bazılarını yukarıda ifade edildi. Bu hikmette hem dünyanın geçiciliği hem de sonunun yer ile yeksan olacağı bilgisi vardır. Bu bilgi kıyamet koptuğunda dünyanın alt üst olacağı ile ilgilidir. Dünyanın sonunun hiç oluşu ise yine dünya hayatına dair olan ayet-i kerimelerde çer çöp olarak ifade edilen kısımlardır denilebilir:

*“Onlara **dünya hayatının misalini** şöyle anlat: O tıpkı semadan indirdiğimiz su ile yeryüzü bitkilerinin birbirine karışması ve sonunda rüzgarların savurduğu **çöp kırıntısı** haline gelivermeleri gibidir...”⁸⁷⁸*

*“Bilin ki **dünya hayatı** ancak bir oyun, bir eğlence, bir süs, aranızda bir övünme, mal ve evlatta çoğalma yarışıdır. (Bu) **tıpkı şuna benzer**: bir yağmurun bitirdiği bitki ekincilerin hoşuna gider. Sonra o kurur da sen onu sararmış halde görürsün. **Sonra da çer çöp olur...**”⁸⁷⁹*

Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetinde dünyanın sonunun hiç olacağı bilgisi ayetlerde çer çöp olarak zikredilen hiçlikle bağlantılı olabilir. Her iki ayette de tarif edilen son için hiç kavramı yerinde kullanılmıştır denilebilir.

Başka bir hikmetinde ise Hoca Ahmed Yesevî, dünya hayatının faniliğini anlatmak için dünyanın vefasız olduğunu söylüyor:

Melûl boldu bu könüller eya dostlar
Tınlasanız razın sizge açarbız a
Vefası yok yalgancıdur uşbu dünya
Könül kezib baki sözü açarbız a

⁸⁷⁷ Bice, *age*, s. 258.

⁸⁷⁸ Kehf 18/45.

⁸⁷⁹ Hadid 57/20.

Günümüz ifadesiyle;

Mahzûn oldu bu gönüller ey dostlar
Dinleseniz niyâzını size açarız biz
Vefası yok yalancıdır işbu dünya
Gönül gezip baki sözü açarız biz⁸⁸⁰

Dünyanın vefasız bir yalancı olduğunu “*Dünya hayatı aldatıcı bir faydalanmadan başka bir şey değildir*” ve “*bu dünya hayatı geçici bir faydalanmadan ibarettir*” ayetleri ile ilişkilendirebiliriz.

Son olarak Hoca Ahmed Yesevî, dünyanın faniliğini anlatırken eski ümmetleri ve peygamberleri kastederek şöyle söyler:

Köp âşıklar bu dünyadın ötüb ketti
Goristan menzilige barıb yetti
Ehl ü eyal hanümanın taşlab ötti
İbret alub kızıl yüzi solgan bar mu

Günümüz ifadesiyle;

Çok âşıklar bu dünyadan geçip gitti
Kabristan menziline varıp yetti
Eş çocuk ev barkını dışlayıp geçti
İbret alıp kızıl yüzü solan var mı⁸⁸¹

Bu dörtlükte Hoca Ahmed Yesevî, dünyadan çok âşıkların gelip geçtiğini söylüyor. Hikmette bu dörtlüğün hemen öncesindeki dörtlüğe bakıldığı zaman Hoca Ahmed Yesevî'nin âşıklardan kastının peygamberler olduğu anlaşılacaktır. Zira bir önceki dörtlükte Hoca Ahmed Yesevî Hz. İbrahim ve Hz. İsmail kıssasına atıf yapmıştır. Bu manada karşımıza bazı ayet-i kerimeler çıkar:

“İşte onlar (İbrahim, Yakub ve oğulları böyle) bir ümmetti gelip geçti...”⁸⁸²

⁸⁸⁰ Bice, *age*, s. 425.

⁸⁸¹ Bice, *age*, s. 414.

⁸⁸² Bakara 2/134. Aynı surenin 141. ayeti de aynı mealdedir.

Hikmetteki “çok âşıklar bu dünyadan gelip geçti” ifadesi ile ayetteki “onlar bir ümmetti gelip geçti” lafzı neredeyse örtüşmektedir. Zira ifade ettiğimiz üzere Hoca Ahmed Yesevî bir önceki dörtlükte Hz. İbrahim’den bahsetmişti. Kur’an-ı Kerîm’de de bu ayetin hemen öncesinde Hz. İbrahim zikredilmiştir. Bu noktada da hikmetle vahiy arasında bir ortaklık söz konusudur.

3.7.2. Dünya Hayatı Oyun ve Eğlencedir

Ayet-i kerimelerde dünya hayatının bir oyun ve eğlenceden ibaret olduğu kayıtlıdır. Dünya, insanlar arasında bir oyun, eğlence, süs ve bir anlamda yarıştan ibarettir. Bu bakımdan oyunda fazla oyalanmamak veya oyunda, eğlencede ömrü harcamamak gereklidir.

Dünya hayatının eğlencesi şiirimizde daha çok “işret” kavramı ile ifade edilir. Divan-ı Hikmet’te de işret kavramı ile dünya eğlencesi kastedilmiştir. Hoca Ahmed Yesevî, dünya hayatının bir eğlence olduğunu ifade etmiş ve âşığın bu eğlenceden geçmesi gerektiğini ima etmiştir:

Bu dünyanı işretidin geçen kişi
Bihud yürer tınmay akar közdin yaşı
Vale bolub hayran yürer yaz u kışı
Vahşi yanglığ eldin çıkar yürse bolmas

Günümüz ifadesiyle;

Bu dünyanın eğlencesinden geçen kişi
Başboş yürür dinmeden akar gözden yaşı
Âşık olup şaşkın yürür yaz ve kışı
Vahşi gibi elden çıkar yürüse olmaz⁸⁸³

Dünya hayatına dair bu teşbih ayet-i kerimelerde oldukça sık dile getirilmektedir. Dörtlüğün ilk mısraındaki benzetmenin kaynağı için aşağıdaki ayet-i kerimelere bakılması faydalı olacaktır:

⁸⁸³ Bice, *age*, s. 272.

“Bu dünya hayatı bir eğlence ve oyundan başka bir şey değildir...”⁸⁸⁴

“Dünya hayatı, ancak bir oyun ve eğlenceden ibarettir...”⁸⁸⁵

“Bilin ki dünya hayatı, ancak bir oyun, bir eğlence, bir süs, aranızda bir övünme, mal ve evlatta çoğalma yarışıdır...”⁸⁸⁶

Başka bir hikmetinde ise Hoca Ahmed Yesevî, hakiki aşığın dünya eğlencesini boşlaması gerektiğini söyler:

Ârif âşık bolay deseng elem tartgıl

Hak vaslıga yetey deseng tünler katgıl

Bu dünyanı işretini taşlab atgıl

Taşlab atsang mâ u menlik keter dostlar

Günümüz ifadesiyle;

Ârif âşık olayım desen elem çek

Hakk vuslatına yeteyim desem geceleri don

Bu dünyanın eğlencesini boşlayıp

Boşlayıp atsa ben benlik gider dostlar⁸⁸⁷

Hikmet, dünya eğlencesinin geri plana atılması ve bu vesile ile de benlik duygusunun ortadan kalkacak olması üzerine bina edilmiştir. Dünya eğlencesinin boşlanması tavsiyesi *“Bu dünya hayatı bir eğlence ve oyundan başka bir şey değildir”* ayeti ve konuyla ilgili diğer ayetlerle ilişkilidir diyebiliriz.

3.7.3. Dünya Hayatı İçin Gam Çekmemek

Dünya hayatının bir kıymetinin olmadığı sonucuna varan kişinin dünya için gam yemesi makul bir tavır değildir. Dünya hayatı bir oyun ve eğlenceden ibaret olduğuna göre onun için üzülme, elem çekme, tasalanma, kaygılanma da yersiz olacaktır. Bu noktada Hoca Ahmed Yesevî bize şunları söylemektedir:

⁸⁸⁴ Ankebut 29/64.

⁸⁸⁵ Muhammed 47/36.

⁸⁸⁶ Hadid 57/20.

⁸⁸⁷ Bice, *age*, s. 206.

Âşık bolsang ışk yolıga koygıl kadem
Dünya ukbin talak koygıl misl-i Edhem
Akil erseng dünya için **yemegil gam**
Kıyamet kün cezaların berer dostlar

Günümüz ifadesiyle;

Âşık olsan aşk yoluna koy adımı
Dünya kaygısını boşayıp koy Edhem gibi
Akıllı isen dünya için **gam yeme**
Kıyamet günü cezalarını verir dostlar⁸⁸⁸

Konunun işlendiği ayetlerden bazıları şu şekildedir:

“Dünya hayatı aldatıcı bir faydalanmadan başka bir şey değildir.”⁸⁸⁹

“Dünya hayatı bir oyun ve oyalanmadan başka bir şey değildir.”⁸⁹⁰

“Dünya hayatı ancak bir oyun ve eğlenceden ibarettir...”⁸⁹¹

“Bu dünya hayatı ancak aldatıcı bir metadan ibarettir.”⁸⁹²

Ayetlerden dünya hayatına bir Müslümanın ne kadar değer vermesi gerektiği sonucuna varılabilir ki böyle bir sonuçta söylenebilecek en İsbetli söz Hoca Ahmed Yesevî'nin ifadesidir. Akıllı insan dünya için gam yemez düsturu, yüzyıllar boyunca mutasavvıf şairler tarafından işlenmiş bir konunun en çarpıcı ifadesidir. Yukarıda bir kısmını yazdığımız dünya hayatı ile ilgili ayetlerin neredeyse tamamına gönderme yapan bu satır, Hoca Ahmed Yesevî'nin Kur'ân bilgisini bir kez daha ortaya koymaktadır.

Dünya için gam çekmemenin bir diğer gerekçesi ise yine ayet-i kerimede kendini izhar eder. Hadîd suresinde levh-i mahfûzdan bahsedilen ayetin hemen

⁸⁸⁸ Bice, *age*, s.190.

⁸⁸⁹ Hadid 57/20.

⁸⁹⁰ En'âm 6/32.

⁸⁹¹ Muhammed 47/36.

⁸⁹² Al-i İmran 3/185.

devamında olmuş olacak hemen her şeyin bir kitapta kayıtlı olduğu zikredildikten sonra bunun hikmeti ayette şöyle izah edilir:

“Elinizden çıkıp gidene üzülmemeniz ve O’nun size verdiğiyle de sevinip şımarmamanız içindir...”⁸⁹³

Ayetten rahatlıkla anlaşılıyor ki elden gidene, kaybedilen dünyalığa üzülme de kazanılan mala sevinme de boşunadır. Bu sebeple Hoca Ahmed Yesevî her iki manayı da içine alacak şekilde şekilde dünya için gam çekmemeyi telkin ederek ayetin ruhunu hikmetinde işliyor.

Bu ayetteki bakış açısının Yunus Emre’ye yansımaları ise daha net bir şekilde olmuştur:

Ne varlığa sevinirim ne yokluğa yerinirim

Aşkın ile avunurum bana seni gerek seni⁸⁹⁴

Görülüyor ki Yunus, dünyalık için ne seviniyor ne de üzülüyor. Hoca Ahmed Yesevî’nin de ayetten hareketle çizdiği çerçeve bu şekildedir diyebiliriz.

Başka bir hikmetinde yine dünya için gam yememeyi öğütleyen Hoca Ahmed Yesevî, bazı uyarılarda da bulunmuştur. Dünya malını biriktirme hırsı kişiyi bazı hatalara sürükleyebilmektedir. Bunların en tehlikelilerinden birisi olarak belki kul hakkını yemek gelir. Bu bakımdan Hoca Ahmed Yesevî, hikmetinde bir oyun ve eğlenceden ibaret geçici dünya hayatının geçici nimeti için kul hakkı hususunda insanları uyarır ve bu hırsın panzehri olarak dünya için gam çekmemeyi telkin eder.

Dünya için gam yeme Hakk’dın özgeni deme

Kişi malını yeme sırat üzre tutar a

Günümüz ifadesiyle;

Dünya için gam yeme Hak’tan başkasını deme

Kişi malını yeme sırat üzerinde tutar ha⁸⁹⁵

⁸⁹³ Hadîd 57/24.

⁸⁹⁴ Tatçı, *age*, s. 383.

Ayet-i kerimenin tarifiyle “*verilenle şırmamak elden çıkana da üzölmemek*” dünya için gam yememektir.

Başka bir hikmette ise aynı bakış açısı âşık maşuk özelinde irdelenir. Aşğın hallerinden bahseden Hoca Ahmed Yesevî, âşık olanın kar zarar endişesi taşımayacağını ifade eder. Dörtlükteki bu bakış açısını Hadid suresindeki ilgili ayetle birleştirecek olursak dörtlüğü daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır:

Candın keçmey tabmas her kim canâneyi

Körüb himmet kılmak kerek pervâneyi

Körüb bilib otka urdu öz cânını

Sûd u ziyân birle hergiz pervâsı yok

Günümüz ifadesiyle;

Candan geçmeyince bulmaz her kim cananını

Görüp himmet eylemek gerek pervaneyi

Görüp bilip ateşe vurdu öz canını

Kâr zarar ile asla çekincesi yok⁸⁹⁶

Dörtlükte aşğın pervaneden ibret alması gerektiği belirtilerek pervanenin kar zarar hesabı yapmadan yar yolunda canından geçtiği, bu nedenle hakiki aşğın da kar zarar hesabı yapmadan, cananı bulmak için gerekirse candan geçmesi gerektiği öğütlenmiştir. Bu manada Yunus’un varlığa sevinmediği ve yokluğa da yerinmediği daha anlaşılabilir bir hale gelir. Ele gelene şırmamak, elden gidene de üzölmemek gerektiğini söyleyen ayet, âşıkların dünyaya bakışını şekillendiren önemli bir husus olmuştur diyebiliriz. Zira bütün bu birikimin beslediği Şeyh Galib, “**âşıқта keder neyler gam halk-ı cihânındır**” diyerek bir anlamda Yesevî ve Yunus’u ayetle birlikte tekrar etmiştir.

⁸⁹⁵ Bice, *age*, s. 305.

⁸⁹⁶ Bice, *age*, s. 260.

3.7.4. Dünya Nimetleri

Hoca Ahmed Yesevî, dünya nimetlerini, dünya malını da hikmetlerinde sıkça dile getirir. Dünya malı ile ahiret arasında kurulması beklenen dengeyi kişinin lehinde veya aleyhinde değiştirmesi, yani ahireti bırakıp dünyayı tercih etmesi ve hüsrana uğrayacak olması veya ahireti dünyaya tercih ederek kurtuluşa ermesi gibi konular hikmetlerde dünya malına dair üzerinde durulan konulardandır. İlk olarak dünya nimetlerinden bahsedilen hikmette Hoca Ahmed Yesevî, bu nimetlerin yeryüzünde çeşitli renklerde olduğunu söyler:

Lutf eylese müşgil işler bolur âsân
Oğan İzim bendem dese kalmas ermân
Nimet berür dünya içre türlü elvân
Bina kıldı sekkiz behişt mihmân için

Günümüz ifadesiyle;

Lutf eylese müşkül işler olur kolay
Kâdir İzim kulum dese kalmaz emel
Nimet verir dünyâ içre türlü renkli
Binâ eyledi sekiz cennet konuklar için⁸⁹⁷

Ayet-i kerimede de hikmetin üçüncü mısraında belirtildiği üzere dünya nimetlerinin yeryüzünde çeşitli renklerde oldukları kayıtlıdır:

“Yeryüzünde yarattığı rengarenk şeyleri de sizin istifadenize vermiştir. Bunda öğüt alan kimseler için elbette bir ibret vardır.”⁸⁹⁸

3.7.5. Dünyayı Ahirete Tercih Edenler

Hikmetlerde dünya hayatına dair verilen bilgilerin arasında en sık tekrar edileni; dünyayı ahirete tercih edenlerdir. Dünya malı kazanmak için ahiret hayatını göz ardı edenler hikmetlerde sıklıkla eleştirilir. Bunun en önde gelen sebeplerinden birisi ayet-i kerimede dünya malına değer atfedilmemesi, bir diğeri ise Hz.

⁸⁹⁷ Bice, *age*, s. 309.

⁸⁹⁸ Nahl 16/13.

Peygamber'in dünyayı cife/leşe benzetmesidir. Allah'ın değer vermediği bir şeye kulunun değer verip peşinden koşması hikmetlerde oldukça fazla yadırganan konulardandır. Dünya malına dair hikmetlerdeki bakış açısını şekillendirdiğini düşündüğümüz ilgili ayetlerden bazıları şöyledir:

“Nihayet onların ardından yerlerine birtakım kimseler geldi ki Kitab'a mirasçı oldular, şu en değersiz/aşağılık (dünya)nın malını alırlar...”⁸⁹⁹

“Kadınlardan, oğullardan, kantarlarca yığılıp biriktirilmiş altın ve gümüşten ve salınmış atlardan, hayvanlardan ve ekinlerden yana nefsin istekleri insanlara süslü gösterildi. Bunlar dünya hayatının nimetidir. Varılacak yerin en güzeli ise Allah katındadır.”⁹⁰⁰

Ayet-i kerimede dünya hayatının nimetleri derli toplu olarak zikredilmiş ve bu nimetlerin nefse hoş geleceği de haber verilmiştir. Oysa Allah katında olanlar bunlardan daha güzeldir. Zira ayet-i kerimede Cenab-ı Hak dünya hayatına dair insanları uyarır:

“Ey insanlar! Rabbinizin emrine uygun yaşayın, babanın çocuğuna fayda veremeyeceği, çocuğun da babasına fayda veremeyeceği bir günden korkun. Şüphesiz ki Allah'ın vaadi gerçektir. Dünya hayatı sizi asla aldatmasın...”⁹⁰¹

Ayette görülüyor ki Allah, kullarını çetin bir güne karşı uyarıyor ve dünya hayatı hususunda aldanmamalarını tavsiye ediyor. Başka bir ayette ise dünya hayatının süsünün imtihan için verildiği dolayısıyla da göz dikilecek bir şey olmadığı şöyle haber verilir:

“Kendilerini denemek için onlardan bir kısmını faydalandırdığımız dünya hayatının ziynetine asla gözlerini dikme. Rabbinin rızkı daha hayırlı ve daha süreklidir.”⁹⁰²

⁸⁹⁹ A'râf 7/169.

⁹⁰⁰ Âl-i İmrân 3/14. Yunus Emre ise bu ayetteki hakikati şiirinde şöyle dile getirir:

Kimi **avret oğlan** sever kimi **mülk-hânumân** sever

Kim **dükkan sermâye** sever **bu dünya** halden hâledir (Tatçı, *age*, s. 77)

⁹⁰¹ Lokman 31/33.

⁹⁰² Tâhâ 20/131.

Ayet-i kerimeler bir Müslümanın dünya malına dair olan yaklaşımının çerçevesini belirlemektedir. Şu halde diyebiliriz ki mutasavvıf şairlerin dünyadan kaçmaları, onu bir düşman olarak görmeleri, dünya yerine ahireti tercih etmeleri, ilgili ayetlerin ruhunun yansımasıdır.

Vefasız dünyanın peşinden koşan, ona talip olanın Allah'tan yana bir nasibinin olmadığı hikmette şöyle zikredilmiştir:

Hiç bildin mi âdem ölmey kalganını

Bu dünyanı vefasını bilgenini

Dünya talib buy-ı Huda alganını

Allah deseng köz yaşingnı baran kılır

Günümüz ifadesiyle;

Hiç bildin mi insanoğlunun ölmeyip kaldığını

Bu dünyanın vefasını bildiğini

Bu dünya isteklisinin Hak kokusunu aldığı

Allah desen göz yaşını yağmur eyler⁹⁰³

"... İnsanlardan kimi: "Ey Rabbimiz! Bize (vereceğini) dünyada ver" der. Artık (böyle diyen) o kimseye ahirette hiçbir nasip yoktur."⁹⁰⁴

"Kim (ameliyle) ahiret kazancını/sevabını isterse onun kazancını artırırız. Kim de dünya ekinini (menfaatini) isterse ona da bundan veririz. Fakat ahirette ona hiçbir nasip yoktur."⁹⁰⁵

Başka bir hikmetinde de Hoca Ahmed Yesevî, dini bir kenara bırakıp dünyalık peşinde koşanları yerer:

Eya ferzend ümmetlerni derdi örter

Fısk u fücür günahları tağdın artar

Dinni koyup dünya malın özge tartar

Ol sebebden Hakdın korkub gorga kirdim

⁹⁰³ Bice, *age.*, s. 283.

⁹⁰⁴ Bakara 2/200.

⁹⁰⁵ Şûrâ 42/20. Konuyla alakalı diğer ayetler için bkz. Nisâ 4/134, Enfal 8/67.

Günümüz ifadesiyle;

Ey evlat ümmetlerin derdi örter
Yanlış noksan günahları dağdan artar
Dini bırakıp dünya malını kendine çeker
O sebepten Hak'tan korkup kabre girdim⁹⁰⁶

Dörtlükte genel olarak eski ümmetlerin yaptığı bazı hatalar vurgulanarak aynı hatalara bizim düşmememiz konusunda uyarılmaktayız. Biraz daha açık ifadeyle Hoca Ahmed Yesevi ümmetler diyerek eski ümmetlere bir gönderme yapıyor. Onların bazı hallerinden bahsediyor. Günahlarının dağdan aştığını ifade ederek özellikle bir hasletlerine dikkat çekiyor. **Dini dünya malı karşılığında satmak veya dünya malı için dini satmak.** İşte burada karşımıza bazı ayetler çıkmaktadır. Konuyla ilgili ayetlerin bazıları şöyledir:

“Siz geçici dünya malını istiyorsunuz. Halbuki Allah ahireti (kazanmanızı) istiyor.”⁹⁰⁷

“Doğrusu onlar acele geçen (dünyayı) severler de önlerindeki ağır günü bırakırlar.”⁹⁰⁸

Ahmed Yesevî'nin dörtlüğün üçüncü mısranda bahsettiği konuyla ayetlerin ilişkili olduğu söylenebilir.

Başka bir hikmette ise ayetlerde sıklıkla üzerinde durulan bir konu ele alınmış ve imanın dünyalık karşılığında satılması, ahirete karşılık dünyanın tercih edilmesi değerlendirilmiştir.

Toğrı yürgen âşıklardın Hudâ râzı
Âşık işi âsân emes kılma bâzî
Yalğançılar âşıkmen der Allah kazı
İmanını püçek pula satar ermiş

Günümüz ifadesiyle;

⁹⁰⁶ Bice, *age*, s. 80.

⁹⁰⁷ Enfal 8/67.

⁹⁰⁸ İnsan 76/27.

Doğru yürüyen âşıklardan Allah razı
Âşık işi kolay değil eyleme heves
Yalancılar âşıkım der Allah hakim
İmanını değersiz pula satar imiş⁹⁰⁹

Yalancı kişinin imanını değersiz bir dünyalık karşılığında sattığını haber veren Hoca Ahmed Yesevî, hikmetinde bir ayete telmih yapmıştır.

*“Allah’a verdiğiniz sözü az bir değere satmayın. Eğer bilerseniz ancak Allah’ın katında olan sizin için daha hayırlıdır.”*⁹¹⁰

10 dörtlükten oluşan bu hikmetin altıncı dörtlüğüne Hoca Ahmed Yesevî bir ayeti şiirine konu edinmiştir. Dörtlükte dünya malı için iman ve dini satanlar eleştirilmiş ve bu davranışın akıl karı olmadığı dile getirilmiştir. Söz konusu hikmet ve bu hikmete konu olan ayet şöyledir:

Zamane ahir bolsa akıl ketkey
Âdemoğlu birbirini tutup yegey
Dünya için iman İslam dinin satgay
Akillerge bu sözlerni aygum kelür

Günümüz ifadesiyle

Zamane ahir olsa akıl gider
Âdemoğlu birbirini tutup yer
Dünya için iman İslam dinini satar
Akıllılara bu sözleri diyesim gelir⁹¹¹

Dörtlüğün üçüncü mısraı ile ilişkisi olduğunu düşündüğümüz ayetlerden bazıları şöyledir:

“Doğrusu Allah’a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir değer (olan dünyalık) karşılığında satanlar var ya, işte onlara ahirette hiçbir nasip yoktur. Allah, kıyamet günü

⁹⁰⁹ Bice, *age*, s. 246.

⁹¹⁰ Nahl 16/95.

⁹¹¹ Bice, *age.*, s. 149.

onlarla konuşmayacak, onlara (merhametle) bakmayacak ve onları temize çıkarmayacaktır. Onlar için çok acı verici bir azap vardır.”⁹¹²

“Vaktiyle Allah, kendilerine kitap verilenlerden: “Onu(n hükümlerini) mutlaka insanlara açıklayacaksınız ve onu gizlemeyeceksiniz” diye söz almıştı. Ama onlar o sözü önemsemeyerek **kulak ardı ettiler ve ona karşılık az bir baha** (olan dünyalık menfaat)i **aldılar**. Bu satın aldıkları şey ne kötüdür.”⁹¹³

“Ve yanınızdaki (Teorat’ın aslı)nı tasdik edici olarak indirdiğim (Kur’ân’a) iman edin, ona inanmayanların ilki siz olmayın, benim ayetlerimi az bir bedele (dünyalık karşılığa) **satmayın** ve ancak (benim emrime uygun yaşayın) ve yalnız benden (benim azabımdan) korkun.”⁹¹⁴

“...Artık siz insanlardan korkmayın benden korkun ve benim ayetlerimi az bir değere (rüşvet ve dünya makamına) **satmayın**.”⁹¹⁵

Her bir ayette Cenab-ı Hak, kullarını dünyalık kazanç elde etmek için dini satmamaları hususunda uyarmaktadır. Hoca Ahmed Yesevî’nin de dörtlükte bahsettiği mesele tam olarak ayetlerde anlatılan konudur. Dünya için iman İslam dinini satanların akılsız olduğunu beyan ederken Ahmed Yesevî’nin bu ayetleri nazar-ı dikkate aldığı söylenebilir.

Aynı bakış açısı sahte âşıklar için de hikmetlerde ele alınmış ve sahte aşığın dinini çok değersiz bir şeye satacağı bilgisi verilmiştir.

Işk gevheri tübsiz deryâ içre pinhân
Cândın keçip gevher algan boldı cânân
Bul hevesler âşıkmen dep yolda kalğan
Dinlerini pûçek pulğa satar dostlar

Günümüz ifadesiyle;

Aşk cevheri dipsiz deniz içinde gizli

⁹¹² Âl-i İmran 3/77.

⁹¹³ Âl-i İmran 3/187. Konuyla ilgili Bakara 174 ve Âl-i İmran 199. ayetlere de bakılabilir.

⁹¹⁴ Bakara 2/41.

⁹¹⁵ Mâide 5/44.

Candan geçip cevher alan oldu sevgili
Heveskarlar aşığım deyip yolda kalan
Dinlerini değersiz pula satar dostlar⁹¹⁶

Bu hikmette bahsedilen konu da yukarıda zikrettiğimiz ayetlerin ruhunun yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Hoca Ahmed Yesevî, daha pek çok hikmetinde dinlerini dünyalık karşılığında satanları, değiştirenleri eleştirmiştir.

3.7.6. Ahireti Dünyaya Tercih Edenler

Hikmetlerde dünyayı ahirete tercih edenler yerilirken ahireti dünyaya tercih edenler de övülmüştür. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de de böyledir. Ayetlerde de ahiret yerine dünyaya meyledenler eleştirilmiş ve sahip olduklarını din yolunda harcayanlar da övülmüştür. Bu manada Hoca Ahmed Yesevi, bir hikmetinde dünya malına değer vermemekten, mal biriktirmemekten, oruç tutup namaz kılmak gerektiğinden bahsederek muttakilerin bazı özelliklerini dile getirmiştir:

Tarikatı lezzetidin tatkan kişi
Dünyasını din yolıga satkan kişi
Keçe küntüz közde yaşı akkan kişi
Bu dünyanı kadrini kaçan bilür

Günümüz ifadesiyle;

Tarikatın lezzetinden tadan kişi
Dünyasını din yolunda satan kişi
Gece gündüz gözde yaşı akan kişi
Bu dünyanın değerini ne zaman bilir⁹¹⁷

Dörtlükte genel olarak hakiki bir dervişin hallerinden bahsedilmiştir. Öyle ki, o kişi dünyaya değer vermez, gece gündüz Allah aşkından gözlerinin yaşı akar ve dünyalık anlamda sahip olduğu şeyleri Allah yolunda satar veya harcar. Dörtlüğün ikinci satırını *infak* olgusu ile birlikte düşünülmesinde fayda vardır. Bir

⁹¹⁶ Bice, *age*, s. 209.

⁹¹⁷ Bice, *age*, s. 291.

öceki hikmette “dünyasını ahirete satan kullar”dan bahseden Hoca Ahmed Yesevî, burdada da dünyasını din yolunda satan kullardan haber vermiştir. Her iki yaklaşım birlikte ele alınabilir. Lakin bu dörtlükte anlatılan ve infak duygusu ile birlikte anlamamız gereken ifadeyi aşağıdaki ayet-i kerimelerle birlikte değerlendirecek ilgili bakış açısını yakalamış oluruz:

“Öyleyse dünya hayatını ahiret karşılığında satanlar Allah yolunda savaşsın...”⁹¹⁸

“Mallarımı Allah yolunda sarf edenlerin durumu yedi başak bitiren ve her başağında yüz tane bulunduran bir tek tanenin durumu gibidir...”⁹¹⁹

Ayetlerde Allah için malın harcanması gerektiği vurgulanmaktadır. Hoca Ahmed Yesevî de dörtlükte dünyayı din yolunda satan kişiyi övmüştür. Dörtlükteki ifade bu ayetlerin izdüşümü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Başka bir hikmetinde ise Hoca Ahmed Yesevî yine dünyasını ahirete satan kullardan bahsetmiş ve bu kulların seherlerde gözyaşı döktüklerini, kabirlerde ise huzur içinde olacaklarını haber vermiştir:

Ol dırahtnı mevasıdın tatkan kullar

Dünyasını ahiretke satkan kullar

Gor içinde asayışde yatkan kullar

Seherlerde gözyaşını umman kılur

Günümüz ifadesiyle;

O ağacın meyvesinden tadan kullar

Dünyasını ahirete satan kullar

Kabir içinde huzur içinde yatan kullar

Seherlerde gözyaşını umman eyler⁹²⁰

Hikmetin ikinci mısraındaki ifadeler “dünya hayatını ahiret karşılığında satanlar” ayeti ile birlikte değerlendirilebilir.

⁹¹⁸ Nisâ 4/74.

⁹¹⁹ Bakara 2/261.

⁹²⁰ Bice, *age*, s. 290.

3.7.7. Dünya Malı Kazanmak İçin Rüşvet Vermek

Hoca Ahmed Yesevî, dünya malının değersizliğini ve buna bağlı olarak da dünya malı için rüşvet alıp yanlış fetva veren kadıların, müftülerin, hakimlerin yaptıkları işin ne kadar çirkin bir şey olduğu söyler. Rüşvet yoluyla yanlış fetva verip dünyalık devşiren hakimler hakkında bazı ayetler söz konusudur. Hikmetteki şu ifadeleri bu ayetlerle birlikte değerlendirmek isâbetli olur kanaatindeyiz:

Molla müfti bolganlar yalغان fetva bergenler
Akı kara kılğanlar ol tamugga kirmişler
Kazı imam bolganlar nahak dava kılğanlar
Ol himar dek boluben yük astığa kalmışlar
Haram yegen hâkimler rüşvet alıp yegenler
Öz parmağın tişleben korkup turup kalmışlar

Günümüz ifadesiyle;

Molla müftü olanlar yanlış fetva verenler
Akı kara eyleyenler o cehenneme girmişler
Kadı imam olanlar haksız dava eyleyenler
O eşek gibi olarak yük altında kalmışlar
Haram yiyen hâkimler rüşvet alıp yiyenler
Kendi parmağın dişleyip korkup durup kalmışlar⁹²¹

Üç beyitte de Hoca Ahmed Yesevî, rüşvet yoluyla mahkemelerde elde edilen haksız kazançları ele almış ve insanların birbirlerinin mallarını haksız yere rüşvetle yemelerini ağır bir dille eleştirmiştir. Konuyla ilgili şu ayeti okuyunca hikmetlerin kaynağı ve manası daha açık ve anlaşılır hale gelecektir:

“Bir de mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını bile bile haram yollardan yemek için o malları hakimlere (reis ve idarecilere rüşvet olarak) aktarmayın.”⁹²²

⁹²¹ Bice, *age.*, s. 229.

“Ey iman edenler! Mallarınızı karşılıklı rıza ile bir ticaret olmaksızın aranızda batıl yollarla yemeyin ...”⁹²³

İkinci beyitte de “kitap yüklü merkeplere” işaretle bulunan Hoca Ahmed Yesevî, bir anlamda rüşvet ile yanlış fetva verip insanlar arasında mala tevessül eden bilginlere şu ayeti hatırlatmaktadır:

“Kendilerine Tevrat yüklenip de sonra taşımayan (onunla amel etmeyen)lerin durumu, tıpkı (bilinçsizce) ciltlerle kitap taşıyan eşeğin durumu gibidir...”⁹²⁴

3.7.8. Dünya Ahiret Dengesi

Hoca Ahmed Yesevî, hikmetlerinde sufi gibi görünüp dervişliğin gereğini yerine getirmeyenleri, kibir ve riya ile ibadet edip halka çalım satanları eleştirmiş ve bu tiplerin sufi gibi gözüktüklerini ama asla Müslüman olmadıklarını ifade etmiştir. Bu tip insanların dünya malı ile gurur duyup dini göz ardı ettiklerini de zikretmiştir.

Sufiyâ biğam yürersen dâne-i tesbih alıb
Dünyağa mağrur bolub din işini arka salıb
Korkgıl emdi korkgıl emdi Hüdaga yalbarıb
Sufi nakş boldun veli hergiz Müsülman olmadın

Günümüz ifadesiyle;

Ey sufi gamsız yürürsün tespih tanesi alıp
Dünyaya mağrur olup din işini arkaya atıp
Kork şimdi kork şimdi Allah’a yalvarıp
Sufi-nakş oldun veli asla Müslüman olmadın⁹²⁵

Din-dünya-ahiret dengesini bozanların eleştirildiği dörtlükteki bu bakış açısını daha iyi anlamamız açısından şu ayetler faydalı olabilir:

⁹²² Bakara 2/188.

⁹²³ Nisâ 4/29.

⁹²⁴ Cuma 62/5.

⁹²⁵ Bice, *age*, s. 262.

“(O inkarcılar) dünya hayatıyla sevinmekle yetinirler. Halbuki dünya hayatı ahiret yanında geçici bir faydalanmadan başka bir şey değildir.”⁹²⁶

“Fakat siz dünya hayatını üstün tutuyorsunuz. Ahiret ise hem daha hayırlı hem de devamlıdır.”⁹²⁷

“Size verilen ne varsa dünya hayatının menfaatidir. Allah yanında bulunanlar daha hayırlı ve daha devamlıdır.”⁹²⁸

Her üç ayet-i kerimede de Cenab-ı Hak, din-dünya-ahiret dengesini bozanları eleştirmiştir. Dörtlükteki söz konusu yaklaşımın bu ayetlerden kaynaklandığı söylenebilir.

3.7.9. Dünya Hayatı Meşakkat ve İmtihan Yurdudur

Kur’an-ı Kerim’de dünya hayatının geçiciliği, aldatıcılığı zikredildiği gibi dünya hayatının bir imtihan yurdu olduğu da kayıtlıdır. İmtihan gereği olarak da dünya hayatı zaman zaman bir meşakkat yurdu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yaklaşım Divan-ı Hikmet’te de kendini gösterir. Hoca Ahmed Yesevî de dünya yurdunu imtihan ve meşakkat ile birlikte düşünür. Hikmetlerde imtihanın ve dolayısıyla meşakkatin de Allah’tan geldiği söylenir. Konuyla ilgili olarak bazı hikmetler ve arka plandaki ayetlerden bazıları şöyledir:

Kul Hâce Ahmed tâat kıl yığlamaknı âdet kıl
Belâ kelse tâkat kıl Hak’dın bolur Hâce Ahmed

Günümüz ifadesiyle;

Kul Hoca Ahmed ibadet eyle ağlamayı adet eyle
Bela gelse tahammül eyle Hakk’tan olur Hoca Ahmed⁹²⁹

Hoca Ahmed Yesevî, beyitte her şeyin Hak’tan geldiğini bu nedenle de kula bir bela gelirse bunun Hak katından olduğunun bilinciyle sabretmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu manada Kur’ân-ı Kerim’de karşımıza bazı ayetler çıkmaktadır.

⁹²⁶ Ra’d 13/26.

⁹²⁷ A’lâ 87/16-17.

⁹²⁸ Şura 42/36.

⁹²⁹ Bice, *age*, s. 118.

Ayetlerde her insanın mutlak surette imtihan edileceği ifade edilmekle birlikte eğer bir kula imtihan olarak bir musibet/bela Îsâbet ederse de buna sabretmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Hikmette hem belaya tahammül/sabır tavsiyesi hem de gelen belanın Allah'tan olduğu bilgisi vardır. Her iki bilgi de vahiy kaynaklıdır:

“Andolsun ki hem biraz korku ve açlıkla hem de mallardan, canlılardan ve ürünlerden eksiltmekle imtihan edeceğiz. Sabredenlere (lütuf ve ihsanımı) müjdele...”⁹³⁰

*“...Onlar bir iyiliğe ulaşırlarsa, bu Allah katındandır, derler. Eğer onlara bir kötülük dokunursa, bu senden, derler. (Resulüm) de ki: **Hepsi Allah tarafındandır...**”⁹³¹*

“Allah'ın izni olmadıkça hiçbir musibet gelip çatmaz. Kim de Allah'a inanursa (Allah) onun kalbini doğruya yöneltir. Allah her şeyi hakkıyla bilendir.”⁹³²

Yukarıdaki ayetlerin ilki, hikmetteki “bela gelse tahammül eyle” ifadesi ile alakalıdır. Diğer iki ayet ise hepsinin Hak'tan geldiğine işaret eder. Bu bakış açısı hikmetlerde kendini değişik şekillerde tekrar tekrar gösterir. Zira Hoca Ahmed Yesevî başka bir hikmetinde âşık kulların tavırlarını anlatırken onların her bir cefayı Hak'tan bildiklerini söyler.

Âşıkları zâr ingreben yolga kirdi
Her ne cefa tegse anı Hak'dın bildi
Razı bolup yer astığa hazır boldı
Zâr yığlaban seherlerde kobar dostlar

Günümüz ifadesiyle

Âşıkları ağlayıp inleyerek yola girdi
Her ne cefa dokunsa onu Hak'tan bildi
Razı olup yer altına hazır oldu
Ağlayarak seherlerde kalkar dostlar⁹³³

⁹³⁰ Bakara 2/156.

⁹³¹ Nisâ 4/78.

⁹³² Teğâbun 64/42.

⁹³³ Bice, *age.*, s. 202.

Her iki hikmette de neredeyse aynı şeyleri söyleyen Hoca Ahmed Yesevî sadece bela ile cefa kavramlarının yerini değiştirmiştir. Her iki hikmetten “bela da cefa da Allah katındandır” sonucuna ulaşılabilir. Bu da “**hepsi Allah katındandır**” ayetinin yansımasıdır.

Hoca Ahmed Yesevî, imtihan edilmeden, sıkıntı çekmeden, cefaya katlanmadan vuslata erişilemeyeceğini söyler:

Dostlarınğa açtım İzim gevherini
Âsânlık birle ol gevherden alsa bolmas
Cefa çekmey mihnet tartmay hizmet kılmay
Uşbu Pirni sarayığa kirse bolmas

Günümüz ifadesiyle;

Dostlarına açtım Rabbim cevherini
Kolaylıkla o cevherden alsa olmaz
Cefa çekmeden mihnet çekmeden hizmet kılmadan
Bu Pir'in sarayına girse olmaz⁹³⁴

Rabbimin cevherinin kolaylıkla elde edilemeyeceği, ona ulaşmak isteyen kişinin cefa çekip mihnetlere katlanması gerektiği ve ancak ondan sonra cennete vasıl olabileceği hikmette ifade edilmiştir. Bu manada karşımıza şu ayet-i kerime çıkmaktadır:

*“(Ey müminler!) Yoksa siz, sizden önce geçip gidenlerin başlarına gelen (sıkıntı)lar, sizin de başınıza gelmeden (hemen) cennete gireceğinizi mi sandınız?...”*⁹³⁵

*“İnsanlar imtihan edilmeden inandık demeleriyle bırakılacaklarını mı sandılar? Andolsun ki biz onlardan öncekileri de imtihan ettik...”*⁹³⁶

Ayet-i kerimede, insanın bela ve musibetlerle kendisinden öncekilerin imtihan edildiği gibi imtihan edilmeden cennete girmesinin muhal olduğunu görüyoruz. Hoca Ahmed Yesevî de hikmetinde buna benzer bir yaklaşımla mihnet

⁹³⁴ Bice, *age.*, s. 270.

⁹³⁵ Bakara 2/214.

⁹³⁶ Ankebut 29/2-3.

çekmeden Pir sarayına girmenin mümkün olmayacağından bahsetmektedir. Pir sarayından kastın cennet olduğu varsayıldığında hikmetle ayet arasındaki mefhum birlikteliğini söylemek mümkün olabilir.

Başka bir hikmette bu ayet-i kerime daha vazih bir şekilde kendini gösterir. Hoca Ahmed Yesevî, meşakkat çekmeyince vuslat beklemenin anlamsız olduğunu vurgular:

Ta meşakkat tarmagunça vaslı kayda

Hizmet kılmay derd-i hâlet bolmas peyda
Can u dilni ta kılmasang Hakk'a şeyda
Mustafa'ga matem tutub kirdim mena

Günümüz ifadesiyle;

Ta zorluk çekmedikçe vuslatı nerede

Hizmet kılmadan hal derdi olmaz peyda
Can ve gönlünü kılmadıkça Hakk'a tutkulu
Mustafa'ya matem tutup girdim ben işte⁹³⁷

Hikmetin birinci mısraındaki ifadenin, *“sizden öncekilerin başlarına gelen sıkıntılar sizin de başınıza gelmeden hemen cennete girebileceğinizi mi sandımız”* ayetinin bir yansıması olduğunu söylemek mümkündür. Bunun dışında yukarıda ifade edildiği üzere *“İmtihan edilmeden inandık demeleriyle bırakılacaklarını mı sandılar, andolsun ki biz onlardan öncekileri de imtihan ettik”* ayeti de yine hikmetle ilişkilendirilebilir.

Şu halde eğer bir kul âşıklık iddiasında bulunuyor ve bir vuslat talep ediyorsa, ayetlerden hareketle diyebiliriz ki o kul kendisinden önce yaşamış âşıkların başlarına gelen musibetlere de peşinen talip olmuş demektir. Aynı minvalde bir Müslüman cenneti ve cemali arzuluyorsa, kendisinden önce bunu arzulayanların başlarına gelen musibetlere de talip olmuş demektir.

⁹³⁷ Bice, *age*, s. 81.

Son olarak imtihan başlığında değerlendirmek istediğimiz bir diğer hikmetinde Hoca Ahmed Yesevî buraya kadar zikrettiğimiz ayetlerin belki tamamını dikkate alarak konuyu çok net bir şekilde ortaya koyar:

Âşıklığ uluğ dava kılsang munı
Mihnet birle sınar ermiş Mevlâm seni
Renc ü mihnet birle bolsang tüni küni
Maşukangdın köngül özge kılmang dostlar

Günümüz ifadesiyle;

Âşıklığı ulu dava eylesen bunu
Mihnet ile sınar imiş Mevlâm seni
Cefâ ve sıkıntı ile olsan gece gündüz
Sevgiliden özge gönül eylemeyin dostlar⁹³⁸

Hikmetin ikinci mısraında Allah'ın kulunu mihnet ile sınavacağı bilgisi vardır. Bu veri "Andolsun ki hem biraz korku ve açlıkla hem de mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle imtihan edeceğiz" ayetinin hikmete yansımadır.

3.7.10. Dünyada Ahiret İçin Azık Hazırlamak

Ayet-i Kerimede Allah, hac özelinde sefer için azık hazırlamamızı, azığın en hayırlısını da takva olduğunu söyler. Bu manada Hoca Ahmed Yesevî de hikmetinde dünyayı bırakıp ahirete azık hazırlamak gerektiğini, azık hazırlayanın yolda kalmayacağını söyler:

Tevfik dileb erenlerge yavuklangıl
Könül üzüb taallukdın sovuklangıl
Dünya koyub ahirete azıklangıl
Azuk alan ara yolda kalmas ermiş

Günümüz ifadesiyle;

⁹³⁸ Bice, *age.*, s. 200.

Başarı dileyip erenlere yakınlaş
Gönül çözüp alakadan soğuklaş
Dünyâyı bırakıp âhirete azıklan
Azık alan ara yolda kalmazmış⁹³⁹

Hikmette dünyayı bırakmaya yönelik tavsiye yukarıda ifade edilen dünya hayatının geçici, aldatıcı ve değersiz oluşu ile ilgilidir. Fakat hikmette ikinci bir tavsiye olarak ahiret için azık hazırlamak önerilmiş ve azık hazırlayanın yolda kalmayacağı vurgulanmıştır. Hikmetteki bu yaklaşımı şu ayetle birlikte değerlendirmek mümkündür:

“...Bir de (yol için) kendinize azık edinin. (Bilin ki) azığın en hayırlısı takvadır...”⁹⁴⁰

Hikmette ve ayette benzer bir tavsiye olarak azık hazırlanılması söz konusudur. Ayetin devamında ise takva azığından bahsedilerek meselenin sadece dünya yolculuğu ile alakalı olmadığı da işaret edilmiştir. Hoca Ahmed Yesevî'nin ahiret azığı dediği şeyi takva azığı olarak düşünmek mümkündür.

3.7.11. Dünya Malına Heves Etmemek

Divan-ı Hikmet'te dünya malına mesafeli durmak tavsiye edilmiş ve bazı müşahhas örnekler verilmiştir. Dünya malı denilince vahiy kaynaklı olarak bununla ön plana çıkan isim Kârun'dur. Kârun, sahip olduğu dünyalılarla övünmüş ve sonunda helak olmuştur. Hoca Ahmed Yesevî, dünyaya heves etmemek gerektiğini anlatırken, Kârun'un malına heveslenen dünya malına düşkün insanları örnek verir:

Dünyadârlar malın körüb heves kılur
Menmenlikdin ol da'va-yı Hudâ kılur
Öler vaktde ol imanının cüda kılur
Cân berede hasret birle keter dostlar

Günümüz ifadesiyle;

⁹³⁹ Bice, *age*, s. 310.

⁹⁴⁰ Bakara 2/197.

Dünyâ sevenler mâlını görüp heves eyler

Ben benlikden o Tanrılık iddiası eyler

Ölür vakitte imânından ayrı eyler

Cân verirken hasret ile gider dostlar⁹⁴¹

Hikmette Kârun'un ismi zikredilmemiştir. Ancak Kârun'a dair ayetlere bakıldığında Hoca Ahmed Yesevî'nin esasında ne söylediği, kimi kastettiği anlaşılmaktadır:

“Derken ziyneti içinde kavminin karşısına çıktı. Dünya hayatını (sevip) isteyenler: Keşke Karun'a verilen (mal) gibi bizim de olsaydı... dediler”⁹⁴²

Hikmette dünyayı sevip isteyenlerin birinin malına heves ettikleri söylenmektedir. Ayette de dünyayı isteyenlerin Kârun'un malına heveslendiklerini okuyoruz. Hikmetteki ifadeler neredeyse ayetteki lafzın meali mesabesindedir. Burada Hoca Ahmed Yesevî'nin vahiy kültürünün ne denli zengin olduğunu da görmek mümkündür, edebiyatla din dilinin nasıl yerleştiğini okumak da imkan dahilindedir.

3.7.12. Hz. Peygamber'in Dünya Malına Olan Mesafesi

Divan-ı Hikmet'te Hoca Ahmed Yesevî, dünya malını yererken Hz. Peygamber'in bunu sevmediğini, dolayısıyla ümmetinin de böyle yapması gerektiğini söyler:

Andağ Resul Mustafa dünya malın süymedi

Ümmet bolsang Resul'e dünya malın süymesün

Günümüz ifadesiyle;

Öyle Rasul Mustafa dünya malını sevmedi

Ümmet olsan Rasul'e dünya malını sevmesin⁹⁴³

⁹⁴¹ Bice, *age*, s. 210.

⁹⁴² Kasas 28/79.

⁹⁴³ Bice, *age*, s. 215.

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'in dünya malına olan mesafesi birkaç ayet ile birlikte çerçevelenmiştir. İlk olarak Cenab-ı Hak, Hz. Peygamber'in müşriklerin sahip oldukları mallara imrenmemesini emreder:

*"(Rasulüm) Artık onların malları da evlatları da seni imrendirmesin. Ancak Allah dünya hayatında onlara, bunlarla azab etmeyi ve kafir olarak canlarının çıkmasını diler."*⁹⁴⁴

*"Onların ne malları ne de evlatları seni imrendirmesin. Çünkü Allah, bunlarla, onlara dünyada azab etmeyi ve canlarının da kafir olarak çıkmasını ister."*⁹⁴⁵

*"Kendilerini denemek için onlardan bir kısmını faydalandırdığımız dünya hayatının ziynetine asla gözlerini dikme. Rabbinin rızkı daha hayırlı ve daha sürekli dir."*⁹⁴⁶

Ayet-i kerimelerde kesin bir çizgi ile görüyoruz ki Hz. Peygamber'in dünyalık hususunda bir meylinin olması mümkün değildir. Konuyu, kendisinden dünyalık isteyen hanımlarına Hz. Peygamber'in verdiği cevap ile de çerçevelemek mümkündür:

*"Ey Peygamber! (seni dünyalık isteyerek rahatsız eden) hanımlarına de ki: Eğer siz dünya hayatını ve onun süsünü istiyorsanız gelin size boşanma bedellerini vereyim ve sizi güzellikle serbest bırakayım. Eğer Allah'ı, Resulü'nü ve ahiret yurdunu istiyorsanız şüphe yok ki Allah içinizden güzel hareket edenlere büyük mükafat hazırlamıştır."*⁹⁴⁷

Hikmette Hoca Ahmed Yesevî'nin, Hz. Peygamber'in dünya malını sevmediği bilgisi bu ayetler ekseninde değerlendirilebilir.

3.7.13. Dünya Hayatı Bir Pazar Gibidir

Hikmetlerinde Hoca Ahmed Yesevî dünya hayatını bir pazara benzetmiştir. Bu pazarda ise cahil kulların zarar ettiği söylenmiştir. Divan-ı Hikmet'teki 192. hikmet sadece bu konuyu değerlendirmesi bakımından dikkat çekicidir. Söz konusu hikmette dünya hayatında bir Misafir olduğumuz, buraya gitmek üzere geldiğimiz

⁹⁴⁴ Tevbe 9/55.

⁹⁴⁵ Tevbe 9/85.

⁹⁴⁶ Tâhâ 20/131. Hicr suresi 88. ayet de konuyla ilgili olarak değerlendirilebilir.

⁹⁴⁷ Ahzab 33/28-29.

ifade edilir. Misafir olarak kaldığımız bu âlemde ise Hoca Ahmed Yesevî bir ticaretten bahseder. Bazı kullar akıllı davranmış ve yaptıkları ticaretten kar elde etmişler bazı kullar ise şeytana uyup zarar etmişlerdir. Hikmetin sonuna doğru zarar eden kulların sermayesinin ömürleri olduğu, pazarın ise dünya olduğu açıkça izah edilmiştir.

Bu teşbih bize Kur'an-ı Kerîm'den bazı ayetleri çağrıştırmaktadır. Ayetlerde de Cenab-ı Hak dünya hayatını bir pazara benzetir ve bu pazarda bazı kulların alışverişlerinin kendilerine hiçbir fayda sağlamadığını, bazı kulların ise yaptıkları alışveriş neticesinde mesrur olduklarını, sevindiklerini haber verir. İlgili hikmetten bazı dörtlükler ve bu dörtlüklerdeki manayı muhtevî ayetler ise şöyledir:

Âkil kullar sevdasın kıldılar taht
Savdasın kılan kullar bolur nîkbaht
Bâzârını kılıb bağlar yüklerin saht
Tayyâr boldu siz hem tayyâr boldunuz mu
Bazı nâdân kirdi bâzâr aldı dükkân
Hemrâh boldu ol nâdânga anda şeytân
Ta kuruğluk olturdular anda şâd u handân
Oşal dükkân dünya erür bildiniz mi

Günümüz ifadesiyle;

Akıllı kullar ticareti taht eylediler
Ticaret yapan kullar oldular bahtiyar
Pazarını kılıp yüklerini sıkı bağladılar
Yola koyuldu siz de yola çıktınız mı
Bazı nâdân girdi pazara aldı dükkân
Yoldaş oldu o nâdâna orada şeytân
Ta yok olana kadar oturdular şâd ve handân
İşte o dükkân dünyadır bildiniz mi⁹⁴⁸

⁹⁴⁸ Bice, *age*, s. 391.

Bu hikmetin birinci dörtlüğünde alışverişi kendine fayda sağlayanlar anlatılmış, ikinci dörtlükte ise yaptığı alışverişten zarar edenler tarif edilmiştir. Bu iki zümre de Kur'an-ı Kerim'de şöyle tarif edilmişlerdir:

*“şüphesiz ki Allah, müminlerden mallarını ve canlarını onlara (verilecek) cennet karşılığında satın almıştır. ... O halde O'nunla yaptığımız alışverişe sevinin. Bu da en büyük başarı ve saadettir.”*⁹⁴⁹

Bu ayet-i kerime yukarıda yazılan ilk dörtlüğün kaynağıdır denilebilir. Zira hikmette Hoca Ahmed Yesevî, akıllı kullar diyerek iman edenleri kastetmiş ve bu akıllı kulların yaptıkları alışveriş neticesinde bahtiyar olduklarını söylemiştir. Ayette de müminlerin yaptıkları alışveriş neticesinde sevinmekte oldukları kayıtlıdır. ř halde dörtlükle ayet arasındaki mefhumun ortak olduğunu, bu dörtlüğün arka planında bu ayetin olduğunu söylemek mümkündür.

Yaptığı alışverişten kr elde edemeyenler hakkındaki ayet ise şöyledir:

*“İşte onlar hidayete karşılık sapıklığı satın alan kimselerdir ki onların yaptığı alışveriş kendilerine kr sağlamadığı gibi doğru yolu da bulamadılar.”*⁹⁵⁰

Ayetin siyak ve sibakından anlaşıldığı üzere alışverişinde zarar edenler münafıklardır. Hoca Ahmed Yesevî de cahillerin zararda olduğunu söylemektedir. Hikmetlerde cahilden kastın münafıklar ve kafirler olduğunu ilgili bölümde değerlendirilmişti.⁹⁵¹ Cahillerin/münafıkların alışverişleri kendilerine kr sağlamamış ve ziyanı dçar olmuşlardır. Bu bilgi ayetin hikmete yansımaları olarak düşünülebilir.

3.8. Dua

Divan-ı Hikmet'te duaya dair hikmetler tasnif edildiğinde Hoca Ahmed Yesevî'nin duaya büyük bir önem yüklediği görülür. Zira dua, ibadetlerin özü ve niha noktasıdır. Ayet-i kerimede Hak Tealâ “Duanız olmasa Rabbim size ne diye

⁹⁴⁹ Tevbe 9/111.

⁹⁵⁰ Bakara 2/16.

⁹⁵¹ Bkz. Cahiller.

değer versin”⁹⁵² buyurarak duaya verdiği önemi açıklamıştır. Hikmetlerde, kulun aczini, günahını itiraf ederek Allah’tan af dilemesi, bunu yaparken korku ile ümit arasında bir çizgide durması ve kahir ekseriyetle seher vakitlerinde niyaz etmesi, dua ederken kulun kısık sesle ve yalvararak yakarması tavsiye edilir. İlgili ayetlere bakıldığı zaman rahatlıkla farkedilebilir ki Hoca Ahmed Yesevî’nin hikmetlerine taşıdığı bu bilgiler vahiy kaynaklıdır. Ayetlerde de seher vakitlerinde istiğfar ile korku ve ümit arasında durmak, sabah akşam kısık sesle Allah’a yalvarmak tavsiye edilmiş ve duanın mahiyeti izah edilmiştir.

3.8.1. Dualara Allah’ın İcabet Etmesi

Hoca Ahmed Yesevî, ilk olarak kulun duasının Allah tarafından kabul edileceği müjdesini verir. Hikmetinde duaya icabetin Allah’tan, yalvarmanın ve yakarmanın da kuldandığını söyler:

İcabet Sendin ü bendin münacat

Ey İlahî zü’l-celâli cümle hâcât

Günümüz ifadesiyle

İcabet Senden ve başvurmak bendendir

Ey İlahî zül-celal bütün hacetlerde⁹⁵³

Hikmetinde Hoca Ahmed Yesevî, bütün işlerde, durumlarda, sıkıntılarda kulun duasına Allah’ın icabet edeceğini şu ayetlerden hareketle ifade ediyor diyebiliriz:

“(Resulüm) Kullarım sana beni soracak olurlarsa (bilsinler ki) ben, şüphesiz onlara çok yakınum. (İsterse gönlünden geçirsin). Bana dua edenin duasına icabet ederim. O halde onlar da benim davetimi kabul etsinler ve bana iman etsinler. Ta ki bu sayede doğru yola ulaşmış olsunlar.”⁹⁵⁴

⁹⁵² Furkan 25/77.

⁹⁵³ Bice, *age*, s. 121.

⁹⁵⁴ Bakara 2/186.

“Rabbiniz buyurdu ki: “Bana dua edin, size karşılık vereyim. Çünkü bana ibadet/kulluk etmeye karşı kibirlenip (buna) tenezzül etmeyenler, aşağılık olarak cehenneme gireceklerdir.”⁹⁵⁵

Ayetlerden hem Allah’ın kuluna olan yakınlığını hem de kulunun niyazını işitip buna icabet ettiğini öğreniyoruz. Aynı hakikati Hoca Ahmed Yesevî başka bir hikmetinde yine dile getiriyor ve Allah’ı anmaktan bir an bile gafil kalmayan kulun duasına Allah’ın icabet edeceğini söylüyor:

Âşık kullar keçe küntüz hergiz tınmaz
Bir saati Hak yadından gafil bolmas
Andağ kulnu Sübhan İgem zâyi koymaz
Dua kılsa icabetliği bolur ermiş

Günümüz ifadesiyle;

Âşık kullar gece gündüz asla dinmez
Bir saati Hak yadından gafil olmaz
Öyle kulu Sübhan Melik’im ziyanda bırakmaz
Dua eylese icabetli olur imiş⁹⁵⁶

Dörtlükte, Hak yadından bir an bile ayrılmamak gerektiği vurgulanmış, bu dünyada Allah’ı hatırlamadan bir adım bile atmamak gerektiği üzerinde durulmuştur. Konuyla ilgili ayet-i kerimeleri ve konuyu daha önceki hikmetlerde ele alındığı için burada tekrar etmiyoruz.

Ayetlerle hikmetler birlikte okunduğunda hikmetlere ayetlerin ruhunun yansıdığı anlaşılacaktır.

3.8.2. Korku ve Ümit Arasında Olmak

Ayet-i kerimelerde kulun dua hali anlatılırken korku ve ümit arasında ince bir çizgide durması gerektiği vurgulanır. Hoca Ahmed Yesevî de bir hikmetinde

⁹⁵⁵ Mü’min 40/60.

⁹⁵⁶ Bice, *age.*, s. 248.

Allah'ın Rahmân ve Kahhâr isimlerini birlikte zikretmiş ve Rahmân ile ümidi, Kahhâr ile de korkuyu işaret etmiştir:

Kahhâr atlığ kahrından **korkup** yığlar Hâce Ahmed

Rahmân atlığ rahmingdan **ümid** tutar Hâce Ahmed

Günümüz ifadesiyle

Kahhâr adlı kahrından **korkup** ağlar Hoca Ahmed

Rahmân adlı rahmindan **ümit** tutar Hoca Ahmed⁹⁵⁷

Hoca Ahmed Yesevi, Allah'ın kahrından korkup ağladığını ama rahmetinden de ümidini kesmediğini söyleyerek Müslüman bir kulun takınması gereken tavrı izah etmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de bu konuyla ilgili ayetler şöyledir:

“Onlar (gece namazı için) yataklarından kalkarlar, korkarak ve umarak Rablerine yalvarırlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan da (hayır yolunda) harcarlar.”⁹⁵⁸

“...korkarak ve (rahmetini) umarak O'na dua edin. Muhakkak ki iyi hareket eden (ve iyilik yapan)lara Allah'ın rahmeti çok yakındır.”⁹⁵⁹

Ayetlerde açıkça beyan edildiği gibi insan Allah'ın azabından korkmalı ama O'nun rahmetinden de ümidini kesmemelidir. Beyitte Hoca Ahmed Yesevî'nin bahsettiği konu esasında bu ayetlerden başka bir şey de değildir ve hikmetin devamında yine ayetlerde belirtilen hükümlere uygun olarak Hoca Ahmed, günahından dolayı yalvarıp yakarmaktadır. Meselenin bir diğer boyutu ise edebiyatımızda hayli bir yekun tutan münâcâtlardır ve bu iki ayet ekseninde değerlendirilebilirler. Zira yukarıya aldığımız ayetlerden birinci ayette hem gece ibadeti yani seher vakitleri hem korku ve ümit arasında olma hem de yalvarma yakarma söz konusudur ki münacatlar bu üç esas üzere bina edilmişlerdir. Hikmetin ikinci beyiti de bu manada ayetler ekseninde tam bir münacattır:

Günahım köp İlâhım keçürgeysen günahım

Barça kullar içide âsî kuldur Hâce Ahmed

⁹⁵⁷ Bice, *age.*, s. 118.

⁹⁵⁸ Secde 32/16.

⁹⁵⁹ A'râf 7/56. (konula ilgili bir diğer ayet için bkz. Enbiya 21/90.)

Günümüz ifadesiyle

Günahım çok Allah'ım bağışlayasın günahım

Bütün kullar içinde âsî kuldur Hoca Ahmed⁹⁶⁰

Bu beyiti de yukarıda ifade ettiğimiz ayetle birlikte düşünmemiz mümkündür fakat şu ayet de yine hikmete kaynaklık etmesi bakımından hatırlanmalıdır:

“...Günahına istiğfar et...”⁹⁶¹

3.8.3. Duayı Gizlice Etmek

Hoca Ahmed Yesevî, hikmetlerinde dua adabına da yer verir ve kulun dua ederken sesini kısmasını ve gönülden yalvarmasını telkin eder. Dua konusundaki bu bilgiler yine ayetler ekseninde değerlendirilebilir. Kur'an-ı Kerim'de de dua adabına dair ayetler mevcuttur ve yaklaşık olarak hikmetlerde çizilen çerçeveye ile benzerdir. Dua eden insanın korku ve ümit arasında olması gerektiği vurgulandığı gibi, duanın gizlice ve sessizce gönülden yapılması gerektiği de yine ayetlerde bahsedilen konulardandır.

Bu minvalde Hoca Ahmed Yesevî, hikmetinde bu gizliliği şöyle örneklendirmiştir:

Kul Hoca Ahmed taat kılsang pinhan kılğıl

Leb nâmahrem dem nâmahrem özüng bilgil

Belki dil hem nâmahremdür hazır bolğıl

Hak'dın özge taleblerni sürdüm mena

Günümüz ifadesiyle;

Kul Hoca Ahmed taat kılsan pinhan kıl

Leb nâmahrem dem nâmahrem özün bil

⁹⁶⁰ Bice, *age.*, s. 118.

⁹⁶¹ Mü'min 40/55.

Bel dil hem nâmahremdir hazır ol
Hak'tan özge talepleri sürdüm ben işte⁹⁶²

İbadetin gizli olması hatta öyle ki dilden ve dudaktan gizli yapılması gerektiği, içinde bulunulan zamandan bile berî olunması dörtlükte tavsiye edilmiştir. Aşağıdaki ayet Hoca Ahmed Yesevî'nin bu tavsiyelerine kaynaklık etmiştir:

*"Rabbimize yalvararak gizlice dua edin"*⁹⁶³

*"Rabbini, içinden yalvararak, korkarak, yüksek olmayan (hafif) bir sesle sabah akşam zikret/an, gafillerden olma"*⁹⁶⁴

Ayetlerde görülüyor ki kulun Rabbine karşı niyazı/ibadeti sessiz ve ölçülü olmalıdır. Hoca Ahmed Yesevî'nin dilden dudaktan gizli diye tarif ettiği durum bu ayetlerle ilişkilendirilebilir.

3.8.4. Günah Dolayısıyla Ağlamak

Divan-ı Hikmet'in 152. hikmeti 18 dörtlükten meydana gelen oldukça hisli bir münâcâttır. Her dörtlüğün son mısrasında, günahı dolayısıyla ağlayıp Hakk'a öyle geldiğini beyan eden Hoca Ahmed Yesevî'nin bu tavrı, Tevbe suresinde bahsi geçen bir hadiseyle alâkalıdır:

Evvel sening hamding aytay Kadir Huda

Sen zebanım cariy kılığ hazır İlah

Güneh derdi bîmâr kıldı bergil deva

Günahımdın senge yığlap keldim mena

Günümüz ifadesiyle;

Evvel senin hamdini söyleyim Kadir Hüda

Sen zebanım cari eyle hazır İlah

⁹⁶² Bice, *age*, s. 321.

⁹⁶³ A'râf 7/55.

⁹⁶⁴ A'râf 7/205.

Günah derdi hasta etti ver deva

Günahımdan sana ağlayıp geldim ben işte⁹⁶⁵

Hemen her satırında Kur'anî bir referansa dayanan bu dörtlük Hoca Ahmed Yesevî'nin Kur'an müktesebatı açısından iyi bir örnektir. Hemen ilk satırdaki yaklaşım Kur'an'ın ilk ayetlerini hatırlatmaktadır. Evvela Allah'a hamd ederek başlamayı söyleyen Hoca Ahmed Yesevî'nin bu ifadeleri Fatiha suresiyle de ilişkilendirilebilir:

*"Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'adır."*⁹⁶⁶

Günahı dolayısıyla ağlamak ise *"Artık kazandıkları (günahları)nun cezası olarak çok ağlasınlar az gülsünler"*⁹⁶⁷ ayetini hatırlatır.

Dörtlüğün ikinci mısraında ise başka bir dua söz konusudur ve Hoca Ahmed Yesevî, dilinin açık olmasını dilemektedir. Bu dua Hz. Mûsâ'nın Firavun'un karşısına çıkarken okuduğu dua ile benzerdir:

*"(Mûsâ) dedi ki: Rabbim! Benim gönlüme genişlik ver, benim işimi kolaylaştır, dilimden de düğümü çöz ki sözümü iyi anlasınlar."*⁹⁶⁸

Görülüyor ki Hoca Ahmed Yesevî bir dörtlükte üç farklı noktada vahye temas etmiş, ayetlerden beslenmiştir.

Başka bir hikmette yine Fatiha suresine temas eden Hoca Ahmed Yesevî, Allah'ın Rahmân olduğunu ifade ederek yoldan çıkanların yola girmesi için dua etmektedir. Allah'ın Rahmân ismi yine Fatiha suresinde zikredilmiş olmakla beraber dörtlükte yoldan çıkanların doğru yola konulması da *"Bizi doğru yola ilet"*⁹⁶⁹ ayetinin bir tezahürü olarak değerlendirilebilir:

Rahman İgem rahm kılıb kurgüz yolga

Rahmetingdin müjde bergil asi kulga

⁹⁶⁵ Bice, *age*, s. 322.

⁹⁶⁶ Fatiha 1/2.

⁹⁶⁷ Tevbe 9/82.

⁹⁶⁸ Tâhâ 20/25-26.

⁹⁶⁹ Fatiha 1/6.

Yoldın azgın kullarını salgıl yolga

Kılavuzsuz işbu yola kirse bolmas

Günümüz ifadesiyle;

Rahman Melik'im rahmet eyleyip girdir yola

Rahmetinden müjde ver asi kula

Yoldan şaşırın kullarını koy yola

Kılavuzsuz bu yola girse olmaz⁹⁷⁰

3.8.5. Sabır ve Namaz İle Dua Etmek

Son olarak dua konusu ile birlikte değerlendirilebilecek bir hikmeti de ele almak istiyoruz. Hoca Ahmed Yesevî, hikmetinde bazı bilgiler veriyor ve bu söylediklerini de Hak'tan işittiğini ifade ediyor:

Zâlim eğer cefâ kılsa Allah değil

Elkin açıp dua eyleb boyun sungıl

Hak dâdiğe yetmes bolsa gile kılğıl

Hak'dın eştib bu sözlerni aydım menâ

Günümüz ifadesiyle;

Zâlim eğer cefâ eylese "Allah" de

Elini açıp dua eyleyip sabreyle

Hakk yardımına yetmez olsa endişe eyle

Hakk'dan işitip bu sözleri söyledim ben işte⁹⁷¹

Hikmette zulüm konusu sabır ve dua ile birlikte ele alınmıştır. Zulme uğrayanın Allah'a sığınması ve sabırla dua etmesi telkin edilmiştir. Bu sözlere kaynak olarak da Hak Tealâ gösterilmiştir. İlk olarak akla gelen ayet sabır ve dua ile yardım istememize dairdir:

⁹⁷⁰ Bice, *age*, s. 270.

⁹⁷¹ Bice, *age*, s. 84.

*“Ey iman edenler! **Sabır** ve namaz ile **yardım isteyin**. Şüphesiz Allah sabredenlerle beraberdir.”⁹⁷²*

*“**Sabır** ve namazla **yardım isteyin**. Şüphesiz bu gönülden saygı duyanlardan başkasına zor ve ağır gelir.”⁹⁷³*

Hikmetin ikinci satırı ile bu ayetleri ilişkilendirmek mümkündür. Hem ayetlerde hem de hikmette ortak çizgi, sabretmek ve Allah’tan bu hal üzere el açıp yardım istemektir.

Hikmetin birinci mısraında verilen bilginin ise iki ciheti vardır: İlk olarak akla gelen zâlimin zulmüne karşı Allah’a sığınmaktır. Fakat Kur’an zulmü iki çeşit olarak değerlendirir. Birincisi akla ilk geldiği üzere kişinin insanların hakkına tecavüz etmesi, bir insanın başka bir insana haksızlık etmesi gibi konular gelir. İkincisi ise kişinin günah işleyip kendi nefesine zulmetmesidir. İnsan günaha daldığı vakit kendi nefesine zulmetmiş olduğundan günahkâr insan da zalim olarak değerlendirilir. Şu halde hikmetin ilk satırındaki zulmü her iki cihetten de ele almak mümkündür. İlk manada zahiren zulme uğrayıp sabredenler ve Allah’a sığınanlar için şu ayetlere bakılabilir:

*“(Kendilerine) **zulmedildikten** sonra Allah’ın dini uğrunda göç edenler var ya... Onlar **sabredenler** ve **Rablerine güvenip dayananlardır**.”⁹⁷⁴*

*“**Kafirlere** ve **münafıklara itaat etme**, onların sana verdikleri **eziyetlere aldırma**, **Allah’a güvenip dayan**. Koruyucu olarak Allah yeter.”⁹⁷⁵*

Ayetlerde, zulme maruz kalanların sabretmesi ve Allah’a sığınmaları tavsiye edilmiştir. Zahiren bakılınca da hikmette de benzer bir durum söz konusudur. Fakat aynı hikmetin ilerleyen dörtlüklerinde Hoca Ahmed Yesevî zâlimin kimliğini daha açık ifade eder:

⁹⁷² Bakara 2/153.

⁹⁷³ Bakara 2/45.

⁹⁷⁴ Nahl 16/41-42. Aynı surenin 110. ayeti de aynı hakikati dile getirmektedir.

⁹⁷⁵ Ahzâb 33/48.

Zâlimlarni Őikve kılma zâlim özüng
Huyun riyâ tesir kılmas halka sözüng
Dünya malın tolaberdim toymas közüng
Harislarni siccîn içre saldım menâ

Günümüz ifadesiyle;

Zâlimleri Őikâyet etme zâlim kendin
Huyun riyâ etki etmez halka sözüñ
Dünya malını dolu verdim doymaz gözüñ
Harisleri siccîn içine saldım ben işte⁹⁷⁶

Hikmette Hoca Ahmed Yesevî, zâlimin bizzat kişinin kendisi olduğunu söylemiştir. Kişi günaha daldığı vakit kendi kendine zulmetmiş nefine karşı zalim olmuş olur. Bu minvalde yine ayet-i kerimelerde benzer ifadeler vardır.

“Ve onlar çirkin bir iş işledikleri veya (günahlarla) kendilerine zulmettikleri zaman, Allah’ı anarak hemen günahlarının başışlanmasını isterler...”⁹⁷⁷

“Doğrusu Allah onlara zulmetmedi, fakat onlar kendi kendilerine zulmetmektedirler.”⁹⁷⁸

“Şüphesiz ki Allah, insanlara hiçbir şekilde zulmetmez. Fakat insanlar kendilerine zulmederler.”⁹⁷⁹

Ayetlerde kulun kendi kendine zulmü söz konusudur ve bu halde olan kulun da hemen Allah’ı anıp af dilemesi gerektiği işaret edilmiştir. Hikmetinde de Hoca Ahmed Yesevî, zâlimin zulmüne karşı Allah demeyi, Allah’a sığınmayı tavsiye etmiştir. Zalimin ayetlerde ve hikmette olduğu üzere kişinin bizzat kendisi olması halinde bu ayetlerle hikmeti ilişkilendirmek mümkün olabilir.

⁹⁷⁶ Bice, *age*, s. 85.

⁹⁷⁷ Âl-i İmran 3/135.

⁹⁷⁸ Âl-i İmran 3/117.

⁹⁷⁹ Yunus 10/44.

3.8.6. Allah'ın Güzel İsimleri İle O'na Dua Etmek

Son olarak dua hususunda üzerinde durmak istediğimiz konu Esmâü'l-hüsna ile dua edilmesine yönelik ayet ve bu ayetin hikmetlerdeki tezahürleridir. Hak Teala, yüce kitabında kendisine duanın gizli, alçak bir sesle yapılmasını istediği gibi dua esnasında kendi isimlerini zikretmemizi de emreder:

“Esmâü'l-Hüsna ancak Allah'ındır. O halde O'na onlarla dua edin.”⁹⁸⁰

Bu ayet-i kerimenin hikmetlere yansımaları onlarca dörtlükte gözlemlenmek mümkündür. Fakat örneklik teşkil etmesi bakımından bir iki hikmeti zikretmek kâfi olacaktır:

Işk yolıda katre katre kanlar yutay
Rahmân atlığ rahmetinden ümid tutay
Câm-ı şarâb toya bersen cândın ötey
Hasretinde ikki közüüm yaşlasam men

Günümüz ifadesiyle;

Aşk yolunda damla damla kanlar yutarım
Rahmân adlı rahmetinden ümit tutayım
Şarap kadehini doyasıya versen cândan geçeyim
Hasretinde iki gözümü yaşlasam ben⁹⁸¹

Hikmette Hoca Ahmed Yesevî, Rahmân ismi ile dua etmiş ve ayetteki emri bir anlamda yerine getirmiştir. Başka bir hikmette ise Esmadan birkaç isim bir arada zikredilmiş ve bu yolla dua edilmiştir:

Günâhımdan uyatlığman **atın Rahîm**
Rahmetindin katre bersen **atın Kerîm**
Dergahinge yığlab keldim **Hayy** u Kadîm
Rahmân İgem ara yolda kaldım menâ

Günümüz ifadesiyle;

⁹⁸⁰ A'râf 7/180.

⁹⁸¹ Bice, *age*, s. 153.

Günâhımdan ayıplıyım **adin Rahîm**
Rahmetinden katre versen **adin Kerîm**
Dergâhına ağlayıp geldim **Hayy** u Kadîm
Rahmân Melikim ara yolda kaldım ben işte⁹⁸²

Hikmette Rahmân, Rahîm, Kerîm ve Hayy isimleri ile dua edildiğini görüyoruz. Hoca Ahmed Yesevî'nin bu tavrı elbette "o halde O'na onlarla dua edin" ayetinin ruhunun yansıması, ruhunun içselleştirilmesidir diyebiliriz. Hikmetlerde esma ile dua etmenin belki onlarca örneği vardır. Fakat ayetteki emrin tezahürü için bu iki hikmet yeterlidir kanaatindeyiz.

3.9. Hikmet

Arapça bir kavram olan hikmet, terim olarak adalet, ilim, amel, nübüvvet, Kur'an, Allah korkusu, Allah'a itaat, dini anlayış, hakkı bilme hayır işleme, söz ve davranışta İsbâbet anlamlarına gelir.⁹⁸³ Bilgi ve amelin bütünleşmesine de yine hikmet denmektedir.⁹⁸⁴ Akıl ve gönlün, ruh ve beden, ilim ve irfanın bir araya gelmesiyle açığa çıkan yeni bilgiye de hikmet adını vermek, şu halde pekala mümkündür.

Kur'an-ı Kerim'de hikmet kavramı 100'den fazla telaffuz edilmiş ve bunların pek çoğunda Cenab-ı Hakk'ın tek hüküm ve hikmet sahibi olduğu vurgulanmıştır.⁹⁸⁵ Diğer ayetlerde ise peygamberlere kitab ve hikmet verildiği⁹⁸⁶ gönderilen kitapların hikmet dolu olduğu vurgulanır. Hz. Peygamber'in de bize kitabı getirme görevinin dışında hikmeti öğretmesi, onun sünnetini hikmet ile ilişkilendirebileceğimiz başka bir husustur.⁹⁸⁷ Edebiyatımızda ise hikmet, Hoca Ahmed Yesevî ile başlayan dini tasavvufi muhtevalı şiirlere verilen isimdir.

⁹⁸² Bice, *age*, s. 315.

⁹⁸³ Cebecioğlu, *age*, s. 276; Uludağ, *age*, s. 168; Dini Kavramlar Sözlüğü, s. 258.

⁹⁸⁴ Cebecioğlu, *age*, s. 276.

⁹⁸⁵ Sadece Bakara Suresindeki ayetler: 2/32, 2/151, 2/209, 2/220, 2/228, 2/240, 2/260.

⁹⁸⁶ Bakara 2/231, Âl-i İmran 3/164, Nisâ 4/113.

⁹⁸⁷ Bakara 2/151.

Konuyla ilgili Divan-ı Hikmet'e yansıdığını düşündüğümüz ayetlerden bazıları şöyledir:

“(Ey Muhammed) İşte bu sana okuduğumuz ayetlerden ve **hikmet dolu** olan (Kur’an)dandır.”⁹⁸⁸

“Elif, Lam, Ra. İşte bu okunanlar hüküm ve **hikmet dolu Kitab’ın** ayetleridir.”⁹⁸⁹

“**Hikmet dolu Kur’an’a** yemin ederim ki...”⁹⁹⁰

Bazı ayetlerde ise bizzat hikmet hakkındadır:

“O (Allah) **hikmeti** dilediğine verir. **Kime de hikmet nasip etmişse**, muhakkak ona çok hayır verilmiştir. (Bu ayet ve öğütleri) olgun akıl sahiplerinden başkası düşünemez.”⁹⁹¹

“(Resulüm! İnsanları) **Rabbinin yoluna/dinine hikmetle** ve güzel öğütle **davet et...**”⁹⁹²

Ahmed Yesevî'nin divanına neden “hikmet” ismini verdiği bu ayetlerden sonra biraz daha anlaşılır hale gelmiştir. Zira baştan sona Kur’an’ın anlatıldığıнын ifade edildiği bu divana⁹⁹³ bu ismin verilmesi ayetler nazar-ı dikkate alındığında oldukça anlamlıdır. Divanına ve divanındaki her şiirine hikmet ismini veren Hoca Ahmed Yesevî ilk hikmetinin ilk satırında hikmet ifadesini şöyle kullanmıştır:

Bismillah dep beyan eyley **hikmet** aytıp

Tâliplerge dürr ü gevher saçtım menâ

Riyâzetni kattıg tartıp kanlar yutup

Men defter-i sâni sözün açtım menâ

Günümüz ifadesiyle;

⁹⁸⁸ Âl-i İmran 3/58.

⁹⁸⁹ Yunus 10/1.

⁹⁹⁰ Yasin 36/2.

⁹⁹¹ Bakara 2/269.

⁹⁹² Nahl 16/125.

⁹⁹³ Benim hikmetlerim Sübhanın fermanı

Okuyup bilsen hepsi Kur’an’ın anlamı (Bice, *age*, s. 514.)

Bismillah deyip beyan ederek **hikmet** söyleyip

Talep edenlere inci cevher saçtım ben işte

Riyazeti sıkı çekip kanlar yutup

İkinci defter sözlerini açtım ben işte⁹⁹⁴

Bu dörtlükte vahiy kaynaklı olduğunu düşündüğümüz veya ayetlere hamledilebilecek birkaç husus vardır. İlki hemen dörtlüğün başındaki besmeledir. Kur'an'ın ilk suresinin ilk ayeti de besmeledir.⁹⁹⁵ Bu noktada Divan-ı Hikmet'in Kur'an-ı Kerîm ile uyum içerisinde olduğu görülmektedir. Bunun dışında Süleymân aleyhisselamın Belkıs'a gönderdiği mektubun da yine besmele ile başladığını biliyoruz:

*“Dedi ki; Ey ileri gelenler. Doğrusu bana çok önemli bir mektup bırakıldı. O, Süleymân'dandır. O, **Bismillahirrahmanirrahim** (ile başlamaktadır)...”⁹⁹⁶*

Bunun dışında Hoca Ahmed Yesevî hikmet söylediğini ifade etmiştir fakat burada bir ön şart söz konusudur. Zira bu hikmetler talep edenlere inci cevher saçar. Talep etmeyenler ise mahrum kalır. Bu ön şart yine Kur'an-ı Kerîm'in hemen başında karşımıza çıkar. Cenab-ı Hak, kitabının ancak muttakiler için hidayet rehberi olduğunu kaydeder:

“...O, muttakilere doğru yolu gösterendir.”⁹⁹⁷

Ayetteki ön şart ve hikmetteki yaklaşım bir anlamda örtüşmektedir.

Son olarak bu hikmetinde Hoca Ahmed Yesevî hikmet söylediğini ifade ediyor. Hikmet kavramının tercih edilmesinde yukarıda zikrettiğimiz konuyla ilgili ayetler etkili olmuştur diyebiliriz. Fakat Hoca Ahmed Yesevî, hikmetini inci ve cevhere benzetmektedir. Bu husus ise *“Kime de hikmet nasip etmişse, muhakkak ona çok hayır verilmiştir”* ayetinin bir yansıması olabilir.

⁹⁹⁴ Bice, age, s. 59.

⁹⁹⁵ Suat Yıldırım, “Besmele” *DİA*, C. V, İstanbul 1992, s. 529.

⁹⁹⁶ Neml 27/29-30.

⁹⁹⁷ Bakara 2/2.

Konuyla ilgili başka bir hikmetinde Hoca Ahmed Yesevî ilgili ayetlerden birini izhar eder:

Ottuz törtte âlim bolub dâna boldum
Hikmet ayt dep Sübhân aydı göya boldum
Çil-ten birle şarab içib hem-râh boldum
İç ü taşım Hak nurıga toldı dostlar

Günümüz ifadesiyle;

Otuz dörtte alim olup ârif oldum
Hikmet söyle dedi Rabbim, söyler oldum
Kırklar ile şarâp içtim yoldaş oldum
İç ve dışım Hakk nuruyla doldu dostlar⁹⁹⁸

Bu hikmette Hoca Ahmed Yesevî hikmet söyleme gerekçesini izah ediyor. Tabi burada zahiren bakılınca anlaşılabilir ki Yesevî hazret, hikmetlerini bizzat Allah'ın emriyle yazdığını ifade ediyor. Fakat bu zahirin kabuğunu aralayıp konuyla ilgili ayetlerden birini hatırladığımızda meseleye yeni bir yaklaşım getirmemiz kolaylaşacaktır:

*“(Resulüm! İnsanları) Rabbinin yoluna/dinine **hikmetle** ve güzel öğütle **davet** et...”⁹⁹⁹*

Ayette Hz. Peygamber'e yüklenen bir sorumluluk olarak “insanları Allah'ın yoluna hikmetle davet etmek” yüklenmiştir. Hoca Ahmed Yesevî'nin söylediği “hikmet ayt” ifadesi kendisine değil bizzat Hz. Peygamberdir ve o Hz. Peygamberin yolunun yolcusu olarak peygamber rengine boyanmıştır diyebiliriz.

Başka bir hikmette Allah'ın âlemi hikmetle yarattığı ifade edilmiştir.

Hikmet birle ol Âdemden bâr eyledi
On sekiz mig kamu âlem hayran erür

⁹⁹⁸ Bice, *age*, s. 70.

⁹⁹⁹ Nahl 16/125.

Kâlû belâ degen kullar ulaş aldı
Sükut etken kullar dini veyran erür

Günümüz ifadesiyle;

Hikmet ile O yokluktan var eyledi
On sekiz bin cümle âlem hayrandır
Kâlû belâ diyen kullar pay aldı
Sükut eden kulların dini virandır¹⁰⁰⁰

Dörtlüğün ilk satırı için düşünebileceğimiz ayet, eşyanın yaratılışında bir kusur bulunmaması ile ilgilidir:

“Yedi göğü birbiri ile uyum içinde yaratan O’dur. Rahman’ın yaratmasında hiçbir uygunsuzluk ve düzensizlik göremezsin. Gözünü çevir de bak. Hiçbir çatlak ve kusur bulabilir misin. Sonra gözü(nü) tekrar tekrar çevir. O göz yorgun ve eli boş olarak sana döner, artık âciz kalmıştır.”¹⁰⁰¹

Ayette Allah’ın eşyayı yaratmasındaki kusursuzluk ve mükemmellikten bahsedilmiştir. Hikmette de Ahmed Yesevî, Allah’ın eşyayı hikmetle yarattığını söylüyor. Hikmetteki bu bakış açısının ayetle ilişkili olduğunu söyleyebiliriz. Başka bir ayette ise Allah’ın hüküm ve hikmet sahibi olması ve eşyayı ilk yaratması bir arada zikredilmiştir:

*“(Mahlukatı) **ilkin yaratan**, sonra onu tekrar edecek olan O’dur. Bu O’na göre pek kolaydır... O mutlak galip, hüküm ve **hikmet** sahibidir.”¹⁰⁰²*

Divan-ı Hikmet’te Hoca Ahmed Yesevî, sağır olanların ayet, hadis ve hikmeti duymayacağını söyler:

Kulaksızga ayet hadis hikmet harâm
Esiz hikmet iç-karnımda bolsun tamam
Nadanlarga takay aytıb yığlay müdâm
Dad eylesem hiç kim kulak salganı yok

¹⁰⁰⁰ Bice, *age*, s. 301.

¹⁰⁰¹ Mülk 67/2-3.

¹⁰⁰² Rum 30/27.

Günümüz ifadesiyle;

Kulaksıza ayet hadis hikmet harâm

Yazık hikmet iç karnımda olsun tamam

Nâdânlara ne vakte dek deyip ağlayıp devamlı

Feryâd etsem hiç kimsenin kulak verdiği yok¹⁰⁰³

Hikmette bazı kişilerin ayet, hadis ve hikmete karşı kulaksız oldukları haber verilmiştir. Bu kulaksız olma hali kişinin ayete, hadise ve hikmete karşı tavır alıp bunları kabul etmemesi de olabilir, Allah'ın bunların kulaklarını perdelemesi de düşünülebilir. Her iki halde de bazı insanların ayete ve hadise karşı sağır oldukları sonucuna varabiliriz. Bu noktada bazı ayetler hikmetteki bakış açısına etki etmiştir:

“İçlerinden sana kulak verenler de vardır. Fakat sağırlara sen mi işittireceksin, aklını kullanıp anlamıyorlarsa.”¹⁰⁰⁴

“Şüphesiz sen ölmüشلere duyuramazsın. Arkasını dönüp kaçarlarken de o sağırlara davetini işittiremezsin.”¹⁰⁰⁵

“(Resulüm) artık o sağırlara sen mi işittireceksin...”¹⁰⁰⁶

Ayetlerde sağırların işitmediği, işitemeyeceğine dair veriler söz konusudur. Buradaki sağırlık fiziken olmayıp manen olan bir sağırlıktır. Hakkı, gerçeği duymayan kulaktır buradaki sağır. Hoca Ahmed Yesevî, böylelerine “kulaksız” demiştir.

Son olarak bir hikmette, hikmet ile ayet ve hadis söylendiği zikredilmiştir:

Kul Hoca Ahmed bende bolsan Haknı izle

Âşık bolsan batnında arşı közle

Hikmet aytıb ayet hadis sözün sözle

Dânâlarğa aygan sözün ima bolsun

Günümüz ifadesiyle;

¹⁰⁰³ Bice, *age*, s. 337.

¹⁰⁰⁴ Yunus 10/42.

¹⁰⁰⁵ Neml 27/80.

¹⁰⁰⁶ Zuhruf 43/80.

Kul Hoca Ahmed bende olsun Hakk'ı ara
Âşık olsan bâtnında Arş'ı gözle

Hikmet söyleyip ayet hadis sözünü söyle

Bilgelere söylediğin sözün imâ olsun¹⁰⁰⁷

Hikmete dair buraya kadar verilen örneklerde görülüyor ki Hoca Ahmed Yesevî, şiirlerine "hikmet" ismini beyhude koymamıştır. Bilakis hikmet kavramı Divan-ı Hikmet'te mefhumuna muvafık olarak, ayet ve hadisle ilişkilendirilerek kullanılmıştır. Sonuç olarak Ahmed Yesevî'nin hikmet kavramını Kur'an-ı Kerîm'den bilinçli olarak tercih ettiğini ve şiirlerinde kullandığını söyleyebiliriz.

3.10. Emri Bi'l-Ma'rûf Nehyi Ani'l-Münker

İyiliğin emredilmesi ve kötülüğün de engellenmesi anlamına gelen bu lafızlar Kur'an-ı Kerîm'in muhtelif ayetlerinde zikredilmiştir. Cenab-ı Hakk'ın insanoğluna yüklediği sorumluluklardan birisidir. İnanan bir insan iyiliği, iyi olanı emretmeli, iyiye yardım etmeli ve kötü olanı, kötü şeyi de engellemeye çalışmalıdır. Bu vazife iman eden herkesin yüklendiği bir sorumluluk olarak ayetlerde karşımıza çıkar. Söz konusu ayet-i kerimelerde Allah, iyiliğin emredilip kötülüğün engellenmesini emreder. Bunu yapanlar övülmekte ve bundan geri duranlar da yerilmektedir. İlgili ayetlerden bazıları şöyledir:

*"İçinizden (herkesi) hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötü olanlardan men eden bir ümmet (bir topluluk) olsun, işte onlar kurtuluşa erenlerdir."*¹⁰⁰⁸

Bu ayetteki mutlak emirden sonra bazı ayetlerde de iyiliği emredip kötülüğü engelleyenler övülmüş ve bunların iyilerden oldukları vurgulanmıştır:

*"(Ey Muhammed ümmeti), siz insanların iyiliği için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülüğe engel olur ve Allah'a inanırsınız..."*¹⁰⁰⁹

¹⁰⁰⁷ Bice, *age*, s. 455.

¹⁰⁰⁸ Âl-i İmran 3/104.

¹⁰⁰⁹ Âl-i İmran 3/110.

“Allah’a ve ahiret gününe inanırlar, iyiliği emreder kötülüğe engel olurlar ve hayır işlerinde yarışır. İşte bunlar iyilerdendir.”¹⁰¹⁰

“Mümin erkekler ve mümin kadınlar birbirlerinin velileridir. İyiliği emrederler, kötülükten/kötü olan şeylerden men ederler.”¹⁰¹¹

Ayetlerde görülüyor ki iman edenlerin vasıflarından bir tanesi de iyiliği emretmek ve kötülüğü engellemektir. Bu emri yerine getirmeyenler hakkında da ayetler söz konusudur:

“Münafık erkeklerle münafık kadınlar birbirindedir. Onlar kötü olanı emrederler, iyilikten men ederler...”¹⁰¹²

“Onlar işledikleri herhangi bir kötülükten birbirlerini alıkoymazlardı. Yapmakta oldukları şey ne kötü idi.”¹⁰¹³

Bu ayetlerde de münafıkların durumlarından bahsedilmiş ve iyiliği emredip kötülüğü engelleme emrine tam bir muhalefet içinde oldukları haber verilmiştir.

Konuyla ilgili başka ayetlerde Hz. Peygamber’in iyiliği emrettiği bilgisi vardır.¹⁰¹⁴ Lokman (as) da oğluna öğüt verirken yine iyiliği emretmesini, kötülüğü de engellemesini söyler.¹⁰¹⁵ Şu halde Hoca Ahmed Yesevî’nin hikmetlerinde bu konuyu dillendirmesi oldukça makul bir tavır olarak değerlendirilebilir. Başka bir ifadeyle Kur’an’da bu kadar açıkça emredilen, Hz. Peygamber’in uyguladığı ve dahi münkirlerle münafıkların yapmadıkları bir tavsiyesi Hoca Ahmed Yesevî’nin ele almaması, gündeminde tutmaması düşünülemez.

Bu bakış açısıyla hikmetlere bakıldığında iyiliği emreden ve kötülükten de sakındıranların kıymetli kişiler olduğu görülür:

Akil erseng erenlerge hizmet kılğıl

Emr-i ma’rûf kılğanlarını izzet kılğıl

¹⁰¹⁰ Âl-i İmran 3/114.

¹⁰¹¹ Tevbe 9/71.

¹⁰¹² Tevbe 9/67.

¹⁰¹³ Maide 5/79.

¹⁰¹⁴ A’râf 7/199.

¹⁰¹⁵ Lokman 31/17.

Nehy-i münker kılğanlarını hürmet kılğıl

Ol sebebdin altmış üçde kirdim yerge

Günümüz ifadesiyle

Akıllı isen erenlere hizmet eyle

Emr-i ma'rûf kılanları aziz eyle

Nehy-i münker kılanları hürmetli eyle

O sebepten altmış üçte girdim yere¹⁰¹⁶

Görülüyor ki dörtlük emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker düsturu üzerine bina edilmiştir. İyiliği emredip kötülükten de insanları sakındıranların izzet sahibi, hürmete layık insanlar olduğu vurgulanmıştır. Bu insanlara da hizmet etmek ve onlarla birlikte olmak mana diliyle tavsiye edilmiştir. Hoca Ahmed Yesevî'nin bu insanlara neden bu kadar hürmet ettiği yukarıda ifade ettiğimiz ayetlerin çizdiği çerçeve ile ilgilidir diyebiliriz.

İyiliği emredip kötülüğü men edenleri öven Hoca Ahmed Yesevî, başka bir hikmetinde de bu fiilin bizzat yapılmasını tavsiye eder:

Emr-i ma'rûf nehy-i münker bilip kılsa

Yatsa kobsa bir Hudanı hazır bilse

Ta ölgünce hacesige hizmet kılsa

Kuvvet berür anı ne dep dü-ta kılson

, Günümüz ifadesiyle;

Emr-i ma'rûf nehy-i münker bilip eylese

Yatsa kalksa bir Allah'ı hazır bilse

Ölene kadar Rabbine hizmet eylese

Kuvvet verir onu ne diye iki büklüm eylesin¹⁰¹⁷

Dörtlüğün ilk üç mısraında üç ayrı ayete işaret vardır. İlk iki ayet Şener tarafından tespit edilmiştir. İlk mısradaki bu başlıkta ele aldığımız iyiliğin emredilip

¹⁰¹⁶ Bice, *age*, s. 68.

¹⁰¹⁷ Bice, *age*, s. 292.

kötülüğün engellenmesi, ikinci mısradaki Allah'ın her an her şeyi bildiği,¹⁰¹⁸ üçüncü mısradaki ise ölene kadar Rabbe ibadet edilmesi gerektiği¹⁰¹⁹ ayet kaynaklı olarak hikmette yerini almıştır.

Konuyla ilgili hikmetlerinde genellikle ayette geçen lafızları kullanan Hoca Ahmed Yesevî, bir hikmetinde bu emri nasıl yerine getirdiğini söyler:

Ottuz beşde mescid kirip devran sürdüm

Taliblerke ışk dükânın tola kurdum

Eğri yola her kim kirdi söğdim urdum

Âşıklarga Hak' dın müjde yetti dostlar

Günümüz ifadesiyle;

Ottuz beşte mescide girip devran sürdüm

İsteklilere aşk dükkânını dopdolu kurdum

Eğri yola her kim girdi çekiştirdim vurdum

Âşıklara Hak'dan müjde ulaştı dostlar¹⁰²⁰

Hikmette Hoca Ahmed Yesevî, eğri yola sapanları, haktan ayrılanları doğru yola iletmek için mücadele ettiğini söylüyor. Yapılan veya yapılması tavsiye edilen bu eylem en tepede iyiliğin emredilmesi ve kötülüğün engellenmesi ile ilişkilidir. Zira kötülün engellenmesi sadece bir insanın başka insanlara yaptığı kötülük olarak telakki edilmemeli, bilakis bu hikmette işaret edildiği üzere insanın kendi, kendine yaptığı kötülük de engellenmelidir. Bu bakış açısı da hakeza Kur'an'da "kendi nefislerine zulmedenler" insanlar izah edilirken ortaya konulmuştur. Hikmetinde Hoca Ahmed Yesevî, doğru yoldan, Allah'ın yolundan ayrılan bir kulun kendi kendine yapabileceği en büyük kötülüğü yapmış olduğunu işaret ederek böyle insanları kötülükten alıkoymak için her türlü mücadeleyi verdiğini söyler.

¹⁰¹⁸ Hadîd 57/4.

¹⁰¹⁹ Hicr 15/99.

¹⁰²⁰ Bice, *age*, s. 71.

Son olarak başka bir hikmette konuyla ilgili üzerinde durmak istediğimiz bir husus daha vardır. Hoca Ahmed Yesevî bu hikmetinde ise iyiliği emredip kötülüğü engellemeyenleri eleştirmektedir:

Kıyametnin şiddetin bilmegenler
Garib fakir körse közge ilmegenler
Emr-i maruf nehy-i münker kılmaganlar
Has büzürgler seni ne deb dua kılsun

Günümüz ifadesiyle;

Kıyametin şiddetini bilmeyenler
Garib fakir görse göze ilıştırmeyenler
Emr-i maruf nehy-i münker kılmayanlar
Has ulular sana ne diye dua eylesin¹⁰²¹

Ayetlerde görülüyor ki iyiliği emretmek kötülüğü engellemek Allah'ın kullarına yüklediği bir sorumluluktur. Hz. Peygamber, bu sorumluluğu yerine getirirken, münâfıkların ve kâfirlerin bunu yerine getirmedikleri de yine ayetlerde yer alan bilgiler arasındadır. Kur'an'da yüklendiği bu sorumluluğu yerine getirenler övülürken bundan gafil kalanlar da eleştirilmiştir. Bu noktada hikmetlerdeki genel yapıya bakıldığında görülüyor ki Hoca Ahmed Yesevî, söz konusu sorumluluğu tavsiye ediyor, yerine getirenleri izzetli, hürmetli, tutuyor ve aşağıdaki hikmette de sorumluluğundan kaçanları eleştiriyor. Sonuç olarak diyebiliriz ki Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetleri, iyiliği emretme ve kötülüğü engelleme hususunda Kur'an-ı Kerîm ile tam bir uyum içerisindedir.

3.11. Erenler/Veliler

Kur'an-ı Kerîm'de velilerle ilgili ifadelere bakıldığında zaman bu ifadelerin büyük bir kısmının umumi olduğu görülür. Allah iman edenlerin velisidir.¹⁰²² Kafir

¹⁰²¹ Bice, *age*, s. 404.

¹⁰²² Bakara 2/257.

ve münafıklar da birbirlerinin velisidir.¹⁰²³ Müslüman için ise Allah, O'nun Resulü ve dahi diğer mü'minler velidir.¹⁰²⁴ Şu halde bir Müslümanın Allah'ı, Resulü'nü ve diğer mü'minleri bırakıp da ehl-i kitaptan kendine veliler edinmesi makul bir şey değildir.¹⁰²⁵ Bu veriler Kur'an'da veli kavramı üzerinde çizilen genel çerçevedir. Bir de Allah'ın has kulları vardır. Örneğin İbrahim (as) bizzat Allah'ın dostu/velisidir.¹⁰²⁶ Cahillerle tartışmayan, boş ve faydasız işlerle iştigal etmeyenler de Rahmân'ın kulluğa kabul ettiği zümrelere dendir.¹⁰²⁷ Ticaretin ve alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan alıkoyamadığı kullar da yine dikkate şayandır.¹⁰²⁸ Şu halde diyebiliriz ki kişinin velilik mertebesinde ilk şart iman etmektir. Bundan sonraki mertebeler her kulun marifetine göre tecelli edecektir. Kulun Allah'ı sürekli zikretmesi, sadık olması ve dahi sadıklarla beraber olması da yine Kur'an'da tavsiye edilen hareketlerdendir. Zira Allah; peygamberlere, sâdıklara, sâlihler ve şehitlere nimet vermiştir.¹⁰²⁹ Allah'ın nimet verdiği kul da çok şeye ermiştir. Bu sebeple olabilir ki Allah'ın evliyasına hiçbir korku yoktur ve onlar mahzun da olmayacaklardır.¹⁰³⁰ Bu noktada yine Kur'an tavsiyesi üzerine sâdıklarla beraber olmak¹⁰³¹ kulun lehinedir.

Buraya kadar çizmeye çalıştığımız çerçeve, vahiy nazarından olmakla birlikte mutasavvıf şairlerin velileri hangi nazarla düşündükleri ihtimali üzerinedir. Hz. Peygamber'in son peygamber olduğu gerçeğinin yanında aklı başında bir Müslümanın Allah'ın nimet verdiği sâlihler, sâdıklar ve şehitleri araması, bulması, onlarla birlikte olması ve dahi iyi kullarla cennete girecek olması¹⁰³² ideal olandır. Hoca Ahmed Yesevî de ayetlerdeki hakikatlerden hareketle olsa gerek velilere, sâlihler ve siddıklara son derece hürmetkâr davranır ve böyle davranılmasını emreder. Bunu yaparken de en çok "eren" kavramını kullanır. Yunus Emre'ye de

¹⁰²³ Maide 5/51.

¹⁰²⁴ Maide 5/56.

¹⁰²⁵ Maide 5/51.

¹⁰²⁶ Nîsâ 4/125.

¹⁰²⁷ Furkan 25/63.

¹⁰²⁸ Nûr 24/37.

¹⁰²⁹ Nîsâ 4/69.

¹⁰³⁰ Yunus 10/67.

¹⁰³¹ Tevbe 9/119.

¹⁰³² Fecr 89/29.

belki sirayet eden bu Yesevî tavrı, eren kavramı ile Kur'an'da bahsedilen, kendisine nimet verilen kullar zümresinden salih ve siddıkları işaret etmektedir.

Hikmetlere bakıldığı zaman görülür ki Hoca Ahmed Yesevî, "sâdıklarla beraber olun" emrini çok iyi özümsemiştir:

Kul Hoca Ahmed zâhid bolma âşık bolgıl
Bu yollarda bî-bak yürme **sâdık bolgıl**
Leylî Mecnûn Ferhâd Şirin Vâmık bolgıl
Âşık bolmay Hak didarın körse bolmas

Günümüz ifadesiyle;

Kul Hoca Ahmed zâhid olma âşık ol
Bu yollarda yalnız yürüme sâdık ol
Leyla Mecnûn Ferhâd Şirin Vâmık ol
Âşık olmadan Hakk cemalin görse olmaz¹⁰³³

*"Ey iman edenler! Allah'ın emirlerine uygun yaşayın/aykırı davranmaktan sakının ve **doğru (sâdık) olanlarla beraber olun.**"*¹⁰³⁴

*"Kim Allah'a ve Resul'e (can u gönülden) itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği nebiler, **sâdıklar**, şehitler ve salihlerle beraber olacaklardır. **İşte onlar ne güzel arkadaşlardır.**"*¹⁰³⁵

Her iki ayette de sâdıklarla arkadaş, dost olmak tavsiye edilmiştir. Bu sebeple olsa gerek Hoca Ahmed Yesevî de sâdıklarla beraber olmayı hikmetinde tavsiye eder.

Başka bir hikmette ise Ahmed Yesevî, sâdıklara nazır olmayı işaret eder:

Ey dostlarım arifler halis suhbet eterler
Ol suhbetde marifet dürelerini saçarlar

¹⁰³³ Bice, *age*, s. 267.

¹⁰³⁴ Tevbe 9/119.

¹⁰³⁵ Nisâ 4/69.

Suhbet vakti hazır bol **erenlerge nazır bol**

Ohaletde erenler erge nazar kılurlar

Günümüz ifadesiyle;

Ey dostlarım ârifler hâlis sohbet ederler

O sohbetde marifet incilerini saçarlar

Sohbet vakti hâzır ol **erenlere nâzır** ol

O hâletde erenler ere nazar kılırlar¹⁰³⁶

Bu hikmette zahiren sohbetlere erenlere yakın olmak anlaşılmaktadır. Fakat hikmet “**sadıklarla beraber olun**” ve “**onlar ne güzel arkadaştır**” ayetlerinde haber verilen temel üzerine bina edilmiştir. Hikmette ifade edilen “erenlere nazır olmak”, bu ayetler ile birlikte daha derinlikli bir manayı muhtevidir.

Hoca Ahmed Yesevî başka bir hikmetinde erenlere hizmet etmeyi tavsiye eder ve onlara hürmette kusur etmemeyi tembihler:

Akil erseng **erenlerge** hizmet kılğıl

Emr-i maruf kılğanlarını izzet kılğıl

Nehy-i münker kılğanlarını hürmet kılğıl

Ol sebebdin altmış üçde kirdim yerge

Günümüz ifadesiyle;

Akıllı isen **erenlere** hizmet eyle

Emr-i maruf kılanları aziz eyle

Nehy-i münker kılanları hürmetli eyle

O sebepten altmış üçte girdim yere¹⁰³⁷

Bu hikmette erenlere gösterilmesi beklenen hürmet, onların Allah tarafından verilen bir nimete nail olmalarından ve dahi kendileriyle birlikte olunmasına yönelik emir/tavsiyeden hareketledir diyebiliriz.

¹⁰³⁶ Bice, *age*, s. 349.

¹⁰³⁷ Bice, *age*, s. 64.

Yukarıda ifade ettiğimiz ayetlerde mü'minlerin birbirlerine veli olduklarını kayıtlı idi. Kafirler de birbirlerinin velileri idi. Bu noktada Hoca Ahmed Yesevî, ayet ve hadisi anlamayan, erenler sözünü tutmayanları mü'min kategorisine dahil etmez:

Mü'min ermes hikmet eştip yığlamaydur

Erenlerni aytkan sözün tınglamaydur

Ayet hadis guya **Kur'an** anglamaydur

Bul rivayet arş üstide kördüm mena

Günümüz ifadesiyle;

Mü'min değil hikmet işitip ağlamıyor

Erenlerin söylediği sözü dinlemiyor

Ayet hadis Kur'an'ı anlamıyor

Bu rivayeti arş üstünde gördüm ben işte¹⁰³⁸

Bu hikmette Kur'an'ı kabul etmeyen/anlamayan ve Allah'ın birlikte olun dediği kullarla birlikte olmaya yanaşmayan insanlar eleştirilmiş ve böylesinin mü'min olamayacağı vurgulanmıştır. Bu hikmet de yine yukarıda işaret edilen konuyla ilgili ayetler ekseninde değerlendirilebilir.

Yine yukarıda ifade edildiği üzere Rahman'ın has kullarının bazı vasıflarından olarak, onları ticaret ve alışverişin Allah'ı anmaktan alıkoyamayacağına değinilmişti. Hoca Ahmed Yesevî bir hikmetinde konuyla ilgili ayetin bir kısmını lafzen iktibas etmiş ve "erenler" derken esasında kimi kastettiğini izhar etmiştir:

Erenleri Hak yadıdan gafil bolmas

Ricâlün lâ tulhîhim der Hâliku'n-nâs

Eren yolın tutkan hergiz yolda kalmas

O hazretde sır esrarı makbul bolur

Günümüz ifadesiyle;

¹⁰³⁸ Bice, *age*, s. 67.

Erenleri Hak yadından gafil olmaz
Ricâlin lâ tulhîhim der Hâlikü'n-nâs
Eren yolunu tutan asla yolda kalmaz
O hazrette sır esrarı makbul olur¹⁰³⁹

Bu hikmette lafzen iktibas edilen ayetin meali şöyledir:

“(İşte) **nice adamlar** (var)dır ki onları ne ticaret ne de alışveriş, Allah’ı anmaktan, namazı dosdoğru/gereğine uygun kılmaktan, zekatı vermekten alıkoyar. Onlar (dehşetinden) kalplerin ve gözlerin halden hale geçeceği bir günden korkarlar.”¹⁰⁴⁰

Konuyla ilgili bu ayetle birlikte değerlendirilmesi gereken başka bir ayet de şöyledir:

“Ey iman edenler! Mallarınız ve evlatlarınız sizi **Allah’ın zikrinden oyalayıp alıkoymasın**. Kim bunu yaparsa işte onlar, hüsrana uğrayanların ta kendileridir.”¹⁰⁴¹

Ayetlerle dörtlüğü birleştirdiğimizde anlaşılıyor ki şiirimizde kullanılan “eren” ifadesiyle kastedilen kişi, Allah’ın zikrinden bir an bile gafil kalmayan yiğit kişidir, hüsrana uğramayacak olan kişidir. Bu bakımdan Hoca Ahmed Yesevî ile Yunus Emre ısrarla erenlerin yolundan bahseder, erenlerin sohbetinde bulunmayı tavsiye eder.

Bu ayetteki yaklaşımı destekler mahiyetteki başka bir hikmetinde ise Hoca Ahmed Yesevî, erenlerin dünya derdi çekmedikleri ve Allah’tan başka bir şeyi kendilerine dert edinmedikleri kayıtlıdır. Bu bakış açısı da yine yukarıdaki iki ayetle birlikte değerlendirilmelidir:

Erenler dünya dimedi dünya gamin yimedi
Hakk’dın özgeni dimedi dünya salıb keterem

Günümüz ifadesiyle;

¹⁰³⁹ Bice, *age*, s. 290.

¹⁰⁴⁰ Nûr 24/37.

¹⁰⁴¹ Münâfikûn 63/9.

Erenler dünya demedi dünya gamını yemedi

Hakk'tan özgeyi demedi dünyayı bırakıp giderim¹⁰⁴²

Hikmette erenlerin dünyalık bir kaygı çekmediklerini ve Allah'ı anmaktan da geri durmadıklarını hatta Allah'tan başka bir şey anmadıklarını görüyoruz. “Nice adamlar” ayetinde de tarif edilen kişilerle Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetinde tarif ettiği kişiler aynıdır denilebilir.

Hikmetlerde çok sık dile getirilen eren, veli, evliya gibi kavramlar Yesevî hazretin konuyu ne derece önemseydiğini gösterir. Ahmed Yesevî'ye göre erenler, Allah yolunda canından geçen, kibir sahibi olmayan ve Allah'ın emrine itaatkar olan insanlardır.

Huda fermanın tutgan bolur ol evliyadan

Bolursan evliyadan riyazet köbrek kılsang

Günümüz ifadesiyle;

Allah emrini tutan olur o evliyâlardan

Olursun evliyâlardan riyâzeti çokça eylesen¹⁰⁴³

Görülüyor ki hikmetlerde evliyalara, sıddıklara ve sâlihlere karşı müthiş bir saygı ve edep söz konusudur ve bu hikmetlerde tarif edilen, vasıfları sıralanan veliler de Kur'an'da bahsedilen has kullar/muttakiler ile örtüşmektedir. Hoca Ahmed Yesevî'nin eren/evliya konusunda söylediği pek çok bilginin vahiy kaynaklı olduğunu ifade edebiliriz.

¹⁰⁴²

¹⁰⁴³ Bice, *age*, s. 243.

DEĞERLENDİRME

İman bölümünden sonra hikmetlerde karşımıza sıkça çıkan konular İhsan bölümünde bir araya gelmiştir. İnsanoğlunun ebedi huzura ermesi yolunda dikkat etmesi gereken bazı başlıklar ile iman edip İslam'ın şartlarını asgari düzeyde yerine getiren bir kulun Allah'ın rızasına erme yolunda dikkat etmesi elzem bazı konular İhsan çerçevesinde değerlendirildi. Bunların başında tevbe ve zikir gelmektedir.

Hoca Ahmed Yesevî hikmetlerinde tevbe konusuna sıklıkla yer vermiş ve kulun ölmeden önce mutlaka tevbe etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Fakat ölüm saatinin bilinmez olması tevbenin an içinde yapılmasını lüzumlu kılmaktadır. Bu bakımda ayet-i kerîmerlerde ve hikmetlerde günaha pişmanlık duyarak tevbe etmek gerektiği işaret edilmiş ve günahı dolayısıyla da kulun gözyaşı dökmesi gerektiği yine hem ayetlerde hem de hikmetlerde öğütlenmiştir. Son olarak hangi tevbenin kabul edilmeyeceğini haber veren Hoca Ahmed Yesevî, vahyin tevbe konusundaki uyarılarını dikkate almış ve bunları hikmetlerinde hissettirmiştir.

Dikkatimizi celbeden bir diğer konu ise zikirdi. Çok geniş bir anlam alanı olan zikir kavramını bu başlıkta Allah'ı zikretmek/anmak anlamında değerlendirdik. Hoca Ahmed Yesevî, sabah akşam Allah'ı zikretmeyi öğütler zira gönüller ancak ve ancak Allah'ın zikri ile mutmain olabilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in Allah'ı zikretme konusundaki uyarı ve tavsiyelerinin hikmetlerde net bir şekilde görüldüğünü fark ettik. Yine ayet-i kerimlerde yaratılmış diğer mahlukatın da Allah'ı zikrettiği haber verilmekte ve bu konu da hikmetlerde göze çarpmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'in zikir konusundaki ısrarı hikmetlerde de birebir yer almıştır. Divan-ı Hikmet'in bu husustaki tavrının neredeyse bütün divan-ı ilahiyatlarda göze çarpması ayrıca dikkat çeken bir durumdur.

İhsan başlığında gördük ki tevbe ile zikrin kazanımları karşısında insanı ebedi saadetten alıkoyan nefis ve şeytandır. Nefsin insana kötülükleri emrettiği, bu sebeple de nefsini ıslah edenin kurtuluşa ereceği, mutmain olan nefsin iyi kullarla birlikte cennete gireceği Kur'ân-ı Kerîm'in nefse dair uyarılarından. Bu sebeple Hoca Ahmed Yesevî de hikmetlerinde hemen her fırsatta nefse dair insanoğlunu

uyarmış ve nefsin ıslah edilmesi gerektiğini tekrar-be-tekrar vurgulamıştır. Ayet-i kerimelerde şeytanın da insana düşman olduğu, insanı doğru yoldan saptırmak için elinden geleni yaptığı, fakat ihlaslı kullara bir tesirinin olmadığı vurgulanmış ve insanlar şeytana karşı uyarılmışlardır. Nefsin yanında insanı ebedi saadetten alıkoymak isteyen ikinci bir düşman olan şeytan bu bakımdan nefisle birlikte İhsan anlayışı ile birlikte değerlendirildi. Şeytanın kibirlenip Hz. Adem'e secde etmemesi, bu sebeple lanetlenmesi, insanı doğru yoldan saptırması, insanlara vesvese verip fakirlikle korkutması, insanı Allah'ın zikrinden alıkoymak ahirette yüzüstü bırakması ayetlerden hikmetlere yansıyan bilgilerdendir. Hoca Ahmed Yesevî insanı doğru yoldan saptıran ve kötülüğü emreden nefse ve şeytana dair ayet-i kerimleri son derece iyi tahlil etmiş ve özümsemiştir diyebiliriz.

Kur'ân-ı Kerîm'de insanlar masivaya aldanmamaları noktasında uyarılmış ve bunu başaran insanlar müjdelenmiştir. Bu bakımdan hikmetlerinde Hoca Ahmed Yesevî de masiva/ağyâr konusuna yer vermiş ve Allah'ı anma/zikretme konusunda kendisini alıkoymak şeylere masiva demiş ve bunlara aldanmamak gerektiğini vurgulamıştır.

Seher vakitlerinde ibadet etmek, istiğfar etmek ve Allah'ı zikretmek hikmetlerde çok sık tekrar edilen bir konudur. Zira ayet-i kerimlerde takva sahiplerinin seher vakitlerinde istiğfar ettikleri vurgulanmıştır. Bunun yanında ayet-i kerimelerde gece ibadetinin Hz. Peygamber'e farz olduğu ve onunla birlikte bulunan mü'minlerden bir grubun da gece namazlarına devam ettiği haber verilmiştir. Bu birliktelik müjdesi ve takva sahiplerinin tavrı dolayısıyla olsa gerektir Hoca Ahmed Yesevî yüzden fazla dörtlüğünde seher vaktinin üzerinde durur ve ısrarla seher vakitlerinde Allah'ı zikretmeyi ve istiğfarı vurgular. Divan-ı Hikmet'tin seher vaktine verdiği bu değer ve ehemmiyet hiç kuşkusuz ayet-i kerimelerin bu konudaki verdiği bilgilere bağlıdır ve Hoca Ahmed Yesevî'den sonra kaleme alınan hemen her divan-ı ilahiyatta seher vaktine ayrı bir ehemmiyet verildiği görülür.

İhsan bölümünde Hoca Ahmed Yesevî'nin en fazla üzerinde durduğu konu dünya hayatı olmuştur. Dünyanın faniliği, aldaticılığı, bir oyun ve eğlenceden ibaret olması hikmetlerde ayetlerden mülhem olarak defalarca dile getirilmiştir. Hoca Ahmed Yesevî dünya hayatına aldanmamak gerektiğini sıklıkla vurgulamış ve dünyayı ahirete, ahireti dünyaya tercih edenleri, dünya nimetlerine dalanları, dünya malı kazanmak için rüşvet verenleri ilgili ayetlere işaret ederek izah etmiştir. Hoca Ahmed Yesevî, dünya hayatının bir imtihan yurdu olduğunun bilincinde olarak dünya ahiret dengesinin tutturulması gerektiği görüşünü savunur. Dünya hayatında iken ahiret için azık hazırlamak gerektiğini savunan Hoca Ahmed Yesevî dünya hayatını bir pazara benzetir. Bu benzetme tavsiyelerin arka planında ise vahyin dünya hayatı için öngördüğü gerçekler yatmaktadır.

Hoca Ahmed Yesevî, Allah'ın dualara icabet edeceği müjdesi ile duaya çok ehemmiyet vermiştir. Duanın korku ve ümit arasında olup gizlice yapılması gerektiği hikmetlerde ayrıca vurgulanan vahiy kaynaklı bir husustur.

Hikmete sahip olup hikmetli söz söylemek, iyiliği emredip kötülüğü engellemek, kötülükten sakındırmak da İhsan bölümünde üzerinde durduğumuz diğer konulardandır. Kur'ân-ı Kerîm hikmete önem vermiş ve hikmet verilen kişiye de çok şeyin verildiğini söylemiştir. Bununla beraber gönderilmiş peygamberler de Allah'ın emri gereği kavimlerini hikmetle ve güzel sözle Hakk'a davet etmişlerdir. Bütün bunlar bir arada değerlendirildiği zaman Hoca Ahmed Yesevî'nin şiirlerine hikmet adını vermesi oldukça manidardır diyebiliriz.

İhsan bölümünde Hoca Ahmed Yesevî'nin tasavvufî konuları gönül dilinin incelikleri ile birlikte ayet-i kerimelerin mefhumları ekseninde zikrettiğini gördük. Kur'ân-ı Kerîm'in tevbe, zikir, nefis ve şeytan gibi konularda verdiği bilgilerin neredeyse tamamen hikmetlere yansıdığını fark ettik. Bu bölümdeki konuların hikmetlerin genelinde örneğinin daha fazla olduğunu, Hoca Ahmed Yesevî'nin bu bölümdeki konular üzerinde daha ayrıntılı durduğunu söylemek mümkündür. Kur'ân-ı Kerîm'de bu bölümde ele alınan konuların sıklıkla tekrar edildiği bilgisi bize hikmetlerin bu hususta da vahiyle örtüştüğü gerçeğini söyler.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. DİĞER KONULAR

Bu bölümde İman, İslam ve İhsan bölümlerine ekleyemediğimiz konular değerlendirildi. İnsan, hânümân, alim, ilim, cahil, cehalet, cimrilik, cömertlik, elest bezmi ve kibir bu bölümün konuları arasındadır.

İnsan konusu hikmetlerde üzerinde durulan bir mefhumdur. İnsanın yaratılış gayesi, topraktan yaratılması, aslının bir damla su olması, mutlaka ölümü tadacak olması, bazı insanların hayvanlara benzetilmesi ve insanların farklı farklı yaratılmaları insan başlığı altında değerlendirdiğimiz alt bölümlerdir. İnsanın nankörlüğü de yine bu başlıklarla beraber ilgili ayet ve hikmetle ayrı ayrı değerlendirildi.

Bölümün bir diğer konusu ise hânümândır. İnsanın aile ve toplum hayatına mesafesini konu alan bu başlıkta Hoca Ahmed Yesevî, ayetlerden hareketle insanı ailesi hususunda uyarır ve bazı aile fertlerinin kişiyi Allah'tan alıkoyduğunu ve bu sebeple ayetteki ifadeyle birer fitne olabileceklerini hatırlatır.

Cahilleri yeren, cahillerden uzak durup onlarla tartışmaya girmekten kaçınan Hoca Ahmed Yesevî, cahiller ile cimrileri eleştirmiş ilmi, alimleri ve cömertleri de övmüştür.

Kibir konusu da yine bu bölümde iki alt başlık halinde ele alındı. önce konuyla ilgili ayetler ardından ilgili hikmetler değerlendirildi.

Son olarak ise müstakil bir başlık oluşturmayacak kadar az örneği olan fakat ayetle ilişkisi bulunan hikmetler “diğer” başlığı altında kendi alt başlıkları ile toplandı. Harama bakmamak, temizliğe dikkat etmek, hased, gıybet, kul hakkı, şehitlik, kınayıcının kınamasından korkmamak gibi vahiy kaynaklı mefhumlar ilgili ayet ve hikmetlerle birlikte değerlendirildi.

Kur'ân-ı Kerîm'de peygamberlerin haricinde de bazı isimler zikredilir. Örneğin Firavun, Haman, Samiri bu isimlerden bazılarıdır. Hikmetlerde de Ashab-ı Kehf, Firavun ve Haman, Karun ve Samiri ayetlerde belirtilen özellikleri ile birlikte zikredildikleri için bu isimler ayrı ayrı başlıklar halinde değerlendirildi.

Divan-ı Hikmet'te kullanılan lafzî iktibaslar da ayrı bir başlık altında toplandı. Lafzen iktibas edilen ayet ve meali verildikten sonra ayetin geçtiği dörtlük zikredildi.

4.1. İnsan

4.1.1. Kur'an-ı Kerîm'de İnsan

İnsanın âlemde muhatap olduğu en müstesna kitap olan Kur'an-ı Kerîm'de insana dair bazı bilgiler söz konusudur. İnsana inen, insan tarafından anlaşılması beklenen, insanı muhatap kabul eden bir kitapta insana dair, insanın doğasına, tabiatına dair oldukça kıymetli, müstesna bilgiler mevcuttur. Kur'an insanın yaratılışını, neyden yaratıldığını, yaratılış gayesini anlatır. Bazı ayetler insanın izzetini ifade ederken bazı ayetler insanın zayıf yönünü zikreder.

İnsanın vahiyde zikredilen belki en kıymetli yönü halife olmasıdır. Cenab-ı Hak, insanı yeryüzünde halife olarak yaratmıştır.¹⁰⁴⁴ Bunun dışında insana değer atfeden bir diğer konu ise insanın şeref/kerem sahibi olmasıdır.¹⁰⁴⁵ Allah insanı en güzel biçimde yaratmış,¹⁰⁴⁶ ona kendi ruhundan üflemiştir.¹⁰⁴⁷ Melekler insana saygı nişanesi olarak secde etmişlerdir.¹⁰⁴⁸ Yaratılmış bütün eşya insanın hizmetine tahsis edilmiştir.¹⁰⁴⁹ Bütün bunlar insanı, diğer yaratılmışlardan ayrı bir konuma yükseltmekte, insana üstün bir değer yüklemektedir. Hakikaten insan şerefli ve izzet sahibidir.

¹⁰⁴⁴ Bakara 2/30, En'âm 6/169, Yunus 10/14, Neml 27/62, Fatır 35/39.

¹⁰⁴⁵ İsra 17/70.

¹⁰⁴⁶ Tîn 95/4.

¹⁰⁴⁷ Hicr 15/29, Secde 32/9, Sad 38/72.

¹⁰⁴⁸ Bakara 2/34, A'râf 7/11, İsra 17/61, Kehf 18/50, Taha 20/116.

¹⁰⁴⁹ Casiye 45/13.

İnsanın şerefli yaratılışı ile birlikte bazı zayıf yönleri de vardır. Yine vahiy kaynaklı olarak insana dair bazı zaafı bılıyorz. İnsan acelecidir,¹⁰⁵⁰ zayıf yaratılmıştır,¹⁰⁵¹ câhildir,¹⁰⁵² cimridir,¹⁰⁵³ nankördür,¹⁰⁵⁴ zâlimdir,¹⁰⁵⁵ tartışmaya oldukça düşkündür,¹⁰⁵⁶ kendine bir kötülük dokunduğu vakit hemen şikayet eder,¹⁰⁵⁷ oldukça hırslıdır.¹⁰⁵⁸ Bunlar da ayetlerde insanın zayıf yönleri olarak sıralanan vasıflarıdır. İnsanın aynı anda hem çok müstesna özellikleri hem de çok süfli vasıflarının olması Cenab-ı Hakk'ın takdiri olarak imtihan gereğidir. İnsan isterse üstün özelliklerini kullanır cennete gider, isterse süfli vasıflarının peşinden koşar cehennemelik olur.

Bunların dışında insanın aslının toprak olması, topraktan yaratılması, daha sonra bir damla sudan meydana gelmesi gibi konular da yine ayetlerde insana dair verilen bilgiler arasındadır. İnsanın bu âleme imtihan gereği geldiği, bir gün mutlaka öleceği de ayetler arasında göze çarpan bilgiler arasındadır. İnsanlar arasında imtihan gereği farklar olması, kiminin zengin kiminin fakir olması, yaratılışındaki üstünlüğe ve taşıdığı şerefe rağmen bazı insanların hayvanlardan daha beter olması gibi konular da Kur'an'da insana dair verilen bilgiler arasındadır.

4.1.2. Divan-ı Hikmet'te İnsan

Hoca Ahmed Yesevî, hikmetlerinde Kur'an'da söz konusu edilen insana dair pek çok konuya temas etmiştir. İnsanın aslının toprak neslinin bir damla su olması hem ayetlerde hem de hikmetlerde göze çarpan konulardandır. İmtihan dünyasında belirli bir zamana kadar hayat süren insanın mutlaka ölecek olması da yine hikmetlerde ayetlerin yansıması olarak yer alır.

¹⁰⁵⁰ İsrâ 17/11, Enbiya 21/37.

¹⁰⁵¹ Nisâ 4/28.

¹⁰⁵² Ahzab 33/72.

¹⁰⁵³ İsrâ 17/100.

¹⁰⁵⁴ İbrahim 14/34, İsrâ 17/67, Hac 22/66, Şura 42/48, Zuhuf 43/15, Adiat 100/6.

¹⁰⁵⁵ İbrahim 14/34, Ahzab 33/72.

¹⁰⁵⁶ Kehf 18/54.

¹⁰⁵⁷ Mearic 70/20.

¹⁰⁵⁸ Me'aric 70/19.

4.1.3. Topraktan Yaratılması

Divan-ı Hikmet'te Hoca Ahmed Yesevî insanın aslının topraktan olduğunu, toprağın ise acizliği ifade ettiğini, acizlikten yaratılan insanın kibirlenmesinin hoş bir şey olmadığını, kibirlinin şeytana benzeyeceğini beyan eder. Topraktan yaratılmayla beraber şeytanın kibirlenmesi vayih kaynaklıdır fakat şeytana dair bahis ilgili başlıkta değerlendirildiği için burada tekrar etmiyoruz.

Aslım tufrak neslim tufrak barçadın har
Basıb ötseng murdan cismin kılğusu ar
Kim ar etse şeytan kavmi hevası bar
İşitip okup yerge kirdi Kul Hacı Ahmed

Günümüz ifadesiyle

Aslım toprak neslim toprak her şeyden aciz
Basıp geçsen kirli cismin kılacağı ar
Kim ar etse şeytan kavmi havası var
İşitip okuyup yere girdi Kul Hoca Ahmed¹⁰⁵⁹

Dörtlükte açıkça ifade edildiği üzere Hoca Ahmed Yesevî insanın aslının ve dahi neslinin toprak olduğunu ifade etmektedir. Konuyla ilgili ayet sayısı çoktur fakat örnek olması bakımından şu ayetlere bakılabilir:

*“Sizi **topraktan yaratması** O'nun ayetlerinden (kudretinin delillerinden)dir. Sonra da siz çoğalıp (yeryüzüne) yayılmış insanlarsınız.”¹⁰⁶⁰*

*“Muhakkak Allah katında İsa'nın (dünyaya babasız gelişinin) durumu tıpkı Âdem'in durumu gibidir. **Onu topraktan yarattı**. Sonra “ol” dedi, o da derhal oluverdi.”¹⁰⁶¹*

*“Allah sizi **topraktan**, sonra bir meniden yarattı, sonra da sizi çift çift yaptı...”¹⁰⁶²*

¹⁰⁵⁹ Bice, *age*, s. 86.

¹⁰⁶⁰ Rum 30/20.

¹⁰⁶¹ Âl-i İmran 3/59.

¹⁰⁶² Fatır 35/11.

Görüldüğü üzere Ahmed Yesevî'nin "aslım toprak neslim toprak" demesinin sebebi bu ayetlerdir.

4.1.4. İnsanın Bir Damla Su Olması

Topraktan yaratılan insanın nesli ise bir damla sudan yaratılmıştır. Bu hakikat ayetlerde sıklıkla dile getirilmiş ve insana kibirli olmaması ihtar edilmiştir:

Aslı nesling katre-i ab-ı meni
Hasnı körseng sen özüngdin kem deme

Günümüz ifadesiyle;

Aslın neslin erlik suyu damlası
Hası görsen sen özünden eksik deme¹⁰⁶³

Konuyla ilgili ayet-i kerimelerden bazıları şu şekildedir:

"Biz sizi hakir bir sudan yaratmadık mı?"¹⁰⁶⁴

"Artık insan, neden yaratıldığına (ibretle) bir baksın! O, fişkırap dökülen (meni denen) sudan yaratıldı."¹⁰⁶⁵

Konuyla ilgili şu ayet ise daha geniş bir bakış açısı sağlayacaktır:

"Yarattığı her şeyi güzel güzel yapan ve (ilk) insanı yaratmaya da çamurdan başlayan, sonra onun neslini hakir bir suyun özünden yaratan sonra onu (tastamam) düzeltip ona kendi ruhundan üfleyen, sizin için kulaklar, gözler ve gönüller yaratan O'dur. Ne kadar az şükrediyorsunuz."¹⁰⁶⁶

Başka bir hikmetinde ise Hoca Ahmed Yesevî, insanın aslının su ve toprak olduğu ve sonunda tekrar toprağa döneceğini söyler:

Kul Hace Ahmed taat kıl ömrüng bilmem neçe yıl
Aslıng bilseng ab u gil yene gilge keter a

¹⁰⁶³ Bice, *age.*, s. 282.

¹⁰⁶⁴ Mürselât 77/20.

¹⁰⁶⁵ Târık 86/5-6.

¹⁰⁶⁶ Secde 32/7-9. Konuyla ilgili diğer ayetler için bkz., Kehf 18/37, Furkan 25/54, Nahl 16/4, Mü'mininun 23/13, Mü'min 40/67, Kıyame 75/37.

Günümüz ifadesiyle;

Kul Hoca Ahmed ibadet eyle ömrün bilmem kaç yıl
Aslını bilsen su ve toprak yine toprağa gider ha¹⁰⁶⁷

İnsanın aslının su ve toprak olduğunu ve sonra tekrar toprağa döneceğini bildiren ayetlerden bazıları şöyledir:

*“Sizi (ilk olarak) ondan (karışmış çeşitli renk topraktan) yarattık yine oraya (toprağa) döndüreceğiz. (Sonra dirilişiniz için) bir kere daha ondan çıkaracağız.”*¹⁰⁶⁸

*“Onunla konuşmakta olan arkadaşı da, ona dedi ki: “Seni (önce) topraktan, sonra bir nutfeden yaratıp sonra da sana adam biçimi veren (Allah’ı) mı inkar ediyorsun?”*¹⁰⁶⁹

*“Allah sizi (ilkın çeşitli cins) topraktan, sonra bir meniden yarattı, sonra da sizi çift çift yaptı...”*¹⁰⁷⁰

Hikmette insanın aslının su ve toprak olduğu ve tekrar oraya döneceği ifade edilmişti. Ayetlerde de insanın aslının topraktan, neslinin ise bir damla sudan yaratıldığı ve sonunda yine toprağa döneceği kayıtlıdır. Hoca Ahmed Yesevî'nin bu hükmetleri söylerken bu ayetlerden haberdâr olduğu, bu ayetleri okuduğu, duyduğu, bu ayetleri bildiği âşikârdır.

4.1.5. İnsanın Yaratılış Gayesi

İnsanın yaratılış gayesi ayet-i kerimede zikredildiği üzere kulluktur. Bu husus hikmetlerde dile getirilmiş ve söz konusu ayet manen iktibas edilmiştir.

Sizni bizni Hak yaratdı taat için
Ey bul aceb içmek yemek rahat için
Kâlû belâ didi ruhum mihnet için
Edhem bolup yer astığa kirdim mena

Günümüz ifadesiyle

¹⁰⁶⁷ Bice, *age*, s. 305.

¹⁰⁶⁸ Tâhâ 20/55.

¹⁰⁶⁹ Kehf 18/37.

¹⁰⁷⁰ Fâtır 35/11.

Sizi bizi Hak yarattı ibadet için
Ey acaip içmek yemek rahat için
Kâlû belâ dedi ruhum sıkıntı için
Edhem olup yer altına girdim ben işte¹⁰⁷¹

*“Ben cinleri ve insanları ancak bana (ibadet ve itaatle) kulluk etsinler diye yarattım.”*¹⁰⁷²

Görüldüğü üzere ayette insanın ve cinin yaratılış gayesi net olarak izah edilmiştir. Ahmed Yesevî de bu hakikatten hareket ederek “Sizi bizi Hak yarattı ibadet için” diyerek neredeyse ayetin mealini vermiştir. Ayette “cinler ve insanlar” olarak zikredilen kavramlar hikmette “sizi bizi” olarak yerini almıştır. Öyle ki Hoca Ahmed Yesevî “sizi” derken “cinleri”, “bizi” derken de “insanları” kastetmiştir diyebiliriz.

Dörtlükte ifade edilenlerle ayeti birlikte tekrar düşündüğümüzde Ahmed Yesevî'nin Kur'an ile olan yakın ilişkisi, ayetlerin hikmetlere ne derece etki ettiği bir kez daha fark edilmiş olacaktır.

4.1.6. Mutlaka Ölecek Olması/Her Nefis Ölümü Tadacak

Kur'an-ı Kerîm'de ölüme dair oldukça net ifadeler vardır. Bunların en başında hemen herkesin aklına geleceği üzere her nefsin ölümü tadacak olmasıdır. Âlemde Allah'tan başka her şeyin fani olması, ölümden kaçışın olmaması, ölümün ertelenememesi ayet-i kerimelerde ölüme dair bahsedilen konulardandır. Hikmetlerde de Hoca Ahmed Yesevî ölüme dair hemen hemen ayetlerdeki çizgiye yakın bir yerde durur ve konuyla ilgili hemen her ayeti hikmetlerine taşır.

Her nefsin ölümü tadacak olması hikmette şu şekilde işlenmiştir:

Bolubdur barçağa ferman ölümni şerbetin içmek
Kaçıp andın kutulmassın neçe andın hazer kılsang

Günümüz ifadesiyle;

¹⁰⁷¹ Bice, *age*, s. 89.

¹⁰⁷² Zariyat 51/56.

Olmuştur herkese ferman ölümün şerbetin içmek

Kaçıp ondan kurtulmazsın ne kadar ondan çekinsen¹⁰⁷³

“Her nefis ölümü tadacaktır. Bir imtihan olarak sizi şer ile de hayır ile de deniyoruz. (Sonunda) ancak bize döndürüleceksiniz.”¹⁰⁷⁴

“Her nefis ölümü tadacaktır. Sonra bize döndürüleceksiniz.”¹⁰⁷⁵

Açıkça görüldüğü üzere Hoca Ahmed Yesevî hikmette ayetin mealine yakın ifadeler kullanarak bu konuyu işlemiştir. “Herkese ölümün şerbetini içmek fermanıdır” ifadesi ile “her nefis ölümü tadacaktır” ayeti aynı hakikati dile getirmektedir.

Bundan hareketle ilk dörtlükte her nefsin ölümü tadacak oluşu ayetlere telmihen işlenmiştir:

Kudret birle ferman kıldı Mevlam bizge
Yerde kökde canlılık mahluk kalmas ermiş
Kâbız kıldı Azrailni âlem üzre
Aziz cânı almağunça koymas ermiş

Günümüz ifadesiyle;

Kudret ile ferman eyledi Mevlam bize
Yerde gökde canlı mahluk kalmaz imiş
Can alıcı eyledi Azrail’i âlem üzerinde
Aziz canı almadıkça koymaz imiş¹⁰⁷⁶

Dörtlükle birlikte düşünmemiz gereken ayetler ise şöyledir:

“Allah, hiçbir canı eceli geldiği zaman asla geri bırakmaz...”¹⁰⁷⁷

“Her ümmetin bir eceli vardır. Onların eceli gelince ne bir an geri kalabilir ne de bir an öne geçebilir.”¹⁰⁷⁸

¹⁰⁷³ Bice, *age.*, s. 243.

¹⁰⁷⁴ Enbiya 21/35.

¹⁰⁷⁵ Ankebut 29/57.

¹⁰⁷⁶ Bice, *age.*, s. 249.

¹⁰⁷⁷ Münafikûn 63/11.

“Hiçbir ümmet ecelini ne öne alabilir ne de erteleyebilir.”¹⁰⁷⁹

“Onların eceli gelince ne bir saat geri kalırlar ne de ileri geçerler.”¹⁰⁸⁰

Hikmette hem her nefsin ölümü tadacak olması hem de ecelden/ölümünden kaçışın olmaması veya onun ertelenip öne alınmasının mümkün olmamasına işaret edilmiştir.

Bu hakikatleri çok sık dile getiren Hoca Ahmed Yesevî, ölüme dair bütün bu ayetleri bir hikmetinde çok net bir şekilde dile getirmiştir:

Bu dünyada yaratılan mahluklara
Emdi bildim tiriglik bolmaz ermiş
Bu ölümning şerbetidür aççığ şarab
Cümle âlem içmey andan kalmaz ermiş

Günümüz ifadesiyle;

Bu dünyada yaratılan mahluklara
Şimdi bildim dirilik olmaz imiş
Bu ölümün şerbetidir acı şarap
Bütün âlem içmeyip ondan kalmaz imiş¹⁰⁸¹

Bu hikmetten hem herkesin ölecek olması, hem ölümden kaçışın söz konusu olmaması, hem de ölümün ertelenmesi veya öne alınmasının mümkün olmaması sonucuna varılabilir.

Başka bir hikmette ise ölümün kaçınılmazlığı, krallardan, padişahlardan *misaller* verilerek izah edilmiş ve bazı ayetler özellikle işaret edilmiştir:

Bu dünyada padişahmen dep kögsin kergen
Hem adlıda kürsi koyup hayme uğran
Nece yıllar hayl u haşem çerik salgan
Ecel kelse biri vefa kılmaz ermiş

¹⁰⁷⁸ A'râf 7/34.

¹⁰⁷⁹ Hicr 15/5.

¹⁰⁸⁰ Nahl 16/61.

¹⁰⁸¹ Bice, *age*, s. 250.

Neçe mingler çerik yığgan hanlar kanı
Bu sözlerning her birisi mana kânu
Vefası yok bî-vefâdur dünya tanı
Gâfil âdem görüp ibret almaz ermiş

Günümüz ifadesiyle;

Bu dünyada padişahım deyip göğsünü geren
Hem önüne kürsü koyup hayme vuran
Nice yıllar hayl u haşem çeri salan
Ecel gelse biri vefa eylemez imiş
Nice binlerle çeri yığan hanlar hani
Bu sözlerin her birisi mana hazinesi
Vefası yok vefasızdır dünya tanı
Gafil insan görüp ibret almaz imiş¹⁰⁸²

Bu dörtlükler aşağıdaki ayetler ekseninde düşünülmelidir:

“Nerede olursanız olun ölüm sizi yakalar; titizlikle korunan muhkem/sağlam kaleler içinde olsanız bile...”¹⁰⁸³

“(Bir gün) ölüm sarhoşluğu gerçekten gelir (gerçeği de ortaya getirir): “(Ey insan) İşte bu senin kendisinden kaçtığın şeydir (denilir.)”¹⁰⁸⁴

“De ki: “Sizin hakikaten kendisinden kaçtığınız(ı zannettiğiniz) ölüm var ya! Kesinlikle o, sizi gelip bulacak, sonra gizliyi de âşıkarı da bilen (Allah’a) döndürüleceksiniz. O, yapmakta olduğunuz şeyleri size haber verecektir.”¹⁰⁸⁵

Ölümün kaçınılmaz oluşu fakat insanın ondan daima kaçma eğiliminde olması ayetlerden hikmetlere yansıyan bakış açılarıdır. Ölüme dair yazılan hemen her şiirde bu ayetlerin etkisini görmek mümkündür. Başka bir ifadeyle söyleyecek olursak ölüm hakkında yazılmış manzumeler bu ayetler ile birlikte okunmalıdır.

¹⁰⁸² Bice, *age*, s. 250-251.

¹⁰⁸³ Nisâ 4/78.

¹⁰⁸⁴ Kâf 50/19.

¹⁰⁸⁵ Cuma 62/8.

Ölüme dair hikmetlerin birinde Hoca Ahmed Yesevî konuyla ilgili bir ayeti lafzen iktibas etmiştir:

Kullü men aleyhâ fân ayetinde

Bir Hudadın özge mahluk öler ermiş

İsrafil surın alıb hurganında

Gordın yengi tircüzüben küyer ermiş

Günümüz ifadesiyle;

Kullü men aleyhâ fân ayetinde

Bir Allah'tan başka mahluk ölür imiş

İsrafil Sur'ı alıp üflediğinde

Kabirden yeni deri giydirilerek yanar imiş¹⁰⁸⁶

Hoca Ahmed Yesevî, birinci mısradaki Rahman suresinin 26. ayetini lafzen iktibas etmiştir. İkinci satırda ise hem ayetin manasına dair bir referans vermiş hem de Kur'an-ı Kerim'i ne kadar iyi bildiğini işaret buyurmuştur. Zira birinci satırda 26. ayet lafzen kullanılırken ikinci satırda aynı surenin 27. ayetinin meali kullanılmıştır. İlk iki satırda gündeme gelen ayetler şöyledir:

*"(Yer) üzerinde bulunan her canlı fanidir."*¹⁰⁸⁷

*"(Yalnız) azamet ve ikram sahibi Rabbinin zatı bakidir."*¹⁰⁸⁸

Bu hikmet, Hoca Ahmed Yesevî'nin vahiy kültürüne dair oldukça değerli bir örnektir. Hikmetlere ayetler ustalıkla yerleştirilmiştir. Bu hikmette lafzen iktibas edilen ayet başka bir hikmette manen iktibas edilmiştir:

Dünya malın süymegil dünya malın köb yığmagıl

Ölmesmen deb aymagil **barça âlem ölgüsü**

Günümüz ifadesiyle;

¹⁰⁸⁶ Bice, *age*, s. 252.

¹⁰⁸⁷ Rahman 55/26

¹⁰⁸⁸ Rahman 55/27.

Dünyâ malını sevme dünyâyı çok yığma
Ölmezim diye söyleme **bütün âlem ölgüsü**¹⁰⁸⁹

Beytin ikinci mısraı “Külli men aleyha fan/(Yer) üzerinde bulunan her canlı fanidir” ayetinin meali mesabesindedir. Ayette yeryüzündeki her canlı olarak tarif edilen şey hikmette âlem olarak geçmektedir. Yani “yeryüzündeki her canlı fanidir” ayeti ile “bütün âlem ölecek” ifadesi aynı hakikati dile getirmektedir diyebiliriz.

4.1.7. Bazı İnsanlar Hayvanlar Gibidir/Belhum Edal

Kur'an-ı Kerîm'de bazı insanlar hayvanlara benzetilmiş ve hatta bunların hayvandan da aşağı oldukları zikredilmiştir. Bu insanların yaratılış gayelerinden uzaklaşıp süfli bir hayat peşinde koştukları ilgili ayetlerden hareketle yapabileceğimiz yorumlar arasındadır. Divan-ı Hikmet'te de Hoca Ahmed Yesevî, Kur'an'daki benzetmeye muvafık olarak bazı insanları hayvana benzetir.

Köp kişiler da'da kılur nefis közetib
Yeb içib hayvan kebi tünler yatıb
Roze tutmaz zekat bermes hem uyatıb
Hak Teala kadrini kaçan bilür

Günümüz ifadesiyle;

Çok kişiler iddia eder nefsinı gözetip
Yeyip içip hayvan gibi geceleri yatıp
Oruç tutmaz zekat vermez hem utanıp
Hak Tealanın değerini ne zaman bilir¹⁰⁹⁰

Oruç ve zekatla alakalı muhtelif ayetler söz konusu olmakla birlikte biz burada sadece hayvanlara benzetilen insan tipi üzerinde duracağız.¹⁰⁹¹ Üç ayrı ayet-i kerimede bazı insanlar hayvana benzetilmiştir. Bu insan tiplerinden kimisi hakkı duymamakta direnir, gözünü kulağını ve kalbini kullanmaz, kimisi de sadece

¹⁰⁸⁹

¹⁰⁹⁰ Bice, *age*, s. 291.

¹⁰⁹¹ Oruç ve zekat hakkındaki ayetlerden bazıları için bkz. Bakara 2/183, Tevbe 9/112, Bakara 2/43-110.

nefsinin peşinde koşarak sadece hayvanlar gibi yer içer, kimileri de hayvanlardan daha beterdir.

“Hiç şüphesiz Allah, iman edip de salih (sevaplı) işler işleyenleri alt tarafından ırmaklar akan cennetlere sokacaktır. Küfre sapanlar/inkar edenler ise (dünyada sırf) zevklen(ip eğlen)irler ve hayvanlar gibi yer (ve içer)ler. Artık onların yeri ateştir.”¹⁰⁹²

*“Andolsun ki biz cin ve insanlardan birçoğunu cehennemlik kıldık. Çünkü onların kalpleri vardır, onlarla anlamazlar, gözleri vardır , onlarla görmezler, kulakları vardır, onlarla işitmezler. **İşte bunlar hayvanlar gibidirler, hatta daha aşağı/daha şaşkındırlar.** İşte onlar gafil olanların ta kendisidir.”¹⁰⁹³*

“Yoksa sen hakikaten onların çoğunun (hakkı) dinlediklerini veya düşünüp anladıklarını mı zannediyorsun. Hayır, öyle değil. Onlar hayvanlar gibidir, hatta yolca daha şaşkındırlar.”¹⁰⁹⁴

Hikmette ibadet etmeyen, Allah’a itaat etmeyenler hayvana benzetilmiştir. Bir diğer hikmette ise bu benzetme ayetlerde olduğu üzere “hayvandan beter” mesabesine getirilmiştir:

Uşbu yolnu mezesini bilmegenler
Öz yakasın tutub tevbe kılmaganlar
Dünyasıga mağrur bolub yürügenler
Hayvan erür belki andın beter ermiş

Günümüz ifadesiyle;

Bu yolun lezzetini bilmeyenler
Öz yakasını tutup tevbe etmeyenler
Dünyalığına mağrur olup yürüyenler
Hayvandır belki ondan beter imiş¹⁰⁹⁵

¹⁰⁹² Muhammed 47/12.

¹⁰⁹³ A'râf 7/179.

¹⁰⁹⁴ Furkan 25/44.

¹⁰⁹⁵ Bice, *age.*, s. 244.

Hikmetteki “hayvan erür belki andın beter ermiş” ifadesi, “hayvanlar gibidir hatta daha aşağıdır” ve “hayvanlar gibidir hatta yolca daha şaşkındır” ayetlerinin mealine yakın bir ifadedir.

4.1.8. İnsanların Farklı Farklı Olması

Ayetlerde insanlardan kiminin kiminden derecelerle üstün olduğu, bunun da imtihan gereği olduğu kayıtlıdır. Divan-ı Hikmet’te de benzer bir durum mevcuttur ve insanların birbirinden farklı olmalarının sebebi Allah’ın iradesine bağlanmıştır.

Huş acaib u garaib bu Hüdâ’nıñ işleri
Birisin göya kılıban birisin gungkar eter

Günümüz ifadesiyle;

Ne hoş ilginç gariptir Hakk’ın işleri
Birisini konuşkan eyleyip birisini dili tutulmuş eder¹⁰⁹⁶

İnsanların kiminin kiminden farklı olması ile ilgili ayetler ise şöyledir:

“Sizi yeryüzünün halifeleri/görevlileri yapan, size verdiği şeylerde sizi imtihan etmek için kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O’dur...”¹⁰⁹⁷

“Allah rızık bakımından kiminizi kiminize üstün kıldı...”¹⁰⁹⁸

“O (kimini) alçaltıcı, (kimini) yükselticidir.”¹⁰⁹⁹

¹⁰⁹⁶ Bice, *age*, s. 258.

¹⁰⁹⁷ En’am 6/165.

¹⁰⁹⁸ Nahl 16/71.

¹⁰⁹⁹ Vakıa 56/3. Bu ayetlerin Aziz Mahmud Hüdayî divanıdaki yansımaları ise dikkate şayandır:

Gülistanda gülü handan eden Dost

Ana bülbülleri nâlân eden Dost

Dilerise katreyi umman eden Dost

Kimini kul kimini sultan eden Dost (Ziver Tezeren, *Seyyid Aziz Mahmud Hüdayî Divanı*, İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Yayınları, İstanbul 1985, s. 33.)

4.1.9. İnsan Nankördür

Kur'an-ı Kerim'de, verilen nimeti inkar eden ve görmezden gelen insanların çok nankör oldukları vurgulanır. Divan-ı Hikmet'te de Hoca Ahmed Yesevî insanın kendi kadrini kendisinin dahi bilmediğini söyleyerek insanoğlunun nankör olduğunu ifade ediyor:

Hayf Âdem öz kadrini özi bilmes
Menlik kılıb yahşilerni köze ilmes
Hû suhbetin kurgan yerge kaçıb kelmes
Ol bî-vefâ ahde nedeb vefâ kılsun

Günümüz ifadesiyle;

Yazık insân kendi kadrini kendi bilmez
Benlik kılıp iyileri göze iliştiirmez
Hû sohbetini kuran yere kaçıp gelmez
O vefâsız ahde ne diye vefâ eylesin¹¹⁰⁰

Hikmette tarif edilen insanın nankörlüğü hakkındaki birkaç ayet şöyledir:

*"Kendisinden isteyebileceğiniz her şeyden size verdi. Öyle ki Allah'ın nimetlerini sayacak olsanız sayamazsınız. Doğrusu insan çok zalim, çok nankördür."*¹¹⁰¹

*"...Şu insanoğlu çok nankördür."*¹¹⁰²

*"...Gerçekten insan çok nankördür."*¹¹⁰³

Kendi kadrini dahi bilemeyen insan için en makul tabir ayetlerde zikredildiği üzere nankörlüktür. Hoca Ahmed Yesevî, ayetlerden hareketle insanın kadir kıymet bilmez olduğunu söylüyor diyebiliriz.

¹¹⁰⁰ Bice, *age*, s. 296.

¹¹⁰¹ İbrahim 14/34.

¹¹⁰² İsra 17/67.

¹¹⁰³ Hac 22/66.

4.2. Hânümân

Divan-ı Hikmet'te vahiy kaynaklı olduğunu söyleyebileceğimiz konulardan birisi de aile halkıdır. Hikmetlerde "ehl ü eyâl" ve "hânümân" olarak geçen bu konu kişinin hane halkını muhtevindir. Ev-bark, hane halkı¹¹⁰⁴ anlamına gelen bu kavram hikmetlerin geneline yayılmış bir haldedir. İlk hikmetlerden son hikmetlere kadar muhtelif aralıklarla Hoca Ahmed Yesevî bu kavramlarla konuyu tekrar tekrar ele alır. Konunun ele alındığı dörtlüklere genel olarak bakıldığında hânümân hakkında olumsuz bir çizginin olduğunu ifade etmek durumundayız. Kişinin ailesine karşı olumsuz bir tavır takınması elbette izah edilebilir bir mesele değildir fakat burada Hoca Ahmed Yesevî'nin durduğu yer vahiyde işaret edilen yerdir. Yani ailenin kişiyi Allah yolundan alıkoyması ile ilgilidir. Konuyla alakalı hikmetlere bakmadan önce ayet-i kerimelerde bu meselenin nasıl ele alındığına kısaca göz atmak yerinde olacaktır.

4.2.1. Kur'an-ı Kerîm'de Hânümân

Ayet-i kerimelerde ev halkına dair veriler birkaç farklı yaklaşımla değerlendirilebilir. Bunlardan ilki ve hikmetlerde en çok üzerinde durulan mesele eşlerin ve evlatların kişiye düşmanlık edebilmesi ve bu sebeple de bir fitne/imtihan unsuru olmasıdır. Konuyla alakalı iki ayet şöyledir:

*"Ey iman edenler! Şüphesiz eşlerinizden ve evlatlarınızdan size düşman (olanlar) da vardır. Onlardan sakının...Doğrusu mallarımız ve evlatlarımız bir fitne (bir imtihan konusu)dur."*¹¹⁰⁵

¹¹⁰⁴ Şemseddin Sâmî, *Kamus-ı Türkî*, s. 571.

¹¹⁰⁵ Teğâbun 64/14-15. Ayet-i kerimenin iniş sebebi için rivayetlerde dikkat çeken iki husus vardır. Birincisi eşi yüzünden hicretten geri kalan bir sahabe ve diğeri de yine eşi ve çocukları sebebiyle gazveden geri kalan bir sahabedir. (Bedreddin Çetiner, *Fatiha'dan Nâs'a Esbâb-ı Nüzûl*, Çağrı yay. s. 891) Rivayetlerde ortak olan nokta, kişinin ailesi sebebiyle Allah yolunda yapması gereken şeyi yapamaması ve bundan geri kalmasıdır. Bu veriler ışığında Yunus divanına baktığımızda onun mevzuyu ne kadar derinlemesine bildiğini fark ederiz. Hânümân hakkında Yunus divanındaki veriler Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetleri ile tam bir uyum içerisinde. Fakat bir örnek var ki gerçekten üzerinde durmaya değer. Yunus dünyayı bir kadına benzetir ve kadının niceleri yoldan geri bıraktığını, alıkoyduğunu ifade eder:

Dünyâ bir avret dürür yolundan iltür niceleri

Sürün gitsün ol ayyârı anı sevmek ârdur bize (Tatçı, *age*, s. 338)

“Bilin ki mallarınız ve çocuklarınız bir fitnedir. Ama büyük mükafatın Allah katında olduğunu da bilin¹¹⁰⁶”

İbn Kesîr buradaki düşmanlığı salih amellerden alıkonulma olarak değerlendirir.¹¹⁰⁷ İmam Kuşeyri ise ayeti şu şekilde izah eder:

“Seni kendileri için dünyalık biriktirmeye çağırdıkları zaman bu takdirde onlar senin düşmanıdır. İffetinizi koruyarak dünyadan bir şeyler aldığınız zaman ise onlar sizin düşmanınız değildir. Onlar sizi Allah’ın hakkını yerine getirmekten alıkoyar. Biriktirmekle meşgul olmak, seni Allah’tan uzak bırakan şey senin için hayırlı değildir.”¹¹⁰⁸

Yine ayet-i kerimede eşler arasına sevgi ve merhametin Allah tarafından konulacak olması bir müjde olarak mevcuttur.¹¹⁰⁹ Bu ayetler arasındaki yaklaşım farkı eşlerin birbiri ile imtihan edilip birbirlerini Allah yolundan alıkoymaları ile ilgilidir. Nitekim Münâfikûn suresinde Cenâb-ı Hak insanları bu hususta uyarır:

“Ey iman edenler! Mallarınız ve evlatlarınız sizi Allah’ın zikrinden oyalayıp alıkoymasın...¹¹¹⁰”

Başka ayet-i kerimelerde ise konu dünya hayatının geçici nimetleriyle ilişkilendirilerek izah edilir:

“Mal ve oğullar dünya hayatının ziynetidir. Baki kalacak olan salih ameller ise Rabbinin katında sevapça daha hayırlı, ümit bağlanmaya daha layıktır.”¹¹¹¹

“Kadınlardan, oğullardan, kantarlarca yığılıp biriktirilmiş altın ve gümüşten ve (otlağa) salınmış (özel besili) atlardan; (deve sığır koyun keçi gibi) hayvanlardan ve ekinlerden yana nefsin istekleri, insanlara süslü (cazip) gösterildi. Bunlar (imtihan için

Görülüyor ki Yunus, konuyla ilgili ayetler bildiği gibi ilgili ayetlerin iniş sebeplerini de biliyor ve bunları şiir dilinde oldukça başarılı bir şekilde işliyor.

¹¹⁰⁶ Enfal 8/28.

¹¹⁰⁷ İbn Kesir, Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsiri, (haz. Bekir Karlıağa, Bedreddin Çetiner), Çağrı Yay. s. 7931.

¹¹⁰⁸ İmam Kuşeyrî, Letâifu’l-İşârât (haz. Mehmet Yalar), İlk Harf Yay. C. 6, s. 103.

¹¹⁰⁹ Rûm 30/21.

¹¹¹⁰ Münafikûn 63/9.

¹¹¹¹ Kehf 18/46.

verilen) dünya hayatının (geçici) birer nimetidir. Varılacak yerin en güzeli ise Allah'ın katındadır.¹¹¹²

İnsanların mal ve evlatları ile Allah katında bir paye elde edemeyecekleri, bunların Allah'a yakınlık için bir ölçü olamayacağı Sebe suresinde şöyle haber verilir:

*(Ey insanlar!) Sizi, huzurumuza yaklaştıracak olan ne mallarınız ne de evlatlarınızdır...*¹¹¹³

Son olarak Tevbe suresinde Allah Teala insanın aile fertleri ile olan ilişkilerinde keskin bir çizgi ile çerçevelemiştir. İnsana kardeşi, eşi, evlatları, kabilesi Allah'tan, O'nun Resulü'nden ve Allah yolundan daha sevimli olmamalıdır. Ya da Allah ve O'nun Resulü, bir Müslüman için etrafındaki her şeyden ve herkesten daha kıymetli olmalıdır diyebiliriz. Konuyla ilgili ayet-i kerime şöyledir:

*"De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, kabileniz, kazandığınız mallar, durgun gitmesinden korktuğunuz bir ticaret ve hoşlandığımız evler size Allah'tan, Resulü'nden ve O'nun yolundaki cihattan daha sevimli ise artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyin. Allah, fasıklar toplumunu doğru yola erdirmez."*¹¹¹⁴

4.2.2. Divan-ı Hikmet'te Hânümân

Bütün bu ayet-i kerimleri birlikte düşündüğümüzde bir Müslümanın aile ilişkilerinin çerçevesi netleşir. Aile efradından insana düşmanlık edebilenler söz konusudur. Buradaki düşmanlık, Allah yolundan alıkonulmak kabilinden bir mefhum olduğu için kişi bu hususta uyanık olmalı ve aile fertlerinin muradını Allah'ın muradına tercih etmemelidir. Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinde de konu bu minvalde ele alınmıştır. Türkistan Pîri, Allah'ın muradının söz konusu olduğu bir durumda hânümânın muradından kaçmak gerektiği üzerinde durur. Allah'a rağmen, O'nun rızasının hilafına, O'nun zikrini ihmal ederek devam ettirilen bir aile münasebetini Hoca Ahmed Yesevî hoş görmemektedir.

¹¹¹² Âl-i İmran 3/14.

¹¹¹³ Sebe' 34/37.

¹¹¹⁴ Tevbe 9/24.

Konuyla ilgili hikmetlerde kullanılan en sık söz dizisi “Ehl ü eyâl hânümândın keç” şeklindedir. Ev bark çoluk çocuktan vazgeç anlamında kullanılan bu söz dizisi daha çok “Eşlerinizden ve çocuklarınızdan düşman olanlar da vardır, onlardan sakının” ayeti ile ilişkilidir denebilir. Hikmetlerde konuyla ilgili ifadelerin kahir ekseriyeti bu ayetin bir yansıması şeklindedir.

Hoca Ahmed Yesevî bir hikmetinde cemal görmek için hânümândan geçmek gerektiğini ve çoluk çocuğun da kişiye Allah yolunda düşmanlık edebileceğini şöyle ifade eder:

Kul Hace Ahmed didar izleb geda bolgıl

Keçgil ehl ü ayalindin cüda bolgıl

Allah hakkı bular düşmen süva bolgıl

Cüda bolgan didarını görer ermiş

Günümüz ifadesiyle;

Kul Hoca Ahmed cemal arayıp fakir ol

Geç çoluk çocuğundan ayrı kal

Allah hakkı bunlar düşman uzak ol

Ayrı kalan cemalini görür imiş¹¹¹⁵

Mezkur ayet-i kerimede iki cihet söz konusudur. Birincisi kişinin ehl ü iyâlinin düşmanlık edebilmesi, ikincisi ise onlardan sakınmak meselesidir. Burada her iki cihet de bir arada ele alınmıştır. Türkistan Pîri'nin bu dördlüğü Teğabün suresindeki ayetin bir yansımasıdır diyebiliriz.

Aynı hikmetin bir diğer dördlüğünde ise Hoca Ahmed Yesevî konuyu tekrar ele alır ve çoluk çocuk, ev barktan tam anlamıyla geçmek gerektiğini, isyan düğümünü bu dünyada iken çözenin elzem olduğunu, yoksa can vermenin zor olacağını ifade eder. Burada üzerinde durulan ayet-i kerimenin yukarıda izah ettiğimiz ikinci cihetidir. Ayetteki “onlardan sakının” ifadesi ile dördlüğün ikinci satırı birlikte ele alınabilir.

¹¹¹⁵ Bice, *age*, s. 257.

Vâ-deriğâ muhabbetni câmin içmey
Ehl ü ayâl hânümandın tükel keçmey
Cürm ü isyan girihlerin munda çeçmey
Şeytan galib can bererde şaşım mena

Günümüz ifadesiyle

Vah ne yazık sevgi kadehini içmeden
Çoluk çocuk ev barktan tam geçmeden
Suç ve isyan düğümünü burada çözmeden
Şeytan galip can verirken de şaşım ben işte¹¹¹⁶

Hoca Ahmed Yesevî bu sayılan şeylerin bir imtihan vesilesi olduğuna işaret ederek akıllı kişinin bunlara bağlanmaması gerektiğini ifade eder.

Ayetleri bütün olarak değerlendirip dörtlükteki ifadelerle birlikte düşündüğümüzde Yesevi hazretin Kur'an'ı ne kadar iyi bildiğini ve onu şiir diline mükemmel bir şekilde aktardığını fark etmek kolay olacaktır. Bizce verilen mesaj şu olabilir: Kul dünya hayatında helalinden kazanmalı ama sahip olduğu hiçbir şeye Allah'a bağlanır gibi bağlanmamalıdır. Yoksa hiçbir Müslümanın evladını değersiz görmesi düşünülemez. Ev halkının da dünya hayatında bir imtihan vesilesi olması dörtlüğe yansımıştır denilebilir.

Başka bir hikmette konu yine derli toplu bir şekilde ayetler ekseninde ele alınmış ve oğullardan, ehl ü iyâlden, hânümândan ayrı olmanın gereği olarak Allah rızası öne sürülmüştür. Bu dörtlükte hem "eşlerinizden ve çocuklarınızdan düşman olanlar da vardır, onlardan sakının" ayeti hem de "Mallarınız ve evlatlarınız sizi Allah'ın zikrinden oyalayıp alıkoymasın" ayeti birlikte değerlendirilebilir. Zira dörtlükte hem hânümânın düşman olmasından, hem onlardan uzaklaşmaktan hem de buna bağlı olarak Allah rızasından bahsedilmiştir. Hoca Ahmed Yesevî'nin bu konudaki genel düşünce yapısı bu çerçevededir. Allah'ın rızasını kazanma hususunda son derece samimidir ve ayette haber verildiği üzere eş ve çocukların düşmanlık etmeleri halinde onlardan dahi bu yolda vazgeçebilmektedir.

¹¹¹⁶ Bice, *age*, s. 60.

Allah için ferzendlerim yetim kılsam

Riyazetde söngelerim halım kılsam

Ehl ü ayâl hânümânım ganîm kılsam

Dostlar Hâcem meni bendem degey mukin

Günümüz ifadesiyle;

Allah için evlâtlarımı yetim eylesem

Riyâzette kemiklerimi hamûr eylesem

Ehil ıyâl ev barkımı düşman eylesem

Dostlar Hocam bana bağlım der mi ki¹¹¹⁷

Bir diğerk hikmette ise Hoca Ahmed Yesevî hânümânı mal mülk ile birlikte zikretmiş ve bunlardan vazgeçip Allah diyenin pervanesi olmak gerektiğini öğütlemiştir. Görüldüğü üzere söz konusu olan yine Allah rızasıdır ve bu da yine “Mallarınız ve evlatlarınız sizi Allah’ın zikrinden oyalayıp alıkoymasın” ayeti ile ilişkilidir. “Sizi, huzurumuza yaklaştıracak olan ne mallarınız ne de evlatlarınızdır” ayetinin de yine dörtlüğün arka planında olduğu ifade edilebilir. Öte yandan “Sizi huzurumuza yaklaştıracak olan ne malınız ne de evlatlarınızdır” ayetinin de dörtlükle birlikte değerlendirilmesi gerekir. Dörtlükte hitab edilen kesimin de sûfilik iddiasında bulunanlar olması da ayrıca üzerinde durulması bir konudur.

Sûfiyâ kıldıng muhabbet dâvasın dîvâne bol

Mal u mülk ü hânümândın keçgil u bigâne bol

Kim Hudâ dep sözlese ming örgülüb pervâne bol

Sûfî nakş boldung velî hergiz müsülmân bolmadın

Günümüz ifadesiyle;

Ey sûfî kıldın muhabbet dâvâsını dîvâne ol

Mâl ve mülk ev barkdan geç ve ilgisiz ol

¹¹¹⁷ Bice, *age*, s. 169.

Kim Allah diye söylese bin dönüp pervânesi ol
Sûfî-nakş oldun velî aslâ Müslüman olmadın¹¹¹⁸

Bir diğer hikmette ise Hoca Ahmed Yesevî hânümânı dünya telaşı ile birlikte değerlendirmiş. “Mallarınız ve **evlatlarınız** sizi Allah’ın zikrinden oyalayıp alıkoymasın” ve “Mal ve **oğullar** dünya hayatının ziynetidir” ayetleri dörtlüğe kaynaklık etmiştir diyebiliriz.

Ketey dermiz **hânümândın** cüdâ bolub
Ehl u eyâl hânümândın sivâ bolub
Dünyâ ukbın taşlab bahr-i Hüdâ bolub
Ey yârânlar yahşı kalın ta körgünçe

Günümüz ifadesiyle;

Gidelim deriz **ev barkdan** ayrı olup
Çoluk çocuk ev barkdan ırak olup
Dünyâ telâşını dışlayıp bahr-ı Hüdâ olup
Ey yârânlar hoşça kalın ta görenece¹¹¹⁹

Mefhumun muhalifinden de konuya yaklaşmamız mümkündür. Mal ve oğulların, hane halkının kişiyi Allah’ı anmaktan alıkoymaması gerektiği ayetlerde vurgulanırken bunu başaran nice adamların varlığı da yine ayetlerde haber verilir.

“Nice adamlar (var)dır ki onları ne ticaret ne de alışveriş, Allah’ı anmaktan, namazı dosdoğru kılmaktan, zekatı vermekten alıkoyar...”¹¹²⁰

Konu şu ayette daha genişçe ele alınır ve aşağıdaki dörtlük bu iki ayetin çizgisinde değerlendirilebilir.

“De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, kabileniz, kazandığımız mallar, durgun gitmesinden korktuğunuz bir ticaret ve hoşlandığımız evler size Allah’tan,

¹¹¹⁸ Bice, *age*, s. 262.

¹¹¹⁹ Bice, *age*, s. 430.

¹¹²⁰ Nur 24/37.

Resulü'nden ve O'nun yolundaki cihattan daha sevimli ise artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyin. Allah, fasıklar toplumunu doğru yola erdirmez."¹¹²¹

Ayet-i kerimede net olarak görölüyor ki Allah, Resulü ve Allah yolunda cihat etmek, mücadele etmek insana babasından, oğullarından, eşinden, kabilesinden daha sevimli olmalıdır ki insan doğru yolda olmuş olabilsin. Burada sevgi katmanı, muhabbet sırası üzerinde bir sıralama söz konusudur. Kişi aile efradını sevecek fakat Allah ve Resulü'nden fazla olmamak kaydıyla. Aşağıdaki dörtlükte Hoca Ahmed Yesevî, Allah için merdâneler gibi canını vermekten, hânümândan uzaklaşmaktan bahsederek bu ayetlere işaret etmiştir.

Allah için merdânevâr cânım bersen
Ehl ü eyâl hânümânımını taşlab ketsem
Cân ne bolgay imânımdın belki ötsem
Dostlar Hâcem meni bendem degey mukin

Günümüz ifadesiyle;

Allah için mertler gibi cânımı versem
Ehl ü iyâl ev barkımı bırakıp gitsem
Cân ne ola imânımdan belki geçsem
Dostlar Hocam bana bağlım der mi ki?¹¹²²

Bir diğer hikmetinde Hoca Ahmed Yesevî buraya kadar bahsetmeye çalıştığımız konuyu muşahhas hale getirir. Ev barktan, çoluk çocuktan Allah için vazgeçme örneğinin zirvesine işaret eder. Hoca Ahmed Yesevî hikmetin Hz. İbrahim ile oğlu Hz. İsmail'i örnek göstererek Allah yolunda evlattan nasıl geçileceğinin somut örneğini vermiştir. Hz. Nûh oğlu ile,¹¹²³ Hz. Lût da karısı ile¹¹²⁴ imtihan edilmişti. Fakat Türkistan Pîri bunları örnek vermek yerine Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmesini¹¹²⁵ örnek olarak tercih etmiştir.

¹¹²¹ Tevbe 9/24.

¹¹²² Bice, *age*, s. 170

¹¹²³ Hûd 11/42-46.

¹¹²⁴ Hûd 11/81.

¹¹²⁵ Sâffât 37/102.

İbrahim öz oğlını kurbân kıldı
İsmail dîdâr deyu cânın berdi
Közin açıb hak cemâlin hazır kördi
İsmail dek hak cemalin körgen bar mu
Köp âşıklar bu dünyadın ötüb ketti
Gorustan menzilige barıb yetti
Ehl ü eyâl hânümân taşlab ötti
İbret alub kızıl yüzi solgan bar mu

Günümüz ifadesiyle;

İbrahim öz oğlunu kurban kıldı
İsmail didâr diye canını verdi
Gözünü açıp hak cemalini hazır gördü
İsmail gibi hak cemalini gören var mı
Çok âşıklar bu dünyadan geçip gitti,
Kabristan menziline varıp yetti.
Eş-çocuk, ev-barkını dışlayıp geçti,
İbret alıp kızıl yüzü solan var mı?¹¹²⁶

Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinde bu konuyla ilgili daha fazla örnek bulmak mümkündür.¹¹²⁷ Fakat konuyu yukarıda zikrettiğimiz ayetler ve örnek olarak verdiğimiz dörtlüklerle çerçevelemek mümkündür. Diğer örnekler tekrardan öteye geçmeyeceği için burada zikretmedik. Bu örneklerde Hoca Ahmed Yesevî, hânümândan kaçamadığı için pişmanlığını dile getirmiş, sadece aşka eren kişilerin bunu başarabileceğini ifade etmiş. Hânümânı dünya hayatının geçici nimetleriyle ilişkilendirip itibar edilmemesini işaret etmiştir.

Görülüyor ki Hoca Ahmed Yesevî hikmetlerinde kişinin ailesi hususunda uyanık olmasını öğütler. Aile, insanı Allah rızasından alıkoymamalıdır.

¹¹²⁶ Bice, *age*, s. 409. (206. Hikmet)

¹¹²⁷ Hânümânla ilgili diğer hikmetler ve dörtlük numaraları şöyledir: 7/3, 14/12, 20/4, 59/4, 64/7, 86/1, 81/8, 88/2, 128/10, 133/5, 135/4, 149, 163/4, 164/2, 178/3, 186/2, 221, 231/3, 244/2-5.

Hikmetlerdeki bu yaklaşım tarzının da vahiy kaynaklı olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Zira mal ve oğulların yekpâre Allah'a yaklaşımda etkisiz olacağı, bunların Allah'tan ve Resulü'nden daha sevimli olmaması gerektiği, geçici dünya hayatının nimetlerinden olduğu ve mal ile oğulların, eşlerin insana düşmanlık edebilmesi ve bu bakımdan da birer fitne olmaları vahiy kaynaklı olarak bildiğimiz mefhumlardır. Bütün bunların yanında Hoca Ahmed Yesevî'nin hânümândan kaçmak istemesi, dörtlüklerle ayetleri yan yana getirdiğimizde anlaşılır hale gelecektir ve yine Hoca Ahmed Yesevî'nin vahiyle olan münasebetini anlamamız noktasında bir fikir vermiş olacaktır.

4.3. Cahiller

Divan-ı Hikmet'te vahye dayanan konulardan birisi de cahillerdir. Hikmetlere genel olarak nazar edildiği vakit Hoca Ahmed Yesevî'nin cahillerden uzaklaştığı, onlarla sözlü tartışmaya girmek istemediği görülür. Zira cahillerin laftan anlamayacağı hatta bunların ayet hadis dahi kabul etmeyeceği yine muhtelif hikmetlerde ifade edilir. Kısaca ifade etmek gerekirse Divan-ı Hikmet'te cahiller ve onlarla olan münasebet hakkında malumat bulmak mümkündür. Bu bilgilerin kahir ekseriyeti de aşağıda örneklendireceğimiz üzere vahyin yansıması olarak değerlendirilebilir. Fakat hemen ifade edelim ki burada bahsedilen cahillik okuma yazma bilmemeden ileri galen cahillik değildir. Bilakis hakkı kabul etmemekten ileri gelen gaflet ile birlikte bir cahilliktir. Zira Ebu Cehil bu ismi okuma yazma bilmemesinden değil hakkı kabul etmemesinden dolayı almıştır. Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinde de cahiller imanı kabul etmeyenler olarak tanımlanabilir. Cahil veya nâdân olarak iki kavram muhtelif dörtlüklerde benzer anlamlarda kullanılmıştır.

Türkistan Pîri'nin bu hususta en önemli tavsiyesi cahillerden kaçmaktır diyebiliriz. Bunun haricinde bir meseleyi bilmeden sehven yapılan hatalara da Hoca Ahmed Yesevî "cahillikle" der. Bunlarla beraber çocukluk ve gençlik yılları da yine cahillik vakitleri olarak zikredilir.

4.3.1. Kur'an-ı Kerim'de Cahiller

Ahmed Yesevi'nin cahillerden neden bu denli uzak durduğunu ve cahilleri niçin bu kadar yerdiğini anlamak için konuya birkaç açıdan bakmamız gerekecektir. İlk olarak Kur'an'da cehaletin ve cahillerin nasıl haber verildiğine göz atalım. Hikmetlerdeki yaklaşıma uygun olması bakımından ilk olarak cahillerden yüz çevirme ile ilgili ayeti zikrederim. Cenab-ı Hak, ayet-i kerimede Hz. Peygamber'e cahillerden yüz çevirmesini emreder:

*"(Resûlüm) Affetme yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir."*¹¹²⁸

Yine hikmetlerde sıklıkla karşımıza çıkan ayetlerden bazıları ise cahillerle tartışmama üzerinedir. Ayetlerde Rahman olan Allah'ın kullarının cahillerle tartışmadığı, cahillerin sataşmaları halinde ise "selametle" deyip uzaklaştıkları haber verilir.

*"Rahman'ın (has) kulları o kimselerdir ki yeryüzünde mütevazı bir şekilde yürürler ve cahiller kendilerine laf atarsa (tartışmayıp) "selametle" derler."*¹¹²⁹

*"Onlar boşfaydasız ve uygunsuz söz işittikleri zaman, ondan yüz çevirirler ve "bizim işlerimiz (amellerimiz) bize sizin işleriniz de sizedir. Size selam olsun, biz cahil(lik eden)leri istemeyiz" derler."*¹¹³⁰

Kur'an-ı Kerim bilmeden bir günah işleyip tevbe etmeyi de cahillik olarak değerlendirir:

*"Allah katında tevbe ancak cahillikle bir kötülük işleyip de sonra hemen tevbe edenlerin tevbesidir..."*¹¹³¹

Yine Kur'an-ı Kerim'de Cenab-ı Hakk'ın peygamberlerine bazı tavsiyeleri vardır. Hz. Nûh'a, Hz. Hûd ve Hz. Peygambere cahillerden olmamalarını öğütleyen ayetler şöyledir:

¹¹²⁸ A'râf 7/199.

¹¹²⁹ Furkan 25/63.

¹¹³⁰ Kasas 28/55.

¹¹³¹ Nisâ 4/17.

“Allah buyurdu ki: Ey Nuh! O senin ailenden değildir. Doğrusu o iyi bir iş değildir. O halde bilgin olmayan şeyi benden isteme. Doğrusu ben sana cahillerden olmamanı öğütlerim”¹¹³²

“...Doğrusu Ben, sana cahillerden olmamanı öğütlerim.”¹¹³³

“...Allah dileseydi onları hidayet üzere toplardı. O halde sakın cahillerden olma”¹¹³⁴

Cahillerin iman etmeye yanaşmayan kişiler oldukları ve küfürde inat ettikleri ise şu ayetlerle haber verilir:

“De ki: Ey câhiller! Bana Allah’tan başkasına mı kulluk etmemi emrediyorsunuz?”¹¹³⁵

*“İsrailoğullarını o denizden geçirdik de kendilerine mahsus putlara tapan bir kavme rastladılar. “Ey Mûsâ! Onların ilahları gibi bize de bir put yap” dediler. (Mûsâ) dedi ki: “Hakikaten siz **cahillik** eden bir kavimsiniz”¹¹³⁶*

“Kahrolsun o düzenbaz yalancılar. Onlar cehalet içinde (imandan) gafil kimselerdir”¹¹³⁷

Ayet-i kerimelere bütün olarak bakıldığında cahillerden uzaklaşmak, onlardan yüz çevirmek, cahillerden olmamaya gayret etmek genel olarak tavsiye edilir. Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetleri de neredeyse bu çizgi üzerindedir. Fakat hikmetlerle birlikte bu ayetleri daha iyi idrak etmek için konuya mefhumun muhalifinden de bakmamız yerinde olacaktır. Zira Ahmed Yesevî yer yer cahillerle birlikte alimleri, cehaletle birlikte ilmi de kıyaslar. Bu bakımdan şu iki ayeti de hatırdta tutmak faydalı olabilir:

“... De ki: “Bilenlerle bilmeyenler hiçbir olur mu?”...”¹¹³⁸

¹¹³² Hûd 11/46.

¹¹³³ Hûd 11/46.

¹¹³⁴ En’âm 6/35

¹¹³⁵ Zümer 39/64.

¹¹³⁶ Arâf 7/138.

¹¹³⁷ Zâriyât 51/10-11.

¹¹³⁸ Zümer 39/9.

Açıkça anlaşılacağı üzere İslam dini ilim öğrenmeyi teşvik ediyor ve ilim adamlarına değer veriyor ve dahi cehaleti de yeriyor. Hoca Ahmed Yesevi de bu hakikatlerden hareketle cehaleti ve cahilleri yererek hakikatte ilmi ve âlimleri övmektedir.

4.3.2. Divan-ı Hikmet'te Cahiller

Konuyla ilgili dörtlükler hikmetlerin geneline yayılmış haldedir. Fakat Hoca Ahmed Yesevî 14. hikmetinde sadece bu konuyu ele almış ve cahillere olan yaklaşımını genişçe izah etmiştir. 16 dörtlükten oluşan bu hikmette Hoca Ahmed Yesevi cahillerden türlü cefalar gördüğünü, cahiller içinde yaprak gibi solduğunu ve cahillerin insanı cehenneme götürdüğünü, cahillerin yüzünü görmemek için dua ettiğini, yer altına cahiller yüzünden girdiğini, cahillerin ayet ve hadisi beğenmediğini ve bu insanlardan da güzel bir söz işitilmeyeceğini, cahiller söz konusu olunca gönlünün daraldığını, cahillerden Allah'a sığınılması gerektiğini türlü ifadelerle anlatmaktadır. Hikmetin tamamına bu ifadelerin benzerleri yayılmıştır. Bunun dışında hikmetlerde yer yer Hoca Ahmed Yesevî kendini de cahil olarak niteler fakat bu misaller daha çok hata etme, bilmeden bir cürüm işleme anlamında kullanılır. 16 dörtlükte parça parça bulunan bu ifadelerin bir kısmı şöyledir:

Nâdân birle ötken ömrin nâr-ı sakar
Nâdân bolsa duzâh andın kılğay hazer
Nâdân birle duzâh sarı kılman sefer
Nâdân içre hazân yanlığ soldum menâ
Dâğ-ı hicrân ezdi bağrım kanı derdmend
Dânâ tufrak nâdânlarını köksi belend
Ayet hadis beyan kılsam kılmas pisend
Köksüm teşin derd ü gamga toldum menâ
Dua kıling nâdânlarını yüzün körmey
Hak Teala refik bolsa bir dem turmay

Bîmâr bolsa nâdânlarını halin sormay
Nâdânlardın yüz min cefa kördüm menâ
Nâdânlarını mendin sorma köksüm çaka
Hak'dın korkub mâtem kursam küler kahkah
Ağzı açık nefsi uluğ misli lakka
Nâdânlardın korkup sene keldim menâ

Günümüz ifadesiyle;

Cahil ile geçen ömrün sekar ateşinde
Cahil olsan cehennem ondan çekinir
Cahil ile cehenneme doğru kılmayın sefer
Cahiller içinde yaprak gibi soldum ben işte
Ayrılık yarası ezdi bağrımı hani dert ortağı
Bilge toprak cahillerin göğsü yüksek
Ayet hadis beyan etsem beğenmez
Göğsümü deşiniz dert ve gama doldum işte
Dua edin cahillerin yüzünü görmeyeyim
Hak Teala refik olsa bir dem durmayayım
Hasta olsa cahillerin halin sormayayım
Cahillerden yüz bin cefa gördüm ben işte
Cahilleri benden sorma göğsüm çıka
Hak'tan korkup yas tutsam güler kahkahayla
Ağzı açık nefsi ulu misli laka
Cahillerden korkup sana geldim ben işte¹¹³⁹

Buradaki ifadeler Hoca Ahmed Yesevî'nin cahillerden ne denli uzak kalmak istediğinin birer göstergesi olabilir ve "Cahillerden yüz çevir" ayeti ile ilişkilendirilebilir. Fakat yukarıda örnek olarak alınan ilk dördlüğün birinci mısranda cahilin nar-ı sakar içinde olduğu ifade edilmiş ve hem cahillerin, imanı

¹¹³⁹ Bice, *age*, s. 94.

kabul etmeyenler olduğu işaret edilmiş hem de “sakar” veya “sekar” kavramı lafzî olarak iktibas edilmiştir. Müddessir ve Kamer surelerinde zikredilen bu kavram cehennem ateşi anlamında kullanılmış fakat Müddessir suresinde özellikle üzerinde durulmuş ve izah edilmiştir. Sakar ateşine atılacak olan kişi¹¹⁴⁰ surede haber verildiğine göre Kur’an’ı beğenmemiş, büyüklük taslamış, kaşlarını çatmış, ölçmüş biçmiş ve bu vahyin bir beşer sözü ve sihirden ibaret olduğunu iddia etmiştir. Söz konusu ayet-i kerimeler şöyledir:

“Kahrolası nasıl da ölçtü biçti. Yine kahrolası nasıl ölçtü biçti. Sonra baktı da surat astı ve kaşlarını çatı. Sonra arka döndü ve büyüklük tasladı da: “Bu rivayet edilen bir sihirden başka bir şey değildir, bu sadece insan sözüdür” (dedi). Onu sakara atacağım. Sen biliyor musun sakar nedir? O ne geri bırakır ne de vazgeçer. O derileri yakıp kavurandır.”¹¹⁴¹

Hikmette Hoca Ahmed Yesevî cahil kişinin sekara atılacağını ifade etmiş ve aynı hikmetin ilerleyen dörtlüklerinde de bu cahil kişinin vasıflarından olarak ayeti beğenmemesini söylemiştir. Yukarıdaki ayette de sakara atılacak olan kişinin vasıfları ile hikmetteki bilgiler örtüşmektedir. O halde Hoca Ahmed Yesevî'nin cahil olarak burada vafettiği tiplerden birisinin vahyi kabul etmeyen kişiler olduğu sonucuna varılabilir.

Başka bir hikmette ise cahillerle tartışmaya girilmemesi ve münafıklara yüz verilmemesi gerektiği hatırlatılmıştır.

Zâkir bolsang zikrin aytmay hergiz yatma
Nâdân birle nâ-cinslerge hiç söz katma
Münafıklar haldın sorsa bir söz aytma
Keling yağlıng zakir kullar zikr aytaylık

Günümüz ifadesiyle;

¹¹⁴⁰ Velid b. Muğîre (bkz. Çetiner, *age*, s. 920)

¹¹⁴¹ Müddessir 74/19-29. Kamer suresi 28. ayette de yine sekar lafzı zikredilmiş ve “cehennem ateşi” anlamında kullanılmıştır.

Zâkir olsan zikrini demeden asla yatma
Câhil ile soysuzlara hiç söz katma
Münafıklar halden sorsa bir söz deme
Gelin yığılın zakir kullar zikir söyleyelim¹¹⁴²

Dörtlüğün ikinci mısraında cahillerin sözlerine söz katarak onlarla tartışmaya girmemek ifade edilmiştir. Burada “Rahman’ın kulları o kimselerdir ki yeryüzünde mütevazi bir şekilde yürürler ve cahiller kendilerine laf atarlarsa selamle der giderler” ayeti telmihen hatırlatılmıştır. Yine yukarıda örneğini verdiğimiz üzere Kasas suresi 55. ayet de aynı konuyu işlemektedir. Görüldüğü üzere Ahmed Yesevî bu konuyu çok iyi özümsemiş ve “cahillerin sözüne söz katma” diyerek ayetleri neredeyse özetlemiştir. Konuyu Hoca Ahmed Yesevî başka bir hikmetin şöyle ele almıştır:

Eyâ gâfil nâdân bilen ülfet bolma
Nâdânlarını sohbetige özin urma
Hak kahrından korlup yığla hergiz külme
Kul Hoca Ahmed âşıklardek nevâ kılsun

Günümüz ifadesiyle;

Ey gâfil **nâdân** ile ülfet olma
Nâdânların sohbetine özünü vurma
Hak kahrından korkup ağla aslâ gülme
Kul Hoca Ahmed âşıklar gibi nevâ kılsın¹¹⁴³

Bu hikmette de Hoca Ahmed Yesevî ayetlerdeki hakikati dile getirmiş ve vahyin “selamle der giderler” demesine mukabil cahillerin sohbetine özünü vurmaz, orada bulunmaz.

Yine aynı minvalde başka bir örnekte Hoca Ahmed Yesevî cahillerin Allah’tan korku duymadığını haber vermiş ve bunlara ayet hadis gibi kesin sözler söyleyip bunlarla hemdem olmamak, birlikte vakit geçirmemek gerektiğini beyan

¹¹⁴² Bice, *age.*, s. 166.

¹¹⁴³ Bice, *age.*, s. 405.

etmiştir. Bu durum Kasas suresinde beyan edildiği üzere muttaki kulların vasıflarından biridir. Muttakiler cahillerle, boş ve faydasız işlerle uğraşmaz bilakis bunlardan yüz çevirirleri:

Nâdân kim deb sorsa ayting bî-haberler
Hakdın korkmay nâcinslarni sorab izler
Ayet hadis beyân kıling kattıg sözler
Hemdem bolub nâdân birle tursa bolmas

Günümüz ifadesiyle;

Câhil kim deyip sorsa söyleyin habersizler
Hak'dan korkmadan soysuzları sorup arar
Ayet hadis beyân eyleyin kesin sözler
Hem-dem olup **câhil** ile dursa olmaz¹¹⁴⁴

Dörtlüğün son mısraı ile müttaki kulların “Biz cahilleri istemeyiz” ifadesi ile birlikte değerlendirilebilir. Bunun haricinde hikmetlerde oldukça sıklıkla kullanılan başka bir yaklaşım ise cahillere kıymetli sözü söylememektir. Hoca Ahmed Yesevî “Cahillerden yüz çevir”, “Biz cahilleri istemeyiz”, “Cahillerden olma” gibi ayetlerden hareketle olsa gerek cahile sözü söylememeyi tavsiye eder. Bu manada birkaç örnek şöyle sıralanabilir:

Ölse vâle nefsi öler ruhu ölmes
Sır sözni **nâdânlarga** aytsa bolmas
Sır sözni **nâdân câhil** kabul kılmas
Bolsa mahal akıl kabul kılmadu mu

Günümüz ifadesiyle;

Ölse, şaşkın nefsi ölür, rûhu ölmez
Sır sözünü **nâdânlara** söylese olmaz

¹¹⁴⁴ Bice, *age*, s. 267.

Sır sözünü **nâdân câhil** kabûl kılmaz
Olsa mahal âkil kabûl kılmadı mı¹¹⁴⁵

Bu minvalde başka bir örnek ise şöyledir:

Kul Hoca Ahmed sözünü **nâdânlarga** aytmagıl
Sözni aytıp **nâdânlarga** pûçek pulga satmağıl
Açdın ölsen nâmerddin hergiz minnet tartmagıl
Arslan Babam sözlerni işittiniz teberrük

Günümüz ifadesiyle;

Kul Hoca Ahmed sözünü **câhillere** söyleme
Söz söyleyip **câhile** değersiz pula satma
Açlıktan ölsen bile nâmerdden aslâ minnet çekme
Arslan Babam sözlerini işittiniz teberrük¹¹⁴⁶

Cahil kişilerin hikmetlerde genel olarak hakkı kabul etmeyen imanı inkar edenler olduğunu konunun başında kısaca ifade edilmişti. Hoca Ahmed Yesevî bir hikmetin bu durumu biraz daha açık ifade etmiş ve bir ayete telmihte bulunmuştur:

Kul Hoca Ahmed ibret al sad-hezârdın
Niyâzsızlar behre almas ol bazârdın
Fazıllıkta kuruğ kalur ol nazardın
Nâdân ömrün pûçek pulga satar ermiş

Günümüz ifadesiyle;

Kul Hoca Ahmed ibret al sed hezârdan
Niyâzsızlar nasîp almaz o pazardan
Fazıllıkda uzak kalır o nazardan
Câhil ömrünü değersiz pûla satar imiş¹¹⁴⁷

¹¹⁴⁵ Bice, *age*, s. 377.

¹¹⁴⁶ Bice, *age*, s. 103 .

¹¹⁴⁷ Bice, *age*, s. 244.

Hoca Ahmed Yesevî hikmetinin sonunda cahilin ömrünü değersiz bir pula sattığını söylüyor. Bu ifadeler bizi kafirlerin ömürlerini nasıl israf ettiklerine ve bunun karşılığında da çok değersiz bir şey kazandıkları bilgisine götürüyor:

“Doğrusu Allah’a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir değer karşılığında satanlar var ya, işte onlara ahirette hiçbir nasip yoktur.”¹¹⁴⁸

Hikmetlerde cahiller hakkında vahiy kaynaklı olduğunu düşündüğümüz son bir konu daha vardır ki o da cahillerle alimlerin mukayesesidir. Hoca Ahmed Yesevî 171. hikmetinde alimlerle cahilleri mukayese etmiş. Bu mukayesesinde ilmi ve alimleri övmüş, cahilleri ve cehaleti de yermiştir.

Hikmetlerde cahillere söz söylemenin gereksiz olduğu, cahilin sır sözünü kabul etmeyeceği, cahillerin namazın kıymetini bilemeyeceği, insanlar ve cinler içinde alimlerin melek cahillerin ise şeytan gibi olduğu, bütün bunlar dolayısı ile de cahil insanlarla oturulup kalkılmaması, onlardan uzak durulması ve onlarla tartışılmaması müteaddid defa ifade edilmiştir.

Âlimni tutkıl izzet kılğıl ikrâm
Âlimni Kur’an içre öger dostlar
Âlimler açar cümle müşkülâtı
Câhiller cehlını kim töker dostlar
Câhil avâm âlim sözün hiç tınlamas
Tekme câhil özini heç anlamas
Âlimgi Allah âmige ten eylemes
Her âlim yüz min amige yeter dostlar

Günümüz ifadesiyle;

Âlimi tut izzet eyle ikrâm
Âlimi Kur’ân içre öger dostlar
Âlimler açar cümle müşkülâtı
Câhiller cehlını kim döker dostlar

¹¹⁴⁸ Âl-i İmrân 3/77.

Câhil avâm âlim sözünü hiç dinlemez
Değme câhil özünü hiç anlamaz
Âlimi Allah avâma denk eylemez
Her âlim yüz bin avâma yeter dostlar¹¹⁴⁹

İlk dörtlükte Hoca Ahmed Yesevî âlimlerin Kur'an içinde övüldüğünü ifade ederek şu ayetleri hatırlatmaktadır:

"...Kulları içinde Allah'tan ancak âlimler korkarlar..."¹¹⁵⁰

"İşte biz bu misalleri insanlar için getiriyoruz. Ancak onları âlimlerden başkası anlamaz."¹¹⁵¹

Yukarıdaki ilk dörtlüğün ikinci satırında verilen bilginin kaynağının bu ayetler olabileceğini söyleyebiliriz. Zira Allah bu ayetlerde âlimleri diğer insanlardan ayırmış ve onları övmüştür.

İkinci dörtlükte ise Allah'ın alimi avama denk tutmayacağı ifade edilmiş ve bilenle bilmeyenin bir olmayacağı hakkındaki ayet-i kerime telmihen işaret edilmiştir:

"De ki: Bilenlerle bilmeyenler hiçbir olur mu?"¹¹⁵²

Hikmetteki cahillerle ilgili ifadelerle yukarıdaki ayetleri birlikte düşündüğümüzde aslında Hoca Ahmed Yesevî'nin cahillerle ilgili bu net ifadelerinin sebebi ve kaynağı anlaşılacaktır. Sonuç olarak diyebiliriz ki Hoca Ahmed Yesevî, okuma yazma bilmeyenin değil Allah'ı bilmeyenin, O'nun emirleri muhalifine hareket edenin, marifete eremeyenin cahil olduğu kanısındadır. Ve dahi bu bakış açısını vahyin bir yansıması olarak hikmetlerde görmek mümkündür.

¹¹⁴⁹ Bice, *age*, s. 357.

¹¹⁵⁰ Fâtır 35/28.

¹¹⁵¹ Ankebut 29/43.

¹¹⁵² Zümer 39/9.

4.4. Cimrilik ve Cömertlik

Hikmetlerinde Hoca Ahmed Yesevî cimriliği şiddetle yermiş ve aynı mesabede cömertliği tavsiye etmiştir. Cimrilerin cehennem ehli olacakları ve sonlarının pişmanlık olacağı belirtilmiş. Cömertlerin ise mahrum ve mahzun olmayacakları haber verilmiştir. Gariplere, yetimlere yolda kalmışlara ve miskinlere karşı cömert olmak Hz. Peygamber'in bir özelliği bir vasfı olarak ön plana çıkarılmış ve tavsiye edilmiştir.

Kur'an-ı Hakîm'e bakıldığı zaman da hikmetlerde tarif edilene yakın bir yaklaşım görmek mümkündür. Ayet-i kerimelerde de cimrilik yerilmiş ve cömertlik övülmüştür. Cimrilerin biriktirdikleri altın ve gümüşün cehennemde kendilerine azab olacakları haber verilmiş ve iman eden insan, kurtuluş için Allah yolunda malını harcamaya davet edilmiştir.

4.4.1. Kur'an-ı Kerîm'de Cimrilik ve Cömertlik

Bu minvalde hikmetlerdeki bakış açısını şekillendirdiğini tahmin ettiğimiz cimrilik ve cömertliğe dair ayet-i kerimelerden bazıları şöyledir:

*"...(bir de) altın ve gümüşü **biriktirip** Allah yolunda **sarf etmeyenler** var ya, işte onları acıklı bir azap ile müjdele. O gün (bu paralar) cehennem ateşinde kızdırılacak da onların alınları, yanları ve sırtları bunlarla dağlanacak. İşte bu kendiniz için biriktirip yığdıklarınız, haydi biriktirip istiflediğiniz şeyleri tadın (denilecek)"¹¹⁵³*

*"Allah'ın lütfu ile kendisine bol bol verdiği şeyde **cimrilik yapanlar** asla bunun kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Aksine bu onlar için şerdir. **Cimrilik** ettikleri şeyler kıyamet günü boyunlarına geçirilir..."¹¹⁵⁴*

*"Onlar hem **cimrilik** ederler hem de insanlara **cimriliği** emrederler ve Allah'ın nimetinden kendilerine bol bol verdiğini gizlerler. Biz de nankörlere rezil edici ve alçaltıcı bir azap hazırladık."¹¹⁵⁵*

¹¹⁵³ Tevbe 9/34.

¹¹⁵⁴ Âl-i İmran 3/180.

¹¹⁵⁵ Nisâ 4/37.

“Münafık erkekler ve münafık kadınlar birbirindedir. Onlar kötü olanı emrederler, iyilikten men ederler, ellerini sıkı (cimri) tutarlar. Allah onları rahmetinden uzaklaştırmıştır. Onlar için devamlı bir azap vardır.”¹¹⁵⁶

“...Zaten insan çok cimridir.”¹¹⁵⁷

“Size ne oluyor da Allah yolunda harcamıyorsunuz...”¹¹⁵⁸

Ayet-i kerimlerde cimriliğin nefisden kaynaklandığı da şöyle zikredilir:

“...Kim nefsinin hırs ve cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluş ve saadete erenlerin ta kendileridir.”¹¹⁵⁹

Cömertliğe dair ayetlerden bazıları da şöyledir:

“Allah yolunda harcamın, kendi ellerinizle (kendinizi) tehlikeye atmayın...”¹¹⁶⁰

“Ey iman edenler! İçinde hiçbir alışverişin, dostluğun ve iltimasın bulunmadığı bir gün gelmeden evvel size verdiğimiz rızıktan harcamın.”¹¹⁶¹

“Birinize ölüm gelip de, ey Rabbim, beni yakın bir vakte kadar ertelesen de sadaka versen ve iyilerden olsam, demeden önce size rızık olarak verdiğimiz şeylerden harcamın.”¹¹⁶²

Görülüyor ki ayet-i kerimelerde Cenab-ı Hak, cimriliği kesinlikle reddediyor ve cimrilik edenlere çetin bir azabın olacağını haber veriyor. Buna mukabil olarak da insanları cömertliğe, Allah yolunda harcamaya davet ediyor. Ayetlerde bu harcamanın ölçüsü, miktarı hakkında da malumat bulmak mümkündür. Allah, dengeli bir harcamanın daha hayırlı olduğunu şu ayetlerde haber veriyor:

“Elini boynuna bağlama (cimrilik yapma), onu büsbütün de açma (israfçı olma). Sonra kınanmış, pişman olmuş bir halde oturup kalırsın.”¹¹⁶³

¹¹⁵⁶ Tevbe 9/67.

¹¹⁵⁷ İsrâ 17/100.

¹¹⁵⁸ Hadîd 57/10.

¹¹⁵⁹ Haşr 59/9.

¹¹⁶⁰ Bakara 2/195.

¹¹⁶¹ Bakara 2/254.

¹¹⁶² Münâfikûn 63/10.

¹¹⁶³ İsrâ 17/29.

“(Rahmân’ın o has kulları) ki harcadıkları zaman israf etmezler, cimrilik de yapmazlar. Bu (ikisi) arasında bir denge tuttururlar.”¹¹⁶⁴

4.4.2. Divan-ı Hikmet’te Cimrilik

Ayetlerden hareketle Hoca Ahmed Yesevî, dünya malını biriktirenleri ve ömürlerini küfür içinde harcayanları şöyle eleştirir:

Dünya malını yığıp yolunu yitürgenler

Essiz ömrün küfür içinde geçürgenler

Kılavuzsuz biyabanda yürüyenler

Muhabbetni kadrini kaçan bilür

Günümüz ifadesiyle;

Dünya malını yığıp yolu yitirenler

Kısa ömrünü küfür içinde geçirenler

Kılavuzsuz kırlarda yürüyenler

Muhabbetin değerini ne zaman bilir?¹¹⁶⁵

Dörtlükte eleştirilen insanlar “**altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda sarf etmeyenler**” ayeti ile ilişkilendirilebilir. Konu ile ilgili diğer ayetler de hemen akla gelse de bu ayet hem cimriliği hem de biriktirmeyi birlikte ele aldığı için dörtlükle daha yakın bir bağ söz konusudur. Hikmette dünya malını yığanlar, biriktirenler ve bu hususta cimrilik yapanlar eleştirilerek bu ayet manen iktibas edilmiştir diyebiliriz.

Hoca Ahmed Yesevî’nin başka bir hikmetinde ise Halil İbrahim Şener tarafından tespit edilmiş bir telmih söz konusudur. Dörtlük zekatı verilmeyen malın cezası hakkında olup şöyledir:

Ey mü’minler tâat kılıb tayanmanglar

Emanetdür aziz canga inanmanglar

¹¹⁶⁴ Furkan 25/67.

¹¹⁶⁵ Bice, *age.*, s. 287.

Haram harış yapmış malga inanmanglar

Mallarnı karış atlığ yılan kılur

Günümüz ifadesiyle;

Ey müminler ibadet eyleyip dayanmayın

Emanetdir aziz cana inanmayın

Haram mekruh yığmış mala inanmayın

Mallarını karış adlı yılan eyler¹¹⁶⁶

Şener, bu hikmeti “*Cimrilik ettikleri şeyler kıyamet günü boyunlarına geçirilir*” ayeti ile ilişkilendirmiş ve ayetin lafzındaki “seyütavvakûna” ile “karış” isimli yılan işaret edildiğini söylemiştir. Bu minvalde bazı hadisleri de kaynak olarak göstermiştir.¹¹⁶⁷ Hadis-i şerifte malını biriktirip yığanların ve zekatı vermeyenlerin uğrayacakları hazin sondan anlatılmış ve bu malların karış isimli bir yılan olarak boyunlarına dolanacağı haber verilmiştir. Ayette de cimrilerin boyunlarına geçirilecek olan şeyin bu yılan olması muhtemeldir diyebiliriz.

Başka bir hikmette Hoca Ahmed Yesevî cimrilerin cehennemde olduğu söyler:

Duzah aytur men artuk bahil kullar mende bar

Bahillerning boynıda otluğ zincir-kişen bar

Günümüz ifadesiyle;

Cehennem der ben üstün cimri kullar bende var

Cimrilerin boynunda ateşli zincir kelepçe var¹¹⁶⁸

“O vakit, *boyunlarında demir halkalar ve zincirler vardır...*”¹¹⁶⁹

¹¹⁶⁶ Bice, *age.*, s. 279.

¹¹⁶⁷ Şener, *agm.*, s. 365-368.

¹¹⁶⁸ Bice, *age.*, s. 299.

¹¹⁶⁹ Mü'min 40/71-72.

4.4.3. Divan-ı Hikmet'te Cömertlik

Hoca Ahmed Yesevî, cimriliği yerdiği kadar cömertliği de över. Gariplere, miskinlere ikram edilmesini tavsiye eder.

Kul Hacı Ahmed bende bolsang sâhi bolgıl
Sâhi bolub miskinlerge taam bergil
Tanla barsan cennet içre güller dergil
Vallah sâhi Hak didârını körer ermiş

Günümüz ifadesiyle;

Kul Hoca Ahmed kulu olsun cömert ol
Cömert olup miskinlere yemek ver
Tanla varsan cennet içinde güller der
Vallâhi cömert Hakk didârını görür imiş¹¹⁷⁰

Hikmetinde Hoca Ahmed Yesevî, cömert olmayı ve yoksula yemek yedirmeyi, ikram etmeyi söyler. Hikmet bu bakışı üzerine bina edilmiştir. Bu minvalde yoksula yedirmekle ilgili şu ayetlere bakmak gerekir:

“Yoksula, yetime ve esire kendilerinin arzu ve ihtiyaçları varken seve seve yemek yedirirler, doğrusu biz sizi sadece Allah'ın rızası için yediriyoruz, sizden bir karşılık ve teşekkür de istemiyoruz. Çünkü biz yüzleri ekşiten ve asık suratlı yapan bir günde Rabbimizden korkarız, (derlerdi).”¹¹⁷¹

“...Onlar suçlulara, sizi kavurucu ateşe soğan nedir (diye sorarlar), (günahkarlar) derler ki, biz namaz kılanlardan değildik, yoksula da yedirmezdik...”¹¹⁷²

Hoca Ahmed Yesevî başka bir hikmetinde ise Hz. Peygamberin gariplere, yetimlere karşı cömert olduğunu zikreder.

Miskin Ahmed kuliğa kitabetli Muhammed

Yetim fakir garibga sehâvetliğ Muhammed

¹¹⁷⁰ Bice, *age*, s. 436.

¹¹⁷¹ İnsan 76/8-10.

¹¹⁷² Müddessir 74/40-45. Konuyla ilgili diğer ayetlerden bazıları için bkz. Bakara 2/177 ve 215, Fecr 89/18, Maun 107/3.

Günümüz ifadesiyle;

Miskin Ahmed kuluna kitâbetli Muhammed

Yetim fakir garibe sehâvetli Muhammed¹¹⁷³

Ayet-i kerimede sadakaların, ihtiyaç sahibi olup da iffetleri sebebi ile bunu izhar etmeyen miskinlere olduğu ve Hz. Peygamber'in de böylesi insanları simalarından tanıdığı kayıtlıdır:

“(Sadakalar), kendilerini Allah yolunda adanmış olan ve yeryüzünde dolaşıp kazanamayan fakirler içindir ki iffetleri sebebi ile gerçek hallerini bilmeyen zengin zanneder. (Resûlüm) sen onları simalarından tanursun, onlar, yüz­süz­lük ederek insanlardan istemezler...”¹¹⁷⁴

Hikmette Hz. Peygamber için anlatılan konunun bu ayetle ilişkili olduğunu söyleyebiliriz.

4.5. Elest Bezmi

Elest Bezmi edebiyatımızda sıklıkla üzerinde durulan, atıf yapılan bir konudur. Bezm, ezel, bezm-i ezel, ruz-ı ezel, bezm-i elest, kalu bela, misâk gibi kavram ve terkiplerle tarif edilen bu konu, Allah'ın bütün ruhları daha dünyaya göndermeden önce keyfiyetini ve niceliğini bilmediğimiz bir yerde bir araya getirip hepsinden bir söz alması ile ilgilidir. Allah, yarattığı ruhlara “elestü birabbiküm/ben sizin Rabbiniz değil miyim” diye sormuş, onlar da “kâlû belâ/evet dediler” diye cevap vermişlerdir. Bu vakıa Kur'an-ı Kerîm'in yedinci suresi olan A'râf suresinde şöyle geçmektedir:

“(Resulüm!) Hani Rabbin, Âdemoğulları'ndan, onların zürriyetlerini sırtlarından al(ıp çıkar)mış ve onları kendilerine şahit tutarak: “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?”

¹¹⁷³ Bice, *ağ*, s. 136.

¹¹⁷⁴ Bakara 2/273.

(demişti). Onlar da: “Evet (Rabbimizsin), şahit olduk” demişlerdi. (Bu da dünyada kafirliğe sapıp da) kıyamet gününde: “Biz bundan habersizdik” dememeniz içindir.”¹¹⁷⁵

Kur’an-ı Kerîm’de bu ayetten başka bazı ayetler daha vardır ki bu ayette bahsedilen konuya işaret eder. Rum suresi 30. ayette de insanların fitratından bahsedilmekte ve fitrat ile de bu ayette bütün insanların bir araya getirilip hakkı kabul etmeleri kastedilmektedir diyebiliriz.¹¹⁷⁶

“O halde sen yüzünü doğruca Allah’ı birleyen olarak dine, (yani) Allah’ın insanları üzerinde yarattığı **fitrata** çevir...”¹¹⁷⁷

Bu ayetten başka bir ayette daha bu konuya işaret edildiği rivayet edilir:

“Allah’ın üzerinizdeki gerek (islam) nimetini gerekse “işittik itaat ettik” dediğiniz zaman **O’na** (verdiğiniz) **andınızı hatırlayın...**”¹¹⁷⁸

Bu ayetteki muradın elest bezminde verilen ahit olduğu rivayet edilmiştir. Başka bir görüşe göre de bu ifadeler Hz. Peygamber ile ilgilidir.¹¹⁷⁹

Mufessirler A’râf suresindeki ayetin tefsirinde söz konusu edilen ruhların bazı rivayetlere dayanarak sağ ve sol ehli olarak iki kısım olduğunu söylerler.¹¹⁸⁰ Sağ ehli beyaz bir nur içinde, sol ehli ise karanlıktadır. Cenab-ı Hakk’ın hitabına sağ ehli “kalu bela” diye cevap verirken sol ehli bunu reddetmiştir. Vakıa suresinde mahşer günü insanların sağ ve sol ehli olarak tasnif edilecekleri kayıtlıdır¹¹⁸¹ ve bu tasnifin ezelde yapıldığı ifade edilir.

Edebiyatımızda bu konu daha çok lafzen dile getirilmiştir. Şairler ezel bezminde ilahi hitaba muhatap olmayı en büyük şeref kabul ederler ve aşkın aşkının başlangıcı olarak bu meclisi işaret ederler. Buradaki ilahi hitaptan dolayı mest olmuşlardır. Bu mestlik sayesinde ezel meclisini ilahi şarabın nûş edildiği bir mekan olarak tasavvur ederler. Hemen her şairin divanında ezel bezmine dair bir

¹¹⁷⁵ A’râf 7/172.

¹¹⁷⁶ Yusuf Şevki Yazuz, “Bezm-i Elest”, *DİA*, C. VI, s. 106.

¹¹⁷⁷ Rum 30/30.

¹¹⁷⁸ Mâide 5/7.

¹¹⁷⁹ İbn Kesir, C. 7, s. 3132

¹¹⁸⁰ İbn Kesir, *age*, s.

¹¹⁸¹ Bkz. Vakıa 56/27-50.

ifadeye rastlamak mümkündür ve hemen hemen aynı çerçevede ifadelerle bu konu tekrar edilir.

Ezel bezmi sadece edebiyatla sınırlı kalmamış, toplumun hemen her kesiminde biz iz bırakmıştır. Hatta Anadolu coğrafyasında bir çocuğun ilk öğrendiği dini verilerden bir tanesi “kâlû belâ’dan beri Müslüman” olduğudur.

Divan-ı Hikmet’te ise Hoca Ahmed Yesevî, elest bezmine dair ifadelere sık sık yer vermiştir. Bu ifadeler genellikle lafzen olup bazı hikmetlerde anlam olarak yer almıştır. Ezel günü aşk şarabının sunulduğunu, âşıkların bu şaraptan doyasıya için mest oldukları gibi konular da hikmetlerde kendini gösterir. Bunun gibi yoruma açık ifadelerin yanında Hoca Ahmed Yesevî, doğrudan ayetteki lafızlarla konuyu aslî manasında da kullanmıştır.

Evvel Elestü birabbiküm dedi bil Hak

Kalû belâ dedi **ruhum** aldı sebak

Hak Mustafa ferzend dedi biling mutlak

Ol sebeddin altmış üçde kirdim yerge

Günümüz ifadesiyle;

Önce Elestü birabbiküm dedi bil Hak

Kalû belâ dedi **ruhum** aldı ders

Hak Mustafa oğul dedi bilin mutlak

O sebepten altmış üçte girdim yere¹¹⁸²

Hikmetinde Hoca Ahmed Yesevî, elest bezmine dair en çok bilinen ifadeyi lafzen iktibas etmiştir. Lakin bu iktibasların dışında hikmette söz konusu hitabın “evvel”den yapıldığı ifade edilerek ayette işaret edilen zamanı ve Allah tarafından yapıldığı söylenerek de ayetin baş tarafı hikmete dahil olmuştur. Bu hitabın bir ders olduğu ve dersi alanın da **ruh** olduğu ise konuyla ilgili rivayetler arasındadır.

¹¹⁸² Bice, *age*, s. 66.

Başka bir hikmette de yine ezel bezmi işlenmiş ve konu insanoğlunun yaratılış gayesi ile irtibatlandırılmış. Burada da yine ezel hitabının insanlık serüveninden önce cereyan edildiği sonucuna varmak mümkündür:

Sizni bizni Hak yaratdı taat için
Ey bul aceb içmek yemek rahat için
Kâlû belâ didi ruhum mihnet için
Edhem bolup yer astığa kirdim mena

Günümüz ifadesiyle;

Sizi bizi Hak yarattı ibadet için
Ey acaip içmek yemek rahat için
Kâlû belâ dedi ruhum sıkıntı için
Edhem olup yer altına girdim ben işte¹¹⁸³

Dörtlükte Hoca Ahmed Yesevî, elest bezminde insanın verdiği sözü hatırlatarak esasında insanın “belâ” diyerek belaya talip olduğunu ifade etmiştir.

Başka bir hikmetinde ise Hoca Ahmed Yesevî yine aynı yaklaşımla ezel gününü hatırlatarak dışı sufi olup içi sufi olmayanları eleştirilmiş ve böyle tiplerin o günde verdiği sözden dolayı mahcup olması gerektiği şöyle ifade etmiştir:

Sûfî bolub malıkes almak için kılding cedel
Zahiring sufinemadur batıning dûn u dağal
Ey bî-haber ey bî-haber şermendesen ruz-ı ezel
Sûfî nakş boldun velî hergiz Müsülman olmadın

Günümüz ifadesiyle;

Sûfî olup mal almak için eyledin savaş
Zahirin sûfî gibidir batının uygun değil
Ey habersiz ey habersiz mahcupsun ezel gününden
Sûfî nakş oldun velî asla Müslüman olmadın¹¹⁸⁴

¹¹⁸³ Bice, *age*, s. 92.

¹¹⁸⁴ Bice, *age*, s. 258.

Yukarıda kaydettiğimiz ayetlerden bir tanesi ezel gününü işaret ederek bunu hatırlamamızı tavsiye etmektedir. Bu hikmette de Hoca Ahmed Yesevî, dışı başka içi başka olanlara “habersiz” diyerek bu günü hatırlatmaktadır. Hikmetin üçüncü mısrandaki ifade “İşittik, itaat ettik” dediğiniz zaman O’na (verdiğiniz) andınızı *hatırlayın*” ayetinin yansıması olarak değerlendirilebilir.

Elest bezmi ile ilgili hikmetlerinden birinde Hoca Ahmed Yesevî, bu bezmin hem insanlıktan evvel olduğunu söylemiş hem de ilgili ayetin tefsirlerinde gündeme gelen bir konuyu zikrederek ilahi hitaba “Kalû belâ” diye cevap verenlerin kurtulduklarını, cevap vermeyenlerin ise hüsrana uğrayacaklarını haber vermiştir:

Hikmet birle ol Âdemden bâr eyledi
On sekiz mig kamu âlem hayran erür
Kalû belâ degen kullar ulaş aldı
Sükut etken kullar dini veyran erür

Günümüz ifadesiyle;

Hikmet ile O yokluktan var eyledi
On sekiz bin cümle âlem hayrandır
Kalû belâ diyen kullar pay aldı
Sükut eden kulların dini virandır¹¹⁸⁵

Elest ile ilgili ayetin tefsirinde İbn Kesir, bu hikmette tarif edilen bilgileri zikreder. Söz konusu edilen zürriyetlerin sağ ve sol olarak iki grupta toplandıkları, iki farklı yerde cem oldukları yönünde rivayetlerden bahseder. Bu bilgi Hoca Ahmed Yesevî’nin başka bir hikmetinde kendini daha açık gösterir:

Saç ve sakal tam ağardı, gönül kara
Tanla varsam ya değersizim yahud seçkin

¹¹⁸⁵ Bice, *age*, s. 297.

Kim *elestü birabbikum* demiş vakte

Bilemem hangi cemden oldum ben işte¹¹⁸⁶

Bu hikmette elest hitabıyla birlikte Ahmed Yesevî hangi cemden/topluluktan olduğunu, akibetini de merak etmektedir. Cem/topluluğa dair verilerin ayetin tefsirlerinde olduğu nazar-ı dikkate alırsa denilebilir ki Hoca Ahmed Yesevî bu konuyla alakalı ayetleri bildiği gibi ayetlerin tefsirlerine de bir o kadar vakıftır.

Son olarak konuyla ilgili hikmetlerinin birinde Hoca Ahmed Yesevî, elest hitabını “mîsâk” kavramı ile işlemiş ve mîsâka sadık olmayanların cehennem ehli olduklarını söylemiştir:

Elestü birabbiküm demiş vaktde

Ahd kılıb *kâlû belâ* dedim Hakk’a

Eğer sen tonar bolsan **el-miysâka**

Ornung senin cehennemde bolmadı mu

Günümüz ifadesiyle;

Elestü birabbiküm demiş vakitde

Ahd eyleyip *kâlû belâ* dedim Hakk’a

Eğer sen döner olsan **el-misaka**

Yerin senin cehennemde olmadı mı¹¹⁸⁷

4.6. Âlim ve İlim

Kur’an-ı Kerîm’de alimlerle cahiller mukayese edilmiş ve bilenlerle bilmeyenlerin bir olmayacağı zikredilmiştir. Bunun dışında Allah’tan ancak alimlerin hakkıyla korkacağı ve Kur’an’da verilen misalleri de en iyi alimlerin anlayacağı vahiy kaynaklı olarak alimlere dair bildiklerimiz arasındadır.

¹¹⁸⁶ *Divan-ı Hikmet*, ed. Mustafa Tatçı, Ahmed Yesevî Üniversitesi Yayınları, Ankara 2016, s. 304.

¹¹⁸⁷ Bice, *age*, s. 388.

Hoca Ahmed Yesevî, Kur'an'da alimlere dair verilen bu bilgileri hikmetlerinde kullanmış ve neredeyse bazı ayetlerin melallerini hikmetlerine aktarmıştır.

Konuyla ilgili hikmetlerde işaret edilen ayetleri şöyle sıralamak mümkündür:

“De ki: “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” Ancak (bunları) temiz akıl sahipleri düşünür.”¹¹⁸⁸

“...Kulları içinde Allah'tan ancak âlimler korkarlar...”¹¹⁸⁹

“İşte biz bu misalleri insanlar için getiriyoruz. Ancak onları âlimlerden başkası anlamaz.”¹¹⁹⁰

Bu ayetlerin dışında ilmiyle amel olmayan alimlere de bir eleştiri söz konusudur:

“Siz kitabı okuyup durduğunuz halde, kendinizi unutup da insanlara iyilik yapmalarını mı emrediyorsunuz? (Bunun çirkin olduğunu) hiç düşünmüyor musunuz?”¹¹⁹¹

Divan-ı Hikmet'te alimin Allah'tan korktuğu, Kur'an okuduğu, namaz kılıp ibadet ettiği zikredilmiştir.

Âlim uldur namaz okub taat kılsa
Hak'dın korkub ahiretni gamın yese
Kur'an okub **Hak'dın korkub** zâr ingrese
Cân u dilde Hayy zikrini aytın dostlar

Günümüz ifadesiyle;

Âlim odur namâz kılıp ibâdet etse
Hakk'dan korkup ahiretin tasasını çekse

¹¹⁸⁸ Zümer 39/9.

¹¹⁸⁹ Fâtır 35/28.

¹¹⁹⁰ Ankebut 29/43.

¹¹⁹¹ Bakara 2/44.

Kur'ân okuyup **Hakk'dan korkup** ağlayıp inlese
Cân u gönülde Hayy zikrini deyin dostlar¹¹⁹²

Bu hikmette alimin en önde gelen özelliği olarak Allah'tan korkması zikredilmiştir. Ayette de Cenab-ı Hak “*Kulları içinde Allah'tan ancak âlimler korkarlar*” buyurmaktadır. Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetinde tarif ettiği alim bilgisinin vahiy kaynaklı olduğu âşikârdır.

Başka bir hikmette ise yukarıdaki ayette eleştirilen âlim vasıflarını Hoca Ahmed Yesevî şöyle zikreder:

Burya bolmay şeyhmen deban dava kılğan
Özi kılmay halklar ara va'zın aytgan
Sözi yalğan dünya için amel kılğan
Dünya koymay hal ilmını bilse bolmas

Günümüz ifadesiyle;

Kamil olmadan şeyhim diye iddia eden
Kendi yapmadan halk içinde vaaz edip söyleyen
Sözü yalan dünya için amel işleyen
Dünyayı bırakmayınca hal ilmını bilse olmaz¹¹⁹³

Kendi amel etmeden halk içinde vaaz edenleri eleştiren Ahmed Yesevî, yukarıda zikrettiğimiz ayeti hikmetinde telmihen hatırlatmıştır. Bu hikmetteki bilgiler “*Siz kitabı okuyup durduğunuz halde, kendinizi unutup da insanlara iyilik yapmalarını mı emrediyorsunuz*” ayetinin yansıması konumundadır.

Ayet-i kerimede açıkça ifade edildiği üzere kendisi iyilik yapmadan bunları başkalarına tavsiye eden insanların yaptıkları çok çirkin bir durumdur. Ayetin sebep-i nüzulüne baktığımızda da söz konusu bu kişilerin İsrailoğullarının din adamları olduğu karşımıza çıkmaktadır. Hoca Ahmed Yesevî, İslam toplumunda konuşan, vaaz eden, din adamı olarak halk içinde dolaşan insanları bu hikmette

¹¹⁹² Bice, *age*, s. 195.

¹¹⁹³ Bice, *age*, s. 264.

uyarmış ve eski kavimlerin düştükleri hatalara düşmemeleri gerektiğini hatırlatmıştır diyebiliriz.

Hikmetlerde bilenlerle bilmeyenlerin eşit olmayacakları, alimlerin Kur'an içinde övüldükleri de kayıtlıdır:

Âlimni tutkıl izzet kılğıl ikrâm

Âlimni Kur'an içre öger dostlar

Âlimler açar cümle müşkülâtı

Câhiller cehlını kim töker dostlar

Câhil avâm âlim sözün hiç tınlamas

Tekme câhil özini heç anlamas

Âlimgi Allah âmige ten eylemes

Her âlim yüz min amige yeter dostlar

Günümüz ifadesiyle;

Âlimi tut izzet eyle ikrâm

Âlimi Kur'an içre öger dostlar

Âlimler açar cümle müşkülâtı

Câhiller cehlını kim döker dostlar

Câhil avâm âlim sözünü hiç dinlemez

Değme câhil özünü hiç anlamaz

Âlimi Allah avâma denk eylemez

Her âlim yüz bin avâma yeter dostlar¹¹⁹⁴

Bu hikmetin ilk dörtlüğünde alimlerin vahiyde övüldüğü bilgisi “Kulları içinde Allah'tan ancak âlimler korkarlar” ve “Onları âlimlerden başkası anlamaz” ayetleri ile ilişkilidir kanaatindeyiz. Bu iki ayet alimleri övmüş, onları diğer insanlardan üstün tutmuştur. Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetinde bahsettiği övgü, bu ayetlerle ilişkilidir denilebilir.

¹¹⁹⁴ Bice, *age*, s. 357.

İkinci dörtlükte ise alimin avama denk olmayacağı bilgisi “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu” ayetinin yansımasıdır.

4.7. Kibir

4.7.1. Kur’an-ı Kerim’de Kibir

Büyükleme, kendini beğenme anlamlarında kullanılan kibir, Kur’an-ı Kerim’de üzerinde durulan konulardan birisidir. Ayetlerde kibir her anlamda yerilmiş ve eleştirilmiş, bunun mukabilinde tevazu ve alçak gönüllülük de övülmüştür. Kibrin sembolü ayetlerde şeytan¹¹⁹⁵ iken kibirlenmemenin sembolü ise meleklerdir.¹¹⁹⁶ Firavun ve hanedanı da yine ayetlerden öğrendiğimiz kadarıyla kibirli insanlardır.¹¹⁹⁷

Ayet-i kerîmlerde Allah’ın buyruklarına, mutlak otoritesine karşı gelen, O’na iman etmeyenler de kibirli olarak nitelendirilmiş ve böylelerinin yerinin cehennem olacağı vurgulanmıştır. Allah’ın kibirlileri sevmediği de ayetlerde konuyla ilgili dikkatimizi çeken ifadeler arasındadır. Konuyu daha rahat çerçeveselendirmek adına ilgili ayetlerden birkaç tanesini zikretmekte fayda vardır:

“...Allah, kendini beğenenleri ve böbürleneni sevmeyiz.”¹¹⁹⁸

“...O, büyüklük taslayanları sevmeyiz.”¹¹⁹⁹

“Allah’a karşı yalan uyduranları kıyamet gününde yüzleri kapkara bir halde görürsün. (Allah’a karşı) kibirlenenler için cehennemde yer mi yok?”¹²⁰⁰

“O halde içinde ebedi kalmak üzere cehennem kapılarından girin. **Büyüklük taslayanların yeri ne kötüdür.**”¹²⁰¹

¹¹⁹⁵ A’râf 7/12, Sâd 38/76.

¹¹⁹⁶ A’râf 7/206, Enbiya 21/19-20.

¹¹⁹⁷ Mü’minûn 23/45-46.

¹¹⁹⁸ Nisâ 4/36.

¹¹⁹⁹ Nahl 16/23.

¹²⁰⁰ Zümer 39/60.

¹²⁰¹ Nahl 16/29.

“...(kendisine kulluktan) çekinenlere ve **büyüklik taslayanlara** ise acıklı bir azab ile azab edecektir.”¹²⁰²

Bu ayetlerden kibrin kötü bir şey olduğunu, kibirli kulu Allah’ın sevmediği, böyle insanın cehennem ehlinde olacağını öğreniyoruz. Tabi bu ayetlerde kibirle birlikte zikredilen bir diğer husus ise Allah’a iman etmemektir. Zira aciz bir varlık olan insanın yaratıcısını tanımaması kibrin zirvesi olarak değerlendirilebilir.

Kur’an-ı Kerim’de kibre dair hemen her şey yerilirken kibir sahibi olmayanlardan da bahsedilmiştir:

*“Bizim ayetlerimize ancak kendilerine öğüt verildiği zaman **büyüklik taslamayarak secdeye** kapanan ve Rablerini Hamd ile tesbih eden kimseler iman eder.”*¹²⁰³

Kibrin tezadı olan tevazu/alçak gönüllü olmak da vahiyde Allah’ın sevdiği kulların bir özelliği olarak zikredilir:

*“...Allah, kendisinin onları, onların da kendisini sevdiği, mü’minlere karşı gayet **alçak gönüllü** ... bir toplum getirir...”*¹²⁰⁴

*“...**Alçak gönüllü erkeklerle alçak gönüllü kadınlar** ... (var ya), Allah onlar için mağfiret ve büyük bir mükafat hazırlamıştır.”*¹²⁰⁵

Konuyla ilgili melekler hakkında nazil olan ayetlere de bakabiliriz:

*“Şüphesiz ki Rabbin katındaki (melek)ler, O’na kulluk etme hususunda **kibirleşmezler...**”*¹²⁰⁶

Bu ayetlerin dışında kibir hususunda Kur’an-ı Kerim’de toplumsal ilişkilerimizi, gündelik hayatımızı ilgilendiren ayetler de mevcuttur.

*“**Yeryüzünde böbürlenerek yürüme!** Çünkü sen ne yeri yaratabilirsin (ne de) boyca dağlara erişebilirsin.”*¹²⁰⁷

¹²⁰² Nisâ 4/173. Konuyla ilgili diğer ayetler için bkz. Hac 22/8-9, Zümer 39/72, Mü’min 40/35-60-76.

¹²⁰³ Secde 32/15.

¹²⁰⁴ Maide 5/54.

¹²⁰⁵ Ahzab 33/35.

¹²⁰⁶ A’râf 7/206.

¹²⁰⁷ İsrâ 17/37.

“İnsanları (küçümseyip) yanağını bükme/yüz çevirme ve yeryüzünde şımarık yürüme...”¹²⁰⁸

Buraya kadar zikrettiğimiz ayetlerde görülüyor ki kibir, Allah'ın sevmediği bir haldir. Allah kibirlenen hiçkimseyi sevmez. Hele kibrinden dolayı Allah'ı tanımayanların varacağı yer de cehennemdir. Zira kibir şeytan ve Firavun'un rengine boyanmak, onların haliyle hallenmek demektir. Oysa melekler Allah'a karşı asla kibirlenmezler. Allah'ın sevdiği ve Allah'ı seven kullar da birbirlerine oldukça alçak gönüllü davranırlar. Ayrıca ancak Allah'ın kitabına da, kendisine öğüt verildiği zaman büyüklenmeyen insanlar hakkıyla iman ederler. Meselenin imana ve itaata dair boyutuyla beraber insanlar arasındaki beşeri münasebetlere bakan tarafı da okuduğumuz üzere ayetler yer alıyor. İman eden bir insanın başka bir insana tepeden bakması, küçümsemesi mümkün değildir. Zira yürürken dahi ölçülü olmak ve kibirden uzak durmak emredilmiştir.

Divan-ı Hikmet'te de kibir konusu ayetlerde olduğu üzere sıklıkla ele alınmıştır. Kur'an-ı Kerim'de bu kadar üzerinde durulup dikkat çekilen bir halin hikmetlere yansması oldukça makul bir durumdur.

4.7.2. Divan-ı Hikmet'te Kibir

Hoca Ahmed Yesevî, sıklıkla “**ma u men**” kavramlarını kullanır. Bu kavramlar “**ben benlik**” olarak günümüzde kibrin doğrudan karşılığı olarak kabul edilebilir. Hikmetlere bakıldığı zaman kibir konusunda net bir çizginin olduğu görülür. Onlarca dörtlükte kibir ve kibir sahipleri eleştirilmiş, bu tiplerden kaçmak gerektiği öğütlenmiştir. Hakiki erenin kibir sahibi olmadığı vurgulanmış ve kibir sahiplerinin bazı hallerinden bahsedilmiştir. Kibir sahipleri heva ve hevesine uyan kimselerdir. Dolayısıyla da nefsinin arzularını yerine getirirler. Hikmetlerde kibre dair kavramlar heva, nefis, arzu gibi kavramlarla beraber zikredilmiş ve kibrin kaynağı ve beraberinde getirdiği diğer kötü huyla da işaret edilmiştir. Bunun mukabilinde kibri kırmanın, zayıflatmanın da yolları izah edilmiştir. Hoca Ahmed Yesevî, kibrin ancak Allah'ı zikretmekle izale olacağını söyler. Bu manada kibir

¹²⁰⁸ Lokman 31/18.

sahibi olmayan hakiki dervişler anlatılırken genellikle zikir, Kur'an, taat gibi kavramlar kullanılmıştır. Şimdi kısaca bunların örneklerini sıralayalım:

Kayda görseng köngli sınıuk merhem bolgıl
Andağ mazlum yolda kalsa hemdem bolgıl
Rûz-ı mahşer dergâhına mahrem bolgıl
Ma u menlik halayıkdan kaçdım menâ¹²⁰⁹

Günümüz ifadesiyle

Nerde görsen gönlü kırık merhem ol
Öyle mazlum yolda kalsa hemdem ol
Mahşer günü dergâhına mahrem ol
Benlik güden insanlardan kaçtım ben işte

İfadeleriyle Yunus'u besleyen Hoca Ahmed Yesevî, kibirlenip benliğini öne süren insanlarda kaçtığını beyan etmektedir. Bu tip insanlardan kaçmanın bizce iki ciheti vardır. Birincisi, Allah'ın "**Sadıklarla beraber olun**"¹²¹⁰ emridir ki bu sebeple Hoca Ahmed Yesevî kibirliden kaçır. Bir diğeri ise "*Allah, kendini beğenenleri ve böbürleneni sevmez*" ayetidir. Her iki ayet de hikmette bir araya gelmiştir. Diyebiliriz ki Hoca Ahmed Yesevî, Allah'ın sadıklarla beraber olun emrinin yanında, O'nun sevmediği birinden kaçmaması düşünülemez.

Başka bir hikmette ise yukarıdaki ayetlerde işaret edilen bir konu değerlendirilmiştir.

Bidârlarga Hak rahmeti bolur yavuk
Bidârlarnı köngli sınıuk közi yaşlık
Men menlikni cezâsını bergey tamuğ
Tekebbürni duzah içre hâli düşvâr

Günümüz ifadesiyle;

¹²⁰⁹ Bice, *age*, s. 63.

¹²¹⁰ Tевbe 9/119.

Uykusuzlara Hak rahmeti olur yakın

Uykusuzların gönlü kırık gözü yaşlı

Ben benliğin cezasını verecek cehennem

Kibirlinin cehennem içinde hali perişan¹²¹¹

Hikmetinde Hoca Ahmed Yesevî, kibirli kişinin cehennem içinde halinin perişan olduğunu söylüyor. Bu bilgi “*Kibirlenenler için cehennemde yer mi yok*” ayetinin hikmete yansması olarak düşünülebilir.

Başka bir hikmetinde ise Hoca Ahmed Yesevî, sufi gibi görünüp dervişliğin gereğini yerine getirmeyenleri, **kibir** ve riya ile ibadet edip halka çalım satanları eleştirmiş ve bu tiplerin sufi gibi gözüktüklerini ama asla Müslüman olmadıklarını beyan etmiştir. Hikmetin dokuzuncu dörtlüğünde dünya malı ile gurur duyup dini göz ardı edenlerin durumlarından bahsedilmiştir:

Sufi ya bigam **yürersen** dâne-i tesbih alıb

Dünyağa mağrur bolub din işini arka salıb

Korkgıl emdi korkgıl emdi Hüdaga yalbarıb

Sufi nakş boldun veli hergiz Müsülman olmadın

Günümüz ifadesiyle;

Ey sufi gamsız **yürürsün** tespih tanesi alıp

Dünyaya mağrur olup din işini arkaya atıp

Kork şimdi kork şimdi Allah’a yalvarıp

Sufi-nakş oldun veli asla Müslüman olmadın¹²¹²

Bu hikmette sahip olduğu dünyalık sebebiyle gurura kapılıp kibirle yürüyenler eleştirilmiştir. Ayette de Allah, “*Yeryüzünde böbürlenerek yürüme*” ve “*Yeryüzünde şımarık yürüme*” diye emretmiştir. Hikmette de gururla yürümekten bahsedilmiştir.

¹²¹¹ Bice, *age*, s. 214.

¹²¹² Bice, *age*, s. 258.

Başka bir hikmetinde ise Hoca Ahmed Yesevî yukarıda kaydettiğimiz ayetlerin neredeyse tamamına işaret eden iki dördlük söylemiştir:

Yürdün daim şâd u handân sürur birlen
Mağrur boldun hay u heves gurur birlen
Yedin şüphe haramlarını mekruh birlen
Duzah içre cezasın tartmas Mûsân
Mü'min degen daim bolur tefekkürde
Fikr eyleb zikr aytur uzak tünde
Bolmas menlik bir zerre vücudunda
Andağ erni eteğin tutmas Mûsân

Günümüz ifadesiyle;

Yürüdün dâim şâd ve sevinçli sürûr ile
Mağrûr oldun **kibir** ve **heves gurûr** ile
Yedin şüphe haramları mekrûh ile
Cehennem içre cezâsını çekmez misin
Mü'min denen olur dâim tefekkürde
Fikr eyleyip zikrini söyler uzak gecede
Olmaz benlik bir zerre vücûdunda
Öyle erin eteğini tutmaz mısın¹²¹³

Bu hikmetin ilk dördlüğünün ilk iki mısraında “*Yeryüzünde böbürlenerek yürüme*” ve “*Yeryüzünde şımarık yürüme*” ayetleri işlenmiş, son mısraında ise “*Kibirlenenler için cehennemde yer mi yok*” ve “*Büyükklük taslayanlara ise acıklı bir azab ile azab edecektir*” ayetleri işlenmiştir. İkinci dördlükte ise mü'minlerin vücutlarında zerre miktar kibir olmadığı, olamayacağı ifade edilmiş, “*Mü'minlere karşı gayet alçak gönüllü ... bir toplum getirir*” ve “*Alçak gönüllü erkeklerle alçak gönüllü kadınlar*” ayetleri şiire konu edilmiştir. Bu hikmet kibire dair hemen her ayete işaret etmiştir denilebilir.

¹²¹³ Bice, *age*, s. 394.

Görülüyor ki Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinde kibirden ve kibirliden kaçması ayet-i kerimeler ile ilişkilidir. Kibrin kötü bir şey olduğu ve bir Müslümanda kibir bulunamayacağı, Müslümanın kibirsiz ve alçak gönüllü olması gerektiği de yine hem ayetlerde hem de hikmetlerde mevcut konulardandır. Bunun dışında gördük ki Hoca Ahmed Yesevî'nin yeryüzünde gururla, kibirle yürüyenleri eleştirmesi de yine ayetlerin etkisiyledir. Diyebiliriz ki hikmetlerde gurura ve kibre dair söylenmiş hemen her dörtlüğün arka planında bir ayet mevcuttur ve bu ifadeler ayetlerden hareketle zikredilmiştir.

4.8. Diğer Başlıklar

4.8.1. Müslümanın Malını ve Canını Allah'a Satması

Kur'an-ı Kerîm'de kul ile Allah arasında bir alışverişten bahsedilir. Bu alışverişte iman edenler kendilerine verilecek cennet karşılığında mallarını ve canlarını Allah'a satarlar. Öte yandan iman etmeyenler de bir alışveriş yapmışlar ve ömürlerini zayi edip hidayete karşılık küfrü satın almışlardır. Bu alışveriş kendilerine de bir kar sağlamayacaktır.

Ayetlerde tarif edilen bu alışveriş, bazı hikmetlere de yansımıştır. Şöyle ki Hoca Ahmed Yesevî bir hikmetinde aşk ve muhabbetten bahsetmiş ve aşğın muhabbet pazarında kendini satması gerektiğini, zira kendinde/canından geçmeyen Allah'ın rahmetine eremeyeceğini ifade eder:

Muhabbetni deryasığa çomub batgıl
Âşıklarını sohbetiğe özünğ katgıl
Muhabbetni bazarığa özünğ satgıl
Özünğ satmay Hak rahmetin alsa bolmas

Günümüz ifadesiyle;

Muhabbetin denizine gömülüp bat
Âşıkların sohbetine özünü kat

Muhabbetin pazarına özünü sat

Özünü satmadan Hak rahmetini alsa olmaz¹²¹⁴

Dörtlükte Hoca Ahmed Yesevî bir alışverişten bahsetmiş ve bu alışverişte kişinin muhabbet pazarında canını satması gerektiğini aksi taktirde rahmete nail olamayacağını belirtmiştir. Bir alışveriş söz konusu ve bu alışveriş muhabbet pazarında yapılmakta yani gönüllü olmaktadır. Kişi canını verecek ve rahmete nail olacaktır. Bu tarif edilen yaklaşım şu ayetle daha manidar hale gelecektir:

“Şüphesiz ki Allah, mü’minlerden canlarını ve mallarını, onlara (verilecek) cennet karşılığında satın almıştır; çünkü onlar Allah yolunda savaşıyor, öldürüyor ve ölüyorlar. (Bu,) Tevrat, İncil ve Kur’ân’da (Allah’ın) kendisi üzerine hak (borç olarak yazdığı) bir vaaddir. Sözüünü Allah’tan daha çok yerine getiren kimdir? O halde (ey mü’minler!), O’nunla yaptığımız alışverişe sevinin. Bu da en büyük başarı ve saadettir.”¹²¹⁵

Hikmette tarif edilen alışveriş ile ayette tarif edilen alışveriş neredeyse örtüşmektedir. Mefhumun muhalifinden de konuya yaklaşmak mümkündür. Zira münafık ve kafirlerin dünya hayatında yaptıkları alışveriş ise şöyledir:

“İşte onlar hidayete karşılık sapıklığı satın alan kimselerdir ki onların alışverişini kendilerine kar sağlamadığı gibi doğru yolu da bulamadılar.”¹²¹⁶

Bu ayette de ziyan ile neticelenen bir alışveriş söz konusudur. Edebiyatımızda bahsedilen aşk pazarı ve dahi bu pazarda geçer akçenin sadece aşğın canı olması zannediyoruz ki bu ayetler ile ilgilidir.

4.8.2. Cennet ile Cehennem veya Cennetliklerle Cehennemliklerin Ahirette Konuşması

Kur’an-ı Kerîm’de cennet ehli ile cehennem ehlinin konuşmalarından kesitler vardır. cennet ehlinin cehennem ehline sorduğu sorular olduğu gibi cehennem halkının da cennet halkından talepleri var. Bu diyaloglar gaybın haberlerinden olup ahiret hayatına dair Allah’ın Kur’an-ı Kerîm’de bize bildirdikleri arasındadır.

¹²¹⁴ Bice, *age*, s. 266.

¹²¹⁵ Tevbe 9/111.

¹²¹⁶ Bakara 2/16.

Divan-ı Hikmet'te de 13 beyitten meydana gelen 143. hikmet cennet ile cehennem konuşmasını söz konusu eder. Cehennem, kendinin daha üstün olduğunu zira kendisinde Firavun ve Haman olduğunu beyan ederken cennet bunu reddeder ve kendisinin cehennemden daha üstün olduğunu zira Yusuf (as)'ın kendisinde olduğunda belirtir. Bir beyitte cehennem diğer beyitte cennet konuşur. Hikmete bütün olarak bakıldığında, Firavun ve Haman'ın, cimri kulların, gûnahta ısrar edenlerin, Yahudi ve Hıristiyanların, kafirlerin, zalimlerin, münafıkların, namaz kılmayanların cehennemde olduğu görülür. Peygamberler, mü'min kullar, alimler, zakirler ise cennettedir ve bir de cennette Allah'ın cemali söz konusudur. Hikmetin sonunda cennet kendinin daha üstün olduğunu çünkü Cemalullah'ın kendinde olduğunu söyler ve bunun üzerine cehennem orda durur ve cenneten özür diler. Söz konusu hikmetin iki beyiti şöyledir:

Behişt duzah talaşur talaşmakta beyan bar
Duzah aytur men artuk Firavn Haman mende bar
Behişt aytur men artuk mü'min kullar mende bar
Mü'minlerni aldıda türlü nimet elvan bar

Günümüz ifadesiyle;

Cennet cehennem çekişir çekişmekte beyan var
Cehennem der ben üstün Firavn Haman bende var
Cennet der ben üstün mü'min kullar bende var
Müminlerin önünde türlü nimet elvan var¹²¹⁷

Hikmetteki yaklaşım oldukça dikkat çekicidir. Vaiz dilinden çok uzaklarda bir yaklaşımla din dilinin şiir ile birleşmesinin güzel bir örneğidir. Hikmetin bu üslubu ve cennet cehennem konuşması ile alakalı olarak A'râf suresinde geçen bir ayeti nazar-ı dikkate almamız gereklidir. Zira ayette cennettekilerle cehennemdekilerin konuşmaları vardır ve hiç şüphesiz ayet-i kerime hikmetin bu üslubuna etki etmiştir:

¹²¹⁷ Bice, *age*, s. 303.

“Cennetlikler, cehennemliklere (şöyle) seslenirler: “Rabbimizin bize vaat ettiğini biz gerçek olarak gördük. Siz de Rabbinizin size (azap) vaadini gerçek olarak gördünüz mü?” (Onlar da:) “Evet” derler. O sırada aralarında bir görevli şöyle seslenir: “Allah’ın laneti zalimlerin üzerine olsun.”¹²¹⁸

Başka bir ayette ise cehennem ehlinin cennet ehlinen talepleri vardır:

“Cehennem ehli, cennet ehline; “(sizdeki) sudan veya Allah’ın size verdiği rızıktan (biraz) da bize akıtın” diye feryad ederler. Onlar da, “doğrusu Allah bunları kafirlere haram etmiştir,” derler.”¹²¹⁹

Yine başka bir ayette ise cennet ehlinin cehennem ehline sorduğu bazı sorular vardır:

“Cennetlerdedirler. Onlar suçlulara; Sizi kavurucu ateşe sokan nedir (diye soracaklar). (Günahkarlar) derler ki: Biz namaz kılanlardan değildik...”¹²²⁰

Hoca Ahmed Yesevî’nin cennet ile cehennemnin konuşmasına dair müstakil bir hikmet kâleme alması ve bu hikmetinde de cennet ve cehennemi/cennetliklerle cehennemlikleri kıyaslaması yukarıya kaydettiğimiz ayetler etkisiyle olmuş olabilir. Zira ayetlerde ve hikmette ortak olan mefhum cennet ve cehennem arasında kurulan bir iletişimdir. En temel kurgu bu iki zümrenin birbirleri ile görüşmeleri üzerine kurulmuştur. İlgili ayetlerin etkisi ise Hoca Ahmed Yesevî hikmetinde cennet ile cehennemi konuşturmuştur diyebiliriz.

4.8.3. Temizlik

Kur’an-ı Kerim’de Allah, **temizlenenleri sevdiğini** ve **temizlenenlerin de kuruluşu ereceklerini** haber verir. Hz. Peygamber’in ümmetini **temizlediğini** de yine ayetlerden öğrenmekteyiz.¹²²¹ Yeryüzündeki yiyeceklerin helal ve **temiz** olanlarından yemek de yine Müslümanlara ilahî bir düsturdur.¹²²²

¹²¹⁸ A’râf 7/44.

¹²¹⁹ A’râf 7/50.

¹²²⁰ Müddessir 74/40-44.

¹²²¹ Âl-i İmran 3/164, Cuma 62/2.

¹²²² Bakara 2/168.

Hoca Ahmed Yesevî de bir hikmetinde temizlenenlerden bahsedilmiş ve temiz olmayanlara Allah'ın lütfunu hediye etmeyeceği söylenmiştir:

Lütf u kerem Hak yarattı sizler için
Can u dilde hizmet kılmay sizler zebun
Allah için bahs etermen tapkun sahun
Napaklarga ne dep lufun atâ kılsun

Günümüz ifadesiyle;

Lütuf ve keremi Hak yarattı sizler için
Can u gönülden hizmet kılmayan sizler alçak
Allah için bahsederim bulasın sahun
Temiz olmayanlara ne diye lütfunu hediye eylesin¹²²³

Konuyla ilgili ayet-i kerime şöyledir:

*"...Şüphesiz Allah, çokça tevbe edenleri de sever, **çok temizlenenleri de sever.**"*¹²²⁴

*"Doğrusu hem **temizlenen** hem de Rabbinin adını anıp namaz kılan mutluluğalkurtuluşa ermiştir."*¹²²⁵

Hikmetinde temiz olamayanlara Alah'ın lütfunun ulaşmayacağını söyleyen Hoca Ahmed Yesevî, bunu ifade ederken Allah'ın temizlenenleri sevdiğini ve temiz olanların kurtuluşa ereceğini ayetlerden bilmektedir denilebilir.

4.8.4. Münafıklardan Yüz Çevirmek

Ayet-i kerimelerde münafıklara dair oldukça fazla malumat vardır. Bunlardan biri tanesi de Hz. Peygamber'in şahsında Müslümanlara yönelik bir tavsiyedir. Allah, münafıklardan yüz çevirmeyi tavsiye ediyor. Bu tavsiye Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinde yer bulmuş ve kendini yeniden göstermiştir. Türkistan Piri de bir hikmetinde münafıklarla olan ilişkiyi şöyle özetler:

¹²²³ Bice, *age*, s. 291.

¹²²⁴ Bakara 2/222.

¹²²⁵ A'lâ 87/14-15.

Zakir bolsang zikrin aytmay hergiz yatma

Nâdan birle nâ-cinslerge hiç söz katma

Münafıklar haldın sorsa bir söz aytma

Keling yığlıng zakir kullar zikr aytaylık

Günümüz ifadesiyle;

Zakir olsan zikrini demeden asla yatma

Cahil ile soysuzlara hiç söz katma

Münafıklar halden sorsa bir söz deme

Gelin yığılın zakir kullar zikir söyleyelim¹²²⁶

Üçüncü mısradaki ifade edilen bilginin kaynağı aşağıdaki ayetin bir bölümü olabilir:

“(Münafıklar gündüz senin huzurunda sözlerine itaatkâr gözücüüp) “baş üstüne” derler. Senin huzurundan çıktıkları zaman, onlardan bir gurup geceleyin senin söylediğinin tersine plan kurarlar. Allah da onların gece ne tasarlayıp kurduklarını bir bir kaydediyor. Onun için sen onlardan yüz çevir (aldırma, işi Allah’a havale et), Allah’a güvenip dayan. Allah vekil olarak (sana) yeter.”¹²²⁷

Münafıklar ve onlarla ilgili toplumsal ilişkiler konusunda daha pek çok ayet söz konusudur lakin dörtlükte Hoca Ahmed Yesevî’nin bahsettiği konu bu ayetle ilişkilidir ve bu ayete telmih yapılmıştır kanaatindeyiz.

4.8.5. Gıybet

Kötü ahlaklardan birisi olan gıybeti Kur’an-ı Kerîm kesin bir üslupla yasaklar. Bu manada iki ayette insanların birbirlerini çekiştirmemeleri, bunun çirkin bir şey olduğu vurgulanmıştır:

“Birbirinizin gizli kusurunu araştırmayın ve biriniz diğerini çekiştirmesin. Herhangi biriniz ölmüş kardeşinin etini yemeyi sever mi...”¹²²⁸

¹²²⁶ Bice, *age*, s. 166.

¹²²⁷ Nisâ 4/81.

¹²²⁸ Hucurat 49/12.

“Arkadan çekiştiren, alaycı davranışta bulunan her kişinin vay haline...”¹²²⁹

Divan-ı Hikmet’inde ise Hoca Ahmed Yesevî gıybet konusuna şöyle temas eder:

Eya dostlar hiç bilmedim men yolımnı
Saadetke bağlamadım men belimni
Gıybet sözdin hiç yığmadım men tilimni
Nâdânlığım meni rüsvâ kılur dostlar

Günümüz ifadesiyle;

Ey dostlar hiç bilmedim ben yolumu
Saadete bağlamadım ben belimi
Gıybet sözden hiç sakınmadım ben dilimi
Cahilliğim beni rezil eyler dostlar¹²³⁰

Dörtlüğün üçüncü mısraında dilin gıybetten sakınması gerektiği aksi takdirde sahibini rezil edeceği haber verilmiştir. Hoca Ahmed Yesevî’yi gıybetten sakınmaya sevk eden âmilin yukarıdaki ayetler olduğunu düşünmek veya Türkistan Piri’nin bu ayetlerden hareketle gıybetten sakındığını ifade etmek mümkündür.

4.8.6. Yeryüzünde Seyehat Etmek/Sefer

İnsanın yeryüzünde ibret nazarıyla gezmesi Kur’an-ı Kerîm’de tavsiye edilen fiillerden birisidir. İlgili ayetlere göre insan hem eski kavimlerin harabelerine, yıkıntılılarına, kalıntılılarına bakıp ibret almalı,¹²³¹ hem de yeryüzünde Allah’ın varlığını, birliğini, gücünü ve kudretini temaşa etmek için gezmelidir.¹²³² Bazı ayetlerde ise doğrudan yeryüzünde dolaşmak, gezmek tavsiye edilmiştir:

¹²²⁹ Hümeze 104/1.

¹²³⁰ Bice, *age*, s. 200.

¹²³¹ Âl-i İmran 3/137, En’am 6/11, Neml 27/69, Rum 30/42, Fatır 35/44, Mü’min 40/21, Muhammed 47/10.

¹²³² Yunus 10/31, Hac 22/5-6, Câsiye 45/2-6.

“Sizin faydanız için **yeryüzünü** uysal (işlenmeye) müsait kılan O’dur. **Artık onun omuzlarında gezip dolaşın.**”¹²³³

“De ki; **yeryüzünde gezip dolaşın...**”¹²³⁴

Konuyla ilgili dikkat çeken bir ayette ise Allah, yeryüzünde gezip dolaşmayı gönül gözünün açık olup olmaması ile ilişkilendirmiştir. İlgili ayet şöyledir:

*“Hiç yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki bu sayede düşünen kalpleri yahut duyacak kulakları olsun. Gerçek şu ki gözler kör olmaz, fakat göğüslerde olan kalpler/basiretler kör olur.”*¹²³⁵

Ayette, yer yüzünde gezip dolaşmak tavsiye edilmiş ve bunun kazançları üzerinde durulmuştur. Kalbin düşünmesi/hissetmesi, gözün görmesi, kulağın duyması ve buna bağlı olarak da gönül gözünün/basiretin açılması yeryüzünde gezmeyle ilişkilendirilmiştir. Bu minvalde Yunus’un “Gezdim Urum ile Şam’ı yukarı illeri kamu” ifadesi biraz daha manidar olmaktadır.

Hoca Ahmed Yesevî de bir hikmetinde ayette işaret edildiği üzere yeryüzünde gezmekten ve buna bağlı olarak gönül gözünden bahsetmiştir:

Âşık ölmes **kura bolmaz** aşkı civan
Halk içinde ağzı handan küyer pinhan
Çöller kezip yollar yürüp Hakk lâ-mekân
Hak ışıknı sena kılub yürür bolgay

Günümüz ifadesiyle;

Âşık ölmez **kör olmaz** aşkı taze
Halk içinde ağzı güler yanar gizli
Çöller gezip yollar yürüyüp Hakk lâ-mekân
Hak aşknı yakararak yürür olmalı¹²³⁶

¹²³³ Mülk 67/15.

¹²³⁴ Ankebut 29/20.

¹²³⁵ Hac 22/46.

¹²³⁶ Bice, *age*, s. 232.

Dörtlükte dikkatimizi çeken husus âşıkların kör olmayacağı bilgisidir. Özelde dörtlükte ve genelde hikmetin tamamında bu bilgiye dair bir referans yoktur. Âşıkların ne için kör olmayacağı veya kimin ne sebeple kör olacağı bilgisi şiirde net olarak izah edilmemiştir. Bu dörtlükteki çöller gezmek, yollar yürümek ve bununla beraber kör olmamak yukarıdaki ayeti çağrıştırmaktadır diyebiliriz. Zira Hoca Ahmed Yesevî, aşğın Hak aşkına yandığını, **çöller gezip yollar aşığı**, halk içinde mutlu görünüp gerçekte aşk ateşine yandığını bir de bu âşıkların aşkı sayesinde kör olmadıklarını beyan etmektedir. Ayette de Cenab-ı Hak bizlere yeryüzünde gezip dolaşmayı tavsiye ediyor ve bu sayede de gönül gözümüzün açılacağı bilgisini veriyor. Ayetle şiir arasındaki bağlantı gönül gözünün açılması veya kör olmaması ve bunun için de yeryüzünde seyahat edilmesi gerektiğidir.

Başka bir açıdan bakmak gerekirse Allah Teala bir ayetinde dünyada görünürken kıyamet günü **kör** olarak haşredilecek olan kişiyi ve bunun sebebini izah etmektedir.

“Bundan böyle kim zikrim (Kur’an ve hükümlerin)den yüz çevirirse şüphesiz ki onun için dar bir geçim/sıkıntılı bir hayat vardır. Kıyamet günü de onu kör olarak haşrederiz. “Rabbim! Beni niçin kör olarak haşrettin? Halbuki ben hakikaten (dünyada) çok iyi gören kimse idim.” der. (Allah) buyurdu ki: “Bu böyledir. Ayetlerimiz sana geldi de sen (okuyup görmedin, onun hükümleriyle amel etmeyi) unuttun. İşte bugün de sen böyle (görmez halde) bırakılacaksın.”¹²³⁷

Ayetten anlaşıldığına göre Allah’ın kitabına bu dünyada kör olanlar ahirette kör olacaklardır. Dörtlüğü bu manada düşünmemiz de mümkündür zira Hoca Ahmed Yesevî şiir vadisinde Kur’an ile seyahat etmekte, Kur’an’ı her anlamda kendisine rehber etmektedir.

Başka bir hikmetinde ise Türkistan Piri dervişlerin hallerinden bahsetmiş ve bunların yeryüzünde durmadan seyahat ettiklerini söylemiştir:

Tınmay revan yürürler tınsa tekbir ayturlar

Tabsa sohbet kurarlar hoş sohbetliğ dervişler

¹²³⁷ Tâhâ 20/124-126. Konuyla ilgili bir diğer ayet için bkz. İsrâ 17/97.

Günümüz ifadesiyle;

Durmadan revan yürürler dursa tekbir söylerler

Bulsa sohbet kurarlar hoş sohbetli dervişler¹²³⁸

Dervişlerin durmadan seyahat ediyor olmaları öyle zannediyoruz ki “Hiç yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı” ayetinin bir tezahürüdür diye düşünülebilir.

4.8.7. Mehir

Evlenen erkeğin evlilik akdinde eşine verdiği veya vermeyi taahhüt ettiği mala mehir denmektedir. Erkeğin eşine mehrini ödemesi Kur’an’ın erkek üzerine yüklediği sorumluluklardan bir tanesidir ve erkeğin ödediği mehri geri alması ise yasaklanmıştır.¹²³⁹

“(Nikahladığımız) **kadınlara mehrlerini bağış olarak verin...**”¹²⁴⁰

Mehre dair veriler fıkıh ilminin doğrudan konusu olup edebiyat sahasında çok fazla zikredilen bir konu değildir. Fakat Hoca Ahmed Yesevî bir hikmetinde bu konuya temas eder ve erkeğin eşine mehrini ödemesi gerektiğini söyler:

Ehl ü eyâl hânümândın cüdâ bolub

Siva etib **hatunlarını mehrini berib**

Sefer kılduk vaslı içün cândın bezib

Ey yârânlar yahşı kalın ta körgünçe

Günümüz ifadesiyle;

Çoluk çocuk ev barkdan ayrı olup

Uzak yapıp **hatunların mihrini verip**

Sefer kıldık vaslı için cândan bezip

Ey yârânlar hoşça kalın ta görenece¹²⁴¹

¹²³⁸ Bice, *age.*, s. 228.

¹²³⁹ Bakara 2/236-237; Nisâ 4/4,20,24,25; Maide 5/5, Ahzab 33/50, Mümtehine 60/10.

¹²⁴⁰ Nisâ 4/4.

¹²⁴¹ Bice, *age.*, s. 430.

Dörtlüğün ikinci satırındaki “hatunlarını mehrini berib” ifadesi ile ayetteki “kadınlara mehirlerini verin” lafızları örtüşmektedir.

4.8.8. İhtiyarlık/Erzel-i Ömür

Kur’an-ı Kerîm, bazı insanların gençlik yıllarında bazılarının ise erzel-i ömürde hayatlarının son bulacağını haber verir. Erzel-i ömr, insanın ihtiyarlığını son haddine ulaşması, çocuk gibi olup hiçbir şey bilmez hale gelmesidir. İnsanın yaratılışı, genç/kuvvetli hale gelmesi ve bu gücün yerini ihtiyarlığa bırakmasını Allah takdir eder. Bu konuyu izah eden iki ayet şöyledir:

“Sizi zayıf (meni/sperma)dan yaratan, sonra diğer zayıflığın (cenin ve sibyanlığın) ardından size kuvvet veren, sonra kuvvetin ardından (yeniden) size bir güçsüzlük ve ihtiyarlık veren Allah’tır. (O) dilediğini yaratır ve O hakkıyla bilendir, kâdir-i mutlakdır.”¹²⁴²

“Kime uzun ömür veriyorsak onun yaratılışını baş aşağı ediyor (ihtiyarlığa getiriyor, gücünü azaltıyor)uz. (buna da) hala akıl erdiremiyorlar mı?”¹²⁴³

Hikmetinde de Hoca Ahmed Yesevî ömrünün geçtiğini, gözünden ve dizinden kuvvetin gittiğini izah ederek ayetlerde haber verilen ihtiyarlığa eriştiğini söyler:

Kul Hacı Ahmed gaflet birle **ömrüng ötti**

Va-hasreta **közdin tizdin kuvvet ketti**

Va-vayleta nedametni vakti yetti

Amel kılmay kervan bolup göçtüm mena

Günümüz ifadesiyle

Kul Hoca Ahmed gaflet ile **ömrün geçti**

Vah ne hasret **gözden dizden kuvvet gitti**

¹²⁴² Rum 30/54.

¹²⁴³ Yasin 36/68.

Vah ne yazık pişmanlığın vakti yetişti
Amel kılmadan kervan olup göçtüm ben işte¹²⁴⁴

İnsan ömrünün ihtiyarlık evresinde bir aşama daha vardır ki buna da erzel-i ömür denmektedir. İhtiyarlığın en düşkün seviyesi olarak ayetlerde şöyle tarif edilir:

“Sizi Allah yarattı, sonra da sizi O öldürecektir. İçinizden kimi de daha önce bazı şeyleri bilirken, sonra bir şey bilmemesi için **ömrünün en kötü (devre)sine götürülür...**”¹²⁴⁵

“...Rahimlerde dilediğimizi belirtilmiş bir vakte kadar durduruyoruz. Sonra sizi bir bebek olarak çıkarıyoruz. Derken olgunluğa erişmeniz için (sizi büyütüyoruz). İçinizden ki (erken) öldürülüyor, kimi de daha önce bazı şeyleri bilirken sonra hiçbir şey bilmez hale gelmesi için **erzel-i ömre itiliyor...**”¹²⁴⁶

Ömrünün bittiğini, gözünde ve dizinde fer/güç kalmadığını söyleyen Hoca Ahmed Yesevî'nin ifadelerine bu ayetler kaynaklık etmiştir denilebilir.

4.8.9. Tevhid Ağacı

Kur'an-ı Kerîm'de bazı benzetmeler, misaller, temsiller vardır. Örneğin Allah yolunda mallarını harcayanların ameli, yedi başak bitiren ve her bir başağında yüzer tane buğdağ bulunan bir tane buğdaya benzetilir.¹²⁴⁷ Dünya hayatının durumu da yine gökten inen su ile yeşerip büyüyen sonra da çer çöp olup giden bitkiye benzetilir.¹²⁴⁸

Verilen bu misallerden bir tanesi de İbrahim suresinde geçmektedir. Bu misalde Allah, güzel sözü/tevhidi bir ağaca benzetir ve bu ağacın kökü yerde sağlamdır, dalları da göğe uzanır ve bu ağaç her zaman meyvesini verir. Küfür ise kökü zayıp olup her an kopmaya müsait olan meyvesiz bir ağaca benzetilir:

¹²⁴⁴ Bice, *age*, s. 65.

¹²⁴⁵ Nahl 16/70.

¹²⁴⁶ Hac 22/5.

¹²⁴⁷ Bakara 2/261.

¹²⁴⁸ Kehf 18/45, Hadid 57/20.

“Görmedin mi! Allah nasıl bir benzetme yaptı: (Tevhid ve şahadet olarak) güzel söz, kökü sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaç gibidir. Ki o (ağaç) Rabbinin izniyle her zaman meyvesini verir. Allah insanlara düşünüp ibret alsınlar diye misaller verir.”¹²⁴⁹

Bu temsilde bulunan tevhid ağacı, iki ayrı hikmete konu olmuştur. Hoca Ahmed Yesevî, tevhid ağacının marifet bostanında bittiğini, her dalında meyvesi olduğunu söyler:

Marifet bostanı içre kirip
Evvel tevhid darahtını kördüm anda
Ol darahtın her şahıda meyvesi bar
Subhan İzim ruzi kıldı aldım mena
Kul Hoca Ahmed kirdi körün meydan içre
Kördü tevhid darahtı bostan içre
Ol darahtın sıfatıdır Kur’an içre
Haber berdi ol İbrahim suresinde

Günümüz ifadesiyle;

Marifet bostanı içine girip
Evvel **tevhid ağacını** gördüm orada
O ağacın her dalında meyvesi var
Sübhan Rabbim nasib eyledi aldım ben
Kul Hoca Ahmed girdi görün meydan içre
Gördü **tevhid ağacını** bostan içre
O ağacın sıfatıdır Kur’an içre
Haber verdi o **İbrahim suresinde**¹²⁵⁰

Hikmette Hoca Ahmed Yesevî, İbrahim suresinde getirilen temsili ayrıntılı olarak anlatmış ve hikmetin en sonunda da temsilin kaynağının Kur’an olduğunu

¹²⁴⁹ İbrahim 14/24-25.

¹²⁵⁰ Bice, *age*, s. 366-367.

söylemiştir. Bununla da yetinmeyip Kur'an'da hangi sürede geçtiğini de zikretmiş ve bir anlamda vahiyle olan münasebetinin ne derece kavî olduğunu izhar etmiştir.

İbrahim suresindeki bu temsil, ifade ettiğimiz üzere bir hikmette daha dile getirilmektedir:

Ol makamın tevhid atlığ dırahtı bar

Sayesinde âşık kullar Burak-suvar
Her bir şahı ming yılçalık yolnu tutar
Her kaysısı öz özige unvan kılur

Ol dırahtnı mevasıdın tatkan kullar

Dünyasını ahiretke saktan kullar
Gor içinde asayışde yatkan kullar
Seherlerde köz yaşını umman kılur

Günümüz ifadesiyle;

Ol makamın tevhid adlı ağacı var

Gölgesinde âşık kullar Burak'a biner
Her bir dalı bin yıl kadarlık yolu tutar
Herhangisi kendi kendine unvan eyler

O ağacın meyvesinden tadan kullar

Dünyasını ahirete satan kullar
Kabir içinde huzur içinde yatan kullar
Seherlerde gözyaşını umman eyler¹²⁵¹

Bu hikmetinde de Hoca Ahmed Yesevî tevhid ağacından ve o ağacın meyvelerinden bahsetmiş ve İbrahim suresindeki temsile atıfta bulunmuştur denilebilir.

¹²⁵¹ Bice, *age*, s. 285.

4.8.10. Sabır ve Şükür

Ayet-i kerimelerde sabır ve şükür tavsiye edilen birer davranış/hal olarak karşımıza çıkar. Allah, kullarından sabırlı olmalarını ve verdiği nimetlere de şükretmelerini diler. Konuyla alakalı birkaç ayet şöyledir:

*“Siz **şükreder** ve iman ederseniz Allah sizi ne diye azaba uğratsın! Allah şükredenlerin mükâfatını veren, her şeyi hakkıyla bilendir.”¹²⁵²*

*“O halde beni (ibadet ve taatle) hatırlayın ki ben de sizi (sevap ve mağfiretle) anayım, **bana şükredin** (ibadetsizlikle ve itaatsizlikle) bana nankörlük yapmayın.”¹²⁵³*

*“Ey iman edenler! **Sabır** ve namaz/dua ile (Allah’tan) **yardım isteyin**. Şüphesiz Allah sabredenlerle beraberdir.”¹²⁵⁴*

*“... Bunda **çokça sabreden, çokça şükreden** herkes için ayetler (ders verici işaretler) vardır.”¹²⁵⁵*

Görülüyor ki sabır ve şükür Hak’ın kulları üzerine yüklediği iki sorumluluktur. Hikmetinde Hoca Ahmed Yesevî, bu iki kavramı birlikte zikretmiş, şükürün ve sabrın Allah’ın emri olduğunu söylemiştir:

Hâlıkımdan haber yetti şâkir boldum

Her kim söğdi belki tepti **sâbir boldum**

Bu âlemde heç uhlamay hazır boldum

Hây u heves mâ u menlik ketti dostlar

Günümüz ifadesiyle;

Hâlıkımdan haber eriştî şükreden oldum

Her kim çekiştirdi belki tepti **sabreden oldum**

Bu âlemde hiç uyumayıp hazır oldum

Hay u heves ben bencillik gitti dostlar

¹²⁵² Nisa 4/147.

¹²⁵³ Bakara 2/152.

¹²⁵⁴ Bakara 2/153.

¹²⁵⁵ İbrahim 14/5.

Hoca Ahmed Yesevî'nin sabrı ve şükrü Allah'ın emri/haberi olarak ifade etmesi, ayetlerden hareketledir denilebilir.

4.8.11. Kul Hakkı

Kur'an-ı Kerim, kul hakkını, insanların mallarını kendi aralarında haksız yollarla elde etmeyi yasaklar. Hoca Ahmed Yesevî de bir hikmetinde bu yasağı dile getirir:

"Bir de mallarınızı aramızda batıl yollarla yemeyin..."¹²⁵⁶

Dünya için gam yeme Hakk'dın özgeni deme

Kişi malını yeme sırat üzre tutar a

Günümüz ifadesiyle;

Dünya için gam yeme Hak'tan başkasını deme

Kişi malını yeme sırat üzerinde tutar ha¹²⁵⁷

Ayetteki "mallarınızı batıl yollarla yemeyin" ifadesi ile hikmetteki "kişi malını yeme" ifadesi aynı şeyi söylemektedir. Hoca Ahmed Yesevî'nin bu hikmetinde vahye dayanarak söz söylediği âşikârdır.

4.8.12. Dünyada Türlü Renkli Nimetler

Kur'an-ı Kerîm'de dünya nimetleri tarif edilirken bu nimetlerin rengarenk olduklarına da dikkat çekilmiştir. Hoca Ahmed Yesevî de hikmetinde Allah'ın kullarına türlü renklerde nimetler verdiğini söyler:

"Yeryüzünde yarattığı rengârenk şeyleri de sizin istifadenize vermiştir. Bunda öğüt alan kimseler için elbette bir ibret vardır."¹²⁵⁸

Lutf eylese müşkül işler bolur âsân

Uğan İzim bendem dese kalmas ermân

¹²⁵⁶ Bakara 2/188.

¹²⁵⁷ Bice, *age*, s. 301.

¹²⁵⁸ Nahl 16/13. Konuyla ilgili ayrıca Bakara 22. Ayete de bakılabilir.

Nimet berür dünya içre türlük elvân

Bina kıldı sekiz behişt mihmân için

Günümüz ifadesiyle;

Lutf eylese müşkül işler olur kolay

Kadir İzim kulum dese kalmaz emel

Nimet verir dünya içre türlü renkli

Bina eyledi sekiz cennet konuklar için¹²⁵⁹

Hikmette bahsedilen dünya nimetlerinin türlü türlü ve renkli renkli olmaları ayet kaynaklıdır denilebilir.

4.8.13. Manen Sağır Olanlar

Kur'an-ı Kerim'de bazı insanlar, bilhassa kafirlerle münafıklar manen sağır ve kör olarak nitelendirilirler. Zira Hakk'ı duymamakta ve gerçeği görmemektedirler. Bu sebeple de kapleri hasta/ölüdür. Hoca Ahmed Yesevî bir hikmetinde manen sağır olanları işlemiş ve bunları "kulaksız" olarak nitelemiştir:

Kulaksızga ayet hadis hikmet haram

Essiz hikmet iç karnımda bolsun tamam

Nadanlarga takay aytıp yığlay müdam

Dad eylesem hiç kim kulak salganı yok

Günümüz ifadesiyle;

Kulaksıza ayet hadis hikmet haram

Yazık hikmet iç karnımda olsun tamam

Nadanlara ne vakte dek deyip ağlayıp devamlı

Feryad etsem hiç kimsenin kulak verdiği yok¹²⁶⁰

Kendine ayet, hadis ve hikmetin haram olduğu kulaksızlar, aşağıdaki ayetlerde bahsi geçen Hakk'a karşı sağır kimseleri çağrıştırmaktadır:

¹²⁵⁹ Bice, *age*, s. 305.

¹²⁶⁰ Bice, *age*, s. 333.

“De ki: “Ben ancak sizi vahiyle uyarıyorum.” (Fakat) **sağırklar** uyarılsalar da çağrışı **duymazlar**.”¹²⁶¹

“Şüphesiz sen, (kalpleri) ölmüşlere **duyuramazsın**. Arkasını dönmüş kaçarlarken o **sağırklara da davetini işittiremezsin**.”¹²⁶²

4.8.14. Hased

Felak suresinde bahsedildiği üzere hased, kötü huylardan birisidir ve sahibini iflah etmez. Hoca Ahmed Yesevî de hasedin kötü bir huy olduğunu ve bu kötü huyun kibir ile birlikte derviş sohbetinde izale olacağını söyler. Hem ayetlerde hem de hikmetlerde hasedin kötü bir huy olması ortak noktadır:

Kibr ü **hasedler** öler içige mana tolar
Köz açıb Hak'nı körer dervişler suhbetinde

Günümüz ifadesiyle;

Kibir ve **hasedler** ölür içine sır dolar
Göz açıp Hakk'ı görür dervişler sohbetinde¹²⁶³

“... **hased** ettiği zaman **hasetçinin** şerrinden tanyerini ağartan Rabbe sığınırım.”¹²⁶⁴

4.8.15. Harama Bakmamak

Nur suresinde insanların gözlerine mukayyed olup harama nazar etmemeleri kesin bir dille emredilmiştir. Bu emir erkeklere ve kadınlara olarak iki defa tekrarlanmıştır. İlgili ayetler şöyledir:

“Mü'min erkeklere söyle **gözlerini** (harama bakmaktan) **sakınsınlar**...”¹²⁶⁵

“Mü'min kadınlara da söyle **gözlerini** (harama bakmaktan) **sakınsınlar**...”¹²⁶⁶

¹²⁶¹ Enbiyâ 21/45.

¹²⁶² Neml 27/80. Konuyla ilgili diğer ayetlerden bazıları için bkz. En'âm 6/39, Yunus 10/42, Rum 30/52, Zuhruf 43/40.

¹²⁶³ Bice , age , s. 218.

¹²⁶⁴ Felak 113/4-5.

¹²⁶⁵ Nur 24/30.

Her iki ayet de hem erkeklere hem de kadınlara gözlerine mukayyed olmayı ve harama bakmamayı emretmektedir. Hoca Ahmed Yesevî de iki hikmetinde bu konuya temas etmiş ve harama bakanları eleştirmiştir:

Talibmen deb ayturlar vallah billah nâ-insaf
Namahremge bakarlar közlerige yok insaf
Kişi malın yeyürler çün dilleri emes saf
Arslan Babam szölerini işitiniz teberrük

Günümüz ifadesiyle;

Talibim deyip söylerler vallah billah insafsız
Namahreme bakarlar gözlerinde yok insaf
Kişi malını yerler çünkü gönülleri değil saf
Arslan Babam sözlerini işitiniz teberrük¹²⁶⁷

Dörtlüğün ikinci satırındaki eleştiri “gözlerini sakınsınlar” ayetinin etkisiyledir diyebiliriz. Zira Hoca Ahmed Yesevî burada gözlerini sakınmayanları eleştirmiştir. Başka bir hikmette ise ayetteki emir tekrar edilmiştir:

Zaif özüm İzim Haknı kelâmına
Köz açıban bakma dünya haramına
Keltürdiler meyi ışkın otağına
Kirip anda hezar destan ayıtmayın mu

Günümüz ifadesiyle;

Zayıf özüm İzim Hakk'ın kelâmına
Göz açarak bakma dünyâ haramına
Getirdiler meyi aşkın otağına
Girip orada binler destân söylemeyim mi¹²⁶⁸

¹²⁶⁶ Nur 24/31.

¹²⁶⁷ Bice, *age*, s. 100.

¹²⁶⁸ Bice, *age*, s. 383.

Hikmette zikredilen “köz açiban bakma dünya haramına” ifadesi ayetteki “Gözlerini sakınsınlar” lafzı ile aynıdır ve hikmeti bu ayetler ekseninde değerlendirmek mümkündür.

4.8.16. Yoksula Yedirmek

Kişinin sahip olduğu dünyalıklardan yoksula ikram etmesi, yoksula yedirmesi, sadaka vermesi Kur’an’ın üzerinde durduğu konulardan bir tanesidir. Konuyla ilgili ayetlerden bazıları şöyledir:

“Akrobaya, **yoksula**, yolda kalmışa **hakkını ver**, saçıp savurma.”¹²⁶⁹

“(Günahkarlar) derler ki; biz namaz kılanlardan değildir. **Yoksula da yediririz...**”¹²⁷⁰

“**Yoksula**, yetime ve esire, kendilerinin arzu ve ihtiyaçları varken **seve seve yemek yedirirler...**”¹²⁷¹

“**Yoksula yedirmeyi birbirinize teşvik etmiyorsunuz.**”¹²⁷²

“Dini yalanlayanı gördün mü? İşte, yetimi itip kakan, **yoksulun yiyeceği ile ilgilenmeyen/yoksula yedirmeyi teşvik etmeyen de odur.**”¹²⁷³

Ayetlerde açıkça yoksula yedirmek teşvik edilmiş bundan kaçanlar ise yerilmiştir. Bu noktada Hoca Ahmed Yesevî de hikmetinde miskine/yoksula yemek yedirmekten bahsederek bu ayetlere işaret etmiştir:

Kul Hoca Ahmed bende bolsang sahi bolgı

Sahi bolub miskinlerge taam bergil

Tanla barsan cennet içre güller dergil

Vallah sahi Hak didarın körer ermiş

Günümüz ifadesiyle;

¹²⁶⁹ İsrâ 17/26.

¹²⁷⁰ Müddessir 74/43-44.

¹²⁷¹ İnsan 76/8-9.

¹²⁷² Fecr 89/18.

¹²⁷³ Mâ’un 107/1-3.

Kul Hoca Ahmed kulu olsan cömert ol
Cömert olup miskinlere yemek ver
Tanla varsan **cennet** içinde güller der
Vallâhi cömert Hakk didârını görür imiş¹²⁷⁴

4.8.17. Kınayıcıların kınamasından korkmamak

Maide suresinde bir ayette Allah'ın sevdiği ve Allah'ı seven kulların bazı vasıflarından bahsedilir ve bu kulların kınayıcıların kınamasından korkmadıkları/çekinmedikleri haber verilir.

“Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse o zaman Allah, (sizin yerinize) kendisinin onları, onların da kendisini sevdiği, müminlere karşı gayet alçak gönüllü/yumuşak, kafirlere karşı da oldukça onurlu ve sert bir toplum getirir ki onlar Allah yolunda cihad ederler, hiçbir kınayanın kınamasından korkmazlar. Bu Allah'ın lütfudur ki onu dilediğine verir. Allah lütfu geniş olandır, (her şeyi) bilendir.”¹²⁷⁵

Âşıkların közi giryân bağıri biryân
Pervası yok namusu yok yürer üryân
El közide tufrakdın kem sırrı pinhân
Canı birle yadın aytıp yürer ermiş

Günümüz ifadesiyle;

Âşıkların gözü yaşlı bağıri yanık
Çekinmesi yok utanması yok yürür çıplak
Halk gözünde topraktan değersiz sırrı gizli
Canı ile zikrini söyleyip yürer imiş¹²⁷⁶

Aşığın çekinmesinin ve utanmasının olmadığı ve halk içinde kimin ne dediğinin bir kıymetinin olmayışı şiirde izah edilmiştir. Daha sonraki asırlarda ar ve namus şişesini taşa çalmak olarak karşımıza çıkan bu mana, âşıkların doğru bildikleri yolda kararlılıkla yürüyeceklerini ve kınayıcıların kınamasından

¹²⁷⁴ Bice, *age*, s. 436.

¹²⁷⁵ Mâide 5/54.

¹²⁷⁶ Bice, *age.*, s. 243.

korkmayacaklarını ifade eder. Bu mefhum “*kınayıcıların kınamasından korkmazlar*” ayeti ile izah edilebilir.

4.8.18. Akl-ı Selim Sahipleri

Kur’an-ı Kerîm, tefekkürü, düşünceyi ön plana çıkarır. Mü’min kulun vasıflarından birisi de tefekkür etmektir. Bu mana Âl-i İmran suresinde şöyle geçmektedir:

*“Muhakkak ki göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündünüz birbiri ardınca gelip gitmesinde, **akl-ı selim sahipleri** için deliller vardır. (İşte) o (akl-ı selim sahibi) kimseler ayakta, otururken, yan taraflarına yaslanarak yatarken Allah’ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında **düşünürler...**”*¹²⁷⁷

Ayette, selim bir akla sahip Müslümanın her halinde- ayakta, otururken ve yatarken-Allah’ı zikrettiği ve tefekkür içinde olduğu açıktır. Bir hikmetinde de Türkistan Piri mü’mini bu ayette geçtiği vasfıyla tanımlıyor ve mü’minin daima tefekkürde olduğunu şöyle zikrediyor:

Mü’min degen daim bolur **tefekkürde**

Fikr eyleb zikr aytur uzak tünde

Bolmas menlik bir zerre vücudunda

Andağ erni eteğin tutmas Mûsân

Günümüz ifadesiyle;

Mü’min denen olur dâim **tefekkürde**

Fikr eyleyip zikrini söyler uzak gecede

Olmaz benlik bir zerre vücûdunda

Öyle erin eteğini tutmaz mısın¹²⁷⁸

Hikmetten, mü’min kulun daima tefekkürde olduğunu ve fikir yürütüp geceler boyu zikir ile iştigal ettiğini öğreniyoruz. Ayetteki akl-ı selim sahibi

¹²⁷⁷ Âl-i İmran 190-191.

¹²⁷⁸ Bice, *age*, s. 394.

Müslümanın yaptığı şey de daima tefekkür ve zikirdir. Hikmette tarif edilen Müslüman da yine tefekkür ve zikir ile birlikte değerlendirilmiştir.

4.8.19. Yüzlerinde Nişanı Olanlar

Fetih suresinde Hz. Peygamber ile beraber olanlar anlatılırken bu mümtaz kulların bazı vasıfları sayılmıştır. Kafirlerle karşı oldukça sert ama kendi aralarında mümkün olduğunca yumuşak oldukları ifade edilmiş ve bu kulların **yüzlerinde** secdeden dolayı bir **nişanlarının** bulunduğu zikredilmiştir. Hoca Ahmed Yesevî de bir hikmetinde âşık kullardan bahseder ve bu âşıkların gece gündüz Allah'ı zikrettiklerini söyler. Bir de bu âşıkların nişanlarının olduğunu söyler. İlgili ayet ve hikmet şöyledir:

*“Muhammed Allah'ın Resulüdür. Onunla beraber olanlar, kafirlere/islam karşıtlığı yapanlara karşı çok şiddetli, kendi aralarında ise çok şefkalidirler. Onların rüku yaptıklarını secde ettiklerini görürsün. Onlar, Allah'tan lütuf ve rıza isterler. Yüzlerinde secdelerin eserinden (meydana gelen) **nişanları vardır...**”¹²⁷⁹*

Mundağ bolgan âşıklarını nişânı bar
Hak yadını tün-kün aytıb kılmas karar
Ümid etmes bu dünyadın mal-ı dünya
Ne sözlegen sözi anın iman bolur

Günümüz ifadesiyle;

Böyle olan âşıkların **nişânı var**
Hak zikrini gece-gündüz söyleyip kılmaz karar
Ümid etmez bu dünyadan dünya malı
Ne söylese sözü onun iman olur¹²⁸⁰

Hikmette âşık diye tarif edilen ve nişanı olan kişilerin ayetteki Müslümanlar olduklarını söylemek mümkündür.

¹²⁷⁹ Fetih, 48/29.

¹²⁸⁰ Bice, *age*, s. 348.

4.8.20. Şehitlik

Kur'an-ı Kerîm'de Allah yolunda şehid olanların, candan geçenlerin ölmedikleri ve Allah'ın katında rızıklanıp sevinç içerisinde oldukları kayıtlıdır. Hoca Ahmed Yesevî bir hikmetinde bu bilgidен istifade eder ve hikmetini bu hakikat üzere bina eder:

Allah için canın bergен zayi kalmaz

İki âlem anga bostan hergiz ölmez

Çın âşıkını sırrı pinhan halk bilelmez

Közyaşını küvah kılub yürü bolgay

Günümüz ifadesiyle;

Allah için canını veren boşa vermez

İki cihan ona bostan asla ölmez

Gerçek aşğın sırrı gizlidir halk bilemez

Gözyaşını tanık eyleyip yürür olmalı¹²⁸¹

Dörtlükte Hoca Ahmed Yesevî, Allah için canından geçenlerin durumlarından bahsetmiş ve bu candan geçmenin boşa gitmeyeceğini, iki cihanın da o kişiye bostan olacağını ve kesinlikle ölmeyeceğini ama halkın bu sırrı bilemeyeceğini ifade etmiştir. Hemen herkesin kolaylıkla fark edeceği üzere Ahmed Yesevî burada şehitlerden bahsetmiş ve şehitler hakkındaki ayetleri şiirinde işlemiştir.

“Allah yolunda öldürülen kimseler hakkında “ölüler” demeyin. Hayır, aksine onlar diridir, fakat siz anlayamazsınız.”¹²⁸²

“Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü zannetme. Bilakis onlar Rableri katında diridirler ve rızıklanırlar. (Hem de) Allah'ın kendilerine lütettiği (şehitlik rütbesi)ne

¹²⁸¹ Bice, *age.*, s. 232.

¹²⁸² Bakara 2/154.

kavuşmaları sebebiyle sevinç içerisinde dirler. Arkalarından henüz kendilerine (şehit olarak) katılmamış olanlara da, hiçbir korku ve üzüntü olmayacağını müjdelemek isterler.”¹²⁸³

Şehitlerin ölmemesi, büyük bir mükafata ermeleri, rızıklanmaları fakat bu sırrın halk tarafından bilinmemesi ayetlerden hareketle dörtlükte işlenen konulardır.

Allah yolunda can veren yiğitlerin ölümden korkmadıkları da yine vahyin bize öğrettikleri arasındadır:

“Mü’minlerden öyle yiğitler vardır ki Allah’a verdikleri sözde durdular. Onlardan kimi (can) adağını ödedi (şehit oldu), kimi de (şehitliği) beklemektedir. Onlar (verdikleri sözü) hiçbir şekilde değiştirmediler.”¹²⁸⁴

Bu ayetin hikmetlerdeki yansıması ise şöyle olmuştur:

Ümmet bolsang keçe küntüz tınmay yığla
Bağrın pişip öpkeng teşip yürek tağla
Ecel kelse merdânevar beling bağla
Ol sebebdirin Hakk’dın korkub gorga girdim

Günümüz ifadesiyle

Ümmet olsan gece gündüz dinmeden ağla
Bağrın pişip ciğerin deşip yürek dağla
Ecel gelse mertler gibi belini bağla
O sebepten Hak’tan korkup kabre girdim¹²⁸⁵

Ayette tarif edilen **o yiğitlerle** Ahmed Yesevî’nin dörtlükte bahsettiği **mertler** kanaatimize göre aynı kişilerdir.

¹²⁸³ Âl-i İmran 3/169-170.

¹²⁸⁴ Ahzab 33/23.

¹²⁸⁵ Bice, *age*, s. 83.

4.8.21. Kalpleri Taşlaşanlar

Bakara suresinde sureye ismini veren vakıa anlatıldıktan sonra gördükleri karşısında iman etmeyenlerin kalplerinin katılaştığı, belki ondan daha beter olduğu haber verilmiştir. İlgili ayet-i kerime şöyledir:

“Bunun ardından kalpleri yine katılaştı, taş gibi, belki de ondan daha katı (oldu). Çünkü taşlardan öylesi vardır ki içinden nehirler fışkırır, öylesi de vardır ki çatlar da içinden su çıkar”¹²⁸⁶

Taşdın kattığ taşı süzgen bîhaberler

Ukbâ işin arka taşlab dünyâ izler

Ayet hadis beyan kılsam kattığ sözler

Zâhir âdem bâtnları şeytân bolur

Günümüz ifadesiyle;

Taştan katı taşı süzen habersizler

Ahiret işini geri bırakıp dünyayı arar

Ayet hadis beyan eylesem sert konuşur

Dışı insan içleri şeytân olur¹²⁸⁷

Bu ayetin Yunus Emre divanındaki sadası ise daha barizdir:

Taştan çıkar türlü sular ayağında biter neler

Câhil gönlü taştan beter câhil gelmez gelir değil¹²⁸⁸

4.9 Şahıslar

4.9.1. Ashab-ı Kehf

Kur'an-ı Kerim'de anlatılan kıssalardan birisidir. Kehf suresi, ismini bu kıssadan almıştır. Bu surede Ashab-ı Kehf'in kıssası, Hz. Mûsâ ile Hızır kıssası, Hz.

¹²⁸⁶ Bakara 2/74.

¹²⁸⁷ Bice, *age*, s. 293.

¹²⁸⁸ Tatçı, *age*, s. 166.

Zülkarneyn kıssası anlatılır ve bir de bahçe sahiplerinden bahsedilir. Kur'an-ı Kerîm'in 18. suresidir.

Hoca Ahmed Yesevi, sekiz dörtlükten oluşan bir hikmetinde Ashab-ı Kehf kıssasından hareketle ideal aşğın vasıflarına değinmiştir. Gerçek anlamda âşık olanların Allah'ı zikretmekten yorulmadıkları ve yollarından asla dönmedikleri söz konusu kıssadaki gençlere benzetilerek anlatılmıştır. Hikmetin birinci ve üçüncü dörtlüklerinde bu konu şöyle ele alınıyor:

Âşıkları zikrin aytıp hormas ermiş
Bargan sarı yiğit bolur kormas ermiş
Halka tapsa âşık isge hormas ermiş
Kehf itidek arif sangıdın kalmas ermiş
Kıtmir itden ibret algıl âşık irsen
Aksaklanıp yoldın kalma sadık irsen
Erler sevür yahşı kulga layık irsen
Layık bolgan kullar yolda kalmas ermiş

Günümüz ifadesiyle;

Âşıkları zikrin deyip yorulmazmış
Gittiği yöne yiğit olur dönmezmiş
Halka bulsa âşık ise yorulmazmış
Kehf iti gibi arif namından kalmazmış
Kıtmir itten ibret al âşık isen
Aksaklanıp yoldan kalma sadık isen
Erler sever güzel kula layık isen
Layık olan kullar yolda kalmazmış¹²⁸⁹

Rahatlıkla görüleceği üzere dörtlükler Kehf suresinde anlatılan kıssa üzerine bina edilmiştir. İkinci satırda aşığı yolundan dönmeyen yiğit olarak tarif eden Hoca Ahmed Yesevî, "yiğit" kavramını oldukça yerinde ve incelikli kullanmıştır. Kehf

¹²⁸⁹ Bice, *age*, s. 306.

suuresinin isminin geçtiği bir dörtlükte bu kavramın tesadüfi olarak kullanılmadığını, bilakis bilinçli bir şekilde seçildiğini anlamak için şu ayetleri hatırlamamız gereklidir:

*“Hani o genç **yiğitler** mağaraya sığınıp: “ Ey Rabbimiz! Bize tarafından bir rahmet ver ve işimizde bizim için bir kurtuluş yolu hazırla” demişlerdi.”¹²⁹⁰*

*“ Doğrusu onlar Rablerine inanmış birtakım genç **yiğitlerdi**.”¹²⁹¹*

Görüldüğü üzere Cenab-ı Hak, bu gençleri iki defa yiğit olarak nitelemiştir. Hikmette Hoca Ahmed Yesevî'nin yiğit kavramını kullanması ve ardından Ashab-ı Kehf kıssasına atıfta bulunması bu ayetlerden hareketledir denilebilir.

Bunun dışında bir de hikmette Ashab-ı Kehf'in köpeklerinden bahsedilmiştir. Bu bilgi de yine aynı kıssada geçmektedir:

*“Onlar uykuda oldukları halde sen onları uyanık sanırdın. Biz onları gah sağa gah sola çevirdik. **Köpekleri** de iki kolunu (mağaranın) girişine doğru uzatmıştı. Onlarla aniden karşılaşırseydin mutlaka dönüp kaçardın ve için korkuyla dolardı.”¹²⁹²*

*“Onlar (Ashab-ı Kehf'in sayıları hakkında); “üçtür, dördüncüleri **köpekleridir**, diyecekler; beştir, altıncıları **köpekleridir**, diyecekler. (Bu sözler) bilinmeyen hakkında tahminde bulunmak/kafadan atmaktır. (Kimileri de) yedidir, sekizincileri **köpekleridir**, derler. De ki; Rabbin onların sayılarını en iyi bilendir. Onları pek az kimseden başkası bilemez.”¹²⁹³*

Hoca Ahmed Yesevî bu ayetlerde bahseildiği üzere Ashab-ı Kehf'in köpeğinden de bahsetmiş ve bu ayetlere manen işaret etmiştir.

4.9.2. Hz. Ebubekir

Dört halifenin ilki ve Hz. Peygamber'in en yakınlarından birisi olan Hz. Ebubekir, hicret esnasında Peygamber Efendimize yol arkadaşlığı etmiştir. Bu

¹²⁹⁰ Kehf 18/10.

¹²⁹¹ Kehf 18/13.

¹²⁹² Kehf 18/18.

¹²⁹³ Kehf 18/22.

yolculuk esnasında gizlendikleri mağara hususiyetiyle edebiyatımızda kendisine “yâr-ı gâr” denilmektedir. Hz. Peygamber ile gizlendikleri mağarada yaşadıklarına dair de Kur’an-ı Kerîm’de bir ayet söz konusudur. Bu ayette Hz. Ebubekir’in ismi zikredilmemiş ve “iki kişinin biri, mağara arkadaşı” diye tarif edilmiştir. Edebiyat tarihimizde Hz. Ebubekir dile gelince mutlaka bu vakiya işaret edilmiş ve onun Hz. Peygamber ile mağara arkadaşı olmaları hatırlatılmıştır.

Divan-ı Hikmet’te de Hz. Ebubekir için müstakil bir hikmet mevcuttur. “*Ebu Bekr-i Sıddıktır*” redifli bu hikmet yedi beyitten meydana gelmektedir. Hikmet boyunca Hoca Ahmed Yesevî, Hz. Ebubekir hakkında bazı bilgiler vermiştir. Onun Sıddık oluşu, Peygamber Efendimize destek olması, kızını Efendimize vermesi gibi bazı yönleri ele alınmış, son beyitte ise hicret esnasında Peygamber Efendimizle Sevr mağarasına sığınıp O’na mağara arkadaşlığı etmesi izah edilmiştir. Bu vakıa Tevbe suresinde anlatılmaktadır. Söz konusu beyit ve ilgili ayet ise şöyledir:

Kul Hace Ahmed kıl tasdik yar-ı garnung kıl tefrik
Ariflikde bil sadık Ebu Bekr-i Sıddık’dur

Günümüz ifadesiyle

Kul Hoca Ahmed tasdik eyle mağara dostunu ayrı tut
Ariflikte bil sadık Ebu Bekr-i Sıddık’dır¹²⁹⁴

“Eğer siz o (Allah Resûlü’ne yardım etmezseniz (mühim değil), muhakkak ki Allah ona yardım etmiştir. Hani vaktiyle kâfirler onu **iki kişinin biri olarak** (Mekke’den) çıkardıkları (hicretine sebep oldukları) zaman (Ebu Bekir’le) **ikisi** (Sevr dağında) **mağarada** iken, **arkadaşına: “Üzülme, Allah mutlaka bizimle beraberdir”** diyordu. (İşte o zaman) Allah o(na yardım etti ve arkadaşının kalbi)ne huzur ve güveni indirdi. O’nu görmediğiniz askerlerle kuvvetlendirdi. Böylece inkâr edenlerin sözünü (davasını) en aşağı kıldı. Allah’ın (tevhid) kelimesi ise o çok yücedir. Allah mutlak galip eşsiz hüküm ve hikmet sahibidir.”¹²⁹⁵

¹²⁹⁴ Bice, *age.*, s. 139.

¹²⁹⁵ Tevbe 9/40.

4.9.3. Firavun ve Hâman

Hoca Ahmed Yesevî Firavun ve kavminin de cehennem ehlerinden olduklarını söyler:

Behişt duzah talaşur talaşmakda beyân bar
Duzah aytur men artuk mende **Firavun Haman bar**

Günümüz ifadesiyle:

Cennet cehennem çekişir çekişmekte beyân var
Cehennem der ben üstün bende **Firavun Haman var**¹²⁹⁶

“(Onların uğratılacağı azabın biri de) ateştir ki onlar sabah akşam (kabirde kıyamete kadar) o ateşe arz edileceklerdir. Kıyametin koştığı gün de: “Firavun kavmini azabın en şiddetlisine sokun” (denilir).¹²⁹⁷

Hikmetteki Firavunun cehennemde olduğu bilgisi bu ayetin yansımasıdır diyebiliriz.

Divan-ı Hikmet’te Mûsâ peygambere dair verilerden bir tanesi de Firavun ve hanedanı hakkındadır. Hoca Ahmed Yesevî, Hz. Mûsâ’nın Firavun’a nasihat verdiğini söyler:

Firavn Karun şeytan sözün mehkem tuttu
Bul sebedin yir yarıldı anı yuttu
Mûsâ kelim nasih bolub sözler ayıttı
Kulak tutmay ol ikisi öldi murdar

Günümüz ifadesiyle;

Firavun Karun Şeytan sözünü sıkı tuttu
Bu sebepten yer yarıldı onu yuttu
Mûsâ kelim öğüt verici olup sözler söyledi
Kulak tutmadan o ikisi öldü murdar

¹²⁹⁶ Bice, *age*, s. 299.

¹²⁹⁷ Mü’min 40/46.

Dörtlükte Firavun ve Kârun'un şeytanın adımlarını izlemesi, Kârun'u yerin yutması, Mûsâ peygamberin öğüt vermesi fakat Firavun'un kulak tutmaması ve sonuçta her ikisinin de helak olması ayetlerden hareketle işlenen konulardandır. Kârun'un yere batması hakkındaki ayetler şu şekildedir:

*“Karun, Mûsâ'nın kavminden (amcasının oğlu) idi. Ama onlara karşı azgınlık etti. Biz ona öyle hazineler verdik ki anahtarları(nı bile taşımak) güçlü bir topluluğa ağır geliyordu. Kavmi ona demişti ki; “Şımarma, çünkü Allah (böbürlenip) şımaranları sevmeyiz. Allah'ın sana verdiği şeyde ahiret yurdunu da ara. Dünyadan nasibini de unutma. Allah'ın sana iyilik ettiği gibi sen de iyilik et. Yeryüzünde bozgunculuk isteme. Çünkü Allah bozguncuları sevmeyiz.” (Karun); “ Bu (servet) bana ancak benim ilmim sayesinde verildi.” dedi. O, kendisinden evvelki nesillerden, ondan daha güçlü ve taraftarları kendisinden daha çok nicelerini Allah'ın helak ettiğini bilmiyor muydu? Artık suçlulara günahları sorulmaz (cezaları verilir). Derken ziyneti içinde kavminin karşısına çıktı. Dünya hayatını isteyenler: “Keşke Karuna verilen (mal) gibi bizim de olsaydı. Hakikaten o büyük bir nasip (ve şans) sahibidir.” dediler. Kendilerine (manevi) ilim verilenler ise: “Yazıklar olsun size! Allah'ın sevabı (mükafatı), iman edip de salih amel işleyenler için (kahrından verdiği dünyaluktan) daha hayırlıdır. Ona da sabredenlerden başkası kavuşturulmaz.” dediler. **Nihayet biz onu da sarayını da yere geçirdik.** Artık Allah'a karşı kendisine yardım eden bir topluluğu da olmadı. O, kendisini kurtaranlardan da değildi. Dün onun yerinde olmayı isteyenler: “Vay be! Demek ki Allah, kullarından dilediğine rızık veriyor da, kısıyor da. Eğer Allah bize lütfetmeseydi, elbette bizi de (yere) batırırdı. Vay! Demek ki küfre sapanlar iflah olmaz!” demeye başladılar.¹²⁹⁸*

Şu iki ayet ise Firavun ve Kârun'u birlikte anlatmaktadır.

“Karun'u, Firavun'u ve (veziri) Haman'ı da (yok ettik). Mûsâ'nın onlara açık deliller getirmesine rağmen onlar (iman etmeyip) yeryüzünde büyüklük tasladılar. Halbuki (azabımızdan) geçip savuşacak değillerdi. İşte her birini günahı sebebiyle yakaladık. Onların bir kısmının üzerine taş yağdıran bir kasırga gönderdik, kimini korkunç bir çığlık aldı,

¹²⁹⁸ Kasas 28 /76-82.

kimini yere batırdık, kimini de suda boğduk. Allah onlara zulmetmiyordu fakat onlar kendi kendilerine zulmediyorlardı."¹²⁹⁹

Mûsâ peygamberin Firavun'a öğüt vermesiyle ilgili ayet ise şöyledir:

*"Firavun'a gidin. Çünkü o azdı. Ona yumuşak söz söyleyin. Belki öğüt dinler ve (benden) korkar."*¹³⁰⁰

Firavun ve Kârûn'un şeytan sözünü sıkı tuttuklarını söyleyen Hoca Ahmed Yesevî, ayetin "Firavun'a gidin, çünkü o azdı" kısmına işaret etmektedir. Ayetin devamı ise Mûsâ peygamberin Firavun'a öğüt vermesini konu alır.

Görülüyor ki hikmetlerde Mûsâ peygambere dair hayli malumat bulunmaktadır ve verilen bilgiler de vahiy kaynaklıdır. Hoca Ahmed Yesevî'nin Mûsâ peygambere dair hemen her ayeti bildiğini ve bu ayetlerden bazılarını şiirinde ustalıkla kullandığını söylemek mümkündür.

4.9.4. Karun

Hz. Mûsâ (as)'ın akrabalarından birisidir. Önceleri doğru itikadı sayesinde kendisine hiçbir insana verilmeyen servetler verilmiş fakat bu mal kendisini saptırmıştır. Sahip olduğu dünyalıktan Allah yolunda harcamaktan kaçınmış ve malını kendi ilmi sayesinde kazandığını beyan etmiştir. Azgınlığı ve şımarıklığı yüzünden malı ve sarayı ile birlikte yere batırılmıştır. Hoca Ahmed Yesevî bir hikmetinde malını Allah yolunda harcamayan Kârûn gibi gafil olduğunu söyler. İlgili ayetler ve hikmet şöyledir:

"Karun, Mûsâ'nın kavminden (amcasının oğlu) idi. Ama onlara karşı azgınlık etti. Biz ona öyle hazineler verdik ki anahtarları(nı bile taşımak) güçlü bir topluluğa ağır geliyordu. Kavmi ona demişti ki; "Şımarma, çünkü Allah (böbürlenip) şımaranları sevmez. Allah'ın sana verdiği şeyde ahret yurdunu da ara. Dünyadan nasibini de unutma. Allah'ın sana iyilik ettiği gibi sen de iyilik et. Yeryüzünde bozgunculuk isteme. Çünkü Allah bozguncuları sevmez." (Karun); " Bu (servet) bana ancak benim ilmim sayesinde verildi."

¹²⁹⁹ Ankebut 29/39-40.

¹³⁰⁰ Tâhâ 20/43-44.

dedi. O, kendisinden evvelki nesillerden, ondan daha güçlü ve taraftarları kendisinden daha çok nicelerini Allah'ın helak ettiğini bilmiyor muydu? Artık suçlulara günahları sorulmaz (cezaları verilir). Derken ziyeti içinde kavminin karşısına çıktı. Dünya hayatını isteyenler: "Keşke Karuna verilen (mal) gibi bizim de olsaydı. Hakikaten o büyük bir nasip (ve şans) sahibidir." dediler. Kendilerine (manevi) ilim verilenler ise: "Yazıklar olsun size! Allah'ın sevabı (mükafatı), iman edip de salih amel işleyenler için (kahrından verdiği dünyalıktan) daha hayırlıdır. Ona da sabredenlerden başkası kavuşturulmaz." dediler. Nihayet biz onu da sarayını da yere geçirdik. Artık Allah'a karşı kendisine yardım eden bir topluluğu da olmadı. O, kendisini kurtaranlardan da değildi. Dün onun yerinde olmayı isteyenler: "Vay be! Demek ki Allah, kullarından dilediğine rızkı veriyor da, kısıyor da. Eğer Allah bize lütfetmeseydi, elbette bizi de (yere) batırırdı. Vay! Demek ki küfre sapanlar iflah olmaz!" demeye başladılar.¹³⁰¹

Sığmas Kârun malı anın yaban yazı
Âlem içre meşhur turur anın sözi
Dünya malın yığb alsa doymas közi
Bir avuç tufrak birle toymadı mu

Er ol bolur ölmesburun malın berse
Kârun turur oşal kişi gafil tursa
Yalguzgına şumlugidun oşa Îsâ
Törtinci kökte yalguz kalmadı mu

Günümüz ifadesiyle;

Sığmaz Karun malı onun yaban yazı
Âlem içre meşhûrdur onun sözü
Dünya malını yığp alsa doymaz gözü
Bir avuç toprak ile doymadı mı

Er o olur ölmeden önce mâlını verse
Karundur işte şu kişi gafil dursa

¹³⁰¹ Kasas 28 /76-82.

Yalnızca şumluğundan işte şu Îsâ
Dördüncü gökte yalnız kalmadı mı¹³⁰²

Hikmette Kârûn'a çok fazla mal verildiği fakat onun gözünün doymadığı, sahip olduğu mallar yüzünden söylediği sözleri ve en sonunda da toprağa gark olduğu bilgisi vardır. Malını Allah yolunda sarf etmeyen Kârûn gibi gafil olduğu da yine hikmette üzerinde durulan bir diğer konudur. Hoca Ahmed Yesevî'nin Kârûn hakkında söylediği bu ifadeler yukarıda zikrettiğimiz ayetin yansıması olarak değerlendirilmelidir.

4.9.5. Samiri

Mûsâ peygamber Tur dağında kırk gün kaldığı zaman zarfında kavminden Samiri adında bir kişi, İsrailoğullarının yanındaki altınları eritmiş ve bir buzağı heykeli dökerek bu heykele kavmini tapmaya ikna etmiştir. Bu olay da hikmetlerde Mûsâ peygamberin kıssasından bir kesit olarak göze çarpmaktadır. Hoca Ahmed Yesevî, hikmetinde Mûsâ aleyhsselamın adını andıktan sonra Samiri'nin azdırıcı/yoldan saptırıcı bir sihirbaz olduğunu söyleyerek bu olaya atıfta bulunmuştur. İlgili hikmet ve ayetler şöyledir:

Mûsâ kebi bu yolları rehberi bar
Tâlibe kim bu işlerdin haberi bar
Azgurguçı Samiri-dek sahiri bar
Arif bolur uşbularını saçabilse

Günümüz ifadesiyle;

Mûsâ gibi bu yolların rehberi var
Tâlibe kim bu işlerden haberi var
Azdırıcı Samiri gibi sihirbaz var
Arif olur işte bunları seçebilse¹³⁰³

Samiri'nin azdırıcı/yoldan saptırıcı olduğunu Taha suresinden öğreniyoruz:

¹³⁰² Bice, *age*, s. 390.

¹³⁰³ Bice, *age*, s. 493.

“(Allah); biz senden sonra kavmini denedik. **Samiri onları saptırdı**, buyurdu.”¹³⁰⁴

Hikmetteki “azgurguçi/saptırıcı Samiri” ifadesi ile ayetteki “Samiri onları saptırdı” lafzı örtüşmektedir.

Divan-ı Hikmet’te Mûsâ peygambere dair verilerden bir tanesi de onun Firavun’un karşısına çıkacağı zaman okuduğu duadır. Allah, Mûsâ (as)’ı Firavun’a gönderince Hz. Mûsâ, dilinin çözülüp gönlünün açılmasını diler. İlgili ayetler Taha suresinde şöyle kayıtlıdır:

“(Mûsâ) dedi ki: *Rabbim! Benim gönlüme genişlik ver. Benim işimi kolaylaştır, dilimden de düğümü çöz ki sözümü iyi anlasınlar.*”¹³⁰⁵

Ayetteki duanın hikmete şöyle yansıdığı görülmektedir:

Evvel senin hamdin aytay kadir Hudâ
Sen zebânım câriy kılğıl hâzır ilah
Günah derdi bîmâr kıldı bergil devâ
Günahımdın senge yığlab keldim menâ

Günümüz ifadesiyle;

Evvel senin hamdini söyleyim Kâdir Hûdâ
Sen zebânım câri eyle hâzır ilâh
Günâh derdi hasta etti, ver devâ
Günâhımdan sana ağlayıp geldim ben işte¹³⁰⁶

Mûsâ aleyhisselamın “dilimden düğümü çöz” duası ile hikmetteki “sen zebanım cari ey/sen dilimi açık eyle” duası neredeyse aynıdır. Hoca Ahmed Yesevî’nin ayetteki duayı bildiğini ve Mûsâ peygamberin dilinden yakardığını söylemek pekala mümkündür.

¹³⁰⁴ Taha 20/85. Samiri’nin yaptığı buzağı heykeli hakkındaki ayetler için bkz. Bakara 2/51-54, A’râf 7/148-155, Taha 20/85-98.

¹³⁰⁵ Taha 20/25-28.

¹³⁰⁶ Bice, *age*, s. 322.

4.10. Divan-ı Hikmet'te Lafzî İktibaslar

Divan-ı Hikmet'te bazı konular lafzî iktibaslar yapılarak ele alınmıştır. Hoca Ahmed Yesevî bir mefhumu değerlendirirken o konuyla ilgili en çok bilinen veya bilinmesi gereken ayti lafzen iktibas eder ve genellikle aynı dörtlük ve beyit içinde lafzın manasını da söyler. Hikmetlerdeki lafzî iktibaslar göz önüne alındığı zaman görülüyor ki Hoca Ahmed Yesevî'nin vahyi algılama biçimi, ayetlerle olan münasebeti kendisinden sonra gelenlere de sirayet etmiştir. Hikmetlerde karşımıza çıkan ayetlerin birçoğunu hemen her divan-ı ilahiyatta görmek mümkündür.

Hikmetlerde lafzen zikredilen ayetler, ilgili dörtlük ve ayet mealleri şöyle sıralanabilir.¹³⁰⁷

1. **Elestü birabbikum...Kâlû belâ:** "Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Evet (Rabbimizsin) şahidiz, dediler."¹³⁰⁸

Evvel **elestü birabbiküm** dedi bil Hak
Kalû belâ dedi ruhum aldı sebak
Hak Mustafa ferzend dedi biling mutlak
Ol sebebdin altmış üçde kirdim yerge

Günümüz ifadesiyle;

Önce **elestü birabbiküm** dedi bil Hak
Kalû belâ dedi ruhum aldı ders
Hak Mustafa oğul dedi bilin mutlak
O sebepten altmış üçte girdim yere¹³⁰⁹

2. **Eyne'l-mefer:** "Kaçacak yer neresi?"¹³¹⁰

Cümle ümmet yüz yigirme min saf bolgaylar
Etrafıdın feriştelere saf tüzgeyler

¹³⁰⁷ Musa Yıldız, "Divan-ı Hikmet'te Kur'ân ve Hadisten İktibas ve Telmih", *Yesevî Aylık Sevgi Dergisi*, S. 291, s. 8

¹³⁰⁸ A'râf 7/172.

¹³⁰⁹ Bice, *age*, s. 66.

¹³¹⁰ Kıyamet 75/10.

Eyne'l-mefer nidadın yetgürgeyler
Kaçıb kutulub bolmas deben aytar ermiş

Günümüz ifadesiyle;

Bütün ümmet yüz yirmi bin saf olunca
Etrafında melekler saf tufunca
Eyne'l-mefer nidasını ulaştırınca
Kaçıp kurtulmak olmaz deyip söyler imiş¹³¹¹

3. Eyyühe'l-müddessir, Kum feenzir, Ve rabbike fekebbir: “Ey örtüsüne bürünen, kalk uyar, Rabbini tekbir et”¹³¹²

Ya **Eyyühe'l-müddessir** Hakk aydu **Kum feenzir**
Ve rabbeke fekebbir yâ Mustafâ Muhammed

Günümüz ifadesiyle;

Ya **Eyyühe'l-müddessir** Hakk dedi **Kum feenzir**
Ve rabbeke fekebbir yâ Mustafâ Muhammed¹³¹³

4. Fefirru ilallah: “Allah’a kaçın”¹³¹⁴

Fefirru ilallah deb ayet keldi
Yakam tutub hazretinge yanmayın mu
Kökdin mene cansız burak indürdiler
Min dediler ey yaranlar minmayın mu

Günümüz ifadesiyle;

Fefirru ilallah diye ayet geldi
Yakam tutup hazretine yanmayım mı

¹³¹¹ Bice, *age*, s. 253.

¹³¹² Müddessir 74/1-3.

¹³¹³ Bice, *age*, s. 133.

¹³¹⁴ Zariyât 50/51.

Gökten bana sayısız burak indirdiler
Bin dediler ey yaranlar binmeyim mi¹³¹⁵

5. *Fe'l-yedhakû kalîlen, ve'l-yebkû kesîran*: "Az gülsünler çok ağlasınlar"¹³¹⁶

Haber berür **fe'l-yedhakû kalîlen** dep
Yene aytur **ve'l-yebkû kesîran** dep
Bu ayetni manasige amel kıl dep
Bu dünyada hiç külmeyin yürdüm mena

Günümüz ifadesiyle

Haber verir **fe'l-yedhakû kalîlen** diye
Yine der **ve'l-yebkû kesîran** diye
Bu ayetin anlamına göre amel eyle diye
Bu dünyada hiç gülmeden yürüdüm ben işte¹³¹⁷

6. *Fezkurûnî ezkurkum*: "Beni anın ki ben de sizi anayım..."¹³¹⁸

Zâkirlerge Hüda özi va'de kıldı
Fezkurûnî ezkurkum ayet keldi
Firdevs adlı cennetidin mazhar keldi
Keling yığlıng zakir kullar zikr aytaylık

Günümüz ifadesiyle;

Zâkirlere Allah özü vaat eyledi
Fezkurûnî ezkurkum diye ayet geldi
Firdevs adlı cennetinden mazhar geldi
Gelin yığılın zakir kullar zikir söyleyelim¹³¹⁹

7. *İnnâ fetehnâ*: "Gerçekten apaçık bir fetih verdik"¹³²⁰

¹³¹⁵ Bice, *age*, s. 469.

¹³¹⁶ Tevbe 9/82.

¹³¹⁷ Bice, *age*, s. 96.

¹³¹⁸ Bakara 2/152.

¹³¹⁹ Bice, *age*, s. 165.

¹³²⁰ Fetih 48/1.

İnnâ fetehnâ'nı okub mana sordum
Pertev saldı bî-hûd körüb dîdâr kördüm
Mullam urub üsküt dedi bakıp turdum
Yaşım saçıp muzdar bolub turdum mena

Günümüz ifadesiyle;

İnnâ fetehnâ'yı okuyup anlam sordum
Işık saldı, kendimden geçip cemâl gördüm
Hâcem vurup sus dedi, bakıp durdum
Yaşımı saçıp, çâresiz olup durdum ben işte¹³²¹

8. Hâzâ fevzun azîm: "İşte bu büyük kurtuluş..."¹³²²

Kul Hoca Ahmed künahındur tağdın cesîm
Gam yemegil afv eylegel Gufran Rahîm
Tekrar etsen emdi **hâzâ fevzun azîm**
Tekrar etsen Îsâr eder gufraneler

Günümüz ifadesiyle;

Kul Hoca Ahmed günahındır dağdan büyük
Gam yeme affeyleyecek Gufran Rahîm
Tekrar etsen şimdi **hâzâ fevzun azîm**
Tekrar etsen Îsâr eder affedilenler¹³²³

9. İnnî enAllâh: "Gerçekten (ben) Allah'ım"¹³²⁴

Eman dırahtıdın kim Mûsâga ot köründü
İnnî enAllâh aytur esara-ı can imes mü

Günümüz ifadesiyle;

Eman ağacından ki Mûsâ'ya ateş göründü
İnnî enAllâh söyler esrar-ı can değil mi¹³²⁵

¹³²¹ Bice, *age*, s. 63.

¹³²² Saffat 37/60.

¹³²³ Bice, *age*, s. 504

¹³²⁴ Tâhâ 20/14.

10. **İze's-semâu'n-şakkat:** "Gök yarıldığında..."¹³²⁶

Cümle canlar yer koynuga ahir kirgey
Mengü Baki Oğan İzim özi kalgay
Zamane ahir bolsa **kök yarılgay**
İze's-semâu'n-şekkat dep ayıtmadı mu

Günümüz ifadesiyle;

Cümle cânlar yer koynuna ahir girer
Mengü, Bâki, Kâdir İzim özü kalır
Zamâne âhir olsa, **gök yarılır**
İze's-semâu'n-şekkat deyip söylemedi mi¹³²⁷

11. **Kullü men aleyhâ fân:** "(Yer) üzerinde bulunan her canlı fanidir"¹³²⁸

Kullü men aleyhâ fân ayetinde
Bir Hudadın özge mahluk öler ermiş
İsrafil surın alıb hurganında
Gordın yengi tircüzüben küyer ermiş

Günümüz ifadesiyle;

Kullü men aleyhâ fân ayetinde
Bir Allah'tan başka mahluk ölür imiş
İsrafil Sur'ı alıp üflediğinde
Kabirden yeni deri giydirilerek yanar imiş¹³²⁹

12. **Küllü nefsin zâikatü'l-mevt:** "Her nefis ölümü tadacaktır"¹³³⁰

Tört yüz kırk dört peygamber mürsel nebi
Kalmadı bu cenahdın ötti barı

¹³²⁵ Bice, *age*, s. 428.

¹³²⁶ İnşikak 84/1.

¹³²⁷ Bice, *age*, s. 388.

¹³²⁸ Rahmân 55/26

¹³²⁹ Bice, *age*, s. 248.

¹³³⁰ Âl-i İmran 3/185.

Küllü nefsin zâikatü'l-mevt ayeti

Kur'an içre andın haber berür bolgay

Günümüz ifadesiyle;

Dört yüz kırk dört peygamber mürsel nebi

Kalmadı bu cihânda geçti hepsi

Küllü nefsin zaikatü'l-mevt âyeti

Kur'ân içinde ondan haber verir olmalı¹³³¹

13. Küllü şey'in hêlikun: "Her şey helak olacaktır"¹³³²

Şeki yoktur kıyamet kün kelir dostlar

La uksimu bi yevmi'l-kıyameh deb aytmadı mu

Özin baki özgelerni fani bilin

Küllü şey'in hêlikun deb aytmadı mu

Günümüz ifadesiyle;

Kuşku yoktur kıyamet günü gelir dostlar

La uksimu bi yevmi'l-kıyameh diye söylemedi mi

Özünü Baki özgelerni fani bilin

Küllü şey'in hêlikun deyip söylemedi mi¹³³³

14. La taknatû: "Allah'ın rahmetinden **ümidinizi kesmeyin**"¹³³⁴

Eya dostlar tevekkülni kılıcını

Belge bağla yolga kadem koygum kelür

La taknatû rahmetidin ümid tutub

Meveddenin gülzarıda yelgüm kelür

Günümüz ifadesiyle;

Ey dostlar tevekkül kılıcını

Bele bağlayıp yola kadem koyasım gelir

¹³³¹ Bice, *age*, s. 240.

¹³³² Kasas 28/88.

¹³³³ Bice, *age*, s. 388.

¹³³⁴ Zümer 39/53.

La taknatû rahmetinden ümid tutup
Meveddetin gülzarında esesim gelir¹³³⁵

15. La uksimu bi yevmi'l-kıyâmeh: “Hayır, yemin ederim o kıyamet gününe.”¹³³⁶

Şeki yoktur kıyamet kün kelir dostlar
La uksimu bi yevmi'l-kıyâmeh deb aytmadı mu
Özin baki özgelerni fani bilin
Küllü şey'in hêlikun deb aytmadı mu

Günümüz ifadesiyle;

Kuşku yoktur kıyamet günü gelir dostlar
La uksimu bi yevmi'l-kıyâmeh diye söylemedi mi
Özünü Baki özgelerni fani bilin
Küllü şey'in hêlikun deyip söylemedi mi¹³³⁷

16. Mimmâ hulik, hulika min mâin dâfik: “Artık insan neden yaratıldığına bir baksın. O, fıskırıp dökülen sudan yaratıldı.”¹³³⁸

İkki cehan şahi turur bir yahşi hulk
Hulklarıdın Hak Mustafa boldı uluk
Hak Teala ayet berdi **mimmâ hulik**
Gafil Âdem eşitib munı ukkoni yok
Hulika min mâin dâfik bitib aydı
Hak Mustafa ümmetlerge okub yaydı
Yalğan ümmet vadesidin kaytıb tandı
Subhan igem günahıdın ötgeni yok

Günümüz ifadesiyle;

¹³³⁵ Bice, *age*, s. 407.

¹³³⁶ Kıyamet 75/1.

¹³³⁷ Bice, *age*, s. 388.

¹³³⁸ Tarık 86/5-6.

İki cihan şahıdır bir güzel tavır
Tavırlarından Hakk Mustafa oldu ulu
Hakk Teala ayet verdi **mimmâ hulik**
Gafil âdem işitip bunu okuduğu yok
Hulika min mâin dâfik yazıp dedi
Hakk Mustafa ümmetlere okuyup yaydı
Yalan ümmet va'desinden dönüp reddetti
Sübhân Melik'im günâhından geçtiği yok¹³³⁹

17. Kâbe kavseyn: "İki yay arası kadar"¹³⁴⁰

Tûbı-yı **kâbe kavseyn** kamer-i bağ-ı kevneyn
Barçağa kurret ayneyn Ya Mustafa Muhammed

Günümüz ifadesiyle;

Kâbe kavseynin tubası, kevneyn bağının ayı
Herkeseye kurret ayneyn yâ Mustafâ Muhammed¹³⁴¹

18. Kul huvallah: "Deki O Allah"¹³⁴²

Kul huvallah subhanallah vird eylesem
Bir ü bârım didarını körer men mü
Başdın ayağ hasretingde dad eylesem
Bir ü bârım didarını körer men mü

Günümüz ifadesiyle

Kul huvallah subhanallah'ı vird eylesem
Bir ve Vâr'ım cemalini görür müyüm
Baştan ayağa hasretinde feryat eylesem
Bir ve Vâr'ım cemalini görür müyüm¹³⁴³

¹³³⁹ Bice, *age*, s. 438.

¹³⁴⁰ Necm 53/9.

¹³⁴¹ Bice, *age*, s. 133.

¹³⁴² İhlas 112/1.

¹³⁴³ Bice, *age*, s. 78.

19. **Nahnu kasemnâ:** "Dünya hayatında onların geçimliklerini biz taksim ettik"¹³⁴⁴

Nahnu kasemnâ künide ülüş berdi
Ülüş algan bendeleri yolga kirdi
Şemin körüb pervane-dek özün berdi
Cannu canna aşlab koşub yürün dostlar

Günümüz ifadesiyle;

Nahnu kasemnâ gününde pay verdi
Pay alan bendeleri yola girdi
Mumun görüp pervane gibi özün verdi
Canı cana aşlayıp katıp yürüyün dostlar¹³⁴⁵

20. **Rabbi enzur ileyke:** "Rabbim bana (kendini) göster sana bakayım"¹³⁴⁶

Erenler barça barıb boldı mezar
Kattıġlanıb ey dostlarım bolgıl bîdâr
Mûsâ sıfat Tur taġında körüb didar
Rabbi enzur ileyke deb aygum kelir

Günümüz ifadesiyle;

Erenlerin hepsi gidip oldu mezar
Hüzünlenip ey dostlarım olun uykusuz
Mûsâ gibi Tur daġında görüp cemal
Rabbi enzur ileyke deyip söyleyesim gelir¹³⁴⁷

21. **Rahmeten li'l-âlemîn:** "Âlemlere rahmet olarak"¹³⁴⁸

Eyâ dostlar beyân eyley Hak Resul'dın
Ümmet bolsang iştib dürud aytın dostlar

¹³⁴⁴ Zuhruf 43/32.

¹³⁴⁵ Bice, *age*, s. 356.

¹³⁴⁶ A'râf 7/143.

¹³⁴⁷ Bice, *age*, s. 151.

¹³⁴⁸ Enbiya 21/107.

O “*rahmeten li'l-âlemîn*” cüz ü küldin
Ümmet bolsang iştib dürud aytın dostlar

Günümüz ifadesiyle;

Ey dostlar bildireyim Hak Resulü'nden
Ümmet olsan iştip salât selam söyleyin dostlar
O büyük ve küçük **âlemler için rahmettir**
Ümmet olsan iştip salât selam söyleyin dostlar¹³⁴⁹

22. Ricâlun lâ-tulhihim: “(İşte) nice adamlar (var)dır ki onları ne ticaret ne de alışveriş, Allah'ı anmaktan, namazı dosdoğru/gereğine uygun kılmaktan, zekatı vermekten alıkoyar”¹³⁵⁰

Ricâlun lâ-tulhihim dep aytdı Hudâ
Oşal merdan mâsivâdan bolur cüda
Zikrin aytıb her nefesde olsa reva
Tapar her dem gavsü'l-gıyas celaletin

Günümüz ifadesiyle;

Ricâlun lâ-tulhihim deyip Allah söyledi
O yiğit mâsivâdan olur ayrı
Zikrini deyip her nefeste olsa hazır
Bulur her zaman gavslar gavsı celaletini¹³⁵¹

23. Saffen saffen: “Sıra sıra”¹³⁵²

Saffen saffen âşıklarga nide kelgey
Yüz yigirme ming âşık tigin safı bolgay
Cennet kir dep İlahımdın nide kelgey
Cennet kirmey didarını körer ermiş

Günümüz ifadesiyle;

¹³⁴⁹ Bice, *age*, s. 194.

¹³⁵⁰ Nûr 24/37.

¹³⁵¹ Bice, *age*, s. 275.

¹³⁵² Fecr 89/22.

Saffen saffen dizilen âşıklara nida gelince
Yüz yirmi bin âşık tek saf olunca
Cennetime gir deyip Allah'ımdan nida gelince
Cennete girmeden cemalini görür imiş¹³⁵³

24. Subhanallah: "Allah münezzehtir"¹³⁵⁴

Kul huvallah **subhanallah** vird eylesem
Bir ü bârım didarını körer men mü
Başdın ayağ hasretingde dad eylesem
Bir ü bârım didarını körer men mü

Günümüz ifadesiyle

Kul huvallah, **subhanallah'ı** vird eylesem
Bir ve Vâr'ım cemalini görür müyüm
Baştan ayağa hasretinde feryat eylesem
Bir ve Vâr'ım cemalini görür müyüm¹³⁵⁵

25. Tahûra: "Temiz"¹³⁵⁶

Havz-ı Kevser şarabıdın mihman kılğıl
Tahûra'dan alıb bergil ihsan kılğıl
Hulk-bâr kılıb özlerine canan kılğıl
Munda yığlab ahirette külmes müsen

Günümüz ifadesiyle;

Kevser havuzu şarabından mihmân eyle
Tahûra'dan alıp verip ihsan eyle
Hulkpar kılıp özlerine canan eyle
Burada ağlayıp ahirette gülmez misin¹³⁵⁷

¹³⁵³ Bice, *age*, s. 253.

¹³⁵⁴ Haşr 59/23.

¹³⁵⁵ Bice, *age*, s. 78.

¹³⁵⁶ İnsan 76/21.

¹³⁵⁷ Bice, *age*, s. 485.

26. Tûbû ilallah: “Tam ve kesin bir tevbe ile **Allah’a tevbe edin**”¹³⁵⁸

Fetûbû ilallah’ga buyun sungıl
Masiyetge bakmagıl közün yumgıl
Nasuh dek âlem içre atın koygıl
Tileklik kul tilekini almadı mu

Günümüz ifadesiyle;

Fetûbû ilallah’a boyun eğ
Masiyete bakma gözünü yum
Nasûh gibi âlem içre adını bırak
Dilekli kul dileğini almadı mı¹³⁵⁹

27. Ulâike ke’l-en’âmi belhüm edall: “İşte bunlar hayvanlar gibidir. Hatta daha da aşağıdırlar.”¹³⁶⁰

Uğonım fasıklarga urdı mesel
Ulâike ke’l-en’âmi belhüm edall
Tört ayaklığ çar-pâlar dek yürür alar
Telim erler andın ibret almadı mu

Günümüz ifadesiyle;

Kadir’im fasıklara damga vurdu
Ulâike ke’l-en’âmi belhüm edall
Dört ayaklı dört ayaklar gibi yürür onlar
Sayısız erler bundan ibret almadı mı¹³⁶¹

28. Uzkurullahe zikran kesîran: “Allah’ı çok zikredin”¹³⁶²

Fezkurullahe zikran kesîran deb ayet keldi
Zikrin aytıb zâri kılıb yürdüm menâ

¹³⁵⁸ Tahrîm 66/8.

¹³⁵⁹ Bice, *age*, s. 389.

¹³⁶⁰ A’râf 7/179.

¹³⁶¹ Bice, *age*, s. 389.

¹³⁶² Ahzab 33/41.

Didarnı âşıklarga vade kıldı
Işk yolıda canım berib yürüdüm mena

Günümüz ifaddsiyle;

Fezkurullahe zikran kesîran diye ayet geldi
Zikrin deyip ağlayıp yürüdüm işte
Cemalini âşıklara vaat etti
Aşk yolunda acım verip yürüdüm işte¹³⁶³

29. Yevme yekûmu'l-hisâb: "Hesap görülecek günde"¹³⁶⁴

Allah bilür kimge rahat kimge azab
Oğan İzim kazı bolub sorgay hisâb
Vâ-hasretâ bende neçük bergey cevâb
Yevme yekûmu'l-hisâb deb aytmadı mu

Günümüz ifadesiyle;

Allah bilir kime rahat kime azap
Kadir Rabbim kadı olup sorar hesap
Vah hasret ben nasıl veririm cevap
Yevme yekûmu'l-hisâb deyip söylemedi mi¹³⁶⁵

30. Yevme tercufu'r-râcifeh: "O gün yeri şiddetli bir sarsıntı sarsacak"¹³⁶⁶

Kıyametnin alameti bisyâr keçgey
Kelamullah mana ketib hatı açgay
Bulut kükreb yer deprenib tağlar kaçgay
Yevme tercufu'r-râcifeh dep aytmadı mu

Günümüz ifadesiyle;

Kıyametin alameti sayısızca geçer
Kelamullah mana yazı yazı açar

¹³⁶³ Bice, *age*, s. 94.

¹³⁶⁴ İbrahim 14/41.

¹³⁶⁵ Bice, *age*, s. 388.

¹³⁶⁶ Nâziât 79/6.

Bulut kükreyip yer teprenip dağlar kaçar
Yevme tercufu'r-râcifeh diye söylemedi mi¹³⁶⁷

31. Yuhibbuhum ve yuhibbûnehû: "Allah onları sever onlar da Allah'ı severler"¹³⁶⁸

Yuhibbuhum şarabın içmegünce
Veyuhibbûnehû libasını kiymegünce
Riyazetni potasını boğmagunca
Hak cemalin muradınca körse bolmas

Günümüz ifadesiyle;

Yuhibbuhum şarabını içmeyince
Veyuhibbûnehû libasını giymeyince
Riyazetin boynunu boğmayınca
Hak cemalini muradınca görse olmaz¹³⁶⁹

32. Vemtâzu'l-yevm: "Bugün ayrılın"¹³⁷⁰

O vaktde nidâ kelgey **Vemtâzu'l-yevm**
Oşal künde destgir bolgay namaz u savm
Akl u huşın ketib anda kalmagay fehm
Tillal bolub sözleyalmay kalar ermiş

Günümüz ifdesiyle;

O vakitde çağrı gelince **Vemtazü'l-yevm**
O günde korunak olunca namaz oruç
Aklın ve şuûrun gidip orada kalmayınca idrâk
Dil suskun olup konûşamadan kalır imiş¹³⁷¹

¹³⁶⁷ Bice, *age*, s. 388.

¹³⁶⁸ Mâide 5/54.

¹³⁶⁹ Bice, *age*, s. 265.

¹³⁷⁰ Yasin 36/59.

¹³⁷¹ Bice, *age*, s. 253.

33. **Zidnâhum azâben fevka'l-azâb**: "Onlara azab üstüne azab artırdık"¹³⁷²

Hoca Ahmedni yarlıkagay Gaffâr Tevvâb

Zalimlerde tavgik bergey İzim Vehhab

Zidnâhum azâben fevka'l-azâb

Bu ayetni bilmes müsen ey zâlim

Günümüz ifadesiyle;

Kul Hoca Ahmed'i affeyle Gaffâr Tevvâb

Zalimlere tevfig verince Rabbim Vehhâb

Zidnâhum azâben fevka'l-azâb

Bu ayeti bilmez misin ey zalim¹³⁷³

34. **Ve enhârûn min aselin Masaffâ**: "Saf baldan ırmaklar"¹³⁷⁴

Didar tilep terk eyleseng mâsivânı

Ölmez burun vücudungı eyle fani

Ve enhârûn min aselin Musaffâ'nı

Uçmağın has kulıga ihsan kılur

Günümüz ifadesiyle;

Cemal dileyip terk eylesen mâsivâsı

Ölmeden önce vücudunu eyle fani

Ve enhârûn min aselin Musaffâ'yı

Cennetini has kuluna ihsan eyler¹³⁷⁵

35. "**Lâ ilahe illallah**": Allah'tan başka ilah yoktur.¹³⁷⁶

Allah'ımnı izlermen izin alıb ketermen

Dâim seni ayturmen **lâ ilahe illallah**

Günümüz ifadesiyle;

¹³⁷² Nahl 16/88.

¹³⁷³ Bice, *age*, s. 498.

¹³⁷⁴ Muhammed 47/15.

¹³⁷⁵ Bice, *age*, s. 285.

¹³⁷⁶ Muhammed 47/19; Sâffât 37/35.

Allah'ımı ararım izine düşüp giderim

Daima seni söylerim **lâ ilâhe illallah**¹³⁷⁷

36. İlliyyîn: “Dikkat edin, iyilerin kitabı **illiyyîn**'dedir. **İlliyyîn'in** ne olduğunu sen nereden bileceksin? Yazılmış bir kitaptır.”¹³⁷⁸

Cenazesin okub yerdin köterdiler

Bir fursatta uçmah içre yetkürdiler

Ruhun alıb **illiyyînge** kirkizdiler

Ol sebebdin altmış üçde kirdim yere

Günümüz ifadesiyle;

Namâzını kılıp yerden kaldırdılar

Bir anda cennet içine ulaştırdılar

Rûhunu alıp **illiyyîn** cennetine girdirdiler

O nedenle altmış üçte girdim yere¹³⁷⁹

¹³⁷⁷ Bice, age, s. 161.

¹³⁷⁸ Mutaffifin 83/18-20.

¹³⁷⁹ Bice, age, s. 64.

DEĞERLENDİRME

İman, İslam ve İhsan bölümlerine dahil edemediğimiz fakat vahiy kaynaklı olan diğer konuları da dördüncü bölümde değerlendirdik. Bu bölümde insan, hânümân/aile hayatı, cahiller, alimler, cimriler, cömertler, elest bezmi, kibir ve bir konu oluşturmayacak kadar az örneği bulunan diğer konuları bir araya getirdik. Bölümün sonunda Kur'ân-ı Kerîm'de peygamberler dışında ismi geçen bazı şahıslar üzerinde durduk ve son olarak Divan-ı Hikmet'te lafzen zikredilen ayetleri bir arada değerlendirdik.

İnsanın topraktan yaratılması, aslının bir damla su olup mutlaka ölümü tadacak olması, bazı insanların hayvanlardan daha aşağı konuma inmeleri ve nankör olmaları ayet-i kerimlerde insana dair verilen bilgiler arasındadır. Hoca Ahmed Yesevî Kur'ân-ı Kerîm'in insan hakkında verdiği bilgileri hikmetlerine yansıtmuş ve insanın hakikatini, aslını, mutlaka öleceğini hikmetlerinde vurgulamıştır.

Divan-ı Hikmet'te Hoca Ahmed Yesevî'nin sıklıkla üzerinde durduğu bir diğer konu da hânümân kavramıyla ifade ettiğimiz aile hayatıdır. Hoca Ahmed Yesevî ailenin insanı Allah'ı anmaktan alıkoyduğu durumlara dikkat çekmiş ve bu hususa vahyin uyarılarını hatırlatmıştır.

Hikmetlerde cahillere karşı keskin bir tavrın olduğu göze çarpmaktadır. Cahillerden uzak durmak gerektiği, onlarla tartışmaya girmenin boş ve anlamsız olduğu ayet-i kerimelerin bu hususta verdiği bilgilerdendir. Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinde cahillere karşı keskin bir tavır takınmasının ilgili ayetlerle ilişkili olduğunu söylemek mümkündür.

Kur'ân-ı Kerîm cahillere mukabil olarak bilenlerle bilmeyenleri bir tutmaz ve Allah'tan ancak alimlerin hakkıyla korktuklarını haber verir. Bu vechile hikmetlerde alimler övülmüş ve alimlere hürmet etmek gerektiği vurgulanmıştır.

Yine ayet-i kerimlerde cimrilik yerilmiş ve cömertlik övülmüştür. Hoca Ahmed Yesevî de ayetlerde zikredildiği üzere cimrileri eleştirmiş ve cömertleri överek el üstünde tutmuştur.

Bu bölümde üzerinde durduğumuz bir diğer konu ise kibir idi. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın kibirli kulları sevmediği, kibirlilerin cehennem ehli oldukları haber verilmişti. Buna mukabil olarak da Hoca Ahmed Yesevî ısrarla kibir sahiplerinden uzak durmayı öğütlemektedir. Hikmetlerdeki bu tavır kibre dair ayetlerin öngörüsü olarak değerlendirilebilir.

Bir konu oluşturmayacak kadar örneği olmayıp bir iki dörtlülle karşımıza çıkan ayetleri ise bir başlıkta topladık. Müslümanların mallarını ve canlarını Allah'a satması, Harama bakmamak, temizliğe dikkat etmek, hased, gıybet, kul hakkı, şehitlik, kınayıcının kınamasından korkmamak gibi birer ikişer dörtlülükte göze çarpan konular kendi içinde başlıklar halinde ilgili ayetlerle birlikte değerlendirildi. Kalpleri taşlaşanlar ve İbrahim suresinde temsil getirilen Tevhid ağacı da bu kısımda üzerinde durduğumuz mefhumlardandır.

Bölümün en sonunda ise *Divan-ı Hikmet'te* lafzen zikredilen ayetler ve kullanıldıkları hikmetler bir arada değerlendirildi. Hikmetlerde yaklaşık kırk ayetin lafzen zikredildiğini gördük. Bu kısımda lafzen kullanılan ayet ve ayetin meali verildi ve ardından ilgili dörtlülük eklendi. Hoca Ahmed Yesevî, yaklaşık kırk ayeti lafzen hikmetlerinde zikretmiş ve ilgili dörtlülüklerde genellikle kullandığı ayetin manasını izah etmeye çalışmıştır. Bu husus onun vahyi anlama ve anlatma gayreti içerisinde olduğunun bir neticesi olarak değerlendirilebilir.

FATIHA'DAN NÂS'A HİKMET VE KONU DAĞILIMI

1. Fatıha Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük veya Beyit	Ana Başlık/Yan Başlık
2.	152.H./1.D.	İhsan/Dua
3.	51.H./5.D.	İman/Allah/Rahmân
	143.H./12.B.	İman/Allah/Rahîm
	148.H./9.D.	
6.	125.H./3.D.	İhsan/Dua

2. Bakara Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük veya Beyit	Ana Başlık/Yan Başlık
16.	192.H./3-4.D.	İhsan/Dünya Hayatı
20.	45. H./6.B.	İman/Allah/Allah'ın Varlığı ve Birliği
25.	Münacat/51.B.	İman/Ahiret/Cennet
34.	83.H./6.D.	İman/Melekler/Melekler Hz. Adem'e Secde Ettiler
		İhsan/Şeytan
37.	157.H./9.D.	İman/Peygamberler/Hz. Adem
39.	108.H./1.D.	İman/Ahiret/Cehennem
41.	49.H./6.D.	İhsan/Dünya Hayatı
	86.H./4.D.	
43.	46.H./3.D.	İslam/Zekat
44.	124.H./4.D.	Diğer Konular/Alim ve İlim
45.	11.H./14.D.	İhsan/Dua
61.	56.H./2.D.	İman/Peygamberler/Hz. Zekeriya, Hz. Yahya ve Hz. Eyyub
74.	137.H./9.D.	Diğer/Kalpleri Taşlaşanlar
77.	157.H./22-23.D.	İman/Allah/Allah Sinelerin Özünü Bilendir
79.	99.H./6.B.	İman/Ahiret/Cehennem
81.	108.H./1.D.	İman/Ahiret/Cehennem
82.	Münacat/51.B.	İman/Ahiret/Cennet
	150.H./7.D.	
97.	19.H./8.D.	İman/Melekler/Cebrail
98.	18.H./28.D.	İman/Melekler/Mikail
106.	22. H./1. D.	İman/Allah/Allah'ın Varlığı ve Birliği
110.	46.H./3.D.	İslam/Zekat

112.	87.H./1.D.	İman/Allah/Allah'a Boyun Eğmek
	140.H./4-5.D.	İman/Ahiret/Mahşer
115.	116.H./2.B.	İman/Allah/Allah'ın Kuluna Yakınlığı-Her Yerde Olması
	126.H./8.D.	
117.	142.H./4.D.	İman/Allah/Allah Bir Şeyin Olmasını Dilerse
134.	206.H./10.D.	İhsan/Dünya Hayatı
152.	60.H./4.D.	İhsan/Zikir
		Lafzî İktibaslar
	5.H./4.D.	Sabır ve Şükür
153.	11.H./14.D.	İhsan/Dua
	5.H./4.D.	Sabır ve Şükür
154.	102.H./19.D.	Şehitlik
156.	29.H./7.B.	İhsan/Dünya Hayatı
	81.H./2.D.	
160.	251. H. /7. D.	İman/Allah/Tevvab
161.	240.H./4.D.	İman/Melekler/Meleklerin Laneti
162.	140.H./4-5.D.	İman/Ahiret/Mahşer
163.	51.H./5.D.	İman/Allah/Rahmân
	143.H./12.B.	İman/Allah/Rahîm
	148.H./9.D.	İman/Allah/Rahîm
168.	79.H./1.D.	İhsan/Şeytan
	78.H./2.D.	
173.	41.H./12.B.	İman/Allah/Gafûr
	23.H./7.D.	
	188.H./11.D.	
181.	144.H./3.B.	Kul Hakkı
183.	103.H./1.D.	İslam/Oruç
186.	116. H./2.B.	İman/Allah/Allah'ın Kuluna Yakınlığı-Her Yerde Olması
	109.H./7.D.	İman/Allah/Allah'ın Dualara İcabet Etmesi
	32.H./3.B.	İhsan/Dua
	109.H./7.D.	
188.	99.H./6-8.B.	İhsan/Dünya Hayatı
197.	146.H./4.D.	İman/Ahiret/Mahşer
		İhsan/Dünya Hayatı
200.	159.H./2.D.	İhsan/Tevbe
	133.H./9.D.	İhsan/Dünya Hayatı
206.	221.H./7.D.	İman/Ahiret/Cehennem

208.	78.H./2.D.	İhsan/Şeytan
214.	125.H./1.D.	İhsan/Dünya Hayatı
	8.H./12.D.	
222.	139.H./7.D.	Temizlik
233.	6.H./9.D.	İman/Allah/Allah'tan Korkmak
238.	56.H./1.D.	İman/Allah/Allah'a Boyun Eğmek
261.	136.H./2.D.	İhsan/Dünya Hayatı
	135.H./7.D.	
264.	51.H./2.D.	İslam/İbadet
	133.H./27.D.	
268.	121.H./11.B.	İhsan/Şeytan
273.	40.H./13.B.	Diğer Konular/Cömertlik
277.	46.H./4.D.	İslam/Zekat
284.	3.H./11.D.	İman/Allah/Allah Her Şeye Kadirdir

3. Âl-i İmran

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
2.	148.H./9.D.	İman/Allah/Hayy
	79.H./1.D.	
8.	Münacat/22.B.	İman/Allah/Vehhâb
12.	221.H./7.D.	İman/Ahiret/Cehennem
14.	133.H./9.D.	İhsan/Dünya Hayatı
16-17.	56.H./1.D.	İman/Allah/Allah'a Boyun Eğmek
	93.H.	İhsan/Seher-Gece İbadeti
21.	56.H./2.D.	İman/peygamberler/Hz. Zekeriya, Hz. Yahya ve Hz. Eyyub
	4.H./3.D.	İslam/İbadet
22.	4.H./3.D.	İslam/İbadet
31.	8.H./3.D.	İman/Allah/Allah'ı Sevmek
45.	104.H./12. D.	İman/Allah/Kulun Allah'a Yakınlığı
		İslam/İbadet
51.	79.H./1.D.	İhsan
55.	191.H./9.D.	İman/Peygamberler/Hz. İsa
	215.H./5.B.	
58.	1.H./1.D.	İhsan/Hikmet
59.	10.H./8.D.	İman/Peygamberler/Hz. Adem
		Diğer Konular/İnsan

77.	49.H./6.D.	İhsan/Dünya Hayatı
87.	240.H./4.D.	İman/Melekler/Meleklerin Laneti
97.	102.H./30.D.	İman/Allah/Alemlerden Müstağni Olması
104.	2.H./23.D.	İhsan/ Emri Bi'l-Ma'ruf Nehyi Ani'l-Münker
	139.H./9.D.	
106.	108.H./4.D.	İman/Ahiret/Mahşer
107.	Münacat/51.B.	İman/Ahiret/Cennet
110.	2.H./23.D.	İhsan/ Emri Bi'l-Ma'ruf Nehyi Ani'l-Münker
	139.H./9.D.	
	5.H./7.D.	
114.	2.H./23.D.	İhsan/ Emri Bi'l-Ma'ruf Nehyi Ani'l-Münker
	139.H./9.D.	
	5.H./7.D.	
117.	11.H./19.D.	İhsan/Dua
119.	157.H./22-23.D.	İman/Allah/Allah Sinelerin Özünü Bilendir
133.	145.H./4.D.	İman/Ahiret/Cennet
135.	11.H./19.D.	İhsan/Dua
155.	41.H./12.B.	İman/Allah/Gafûr
	23.H./7.D.	
	188.H./11.D.	
159.	32.H./2.B.	İman/Allah/Allah'a Sığınmak
	219.H./6.D.	İman/Peygamberler/Hz. Muhammed
169-170.	102.H./19.D.	Şehitlik
180.	133.H./7.D.	Diğer Konular/Cimrilik
185.	77.H./8.D.	İhsan/Dünya Hayatı
	104. H./4. D.	Lafzi İktibaslar
187.	49.H./6.D.	İhsan/Dünya Hayatı
	86.H./4.D.	
190.	194.H./4.D.	Akl-ı Selim Sahipleri
191.	82.H./8.D.	İhsan/Zikir
	194.H./4.D.	Akl-ı Selim Sahipleri
191-195.	53.H./1-2.B.	İman/Ahiret/Cennet
	60.H./4.D.	
200.	6.H./9.D.	İman/Allah/Allah'tan korkmak
	7.H./12.D.	

4. Nisa Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
4.	216.H./4.D.	Mehir
17.	145.H./1.D.	İhsan/Tevbe
18.	159.H./2.D.	İhsan/Tevbe
29.	99.H./6-8.B.	İhsan/Dünya Hayatı
36.	1.H./3.D.	Diğer Konular/Kibir
	194.H./3-4.D.	
37.	218.H./15.D.	İman/Ahiret/Cehennem
38.	51.H./2.D.	İslam/İbadet
56.	112.H./1.D.	İman/Ahiret/Cehennem
69.	123.H./14.D.	İhsan/Erenler-Veliler
	166.H./1.D.	
74.	136.H./2.D.	İhsan/Dünya Hayatı
	135.H./7.D.	
78.	29.H./7.B.	İhsan/Dünya Hayatı
	82.H./2.D.	
	111.H./6-7.D.	Diğer Konular/İnsan
81.	60.H./15.D.	Münafıklardan Yüz Çevirmek
88.	152. H./2. D.	İman/Allah/Allah Hidayete Erdirendir
118.	1.H./12.D.	İhsan/Şeytan
147.	5.H./4.D.	Sabır ve Şükür
173.	91.H./2.D.	Diğer Konular/Kibir

5. Mâide Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
7.	157. H./22-23. D.	İman/Allah/Allah Sinelerin Özünü Bilendir
	2.H./4.D.	Diğer Konular/Elest Bezmi
	13.H./4.D.	
	119.H./10.D.	
40.	3.H./11.D.	İman/Allah/Allah Her Şeye Kadirdir
44.	49.H./6.D.	İhsan/Dünya Hayatı
	86.H./4.D.	
54.	8.H./3.D.	İman/Allah/Allah'ı Sevmek
	108.H./9.D.	Kınacıların Kınamasından Korkmamak
	122.H./3.D.	Lafzî İktibaslar

79.	201.H./5.D.	İhsan/ Emri Bi'l-Ma'ruf Nehyi Ani'l-Münker
	2.H./23.D.	
88.	6.H./9.D.	İman/Allah/Allah'tan Korkmak

6. En'am Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
17-18.	22. H./1. D.	İman/Allah/Allah'ın Varlığı ve Birliği
27.	141.H./8.D.	İman/Ahiret/Mahşer
	173.H./22.D.	İman/Ahiret/Cehennem
32.	77.H./8.D.	İhsan/Dünya Hayatı
59.	205.H./5.B	İman/Kader
	210.H./4.D.	
	213.H./2.D.	
61.	150.H./5.D.	İman/Melekler/Azrail
	189.H./1-2.B.	
85.	178.H./6.D.	İman/peygamberler/Hz. Zekeriya, Hz. Yahya ve Hz. Eyyub
101.	142. H./1.D.	İman/Allah/Eşyayı Yoktan Var Etmesi
102.	21.H./3.D.	İman/Allah/Hâlık
	79.H./1.D.	
127.	59.H./14.D.	İman/Ahiret/Cennet
142.	78.H./2.D.	İhsan/Şeytan
165.	116.H./6.B.	Diğer Konular/İnsan

7. A'raf Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
12.	10.H./8.D.	İhsan/Şeytan
34.	110.H./1.D.	Diğer Konular/İnsan
	111.H./1.D.	
41.	221.H./7.D.	İman/Ahiret/Cehennem
44.	157.H./14.D.	İman/Ahiret/Mahşer
	143.H./1 ve 6. B.	Cennet ve Cehennem Ehlinin Konuşmaları
50.	143.H./1ve 6. B.	Cennet ve Cehennem Ehlinin Konuşmaları
55.	151.H./12.D.	İhsan/Dua
56.	29.H./1.B.	İhsan/Dua
59.	245.H./8.D.	İman/Peygamberler/Hz. İdris ve Hz. Nuh

85.	221.H./10.D.	İman/Peygamberler/Hz. Şuayb
92.	221.H./10.D.	İman/Peygamberler/Hz. Şuayb
142-143.	50.H./5.D.	Lafzî İktibaslar
	63.H./4.D.	İman/Peygamberler/Hz. Musa
169.	133.H./9.D.	İhsan/Dünya Hayatı
172.	2.H./4.D.	Lafzî İktibaslar
	13.H./4.D.	Diğer Konular/Elest Bezmi
	142.H./1.D.	
178.	7. H./4. D.	İman/Allah/Allah Hidayete Erdirendir
179.	136.H./5.D.	Diğer Konular/İnsan Lafzî İktibaslar
	107.H./3.D.	
	191.H./6.D.	
180.	51.H./5.D.	İhsan/Dua
	148.H./9.D.	
186.	152.H./2.D.	İman/Allah/Allah Hidayete Erdirendir
199.	2.H./23.D.	İhsan/ Emri Bi'l-Ma'ruf Nehyi Ani'l-Münker
	14.H./2,3,7,10.D.	Diğer Konular/Cahiller
200.	4.H./1.D.	İman/Allah/Allah'a Sığınmak
	135.H./2.D.	İhsan/Şeytan
204.	1.H./5.D.	İman/Kitaplar/Kur'an Okunurken Onu Dinlemek
205	116.H./1.B	İhsan/Zikir
	151.H./12.D.	İhsan/Dua

8. Enfâl Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
2.	140.H./2-3.D.	İhsan/Zikir
28.	115.H./13.D.	Diğer Konular/Hânümân
	1.H./11.D.	
29.	65.H./7.D.	İman/Allah/Settâr
	148.H./4.D.	
67.	9.H./8.D.	İhsan/Dünya Hayatı

9. Tevbe Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
21.	240.H./1.D.	İman/Ahiret/Cennet
	250.H./2.D.	

24.	216.H./2.D.	Diğer Konular/Hânümân
34-35.	143.H./3.B.	İman/Ahiret/Cehennem
	136.H./4.D.	Diğer Konular/Cimrilik
40.	42.H./7.B.	Şahıslar/Hz. Ebu Bekir
55.	90.H./8.B.	İhsan/Dünya Hayatı
67.	2.H./23.D.	İhsan/ Emri Bi'l-Ma'ruf Nehyi Ani'l-Münker
68.	108.H./1.D.	İman/Ahiret/Cehennem
71.	2.H./23.D.	İhsan/ Emri Bi'l-Ma'ruf Nehyi Ani'l-Münker
	5.H./7.D.	
72.	35.H./8-9.B.	İman/Ahiret/Cennet
73.	15.H./8.D.	İman/Ahiret/Cehennem
82.	15.H./4.D.	Lafzî İktibaslar
	83. H./2-3.D.	İhsan/Tevbe
	152.H./1.D.	İhsan/Dua
85.	90.H./8.B.	İhsan/Dünya Hayatı
111.	192.H./3-4.D.	İhsan/Dünya Hayatı
	125.H./4.D.	Müslümanın Malını Canını Allah'a Satması
112.	113.H./5.D.	İslam/Oruç
119.	123.H./14.D.	İhsan/Erenler-Veliler
	166.H./1.D.	
	2.H./23.D.	
128.	142.H./6.D.	İman/Peygamberler/Hz. Muhammed

10. Yûnus Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
1.	1.H./1.D.	İhsan/Hikmet
9.	143.H./6.B.	İman/Ahiret/Cennet
23.	30.H./4.D.	İhsan/Dünya Hayatı
31.	7. H./1. D.	İman/Allah/Allah'ın Varlığı ve Birliği
42.	159.H./4.D.	İhsan/Hikmet
44.	11.H./14.D.	İhsan/Dua
61.	157.H./22-23.D.	İman/Allah/Allah Sinelerin Özünü Bilendir

11. Hûd Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
6.	121.H./11.B.	İman/Allah/Rezzâk

	225.H./3.B.	
23.	65. H./1. D.	İman/Allah/Allah'a Boyun Eğmek
103.	157.H./14.D.	İman/Ahiret/Mahşer
114.	200.H./4.B.	İslam/Namaz

12. Yusuf Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
10.	56.H./3.D.	İman/Peygamberler/Hz. Yakup ve Hz. Yusuf
	243.H./7.D.	
20.	139.H./12.D.	İman/Peygamberler/Hz. Yakup ve Hz. Yusuf
53.	1.H./20.D.	İhsan/Nefis
	7.H./9 ve 15.D.	
84.	56.H./3.D.	İman/Peygamberler/Hz. Yakup ve Hz. Yusuf
	243.H./7.D.	

13. Ra'd Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
18.	221.H./7.D.	İman/Ahiret/Cehennem
23-24.	150.H./7.D.	İman/Ahiret/Cennet
	53.H./2.B.	
26.	30.H./4.D.	İhsan/Dünya Hayatı
	119.H./9.D.	
28.	48.H./5.D.	İhsan/Zikir
	93.H./11.B.	
30.	7. H./1. D.	İman/Allah/Allah'ın Varlığı ve Birliği

14. İbrahim Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
5.	5.H./4.D.	Sabır ve Şükür
16-17.	115.H./11.D.	İman/Ahiret/Cehennem
	218.H./15.D.	
22.	173.H./21.D.	İman/Ahiret/Cehennem
		İhsan/Şeytan
24-25.	176.H./1 ve 10.D.	Tevhid Ağacı

	135.H./6-7.D.	
34.	139.H./11.D.	Diğer Konular/İnsan
41.	190.H./4.D.	Lafzî İktibaslar
50.	218.H./15.D.	İman/Ahiret/Cehennem

15. Hicr Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
5.	110.H./1.D.	Diğer Konular/İnsan
	111.H./1.D.	
32-35.	83.H./6.D.	İhsan/Şeytan
39-40.	1.H./12.D.	İhsan/Şeytan
43-44.	12.H./7.D.	İman/Ahiret/Cehennem
	20.H./9.D.	
45-46.	145.H./4.D.	İman/Ahiret/Cennet
86.	21.H./3.D.	İman/Allah/Hâlık
	79.H./1.D.	
99.	139.H./9.D.	İslam/İbadet

16. Nahl Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
13.	145.H./3.D.	İhsan/Dünya Hayatı
		Dünyada Türlü Renkli Nimetler
23.	1.H./3.D.	Diğer Konular/Kibir
29.	91.H./2.D.	Diğer Konular/Kibir
41-42.	11.H./714.D.	İhsan/Dua
53.	11.H./15.D.	İman/Allah/Allah'a Sığınmak
61.	110.H./1.D.	Diğer Konular/İnsan
	111.H./1.D.	
65.	133.H./25.D.	İman/Allah/Allah Her Şeye Kadirdir
70.	1.H./21.D.	İhtiyarlık
71.	116.H./6.B.	Diğer Konular/İnsan
88.	251.H./7.D.	Lafzî İktibaslar
95.	108.H./10.D.	İhsan/Dünya Hayatı
98.	4.H./1.D.	İman/Allah/Allah'a Sığınmak
102.	19.H./8.D.	İman/Melekler/Cebrail
125.	5.H./6.D.	İhsan/Hikmet

	227.H./13.D.	
--	--------------	--

17. İsrâ Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
26.	218.H./17.D.	Yoksula Yedirmek
37.	119.H./9.D.	Diğer Konular/Kibir
	194.H./3-4.D.	
61.	83.H./6.D.	İman/Melekler/Melekler Hz. Adem'e Secde Ettiler
	10.H./8.D.	İman/Peygamberler/Hz. Adem İhsan/Şeytan
67.	139.H./11.D.	Diğer Konular/İnsan
78.	200.H./4.B.	İslam/Namaz
79.	40.H./3.B.	İman/Peygamberler/Hz. Muhammed
	8.H./4.D.	İslam/Namaz
	93.H.	İhsan/Seher-Gece İbadeti
97.	152.H./2.D.	İman/Allah/Allah Hidayete Erdirendir
111.	9. H./9. D.	İman/Allah/Allah'ı Tekbir Etmek

18.Kehf Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
10-13.	146.H./1 ve 3. D.	Şahıslar/Ashab-ı Kehf
17.	7. H./4. D.	İman/Allah/Allah Hidayete Erdirendir
18-22.	146.H./1 ve 3. D.	Şahıslar/Ashab-ı Kehf
27.	4.H./1.D.	İman/Allah/Allah'a Sığınmak
31.	53.H./2.B.	İman/Ahiret/Cennet
	20.H./6.D	
	141.H./2.D.	
37.	144.H./5.B.	Diğer Konular/İnsan
45.	116.H./7.B.	İhsan/Dünya Hayatı
58.	41.H./12.B.	İman/Allah/Gafûr
	23.H./7.D.	
	188.H./11.D.	
107-108.	60.H./4.D.	İman/Ahiret/Cennet

19. Meryem Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
52.	104. H./12. D.	İman/Allah/Kulun Allah'a Yakınlığı
56-57.	245.H./8.D.	İman/Peygamberler/Hz. İdris ve Hz. Nuh
60-61.	141.H./1 ve 7. D.	İman/Ahiret/Cennet
64.	46.H./6.D.	İman/Melekler/Melekler Gökten Yere İner
71.	34.H./10.B.	İman/Ahiret/Cehennem
	240.H./5.D.	
96.	87.H./1.D.	İman/Allah/Allah'a Boyun Eğmek
	8.H./3.D.	İman/Allah/Allah'ı Sevmek

20. Tâhâ Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
4.	187.H./1.D.	İman/Kitaplar/Kur'an Allah'ın Sözüdür
8.	7. H./1. D.	İman/Allah/Allah'ın Varlığı ve Birliği
9-14.	215.H./2-4.B.	İman/Peygamberler/Hz. Musa
		Lafzi İktibaslar
25-28.	152.H./1.D.	İhsan/Dua
		Şahıslar/Firavun
	248.H./5.D.	Şahıslar/Samiri
55.	144.H./5.B.	Diğer Konular/İnsan
82	41.H./12.B.	İman/Allah/Gafûr
	23.H./7.D.	
	188.H./11.D.	
85.	248.H./5.D.	Şahıslar/Samiri
111.	148. H./9.D.	İman/Allah/Hayy
	79.H./1.D.	
124.	4.H./3.D.	İman/Ahiret/Mahşer
131.	133.H./9.D.	İhsan/Dünya Hayatı
	90.H./8.B.	
132.	103.H./1.D.	İslam/Namaz

21. Enbiya Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
35.	106.H./4.B.	Diğer Konular/İnsan

45.	159.H./4.D.	Manen Sağır Olanlar
47.	150.H./9.D.	İman/Ahiret/Mahşer
49.	5.H./14.D.	İman/Ahiret/Kıyamet
68-69.	139.H./14.D.	İman/Peygamberler/Hz. İbrahim ve Hz. İsmail
	117.H./3.B.	
81.	70.H./3.B.	İman/Peygamberler/Hz. Süleyman
83.	56.H./2.D.	İman/peygamberler/Hz. Zekeriya, Hz. Yahya ve Hz. Eyyub
100.	143.H./5.B.	İman/Ahiret/Cehennem
107.	80.H./1.D.	Lafzî İktibaslar
	252.H./8.D.	İman/Peygamberler/Hz. Muhammed
108.	7. H./1. D.	İman/Allah/Allah'ın Varlığı ve Birliği

22. Hac Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
1-2.	123.H./7.D.	İman/Ahiret/Mahşer
5.	7. H./1. D.	İman/Allah/Allah'ın Varlığı ve Birliği
6.	7.H./1.D.	İman/Allah/Allah'ın Varlığı ve Birliği
	22.H./1.D.	
18.	138.H./1.D.	İhsan/Zikir
	187.H./2.D.	
19-21.	218.H./15.D.	İman/Ahiret/Cehennem
23.	20.H./6.D.	İman/Ahiret/Cennet
	141.H./2.D.	
27-29.	67.H./1-2. B.	İslam/Hac
	242.H./6-7.D.	
35.	140.H./2-3.D.	İhsan/Zikir
46.	102.H./20.D.	Yeryüzünde Seyahat Etmek/Sefer
	100.H./2.B.	
56.	150.H./7.D.	İman/Ahiret/Cennet
66.	139.H./11.D.	Diğer Konular/İnsan

23.Mü'minûn Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
1-11.	104.H./1.D.	İman/Ahiret/Cennet
	60.H./4.D.	

	104.H./1.D.	İslam/Namaz
96.	40.H./9.B.	İman/Peygamberler/Hz. Muhammed
97-98.	135.H./2.D.	İhsan/Şeytan
99-100.	50.H./6.D.	İslam/İbadet
101.	112.H./1.D.	İman/Melekler/İsrafil
		İman/Ahiret/Kiyamet

24. Nur Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
24.	34.H./8.B.	İman/Ahiret/Mahşer
	142.H./4.D.	
30-31.	18.H./3.D.	Harama Bakmamak
	187.H./5.D.	
37.	5.H./14.D.	İman/Ahiret/Kiyamet
	82.H./10.D.	
	130.H./5.D.	Lafzi İktibaslar İhsan/Masiva
	138.H./3.D.	
	109.H./4.D.	Diğer Konular/Hânümân
216.H./2.D.		
41.	138.H./1.D.	İhsan/Zikir
	187.H./2.D.	
56.	46.H./3.D.	İslam/Zekat
62-63.	2.H./25.D.	İman/Peygamberler/Hz. Muhammed

25. Furkan Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
25.	46.H./6.D.	İman/Melekler/Melekler Gökten Yere İner
27-28.	217.H./11.B.	İman/Ahiret/Mahşer
44.	136.H./5.D.	Diğer Konular/İnsan
	107.H./3.D.	
63.	14.H./2,3,7,10.D.	Diğer Konular/Cahiller
	60.H./15.D.	
	201.H./12.D.	
64.	8.H./4.D.	İslam/Namaz
	93.	İhsan/Seher-Gece İbadeti

26. Şuara Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
91.	112.H./4.D.	İman/Ahiret/Cehennem

27. Neml Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
16-17.	70.H./3.B.	İman/Peygamberler/Hz. Süleyman
29-30.	1.H./1.D.	İhsan/Hikmet
40.	148.H./9.D	İman/Allah/Kerim
74.	157. H./22-23. D.	İman/Allah/Allah Sinelerin Özünü Bilendir
80.	159.H./4.D.	İhsan/Hikmet
		Manen Sağır Olanlar

28. Kasas Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
29-30.	215.H./2-4.B.	İman/Peygamberler/Hz. Musa
55.	14.H./2,3,7,10.D.	Diğer Konular/Cahiller
76-82.	91.H./7.D.	Şahıslar/Firavun, Haman ve Karun
	191.H./8-9. D.	
79.	86.H./10.D.	İhsan/Dünya Hayatı
88.	190.H./2.D.	İman/Allah/Bâkî
	190.H./1.D.	Lafzî İktibaslar

29. Ankebût Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
2-3.	125.H./1.D.	İhsan/Dünya Hayatı
	8.H./12.D.	
	81.H./2.D.	
6.	102. H./30. D.	İman/Allah/Alemlerden Müstağni Olması
14.	215. H./3.B.	İman/Peygamberler/Hz. İdris ve Hz. Nuh
19.	142.H./4.D.	İman/Allah/Allah Bir Şeyin Olmasını Dilerse
20.	102.H./20.D.	Yeryüzünde Seyahat Etmek/Sefer
24.	139.H./14.D.	İman/Peygamberler/Hz. İbrahim ve Hz. İsmail

	117.H./3.B.	
38.	79.H./1.D.	İhsan/Şeytan
43.	171.H./1 ve 3. D.	Diğer Konular/Alim ve İlim
57.	106.H./4.B.	Diğer Konular/İnsan
60.	121.H./11.B.	İman/Allah/Rezzâk
	225.H./3.B.	
64.	126.H./2.D.	İhsan/Dünya Hayatı
	84.H./5.D.	
90.	145.H./4.D.	İman/Ahiret/Cennet

30. Rum Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
15.	5.H./11.D.	İslam/İbadet
	82.H./1.D.	
17-18.	200.H./4.B.	İslam/Namaz
19.	133.H./25.D.	İman/Allah/Allah Her Şeye Kadirdir
20.	10.H./8.D.	İman/Peygamberler/Hz. Adem
		Diğer Konular/İnsan
27.	142.H./1.D.	İhsan/Hikmet
50.	133.H./25.D.	İman/Allah/Allah Her Şeye Kadirdir
54.	1.H./21.D.	İhtiyarlık

31. Lokman Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
17.	2.H./23.D.	İhsan/ Emri Bi'l-Ma'ruf Nehyi Ani'l-Münker
18.	119.H./9.D.	Diğer Konular/Kibir
	194.H./3-4.D.	
33.	133.H./9.D.	İhsan/Dünya Hayatı

32. Secde Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
2.	187.H./1.D.	İman/Kitaplar/Kur'an Allah'ın Sözüdür
7-9.	132.H./4.B.	Diğer Konular/İnsan
11.	110.H./1.D.	İman/Melekler/Azrail

	150.H./5.D.	
	189.H./1-2.B.	
	194.H./6.D.	
12.	4.H./4.D.	İman/Ahiret/Mahşer
	50.H./6.D.	İslam/İbadet
16-17.	91.H./1-2.D.	İhsan/Seher-Gece İbadeti
	82.H./5.D.	
	93.H.	
	29.H./1.B.	İhsan/Dua

33. Ahzab Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük/İlgili Yer	Ana Başlık/Yan Başlık
6.	10.H./12.D.	İman/Peygamberler/Hz. Muhammed
23.	102.H./19.D.	Şehitlik
	9.H./5.D.	
28-29.	90.H./8.B.	İhsan/Dünya Hayatı
36.	142.H./7.D.	İman/Peygamberler/Hz. Muhammed
	124.H./8.D.	
38.	205. H./5.B.	İman/Kader
	210.H./4.D.	
	213.H./2.D.	
40.	39.H./2.B.	İman/Peygamberler/Hz. Muhammed
41-44.	53.H./1-2.B.	İman/Ahiret/Cennet
	60.H./4.D.	
	116.H./1.B	İhsan/Zikir
	15.H./1.D.	Lafzî İktibaslar
43.	64.H./12.D.	İman/Melekler/Melekler İnsanların Bağışlanması İçin Dua Ederler
48.	11.H./14.D.	İhsan/Dua
56.	142.H.72.D.	İman/Peygamberler/Hz. Muhammed
	39.H./1.B.	
63.	104.H./12.D.	İman/Ahiret/Kıyamet
	89.H./1-6.D.	
66.	141.H./D.	İman/Ahiret/Mahşer
	173.H./22.D.	İman/Ahiret/Cehennem

34. Sebe Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
2.	157. H./22-23. D.	İman/Allah/Allah Sinelerin Özünü Bilendir
33.	218.H./9.D.	İman/Ahiret/Cehennem
	143.H./9.B.	

35. Fâtır Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
1.	142. H./1.D.	İman/Allah/Eşyayı Yoktan Var Etmesi
3.	7. H./1. D.	İman/Allah/Allah'ın Varlığı ve Birliği
11.	144.H./5.B.	Diğer Konular/İnsan
28.	79.H./10.D.	Diğer Konular/Alim ve İlim
	171.H./1 ve 3. D.	
29-33.	99.H./10.B.	İman/Ahiret/Cennet
	218.H./17.D.	
38.	145.H./6.D.	İman/Allah/Allah Sinelerin Özünü Bilendir
	157.H./22-23.D.	

36. Yasin Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
2.	1.H./1.D.	İhsan/Hikmet
36.	6. H./1.D.	İman/Allah/Allah'ın Zatının Ululuğu
53.	112.H./1.D.	İman/Melekler/İsrafil
59-61.	79.H./1.D.	İhsan/Şeytan
	112.H./6.D	Lafzî İktibaslar
65.	34.H./8.B.	İman/Ahiret/Mahşer
	142.H./4.D.	
68.	1.H./21.D.	İhtiyarlık

37. Saffat Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
35.	57. H.	Lafzî İktibaslar
		İslam/Kelime-i Şehadet

60.	253.H./12.D.	Lafzî İktibaslar
64.	115.H./11.D.	İman/Ahiret/Cehennem
	218.H./15.D.	
102.	7.H./5.D.	İman/Peygamberler/Hz. İbrahim ve Hz. İsmail
142.	56.H./3.D.	İman/Peygamberler/Hz. Yunus

38. Sa'd Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
9.	Münacat/22.B.	İman/Allah/Vehhâb
54.	240.H./1.D.	İman/Ahiret/Cennet
	250.H./2.D.	
65.	29.H./1.D.	İman/Allah/Kahhâr
	108.H./6.D.	
66.	41.H./12.B.	İman/Allah/Gafûr
	23.H./7.D.	
	188.H./11.D.	
82-83.	1.H./12.D.	İhsan/Şeytan

39. Zümer Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
1.	187.H./1.D.	İman/Kitaplar/Kur'an Allah'ın Sözüdür
9.	91.H./1-2.D.	İhsan/Seher-Gece İbadeti
	93.H.	
23.	140.H./2-3.D.	İhsan/Zikir
37.	7. H./4. D.	İman/Allah/Allah Hidayete Erdirendir
53.	51.H./5.D.	İman/Allah/Rahmân
	203.H./1.D.	Lafzî İktibaslar
54-55.	9.H./6.D.	İhsan/Tevbe
	105.H./8.D.	
58.	4.H./4.D.	İman/Ahiret/Mahşer
	141.H./8.D.	
	173.H./22.D.	İman/Ahiret/Cehennem
	50.H./6.D.	İslam/İbadet
60.	108.H./4.D.	İman/Ahiret/Mahşer
	91.H./2.D.	İman/Ahiret/Cehennem
	194.H./3-4.D.	Diğer Konular/Kibir

61.	5.H./3.D.	İman/Allah/Allah'a Kul Olanların Mahzun Olmaması
	5.H./11.D.	İslam/ibadet
	82.H./1.D.	
69.	103.H./1.D.	İman/Ahiret/Mahşer
72.	91.H./2.D.	İman/Ahiret/Cehennem
73.	150.H./7.D.	İman/Ahiret/Cennet
75.	53.H./3.B.	İman/Melekler
	115.H./5.D.	

40. Mü'min Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
7.	115.H./5.D.	İman/Melekler
14.	6.H./3.D.	İman/Allah/Dini Yalnız Allah'a Has Kılmak
16.	29.H./1.D.	İman/Allah/Kahhâr
	108.H./6.D.	
20.	102.H./1.D.	İman/Ahiret/Mahşer
39.	30.H./4.D.	İhsan/Dünya Hayatı
	213.H./1.D.	
46.	143.H./1.D.	Şahıslar/Firavun ve Haman
55.	29.H./2.B.	İhsan/Dua
60.	109.H./7.D.	İman/Allah/Allah'ın Dualara İcabet Etmesi
	91.H./2.D.	İman/Ahiret/Cehennem
	32.H./3.B.	İhsan/Dua
65.	7. H./1. D.	İman/Allah/Allah'ın Varlığı ve Birliği
	6.H./3.D.	İman/Allah/Dini Yalnız Allah'a Has Kılmak
71-72.	115.H./9.D.	İman/Melekler/Melekler Günahkarları Zincire Vuracak
		İman/Ahiret/Mahşer
	218.H./9.D.	İman/Ahiret/Cehennem
	143.H./9.B.	
143.H./3.D.	Diğer Konular/Cimrilik	

41. Fussilet Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
2.	141.H./3.D.	İman/Allah/Rahmân
7.	136.H./5.D.	İslam/Zekat

12.	2.H./18.D.	İman/Melekler
20.	34.H./8.B.	İman/Ahiret/Mahşer
	142.H./4.D.	
34.	40.H./9.B.	İman/Peygamberler/Hz. Muhammed
37.	7. H./1. D.	İman/Allah/Allah'ın Varlığı ve Birliği

42. Şura Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük/İlgili Yer	Ana Başlık/Yan Başlık
5.	64. H./12.D.	İman/Melekler/Melekler İnsanların Bağışlanması İçin Dua Ederler
17.	104.H./12.D.	İman/Ahiret/Kıyamet
	89.H./1-6.D.	
20.	133.H./9.D.	İhsan/Dünya Hayatı
36.	119.H./9.D.	İhsan/Dünya Hayatı

43. Zuhruf Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
32.	170.H./18.D.	Lafzî İktibaslar
36.	1.H./20.D.	İhsan/Şeytan
68-70.	65. H./1. D.	İman/Allah/Allah'a Boyun Eğmek
	115.H./8.D.	İman/Ahiret/Cennet
80.	159.H./4.D.	İhsan/Hikmet

44. Duhan Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
43.	83.H./8.D.	İman/Ahiret/Cehennem
54.	145.H./4.D.	İman/Ahiret/Cennet
	20.H./6.D.	
	141.H./2.D.	

45. Câsiye Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
2-6.	7. H./1. D.	İman/Allah/Allah'ın Varlığı ve Birliği
28-29.	148.H./3.D.	İman/Melekler/Kirâmen Kâtibin

46. Ahkaf Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
13.	5. H./3.D.	İman/Allah/Allah'a Kul Olanların Mahzun Olmaması

47. Muhammed Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
12.	136.H./5.D.	Diğer Konular/İnsan
15.	141.H./1.D.	İman/Ahiret/Cennet
	135.H./5.D.	Lafzi İktibaslar
19.	57.H.	Lafzi İktibaslar
		İslam/Kelime-i Şehadet
24.	3.H./9.D.	İman/Kitaplar/Kur'an'ı Anlamak
32-33.	4.H./3.D.	İslam/İbadet
36.	126.H./2.D.	İhsan/Dünya Hayatı
	77.H./8.D.	

48. Fetih Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük/İlgili Yer	Ana Başlık/Yan Başlık
1.	2.H./9.D.	Lafzi İktibaslar
29.	165.H./5.D.	Yüzlerinde Nişanı Olanlar
	142.H./2.D.	İslam/Kelime-i Şehadet
	57.H.	

49. Hucurat Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
1-3.	2.H./25.D.	İman/Peygamberler/Hz. Muhammed
	4.H./3.D.	İslam/İbadet
12.	82.H./3.D.	Gıybet

50. Kâf Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
16.	116. H./2.B.	İman/Allah/Allah'ın Kuluna Yakınlığı

17.	34.H./5.B.	İman/Melekler/Kirâmen Kâtibin
19.	111.H./6-7.D.	Diğer Konular/İnsan
51.	235. H/1. D.	Lafzî İktibaslar

51. Zâriyât Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
15-18.	5.H./9.D.	İhsan/Seher-Gece İbadeti
	93.	
51.	235. H./1.D.	Lafzî İktibaslar
56.	13.H./4.D.	İslam/İbadet
		Diğer Konular/İnsan
58.	121.H./11.B.	İman/Allah/Rezzâk
	225.H./3.B.	

52. Tur Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
19-20.	145.H./4.D.	İman/Ahiret/Cennet

53. Necm Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
9.	39.H./7.B.	Lafzî İktibaslar
57.	89.H./1-6.D.	İman/Ahiret/Kıyamet
	104.H./12.D.	
60.	65.H./9.D.	İhsan/Tevbe

54. Kamer Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
43-48.	83.H./8.D.	İman/Ahiret/Cehennem
49.	205.H./5.B.	İman/Kader
	210.H./4.D.	
	213.H./2.D.	

55. Rahman Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
26.	112.H./1.D.	Diğer Konular/İnsan
		Lafzi İktibaslar
27.	6. H./1.D.	İman/Allah/Allah'ın Zatının Ululuğu
	190.H./2.D.	İman/Allah/Bâkî
	32.H./3.B.	İman/Allah/Zü'l-Celâl
	25.H./5.B.	
	112.H./1.D.	Diğer Konular/İnsan
28.	190.H./2.D.	İman/Allah/Bâkî
66.	141.H./1.D.	İman/Ahiret/Cennet
78.	32.H./3.B.	İman/Allah/Zü'l-Celâl
	25.H./5.B.	

56. Vâkı'a Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
3.	116.H./7.D.	Diğer Konular/İnsan
10-11.	104. H./12. D.	İman/Allah/Kulun Allah'a Yakınlığı
		İslam/İbadet
17-21.	53.H./1.B.	İman/Ahiret/Cennet
	125.H./2.D.	
51-55.	115.H./11.D.	İman/Ahiret/Cehennem
	218.H./15.D.	
74.	6.H./1.D.	İman/Allah/Allah'ın Zatının Ululuğu
88-89.	104. H./12. D.	İman/Allah/Kulun Allah'a Yakınlığı
		İslam/ibadet

57. Hadîd Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
3.	95.H./1.D.	İman/Allah/Evvel Ahir Zahir Batın
20.	30.H./4.D.	İhsan/Dünya Hayatı
	116.H./7.B.	
	213.H./1.D.	
	126.H./2.D.	
22.	142. H./4. D.	İman/Allah/Allah Bir Şeyin Olmasını Dilerse

	205.H./5.B.	İman/Kader
	210.H./4.D.	
	213.H./2.D.	
24.	77.H./8.D.	İhsan/Dünya Hayatı
	144.H./3.B.	
	118.H./3.D.	

59. Haşr Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
7.	142.H./7.D.	İman/Peygamberler/Hz. Muhammed
	124.H./8.D.	
16.	173.H./21.D.	İman/Ahiret/Cehennem
22.	7. H./1. D.	İman/Allah/Allah'ın Varlığı ve Birliği
	141.H./3.D.	İman/Allah/Rahmân
23.	7. H./1. D.	İman/Allah/Allah'ın Varlığı ve Birliği Lafzî İktibaslar
	32.H./2.B.	İman/Allah/Allah'a Sığınmak
	33.H./1.D.	İman/Allah/Cebbâr

60. Mümtehine Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
10.	216.H./4.D.	Mehir

62. Cuma Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
5.	83.H./8.D.	İman/Ahiret/Cehennem
	99.H./6-8.B.	İhsan/Dünya Hayatı
8.	111.H./6-7.D.	Diğer Konular/İnsan

63. Münafikun Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
9.	109.H./4.D.	İhsan/Masiva
	119.H./13.D.	Diğer Konular/Hânümân
10.	4.H./4.D.	İman/Ahiret/Mahşer

	50.H./6.D.	İslam/İbadet
11.	110.H./1.D.	Diğer Konular/İnsan
	111.H./1.D.	

64. Teğâbun Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
1.	138.H./1.D.	İhsan/Zikir
	187.H./2.D.	
14-15.	115.H./13.D.	Diğer Konular/Hânümân
	1.H./11.D.	
	63.H./6.D.	
	119.H.13.D.	
42.	29.H./7.B.	İhsan/Dünya Hayatı

65. Talak Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
5.	65.H./7.D.	İman/Allah/Settâr
	148.H./4.D.	

66. Tahrîm Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
6.	82.H./9.D.	İman/Ahiret/Cehennem
8.	37.H./6.B.	İman/Peygamberler/Hz. Muhammed

67. Mülk Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
2-3.	142.H./1.D.	İhsan/Hikmet
6-8.	112.H./4.D.	İman/Ahiret/Cehennem
13.	157. H./22-23. D.	İman/Allah/Allah Sinelerin Özünü Bilendir
15.	102.H./20.D.	Yeryüzünde Seyahat Etmek/Sefer

68. Kalem Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
34.	240.H./1.D.	İman/Ahiret/Cennet
	250.H./2.D.	

69. Hakka Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
30-32.	115.H./9.D.	İman/Melekler/Melekler Günahkarları Zincire Vuracak
		İman/Ahiret/Mahşer
40-47.	187.H./1.D.	İman/Kitaplar/Kur'an Allah'ın Sözüdür

70. Me'âric Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
4.	141.H./8.D.	İman/Ahiret
34-35.	104.H./1.D.	İslam/Namaz

71. Nuh Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
10.	41.H./12.B.	İman/Allah/Gafûr
	23.H./7.D.	
	188.H./11.D.	

73. Müzzemmil Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
8.	130.H./5.D.	İhsan/Masiva
	102.H./26.D.	
18.	190.H./2.D.	İman/Ahiret/Kıyamet
20.	40.H./3.B.	İman/Peygamberler/Hz. Muhammed
	8.H./4.D.	İslam/Namaz
	93.H.	İhsan/Seher-Gece İbadeti

74. Müddessir Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
1-2-3.	9. H./9. D.	İman/Allah/Allah'ı Tekbir Etmek
	39.H./3. D	Lafzi İktibaslar
19-29.	14.H./2.D.	İman/Ahiret/Cehennem
		Diğer Konular/Cahiller
40-45.	143.H./11.B.	İman/Ahiret/Cehennem
	218.H./17.D.	Diğer Konular/Cömertlik
		Yoksula Yedirmek
	143.H./1 ve 6.B.	Cennet ve Cehennem Ehlinin Konuşmaları
49-51.	3.H./9.D.	İman/Kitaplar/kur'an'ı Anlamak

75. Kıyame Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük/İlgili Yer	Ana Başlık/Yan Başlık
1.	190.H./1.D.	Lafzi İktibaslar
2.	1.H./9.D.	İhsan/Nefis
5-9.	5.H./14.D.	İman/Ahiret/Kıyamet
10.	112.H./5.D.	Lafzi İktibaslar
22-23.	133.H./2.D.	İman/Ahiret/Cennet
	1.H./2.D.	

76. İnsan Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
4.	218.H./9.D	İman/Ahiret/Cehennem
	143.H./9.B.	
5-6.	141.H./1.D.	İman/Ahiret/Cennet
8-10.	218.H./17.D.	Diğer Konular/Cömertlik
		Yoksula Yedirmek
17-18.	141.H./1.D.	İman/Ahiret/Cennet
21.	243.H./17.D.	Lafzi İktibaslar İman/Ahiret/Cennet
	20.H./6.D.	
	141.H./2.D	
25	116.H./1.B	İhsan/Zikir
26.	133.H./13.D.	İhsan/Seher-Gece İbadeti
	93.H.	

27.	9.H./8.D.	İhsan/Dünya Hayatı
-----	-----------	--------------------

77. Murselat Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük/İlgili Yer	Ana Başlık/Yan Başlık
8-10.	190.H./2.D.	İman/Ahiret/Kıyamet
20.	132.H./4.B.	Diğer Konular/İnsan
38.	157.H./14.D.	İman/Ahiret/Mahşer

79. Naziat Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük/İlgili Yer	Ana Başlık/Yan Başlık
6.	190.H./3.D.	İman/Ahiret/Kıyamet
		Lafzî İktibaslar
13-14.	47.H./3.D.	İman/Ahiret/Mahşer
	228.H./7.D.	
40-41.	82.H./5.D.	İhsan/Nefis
	22.H./9-10.D.	

80. Abese Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük/İlgili Yer	Ana Başlık/Yan Başlık
33-37.	5.H./14.D.	İman/Ahiret/Kıyamet
38-41.	102.H./30.D.	İman/Ahiret/Mahşer
	108.H./4.D.	

81. Tekvir Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük/İlgili Yer	Ana Başlık/Yan Başlık
1-3..	190.H./3.D.	İman/Ahiret/Kıyamet

82. İnfitar Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
1.	190.H./2.D.	İman/Ahiret/Kıyamet
1-5.	4.H./4.D.	İman/Ahiret/Mahşer
6.	148.H./9.D.	İman/Allah/Kerim

10-12.	34./5.B.	İman/Melekler/Kirâmen Kâtibin
--------	----------	-------------------------------

83. Mutaffifîn Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
15.	1.H./2.D.	İman/Ahiret/Cennet
	133.H./2.D.	
18-21.	2.H./21.D.	İman/Ahiret/Cennet
27-28.	104. H./12. D.	İman/Allah/Kulun Allah'a Yakınlığı
		İslam/İbadet

84. İnşikak Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük/İlgili Yer	Ana Başlık/Yan Başlık
1-2.	190.H./2.D.	İman/Ahiret/Kiyamet
		Lafzî İktibaslar

85. Burûc Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
11.	5.H./11.D.	İslam/İbadet
	82.H./1.D.	

86. Tarık Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
5-6.	132.H./4.B.	Diğer Konular/İnsan
	219.H./9-10.D.	Lafzî İktibaslar

87. A'lâ Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
14-15.	103.H./1.D.	İslam/Namaz
	139.H./7.D.	Temizlik
16-17.	119.H./9.D.	İhsan/Dünya Hayatı

89. Fecr Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
18.	218.H./17.D.	Yoksula Yedirmek
21-22.	115.H./8.D.	İman/Ahiret/Cennet
		Lafzî İktibaslar
27-30.	115.H./8.D.	İman/Ahiret/Cennet
		İhsan/Nefis

90. Beled Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
18-20.	47.H./3.D.	İman/Ahiret/Mahşer
	228.H./7.D.	

91. Şems Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
9-10..	7.H./15.D.	İhsan/Nefis
	22.H./9-10.D.	

93. Duha Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
2.	127. H./10. D.	İman/Allah/Allah'ın Kuluna Yakınlığı
6.	205.H./3.D.	İman/Peygamberler/Hz. Muhammed
8.	219.H./6.D.	İman/Peygamberler/Hz. Muhammed

97. Kadir Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük/İlgili Yer	Ana Başlık/Yan Başlık
4.	46.H./6.D.	İman/Melekler/Melekler Gökten Yere İner

98. Beyyine Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
---------	----------------	-----------------------

8.	140.H./2-3.D.	İhsan/Zikir
----	---------------	-------------

104. Hümeze Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
1.	82.H./3.D.	Gıybet

107. Maûn Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
1-3.	218.H./17.D.	Yoksula Yedirmek
4-6.	51.H./2.D.	İslam/İbadet
	104.H./1.D.	İslam/Namaz

108. Kevser Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük	Ana Başlık/Yan Başlık
1.	243.H./17.D.	İman/Ahiret/Cennet
2.	103.H./1.D.	İslam/Namaz

110. Nasr Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük/İlgili Yer	Ana Başlık/Yan Başlık
3.	251. H./7.D.	İman/Allah/Tevvab

112. İhlas Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük/İlgili Yer	Ana Başlık/Yan Başlık
1.	7. H./1. D.	İman/Allah/Allah'ın Varlığı ve Birliği
		Lafzî İktibaslar
2.	41.H./2.B.	İman/Allah/Samed

113. Felak Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük/İlgili Yer	Ana Başlık/Yan Başlık
4-5.	92.H./6.B.	Hased

114. Nas Suresi

Ayet Nu	Hikmet/Dörtlük/İlgili Yer	Ana Başlık/Yan Başlık
1-6.	135.H./2.D.	İhsan/Şeytan

DEĞERLENDİRME

Fatihâ'dan Nâs suresine kadar hazırladığımız bu tabloda konular ve hikmetler Kur'ân surelerinin tertip sırasına göre tasnif edildi. Üç sütundan oluşan tablonun birinci sütununda ayet numarası, ikinci sütunda hikmet ve dörtlük/beyit numarası ve üçüncü sütunda ise konu birinci ve ikinci derece başlıklar halinde verildi. Her bir sureye ayrı bir tablo oluşturuldu ve bir ayetle ilgili birden fazla hikmetin kullanıldığı durumlarda ilgili hikmetler aynı ayetin karşısında yeni bir satır eklenerek gösterildi. Oluşturmaya çalıştığımız bu tabloda okuyucu hangi surenin kaçınıcı ayetinde hangi hikmetleri gördüğümüzü ve bu ayet ve hikmeti hangi konu ekseninde değerlendirdiğimizi görebilecektir. Veya sadece bir suredeki hikmetleri merak eden bir okuyucu da aradığını bu tabloda bulabilecektir.

Tablodaki bilgiler incelendiği zaman görülüyor ki Hoca Ahmed Yesevî hikmetlerinde yaklaşık olarak 600 ayete lafzen ve manen işaret etmiştir. Sure sayısı itibarı ile de 114 sureden 96 surenin hikmetlerde işaret edildiği görünmektedir. Kalan 18 sure ise son üç cüz içerisinde dağılmaktadır. Yani hikmetlerde 30 cüzün ilk 27 cüzündeki bütün sureler işaret edilmiştir. İsmi anmadığımız 18 surenin ikisi 28. cüzde, biri 29. cüzde ve on beşi de 30. cüzdedir. Bu durum Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinde neredeyse Kur'ân-ı Kerîm'in tamamına yer verdiğini, vahye bütüncül bir nazarla baktığını göstermektedir.

Tabloya eklediğimiz ayet numaraları sadece dörtlüklerle doğrudan ilişkilendirdiğimiz ayetlerden oluşmaktadır. Fakat bir konuyla ilgili onlarca ayet-i kerîme söz konu olabilmekte iken biz ilgili ayetlerden birkaç tanesini zikredip konuyla ilgili diğer ayeleri dipnotta vermeyi tercih etmiştik. Bu durum nazar-ı dikkate alındığında tabloda gösterdiğimiz 600 civarındaki ayetin sayısı daha da artacaktır.

KONULARINA GÖRE HİKMET VE AYET FİHRİSTİ

Konu	Hikmet Nu.	Sure/Ayet
A		
Ahirete Azık Hazırlamak	4.H./4.D. 146.H./4.D.	Bakara 2/197; Secde 32/12; Zümer 39/58; Münâfikûn 63/10; İnfitar 82/1-5
Ahireti Dünyaya Tercih Edenler	135.H./7.D. 136.H./2.D.	Bakara 2/261; Nisa 4/74
Ahirette Zaman	141.H./8.D.	Me'âric 70/1-4
Akl-ı Selim Sahipleri	194.H./4.D.	Âl-i İmran 3/190
Allah Alemlerden Müstağnidir	102. H./30. D.	Âl-i İmran 3/97; Ankebut 29/6
Allah Bâkî'dir	190.H./1-2.D.	Kasas 28/88; Rahmân 55/27-28
Allah Bir Şeyin Olmasını Dilerse	142.H./4.D.	Bakara 2/117; Ankebut 29/19; Hadîd 57/22
Allah Cebbâr'dır	33.H./1.D.	Haşr 59/23
Allah Evvel Ahir Zahir Batın'dır	95.H./1.D.	Hadîd 57/3
Allah Gafûr'dur	23.H./7.D. 41.H./12.B. 188.H./11.D.	Bakara 2/173; Âl-i İmran 3/155; Kehf 18/58; Tâhâ 20/82; Sâ'd 38/66; Nûh 71/10
Allah Hâlık'tır	21.H./3.D. 79.H./1.D.	En'âm 6/102; Hicr 15/86
Allah Hayy'dır	79.H./1.D. 148. H./9.D.	Âl-i İmran 3/2; Tâhâ 20/111
Allah Her Şeye Kadirdir	3.H./11.D. 133.H./25.D.	Bakara 2/284; Mâide 5/40; Nahl 16/65; Rûm 30/19,50
Allah Hidayete Erdirendir	7. H./4. D. 152. H./2. D.	Nisâ 4/88; A'râf 7/178, 186; İsra 17/97; Kehf 18/17; Zümer 39/37
Allah Kahrâr'dır	29.H./1.D. 108.H./6.D.	Sâ'd 38/65; Mü'min 40/16
Allah Kerîm'dir	148.H./9.D.	Neml 27/40; İnfitar 82/6
Allah Rahîm'dir	143.H./12.B. 148.H./9.D.	Fatiha 1/3; Bakara 2/163
Allah Rahmân'dır	51.H./5.D. 141.H./3.D.	Fatiha 1/3; Bakara 2/163; Zümer 39/53; Fussilet 41/2; Haşr 59/22
Allah Rezzâk'tır	121.H./11.B. 225.H./3.B.	Hûd 11/60; Ankebut 29/60; Zâriyât 51/58
Allah Samed'dir	41.H./2.B.	İhlas 112/2

Allah Settâr'dır	65.H./7.D. 148.H./4.D.	Enfal 8/29; Talak 65/5
Allah Sinelerin Özünü Bilendir	157.H./22-23.D. 145.H./6.D.	Bakara 2/77; Âl-i İmran 3/119; Mâide 5/7; Yûnus 10/61; Neml 27/74; Sebe 34/2; Fâtır 35/38; Mülk 67/13
Allah Tevvâb'dır	251. H. /7. D.	Bakara 2/160; Nasr 110/3
Allah Vehhâb'dır	Münacat/22.B.	Âl-i İmran 3/8; Sâ'd 38/9
Allah Zü'l-Celâl'dir	25.H./5.B. 32.H./3.B.	Rahmân 27,78
Allah'a Boyun Eğmek	56.H./1.D. 65. H./1. D. 87.H./1.D.	Bakara 2/112,238; Âl-i İmran 3/16-17; Hûd 11/23; Meryem 19/96; Zuhruf 43/68-70
Allah'a Kul Olanlar Mahzun Olmayacak	5.H./3.D.	Zümer 39/61; Ahkaf 46/13
Allah'a Sığınmak	4.H./1.D. 11.H./15.D. 32.H./2.B.	Âl-i İmran 3/159; A'râf 7/200; Nahl 16/53,98; Kehf 18/27; Haşr 59/23
Allah'ı Sevmek	8.H./3.D.	Bakara 2/165; Âl-i İmran 3/31; Mâide 5/54; Meryem 19/96
Allah'ı Tekbir Etmek	9. H./9. D.	Müddessir 74/1-3; İsrâ 17/111
Allah'ın Dualara İcabet Etmesi	109.H./7.D.	Bakara 2/186; Mü'min 40/60
Allah'ın Eşyayı Yoktan Var Etmesi	142. H./1.D.	En'âm 6/101; Fâtır 35/1
Allah'ın Kuluna Yakınlığı	116. H./2.B. 126.H./8.D. 127. H./10. D.	Bakara 2/115-186; Kâf 50/16; Duha 93/2
Allah'ın Varlığı ve Birliği	7. H./1. D. 22. H./1. D. 45. H./6.B.	Bakara 2/20-106; En'âm 6/17-18; Yunus 10/31; Ra'd 13/30; Tâhâ 20/8; Enbiya 21/108; Hac 22/5-6; Fâtır 35/3; Mü'min 40/65; Fussilet 41/37; Câsiye 45/2-6; İhlas 112/1
Allah'ın Zâtının Ululuğu	6. H./1.D.	Yâsîn 36/36; Rahmân 55/27; Vâkr'â 56/74
Allah'tan Korkmak	6.H./9.D. 7.H./12.D.	Bakara 2/233; Âl-i İmran 3/200; Mâide 5/88
And Cenneti	53.H./2.B.	Ra'd 13/23-24; Kehf 18/31
Ashab-ı Kehf	146.H./1 ve 3. D.	Kehf 18/10-13, 18-22
Azrail	110.H./1.D. 150.H./5.D. 189.H./1-2.B. 194.H./6.D.	En'âm 6/61; Secde 32/11

C

Cahiller	14.H./2,3,7,10.D. 60.H./15.D. 201.H./12.D.	A'râf 7/199; Furkan 25/63; Kasas 28/55; Müddessir 74/19-29
Cebrail	19.H./8.D.	Bakara 2/97; Nahl 16/102
Cehennem Ehli	15. H./ 8. D. 91.H./2.D. 99.H./6.B. 143.H./3.B. 143.H./11.B. 218.H./15.D.	Bakara 2/79; Nisâ 4/37; Tevbe 9/68-73 ve 34-35; Zümer 39/60-72; Mü'min 40/60; Müddessir 74/40-44
Cehennem Elbiseleri	218.H./15.D.	Hac 22/19-21; İbrahim 14/50
Cehennem İçinde Devamlı Kalma	108.H./1.D.	Bakara 2/39-81; Tevbe 9/68
Cehennem Yiyecekleri	83.H./8.D. 115.H./11.D. 218.H./15.D.	İbrahim 14/16-17; Duhan 44/43; Kamer 54/43-48; Vâkı'â 56/51-55; Saffât 37/64; Cuma 62/5
Cehennemden Kişinin Kendini Koruması	82.H./9.D.	Tahrim 66/6
Cehennem Şiddeti	112.H./1.D. 112.H./4.D. 143.H./5.B. 143.H./9.B. 218.H./9.D. 221.H./7.D.	Bakara 2/206; Âl-i İmran 3/12; Nisa 4/56; A'râf 7/41; Ra'd 13/18; Enbiya 21/100; Şuarâ 26/91; Sebe 34/33; Mü'min 40/71-72; Mülk 67/6-8; İnsan 76/4
Cehennem Yedi Kapısı	12.H./7.D. 20.H./9.D.	Hicr 15/43-44
Cemalullah	1.H./2.D. 133.H./2.D.	Kıyâme 75/22-23; Mutaffifin83/15
Cennet Ehli	53.H./1-2.B. 60.H./4.D. 99.H./10.B. 115.H./8.D. 141.H./1 ve 7. D. 143.H./6.B. 145.H./4.D 150.H./7.D. 218.H./17.D. Münacat/51.B.	Bakara 2/82; Âl-i İmran 3/107,133,191-195; Yunus 10/9; Hicr 15/45-46; Meryem 19/60-61; Hac 22/56; Mü'minûn 1-11; Ankebut 29/90; Fatır 35/29-33; Ahzab 33/41-44; Fecr 89/21,27-30
Cennet Elbiseleri	20.H./6.D 53.H./2.B. 141.H./2.D.	Kehf 18/31; Hac 22/23; İnsan 76/21
Cennet Irmakları	141.H./1.D.	Muhammed 47/15; Rahmân 55/66; İnsan 76/5-6,17-18
Cennet Nimetleri	240.H./1.D. 250.H./2.D.	Tevbe 9/21; Sa'd 38/54; Kalem 68/34
Cennet ve Cehennem Ehlinin Ahirette Konuşmaları	143.H./1 ve 6.B.	A'râf 7/44-50; Müddessir 74/40-45
Cennette Allah'ın Kulundan Razı Olması	35.H./8-9.B.	Tevbe 9/72
Cennette Ebedi Hayat	Münacat/51.B.	Bakara 2/25

Cimrilik	133.H./7.D. 136.H./4.D. 143.H./3.D.	Âl-i İmran 3/180; Tevbe 9/34-35; Mü'min 40/71-72
Cömertlik	218.H./17.D. 40.H./13.B.	Bakara 2/273; Müddessir 74/40-45; İnsan 76/8-10

D

Dini Yalnız Allah'a Has Kılmak	6.H./3.D.	Mü'min 40/14,65
Dua	125.H./3.D.	Fatiha 1/6
Dua Ederken Günah Dolayısıyla Ağlamak	152.H./1.D.	Tevbe 9/82
Duada Korku ve Ümit Arasında Olmak	29.H./1-2. B.	A'râf 7/56; Secde 32/16, Mü'min 40/55
Dualara Allah İcabet Eder	32.H./3.B. 109.H./7.D.	Bakara 2/186; Mü'min 40/60
Duaya Sabır ve Namazla Devam Etmek	11.H./14-19.D.	Bakara 2/45,153; Âl-i İmran 3/117, 135; Yunus 10/44; Nahl 16/41-42; Ahzab 33/48
Duayı Gizlice Etmek	151.H./12.D.	A'râf 7/55,205
Dünya Hayatı Bir Oyun ve Eğlencedir	84.H./5.D. 126.H./2.D.	Ankebut 29/64; Muhammed 47/36; Hadîd 57/20
Dünya Hayatı Bir Pazar Gibidir	192.H./3-4.D.	Bakara 2/16
Dünya Hayatı Bir Pazar Gibidir	192.H./3-4.D.	Tevbe 9/111; Bakara 2/16
Dünya Hayatı İçin Gam Çekmemek	77.H./8.D. 118.H./3.D. 144.H./3.B.	Âl-i İmran 3/185; En'âm 6/32; Muhammed 47/36; Hadîd 57/24
Dünya Hayatı Meşekkat ve İmtihan Yurdudur	8.H./12.D. 29.H./7.B. 81.H./2.D. 125.H./1.D.	Bakara 2/156,214; Nisa 4/78; Ankebut 29/2-3; Teğabün 64/42
Dünya Hayatının Faniliği	30.H./4.D. 116.H./7.B. 206.H./10.D. 213.H./1.D.	Bakara 2/134; Yunus 10/23; Ra'd 13/26; Mü'min 40/39; Hadîd 57/20
Dünya Malı İçin Rüşvet Vermek	99.H./6-8.B. 119.H./9.D.	Bakara 2/188; Nisâ 4/29; Şura 42/36; A'lâ 87/16-17
Dünya Malına Heves Etmemek	86.H./10.D.	Kasas 28/79
Dünya Nimetleri İnsanın İstifadesine Verilmiştir	145.H./3.D.	Nahl 16/13
Dünyada Ahiret İçin Azık Hazırlamak	146.H./4.D.	Bakara 2/197
Dünyayı Ahirete Tercih Edenler	9.H./8.D. 49.H./6.D. 86.H./4.D. 90.H./8.B. 108.H./10.D.	Bakara 2/41,200; Âl-i İmran 3/14,77,187; Mâide 5/44; A'râf 7/169; Enfal 8/67; Nahl 16/95; Tâhâ 20/131; Lokman 31/33; Şura 42/20; İnsan 76/27

	133.H./9.D.	
--	-------------	--

E

Elest Bezmi	2.H./4.D. 13.H./4.D. 119.H./10.D. 142.H./1.D.	Mâide 5/7; A'râf 7/172
Emri Bi'l-Ma'ruf Nehyi Ani'l-Münker	2.H./23.D. 5.H./7.D. 139.H./9.D. 201.H./5.D.	Âl-i İmran 3/104,110,114; Mâide 5/79; A'râf 7/199; Tevbe 9/67,71; Lokman 31/17
Erenler/Veliler	2.H./23.D. 123.H./14.D. 166.H./1.D.	Nisa 4/69; Tevbe 9/119
Esmâü'l-Hüsnâ İle Dua Etmek	51.H./5.D. 148.H./9.D.	A'râf 7/180

F

Firavun	152.H./1.D. 91.H./7.D. 191.H./8-9. D. 143.H./1.D.	Tâhâ 20/25-28; Kasas 28/76-82; Mü'min 40/46
Firdevs Cenneti	60.H./4.D.	Kehf 18/107-108; Mü'minûn 23/10-11

G

Gece Namazı/Teheccüt	8.H./4.D.	İsra 17/79; Furkan 25/64; Müzzemmil 73/20
Gıybet	82.H./3.D.	Hucurat 49/12; Hümeze 104/1

H

Hac	67.H./1-2. B. 242.H./6-7.D.	Hac 22/27-29
Haman	91.H./7.D. 191.H./8-9. D. 143.H./1.D.	Kasas 28/76-82; Mü'min 40/46
Hânümân/Aile	1.H./11.D. 115.H./13.D. 119.H./13.D. 216.H./2.D.	Enfal 8/28; Tevbe 9/24; Nur 24/37; Münâfikûn 63/9; Teğâbun 64/14-15
Harama Bakmamak	18.H./3.D. 187.H./5.D.	Nur 24/30-31
Hased	92.H./6.B.	Felak 113/4-5
Hikmet	1.H./1.D. 5.H./6.D. 142.H./1.D. 159.H./4.D. 227.H./13.D.	Âl-i İmran 3/58; Yunus 10/1,42; Nahl 16/125; Neml 27/29-30,80; Rum 30/27; Yâsîn 36/2; Zuhruf 43/80, Mülk 67/2-3
Huriler ve Gılman	20.H./6.D. 53.H./1.B.	Duhan 44/54; Tûr 52/19-20; Vâkiâ 56/17-21

	125.H./2.D. 141.H./2.D. 145.H./4.D.	
Hz. Âdem	157.H./9.D. 10.H./8.D.	Bakara 2/37; Âl-i İmran 3/59; İsrâ 17/61; Rûm 30/20
Hz. Eyyub	56.H./2.D. 178.H./6.D.	Bakara 2/61; Âl-i İmran 3/21; En'âm 6/85; Enbiya 21/83
Hz. İbrahim	7.H./5.D. 117.H./3.B. 139.H./14.D.	Enbiya 21/68-69; Ankebut 29/24; Saffat 37/102
Hz. İdris	215. H./3.B. 245.H./8.D.	A'râf 7/59; Meryem 19/56-57; Ankebut 29/14
Hz. İsa	191.H./9.D. 215.H./5.B.	Âl-i İmran 3/55
Hz. İsmail	7.H./5.D. 117.H./3.B. 139.H./14.D.	Enbiya 21/68-69; Ankebut 29/24; Saffat 37/102
Hz. Musa	63.H./4.D. 215.H./2-4.B.	A'râf 7/142-143; Tâhâ 20/9-14; Kasas 28/29-30
Hz. Musâ'nın Duası	152.H./1.D.	Tâhâ 20/25-26
Hz. Nuh	215. H./3.B. 245.H./8.D.	A'râf 7/59; Meryem 19/56-57; Ankebut 29/14
Hz. Peygamber Âlemlere Rahmettir	252.H./8.D. 80.H./1.D.	Enbiya 21/107
Hz. Peygamber Kötülüğü İyilikle Savar	40.H./9.B.	Mü'minûn 23/96; Fussilet 41/34
Hz. Peygamber Müslümanlara Canlarından Daha Kıymetlidir	10.H./12.D.	Ahzab 33/6
Hz. Peygamber Son Peygamberdir	39.H./2.B.	Ahzab 33/40
Hz. Peygamber ve Gece Namazı	40.H./3.B.	İsra 17/79; Müzzemmil 73/20
Hz. Peygamber ve Onunla Olanlar Mahşer Günü Utandırılmayacak	37.H./6.B.	Tahrim 66/8
Hz. Peygamber'in Dünya Malına Olan Mesafesi	90.H./8.B.	Tevbe 9/55,85; Tâhâ 20/131; Ahzab 33/28-29
Hz. Peygamber'in Fakir Olması ve Ashabına Yumuşak Davranması	219.H./6.D.	Âl-i İmran 3/159; Duha 93/8
Hz. Peygambere İtaat/Sünnete Bağlılık	142.H./7.D. 124.H./8.D.	Ahzab 33/36; Haşr 59/7
Hz. Peygambere Karşı Saygılı Olmak	2.H./25.D.	Nur 24/62-63; Hucûrât 49/1-3
Hz. Peygambere Salavat Getirmek	39.H./1.B. 142.H./72.D.	Ahzab 33/56
Hz. Peygamberin Ümmetine Düşkünlüğü	142.H./6.D.	Tevbe 9/128
Hz. Peygamberin Yetim Oluşu	205.H./3.D.	Duha 93/6

Hz. Süleyman	70.H./3.B.	Enbiya 21/81; Neml 27/16-17
Hz. Şuayb	221.H./10.D.	A'râf 7/85,92
Hz. Yahya	56.H./2.D. 178.H./6.D.	Bakara 2/61; Âl-i İmran 3/21; En'âm 6/85; Enbiya 21/83
Hz. Yakup	56.H./3.D. 139.H./12.D. 243.H./7.D.	Yusuf 12/10,20,84
Hz. Yunus	56.H./3.D.	Saffat 37/142
Hz. Yusuf	56.H./3.D. 139.H./12.D. 243.H./7.D.	Yusuf 12/10,20,84
Hz. Zekeriya	56.H./2.D. 178.H./6.D.	Bakara 2/61; Âl-i İmran 3/21; En'âm 6/85; Enbiya 21/83

İ

İbadet Edenler Mahzun Olmayacak	5.H./11.D. 82.H./1.D.	Rum 30/15; Zümer 39/61; Bürûc 85/11
İbadetin Boşa Gitmesi	4.H./3.D.	Âl-i İmran 3/21-22, Muhammed 47/32-33; Hucurat 49/2
İbadetle Kulun Allah'a Yakınlık Kazanması	104. H./12. D.	Âl-i İmran 3/45; Vâkıâ 56/10-11, 88-89; Mutaffifîn 83/27-28
İbadetsiz Geçen Ömrün Pişmanlığı	50.H./6.D.	Mü'minûn 23/99-100; Secde 32/12; Zümer 39/58; Münâfikûn 63/10
İhtiyarlık/Erzel-i Ömr	1.H./21.D.	Nahl 17/70; Rum 30/54; Yâsîn 36/68
İlim/Âlim	79.H./10.D. 124.H./4.D. 171.H./1 ve 3. D.	Bakara 2/44; Ankebut 29/43; Fatır 35/28
İnsan Mutlaka Ölecek/Her Nefis Ölümü Tadacak	106.H./4.B. 110.H./1.D. 111.H./1.D. 111.H./6-7.D. 112.H./1.D.	Nisa 4/78; A'râf 7/34; Hicr 15/5; Nahl 16/61; Enbiya 21/35; Ankebut 29/57; Kaf 50/19; Rahman 55/26-27; Cuma 62/8; Münâfikûn 63/11
İnsan Nankördür	139.H./11.D.	İbrahim 14/34; İsra 17/67; Hac 22/66
İnsan Topraktan Yaratılmıştır	10.H./8.D.	Âl-i İmran 3/59; Rum 30/20; Fâtır 35/11
İnsanın Aslı Bir Damla Sudur	132.H./4.B. 144.H./5.B.	Secde 32/7-9; Tâhâ 20/55; Kehf 18/37; Murselat 77/20; Tarık 86/5-6
İnsanın Yaratılış Gayesi	13.H./4.D.	Zâriyât 51/56
İnsanın Yaratılış Gayesi	13.H./4.D.	Zâriyât 51/56
İnsanlar Farklı Farklıdır	116.H./6-7.B.	En'âm 6/165; Nahl 16/71; Vakıa 56/3
İnsanlardan Bazıları Hayvanlar Gibidir/Belhum Edall	107.H./3.D. 136.H./5.D.	A'râf 7/179; Furkan 25/44; Muhammed 47/12

	191.H./6.D.	
İsrafil	112.H./1.D.	Mü'minûn 23/101; Yâsîn 36/53

K

Kader	205.H./5.B. 210.H./4.D. 213.H./2.D	En'âm 6/59, Ahzâb 33/38, Kamer 54/49, Had3id 57/22
Kalpleri Taşlaşanlar	137.H./9.D.	Bakara 2/74
Karun	91.H./7.D. 191.H./8-9.D.	Kasas 28/76-82
Kelime-i Şehadet	57.H. 142.H./2.D.	Saffat 37/35, Muhammed 47/19, Fetih 48/29
Kevser Havuzu	20.H./6.D. 243.H./17.D.	İnsan 76/21; Kevser 108/1
Kınayıcıların Kınamasından Korkmamak	108.H./9.D.	Maide 5/54
Kıyametin Alametleri	190.H./2-3.D.	Müzzemmil 73/18; Murselât 77/8-10; Nâziât 79/6; Tekvir 81/1-3; İnfitar 82/1; İnşikak 84/1-2
Kıyametin Şiddeti	5.H./14.D. 82.H./10.D.	Enbiya 21/49; Nûr 24/37; Kıyâme 75/5-9; Abese 80/33-37
Kıyametin Yakınlığı	89.H./1-6.D. 104.H./12.D.	Ahzab 33/63; Şura 42/17; Necm 53/57
Kibir	1.H./3.D. 91.H./2.D. 119.H./9.D. 194.H./3-4.D.	Nisa 4/36,173; Zümer 39/60; Nahl 16/23,29; İsra 17/37; Lokman 31/18
Kirâmen Kâtibin Melekleri	34.H./5.B. 148.H./3.D.	Duhan 44/28-29; Kâf 50/17; İnfitar 82/10-12
Kul Hakkı	144.H./3.B.	Bakara 2/188
Kulun Allah'a Yakınlığı	104.H./12.D.	Âl-i İmran 3/45; Meryem 19/52; Vâkı'â 56/10-11, 80-89; Mutaffifîn 83/27-28
Kur'an Allah'ın Sözüdür	187.H./1.D.	Tâhâ 20/4; Secde 32/2; Zümer 39/1; Hâkka 69/40-47
Kur'an Okunurken Onu Dinlemek	1.H./5.D.	A'râf 7/204
Kur'an'ı Anlamak	3.H./9.D.	Muhammed 47/24; Müddessir 74/49-51

M

Mahşer Günü Bütün İnsanların Bir Araya Toplanması	157.H./14.D.	A'râf 7/44; Hûd 11/103; Murselât 77/38
Mahşer Günü Hasret ve Pişmanlık İçinde Olmak	173.H./22.D. 217.H./11.B.	En'âm 6/27; Furkan 25/27-28; Ahzab 33/66; Zümer 39/58
Mahşer Günü Kör Olanlar	4.H./3.D.	Tâhâ 20/124

Mahşer Günü Terazi Kurulması	150.H./9.D. 103.H./1.D. 102.H./1.D.	Enbiya 21/47; Zümer 39/69; Mü'min 40/20
Mahşer Günü Yüzü Aydın Olanlar	102.H./30.D. 108.H./4.D.	Âl-i İmran 3/106; Abese 80/38-41
Mahşer Günü Yüzü Kara Olanlar	108.H./4.D.	Âl-i İmran 3/106; Zümer 39/60; Abese 80/38-41
Mahşerde Azalarının Kişiye Şahitlik Etmesi	34.H./8.B. 142.H./4.D.	Nur 24/24; Yâsîn 36/65; Fussilet 41/20
Mahşerde Mahzun Olmayacak Kullar	140.H./4-5.D.	Bakara 2/112,162; Âl-i İmran 3/134
Mahşerde Sağ ve Sol Ehli	47.H./3.D. 228.H./7.D.	Nâziât 79/13-14; Beled 90/18-20
Mahşerde Sarhoşluk	123.H./7.D.	Hac 22/1-2
Mahşerde Zincire Vurulanlar	115.H./9.D.	Mü'min 40/71-72; Hâkka 69/30-32
Manen Sağır Olanlar	159.H./4.D.	Enbiya 21/45; Neml 27/80
Mâsivâ	102.H./26.D. 109.H./4.D. 130.H./5.D. 138.H./3.D.	Nur 24/37; Münâfikûn 63/9; Müzzemmil 73/8
Mehir	216.H./4.D.	Nisa 4/4; Mümtehine 6/10
Melekler	2.H./18.D. 53.H./3.B. 115.H./5.D.	Zümer 39/75; Mü'min 40/7; Fussilet 41/12
Melekler Gökten Yere İner	46.H./6.D.	Meryem 19/64; Furkan 25/25; Kadir 97/4
Melekler Günahkarları Zincire Vuracak	115.H./9.D.	Mü'min 40/71-72; Hâkka 69/30- 32
Melekler Hz. Adem'e Secde Etiler	83.H./6.D.	Bakara 2/34; İsra 17/61
Melekler İnsanların Bağışlanması İçin Dua Ederler	64.H./12.D.	Ahzab 33/43; Şura 42/5
Meleklerin Laneti	240.H./4.D.	Bakara 2/161; Âl-i İmran 3/87
Mikail	18.H./28.D.	Bakara 2/98
Münafıklardan Yüz Çevirmek	60.H./15.D.	Nisa 4/81
Müslüman Malını ve Canını Allah'a Satar	125.H./4.D.	Bakara 2/16; Tevbe 9/111
Müslümanın Malını Canını Allah'a Satması	125.H./4.D.	Tevbe 9/111

N

Namaza Hassasiyet Göstermek	104.H./1.D.	Mü'minûn 23/1-9; Me'âric 70/34-35; Mâ'ûn 107/4-6
Namazın Beş Vakit Olması	200.H./4.B.	Hûd 11/114.; İsra 17/78; Rum 30/17-18

Namazın Farz Olması	103.H./1.D.	Tâhâ 20/132; A'lâ 87/14-15; Müddessir 74/43; Kevser 108/2
Nefis	1.H./9 ve 20.D. 7.H./9 ve 15.D. 22.H./9-10.D. 82.H./5.D. 115.H./8.D.	Yusuf 12/53; Kıyame 75/2; Nâziât 79/40-41; Fecr 87/27-30; Şems 91/9-10

O

Oruç	103.H./1.D. 113.H./5.D.	Bakara 2/183; Tevbe 9/112
------	----------------------------	---------------------------

Ö

Ölüm Gelene Kadar İbadet Etmek	139.H./9.D.	Hicr 15/99
--------------------------------	-------------	------------

R

Rıdvan	150.H./7.D.	R'ad 13/23-24; Zümer 39/73
Riya	51.H./2.D. 133.H./27.D.	Bakara 2/264; Nisâ 4/38; Mâ'un 107/4-6

S

Sabır ve Namaz ile Dua Etmek	11.H./14.D.	Bakara 2/45-153
Sabır ve Şükür	5.H./4.D.	Bakara 2/152-153; Nisa 4/147; İbrahim 14/5
Samiri	248.H./5.D.	Tâhâ 20/25-28, 85
Seher/Gece İbadeti	5.H./9.D. 93.H. 82.H./5.D. 91.H./1-2.D. 133.H./13.D.	Âl-i İmran 3/16-17; İsrâ 17/79; Furkan 25/64; Secde 32/16-17; Zümer 39/9; Zâriyât 51/15-18; Müzzemmil 73/20; İnsan 76/26
Sekar Ateşi	14.H./2.D.	Müddessir 74/19-29
Selam Cenneti	59.H./14.D.	En'âm 6/127
Sırat Köprüsü	34.H./10.B. 240.H./5.D.	Meryem 19/71
Sûra Üfürülme ve Kabirden Kalkma	112.H./1.D.	Mü'minûn 23/101

Ş

Şehitlik	9.H./5.D. 102.H./19.D.	Bakara 2/154; Âl-i İmran 3/169- 170; Ahzab 33/23
Şeytan Allah'ın Zikrinden Alıkoyar	1.H./20.D.	Zuhruf 43/36
Şeytan Hz. Âdem'e Secde Etmedi	10.H./8.D. 83.H./6.D.	Bakara 2/34; A'râf 7/12; Hicr 15/32-35; İsrâ 17/61
Şeytan İnsana Düşmandır	78.H./2.D.	En'âm 6/142

Şeytan İnsana Vesvese Verir	135.H./2.D.	A'râf 7/200; Mü'minûn 23/97-98; Nâs 114/1-6
Şeytan İnsanı Doğru Yoldan Saptırır	79.H./1.D.	Ankebut 29/38; Yâsîn 36/59-61;
Şeytan İnsanı Fakirlikle Korkutur	121.H./11.B.	Bakara 2/268
Şeytan İnsanı Yüzüstü Bırakır	173.H./21.D. 173.H./22.D.	En'âm 6/27; İbrahim 14/22; Ahzâb 33/36; Zümer 39/58, Haşr 59/16
Şeytan'ın Lanetli Olması	1.H./12.D. 78.H./2.D. 79.H./1.D.	Bakara 2/168-208; Nisa 4/118; Hicr 15/39-40
Şeytanın İhlâslı Kullara Tesirinin Olmaması	1.H./12.D.	Sâd 38/82-83

T

Temizlik	139.H./7.D.	Bakara 2/22; A'lâ 87/14-15
Tevbe/ Ölüm Gelmeden Önce	9.H./6.D. 105.H./8.D.	Zümer 39/53-55
Tevbe/Günah Dolayısı ile Ağlamak	65.H./9.D. 83. H./2-3.D.	Tevbe 9/82; Necm 53/60
Tevbe/Günaha Pişmanlık Duymak	145.H./1.D.	Nisa 4/17
Tevbe/Kabul Olunmayan Tevbe	159.H./2.D.	Bakara 2/200; Nisa 4/18
Tevhid Ağacı	135.H./6-7.D. 176.H./1 ve 10.D.	İbrahim 14/24-25

Y

Yeryüzünde Seyahat Etmek/Sefer	100.H./2.B. 102.H./20.D.	Hac 22/46; Ankebut 29/20; Mülk 67/15
Yoksula Yedirmek	218.H./17.D.	İsra 17/26; Müddessir 74/40-45; İnsan 76/8-10; Fecr 89/18; Maun 107/1-3
Yüzlerinde Nişan Olanlar	165.H./5.D.	Fetih 48/29

Z

Zekat	46.H./3.D. 136.H./5.D.	Bakara 2/43, 110, 277; Nur 24/56; Fussilet 41/7
Zikir/ Sabah Akşam	116.H./1.B	A'râf 7/205; Ahzab 33/41-42; İnsan 76/25
Zikir/Akl-ı Selim Sahiplerinin Zikri	82.H./8.D.	Âl-i İmran 3/191
Zikir/Allah Anıldığında Kalpleri Ürperenler	140.H./2-3.D.	Enfal 8/2; Hac 22/35; Zümer 39/23; Beyyine 98/8
Zikir/Eşyanın Zikri	138.H./1.D. 187.H./2.D.	Hac 22/18; Nur 24/41; Teğâbun 64/1
Zikir/Gönüller Allah'ı Anmakla Huzura Kavuşur	48.H./5.D. 93.H./11.B.	Ra'd 13/28

DEĞERLENDİRME

Bir önceki tabloda Fatıha sûresinden Nâs sûresine kadar sûre ve ayet dağılımlarını değerlendirmiştik. Her sûreyi kendi içinde tasnif edip birinci sütunda ayet numaralarını, ikinci sütunda hikmet ve dörtlük/beyit numaralarını, üçüncü sütunda ise birinci ve ikinci derece başlıklarla birlikte konuyu vermeye çalışmıştık. Örneğin zikre dair olan bir ayet-i kerimenin konu sütununu “İhsan/zikir” olarak ifade etmiştik. Fakat bu tabloda konuları birinci ve ikinci derece başlıklar ile ifade etmek yerine ayrıntılı başlıklar vermeyi tercih ettik. Örneğin zikre dair olan “İhsan/zikir” kullanımı yerine “Zikir/gönüller Allah’ı anmakla huzura kavuşur” şeklinde mümkün olduğu kadar alt başlıklar halinde vermeye gayret ettik. Bu şekilde hikmetlerde ve Kur’ân’da konu ortaklığı ile konu dağılımı görülebilir bir hale geldi. Her bir konu alfabetik sıraya göre sıralandı ve bir konuya dair zikrettiğimiz bütün hikmetler ve ayetler aynı satır içerisinde bir araya getirildi. Fakat konular değerlendirilirken ifade ettiğimiz üzere bazen bir mefhum ile ilgili onlarca ayet ve onlarca dörtlük olabilmektedir. Örneğin yine zikre dair belki bütün ayetleri görmeye gayrettik ama Divan-ı Hikmet’te zikir kavramı iki yüzden fazla telaffuz edilmiştir. Bütün dörtlükleri de ilgili ayetlerle ilişkilendirmek imkan dahilinde değildir. Ayet-i kerimelerin mefhumları hangi dörtlüklerde kendini daha bariz hissettiriyor ise o dörtlükleri tablolara ekledik. Bu bakımdan Divan-ı Hikmet’teki vahiy kaynaklı ifadelerin bu tabloya eklediğimiz hikmet ve dörtlük numaralarıyla mahdut olmadığını peşinen ifade etmek durumundayız.

Hikmetlerde olduğu gibi ayet-i kerimelerde de sadece hikmetlerle ilişkilendirdiklerimizi buraya not ettik. Konuyla ilgili diğer ayetleri ise genellikle ilgili ayet meallerinden sonra dipnotta göstermeye gayret ettik.

Netice itibarı ile bu tablo bize hikmetlerdeki vahiy kaynaklı konuları göstermektedir ve konuyla ilgili çalışma yapacak olan kişilerin de işlerini bir nebze kadar kolaylaştıracaktır.

SONUÇ

Yaptığımız çalışma, bütünüyle ele alındığında Hoca Ahmed Yesevî ve onun hikmetleri hakkında bazı tespitler yapmamıza imkan tanımıştır. İlk olarak ifade etmeliyiz ki Hoca Ahmed Yesevî'nin hayranlık veren bir vahiy bilgisi vardır. Bu bilgi, Kur'ân-ı Kerîm'in bir kısmına veya bazı surelerine dair değil tamamına yöneliktir. Tablolardan anlaşıldığı kadarıyla hikmetlere kaynaklık eden ayetler Kur'ân'ın neredeyse tamamına yayılmış haldedir. Bu bilgiler bize hemen şu kapıyı aralar; Hoca Ahmed Yesevî bir konuyla ilgili bütün ayetleri bilerek söz söylemektedir. Bu durum da onun hikmetlerindeki vahiy bilgisinin yoğunluğunu artırmaktadır. Öyle ki bir dörtlükte bir konuyla ilgili bütün ayetlerin dikkate alındığı söz konusu olabilmektedir.

Hikmetlerde kullanılan konular ile Kur'ân konuları arasında da müthiş bir uyum olduğunu fark ettik. Bir konu Kur'ân'da ne kadar anlatılıyorsa hikmetlerde de o kadar üzerinde durulduğunu gördük. Örneğin namaz ve zekat hususunda ayetler genel bir emir olarak namazın kılınması ve zekatın verilmesi üzerinedir ve bu ibadetler hakkında ayetlerde ayrıntılı bilgi söz konusu değildir. Hikmetlerde de namaz ve zekata dair ifadeler bu yöndedir. Kur'ân-ı Kerîm'de zikir ve dünya hayatı üzerinde sık sık durulduğunu görürüz. Hikmetlerde de zikre ve dünyaya dair söylenen ifadeler vahiyle uygunluk göstermekte ve sıklıkla tekrarlanmaktadır. İdris aleyhisselam Kur'ân-ı Kerîm'de iki ayette sadece ismen zikredilir ve bu ayetlerde Allah "Kitapta İdris'i de an/hatırla" der. Hikmetlerin tamamına bakıldığı zaman İdris peygamberin bir defa ismen zikredildiği görülür. Bu açıdan da hikmetlerin vahye uygun olduğu fark edilir.

Hoca Ahmed Yesevî'nin sağlam bir itikada sahip olduğunu ve iman esasları hakkında vahiyde bildirilen hemen her bilgiyi bildiğini ve bunları hikmetlerine yansıttığını söyleyebiliriz. Kur'ân-ı Kerîm'de ismi zikredilen 25 peygamberden 16 peygamber hikmetlerde dile getirilmiştir. Bu bakımdan Hoca Ahmed Yesevî'nin peygamber kıssaları hususunda epeyce bilgi sahibi olduğunu söyleyebiliriz. Hoca

Ahmed Yesevî'nin Hz. Peygamber'e olan muhabbetinin, bağlılığının vahiy kaynaklı olduğunu da söyleyebiliriz.

Hoca Ahmed Yesevî'nin Kur'ân-ı Kerîm bilgisi yüzeysel değil derinlemesindedir. Yani sadece herkesin bildiği peygamber kıssaları ile sınırlı değil bilakis vahyin ince konuları ile de örüntülüdür. Örneğin İbrahim suresinde bir temsil olarak anlatılan tevhid ağacını Hoca Ahmed Yesevî hikmetlerinde ustalıkla kullanmıştır. Me'âric suresinde ise ahiretteki bir günün bu dünya ile kıyaslandığı vakit elli bin yıla tekabül ettiği bilgisi vardır ve bu bilgi hikmetlerde kullanılır. Örnekler gösteriyor ki Hoca Ahmed Yesevî vahyin spesifik/özel konularına da vakıftır ve bu bilgileri hikmetlerinde ustalıkla kullanmıştır.

Hikmetlerde lafzen bir ayetin zikredildiği durumlarda da dikkatimizi celbeden bir durum söz konusudur. Hoca Ahmed Yesevî bir ayetin lafzını hikmetinde zikrettiği zaman genellikle o ayetin mealini, anlamını veya özünü aynı dörtlük içinde ifade etmiştir. Bu durum onun, vahyin anlaşılması hususunda bir gayret taşıdığını gösterir. Hikmetlerin sahip olduğu bu özellik Hoca Ahmed Yesevî'nin verdiği bilgilerin İslam dini açısından doğru ve güvenilir olduğunu da gösterir. Divan-ı Hikmet'te bir konu hakkındaki dörtlükler bir arada değerlendirildiği vakit esasında vahyin bu hususta öngördüğü sonuca ulaşmak mümkün olabilmektedir. Bu durum hikmetlere canlılık ve tazelik katmakta ve sahip olduğu vahiy müktesebatı sayesinde zamanı aşabilmektedir.

Bütün bunların neticesinde Hoca Ahmed Yesevî'nin hayata vahyin penceresinden baktığını, hayatına vahye göre yön verdiğini, eşyayı vahyin değer yargıları ile değerlendirdiğini görüyoruz. "Benim hikmetlerim Sübhân'ın fermânı/Okuyub bilsen hepsi Kur'ân'ın anlamı" diyen Hoca Ahmed Yesevî'nin bu söyleminde haklı ve samimi olduğunu, hikmetlerinin neredeyse tamamında Sübhân'ın fermanı olan ayet-i kerimelerin etkili olduğunu, hikmetlerin vahyin gölgesinde bir söyleme büründüğünü ve yine hikmetlerin vahyin boyasıyla boyandığını fark ediyoruz.

Divan-ı Hikmet'in sahip olduğu bu yapı sayesinde İslam dinine yeni girmiş fakat Arapça bilmeyen Türkler arasında vahyin anlaşılması konusunda önemli bir görev ifa ettiğini söylemek de imkan dahilindedir. Okuma yazma bilmeyen bir müslüman, hikmetleri dinlemesi halinde Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan pek çok bilgiye ulaşabilmektedir.

Divan-ı Hikmet sahip olduğu bu özellikleri ile edebiyatımızda yeni bir sayfa açmış, din dilini oluşturmuş, şiirle din anlatmanın ve şiirden din öğrenmenin sınırlarını çizmiş kurucu bir metindir. Bu noktada Hoca Ahmed Yesevî hikmet geleneği ile İslam dinini öğretmenin kapılarını aralamış ve din dilinin inşasında mühim bir yapı oluşturmuştur. Zira Divan-ı Hikmet'teki konular kendinden sonra yazılan divan-ı ilahiyatlar için bir emsal olmuştur. Mutasavvıf şairler Hoca Ahmed Yesevî ile Yunus Emre'nin açtığı vadide yürümüşler, Yesevî'nin ve Yunus'un öngördüğü çizginin dışına pek fazla çıkmamışlardır. Bu durum bize diğer mutasavvıf şairlerin divanlarında da vahyin kavî bir etkisinin olduğunu söyler.

Yaptığımız çalışma iktibas sanatına yeni bir bakış açısı sunması bakımından da değerlendirilebilir. Zira son zamanlara kadar iktibas denilince ayetin lafzen veya mealen kullanıldığı durumlar bilinmekteydi. Oysa bir ayetin mefhumunun, özünün kullanılması da iktibas sanatının bir alt dalı olarak değerlendirilebilmektedir. Öyle ki bu tarz kullanımın ne denli yoğun olduğu da yaptığımız çalışmada temaşa edilebilmektedir.

Mutasavvıf şairlerin nutk-ı şerifleri değerlendirilirken iktibas sanatının bu yönünü de dikkate almak ve bir sûfinin kaleminden çıkan şiirde ilk bakışta bir ayet gözükme bile konuyla ilgili ayetlere bakmak fayda getirecektir ve söz konusu şiir hakkında daha rahat değerlendirme yapma imkanı tanyacaktır. Bu durum Hoca Ahmed Yesevî ile başlayıp Yunus Emre ile devam eden şiir vadisinin en bariz özelliklerinden birisi olarak telakki edilebilir. Bununla birlikte yaptığımız çalışmada denediğimiz "iman-islam-ihsan" metodunun diğer mutasavvıf şairlerin divanlarına da uyarlanabileceğini ve bu yaklaşımın Türk İslam Edebiyatı alanında daha kuşatıcı bir tasnif oluşturacağını gördük.

Çalışmamız esnasında fark ettiğimiz bir diğer konu ise Türk İslam Edebiyatı dinî edebî türleri ile ilgilidir. Bu türlerin başında Cenab-ı Allah ile ilgili olarak Tevhid, Münâcât ve Esmâü'l-Hüsnâlar gelmektedir. Bu üç türün de kaynağında vahyin olduğunu rahatlıkla ifade edebiliriz. Örneğin Hoca Ahmed Yesevî'nin "Bir ü Bâr" olarak tarif ettiği şey tevhid ile vahdet-i vücûdu işaret etmektedir. Konuyla ilgili zikrettiğimiz ayetlerde ise Allah'ın varlığı ve birliği konusunda bütün alemin bir ayet/şahit olduğu vurgulanmaktaydı. Bu bakımdan tevhidlerin tam anlamıyla anlaşılabilmesi tevhidlerde anlatılan konularla ilgili ayet-i kerimelerin bilinebilir olması ile doğrudan alakalıdır. Münâcâtlar için de benzer bir durum söz konusudur. Zirâ münâcât kavramının manası dahi A'râf suresi 205. ayetten mülhemdir. Bu bakımdan münâcâtlar değerlendirilirken en azından dua ayetlerine bakılmadır.

Hz. Peygamber ile ilgili edebî türlerin başında ise na'tlar gelmektedir ve hemen her şairin na't türüne dair söylediği bir şeyler mutlaka vardır. Bilhassa mutasavvıf şairlerin na'tları düşünüldüğünde bazı ayet-i kerimeleri hatırlamak faydalı olacaktır. Örneğin Ahzab sûresi mü'minler için Hz. Peygamber'in canlarından daha kıymetli olduğunu haber verirken Tevbe sûresinden Hz. Peygamber'in ümmetine çok düşkün olduğunu, ümmetin sıkıntıya düşmesinin O'na çok ağır geldiğini okuyoruz. Ayet-i kerimelerin çizdiği çerçevede mü'minler ile Hz. Peygamber arasında candan öte bir sevgi bağının olduğunu görüyoruz. Bu bakımdan bir şairin Hz. Peygamber'e canını feda ediyor olması sıradan bir sevgi tezahürü olarak telakki edilmemelidir. Bilakis vahyin bu hususta öngördüğü bir sevgi ölçüsü olarak anlaşılmalıdır. Hoca Amed Yesevî'nin "Mustafa'ya cânını kurbân eylemez misiz" demesi, Yunus Emre'nin "Canım kurbân olsun senin yoluna" diye yakarması vahyin çizdiği sınırlar dahilinde değerlendirilmelidir. Bu noktada bilhassa Cenab-ı Hak ile ilgili türlerden olan tevhidler ile münâcâtlar ile Hz. Peygamber ile ilgili bir tür olan na'tlar anlatılırken, okunurken konuları ihata eden ayetlerin öncelikle hatırlanması, şairlerin bu husustaki tutumlarının daha rahat ve daha net anlaşılmasına olanak sağlayacaktır.

İşaret etmek istediğimiz bir diğer husus ise Kur'ân-ı Kerîm'de muttakî olarak nitelenen ve kurtuluşa ereceği müjdelenen kullarla, edebiyatımızda âşık, derviş gibi isimlerle tarif edilen kişilerin benzer özelliklerinin bulunmasıdır. Vahiy takva sahiplerinin Allah'ı çokça zikrettiklerini bize haber verir. Edebiyatımızda da âşığın mâşuğunu bir an olsun dilinden düşürmez. Âşığın sevgilisini anması/sayıklaması ile takva sahiplerinin Rablerini zikretmeleri birbirine benzemektedir. Bunun dışında yine biliyoruz ki takvaya eren kullar geceleri yataklarından kalkarlar ve Allah'a yakarırlar. Âşık veya derviş de geceleri uyumaz, seher vakitlerini uyanık geçirir. Zira âşığın gözüne uyku haram olmuştur. Takva sahipleriyle edebiyatta âşıkların seher vakitlerinde bîdâr/uyanık olmaları da yine bir arada değerlendirilebilir. Kısaca söylemek gerekirse vahyin takva sahibi olarak ön plana çıkarıp örnek gösterdiği kişi ile edebiyatımızdaki âşık kişi hal diliyle bize aynı şeyi söylemektedirler.

Son olarak çalışmamız esnasında gördük ki bugüne kadar Hoca Ahmed Yesevî'nin Divan-ı Hikmet'i ilmî bir neşire, edisyon kritikli bir çalışmaya konu edilmemiştir. Böyle bir eksikliğin pek çok sebebi olabilir fakat Divan-ı Hikmet gibi kurucu bir metnin nüsha farkları gösterilerek ilmî bir yayınının yapılması öyle zannediyoruz ki imkansız değildir. Hikmetlerin hangi nüshalarda yer aldıkları, nüshaların ne zaman ve kim tarafından istinsah edildiği, güvenilir olmayan/Hoca Ahmed Yesevî'ye ait olan/olmayan hikmetlerin varlığı veya yokluğu, hikmetlerin muteber bir yayını ile ortadan kaldırılabilecektir. Bugün Anadolu sahasında hikmetleri okuyan bir okuyucu hangi hikmetin hangi nüshada olduğunu, nüshalar arasında fark bulunup bulunmadığını, nüshaların istinsah tarihlerini okuduğu metinden görme imkanına sahip değildir. Bu durum peşisıra bazı soru işaretleri ile birlikte hikmetlerin güvenilirliğinin sorgulanmasına kapı aralamaktadır. Netice itibarı ile Divan-ı Hikmet'in tenkitli bir neşrinin yapılması, oldukça elzem bir çalışma olarak ilgililerin gayretlerini beklemekteyiz.

KAYNAKÇA

- Abdulvâsî Çelebi, *Halil-nâme* (Haz. Ayhan Güldaş), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.
- Abdülkerim Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, (Ter. Mehmet Yalar), İlk Harf Yayınları, İstanbul 2012.
- Ahmedî, *İskender-nâme*, (haz. Yaşar Akdoğan), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, (e-kitap).
- Ahmet Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniyye* (Haz. Turgut Karabey, Mehmet Atalay), Akçağ Yayınları, Ankara 2000.
- Ahmet Yesevî*, (Ed. Necdet Tosun), Hoca Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları, Ankara 2015.
- AKA İsmail, "Orta Asya'da İslamiyet'in Yayılması ve Ahmed Yesevî Sevgisi," *Ahmed-i Yesevi Hayatı Eserleri Tesirleri Sempozyum Bildiriler Kitabı*, (Ed. Mehmed Şeker- Necdet Yılmaz) Seha Neşriyat, İstanbul 1996.
- AKKAYA Hüseyin, *Abdülehad Nûrî Divanı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003.
- ALAY Zehra, *Muhyiddin Çelebi'nin Hızır-nâmesi (İnceleme-Metin)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2005.
- ALTINTAŞ Hayranî, "Ahmed Yesevî Düşüncesinin Kuranî Kaynakları", *Türk Dili*, Hoca Ahmed Yesevî Özel Sayısı, Ankara 1993.
- AŞIK Nevzat, "Yesvî Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi ve Sünnet Kültürünün Hikmetlere Tesiri," *Ahmed-i Yesevi Hayatı Eserleri Tesirleri Sempozyum Bildiriler Kitabı*, (Ed. Mehmed Şeker- Necdet Yılmaz) Seha Neşriyat, İstanbul 1996.
- AY Alper, "Edebiyatımızda Süleymân-nâmeler ve Şemseddin Sivâsî'nin Süleymâniyye'si", *Şemseddin Sivâsî Sempozyum Bildirileri Kitabı*, Sivas Belediyesi Yayınları, Sivas 2015.

- BANARLI Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB Yayınları, İstanbul 1983.
- BAYRAM Mikail, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Hâce Ahmed-i Yesevî'nin Rolü," *Ahmed-i Yesevi Hayatı Eserleri Tesirleri Sempozyum Bildiriler Kitabı*, (Ed. Mehmed Şeker- Necdet Yılmaz) Seha Neşriyat, İstanbul 1996.
- BİCE Hayati, *Hoca Ahmed Yesevî Divan-ı Hikmet*, TDV Yayınları, Ankara 2018.
- BİLGEGİL Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Salkımsöğüt Yayınları, Konya 2015.
- BİLMEN Ömer Nasuhi, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul.
- BULUT Muhammet Ali, *Eğridirli Şeyh Mehmet Dede Sultan'ın Hızırname'si*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2003;
- CEBECİOĞLU Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları İstanbul 2004.
- COŞAN Esad, "Ahmed-i Yesevî Hazretleri", *Ahmed-i Yesevi Hayatı Eserleri Tesirleri Sempozyum Bildiriler Kitabı*, Seha Neşriyat, İstanbul 1996.
- ÇALIŞKAN İsmail, "Ahmed Yesevî Düşüncesinde Kur'an'ın Yeri; Bir Gönül Erinin Mısralarına Ruh Veren Ayetler", *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi Gönül Sultanları Buluşması*, Eskişehir 2013.
- ÇALIŞKAN İsmail, "Kur'ân'ın Türkçeye Tercümesi Tarihine Yesevî'den Bakmak", *Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî*, DİB Yayınları, Ankara 2017.
- ÇANTAY Hasan Basri, *Kur'an-ı Hakîm ve Meal-i Kerîm*, İslam Mecmuası Yayınları, İstanbul 1984.
- ÇETİNER Bedreddin, *Fatiha'dan Nâs'a Esbâb-ı Nüzûl*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2016.
- ÇONKOR Burhan, "Latîfî'nin Esmâü Süveri'l-Kur'ân İsimli Manzûm Sûre Tertibi: Yazma Nüshaları, Metin ve Değerlendirme", *Karefad C. 6*, 2018.
- D. B. MACDONALD, "İktibas", *İA*, MEB Yayınları, C. V/II, İstanbul 1967.

- DELİSER Bilal, "Ahmed Yesevî'nin Divan-ı Hikmet'inde Ayet ve Hadislerin Kullanılış Üslubu", *I. Uluslararası Akdeniz Sanat Sempozyumu-Vuslatının 850. Yılında Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, (Ed. Ömer Zaimoğlu), Antalya 2016.
- DİLÇİN Cem, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK Yayınları, Ankara 2016.
- Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ed. İsmail Karagöz), DİB Yayınları, Ankara 2007.
- Divan-ı Hikmet Hoca Ahmed Yesevî*, (Ed. Mustafa Tatçı), Ahmed Yesevî Üniversitesi Yayınları, Ankara 2016.
- Divan-ı Hikmet Sohbetleri*, (Ed. Zülfikar Güngör), Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları, Ankara 2019.
- DURMUŞ İsmail, "İktibas", *DİA*, C. XXII, İstanbul 2010.
- Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *El-Mekâsidü'l-Hasene fi Beyâni Kesîrin mine'l-Ehâdisi'l-Müştehra ale'l-elsine*, thk. Muhammed Osman el-Huş, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut 1405/1985.
- ECE Selami, "İktibas", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 19.
- ECER Vehbi, "Kur'ân-ı Kerim'in Manzum Tercüme Denemeleri", *Hikmet Yurdu*, S. 3, 2009.
- EKİNCİ Yusuf, *Hoca Ahmed Yesevî*, Ocak Yayınları, Ankara 1995.
- ERASLAN Kemal, "Ahmed Yesevî" *DİA*, C. II, İstanbul 1989.
- ERASLAN Kemal, "Divan-ı Hikmet Nüshalarının Dili" *Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- ERASLAN Kemal, *Ahmed-i Yesevî Divan-ı Hikmet Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.
- ERASLAN Kemal, *Yesevî'nin Fakr-nâmesi*, Hoca Ahmed Yesevî Üniversitesi Yayınları, Ankara 2016.

- Feyzû'l-Furkan Tefsirli Kur'ân-ı Kerîm Meali*, (Haz. Hasan Tahsin Feyizli), Server Yayınları, İstanbul 2007.
- Fuzûlî, *Leylâ vü Mecnûn*, (Haz. Muhammed Nur Doğan), Yelkenli Yayınevi, İstanbul 2010.
- Fuzûlî, *Türkçe Divan*, (Haz. İsmail Parlatır), Akçağ Yayınları, Ankara 2014
- GÜL Halim, *Mesnevî'de Tasavvufî Tefsir*, İnsan Yayınları, İstanbul 2014.
- GÜLENSOY Tuncer, "Destân-ı Yusuf", *DİA*, C. IX, s. 210, İstanbul 1994.
- GÜLLÜCE Hüseyin, *Kur'an Tefsiri Açısından Mesnevî*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1999.
- GÜNEŞ Mustafa, *İznikli Eşrefoğlu Rûmî'nin Hayatı Eserleri ve Divanı*, Sahaflar Kitap Sarayı, İstanbul 2006.
- GÜNGÖR Zülfikar, "Türk İslam Edebiyatının Kaynağı Olarak Kur'ân-ı Kerîm", I. *İslamî İlimler Dergisi I. Kur'ân Sempozyumu*, 2006.
- Hatiboğlu, *Letâyifnâme* (Haz. Veysi Sevinçli), Töre Yayın Grubu, İstanbul 2007.
- Hazînî, *Cevâhirü'l-Ebrâr min Emvâc-ı Bihâr* (Haz. Cihan Okuyucu, Mücahit Kaçar), Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul 2014.
- Hindî Mahmud, *Kısâs-ı Enbiya* (Haz. Ahmet Karataş), Yazma Eserler Kurumu Yayınları, İstanbul 2013.
- Hoca Ahmed Yesevî'nin Manevî Mirası*, (Ed. Mustafa Eren vd.) Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları, Almatı 2017.
- İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medîd Fi Tefsîri'l-Kur'ani'l-Mecîd* (ter. Dilaver Selvi), Semerkand Yayınları, İstanbul 2014.
- İMANZHANOVA Gauhar, *İslam Dinine Geçiş Sürecinde Ahmet Yesevî ve Divan-ı Hikmet'in Türk Devlet Geleneği Üzerindeki Etkisi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2019.

İsfehâni, *Müfredât* (ter. Abdülbaki Güneş, Mehmed Yolcu), Çıra Yayınları, İstanbul 2012.

KARA Mehmet, *Bir Başka Açıdan Kutadgu Bilig*, Birleşik Kitabevi, Ankara 1990.

KARAGÖZ İsmail, *Ayet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları Esmâ-i Hüsnâ*, DİB Yayınları, Ankara 2016.

KARAKOÇ Sezai, *İslam'ın Şiir Anıtlarından*, Diriliş Yayınları, İstanbul 2011.

KARAKOÇ Sezai, *Mevlana*, Diriliş Yayınları, İstanbul 2006.

KARAKOÇ Sezai, *Yunus Emre*, Diriliş Yayınları, İstanbul 2012.

KARAMAN Hayreddin, vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB Yayınları, Ankara 2014.

KARLIĞA Bekir, ÇETİNER Bedreddin, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri İbn Kesir*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1983.

KAYAOKAY İlyas, "Ahmed Râşid'in Pend-nâme-i Lokman Hekim Terceme-i Manzumesi Adlı Mesnevisi", *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi*, Bartın 2018,

KELEŞ Reyhan, *Divan Şiirinde Ayet ve Hadis İktibasları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2016.

KEMİKLİ Bilal, "Ahmed Yesevî ve Tasavvuf Edebiyatı," *Divan-ı Hikmet Sohbetleri* (Ed. Zülfikar Güngör), Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları, Ankara 2018.

KEMİKLİ Bilal, *Sun'ullah-ı Gaybî Divanı*, MEB Yayınları, İstanbul 2000.

KEMİKLİ Bilal, *Şiir ve Hikmet*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2017.

KONUKÇU Enver, "Sayram ve Yesi" *Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1993.

KOYUNCU Hanife, "Yusuf ve Züleyha", *DİA*, C. XLIV, s. 38-40, İstanbul 2013.

KÖPRÜLÜ Fuad, "Ahmed Yesevî", *İA*, MEB Yayınları, C. I, İstanbul 1965.

KÖPRÜLÜ Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2009.

- KÖPRÜLÜ Fuat, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.
- KÖPRÜLÜ Orhan F., “Fırdevsî, Uzun”, *DİA*, C. XIII, s. 127, İstanbul 1996.
- KÖSE Bünyamin, *Şeyhî Ali Şehsüvaroğlu (Şeyhi Efendi) ve Riyâzü'l-Gufrân (Tefsir-i Yâsîn-i Şerif) Adlı Manzum Eserin Tenkitli Metni*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005.
- KURNAZ Cemal, TATÇI Mustafa, “Ahmed Yesevî Bibliyografyası”, *Yesevîlik Bilgisi*, MEB Yayınları, Ankara 2000.
- KURNAZ Cemal, TATÇI Mustafa, *Yesevîlik Bilgisi*, MEB Yayınları, Ankara 2000.
- KÜÇÜKKAYA M. Askeri, *Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî*, DİB Yayınları, Ankara 2017.
- KÜLEKÇİ Numan, *Açıklamalar ve Örneklerle Edebi Sanatlar*, Akçağ Yayınları, Ankara 1995.
- LEVEND Ağah Sırrı, “Divan Edebiyatında Hikâye” *TDAY Belleten*, s. 71, 98-99, Ankara 1967.
- LEVENT Ağah Sırrı, “İslamî Edebiyatın Esasları ve Kaynakları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, TDK Yayınları, Ankara 1983.
- LEVENT Ağah Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 1, TTK Yayınları, Ankara 2008.
- Lügat-ı Remzi (Tıpkıbasım)*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, İstanbul 2018.
- Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'an* (ter. kurul), İnsan Yayınları, İstanbul 1996.
- MUTÇALI Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995.
- Müntahabât-ı Lügât-ı Osmâniyye (Tıpkıbasım)*, TDK Yayınları, Ankara 2016.
- OCAK Ahmet Yaşar, “Anadolu Türk Sûfiliğinde Ahmed-i Yesevî Geleneğinin Teşekkülü” *Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.
- OKÇU Naci, *Divan Şiirine Kaynaklık Eden Ayetler*, Doçentlik Tezi, Erzurum 1982.
- ÖKSÜZ Yılmaz, *Pir-i Türkistan*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2018.

ÖZKAN Muhammet Volkan, *İlim, Hikmet, Aşk, Sadakat ve Liyakat Kavramları Çerçevesinde Ahmed Yesevî Düşüncesinde İnsan Olmanın İmkânı*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019.

ÖZKÖSE Kadir, "Ahmed Yesevî'nin Fakr Anlayışı", *Bozok Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016/10.

ÖZKÖSE Kadir, "Ahmed Yesevî'nin Hikmetlerine Dört Kapı Kırk Makam Anlayışı", *Akademiar Dergisi*, 2017/2.

PALA İskender, "Bezm-i Elest: Edebiyat", *DİA*, C. VI.

PALA İskender, "İskender mi Zülkarneyn mi?" *Akademik Divan Şiiri Araştırmaları*, Kapı Yayınları, s. 335-374, İstanbul 2005.

SARAÇ M. A. Yekta, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2004.

SEVER Mustafa, *Bakırgan Kitabı*, Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları, Ankara 2018.

SEVER Mustafa, *Süleyman Hakim Ata*, Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları, Ankara 2017.

SÜER Fatih Ramazan, *Livâyî'nin Manzum Yâsîn Sûresi Tefsiri*, Asitan Yayınları, İstanbul 2019.

ŞEKER Mehmed, YILMAZ Necdet, *Ahmed-i Yesevi Hayatı Eserleri Tesirleri Sempozyum Bildiriler Kitabı*, Seha Neşriyat, İstanbul 1996.

Şemseddin Sivâsî, *Süleymân-nâme* (Haz. Hüseyin Akkaya), Sivas Belediyesi Yayınları, Sivas 2015.

Şemseddin-i Sivâsî, *Nakdü'l-hâtır* (Haz. Recep Toparlı, Durmuş Arslan), Sivas Belediyesi Yayınları, Sivas 2015.

ŞENER Halil İbrahim, "Yesevi Hikmetlerinin Kaynağı Olarak Ayetler Üzerine Bir Değerlendirme", *Ahmed-i Yesevi Hayatı Eserleri Tesirleri Sempozyum Bildiriler Kitabı*, (Ed. Mehmed Şeker- Necdet Yılmaz) Seha Neşriyat, İstanbul 1996.

- Şeyh Galib, *Hüsn ü Aşk*, (Haz. Orhan Okay, Hüseyin Ayan), Dergah Yayınları, İstanbul 2010.
- Tâhirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati* (Haz. Kemal Edip Kürkçüoğlu), Enderun Kitebevi, İstanbul 1994.
- TAHRALI Mustafa, "Ahmed Yesevî'nin Divan-ı Hikmet'inde Dinî Tasavvufî Unsurlar," *Ahmed-i Yesevi Hayatı Eserleri Tesirleri Sempozyum Bildiriler Kitabı*, (Ed. Mehmed Şeker- Necdet Yılmaz) Seha Neşriyat, İstanbul 1996.
- TATÇI Mustafa, *Yunus Emre Divanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- TEZCAN Mahmut, "Ahmed Yesevî'nin Türk Din Antropolojisindeki Yeri", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C. 26, S. 1, s. 1-7, Ankara 1993.
- TEZEREN Ziver, *Seyyid Aziz Mahmud Hüdayî Divanı*, İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Yayınları, İstanbul 1985.
- TOSUN Necdet, "Yesevîlik Araştırmalarında Kaynak Sorunu ve Bazı Mühim Kaynak Eserlerin Tanıtımı," *Hoca Ahmed Yesevî'nin Manevî Mirası*, (Ed. Mustafa Eren vd.) Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları, Almatı 2017.
- TOSUN Necdet, *Yesevî'nin İki Farsça Risalesi*, Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları, Ankara 2016.
- ULUDAĞ Süleyman, "Masivâ", *DİA*, C. XXVIII.
- ULUDAĞ Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2001.
- Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildiriler*, Bağcılar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2012.
- Uluslararası(I.) Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, (Ed. Ahmet Kartal), Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları, Ankara 2016
- Uluslararası(II.) Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, (Ed. Zülfikar Güngör), Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları, Ankara 2018.
- UZUN Mustafa, "İktibas: Türk Edebiyatı", *DİA*, C. XXII, İstanbul 2010.

- UZUN Mustafa, "Kur'an ve Türk Edebiyatı", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları II*, (Ed. Bedreddin Çetiner), Ensar Neşriyat, İstanbul 2001.
- UZUN Mustafa, "Kur'ân: Edebiyat", *DİA*, C. XXVI, s. 414.
- YAVUZ Yusuf Şevki, "Bezm-i Elest", *DİA*, C. VI, İstanbul 2001.
- YAVUZ Yusuf Şevki, "Kader", *DİA*, C. XXIV, İstanbul 2001.
- YAZIR Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Akçağ Yayınları, Ankara 2015.
- YEKBAŞ Hakan, "Divan Şiiri ve Kur'ân", *İstem*, S. 16, 2010.
- YEKBAŞ Hakan, *Divan Şiirinde Ashâb-ı Kehf ve Râşih'in Ashâb-ı Kehf Mesnevîsi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013.
- YESEVÎ İsmetullah, *Kul Hoca Ahmed Makaleler Kitabı*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2018.
- YILDIRIM Ahmet, *Hoca Ahmed Yesevî'nin Hadis Kültürü*, TDV Yayınları, Ankara 2012.
- YILDIZ Alim, "Şakir Ahmed Paşa'nın Tertib-i Nefis Mesnevisi" *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 11, Sivas 2008.
- YILDIZ Alim, "Türk İslam Edebiyatında Kur'ân Falları", *Geleneğin İzinde*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013.
- YILDIZ Alim, "Yunus Avazı", *Yunus'un Çağrısı Sempozyumu*, Ordu Belediyesi Yayınları, Ordu 2015.
- YILDIZ Alim, *Ahmed Sûzî Hayatı ve Eserleri*, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 2011.
- YILDIZ Alim, "Prof. Dr. Nusret Çam'ın Şiir Diliyle Kur'an-ı Kerim Meali Münasebetiyle Kur'an'ın Şiirle Meali Üzerine," *Kur'ân Mealleri Sempozyumu*, DİB Yayınları 2003.
- YILDIZ Alim, *Üveys İle Giydim Hırka*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2016.

YILDIZ Musa, "Divan-ı Hikmet'te Kur'ân ve Hadisten İktibas ve Telmih", *Yesevî Aylık Sevgi Dergisi*, S. 291, İstanbul.

YILMAZ Ali, "Ahmed-i Yesevî'nin Hikmetleri ile Yunus Emre'nin Şiirlerinde Tasavvufî Muhteva Benzerlikleri," *Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu*, Kayseri 1993.

YILMAZ Mehmet, *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler (Ansiklopedik Sözlük)*, Kesit Yayınları, İstanbul 2013.

YILMAZ Oğuz, "Türk İslâm Edebiyatında Manzum Tecvîdler", *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı 1-5*, C. 3, Kütahya 2015.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Alper Ay
Uyruğu : T.C.
Doğum Tarihi ve Yeri : Tokat 1990
e-posta : alperay@cumhuriyet.edu.tr

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü	2012
Yüksek Lisans	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü	2014

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2013-2017	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi	Araştırma Görevlisi
2017-	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	Araştırma Görevlisi

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı YÖKDİL (66,25) ÜDS (60)